

**B.ABDULLAYEVA, M.USMONBAYEVA, O'.ASQAROVA,
F.EHSONOVA, S.HAKIMOV**

PEDAGOGIKA

Izohli lug'at

Toshkent – 2020

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**NIZOMIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**B.ABDULLAYEVA, M.USMONBAYEVA, O'.ASQAROVA,
F.EHSONOVA, S.HAKIMOV**

PEDAGOGIKA

Izohli lug'at

Toshkent – 2020

UDK: 37(03)

BBK: 74.10

P – 29

Pedagogika. Izohli lug'at / B.ABDULLAYEVA, M.USMONBAYEVA,
O'.ASQAROVA, F.EHSONOVA, S.HAKIMOV – Toshkent: **“Innovatsiya ziyo”**
nashriyoti, 2020. – 283 bet.

Izohli lug'atda “Pedagogika” fani asoslarini yorituvchi, ta'lim-tarbiya mazmuni, pedagogik jarayon mohiyatini ochib beruvchi eng muhim tushuncha, iboralar imkon qadar qamrab olingan va ularning ma'nosi pedagogik nuqtai nazardan yoritilishiga e'tibor qaratilgan. Tushuncha va iboralarning berilishi lug'atlarni yaratishga qo'yiladigan asosiy talab – alifbo tartibiga qat'iy rioya etishga asoslangan. Bu esa undan foydalanish uchun qulaylik yaratadi. Izohli lug'at pedagogika kollejlarning o'quvchilari, pedagogika oliy ta'lim muassasalarining talabalariga pedagogik bilimlarni chuqur o'zlashtirish uchun imkoniyat yaratadi.

Lug'at pedagogika kollejlarning o'quvchilari, pedagogika oliy ta'lim muassasalarining talabalari, uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida faoliyat yuritayotgan pedagoglar, katta ilmiy xodim-izlanuvchilar, umuman olganda, pedagogika sohasini o'rganishga qiziquvchilar uchun mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

pedagogika fanlari doktori, prof. **M.B.Urazova**

pedagogika fanlari doktori, prof. v/b. **N.Sh.Erkaboyeva**

Izohli lug'at Namangan davlat universiteti Kengashining **2020 yil “20” fevraldagi 12-sonli** qaroriga muvofiq nashrga tavsiya etilgan.

© **“Navro'z” nashriyoti**, 2020 yil

SO'ZBOSHI

Pedagogika sohasi mavjud sharoitda O'zbekiston Respublikasining uzluksiz ta'lim tizimi, yo'nalishlari, o'quv yurtlarida amalga oshirilayotgan pedagogik jarayonni qamrab oladi. Pedagogika kollejlari va pedagogika oliy ta'lim muassasalarida "Pedagogika", "Pedagogika nazariyasi va tarixi", "Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat" fanlarining o'qitilishi yo'lga qo'yilgan bo'lib, ularda sohaning umumiy asoslari, metodologiyasi, ustuvor tamoyillari, pedagogik jarayonni muvaffaqiyatli tashkil etish shartlari, samarali shakl, metod va vositalariga oid bilimlar yoritilib, malakali o'qituvchilarni tayyorlashda muhim o'rin tutadi. Fanning umumiy asoslari yashash, terib-termachlab kun kechirishga asoslangan ibtidoiy tuzumda kattalar tajribasini yoshlarga o'rgatishga qaratilgan amaliy harakatlardan boshlab, to bugungi kun – axborot asriga qadar bosib o'tilgan insoniyat tarixiy taraqqiyotini ifodalovchi ma'rifiy va tarbiyaviy g'oyalar negizida shakllangan. Shu sababli ularni puxta o'rganish pedagogika kollejlari o'quvchilari, oliy ta'lim muassasalari talabalari tomonidan bo'lajak mutaxassis sifatida kelgusida kasbiy faoliyatni samarali tashkil etish, ta'lim-tarbiya sifatini yaxshilash, samaradorligini oshirish, har tomonlama kamol topgan shaxsni tarbiyalashga erishish imkoniyatini yaratadi.

O'zbekiston Respublikasining mustaqil rivojlanishi, shuningdek, global axborotlashuv davrida va umuminsoniy sivilizatsiyaning in'ikosi sifatida jamiyatda kechayotgan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar pedagogika sohasida ham yangilanishlar ro'y berishiga olib keldiki, endilikda ularni ifodalovchi tushuncha, iboralar bilan "Pedagogika" (pedagogika kollejlari), "Pedagogika nazariyasi va tarixi", "Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat" (pedagogika oliy ta'lim muassasalarida) fanlari asoslarini boyitish talab etilmoqda. Ma'lumki, har qanday fan asoslari darslik hamda o'quv qo'llanmalardagina o'z aksini topmay, ular to'g'risidagi ma'lumotlar yordamchi adabiyotlar – lug'at, metodik ko'rsatma, xrestomatiya, atlas, yo'l-yo'riq, diktant, mashqlar va test topshiriqlari to'plami kabilarda ham yoritiladi. O'zbekiston Respublikasining mustaqil rivojlanish davrida mavjud ehtiyojni inobatga olgan holda o'zbek tilida "Pedagogika fanidan izohli lug'at" (J.Hasanboyev, X.To'raqulov, M.Haydarov, O.Hasanboyeva, N.Usmonov. – Toshkent: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2009) tayyorlangan. Biroq, davrning shiddatli tezligi, axborotlar almashinuvidagi tezkorlik, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarda ro'y berayotgan keskin o'zgarishlar darslik, o'quv va metodik qo'llanma, o'quv dasturlari kabi lug'atlar mazmunini ham doimiy, izchil boyitib borish zarurligi ko'rsatmoqda. Mazkur izohli lug'at ana shu ehtiyojni inobatga olgan holda tayyorlandi.

Izohli lug'atni tayyorlashda pedagogika (didaktika) bo'yicha o'zbek, rus va ingliz tilidagi tegishli ilmiy maqola, risola, qo'llanma va darsliklar o'rganilib, X.Abdukarimov, Sh.A.Abdullayeva, Yu.N.Abdullayev, M.A.Abdullajonov, O.A.Abdullina, D.Abdurahimova, N.N.Azizxodjayeva, L.I.Aksenova, K.Angelovskiy, V.I.Andreev, V.V.Anisimov, D.N.Arziqulova, E.Aronson, D.A.Axatova, M.M.Axmedjanov, Yu.K.Babanskiy, G.A.Ball, P.Baratov, Sh.Baratov, V.I.Berezina, V.I.Bespalko, X.Bobomirzayev, E.B.Bozorov, G.M.Breslav, G.V.Burmanskaya,

V.Garbuzov, L.V.Golish, O.G.Groxolskaya, T.G.Gubareva, M.G.Davletshin, A.N.Djurinskiy, I.V.Dubrovina, Z.G.Fadeeva, D.M.Fayzullayeva, R.H.Hasanov, K.H.Hoshimov, R.X.Djo'raev, M.E.Zufarova, X.I.Ibragimov, A.Ibrohimov, I.P.Ivanov, R.I.Ivanov, M.Inomova, U.I.Inoyatov, I.F.Isaev, O.A.Karabanova, V.M.Karimova, I.Ya.Lerner, A.G.Liders, R.Mavlonova, K.Xoliqberdiyev, M.H.Mamatov, U.I.Mahkamov, N.M.Mahmudov, V.R.Meretukova, A.I.Mishenko, A.Munavvarov, N.A.Muslimov, O.A.Musurmonova, A.Muxammadiyev, U.N.Nishonaliyev, S.Nishonova, N.V.Novotortseva, G'.B.Shoumarov, V.Okan, M.O.Ochilov, N.M.Ochilova, S.Ochilov, P.I.Pidkasistiy, I.P.Podlasiy, I.Rasulov, V.S.Raxmonova, S.Rahimov, F.Rahmonov, V.N.Rijkov, O.Roziqov, D.I.Ro'zieva, A.Saidov, N.S.Sayidaxmedov, S.S.Sayitov, B.B.Sobirov, X.Sultonov, E.Sariqov, V.A.Slastenin, U.T.Tadjixanov, Yu.S.Tatur, M.N.Aminov., O'.Q.Tolipov, M.Tohirov, I.Tursunov, O.To'rayeva, A.To'xtayev, O.N.Usanova, S.A.Usmonov, G.Ya.Vavilova, B.Z.Vulfov, A.Xamidov, A.R.Xodjabaev, O'.Xudoybergenova, J.G'.Yo'ldoshev, U.A.Yo'ldoshev, F.R.Yuzlikaev, E.Yusupov, Ye.M.Shiyanov, E.G'.G'oziev va b. tomonidan olib borilgan tadqiqotlarning g'oyalariga tayanildi. Shuningdek, tushunchalarning etimologik nuqtai nazardan to'g'ri ifodalanishini ta'minlash uchun O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" (Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa kontserni. 1997), O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi (1997 yil 29 avgust) Qonuni (Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997), "Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar" (Toshkent: O'zbekiston, 2000), "Большая психологическая энциклопедия. Самое полное современное издание" (Москва: Эксмо, 2007), "Мустақиллик. Изоҳли илмий-оммабоп луғат" (Муаллифлар: М.Абдуллаев, М.Абдуллаева, Ф.Абдуллаева, Г.Абдураззоқова ва б. Р.Рўзиев ва Қ.Хоназаров умумий таҳририда. Тўлдирилган учинчи нашр. – Тошкент: "Шарқ" НМ акционерлик компанияси, 2006), "Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар Концепцияси" (Ўқувчи маънавиятини шакллантириш. – Тошкент: "Маърифат-Мададкор", 2000). "Фалсафа. Қисқача изоҳли луғат" (Тошкент: "Шарқ" нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2004), "Авесто" (Қадимги Шарқ адабиёти. – Москва: МДНМ, 1984), "Pedagogika" (Bakalavriat yo'nalishi uchun darslik. Prof. M.X.Taxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2010), "Pedagogika" (S.R.Rajabovning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: "Pedagoga", 1981), "Pedagogika fanidan izohli lug'at" (Tuzuvchilar: J.Hasanboyev va b. – Toshkent: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2009), "Педагогика" (Учеб.для ВУЗов. Под ред. П.И.Подкасистого. – Москва: педагогическое общество России, 2002), "Psixologiya. Qisqacha izohli lug'at" (Tuzuvchilar: M.G.Davletshin va b. Mas'ul muharrir: M.G.Davletshin. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 1998), "Психолого-педагогическое сопровождение реализации инновационных образовательных программ" (Под ред. Ю.П.Зинченко, И.А.Володарской. – Москва: Изд-во МГУ, 2007), Современные образовательные технологии (Учеб. пособ. Под ред. Н.В.Бордовской. – 2-е изд., стер. – Москва: КНОРУС, 2011), "O'zbekiston Milliy entsiklopediyasi" (12-jildli. – Toshkent: "O'zbekistan milliy entsiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2000-2006-

yillar) va “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” (5 jildli. A.Madvaliyev tah.ostida. Tahrir hay‘ati: E.Begmatov va b. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006-2008-yillar) kabi manbalar hamda Imom Ismoil Al-Buxoriy, Muhammad Muso Al-Xorazmiy, Imom Iso At-Termiziy, Abul Qosim Mahmud ibn Umar Az-Zamaxshariy, Aristotel, Abdula Avloniy, Abu Rayhon Beruniy, Demosfen, Disterveg Fridrix Vilgelm Adolf, Fitrat, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, Unsurul Maoliy Kaykovus, Yan Amos Komenskiy, Mark Fabiy Kvintilian, Muhammad Tarag‘ay Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Platon, Mark Tulliy Sitseron, Yusuf Xos Hojib kabi Sharq va G‘arb mutafakkirlarining asarlari ham metodologik asos bo‘lib xizmat qildi.

Pedagogikaning umumiy asoslarini yorituvchi tushuncha, iboralarga turli manbalarda berilgan ta‘riflar, sharhlar qiyosiy o‘rganilib, imkon qadar pedagogik voqelik, hodisa, jarayon va obyektlarning umumiy mohiyatini to‘la ochib bera oluvchi ta‘riflar shakllantirildi. Lug‘at Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika hamda Namangan davlat universitetlarining “Pedagogika-psixologiya” kafedraasi a‘zolari, shuningdek, ta‘lim tizimining turli bosqichlarida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar ishtirokida muhokama qilindi.

Izohli lug‘at mualliflari yuqorida nomlari ko‘rsatilgan barcha tadqiqotchilar, manbalarni tayyorlagan jamoalarga, shuningdek, *google.com* (*wikipediya*) sayti yaratuvchilariga o‘zlarining alohida minnatdorchiligini izhor qiladi.

Mualliflar jamoasi mazkur izohli lug‘at ta‘lim sohasi xodimlari, talabalar, pedagogik kollejlarning o‘quvchilari, katta ilmiy xodim-izlanuvchilarning mavjud ehtiyojlarini qondiradi, degan umidda.

Izohli lug‘at yuzasidan fikr, mulohaza, taklif va istaklarni maktub orqali quyidagi elektron manzilga yuborish mumkin: pedagogika2012@mail.ru.

IZOHLI LUG'ATNING TUZILISHI VA UNDAN FOYDALANISH TARTIBI

Lug'atning tuzilmasi o'zida quyidagi xususiyatlarni ifodalaydi:

1. Lug'atda pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratga doir so'zlar aralash holda berilgan.

2. Har bir tushuncha bosh so'z sifatida ifodalangan. M: Aftoreferat, Amaliyot, Didaktika, Izohlash va b.

3. Lug'atda, shuningdek, pedagogik voqelik, hodisa, jarayon va obyektning ifodalovchi iboralarning mazmuni sharhlangan. M: Alohida nazorat, Bajarib ko'rsatish, Oilaviy munosabatlar, Estetik madaniyat va boshqa sh.k.

4. Foydalanuvchi uchun qulaylik yaratish maqsadida lug'atning yakuniy qismida "Alifboli ko'rsatkich" berilgan. Alifboli ko'rsatkichda mazmuni yoritilayotgan tushuncha (bosh so'z), pedagogik ibora hamda ular lug'atdan joy olgan sahifa (kursivda) ko'rsatilgan. M: Anketa metodi 15; Baholash 34; Homiylik kengashi 71; Mehnat 124 va b.

5. Lug'atda ayrim tushuncha, iboralarga faqat ta'rif berilgan. M: **Sinash** – bolalar, o'smirlarga muayyan topshiriqlarni berish, ularni ma'lum ish-harakat yoki faoliyatni tashkil etishga jalb qilishdan avval sinovdan o'tkazish, tekshirib (imtihon qilib) ko'rish usuli.

6. Ba'zi tushuncha va iboralarning nafaqat mazmuni, balki ular yordamida ifodalangan pedagogik voqelik, hodisa, jarayon va obyektning umumiy mohiyati yuzasidan batafsil so'z yuritilgan. M: **Ta'lim natijasi** (ta'lim mahsuli) – belgilangan maqsadni amalga oshirish darajasini belgilovchi ta'lim yakunining mohiyati; o'quv jarayonining oqibati.

7. Bir guruh tushuncha va iboralarni ta'riflashda ularning etimologik mohiyati ham ochib berilgan. Etimologik ma'lumot o'zbek tiliga yaqin bo'lmagan xorijiy so'zlarga berilgan. Unga ko'ra muayyan so'z asli mansub bo'lgan tilning shartli qisqartmasi (m., lot. – lotin tiliga mansub so'z, ing. – ingliz tiliga mansub so'z va b.), so'zning shu tildagi yozma ifodasi (m: **Gigiena** (yun. "hygieinos" – sog'lom) – tibbiyotning muayyan omil (havo, tuproq, suv, iqlim, ishlab chiqarish faoliyati va sh.k.) tomonidan inson organizmiga ko'rsatiladigan ijobiy va salbiy ta'sirini aniqlash, ularning ta'sirini o'rganish asosida turli kasalliklarning oldini olish, inson salomatligini saqlashga doir choralar, qoidalar to'g'risidagi bo'limi) ko'rsatilgan. Yoki: **Ritm** (nutq vazni; yun. "rhythmos" < "rheo" – oqaman) – muayyan hodisa, jarayonlarga xos tarkibiy qismlarning ma'lum izchillik, ketma-ketlikda takrorlanishi, o'zaro almashib kelishi, shunday takroriylikning ifodasi, tartibi; nutqning muhim xususiyati).

8. O'zlashtirma so'z tarkibiy qism bo'lgan so'zlardan tarkib topgan bo'lsa, lug'atda bu holat ham qayd etilib, uning ma'nosi etimologik izoh bilan berilgan. M: **Nostrifikatsiya** (nem. "nostrifikation", lot. "nostrum" – bizniki, bizga tegishli, o'zimizniki, mahalliy + "facere" – qilmoq, ijro etmoq) – jismoniy shaxslar ega bo'lgan xorijiy mamlakatlarda tahsil olganlik to'g'risidagi diplom, ilmiy unvon yoki ilmiy darajaning u fuqarosi sanaladigan davlat tomonidan tan olinishi, mamlakatdagi

ta'lim muassasalar tomonidan beriladigan diplom, ilmiy unvon yoki ilmiy darajaga muqobil, teng deb hisoblanishi.

9. Lug'atda bosh so'zning har qanday ma'nosi emas, balki bevosita pedagogik mohiyati, mazmuni yoritilgan.

10. Pedagogik tushuncha va iboralar bir ma'noli bo'lsa, lug'atda keltirilgan ta'rif yoki maqola ana shu ma'no nuqtai nazaridan berilgan.

11. Ko'p ma'noga ega pedagogik tushuncha va iboralarning ma'nosi muayyan tartibda, arab raqamlari yordamida to'q qora rang bilan ifodalangan. M: **Dialektika** (yun. "dialektike" – bahslashish, suhbat qilish san'ati) – **1**) tabiat, jamiyat va tafakkur taraqqiyotining umumiy qonuniyatlari to'g'risidagi fan; **2**) tabiat va jamiyatning aloqador, o'zaro bog'liq, doimiy o'zgarib turadigan ziddiyatlari, qarama-qarshiliklari va ular o'rtasidagi kurash mohiyatini aniqlashdan iborat falsafiy metod; **3**) muayyan narsa, obyekt, subyekt, jarayonning amaliy faoliyati, harakati, rivojlanishi va taraqqiyoti.

LUG'ATDA QO'LLANILGAN SHARTLI QISQARTMALAR RO'YXATI

a. – arab tiliga mansub so'z
DTS – davlat ta'lim standartlari
e. – eramizning
e.av. – eramizdan avvalgi
fors. – fors va tojik tillariga mansub so'z
fr. – fransuz tiliga mansub so'z
ingl. – ingliz tiliga mansub so'z
ital. – italyan tiliga mansub so'z
lot. – lotin tiliga mansub so'z
m: – masalan
mln. – million
nem. – nemis tiliga mansub so'z
qad. parfiyon. – qadimgi parfiyon tiliga mansub so'z
qad. – qadimgi
r. – rus tiliga mansub so'z
va b. – va boshqa(lar)
va sh.k. – va sh.k.(lar)
y. – yil
y.y. – yillar
yun. – yunon tiliga mansub so'z
sh.k. – sh.k.

**O'ZBEK ALIFBOSI
(LOTIN YOZUVIGA ASOSLANGAN)**

Aa	Ll	Vv
Bb	Mm	Xx
Dd	Nn	Yy
Ee	Oo	Zz
Ff	Pp	O'o'
Gg	Qq	G'g'
Hh	Rr	Shsh
Ii	Ss	Chch
Jj	Tt	Ngng
Kk	Uu	

A

Abaka – qad. Afina maktablarida hisob-kitobni amalga oshirishda qo'llanilgan vosita, qurilma. Deyarli zamonaviy ko'rinishida bo'lgan abakada birlik, o'nlik, yuzlik va h.k.ni yozish uchun mo'ljallangan katakchalar mavjud bo'lib, har bir katakchaga bittadan o'ntagacha yopishtirilgan loviya yoki qamishlar yordamida to'rtta arifmetik amal (qo'shish, ayirish, ko'paytirish va bo'lish) bajarilgan.

Adabiyot (yoki O'zbek adabiyoti, o'quv fani sifatida) – umumiy o'rta maktablari, o'rta maxsus o'quv yurtlari (akademik litsey, kasb-hunar kollejlari), tegishli ravishda oliy o'quv yurtlarida o'qitiladigan o'quv fanlaridan biri. Unda milliy, qisman jahon adabiyoti atoqli vakillarining, hayoti va ijodi to'g'risida qisqacha ma'lumotlar berilib, ular tomonidan yaratilgan ayrim asarlar (yoki ulardan parchalar) keltiriladi. Mazkur fan badiiy asarlar vositasida shaxs dunyoqarashini boyitish, tafakkurini o'stirish, nutq boyligini rivojlantirish, estetik didi, his-tuyg'ularini boyitishga xizmat qiladi.

Adaptatsiya (lot. “adaptatio” – moslashuv) – individning yangi sharoitda yashashga, hayot kechirishga, shaxsning o'zi uchun tanish bo'lmagan ijtimoiy va tabiiy sharoitlarga ko'nika olishi.

Adolat (a. “odillik”) – ijtimoiy, shaxslararo munosabatlarni tashkil etishda odilona ish tutish, pedagogik hodisalarni ularning asl mohiyatidan kelib chiqib baholashga asoslangan axloqiy kategoriyalardan biri. Pedagogik jarayonda o'quvchining xatti-harakatlarini baholashda adolatli yo'l tutish o'qituvchining obro'sini oshiruvchi omillardan biri hisoblanadi.

Afsona – avloddan avlodga, og'izdan og'izga o'tib kelgan, bo'rttirma talqinlar orqali obrazlar, jarayonlar, voqea-hodisalarning ahamiyati, ularga xos sifat, xususiyatlarni kuchaytiradigan folklor janri. Xalq pedagogikasida undan foydalanish bolalar va yoshlarda muayyan ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalashga, salbiy odatlarni bartaraf etishga yordam beradi.

Akademik daraja – fan sohalari, oliy ta'lim tizimida ilmiy va ilmiy-pedagogik xodimlarning akademik nufuzini alohida darajalar bo'yicha belgilash imkonini beradigan malakaviy tizim. Jahonning barcha rivojlangan mamlakatlarida akademik daraja – bakalavr, magistr, fan doktori, sobiq sotsialistik mamlakatlarda esa – talaba, aspirant, fan nomzodi va fan doktori tarzida belgilanadi. MHD davlatlarida qariyb yigirma yil davomida (2001 yildan boshlab) talaba, aspirant, fan nomzodi va fan doktori tizimidagi akademik darajani qayta belgilash faoliyati olib borildi. Endilikda mazkur davlatlarda ham akademik darajani belgilash “bakalavr-magistr-fan doktori” tizimida amalga oshirilmoqda.

Akademik litsey – o'quvchilarning imkoniyatlari, qiziqishlariga ko'ra ularning

jadal intellektual rivojlanishi chuqur, sohashtirilgan, tabaqalashtirilgan, kasbga yo'naltirilgan ta'lim olishlarini ta'minlash maqsadida DTSga muvofiq o'rta maxsus ta'lim beradigan, yuridik maqomga ega ta'lim muassasasi. Akademik litseylar oliy ta'lim muassasalari qoshida tashkil etilib, ularda gumanitar va tabiiy-ilmiy yo'nalishlar bo'yicha o'quvchilarning intensiv intellektual rivojlanishi, soha bo'yicha puxta tabaqalashtirilgan o'qitish ta'minlanadi. Akademik litseyda ham ta'lim DTSga muvofiq olib boriladi, o'quvchilar o'zlarining imkoniyatlari, qiziqishlarini inobatga olgan intellektual jihatdan rivojlantirilib, kasbga yo'naltiruvchi bilim, ko'nikma, malakalarga ega bo'ladi. Bu kabi ta'lim muassasalarida o'qitish oliy ta'lim muassasalari bakalavriati talabalarining salohiyatli kontingentini shakllantirishga yo'naltirilgan.

Mustaqillik yillarida respublikada akademik litsey va kasb-hunar kollejlari tashkil etish, ularning kuchli moddiy-texnik ta'minotini yaratishga alohida e'tibor qaratildi. Akademik litseyning bitiruvchilariga davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi diplom beriladi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini olganlikni tasdiqlovchi diplomda o'qitilgan fanlar va o'quvchining ular bo'yicha tayyorgarlik darajasi ko'rsatiladi. Diplom asosida bitiruvchilar ta'limning keyingi bosqichlarida o'qishni davom ettirish yoki egallangan ixtisos va kasb-hunar bo'yicha mehnat faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga egadir.

Bugungi kunda respublikada 2018-2019 o'quv yilining boshida 123 ta akademik litsey faoliyat ko'rsatgan.

Akademik – turli fan sohalarida yuqori natijalarni qo'lga kiritib, Fanlar akademiyasiga haqiqiy a'zo etib saylangan shaxslar ega bo'ladigan yuksak ilmiy unvon. Mazkur ilmiy unvon tegishli akademiyaning muxbir-a'zolari orasidan (faxriy va chet ellik akademiklarni inobatga olmagan holda) saylangan shaxslarga umumiy yig'ilish qaroriga ko'ra beriladi. Akademiklarni saylash uchun tashkil etiladigan ovoz berish jarayonida faqat akademiklar ovoz berish huquqiga ega bo'ladi. Akademiklar umrbod saylanadi.

Akademiya (yun. “Academia” – afsonaviy qahramon Akadem va Platon o'z shogirdlariga ta'lim bergan, Afina yaqinidagi kichik o'rmon nomidan olingan) – ilm-fan yoki san'atni rivojlantirish maqsadida tuzilgan, yuqori malakali ilmiy kadrlarga ega bo'lgan oliy o'quv yurti yoki ilmiy muassasa.

Akkreditatsiya (lot. “accredo” – “ishonmoq”) – tegishli muassasa (bu o'rinda ta'lim muassasasi, jismoniy shaxs) muayyan faoliyatni yuritish uchun huquq berilishi hamda keyingi bosqichlarda mazkur muassasa faoliyatining belgilangan mezon, ko'rsatkich va davlat standartlariga mos kelishini tasdiqlovchi rasmiy tadbir. Akkreditatsiyalash, ya'ni ta'lim muassasasi faoliyatini yo'lga qo'yish yoki tugatish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga muvofiq respublika Adliya vazirligi tomonidan amalga oshiriladi. Bordi-yu, ta'lim muassasasining faoliyati tegishli me'yoriy hujjatlarda belgilangan mezon va ko'rsatkichlarga mos deb topilsa, ularning faoliyati davom ettiriladi. Buning aksi bo'lganda esa ta'lim muassasasining faoliyati tugatiladi. Akkreditatsiyalash, shuningdek, ta'limiy va b.

kasbiy xizmatlarni ko'rsatish sohalarida muassasa, tashkilot, ishlab chiqaruvchi faoliyatini tartibga solish maqsadida ham tashkil qilinadi. Respublika hududida ommaviy axborot vositalari, tibbiy muassasalar faoliyati ham akkreditatsiyalanadi.

Akmeologiya (qad. yun. “ακμή”, – cho'qqi, yuksak daraja, “λόγος” (“logos”) – ta'limot) – **1)** individual rivojlanishning yuqori darajasi (akme)ga erishish imkoniyatini ta'minlovchi qonuniyatlar va mexanizmlarni tadqiq etadigan fan; **2)** Rivojlanish psixologiyasining bo'limi.

Al-Buxoriy, Imom Ismoil (810-970 y.y.) – hadisshunos olim, buyuk muhaddis, Islom olamida tan olingan oltita sahih (ishonarli) hadislardan biri – “Al-jomi' as-sahih” asarining muallifi. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy milodiy 810 (hijriy 194)-yilda Buxoroda tavallud topgan. Iqtidorli Ismoil o'n yoshidan boshlab hadis ilmini o'rganishga kirishadi. O'n olti yoshga to'lganda onasi va akalari bilan birga haj safariga chiqib, to'rt yil Makka shahrida istiqomat qiladi. Makka shahrida yashaganida payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) tomonlaridan bayon etilgan hadislarni to'plab tartibga solishni niyat qiladi. Ana shu maqsadda ko'plab islom mamlakatlarida bo'lib, ulamolar bilan bevosita uchrashish, suhbatlashish asosida ko'plab hadislar yozib oladi.

Imom Ismoil al-Buxoriy jami 600 ming hadis to'plab, 100 ming “sahih” (ishonarli) va 200 ming “g'ayri sahih” (ishonarsiz) hadislarni yod olgan. Hadis ilmi bobida islom olamida katta hurmat qozongan. Bu sohada ko'plab shogirdlar yetishtirgan. Imom Ismoil al-Buxoriyning shogirdlari orasida Muslim ibn Hajjoj, Iso at-Termiziy, Abu Zur'a, An-Naso'iy, Abu Bakr ibn Huzayma Yusuf al-Forobiy kabi mashhur muhaddislar alohida o'rin tutadi.

Ulug' muhaddis ona yurti Buxoroga qaytib kelgach, hadis ilmini targ'ib etishga kirishadi. Biroq, bu harakat Buxoro hukmdorlariga yoqmaydi. Shu sababli Buxoroni tark etib, Samarqand yaqinidagi Xartang qishlog'iga ko'chib o'tadi va o'sha yerda istiqomat qilib qoladi. Hadisshunos olim milodiy 870 (hijriy 256) yilning Ramazon hayiti kuni vafot etadi. Imom Ismoil al-Buxoriy shu yerning o'ziga dafn etiladi.

Imom Ismoil al-Buxoriyning “Al-Jomi' as-sahih” (“Ishonarli to'plam”) deb nomlangan 4 jilddan iborat hadislar to'plami islom olamidagi boshqa muhaddislar tuzgan hadis to'plamlari orasida eng ishonarli va mukammalidir. To'plamdan payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) hadislaridan tashqari, fiqh (Islom huquqshunosligi), islom marosimchiligi, axloq-odob, ta'lim-tarbiya, o'sha davr tarixi, etnografiyasiga doir ma'lumotlar ham o'rin olgan. To'plamga 7275 ta eng ishonarli hadislar kiritilgan. Mazkur to'plam Islom mamlakatlarida ko'p marta nashr etilgan.

Algoritm (lot. “Algorithmi” – X asrda yashagan buyuk alloma Muhammad Iso al-Xorazmiyning nomidan olingan) – muayyan turga mansub masalalarni yechishda ishlatiladigan amallarning ma'lum, izchil tartibda bajarilishini ifodalovchi aniq qoida.

Alohida nazorat – nazorat turlaridan biri. U alohida o'qituvchining faoliyati, sinf (guruh) rahbarlarining tarbiyaviy ishlarini mavzuli, ommaviy tekshirishga asoslanadi.

Alloma (a. “allomat” – eng bilimdon, kuchli olim) – ilm-fanning bir yoki bir necha sohalarini mukammal, puxta egallagan, iqtidori va xizmatlari umuminsoniyat tomonidan tan olingan shaxs, mutafakkir. Umuminsoniyat madaniyatiga ulkan hissa qo’shgan alloma, mutafakkirlar ilm-fanning bir necha sohalarini mukammal bilganliklari sababli “qomusiy olim” ham deb ataladi.

Aloqadorlik – ta’limiy tamoyillardan biri. Uning yordamida turli fanlar, nazariya va amaliyot, muayyan ta’limotlar, shuningdek, ijtimoiy va tabiiy jarayonlar o’rtasidagi o’zaro bog’liqlik, bir-biriga ko’rsatiladigan ta’sir o’rganiladi.

Al-Xorazmiy, Muhammad Muso (783-850 y.y.) – alloma, matematik, qomusiy olim. Mutafakkir taxminan 783 yilda Xorazmda tug’ilgan. Otasi o’qimishli kishi bo’lganligi sababli boshlang’ich ma’lumotni o’z uyida olgan. Otasi qadimgi diniy urf-odatlar, yerli xalq yozuvlarini bilgan. Diniy va ilmiy adabiyotlardan xabardor bo’lgan. Bo’lajak alloma bolaligidayoq ilmiy manbalarni o’rganish imkoniga ega bo’lgan. Matematika bilan juda jiddiy shug’ullangan. Sohaga oid barcha asarlarni qunt bilan o’rgangan. U arab, fors, yunon tillarini ham o’rganib, bu tillarda yaratilgan asarlarni o’qiy olgan. Alloma “Al-jabr va al-muqobala” asari bilan matematika fanining rivojiga ulkan hissa qo’shgan. Asarda matematik amallarning amaliyotda, kundalik turmushda faol qo’llash usullari bayon etilgan. “Al-jabr” keyinchalik matematika fanining alohida bo’limiga aylanib, “Algebra” deb nomlangan.

Al-Xorazmiy o’z asarlarida matematik hisob-kitoblarga oid qoidalarni, eng avval, aniq ta’riflaydi, so’ngra ularni muayyan misollar yordamida tasvirlaydi. Hisob-kitoblarni amalga oshirishda yo’l qo’yilishi mumkin bo’lgan ko’plab xatolar to’g’risida ogohlantiradi. Ko’p xonali sonlar ustida amallarni bajarishda dastlab katta qiymatlar asosidagi (chapdagi qiymatlar bo’yicha) hisob-kitobni olib borishni tavsiya etadi. Mashhur nemis matematigi G.Gankel (1839-1873 y.y.) Al-Xorazmiy asarlarida keltirilgan matematik qoidalarning na hindlar, na yunonlarga tegishli kitoblarda e’tirof etilmaganligini ko’rsatadi.

Ulug’ mutafakkir Al-Xorazmiy ijodining eng yuksak namunasi algebraning boshlang’ich asoslariga oid “Al-jabr val-muqabala” asari sanaladi. Mazkur asar o’sha davrning an’anasiga muvofiq Bog’dod xalifasi Ma’munga bag’ishlab yozilgan. Asarning so’zboshisida alloma quyidagilarni bayon etgan: “Men bu mo’jazzgina risolani hisoblash fanida bir qadar oson va foydali bo’lish bilan birga kishilarga kundalik turmushda asqotadigan meros, meros soliqlari, mulkni bo’lish, sudlov jarayoni, savdo-sotiq va barcha ishchanlik xarakteriga ega o’zaro munosabatlar – yer o’lchash, kanallar qazish, geometrik hisob-kitoblarni olib borish hamda boshqa turli fanlarga doir amallar asosida yaratdim”.

Mutafakkirning fikriga ko’ra, algebra – tenglamalar to’g’risidagi fan sanaladi. Mutaxassislarining e’tirof etishlariga ko’ra Al-Xorazmiyga qadar tenglama matematikada zarracha bo’lsa-da, ahamiyatli rol o’ynamagan, matematik amallar tasodifiy hisob-kitoblar asosida amalga oshirilgan. Masala va misollarni yechishda umum tomonidan e’tirof etilgan metodlar mavjud bo’lmagan. Binobarin, algebra fan sifatida shakllanmagandi. Shuni alohida e’tirof etish lozim, Al-Xorazmiyning buyuk xizmatlari tufayli Algebra (lot. “Algorismus” – Algoritm) Markaziy Osiyoda paydo

bo'lib, fan sifatida shakllandi va Yer yuziga yoyildi.

Amaliy fan – muhim asos bo'luvchi hodisalar, ularning shakli, tuzilishi, tarkibi, qurilishi, xossasi, jarayonlarining kechishi kabilar bilan shartlangan qonuniyatlarni izlashga yo'naltirilgan nazariy va amaliy tadqiqotlarga asoslanadigan bilim sohasi. Amaliy fanlar ko'plab gumanitar va tabiiy fanlarning ustuvor tamoyillari asosida ish ko'radi.

Amaliy ishlar metodi – ta'lim metodlaridan biri. U o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy masalalarni yechish jarayonida qo'llashni taqozo etadi, bunda o'quvchilar nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi, malakasini samarali o'zlashtiradi. Mashq, laboratoriya ishlari va amaliy ishlar ushbu metodning turlari sanaladi. Amaliy ishlarning laboratoriya ishlaridan farqi shundaki, u o'quvchilarni mavjud nazariy bilimlardan amaliy masalalarni yechishda foydalanishga yo'naltiradi. Metod ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish, bilish faoliyatini nazorat qilish va mavjud kamchiliklarni tuzatish imkoniyatini yaratadi.

Amaliy mashg'ulotlar – maxsus jihozlangan xona yoki alohida ajratilgan tajriba maydonida tashkil etilib, o'quvchilarda mavjud nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llay olish ko'nikma-malakalarini hosil qilishga yo'naltirilgan ta'lim shakli. Amaliy mashg'ulotlarda bilish faoliyati quyidagi besh bosqichda tashkil etiladi: 1. O'qituvchining tushuntirishi, faoliyat mohiyatini nazariy jihatdan anglash. 2. Ko'rsatma berish, yo'l-yo'riq ko'rsatish. 3. Tajribani tashkil etish (bunda ikki-uch nafar o'quvchi amaliy harakatlarni bajaradi, qolgan o'quvchilar esa ularning faoliyatini kuzatadi). 4. O'quvchilarning mustaqil faoliyatlarini tashkil etish (o'quvchilar topshiriqlarni mustaqil bajaradi, o'qituvchi topshiriqni mustaqil bajarishda ma'lum qiyinchiliklarga duch kelgan o'quvchilarga e'tibor qaratib, ularga yordam ko'rsatadi). 5. Nazorat (o'quvchilarning ishlari qabul qilinib, baholanadi; baholashda ishning sifati, materialning maqsadga muvofiq tanlanganligi, vaqtni tejash, topshiriqni bajarish tizimining to'g'riligi va samaradorligi kabi holatlar inobatga olinadi).

Amaliy tadqiqot – ma'lum jarayon, voqea, hodisa va obyektning nazariy mohiyati, tamoyillarining mohiyatini tushuntirish maqsadida amaliy jihatdan tashkil etiladigan tadqiqot. Bu kabi tadqiqotlarning ayrimlarida yakuniy samara kutilgan natijalarga olib kelmasligi mumkin. Biroq, ularni uzoq muddat olib borish muhim natijalarni qo'lga kiritish imkoniyatini yaratadi. Amaliy tadqiqotlar ilmiy-tadqiqot institutlari, universitetlarda amalga oshiriladi. Bu kabi tadqiqotlar ijtimoiy va tabiiy qonuniyatlar, ijtimoiy va tabiiy hodisalarning sabablarini o'rganishga imkon berib, borliq haqidagi ilmiy bilimlarni boyitishga xizmat qiladi. Amaliy tadqiqotlar ko'plab ilmiy g'oyalar va borliq to'g'risidagi tafakkur metodlarining yaratilishi uchun asosiy manba sanaladi. Amaliy tadqiqotlar bilishga doir, tavsifiy bayon etish va tushuntirish xarakteriga ega bo'ladi.

Amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish – tekshirish

turlaridan biri. Ushbu tekshirishning o'ziga xos jihati ta'lim jarayonida amaliy harakatlar (sport, mehnat harakatlari)ning to'g'ri bajarilayotganligini kuzatish yoki olingan natijalarga tayangan holda pedagogik faoliyatni tashkil etish bilan belgilanadi.

Amaliyot – muayyan ko'nikmalarni hosil qilishga yo'naltirilgan faoliyat; ta'lim va ishlab chiqarish jarayoni.

Amaliy o'yinlar – muayyan amaliy harakatlarning tashkil etilishini imitatsiyalash imkoniyatini beradigan o'yinlar. Ta'lim amaliyotida qo'llaniladigan amaliy o'yinlar o'z-o'zidan didaktik xususiyat kasb etadi, shu sababli ular ko'p holatlarda “didaktik o'yinlar” deb yuritiladi.

Analiz (Tahlil; yun. “analysis” – ajratish) – yaxlit, bir butun predmet yoki hodisani tarkibiy qismlarga (fikriy tasavvurda yoki moddiy modellashtirish asosida) ajratishga asoslangan fikrlash jarayonining alohida, mustaqil ko'rinishi. Bir butun, yaxlit narsa, predmetni bir necha tarkibiy qismlarga bo'lish tadqiq etilayotgan obyektning tuzilishini, uning tarkibini yaqqol aniqlab olish imkoniyatini yaratadi. Analiz yordamida alohida qismlarning juz'iy xususiyatlariga tayangan holda umumiy xulosaga kelinadi. M: Botanika fanidan dukkakli o'simliklardan loviya o'rganilayotganda uning umumiy mohiyati ildizi, poyasi, bargi, guli, changlanishi, ko'payishi, vegetatsiya davrlari kabi tarkibiy qismlariga xos xususiyatlar asosida ochib beriladi.

Andishalilik – shaxsga xos axloqiy sifatlardan biri. U muayyan jarayonlarda biror xatti-harakatning oqibatini o'ylab, kimningdir yuz-xotirini qilib ish ko'rishni anglatadi.

Andisha – mulohaza yuritishning ko'rinishlaridan biri. Andisha yordamida biror xatti-harakatning oqibatini o'ylanadi yoki kimgadir nisbatan yuz-xotir qilinadi. M: bolaning xatti-harakatlaridan norozi bo'linganda ham “bu uning onasi yoki otasiga hurmatsizlik” tarzida unga qattiq tanbeh berishdan saqlaniladi.

Andishasizlik – shaxsga xos salbiy sifatlardan biri. U muayyan jarayonlarda biror xatti-harakatning oqibati o'ylanmay, kimningdir yuz-xotiri qilinmay ish tutilishini ifodalaydi.

Anketa (fr. “enquete” – surishtirish, ma'lumot olish, tekshirish) – og'zaki yoki yozma ravishda dastlabki ijtimoiy va ijtimoiy-pedagogik ma'lumotlarni olishda qo'llaniladigan metodik vosita, so'rov vositasi. U yordamida pedagogik kuzatish va suhbat jarayonida to'plangan dalillar boyitiladi. Metod tizimli savollar asosida respondentlar bilan muloqotni tashkil etishga asoslanadi. Savollarga javoblar, odatda, yozma ravishda olinadi. O'rganilayotgan jarayon mohiyatidan kelib chiqqan holda anketalar quyidagicha bo'ladi: 1) ochiq savollar (erkin, batafsil javob berish uchun imkon yaratadigan savollar)ga ega anketa; 2) yopiq savollar (“ha”, “yo'q”, “ijobiy”,

“salbiy” va h.k. javob variantlarini tanlashga imkon beradigan savollar)ga ega anketa.

Anketa metodi – pedagogik kuzatish va suhbat jarayonida dalillar to'plash maqsadida qo'llanilib, tizimli savollar yordamida respondentlar bilan muloqotni tashkil etishga asoslanadigan metod. Metod quyidagi shartlarga amal qilinganda samarali qo'llaniladi: 1) savollar muammoning mohiyatini yoritishga xizmat qilishi lozim; 2) savollar yirik hajmli va noaniq bo'lmasligi kerak; 3) savollar o'quvchilarning dunyoqarashi, yosh, psixologik xususiyatlarini inobatga olish asosida tuzilishi zarur; 4) savollarga to'la javob qaytarilishi uchun yetarlicha vaqt ajratilishi kerak; 5) anketa o'quvchilarning pedagogik va psixologik tavsifnomalarini tuzish manbaiga aylanmasligi zarur; 6) javoblar muayyan mezonlar asosida puxta tahlil etilishi shart.

Annotatsiya (lot. “annotatio” – mulohaza, fikr) – kitob, maqola yoki qo'lyozmaga, ularning g'oyaviy-ijtimoiy yo'nalishi, mazmuni, maqsadi, amaliy qiymati va b. asosida berilgan qisqacha tavsif. Annotatsiyalar tavsifiy yoki tavsifnoma, umumiy yoki maxsus bo'lishi mumkin. Tavsifiy bibliografik ko'rsatma o'quvchiga muayyan kasbni tanlashga yordam beradi.

Anomal bolalarni tarbiyalash – anomal bolalarning nuqsoni darajasi va tuzilishiga mos keladigan metod, vositalarni tanlash orqali oila va ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlik, o'zaro qo'llab-quvvatlash, yordam ko'rsatish, talabchanlik va mehribonlik asosida anomal bolalarni faol ijtimoiy hayotga, mehnatga tayyorlash, ularda ijtimoiy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat jarayoni.

Anomal bolalarni o'qitish va rivojlantirish – anomal bolalarni ijtimoiy hayotga, mehnatga tayyorlash, ularda bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan maqsadli jarayon.

Anomal bolalar (yun. “anomaliya” – notekislik, me'yordan chetlashish) – rivojlanishi va xulqida nuqsoni bo'lgan bolalar. Bu kabi bolalarda eshitish, ko'rish, aqliy rivojlanish, tayanch-harakat apparatlari, sensomotorik funksiyasining buzilishi nuqsoniga egaliklardan biri kuzatiladi.

An'ana (lot. “traditio” – uzatish) – ijtimoiy munosabatlarni tartibga solib, avloddan avlodga o'tib boradigan madaniy meros elementlari – qarashlar, urf-odatlar, ijtimoiy tartib-qoidalar, axloqiy me'yorlar, qadriyatlar, marosimlar va b. Mohiyatiga ko'ra an'analar ijtimoiy, sinfiy, guruh xarakteriga ega bo'ladi. M: milliy urf-odatlar, oila an'analari, mehnat jamoasi an'analari.

An'anaviy dars (yoki klassik (mumtoz) dars) – dastlabki, asrlar davomida takomillashgan, namunaviy, ta'lim jarayoni o'qituvchining yetakchilik roli ta'minlanib, o'quvchining past, sust ishtirokiga asoslangan, unga tayyor bilimlar beriladigan, axborot, bilimlarni o'zlashtirishda faol ishtiroki ta'minlanmagan dars. U o'zida asrlar davomida shakllangan o'qitish tamoyillari, shakllari, metod va

vositalarini namoyon etadi. Bu turdagi darsning umumiy g'oyalari buyuk pedagog Ya.A.Komenskiyning "sinf-dars" tizimida ilk bor tizimlashtirilgan holda yoritilgan. An'anaviy dars quyidagi bosqichlar asosida tashkil etiladi: 1. Tashkiliy jarayon. 2. O'tilgan mavzu bo'yicha uy vazifalarini tekshirish. 3. O'rganilgan mavzu yuzasidan o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini aniqlash. 4. Yangi bilimlarni berish. 5. O'quvchilar tomonidan mavzuning tushunilganlik darajasini dastlabki aniqlash. 6. Yangi materialni yodga olish va namuna asosida mashqlarni bajarish orqali o'quvchilar o'zlashtirishini tashkil etish. 7. O'quvchilarni yangi mavzu bo'yicha o'zlashtirilgan bilimlarni ijodiy qo'llashlari va yangi bilimlarni izlashlari uchun imkoniyat yaratish. 8. Darsda o'rganilgan materialni umumlashtirish va uni avval o'zlashtirilgan bilimlar tizimiga kiritish. 9. O'quvchilar hamda o'qituvchi tomonidan amalga oshirilgan o'quv faoliyati natijalarini nazorat qilish va o'quvchilar faoliyatini baholash. 10. Uyga vazifa berish. 11. Darsning natijalari bo'yicha xulosa chiqarish.

Bugungi kunga qadar an'anaviy dars bir necha shakllarda tashkil etib kelinmoqda. Ular: yangi materiallarni o'zlashtirish darsi; bilimlarni mustahkamlash darsi; ko'nikma va malakalarni shakllantirish darsi; takrorlash darsi; bilimlarni tekshirish darsi; takrorlash-umumlashtirish darsi; aralash dars.

An'anaviy ta'lim (yoki klassik (mumtoz) ta'lim) – ta'lim turlaridan biri. Unga xos muhim jihat – asrlar davomida orttirilib, o'zida o'quv axboroti ko'rinishida shakllangan bilimlarni saqlovchi ijtimoiy tajribaga tayanish sanaladi. Bu turdagi ta'lim, asosan, o'quv materialini yodda tutishga xizmat qiladi. O'zlashtirilgan axborot bilim maqomini oladi. Bilimlar tizimini hosil qiladigan axborotlar o'quvchining boshlang'ich va yakuniy o'quv faolligi, istiqbolda esa o'zlashtirilgan bilimlarning amaliyotda qo'llanilishi sifatida aks etadi.

Aqliy sifatlari – shaxs tomonidan bilimlarning o'zlashtirilganligini, ma'lumotga ega bo'lganlikni, aqliy qobiliyat darajasini ifodalovchi sifat, fazilat; ma'naviy-axloqiy sifatlarning muayyan ko'rinishi. Bilimdonlik, zukkolik, topqirlik, tezkor fikrlash, tasavvurning boyligi, ijodkorlik, geniallik, boy dunyoqarashga egalik va sh.k. sifatlarga egalik ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Aqliy tarbiya – shaxsga tabiat va jamiyat taraqqiyoti to'g'risidagi bilim asoslarini berish, uning aqliy (bilish) qobiliyati, tafakkuri, ilmiy dunyoqarashini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat jarayoni. Bu turdagi tarbiya asosida shaxsning tabiat, jamiyat, inson tafakkuri haqidagi bilimlarga ega bo'lishi ta'minlanadi. Aqliy tarbiya yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega shaxsni tarbiyalashda, uning dunyoqarashini, jumladan, ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bu yo'nalishdagi tarbiya o'quvchilarni ilm-fan, texnika, texnologiya sohasida erishilayotgan yutuqlar, yangilik, kashfiyotlardan xabardor qilish, ijtimoiy va tabiiy fanlar bo'yicha bilimlarni berish orqali ularda tafakkur, dunyoqarashni rivojlantirish maqsadini amalga oshirishga yo'naltiriladi. Aqliy tarbiya vositasida bilimlar tizimini ongli ravishda o'zlashtirish mantiqiy fikrlash, xotira, diqqat, idrok etish, aqliy qobiliyat, moyillik va iqtidorni rivojlantirishga ko'maklashadi.

Aqliy tarbiyani tashkil etishda quyidagi vazifalar hal qilinadi: 1. O'quvchilarga ilmiy bilimlarni berish. 2. O'quvchilarda ilmiy bilimlarni o'zlashtirishga ongli munosabatni qaror toptirish. 3. Ularda mavjud bilimlardan amaliyotda foydalanish ko'nikmalarini tarkib toptirish. 4. O'quvchilarda o'z bilimlarini doimiy boyitib borishga intilish tuyg'ularini shakllantirish. 5. Ularda bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradigan psixologik qobiliyatlar (nutq, diqqat, xotira, tafakkur, ijodiy xayol) va xususiyatlar (aniq maqsadga intilish, qiziquvchanlik, kuzatuvchanlik, mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkur yuritish, o'z fikrini asoslash, mavjud ma'lumotlarni umumlashtirish, guruhlashtirish, mantiqiy xulosalar chiqarish va h.k.)ni rivojlantirish. 6. O'quvchilarga zamonaviy bilimlarni berish asosida ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.

Aqliy ta'lim – shaxsga ijtimoiy va tabiiy voqea, hodisalar, ularning mohiyati, qonuniyatlari, tamoyillari, jamiyat hamda tabiat uchun ahamiyati to'g'risidagi ilmiy bilimlarni berish asosida unda ong, tafakkur, dunyoqarashni hosil qilishga yo'naltirilgan ta'limiy jarayon. Bu turdagi ta'lim aqliy tarbiya bilan uzviy aloqadorlik, bog'liqlikda tashkil etiladi. Aqliy ta'lim samarasi sifatida shaxs ongining rivojlanishi, bilimlarining mustahkamlanishi atrof-muhitga ijobiy munosabatni qaror toptiradi. Oila, ta'lim muassasalarida aqliy ta'limning tashkil etilishi muayyan fan yo'nalishlari (m: matematika, fizika, mexanika, biologiya, kimyo, tibbiyot va b. sohalar) bo'yicha yetuk mutaxassislarni tayyorlash, noyob qobiliyat egasi bo'lgan shaxslarni tarbiyalashga yordam beradi. Aqliy ta'lim va tarbiya birligi asosida jahon sivilizatsiyasi, taraqqiyoti ta'minlanadi, shaxsda tafakkur (ijtimoiy voqea-hodisalarning ongda to'laqonli aks etishi, inson aqliy faoliyatining yuksak shakli) rivojlanadi. Tafakkur uzoq muddat, tinimsiz izlanish natijasida yuzaga keladi. Uning negizida ilmiy qarash va e'tiqod yotadi. Aqliy tafakkurning mavjud darajasini belgilash bir qadar murakkab bo'lib, u quyidagi belgi (mezon)larga ko'ra aniqlanishi mumkin: 1. Ilmiy bilimlar tizimining mavjudligi. 2. Mavjud ilmiy bilimlarni o'zlashtirib olish jarayoni. 3. Fikrlash ko'nikmasiga egalik. 4. Bilimlarni egallashga bo'lgan qiziqishning kuchliligi va ehtiyojning yuzaga kelganligi.

Aralash dars – o'quv mashg'ulotini tashkil etishda bir necha turdagi dars (m: yangi bilimlarni berish, bilimlarni nazorat qilish, tekshirish-umumlashtirish kabi darslarning) elementlari birgalikda qo'llaniladigan dars. Bu turdagi dars quyidagi tarkibiy tuzilma asosida tashkil etiladi: tashkiliy masalalarni hal qilish; uy vazifalarini tekshirish, dars maqsadini belgilash; o'quvchilarni yangi o'quv materialini o'zlashtirishga tayyorlash; yangi materialning o'qituvchi tomonidan tushuntirilishi va o'quvchilar tomonidan o'rganilishi; o'tilayotgan dars hamda avvalgi darsda o'zlashtirilgan bilimlarni bir-biriga bog'lash asosida o'quv materialini mustahkamlash; avval o'zlashtirilgan, shakllangan bilim, ko'nikmalarni yangilari bilan bog'lash asosida mavjud bilim, ko'nikmalarni umumlashtirish, tizimlashtirish; darsni natijalarga tayangan holda yakunlash; uyga vazifa berish.

Aristotel (Arastu – e.av. 384-322 y.y.) e.av. 384 yilda qadimgi Ellin mamlakatining Stagir shahrida badavlat tabib oilasida tug'ilgan. Uning otasi

Makedoniya shohi Aminta saroyining vrachi bo'lgan. Yosh Aristotel boshlang'ich ma'lumotni o'z otasidan olganligi bois uning qiziqishi, asosan, tabiiy fanlar va tibbiyotni o'rganishga yo'naltirilgan edi.

O'n sakkiz yoshida Aristotel Platon tashkil etgan Akademiyaga o'qishga qabul qilinadi va bu yerda Platonning o'limigacha, ya'ni 20 yil davomida tahsil oladi. Ta'limning dastlabki yillari butunlay o'qituvchining nazorati ostida bo'lishga ko'nika olmagan bo'lsa, keyinchalik bu tobelik bir qadar susaydi. Platonning hayotlik davridayoq mustaqil ravishda bilimlarini rivojlantirish, ilmiy tadqiqotlar olib borishga muvaffaq bo'ldi. Ustozi Platonning vafotidan keyin Aristotel Akademiyada qola olmadi. Shu sababli o'z ota yurtiga qaytdi. Aarniya shohi Germiya huzurida bir necha bor chiqish qilgan Aristotel saroy ahliga juda yaqin bo'lib qolganligi sababli uning jiyanlaridan biriga uylandi.

E.av. 343 yilda Makedoniya shohi Filipp uni o'z saroyiga chaqirdi va o'z o'g'li yosh Aleksandrni uning tarbiyasiga topshirdi. Bo'lajak jahongir buyuk allomaning qo'lida 3 yil davomida tahsil oldi. Aleksandr Makedonskiy Sharqqa yurish boshlaganda, Aristotel saroy ayonlaridan biri sifatida o'z yurtida qoldi. E.av. 335 yildan boshlab 20 yil davomida mutafakkir Afina shahrida yashab, o'zi tashkil etgan maktab – Likey (Litsey)ni boshqardi.

Allomaning butun ilmiy faoliyati aynan Likey (Litsey) bilan bog'liq. Shuning uchundir uning ilmiy asarlari ham ma'ruzalar, og'zaki bayon qilingan ma'lumotlar asosidagi tezislar shaklida yaratilgan. Aristotelning ko'plab asarlari to'g'risidagi ma'lumotlar bizchaga asl holda emas, balki uning shogirdlariga tegishli bo'lgan ishlar orqali yetib kelgan.

Ulug' mutafakkir Aristotel umrining so'nggi yillarini qadimgi Gretsiyaning Xalkida shahrida o'tkazdi va e.av. 322 yilda shu yerda vafot etdi. Aristotelning "Etika", "Siyosat", "Qonunlar", "Qalb to'g'risida", "Ritorika", "Respublika" kabi asarlari nihoyatda mashhur.

Aristotelning fikriga ko'ra insonning hayot kechirishidan yagona maqsadi – baxtga erishish sanalib, uning baxt-saodati eng yaxshi va mukammal fazilatlariga mos bo'lgan qalb faoliyati asosida ta'minlanadi. Buning ustiga uning qalbi butun umr ezgu g'oyalar bilan to'ldirilishi, yaxshi fazilatlar bilan boyitilishi lozim. Zero, "birgina qaldirg'och bahor kelishini ta'minlay olmaganidek", bir kun yoki qisqa muddatli vaqt insonni baxtli va shod-xurram etib qo'ymaydi. Mutafakkir o'zining "Siyosat" asarida baxtli hayot formulasini quyidagicha sharhlaydi: "Insonning butun hayoti ish va bo'sh vaqt, urush va tinchlik kabilar ichida kechsa, inson faoliyatining bir qismi zarur va foydali ishlarni amalga oshirish, bir qismi esa go'zallik yaratishga yo'naltirilgan... Tinchlik bo'lishi uchun urushni afzal ko'rish, bo'sh vaqt bo'lishi uchun ishlash, go'zallikka erishish uchun zarur va foydali amallarni bajarish mumkin. Insonning hayot yo'lini o'zgalar emas, balki uning o'zi tanlashi lozim.

Insondan inson, hayvondan hayvon tug'iladi, shunga ko'ra yaxshi ota-onadan faqat yaxshi farzandlar tug'ilishi lozim. Tabiat ana shunga harakat qiladi, biroq, bunga hamisha ham erishilavermaydi".

Ulug' mutafakkir bolalarni ularning yoshligidanoq gigienik maqsadlarga erishish uchun ayrim mashqlarni bajarishga o'rgatish, ularning nozik, zaif tanalarini chiniqtirish zarurligini aytadi. Uning fikricha, bolalarga qattiq yig'lash va

qichqirishlariga halaqit qilmaslik lozim. Zero, bu holatlar ular uchun o'ziga xos gimnastika hisoblanadi. Bir qadar katta yoshdagilar uchun esa bolalar o'yinlari nihoyatda muhim ahamiyatga ega.

Aristotel bola tarbiyasida oilaning ahamiyatini yuqori baholash bilan birga, ideal davlatda oila faoliyati davlat amaldorlari – pedonimlar tomonidan nazorat qilinishi zarurligini aytadi. Pedonimlarning vazifalari oila sharoitida bolalar vaqtlarini qanday o'tkazayotganliklarini, ularning imkon qadar qullar orasida kam vaqt bo'lishlarini nazorat qilishdan iborat bo'lgan. Shuningdek, ularning masuliyatlari doirasiga bolalar uchun mo'ljallangan hikoya va ertaklarni yig'ish vazifalari ham kiritilgan. Bularning barchasi navbatdagi mashg'ulotlar uchun “eshik oldi” (ostona) bo'lishi lozim. Shunga ko'ra bolalarning o'yinlari navbatdagi mashg'ulotlar bilan shug'ullanishlari uchun taqlid bo'lishi zarur.

Asos – pedagogik hodisa yoki jarayon mohiyatini yoritishda muhim ahamiyatga ega yetakchi qoida, g'oya, element, tamoyil.

Aspirant (lot. “aspirans” – nimagadir intiluvchi) – muayyan yo'nalish bo'yicha oliy ma'lumotga ega bo'lib, fan nomzodi ilmiy darajasini olish uchun nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilishga tayyorlanayotgan shaxs. Muayyan kasb yo'nalishi bo'yicha oliy ma'lumot (mutaxassislik ma'lumoti yoki magistrlik darajasi)ga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasining har bir fuqarosi aspirant bo'lish, oliy o'quv yurtlari yoki ilmiy-tadqiqot institutlarida aspiranturada tahsil olish huquqiga ega. Aspirant individual nomzodlik minimumlarini topshirish yoki dissertatsiyaning muayyan qismini tayyorlash va ularni muhokama qilish muddatlari ko'rsatilgan ish rejasiga ega bo'lib, ilmiy rahbar boshchiligida ilmiy izlanish olib boradi. Har bir aspirant tahsil davrining 1-2-bosqichlarida “Informatika asoslari”, “Falsafa va fanning metodologik asoslari”, chet tili (tayanch ma'lumotiga ko'ra ingl., nem., fr. va b. tillar), Prezident asarlari va ixtisoslik fani bo'yicha qo'shimcha mashg'ulotlarga qatnashishi hamda o'zi biriktirilgan kafedra faoliyatida ishtirok etishi shart. Individual ish rejasida belgilangan vazifalarni bajarmaganligi sababli aspirant aspirantlar safidan chiqariladi.

Uch yillik tahsil davrida aspirant davlat stipendiyasini olish, yotoqxonalar bilan ta'minlanish, yillik ta'tildan foydalanish, o'quv jihozlari, laboratoriya, o'quv-metodik xonalar, axborot-resurs markazlari (ularning Nizomlari talablariga ko'ra) foydalanish huquqiga ega. Aspirant, shuningdek, tahsil davrida muddatli harbiy xizmatdan ozod qilinadi.

Aspirantura – fan nomzodi ilmiy darajasini olishga tayyorlash maqsadida mutaxassis malakasini oshirish, ilmiy va ilmiy-pedagogik kadr (nomzod)larni tayyorlash shakli. Oliy o'quv yurtlari va ilmiy-tekshirish institutlarining maxsus bo'limi sifatida faoliyat ko'rsatadigan aspirantura O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuniga muvofiq oliy o'quv yurtidan keyin magistrlik ma'lumoti negizida kamida uch yil muddatda tashkil etiladi. Aspiranturaga qabul tanlov asosida tashkil etiladi va talabgorlar tegishli fan sohasi bo'yicha referat topshiradi (agarda talabgorning ilmiy ishlari e'lon qilingan bo'lsa, ular qabul

Komissiyasiga taqdim etiladi). Shuningdek, ular “Informatika asoslari”, “Falsafa va fanning metodologik asoslari”, chet tili (tayanch ma’lumotiga ko’ra ingl., nem., fr. va b. tillar), ixtisoslik fani bo’yicha kirish imtihonlarini topshiradi. Davlat mukofoti (m: Zulfiya nomidagi Davlat mukofoti), nomdor (m: Alisher Navoiy, Abu Rayhon Beruniy, Yahyo G’ulomov, Abu Ali ibn Sino va b. nomdagi) stipendiyalarning sovrindorlari, talabalar fan olimpiadalari, “Kelajak ovozi” Respublika ko’rik-tanlovining g’oliblari tegishli yo’nalish bo’yicha aspiranturaga tanlovsiz kirish huquqiga ega. Aspiranturaga kirish vaqtida talabgorlar ish joyidan maoshi saqlangan holda 30 kunlik muddatga ta’til olish huquqidan foydalanadi. Aspirant sifatida e’tirof etilgan shaxslar uch yillik tahsil davomida “Informatika asoslari”, “Falsafa va fanning metodologik asoslari”, chet tili (tayanch ma’lumotiga ko’ra ingl., nem., fr. va b. tillar), Prezident asarlari va ixtisoslik fani bo’yicha nomzodlik minimumlarini topshirib, nomzodlik dissertatsiyasini tayyorlash yo’lida ilmiy izlanishlarni olib boradi. Aspiranturani muvaffaqiyatli tamomlab, nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan mutaxassis-pedagoglar tegishli ixtisoslik bo’yicha “fan nomzodi” ilmiy darajasiga ega bo’ladi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarni tayyorlash va attestatsiyadan o’tkazish tizimini yanada takomillashtirish to’g’risida”gi (2012 yil 24 iyul) Farmoni va Respublika Vazirlar Mahkamasining “Oliy o’quv yurtidan keyingi ta’lim hamda oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarni attestatsiyadan o’tkazish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi (2012 yil 28 dekabr) Qaroriga muvofiq aspirantura tugatilib, katta ilmiy xodim-izlanuvchilar instituti tashkil etildi.

Astronomiya (yun. “astron” – yulduz, quyosh, “nomos” – qonun; o’quv fani sifatida) – osmon jismlari, ular tizimlarining kelib chiqishi, tuzilishi, harakati va rivojlanishini o’rganuvchi o’quv fani. Ushbu fan doirasida o’quvchilar Quyosh, yulduzlar, sayyoralar, ularning yo’ldoshlari, kometalar va meteoritlar, tumanlik, yulduzlar tizimi, yulduzlar va sayyoralar o’rtasidagi bo’shliqni to’ldiruvchi materiyalar to’g’risidagi bilimlarni o’zlashtirish imkoniyatiga, Koinotning yaxlit tuzilishi va rivojlanishi to’g’risidagi tasavvurga ega bo’ladi.

At-Termiziy, Imom Iso (824-892 y.y.) – hadisshunos olim, buyuk muhaddis, “Jomi’ at-Termiziy”, “Sahihi Termiziy”, “Sunnani Termiziy” nomlari bilan mashhur bo’lgan “Al-Jomi’ as-sahih” (“Ishonarli to’plam”) asarining muallifi. Buyuk alloma 824 yili Termiz shahri yaqinidagi Bug’ qishlog’i (hozirgi Sherobod tumani)da badavlat bo’lmagan oilada tavallud topgan. Yosh Isoning yoshlik yillari Termiz shahrida o’tadi. Ilm sirlarini egallashga bo’lgan zo’r ishtiyoqi, kuchli xotira, yodlash qobiliyati, noyob xislati tufayli yoshligidan puxta bilim olishni ta’minlaydi. Balog’at yoshiga yetgach, o’z bilimlarini boyitish, mustahkamlash maqsadida Sharqning ko’plab mamlakatlariga safar uyushtirgan. Uzoq yillar Iroq, Isfahon, Xuroson, Makka va Madinada yashagan alloma qiroat ilmi, bayon, fiqh, tarix, hadis ilmi bo’yicha o’sha davrning yirik olimlari, mashhur muhaddislardan Imom Buxoriy, Imom Muslim, Imom Abu Dovud, Qutayba ibn Muso, Mahmud ibn G’aylonlardan ta’lim olgan.

Alloma Imom Ismoil al-Buxoriy bilan Nishopurda uchrashib, besh yil davomida birga yashagan. Manbalarda ustoz Imom al-Buxoriy shogirdining iqtidori, qobiliyatiga tan berib, “Sen mendan bahra topganingdan ko’ra men sendan ko’proq bahra topdim” degani keltirilgan. At-Terimiziy 868 yilda xorijdan o’z yurtiga qaytib, asarlar yaratish, shogirdlar tayyorlashga kirishadi. Uzoq yillik mehnati samarasi sifatida yirik muhaddis, imom sifatida shuhrat qozonadi.

Buyuk muhaddis tomonidan yaratilgan 300 dan ortiq asarlarning aksariyati (57 tasi) bugungi kunga qadar yetib kelgan. Ulardan eng mashhurlari “Al-Jomi’ as-sahiyh” (“Ishonarli to’plam”), “Ash-Shamoil an-nabaviya” (“Ash-Shamoil an-nabiy sallolohu alayhi va sallam” – “Payg’ambar alayhissalomning shakl va sifatleri”), “Al-Ilal fil-hadis” (“Hadislardagi illatlar”), “Risola fil-xilof val-jadal” (“Hadislardagi ixtilof va bahslar haqida risola”), “At-Ta’rix” (“Tarix”), “Kitob uz-zuhd” (“Zohidlik kitobi”), “Kitob ul-asma val-kuno” (“Ismlar va kunyalar kitobi”) kabilar sanaladi. Allomaning asarlari orasida eng mashhuri “Al-Jomi’ as-sahih” bo’lib, u 6 ta “Ishonchli hadislar” to’plamidan biri hisoblanadi. “Ash-Shamoil an-nabaviya” asarida esa Muhammad (s.a.v)ning shaxsiy hayotlari, ul zotning suvrat va siyratlari, ajoyib fazilatalari, odatlariga oid 408 ta hadis o’z ifodasini topgan. Asarning XVI asrga oid qo’lyozma nusxalaridan biri – Toshkentda, O’zbekiston musulmonlari idorasi kutubxonasida saqlanadi. Mustaqillik yillarida Ushbu asar o’zbek tiliga tarjima qilinib, nashr etilgan. Qolaversa, 1990 yilda Termiziy tavalludining 1200 yilligi respublikada keng nishonlandi. Yubiley munosabati bilan Imom Iso at-Termiziyning yodgorlik majmuasi qaytadan ta’mir lanib, ziyoratgohga aylantirildi.

Buyuk muhaddis 892 yilda Termizdan uzoq bo’lmagan Bug’ qishlog’ida vafot etgan. Allomaning hoki shu yerga dafn etilgan.

Attestat (lot. “attestari” – tasdiqlamoq, guvohlik bermoq, “attestatum” – guvohnoma) – muayyan darajadagi ma’lumot egallanganligini tasdiqlovchi hujjat. O’zbekiston Respublikasida umumiy o’rta ta’lim maktablarining IX sinfini bitiruvchilariga o’rta ma’lumotga egalikni tasdiqlovchi attestat beriladi.

Attestatsiya ishi — talabgorning ilmiy darajasini tasdiqlash (nostrifikatsiya qilish) yuzasidan rasmiylashtirilgan hujjatlar to’plami.

Attestatsiya (lot. “attestatio” – guvohlik berish, guvohnoma, tasdiqnoma) — pedagog xodimlarning kasbiy malakasi, bilim darajasi, mahorati, xulq-atvorini, egallab turgan lavozimiga loyiqqligini o’rganish asosida ularni muayyan muddat (odatda besh yil)ga ishga tayinlash, shuningdek, o’quvchi (talaba)larning bilim darajasini belgilash, o’zlashtirish ko’rsatkichlarini tahlil qilish orqali ta’lim muassasasi faoliyatini baholash. O’quv yurtlarining faoliyati har besh yilda bir marta davlat attestatsiyasidan o’tkaziladi. Ta’lim muassasalarining davlat attestatsiyasi kadrlar tayyorlash sifatini nazorat qilish Boshqarmasi tomonidan O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasida tasdiqlanib, Davlat test markazi tomonidan qabul qilingan “Pedagogik kadrlar va ta’lim muassasalarining attestatsiyadan o’tkazish to’g’risida”gi Nizom talablari asosida tashkil etiladi. Attestatsiya jarayonida oliy ta’lim muassasalari professor-o’qituvchilar jamoasining faoliyati o’rganiladi.

Davlat attestatsiyasi natijalariga ko'ra oliy ta'lim muassasasining faoliyati davom ettiriladi yoki tugatiladi.

“Avesto” asari (qad. parfiyon. “apastak” – matn) – zardushtiylik dinining muqaddas kitobi. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra e.av. VII asrning oxiri va VI asrning boshlarida Xorazmda yaratilgan. Asar g'oyalari uzoq yillar davomida shakllangan. “Avesto”ning kitob holida to'liq shakllanishi e.av. I asrga to'g'ri kelgan.

Zardushtiylik g'oyasining asoschisi Zardusht sanaladi. Xorazmda yashagan chorvadorlar oilasi spitama urug'iga mansub bo'lgan Zardusht e.av. VI asrda yashagan. Uning otasini Paurushaspa, onasini esa Dugdova deb deb atashgan. Zardushtning ota-onasi ot va tuya boqib tirikchilik qilgan.

O'z davrida Zardusht qabilalarning ko'p xudolikka sig'inishlari, ko'p qurbonlik keltirish oqibatida chorva mollarning qirilib ketayotgani, buning natijasida esa turli qabilalar o'rtasida nizo, urushlar avj olayotganligini ko'rib, ularning oldini olish to'g'risida o'ylay boshlaydi. Qabilalarni o'zaro totuvlikka, kishilarni ahillikka targ'ib etuvchi g'oyalarni ilgari sura boshlagan Zardusht qabila boshliqlarining qarshiliklariga duch keladi. Zardusht ko'p xudolikka qarshi yakka xudolik g'oyasini targ'ib etadi. Yaxshilik va ezgulik xudosi Axura Mazdani himoya qilar ekan, Zardusht tinchlikni qaror toptirishga urinadi.

Zardusht ta'limotini qabul qilishni istamagan qabilalarning boshliklari uni ta'qib etishga kirishadi. Shu sababli u Ray (Eron)ga qochadi va o'z dinini o'sha yerda targ'ib etadi. Zardusht g'oyalari asosida shakllangan “Avesto” asarini Eron shohi Vishtasp (Gushtasp)ga taqdim etadi. G'oyalarning ezguligi, tinchlik va ahillikni qaror toptirishga xizmat qilishi shoh Vishtaspga yoqadi. Shoh Vishtasp Zardushtiylik ta'limotining homiysiga aylanadi. Vishtaspning farmoniga binoan otashxona — ibodatxonalar qurdiriladi va zardushtiylik dini keng tarqaladi.

Tarixiy manbalarda ko'rsatilishicha, “Avesto” asari 1200 bobdan iborat bo'lib, shoh Vishtaspning farmoniga ko'ra o'n ikki mingta oshlangan mol terisiga oltin harflar bilan yozilgan. Asarning eng qadimgi nusxasi Aleksandr Makedonskiyning Markaziy Osiyoga qilgan yurishigacha Istahr shahrida saqlangan. A.Makedonskiy shaharni bosib olgach, “Avesto” asaridagi tibbiyot, astronomiya, falsafa sohalariga oid matnlarnigina yunon tiliga tarjima qildirib, qolganlarini yoqtirgan.

Arablar tomonidan Eron bosib olingach (VII asr), zardushtiytlarning bir qismi Hindistonga ko'chib o'tgan bo'lib, ularning avlodlari hozir ham mavjud. Zardushtiytlar o'zlarining Bombay shahridagi jamoalarida “Avesto”ning asl nusxasini hanuzgacha saqlab keladi.

Ayrim tadqiqotchilar (m: N.Mallaev) “Avesto”ning 1324 yilda ko'chirilgan eng qadimgi nusxasi hozirda Kopingagen kutubxonasida saklanishini ko'rsatishgan bo'lsa, boshqa bir guruh olimlari (m: V.A.Livits) esa Zardusht g'oyalarning eng qadimgi qo'lyozma nusxasi 1288 yilda yaratilganini ta'kidlab o'tadi.

“Avesto” asarining tarkibiy tuzilmasi quyidagicha: 1. Duolar to'plami – Vendidat-sede (Pok Vendidot) bo'lib, unga “Yasna” va “Vispered” ham kiritilgan. 22 bobdan iborat bu kitobda yomon ruhlarni, devlarni yengish voqealari, gunohlardan pok bo'lish qoidalari hamda mifologik unsurlarni o'z ichiga oladi. Asar g'oyalari Axura Mazda bilan Zardushtning savol-javobi shaklida ochib berilgan. “Avesto”da

qayd etilishicha, Axura Mazda ezgulik, yaxshilik, xayrli ishlar homiysi sanalsa, Anxra Manu (Axriman) o'z yurtida yomonlik yaratadi. 2. Sharhlar kitobi – “Zand Avesto” bo'lib, unga ham “Vendidat”, “Yasna”, “Vispered” kiritilgan, biroq, asosan, sharhlar o'rin olgan. 24 bobdan iborat. “Vispered”ga, asosan, ibodat qo'shiqlar kiritilgan. 3. “Yasna”lar. Unda 72 bobda diniy ibodatlar paytida, qurbonlik keltirish marosimida aytiladigan qo'shiqlar, xudolar madhiyasi va b. o'rin olgan. Ushbu bo'lim “Gotlar” deb ham ataladi. 4. Yashtlar. U zardushtiylik dinining xudolari, ma'budalari madhiga aytilgan 22 qo'shiq (gimn)ni o'z ichiga oladi. 5. “Xurde Avesto” (“Kichik Avesto”). U Quyosh, Oy, Ardivisura, Mitra, olov va b. xudolar, ma'budalar sharafiga yig'ilgan kichik ibodat tekst (gimn)lardan tashkil topgan. Bu bo'limda to'g'rilik bilan yashash, ijtimoiy munosabatlarni tashkil etishda axloqiy unsurlarga amal qilish zarurligi ta'kidlanadi.

“Avesto”da oilaviy munosabatlarni yo'lga qo'yish, savdo-sotiqni chorvachilik, dehqonchilik ishlarini tashkil etish, insonning atrof-muhitga, tabiatga munosabati, sanitariya-gigiena qoidalari, hatto huquqiy masalalar yoritilgan. Zardushtiylik ta'limoti asosini “Avesto”da yaqqol o'z aksini topgan “oltin uchlik” (axloqiy triada): ezgu fikr, ezgu kalom (so'z), ezgu amal (ezgu ish) tashkil etadi.

1999 yilda YuNESKOning XXX sessiyasida “Avesto”ning jahon madaniyatini rivojlantirishdagi hissasi inobatga olinib, asar yaratilganligining 2700 yilligini xalqaro miqyosda nishonlash to'g'risidagi qaror qabul qilindi. Shu munosabati bilan 2001 yilning oktyabr oyida O'zbekistonda “Avesto” asarining o'rganilishiga bag'ishlangan xalqaro ilmiy konferensiya, bayram tadbirlari tashkil etilgan.

Avgustin, Avreliy (e. 354-430-y.y.) – adib, faylasuf, xristian dini g'oyalarining targ'ibotchisi. U Shimoliy Afrikaning Tagast shahrida tug'ilib, Gippon shahrida vafot etgan. Adib, asosan, diniy asarlar yaratgan. Uning eng mashhur asarlari 22 ta kitobdan iborat “Ilohiy shahar haqida” va “Tavba” asarlaridir. Asarning dastlabki 10 ta kitobida Rim imperiyasi tarixi, uning barpo etilishi, vayron bo'lishi, imperiyaning halokatiga olib kelgan sabablar tahliliga doir qarashlar bayon etilgan bo'lsa, qolgan 12 ta kitobda esa davlat va jamiyat mohiyati yoritilgan. Garchi Avreliy Avgustin ta'limoti cherkovning ilm-fan ustidan mutlaqo ustunligini ta'minlashga xizmat qilgan bo'lsa-da, uning ayrim qarashlari zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlari g'oyalari uchun asos bo'lib xizmat qilgan. Jumladan, adib o'zining “Tavba” asarida jismoniy jazolash bolani ruhiy jihatdan jarohatlashini birinchi bo'lib isbotlagan. U shaxsiy ibratning katta tarbiyaviy imkoniyatga egaligini ham asoslaydi. Adibning fikricha, bo'ysunish, intizom va ilm o'rganish o'sib-ulg'ayishi uchun muhim shart-sharoit bo'lib xizmat qilsagina shaxsning axloqiy kamolotga erishishini qayd etadi. A.Avgustin shaxsning ishtiyoq bilan ta'lim olishi uni qo'rqitish, jazolash asosida majburan o'qitish va tarbiyalashdan ko'ra samarali deb hisoblaydi. Shunga ko'ra bolalarni do'q-po'pisa yordamida majburlab o'qitishni qoralab, o'z qiziqishlariga ko'ra erkin o'qitish zarur ekanligi to'g'risidagi g'oyani ilgari suradi. A.Avgustinning boshlang'ich ta'limni olish (savod chiqarish)ga doir fikrlari ham ahamiyatlidir. Adib savod chiqarishda o'qish, yozish va hisoblash qoidalarini o'zlashtirish maqsadga muvofiqligiga alohida urg'u beradi. Faylasuf nafaqat pedagogik, balki psixologik hodisalar mohiyatini ham tahlil qilishga e'tibor qaratadi. U, jumladan, bilish

mexanizmini ochib berishga urinadi. Ya'ni, "His qilish organlari orqali uzatiladigan narsalar bilan tanishish odatda obrazlar tarzida emas, balki obrazlarsiz, ichki tuyg'ular yordamida anglash, anglangan narsaning asl holda yetkazib berilishi esa tarqoq, tartibsiz bo'lgan narsalarni xotirada jamlash, tartibga keltirish, yodda tutish va zarur bo'lganda qayta tiklash, eslash deganidir".

Allomaning fikricha, fanlarni o'rganish orqali shaxs obro' qozonadi va tafakkurga ega bo'ladi. Vaqt nuqtai nazaridan obro' qozonish ustunlik qilsa, ish, faoliyat mohiyatiga nisbatan munosabatda bo'lish esa shaxsda tafakkurning hosil bo'lishiga yordam beradi. Adibning falsafiy qarashlari orasida diniy axloq va axloqiylik masalalari muhim o'rin tutadi. Diniy axloq va axloqiylik mezonlarining mohiyatini adib o'z hayoti namunasi asosida tushuntiradi. Zero, u xristian dinini qabul qilgunga qadar o'tgan umrini axloqsizlik, undan keyin yangicha qarashlar asosida kechirgan hayotini axloqiylikning namunasi sifatida e'tirof etadi. A.Avgustin yoshlarni o'zining xatolaridan saboq olishga, "insoniy axloq talablarini buzish, nojo'ya xatti-harakatlarni sodir qilish"dan qochish, ta'lim va tarbiya asosida axloqiy sifatlarni o'zlashtirishga da'vat etadi. Adibning fikricha, axloqiylikni tarbiyalashda "bir-birini o'qitishga asoslangan birgalikda ta'lim olish" metodi samaralidir. A.Avgustinning mazkur fikri "tengdosh-tengdoshga" tamoyili ko'rinishida adib qarashlarining zamonaviy pedagogik amaliyotda samarali qo'llanilayotganligini tasdiqlaydi.

Faylasuf hatto estetik kategoriyalarni ham o'rganishga urinadi. M: u tomonidan "go'zallik" tushunchasining mohiyati tahlil qilinadi. Go'zallikni ikki turga, ya'ni, yerdagi go'zallik va ilohiy go'zallikka ajratadi.

A.Avgustin o'zining "O'qituvchi to'g'risida" nomli asarida esa falsafiy qarashlarining asosiy masalasi – inson kategoriyasini tahlil qilishga harakat qiladi. Bu boradagi tahlilni tashkil etishda o'z davrida o'qitishning asosiy metodi bo'lgan – suhbat (o'qituvchi sifatida o'zi bilan o'quvchi o'rtasidagi suhbat)dan samarali foydalanadi. Faylasuf o'qitish tizimida "dialog-monolog" qanchalik muhim bo'lsa, ko'rsatmali-hissiy o'qitish shunchalik ahamiyatli ekanligiga e'tiborni qaratadi. U, shuningdek, o'rta asrlar ta'limida ustuvor bo'lgan metod – tushunmasdan yodlash, mexanik yod olishni keskin qoralaydi.

Avloniy, Abdulla (1878-1943 y.y.) – taniqli adib, muallim, jadidchilik harakatining rahbarlaridan biri va davlat arbobi. Yosh Abdulla dastlabki xat-savodni 7 yoshida O'qchi mahallasidagi maktabda, so'ngra shu mahallada joylashgan madrasada chiqargan. Biroq, 1891 yildan boshlab, tirikchilik og'irlashganligi bois o'qishni biroz davom ettirib, ishlashga majbur bo'ldi. Keyinchalik o'qishni butunlay tashlashga to'g'ri keldi. Adabiyotga havas ana shu yillarda tug'ildi. Sharq mumtoz adabiyoti vakillarining asarlarini, fors tilini katta ishtiyoq bilan o'rgandi. A.Avloniy dastlabki she'rini 1894 yilda yozgan bo'lsa-da, biroq, uning 1905 yildan keyin yaratgan asarlari saqlanib qolgan.

1904 yilda A.Avloniy Mirobodda yangi usulda faoliyat ko'rsatadigan maktabni ochgan (maktab 1908 yilda yopilgan). 1907 yilda uning muharrirligida "Shuhrat" gazetasining birinchi soni chop etilgan. Gazeta sahifalarida aholini savodli qilish, eskicha yashash tarzidan voz kechgan holda ilm-ma'rifatni o'rganish asosida yangi

hayotga erishish, yangi usuldagi milliy maktablarni ochish g'oyalari targ'ib etilganligi sababli hukmron hukumat (Turkiston general-gubernatorligi) tomonidan berkitilgan. 1909 yilda "Jamiyati xayriya" tashkilotini tashkil etdi. "Jamiyati xayriya" tashkiloti mahalliy xalq bolalarining ta'lim olishi uchun mablag' to'plab, u bilan maktablarni ta'minlar edi.

Shu yili A.Avloniy Degrez mahallasida maktab ochadi. Muallimlik faoliyati jarayonida darsliklarni yaratishga nisbatan katta ehtiyoj borligini his qilgan adib 1909-1917 yillar davomida o'ndan ortiq darsliklarni yaratishga muvaffaq bo'ldi. Ular: "Birinchi muallim" (1909 yil), "Ikkinchi muallim" (1912 yil), "Turkiy guliston yoxud axloq" (1913 yil), "Maktab gulustoni" (1916 yil), "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" (1909-1915 yillar) darslik va to'plamlarni yaratdi.

1913 yilda tashkil etilgan "Turon" jamiyatining tashkilotchilaridan biri bo'ldi. Jamiyatning maqsadi aholi o'rtasida sahna tomoshalari orqali madaniy turmushni targ'ib etish, moddiy va ma'naviy aholni yaxshilashga da'vat etishdan iborat edi. Jamiyat negizida "Turon" nomli truppa ham tashkil etilgan bo'lib, adib truppa uchun "Advokatlik osonmi?", "Pinak", "Biz va Siz", "Ikki sevgi", "Po'rtugaliya inqilobi" kabi pyesalarni yozgan. "Qotili Karima", "Uy tarbiyasining bir shakli", "Xiyonatkor oilasi", "Badbaxt kelin", "Xo'r-xo'r", "Jaholat", "O'liklar" kabi sahna asarlarini tatarcha, ozarbayjonchadan tarjima qilgan.

A.Avloniy 1917 yilda "Turon" gazetasini nashr etgan bo'lsa, 1918 yilda "Ishtirokiyun" gazetasini tashkil etishda faol ishtirok etib, unga muharrirlik qilgan. Adib 1919-1920 yillarda Sho'ro hukumatining Afg'onistondagi elchisi lavozimida ishlagan. 1921 yilda "Kasabachilik harakati" jurnalida bosh muharrir, 1923-1924 yillarda Toshkentning Eski shahrida joylashgan xotin-qizlar va erlar bilim yurtlarida mudir, 1924-1929 yillarda esa harbiy maktabda o'qituvchi, 1930-1934 yillarda esa O'rta Osiyo davlat universitetining "Til va adabiyot" kafedrasida rahbar lavozimlarida faoliyat olib borgan.

1914-1915 yillarda A.Avloniy advokat U.Xo'jaev bilan "Sadoyi Turkiston" gazetasida hamkorlikda muharrir bo'lib ishlagan. 1917 yil Fevral inqilobidan keyin "Turon" gazetasi chiqishini yo'lga qo'ygan. Tez orada gazetadan katta ta'ziqlar tufayli ishdan ketishga majbur bo'lgan alloma 1933 yilda VII sinf uchun o'qish xrestomatiyasini yaratib, chop ettirdi.

A.Avloniy 1930 yilda O'rta Osiyo davlat universiteti (O'ODU – SAGU) "Pedagogika" fakultetining "Til bilimi" kafedrasida professori ilmiy unvonini olgan. Shu yillarda ilmiy xodimlar seksiyasida, O'znavnashrda, Respublika terminologiya komitetida, Davlat ilmiy kengashida masul vazifalarda ishlagan.

Mahoratli adib, mohir pedagog A.Avloniy 1927 yilda "Mehnat qahramoni", 1930 yilda esa "O'zbekiston xalq maorifi zarbdori" faxriy unvonlari bilan taqdirlangan. A.Avloniy 1934 yilning 25 avgustida vafot etgan.

Allomaning fikricha, tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir. Dars ila tarbiya orasida bir oz farq bor bo'lsa ham, ikkisi bir-biridan ayrilmaydurgan, birining vujudi biriga boylangan jon ila tan kapidur.

A.Avloniy so'zlashuv odobiga katta ahamiyat qaratadi. Uning fikricha, so'z insonning axloqiy yetuklik darajasini belgilab beradigan o'lchov asbobidir. So'z

insonning daraja va kamolini, ilm va fazilini o'lchab ko'rsatadurgan tarozusidir. Aql sohiblari kishining tilidagi fikr va niyatini, ilm va quvvatini, qadr va qiymatini so'zlagan so'zidan bilurlar: "Quruq so'z quloqqa yoqmas", - demishlar. Agar so'z aql va hikmatga muvofiq bo'lib, o'ziga yoki eshituvchiga bir foyda chiqadurgon bo'lmasa, asalarilari orasida g'ung'urlab yurgan qovoqari kabi quruq g'ung'urlamoq faqat bosh og'rig'idan boshqa narsa emasdur. Boshimizga keladurgan qattiq kulfatlarning ko'pi yumshoq tilimizdan keladur. Shuning uchun: "Ko'p o'yla, oz so'yla", - demishlar. Tillarning eng yaxshisi so'zga usta til, so'zlarning eng yaxshisi bilub va oxirini o'ylab so'ylangan so'zdur.

Go'zallik yuzda emas, ey birodar,
So'zi shirin kishi har kimga yoqar.
So'zing oz bo'lsinu ma'noli bo'lsun,
Eshitkanlar qulog'i durga to'lsun.
So'zing bo'lsa kumush, jim turmak oltun,
Misi chiqg'ay, so'zing ko'p bo'lsa, bir kun.
Ko'paygan so'zni bo'lg'ay to'g'risi oz,
Shakarning ko'pidan ozi bo'lur soz.

Adub "Turkiy guliston yohud axloq" asarining "Axloq tarbiyasi" bo'limida bolalarda axloqiy fazilatlarni tarbiyalashda o'qituvchining roli beqiyos ekanligini aytadi. Shuning uchun uning o'zi tarbiyali, bilimli bo'lishiga nisbatan yuksak talablarni qo'yadi. ... Tarbiya qiluvchi muallimlarning o'zlari ilmlariga omil bo'lib, shogirdlarga bergan darslarini amal ila choqushturub o'rgatmaklari lozimdur. Bu ravish ta'lim ila berilgan dars va ma'lumot shogirdlarning diliga tez ta'sir qilub, mulloyi boamal bo'lurlar.

Rasuli akram nabiiyi muhtaram sallallohu alayhi vasallam afandimiz: "Eng yomon kishilar ilmiga amal qilmaydurgan kishilar", - demishlar. Agar tarbiya qiluvchi muallif o'zi olim bo'lib, amalsiz bo'lsa, buning ham shogirdlarning axloqiga zo'r ta'siri bo'ludur. "Domlaning o'zi falon joyda falon ishni qildi. Ammo bizlarga qilmanglar, haromdur, deb va'z aytadur", deb fikr va xayollariga bo'yla shak va shuhba tushub qoladur.

Minbar uzra jilva aylab va'z etarlar qilma deb,
O'zlarin xilvatda ko'rsang, oni qilmoqda emish.
Ilma suv derlar biza oltun-kumush asbobda,
Bilsamiz maqsudlari qo'ltiqg'a urmoqda emish.

O'z asarlarida alloma har bir mutaxassis o'z vazifasini sidqidildan ado etishi, kasbiga fidoiy bo'lishi, agar u murabbiy bo'lsa, o'z shogirdlarining ko'ngliga ma'rifat ishqini solishi, xalq o'rtasiga ma'rifat tarqatishi zarurligini uqtiradi.

Avtoreferat (yun. "autos" – o'zim, lot. "refero" – ma'ruza qilaman, xabar qilaman) – muallif tomonidan yaratilgan ilmiy asar yoki tadqiqot (m: dissertatsiya)ning qisqacha bayoni.

Avtoritar pedagogika – pedagogikaning muayyan turi. Unga ko'ra ta'lim-tarbiya jarayoni o'qituvchi rolining mutlaqo ustunligi, o'quvchilarning unga so'zsiz bo'ysunishi, fikrlarini ko'r-ko'rona qabul qilishlari asosida tashkil etiladi.

Pedagogikaning bu turi o'quvchilarni erkin, mustaqil fikrlashlarini cheklaydi.

Avtoritet – shaxsning hurmatga loyiq aqliy salohiyati, donoligi, kuch-quvvati yoki bilimlarining jamiyat yoki hukumat tomonidan e'tirof etilgan ijtimoiy maqomi, obro'-e'tibori, nufuzi. Shaxs avtoriteti u tomonidan egallangan lavozim, uning ijtimoiy mavqei, maqomi va b. asosida belgilanadi.

Axborot ehtiyoji – shaxsning o'z moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishda ongli ravishda zarur axborotlarga nisbatan muhtojlik sezishi.

Axborotlashgan jamiyat – kishilik jamiyatining muayyan ko'rinishi. U ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sohalarida axborot (bilim)larni ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash, kerakli manbalarga uzatish, ulardan amaliyotda foydalanish ustuvor bo'lgan jamiyat sanaladi.

Axborotlashtirish – ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalar, yuridik va jismoniy shaxslarning axborotga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun zarur axborotlar bilan izchil, muntazam ta'minlash, axborot uzatish jarayonlarini rivojlantirishning tashkiliy ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy texnikaviy jarayoni.

Axborot (lot. "informatio", a. "axbor" – xabar) – **1.** Biror bir voqea-hodisa, jarayon to'g'risida beriladigan xabar; **2.** Iste'molga kiritish uchun tayyor bo'lgan ma'lumot; **3.** Ta'lim oluvchilar tomonidan bilim sifatida turli o'quv fanlari bo'yicha o'zlashtiriladigan ma'lumotlar tizimi.

Axborot-kommunikatsion texnologiyalar – ijtimoiy subyektlarning qiziqishlari asosida axborotlarni to'plash, qayta ishlash, saqlash, tarqatish, aks ettirish va foydalanishni yaxlit holga keltiruvchi metodlar, ishlab chiqarish jarayonlari, dasturiy-texnik va lingvistik vositalar majmui. Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanishda: ta'lim oluvchilar tafakkurini boyitish va rivojlantirish; bilimlarni o'zlashtirish, ko'nikma-malakalarni rivojlantirish, mustahkamlashda bilish faoliyatining barcha turlarini takomillashtirish; yaxlitligini saqlab qolgan holda o'quv jarayonini individuallashtirish tamoyilini amaliyotga tatbiq etish vazifalari hal qilinadi.

Axborot madaniyati – zarur, kerakli, muhim axborotlarga bo'lgan mavjud ehtiyojni qondirish uchun ularni izlash, saralash, turkumlashtirish va taqdim etishga doir bilim, ko'nikma, malakalarning o'zlashtirilganlik darajasi.

Axborotmaniya – axborot va uning salbiy ta'sirida kelib chiqadigan ruhiy kasallik. Mazkur kasallik doimiy ravishda axborotlar bilan ishlash, ularni axborot texnologiyalari, Internet orqali izlash, yig'ish natijasida kelib chiqadi. Axborotmaniya kasalligiga chalingan shaxs axborot bilan ishlamasa, Internet tarmog'i yoki kompyuterdan foydalanmasa o'zini qulay his eta boshlaydi. Axborotmaniya shaxs ongida chuqur o'zgarishlarga sabab bo'ladi, uning tanazzulga yuz tutishiga olib

keladi. Kasallik sekin-asta rivojlanadi, agarda u o'z vaqtida aniqlanib davolanmasa, surunkali tus oladi. Kasallikning tobora chuqurlashishi inson ruhiyatini butunlay ishdan chiqaradi.

Axborotning shaxsga ta'siri – axborot vositasida shaxs ongi, ijtimoiy voqea-hodisalar, turli jarayonlar va ijtimoiy munosabatlarga ijobiy yoki salbiy ta'sir etish orqali ularni kuchaytirish, mavjud holatni o'zgartirish.

Axborot resurslari – moddiy jismlardagi yoki axborot tizimi tarkibidagi axborotlar, ma'lumotlar bazalari, omborlari, arxivlar, kutubxonalar, muzeylar fondi, dasturiy mahsulotlar va b. ko'rinishdagi ma'lumotlar zahirasi.

Axborot-resurs markazi – bosma nashrlar va audioviuzal manbalari to'planib, saqlanadigan va kitobxonlarga foydalanish uchun beriladigan markazlashtirilgan muassasa.

Axborot savodxonligi – mavjud axborotlardan xabardor bo'lish, ulardan foydalanish, muhim va zarur axborotlarni ajrata olish, ulardan foydalanish borasidagi dastlabki ko'nikmalariga egalik.

Axborot tarmog'i – ma'lumotlarni qayta ishlash, saqlash va uzatish uchun mo'ljallangan tarmoq. U abonent va ma'muriy tizim; ularni kommunikatsion tarmoqlar bilan bog'lovchi tarmoqlardan tarkib topadi. Abonent tizimlari o'rtasidagi masofaga ko'ra axborot tarmoqlari global, mintaqaviy va mahalliy kabi guruhlarga ajratiladi. Shuningdek, universal hamda maxsus axborot tarmoqlari farqlanadi.

Axborot texnologiyalari – axborot resurslari, amaliy dasturlar, axborot texnologiyalari (kompyuter va telekommunikatsiya), aloqa vositalari (telefon, faks, modem, onlayn tizimi) yordamida axborotni izlash, yig'ish, saqlash, uni qayta ishlash hamda tarqatishni ta'minlovchi tizim. Zamonaviy sharoitda axborot texnologiyalari gipermatn, multimedia, internet, intranet, elektron pochta, WEB texnologiyasi, sun'iy intellekt tizimlari kabi tarkibiy qismlarga ega.

Axborot texnologiyalari (fan sifatida) – axborot resurslari, amaliy dasturlar, axborot texnologiyalari (kompyuter va telekommunikatsiya), aloqa vositalari (telefon, faks, modem, onlayn tizimi) yordamida axborotni izlash, yig'ish, saqlash, uni qayta ishlash hamda tarqatishni ta'minlovchi tizim, uning tarkibiy qismlari, ishlash tamoyillari to'g'risidagi ma'lumotlarni beruvchi o'quv fani. Fanning maqsadi: talabalarni axborot resurslari, amaliy dasturlar, axborot texnologiyalari (kompyuter va telekommunikatsiya), aloqa vositalari (telefon, faks, modem, onlayn tizimi) yordamida axborotni izlash, yig'ish, saqlash, uni qayta ishlash hamda tarqatishni ta'minlovchi tizim, uning tarkibiy qismlari, ishlash tamoyillari to'g'risidagi nazariy bilimlar bilan qurolantirish va ularda axborot texnologiyalari bilan ishlay olish ko'nikma, malakalarini shakllantirishdn iborat.

Axborot tizimi – tashkiliy jihatdan tartibga solinib, axborot resurslari, axborot texnologiyalari va aloqa vositalarining axborotni to'plash, saqlash, izlash, unga ishlov berish hamda undan foydalanish imkonini beradigan majmua.

Axborot-qidiruv tizimi – katta hajmdagi axborotlarni saqlash, zarur axborotlarning tezkor qidiruvini yo'lga qo'yish, saqlanayotgan axborotlarni to'ldirish, yo'q qilish va o'zgartirish, axborotlarni foydalanuvchiga qulay ko'rinishda taqdim etish kabi vazifalarni bajaruvchi tizim.

Axborot xavfi (axborotning shaxsga nisbatan salbiy ta'siri) – axborot tomonidan shaxs ongi, jamiyat hayoti, ijtimoiy munosabatlar, voqea-hodisalar yoki jarayonlarga salbiy ta'sir ko'rsatish orqali ularning dialektik, dinamik rivojlanishiga to'siq qo'yilishi, mavjud maromning buzilishi, berqarorlikning keltirilib chiqarilishi.

Axborot xizmati – foydalanuvchilar, jumladan, ta'lim oluvchilarning axborot ehtiyojlarini axborot mahsulotlarini taqdim etish yo'li bilan qondirishga yo'naltirilgan xizmatlar.

Axloqiy bilim – ijtimoiy munosabatlar, shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan, rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot, xulq-atvor qoidalari, mezonlari to'g'risidagi nazariy tushunchalar, axloqiy tamoyillar majmui va ularning shaxs tomonidan o'zlashtirilishi.

Axloqiy e'tiqod – jamiyat tomonidan e'tirof etilgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot, xulq-atvor, odob qoidalari, axloqiy me'yor va tamoyillarning ezgulikka xizmat qilishiga bo'lgan ishonch; ma'naviy-axloqiy asosga ega bo'lgan ezgu g'oyalarga shubhasiz ishonish. Axloqiy e'tiqod "iymon" tushunchasi bilan ham ifodalanadi.

Axloqiy madaniyat – shaxs tomonidan axloqiy bilim va tamoyillarning puxta o'zlashtirilishi, xulq-atvor, muomala, yurish-turish, ijtimoiy muhit va tabiiy borliqqa munosabatda axloqiy me'yor, bilim hamda tamoyillarga tayanishning yuqori darajasi; shaxs ijtimoiy madaniyatining muhim tarkibiy qismi.

Axloqiy (ma'naviy-axloqiy) tarbiya – shaxs ongi, hayoti, turmush tarziga muayyan jamiyat tomonidan tan olingan, rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarni singdirish, ular tomonidan o'zlashtirilgan axloqiy me'yor, tushuncha, tamoyilar negizida unda ijobiy fazilatlar, ma'naviy axloqiy sifatlarni shakllantirish jarayoni. Axloq axloqiy tarbiyaning asosiy kategoriyasi sanaladi. Shuningdek, mazkur tarbiya asosini shaxsni ijtimoiy-axloqiy me'yorlardan xabardor etish tashkil qiladi. Axloqiy (ma'naviy-axloqiy) tarbiyani tashkil etish jarayonida o'quvchilarni ijtimoiy-axloqiy me'yorlar mazmunidan xabardor etish, axloqiy me'yorlarning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini tushuntirish, ularda ijtimoiy-axloqiy me'yorlar (talab va taqiqlar)ga nisbatan hurmat hissini qaror toptirish asosida axloqiy ong va madaniyatni shakllantirishga alohida

e'tibor qaratiladi.

Bu yo'nalishdagi tarbiyani tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar bajariladi:

1. O'quvchilarni odob-axloq qoidalari va ijtimoiy axloq me'yorlari bilan tanishtirish.
2. Ularda ma'naviy-axloqiy ongni shakllantirish.
3. O'quvchilarning ma'naviy-axloqiy his-tuyg'ularini tarbiyalash va rivojlantirish.
4. O'quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifat (ota-onani, kattalarni hurmat qilish, kichiklarga izzat ko'rsatish, mehnatsevarlik, bilim olishga intilish, kamtarlik, halollik, rostgo'ylik, oliyjanoblik, muruvvatlilik, rahmdillik, moddiy va ma'naviy ne'matlarni asrash, kelajakka ishonch bilan qarash va h.k.)larni tarbiyalash.
5. O'quvchilarda ma'naviy-axloqiy xulq-atvor ko'nikma, odatlarini tarkib toptirish.

Axloqiy tarbiyani tashkil etishda axloqiy mazmundagi suhbat, ma'ruza, bahs-munozara, konferensiya, seminar, debatlardan foydalanish o'zining ijobiy natijalarini beradi.

Axloqiy me'yor – jamiyat tomonidan tan olinib, a'zolari bajarishi majburiy-ixtiyoriy bo'lgan, ularning xulq-atvori, muomalasi, yurish-turishi, ijtimoiy borliq va tabiatga munosabatini tartibga solib turadigan qoidalar. Axloqiy me'yorlar qonundan farqli ravishda majburiy xarakterga ega bo'lmay, jamoatchilik fikri bilan tartibga solinadi.

Axloqiy munosabat – jamiyat tomonidan e'tirof etilgan ijtimoiy me'yorlar, ezgu g'oyalarga tayangan holda shaxsning o'ziga, atrof-muhitga, tabiiy borliqqa bo'lgan ijobiy yondashuvi.

Axloqiy odat – axloqiy xatti-harakatlarning mukammallashtirishga bo'lgan ehtiyoj. U o'quvchilarda qulay vaziyatlarda ijobiy mazmunga ega xatti-harakatlarning izchil, doimiy, tizimli takrorlanishi hisobiga qaror toptiriladi.

Axloqiy ong – jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor, odob qoidalari, axloqiy me'yor va tamoyillar, ezgu g'oyalarning o'quvchilar ongida aks etishini ifodalovchi ijtimoiy ong shakllaridan biri. Mazkur ong turli sohalarida fidokorona mehnat qilayotgan, ilm-fan, madaniyat, ishlab chiqarish, sport sohalarida yutuqlarni qo'lga kirish bilan O'zR nomini jahonga mashhur qilayotgan, uning obro'-e'tiborining oshishiga o'zining munosib hissasini qo'shayotgan shaxslar hayoti va faoliyat to'g'risidagi ma'lumotlardan samarali foydalanish, vatanparvarlik namunalarini ko'rsatgan, xalq qahramonlari namunasida shakllantiriladi.

Shaxsning axloqiy ongga egaligi quyidagi mezonlar bilan o'lchanadi: 1) axloqiy me'yor va tamoyillardan xabardorlik; 2) axloqiy bilimlarni o'zlashtirganlik; 3) o'zining va o'zgalarning xatti-harakati, yurish-turishi, odobi, jamiyat va tabiatga munosabatini axloqiy nuqtai nazardan nazariy baholay olish ko'nikmasiga egalik.

Axloqiy qarash – ijtimoiy voqea, hodisalar, o'zgal va o'zining xatti-harakatlari, ijtimoiy hamda tabiiy borliqqa bo'lgan munosabatlar mohiyatini axloqiy jihatdan tushunish; axloqiy nuqtai nazar.

Axloqiy sifatlar – tarbiya jarayonida shaxs tomonidan o'zlashtirilgan axloqiy me'yor, tushuncha va tamoyillar negizida shakllanuvchi ijobiy fazilatlar, shaxsiy sifatlar. Shaxsda axloqiy sifatlarini shakllantirish ajdodlar tajribasini o'zlashtirish, otanalar, katta yoshli shaxslar, o'qituvchilar, tengdoshlardan ibrat olish, o'z xatti-harakatlari, yurish-turishi, muomalasi, jamiyatga, tabiatga bo'lgan munosabatini tahlil qilish va xolis baholash orqali o'zlashtiriladi. Axloqiy sifatlar qisqacha “fazilat” deb ham yuritiladi. Rostgo'ylik, adolatparvarlik, mehnatsevarlik, kamtarlik, oliyjanoblik, rahmdillik, bilimlilik, vijdonlilik, masuliyatlilik, g'ururlilik, sabrlilik, shukronalik, hayotni sevish, atrofda qilarga yaxshilik tilash, o'zgalarga ishonish, o'zidan, o'z xatti-harakatlaridan qoniqish, o'z oldiga ezgu maqsadlarni qo'yish, o'z ustida ishlash, yaratuvchanlik, tabiatni asrash, vatanparvarlik, o'zini xalq, jamiyat, jamoa va oilasi bilan birligini tushunish, jamiyat manfaatlarini himoya qilish, salbiy illatlar (shafqatsizlik, yovuzlik, g'iybatchilik, o'zgalarga tuhmat qilish, vatanfurushlik, jamiyat manfaatlariga ziyon keltirish, xudbinlik, o'g'rilik, tekinxo'rlik, qonunbuzarlik, fohishabozlik, giyohvandlik, ichkilikbozlik va b.)dan holi bo'lish shaxsning axloqiy sifatlar, fazilatlariga egaligini ko'rsatadi.

Axloqiy ta'lim – shaxs ongi, hayoti, turmush tarziga muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot, xulq-atvor, odob qoidalari, axloqiy me'yor va tamoyillarni singdirish jarayoni.

Axloqiy tushuncha – jamiyat tomonidan e'tirof etilgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot, xulq-atvor, odob qoidalari, axloqiy me'yor va tamoyillar to'g'risidagi tasavvur.

Axloq (lot. “moralis” – xulq-atvor) – ijtimoiy munosabatlar va shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan, rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot, xulq-atvor qoidalari, mezonlarining majmui; ijtimoiy ong shakllaridan biri.

Az-Zamaxshariy, Abul Qosim Mahmud ibn Umar (1075-1144 y.y.) – yirik tarixchi, geograf, adabiyotshunos, pedagog va shoir. Alloma to'g'risidagi ma'lumotlar asosan o'rta asrlarga taalluqli manbalarda keltirilgan. Ularda ko'rsatilishicha, ulug' mutafakkir 1075 yilning 19 martida Xorazmning Zamaxshar qishlog'ida tug'ilgan. Otasi o'qimishli kishi bo'lib, Zamaxsharda masjidida imomlik qilgan. Yosh Abul Qosim ilk ta'limni o'z otasidan olgan. Alloma yoshligida og'ir kasallik tufayli bir oyog'idan ayriladi. Shu bois otasi uni “og'ir mehnatga yaramaydi”, deb tikuvchi ustaga shogirdlikka berishga qaror qiladi. Biroq, ilmga ishtiyoqi kuchli bo'lgan yosh Abul Qosim o'zini madrasaga o'qishga yuborishlarini so'raydi. Madrasada ta'lim olish jarayonida o'zining iqtidorli ekanligini namoyon etgan Abul Qosim arab tili va adabiyotini, hattotlikni, Islom dini asoslarini puxta o'zlashtirishga kirishadi. Balog'at yoshiga yetganda o'zlashtirgan ilmini yanada boyitish maqsadida Buxoro madarasalaridan birida tahsilni davom ettiradi. O'qishni tamomlagach, Abul Qosim bir necha yil Xorazmshohlar saroyida kotiblik qiladi.

Biroq, bu yerdagi ishi uni qoniqtirmaydi. Shu bois o'zga yurtlarga safar qilib, ilm-fan sirlarini mukammal o'rganishga intiladi. 1118 yilda og'ir dardga chalingan Abul Qosim Mahmud ibn Umar qolgan umrini faqat ilm-fanga bag'ishlashga qaror qiladi. Bo'lajak allomaning ilm-fan yo'nalishida kamolga yetishida ustozlaridan biri – til va adabiyot sohasining yetuk vakili – Mudar Mahmud ibn Jariyr al-Dabbiy al-Isfahoniyning xizmati beqiyos. Ulug' alloma Xorazmda biroz muddat yashagan bo'lib, ma'na shu davrda Abul Qosim Mahmud ibn Umar alloma qo'lida tahsil olishga muvaffaq bo'lgan.

Bo'lajak alloma o'z ilmini oshirish maqsadida o'sha davrning eng yirik madaniyat, ilm-fan “o'choqlari” bo'lgan shaharlar – Marv, Nishopur, Isfahon, Shom, Bag'dod, Hijoz, Makkada bo'lib, taniqli shaxslardan hadis, fiqh, til va adabiyot sirlarini o'rganadi. Mahalliy qabilalarning lahjalarini, maqollari, urf-odatlarini tadqiq etadi, mintaqa geografiyasiga doir muhim ma'lumotlarni to'pladi.

Ulug' alloma besh yil davomida Makka shahrida yashagan. Shu sababli Jorulloh (“Ollohning qo'shnisi”) degan nomni oladi. Alloma o'z asarlarining asosiy qismini shu yerda yaratadi. O'z umrini ilm-fanga bag'ishlab, arab grammatikasi, lug'atshunosligi, adabiyot, geografiya, tafsir, hadis va fiqhga oid ellikdan ortiq asarlar yaratgan alloma 1144 yilning 14 aprelda vafot etadi.

Allomaning “Al-Mufassal” (1121 yil) asari uzoq yillardan beri arab tilshunosligini o'rganishda yirik qo'llanma vazifasini o'tab kelmoqda. Asarning ilmiy qimmatini taniqli arab tilshunosi Sibavayhning arab grammatikasiga oid mashhur kitobidan keyin ikkinchi o'rinda turishi bilan ham belgilash mumkin. Hozirda ushbu asarning qo'lyozma nusxalaridan biri Toshkentda, O'zR FA Sharqshunoslik institutida saqlanmoqda. “Al-Mufassal” asari ixcham, muxtasar holda ham chop etilgan. Mazkur nusxa “Al-Unmazaj” (“Namuna”) deb nomlagan.

Ulug' mutafakkir Az-Zamaxshariyning xorazmshoh Alouddavla Abulmuzaffar Otsizga bag'ishlab yozilgan “Muqaddimat ul-adab”, “Notiqlik asoslari”, “Atvoq uz-zadab fi-l-mavoi'z va-l-xutab” (“Xutbalar va va'zlar bayonida oltin shodalar”), “Rabi' ul-abror va nusus ul-axyar” (“Ezgular bahori va yaxshilar bayoni”) asarlari ham alohida ahamiyatga ega. “Kitob al-jibol va-l-amkina va-l-miyoh” (“Tog'lar, joylar va suvlar haqida kitob”) nomli asarida jug'rofiy joylar, tog'lar va dengizlarga doir qimmatbaho ma'lumotlar keltirilgan. Pand-nasihatlarni o'z ichiga olgan “Rabi' ul-abror va nusus ul-axyar” (“Ezgular bahori va yaxshilar bayoni”) nomli asarida odob-axloq masalalari yoritilgan. 97 bobdan iborat ushbu asarning nodir qo'lyozma nusxalaridan biri Toshkentda O'zR FA Sharqshunoslik institutida saqlanadi.

O'z asarlarida ulug' mutafakkir inson irodasi, uni tarbiyalash, o'zida axloqiy sifatlarni hosil qilish yuzasidan bugungi kunda ham ahamiyatli bo'lgan qarashlarni bildiradi. Uning fikricha, insoniylik, to'g'rilik, rahmdillik va mardlik komil insonga xos eng muhim sifatlar sanaladi. Alloma insoniy munosabatlar, odob-axloq masalalari yuzasidan fikr bildirar ekan quyidagilarni ta'kidlab o'tadi: “To'g'rilik va halollik yo'li sherning o'rmondagi yurishiga o'xshaydi”, “Savdogarning hurmati va obro'si uning mablag'i bilan belgilansa, olimniki uning kitoblari bilan belgilanadi”, “Axloqiy (ma'naviy) ko'mak moddiy yordamdan ko'ra afzaldir”, “Qaerdaki axloqsizliklar avj olar ekan, Olloh o'sha yerga kulfatlar (turli halokatlar, ofatlar va musibatlar)ni yuboradi”, “Osiy kimsalarning sodiq do'stlari bo'lmaydi”, “To'g'riso'z

kishi doimo xotirjamlikda, osoyishta umr kechiradi, yomonlikni o'ylovchi sotqin, xiyonatkor kimsalar esa jarlikka qulashi muqarrar".

Ulug' alloma Az-Zamaxshariyning odob-axloqqa doir qarashlari asosida "Kamalak" nashriyoti tomonidan 1992 yilda "Nozik iboralar" nomli kitob nashr etilgan.

B

Bajarib ko'rsatish – ota-onalar, o'qituvchilar, katta yoshli kishilar tomonidan muayyan ish-harakat, faoliyatni bevosita bajarish, amaliy namoyish qilish orqali bolalar va o'smirlarda zarur bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish usuli.

Bakalavriat (lot. "bachelor's degree" – birinchi akademik daraja) – oliy ta'lim yo'nalishlaridan biri bo'yicha puxta bilim beradigan, o'qish muddati kamida to'rt yil bo'lgan tayanch oliy ta'lim. Talaba bakalavriat dasturi bo'yicha ta'lim yakuni, davlat attestatsiyasining yakuniy xulosasiga muvofiq o'qitilgan yo'nalish asosida "bakalavr" darajasiga loyiq deb topiladi va unga davlat namunasidagi diplom beriladi. Bakalavriat ta'limi dasturining tarkibiy qismi, bakalavr tayyorlash darajasi, o'quv vazifalarning maksimal hajmi, kadrlar tayyorlash jarayoni sifat nazoratining protsedura va mexanizmlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan "Oliy ta'lim muassasalarining faoliyati to'g'risida"gi Nizom (2001 yil avgust) talablariga muvofiq belgilanadi.

Bakalavrning kasbiy faoliyat sohasi va turi tavsifnomasi, malakaviy hamda o'quv fanlari bo'yicha talablar, ta'lim dasturining tarkibiy tuzilmasi, uni amalga oshirish mexanizmi, shuningdek, sifatini nazorat qilish aniq tayyorlov yo'nalishi bo'yicha DTS orqali belgilanadi. Bakalavriatning mos yo'nalishlari uchun, DTS asosida oliy ta'limni boshqarish bo'yicha davlatning vakolatli organi tomonidan tasdiqlangan o'quv rejasi va dasturlar, o'quv fanlarining tizimi ishlab chiqiladi. Oliy ta'limning bu bosqichida bir xil profilli (umumiy kasb-hunar tayyorgarligiga o'xshash) o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limiga ega bo'lgan shaxslarga, oliy ta'limning shu yo'nalishidagi o'quv rejalariga bog'liq (ketma-ketlikni ta'minlovchi) ta'lim dasturini to'liq egallashning tezkor imkoniyatlari beriladi.

Bakalavr (ingl. "bachelor's" – bo'ysunuvchilar) – o'zi tanlagan soha bo'yicha oliy ma'lumot hamda davlat klassifikatorida belgilangan lavozimda ishlash huquqiga ega mutaxassis.

Baholash – pedagogikada nazorat ishlarini tashkil etish, o'quvchilar faoliyatini bevosita yoki bilvosita (m: kompyuter texnologiyasi yordamida) tekshirish orqali ularning xulq-atvori, axloqi, bilim, ko'nikma, malakalari, shuningdek, muayyan sohalarda erishgan yutuqlari darajasiga qo'yiladigan ball.

Baho – shaxsga uning ta'lim olish, bilimlarni o'zlashtirishga nisbatan ijodiy yondashuvlarini rag'batlantirish maqsadida ta'sir ko'rsatish vositasi. 1-sinf

o'quvchilariga baho o'quv yilining birinchi yarmi uchun qo'yiladi, so'ngra esa choraklar bo'yicha qo'yiladi. Baholar quyidagi ballarda qo'yiladi: 5 (a'lo), 4 (yaxshi), 3 (qoniqarli), 2 (qoniqarsiz). Umumiy ta'lim maktabida II-XI sinflar uchun oraliq yakuniy baholar badal (tabel)larga Maktab kengashi (Pedagogik kengash) qaroriga muvofiq chorak yoki agar fanni o'rganish uchun o'quv rejasida haftasiga 1 soat vaqt ajratilgan bo'lsa, u holda yarim yillik uchun qo'yiladi. Yil oxirida yakuniy baholar qo'yiladi. Akademik litsey, kasb-hunar kolleji va o'quv yurtlarida baholar yozgi va qishki sessiya yakuniga ko'ra tegishli semestr davomida o'rganilgan o'quv va kasbiy fanlar bo'yicha "Sinov daftarchasi"ga qo'yiladi.

Baynalmilal ("inter" – orasida, o'rtasida, birgalikda, aro, "nation" – xalq) – o'zga millat va elatlarning haq-huquqlari, erki, urf-odatlari, an'analari, turmush tarzi, tili, vijdon erkinligini hurmat qilish, ularning manfaatlariga ziyon yetkazmaslikni ifoda etuvchi shaxs.

Baynalmilallik ("inter" – orasida, o'rtasida, birgalikda, aro, "nation" – xalq) – o'zga millat va elatlarning haq-huquqlari, erki, urf-odatlari, an'analari, turmush tarzi, tili, vijdon erkinligini hurmat qilish, ularning manfaatlariga ziyon yetkazmaslikni ifoda etuvchi shaxsga xos ma'naviy-axloqiy fazilatlardan biri.

Baynalmilallik tarbiyasi – shaxsda o'zga millat va elatlarning haq-huquqlari, erki, urf-odatlari, an'analari, turmush tarzi, tili, vijdon erkinligini hurmat qilish, ularning milliy manfaatlariga ziyon etkazmaslik kabi sifatarni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat jarayoni. Baynalmilallik tarbiyasining maqsadi o'zga millat va elatlarning haq-huquqlari, erki, urf-odatlari, an'analari, turmush tarzi, tili, vijdon erkinligini hurmat qilish, ularning milliy manfaatlariga ziyon etkazmaslik kabi sifatarni shakllantirish, o'zga millat va elatlarning vakillari bilan o'zaro do'stlik aloqalarini o'rnatishga tayyorlashdan iborat. Baynalmilallik tarbiyasini tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar hal qilinadi: o'quvchilarni o'zga millat va elatlarning haq-huquqlari, erki, urf-odatlari, an'analari, turmush tarzi, til xususiyatlari bilan yaqindan tanishtirish; ularga o'zga millat va elatlarning tarixi, bugungi taraqqiyoti, umuminsoniyat madaniyatiga qo'shgan hissasi, jahon sivilizatsiyasida tutgan o'rni, vijdon erkinligiga oid ma'lumotlarni berish; o'quvchilarda o'zga millat va elatlarning haq-huquqlari, erki, urf-odatlari, an'analari, turmush tarzi, til xususiyatlari, vijdon erkinligiga hurmat, milliy manfaatlariga ziyon yetkazmaslik kabi sifatarni shakllantirish; ularni o'zga millat va elatlarning vakillari bilan o'zaro do'stlik aloqalarini o'rnatishga amaliy jihatdan tayyorlash.

O'quvchi (talaba)lar o'rtasida vatanparvarlik va baynalmilallik tarbiyasi muayyan mavzularda suhbat, davra suhbat, matbuot konferansiyasi, viktorina, uchrashuv, ko'rik-tanlov, bahs-munozaralar tashkil etish kabi shakllarda amalga oshirilishi mumkin. Muzeylarga ekskursiyalar uyushtirish, vatanparvarlik va baynalmilallik mavzularida yaratilgan asarlarni birgalikda o'rganish, kinofilmlar tomosha qilish ham o'zining ijobiy natijasini beradi. O'quvchi (talaba)larda baynalmilallik tuyg'usini shakllantirishda ta'lim muassasasida tashkil etiladigan "Do'stlik klubi"ning ta'siri kattadir. Turli millatlarga mansub bolalar o'rtasida

do'stlik aloqalarining bog'lanishi ularda bir-birlariga nisbatan hurmatni qaror toptiribgina qolmay, o'zga millat yoki elatlarning urf-odatlarini, an'analari, tili, madaniyati va qadriyatlarini o'rganishga ko'maklashadi.

Bashoratlash – mavjud ilmiy dalillarga tayangan holda pedagogik voqea, hodisa yoki jarayonlarning istiqbol, kelajakdagi holatini belgilash usuli. Mazkur usul pedagogik ilmiy-tadqiqotlar yoki kundalik pedagogik faoliyatni tashkil etish chog'ida qo'llaniladi. Bashoratlash pedagogik faoliyatni rejalashtirish, ayniqsa, ayrim ta'limiy yoki tarbiyaviy muammolarning yechimini topishga yordam beradi.

Beruniy, Abu Rayhon (973-1048 y.y.) 973 yil 4 sentyabrda Xorazmda tug'ilgan. Yoshligidan ilm-fanga, ayniqsa, aniq fanlarga qiziqqan. Matematika, geografiya, yulduzlar ilmi, tibbiyotga oid ko'plab kitoblarni o'qigan. Fors, arab hamda qadimgi ajdodlar tillarini qunt bilan o'rganib, bir necha yil koinot, metallar, qimmatbaho toshlar ustida kuzatishlar, tajribalar olib borgan. Keyinchalik tadqiqotlari asosida "Minerologiya" asarini yaratgan. Uning "Geodeziya" asarida geografiya va astronomiya fanlari bilan bir qatorda paleontologik kuzatishlari natijalari ham bayon qilingan.

Allomaning e'tirof etishicha, ta'lim quyidagi tamoyillarga muvofiq tashkil etilsa, kutilgan samaralarni beradi: onglilik, ko'rgazmalilik, tizimlilik va izchillik, asoslanganlik (zamonaviy talqinda ilmiylik), nazariyaning amaliyot bilan birligi, fan asoslarining darslikda yoritilganligi (allomaning bu qarashi uning ishlarida "darslikka talab qo'yish" deb berilgan).

Abu Rayhon Beruniyning yondashuviga ko'ra bilimlarni egallashning yo'llari quyidagilar sanaladi: 1. Ma'lumotlarni xolis va haqqoniy o'rganish. 2. Kuzatish. 3. Tajriba to'plash. 4. Og'zaki va yozma manbalarni o'rganish. 5. Olingan ma'lumotlarga tanqidiy yondashish. 6. Mavjud natijalarni maqsad bilan solishtirish (qiyosiy tahlil). 7. Dalillarni mantiqan umumlashtirish asosida xulosa chiqarish.

Xulosa chiqarish – Abu Rayhon Beruniy faoliyatining xarakterli xususiyati va u tomonidan qo'llanilgan asosiy ilmiy metod sanaladi. Shuningdek, nazariya va amaliyot birligining ahamiyatini ta'kidlar ekan, alloma, shunday yozadi: "Tibbiyotni takomillashtirishi uchun zo'r berib urinayotganliklari tufayli tabiblar o'zlariga ko'proq hurmat ko'rsatilish huquqiga egadirlar. Chunki, ular fanni nazariyaning qanotlarida ko'tarsalar-da, biroq, amaliyotga tatbiq etadilar".

"Yulduzlar haqidagi fan" asarida Abu Rayhon Beruniy predmetlarni izchil o'rganish zarurligi to'g'risida quyidagicha tushuntirish beradi: "Men avval geometriyani, keyin arifmetika va sonlarni, so'ngra olamning tuzilishini, va nihoyat yulduzlarning joylashuvini o'rgandim. Kimki bilimlarni shu tartibda, ana shu to'rt fanni mukammal o'rgansa, faqat ugina astrolog (yulduzshunos) maqomini olishga munosibdir".

Alloma o'qitishda ko'rgazmalilikning muhim ahamiyatga egaligini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, ko'rgazmali bo'lishi ta'limning hammabop, aniq va qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi, ko'rgazmalilik asosida inson tafakkuri rivojlanadi. Mutafakkirning "Yulduzlar haqidagi fan" nomli asarida ko'rgazmalilikning ahamiyati chizmalar, rasmlar va foydalanish uchun qulay bo'lgan jadvallar asosida ko'rsatib

berilgan.

Ko'rgazmalilikning ahamiyatini ko'rsatar ekan, Abu Rayhon Beruniy quyidagilarni yozadi: "Inson qachonki, zohiran (shaklan) ko'rishga odatlanar ekan, u haqida fikrlashni oson o'zlashtiradi". Allomaning ishlarida materialni bayon qilish, uni yetkazishda izchillik va tizimlilikka erishish ko'rgazmalilikdan kam baholanmagan. U insonning ilmiy faoliyati fanning boshlang'ich asoslariga tayanmas ekan, befoyda bo'lib qoladi, deb hisoblaydi: "Ko'p hollarda kishilar ishni kim qoyilmaqom qilib bajaradigan bo'lsa unga topshirmaydilar. Ular ko'proq muayyan fan bo'yicha zarracha narsani bilsalar ham o'zlariga o'zlari tan berishni yoqtiradilar va hech bir boshlang'ich negiz bo'lmasa-da, fanning qolgan asoslarini ham o'zlashtira olaman, deb hisoblaydilar".

Abu Rayhon Beruniy ta'lim hamisha qat'iy ilmiy asoslarga tayanishi kerakligiga alohida urg'u beradi. O'zining "Xronologiya" asarida ilmiy asoslanganlik va aniqlik to'g'risida to'xtalib o'tar ekan, alloma inson o'zini qachonki aniq dalillarga ega bo'lmaguncha, shubhalilarni shubhasiz, ishonchsizlarni ishonchli, noma'lumlarni ma'lum bo'lishiga qadar asossiz bo'lgan ma'lumotlarga ega bo'lishdan cheklashi zarurligi uqtiradi.

Alloma "Mineralogiya" asarida bilimlarni egallashning zavqi haqida quyidagilarni aytadi: "Qachonki inson unga ega bo'lsa, muayyan maqsadga intilish istagi kuchayadi, Shundagina haqiqiy zavqni his qilish mumkin. Inson qalbining holati shunday, avval bilmaganlarini bilganida zavq-shavqqa to'ladi".

Alloma ta'limning asosida ilmiylik yotishi zarurligini uqtirar ekan, ta'lim jarayoni quyidagi tamoyillar asosida kechishig zarurligiga e'tiborni qaratadi: ko'rsatmalilik, izchillik, tizimlilik. Shuningdek, u maqsadga muvofiqlikning ta'limni samarali tashkil etishdagi ahamiyatini yuqori baholaydi. Alloma darslik va o'quv qo'llanmalarini yaratishda ham muayyan tamoyillarga amal qilishni zarur deb biladi.

Abu Rayhon Beruniyning yondashuviga ko'ra ilmiy bilimlarni egallashdagi ustuvor tamoyillar quyidagilardir: 1. Ilmiylik. 2. Aniqlik. 3. Tushunarli bo'lish.

Allomaning fikricha, ilmiy bilimlarni puxta o'zlashtirishning yetakchi usullar esa quyidagilar sanaladi: 1. O'quvchini zeriktirmaslik. 2. Bir xil narsani yoki bir xil fanni o'rgatmaslik. 3. Yangi mavzularni qiziqarli, ko'rgazmali bayon etish. 4. Uzviylik, izchillik.

Bilimlarni mustahkamlash darsi – o'rganilgan mavzular bo'yicha o'quvchilarning mavjud bilimlarini yodga olish va boyitish maqsadida tashkil etiladigan dars. Bilimlarni mustahkamlash darslarida o'quv ishining asosiy mazmuni mavjud bilimlarni mustahkamlash maqsadida ularni ikkinchi bor tushunib olish hisoblanadi. O'quvchilar bilimlarni yangi manbalar bo'yicha o'rganib, chuqurlashtiradi, o'zlariga tanish qoidaga muvofiq yangi mazmundagi masalalarni yechadi, ilgari olgan bilimlarini og'zaki va yozma ravishda takrorlaydi. Bu kabi darslar quyidagi tuzilmaga ega bo'ladi: 1) bajariladigan ishning maqsadidan o'quvchilarni xabardor qilish; 2) o'quvchilar tomonidan topshirilgan topshiriqlarni bajarish uchun talab etiladigan bilim, ko'nikma va malakalarning yodga olinishi; 3) o'quvchilar tomonidan turli topshiriq, mashq va masalalarning bajarilishi; 4) yo'l qo'yilgan xatolarni muhokama qilish va ularni to'g'rilash; 5) uyga vazifa berish.

Bilimlarni tekshirish va nazorat qilish darsi – o'quvchilar tomonidan o'rganilgan mavzular bo'yicha nazariy bilim, amaliy ko'nikma, malakalarning o'zlashtirish darajasini tahlil qilish, uning negizida pedagogik faoliyat istiqbolini belgilash maqsadida tashkil etiladigan dars. Bilimlarni tekshirish va nazorat qilish darslari o'qituvchiga o'quvchilarda ma'lum sohadagi bilim, ko'nikma, malakalarining shakllanganlik darajasi, o'quv materialini o'rganishdagi kamchiliklarni aniqlash, navbatdagi topshiriqlarning bajarish yo'llarini belgilab olishga yordam beradi. Bu turdagi dars quyidagi tarkibiy tuzilma asosida tashkil etiladi: 1) dars vazifalarini belgilash; 2) nazorat ishlari (vazifalar, misollar yoki savol-javoblar) mazmunini bayon qilish; 3) darsni yakunlash; 4) bilim, ko'nikmalarni namoyish etishdagi tipik xatolar, ularni bartaraf etish, mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash yo'llarini aniqlash.

Bilimlarni o'zlashtirish – o'quvchilarning muayyan fan asoslari bo'yicha berilayotgan nazariy ma'lumotlarni to'la qabul qilish, mustahkamlash, ular negizida amaliy ko'nikma va malakalarni egallash yo'lidagi xatti-harakati, faoliyati. Bilimlarni o'zlashtirish jarayoni quyidagi bosqichlarda kechadi: 1) olinayotgan ma'lumotlarni idrok etish; 2) olingan ma'lumotlar mazmunini anglab yetish (tushunish); 3) o'zlashtirilgan ma'lumotlarni yodda saqlash va mustahkamlash; 4) mavjud bilimlarni amaliyotda qo'llash.

Bilim olish – shaxsning borliqni idrok etishi, o'rganishi, mashq qilishi va muayyan tajriba asosida xulq-atvor, faoliyat ko'nikma, malakalarini mustahkamlashi, mavjud bilimlarini takomillashtirib, boyitib borishini ifodalovchi jarayon. Shaxs mavjud ilmiy bilimlarni quyidagi tamoyillarga muvofiq egallaydi: ilmiylik, tushunarlik, aniqlik, ishonchlik, mukammallik, chuqurlik, tizimlilik.

Bilim – shaxsning ongida tushuncha, sxema, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui. U insoniyat tomonidan to'plangan jamoaviy tajriba mahsuli hamda obyektiv borliqni anglash natijasi sanaladi.

Bilish – obyektiv borliq, ijtimoiy va tabiiy jarayonlarning inson ongida aks etishi; shaxs tomonidan ilmiy bilimlarning o'zlashtirilishi.

Bitta asosiy didaktik maqsadga ega dars – o'quvchilar faoliyatini yagona maqsadni ro'yobga chiqarish uchun yo'naltiradigan dars.

Blended learning (aralash o'qitish) – onlayn o'quv materiallari hamda o'qituvchi rahbarligida guruhda ta'lim olishga asoslangan o'qitish shakli. Ushbu shakldagi o'qitish jarayonida talaba mustaqil ta'lim oladi, ammo ayni vaqtda unga guruh va o'qituvchi tomonidan yordam ko'rsatiladi. Guruhli mashg'ulotlar davomida "blended learning" (aralash o'qitish)ning qo'llanilishi tufayli har bir talaba o'quv materiallarini o'zlashtirish borasida o'zida ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlarni namoyon etgan holda muloqot ko'nikmalarini o'zlashtirib boradi, o'tilgan

materiallarni takrorlaydi va yangi mavzuni o'rganishga tayyorlanadi.

Blended learning (aralash o'qitish) ko'p holatlarda topshiriqlarga tayanadi va asosiy, muhim ma'lumotlar negizida tashkil etiladi, qo'shimcha materiallar esa talabaga onlayn platforma orqali uzatib beriladi. Talaba mustaqil ta'lim olar ekan, guruhning boshqa a'zolari bilan onlayn rejimda tashkil etilayotgan muhokamada ishtirok etish orqali hamkorlik qiladi. Auditoriyada va onlayn rejimda tashkil etilayotgan mashg'ulotlar vaqt miqdori bo'yicha o'zaro mos kelishi turlicha o'zgarib turishi mumkin. Ta'limning turli bosqichlarida masofaviy va mustaqil ta'lim samarali ravishda qorishtirib yuboriladi.

Aralash ta'lim o'qituvchi rahbarligida tashkil etiladigan mashg'ulotlar uchun soatlar hajmi kamaytiriladi degan faraz noto'g'ridir.

Blended learning (aralash o'qitish)ning muvaffaqiyati ta'lim vositalarining to'g'ri tanlanishi bilan belgilanadi. Bu ta'lim shaklining afzalligi shundaki, talabaning o'zi o'quv materialini o'zlashtirish tezligi va ta'lim jarayonining intensivligini o'zi belgilaydi.

Bu shakldagi ta'lim quyidagi shaxslar uchun nihoyatda ahamiyatlidir: ish vaqti qat'iy tartibga solinmagan sohalarning xodimlari; ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olishlari lozim bo'lgan korxonalar, tashkilot va firmalarning xodimlari; "jonli muloqotga asoslangan ta'lim" muhitida o'qishni xohlovchi shaxslar uchun.

Aralash ta'limning tarkibiy tuzilmasi ham o'zgaruvchan hisoblanadi. Ayni vaqtda xorijiy mamlakatlarda aralash ta'limning o'ndan ortiq shakllari mavjud.

Bolalar ijodini o'rganish metodi – o'quvchilarning muayyan yo'nalishlardagi layoqati, qobiliyati, ma'lum fan sohalari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash maqsadida qo'llaniladigan usul. Uni qo'llashda o'quvchilarning ijodiy ishlari – kundalik, insho, yozma ish, referat va hisobotlari muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Metod ma'lum o'quvchiga xos bo'lgan individual imkoniyatni ko'ra olish, baholash va uni rivojlantirish uchun zamin yaratadi. Bolalar ijodini o'rganishda: 1) fan olimpiadalari; 2) tanlovlar; 3) maktab ko'rgazmalari; 4) festivallar; 5) musobaqalar va h.k. natijalarini tahlil qilish, samaradorligini baholash orqali shaxsning muayyan ma'naviy-axloqiy sifatlar, amaliy faoliyat ko'nikmalariga egaliklari baholanadi.

Bolani parvarishlash – bolani uning yoshligidan asrab-avaylab, voyaga yetkazish orqali ma'naviy-axloqiy, jismoniy va estetik sifatlarga ega bo'lishini, ruhan kamol topishini ta'minlash.

Bosqichli nazorat – o'quv yili tamom bo'lgandan keyin imtihonlar, test sinovlari va b. ko'rinishdagi sinovlar shaklida amalga oshiriladigan nazorat turi.

Boshlang'ich ta'lim davri – o'zida 6-7 yoshdan 10-11 yoshgacha bo'lgan bolalarni qamrab olib, ularda savodxonlik, bilim, ko'nikma, malakalar shakllantiriladigan bosqich. Bu davrida maktabgacha ta'lim yoshi bolalari uchun xos bo'lgan o'yin faoliyatining o'rnini o'qish faoliyati egallaydi. O'qib-o'rganish bolaning vazifasi, ijtimoiy burchi bo'lib qoladi. O'qish jarayonida u o'zining

darsliklari, o'quv qurollarini saranjom saqlash, o'z vaqtida o'rnidan turish, maktabga belgilangan vaqtda borish, uyga berilgan vazifalarni bajarishga oid ko'nikmalarni o'zlashtiradi. O'quvchi tobora masuliyatli bo'lib boradi. Bilimlar bolaning saviyasini o'stiradi, aqliy rivojlanishini ta'minlaydi, sezgilari va irodasining o'sishiga ta'sir ko'rsatadi. Biroq, bu davrda ham bolaning diqqati hali beqaror bo'ladi.

Boshlang'ich sinfda o'quvchi xotirasida o'zgarishlar ro'y beradi. O'quvchi birinchi sinfdan boshlab ta'lim jarayonida o'quv materialining ko'p qismini ixtiyoriy ravishda eslab qoladi. Shu bilan birga o'z-o'zini doimo nazorat qilib borishi lozim. Buning natijasida o'quvchining xotirasi takomillashadi, tafakkuri o'sadi. 7-8 yoshli bolalarda ham tafakkur hali konkret xarakterda bo'ladi. Ular o'zlari idrok etgan yoki tasavvur qilgan narsalar haqidagina fikr yuritadi. Mantiqiy tafakkurning dastlabki ko'rinishlari shakllana boshlaydi. Uchinchi va to'rtinchi sinflarda o'quvchilar ilmiy bilimlarga oid ayrim tushunchalarni ham o'zlashtirib oladi. Bu davrda o'quvchilarning ruhiyatida hissiy kechinmalar yuz beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida biror fanga, darsga nisbatan qiziqish yuzaga keladi. Ular ta'lim olishni burch ekanligini anglab yetadi. Dars vaqtida o'quvchi faoliyatiga qo'yilgan yuqori baho o'quvchilarda ruhiy tetiklik, shodlik, iftixor kabi hissiy kechinmalarni tug'diradi.

Yomon baho olganda esa o'zidan norozi bo'lish, pushaymon qilish kabi salbiy kechinmalar sodir bo'ladi. O'quvchilar yaxshi o'qishni istaydi, ammo ayrimlar yomon baho tufayli o'zlariga ishonmay qoladi, umidsizlik va tushkunlikka tushadi. Bu esa o'qituvchidan xushyorlikni talab qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari jismoniy jihatdan nisbatan tekis o'sadi, o'g'il va qiz bolalar tashqi ko'rinishidan bir-birlaridan kam farqlanadi. Jismoniy o'sishga xos bu xususiyatlar tarbiyachidan ehtiyotkorlikni talab etadi. Bu yoshda bola bilim olish va o'rganishga qiziquvchan bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bo'ylari o'rtacha 120 sm, og'irliklari 22 kg atrofida bo'ladi. Suyaklarida tog'aylik ustun, naysimon ilik suyaklari, asosan, eniga o'sadi, bo'g'inlar, ko'krak qafasi, umurtqa pog'anasi va tos suyaklar yaxshi qotmagani tufayli tez shikastlanadi. Bu davrda o'quvchilarning muskul paylari, bo'g'inlar tez o'sishi tufayli ular serharakat bo'ladi. Bosh miyasi tez rivojlanadi, 12 yoshda miyaning og'irligi kattalarniki bilan tenglashsa-da, tuzilishi jihatidan farq qiladi. Yurak, qon aylanish tizimi va nafas organlari o'sishda davom etadi. O'pka yaxshi rivojlangan bo'lsa-da, biroq, nafas yo'li va diafragma bo'sh rivojlangan bu yoshda o'quvchilar uzoq vaqt harakatsiz tursalar nafas olishlari qiyinlashib, organizmning kislorod bilan ta'minlanishi yomonlashadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yuragi o'zidan kattalarnikiga nisbatan ikki marta ko'p qon chiqarib, yurak urushi bir daqiqada 90-92 martani tashkil etadi. Qon tarkibida oq qon tanachalari ko'p, bu esa ularni asabiylashishdan saqlash, ko'proq harakat qilish, ochiq havoda bo'lish, yetarlicha uxlash va dam olish, stul (parta)da to'g'ri o'tirish, o'rinda tekis yotishga odatlantirish zarur.

Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi – boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh, psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ularni o'qitish va tarbiyalash jarayonining mazmuni, qonuniyatlari, tamoyillari, tarkibiy tuzilmasi, shakl, metod va vositalarini o'rganadigan fan.

Boshlang'ich ta'lim – 1) o'quvchilar tomonidan o'qish, yozish, hisoblash, o'quv faoliyatining asosiy bilim va ko'nikmalari, nazariy fikrlash elementlari, nutq va xulq madaniyati asoslarining egallanishi ta'minlanadigan bosqich; 2) uzluksiz ta'lim tizimining bosqichlaridan biri. Mazkur bosqich, shuningdek, o'quvchilarda shaxsiy gigiena va sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich ta'lim umumiy ta'lim maktabining I bosqichi va tayanch ta'lim olish uchun asos hisoblanadi. Mazkur ta'limning birinchi sinfiga 6-7 yoshga to'lgan, ta'lim olish uchun ruhan va jismonan tayyor bo'lgan, tibbiy-pedagogik komissiya va maktab ruhshunoslik xizmati ko'rigidan o'tgan 5 va 6 yoshli bolalar qabul qilinadi. Umumiy ta'lim maktabining yangi turdagi shakllari – gimnaziya, litsey, iqtidorli bolalar maktablari va b.ga o'quvchilar ushbu o'quv maskanlarining ustavlariga muvofiq mavjud talablar asosida qabul qilinadi.

Bunyodkor g'oya – oliy insoniy qadriyatlarga asoslanuvchi, doimiy taraqqiyotni yoqlovchi, shaxsni yaratuvchanlikka undovchi, insoniyat istiqboli va jamiyat ravnaqini ta'minlovchi g'oya. Bunday g'oyalar ilg'or fikrli kishilar, uyushmalar, oqimlar tomonidan ilgari suriladi. Bunyodkor g'oyalar ma'rifatli jamiyatni harakatga keltiruvchi ma'naviy kuch sanaladi. Ushbu g'oyalarning yetakchi asoslari: tinchlikni saqlash, urushning oldini olish, millat va elatlar o'rtasida o'zaro hamjihatlik va hamkorlikni qaror toptirish, turli dinlarga e'tiqod qiluvchilarning tolerantlikka ega bo'lishlarini yoqlash, jamiyatda barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy munosabatlarning insonparvarlik va demokratik tamoyillarga asoslanishini targ'ib etish va h.k. sanaladi. Bunyodkor g'oyalar milliy va umuminsoniy manfaatlar uyg'unlashgan, insonparvar, demokratik g'oyalar, shuningdek, diniy tolerantlik, ma'naviy-axloqiy e'tiqodga asoslangan jamiyatda istiqbol taraqqiyotni belgilab berishga xizmat qiladi. Jamiyat hayotida yaratuvchanlik, bunyodkorlik g'oyalarning ustuvor o'rin tutishi unda yashovchi insonlarning ma'naviy-axloqiy qiyofasi, bilim darajasi, dunyoqarashi, ijtimoiy borliqqa bo'lgan munosabati, hayotiy maqsadlari va yondoshuvlariga bog'liq.

Burch – shaxsning oila, jamoa, jamiyat, davlat, Vatan yoki biror shaxs oldidagi majburiyatini, shuningdek, muayyan faoliyat (kasbiy faoliyat)ni bajarishdagi javobgarligini anglatuvchi axloqiy tushuncha.

Buzg'unchi g'oya – uyushma, oqimlar tomonidan faoliyat yo'nalishi sifatida tanlangan va umuminsoniyat hayotiga xavf soluvchi, ijtimoiy taraqqiyotni tanazzulga olib boruvchi, ijtimoiy subyektlarning hukmronlikka intiluvchi kuchlarga tobe, qaram bo'lishini ta'minlovchi qarash, ta'limot. Bu kabi g'oyalar odatda ijtimoiy subyektlarda vahima, qo'rquv uyg'otadi, pessimistik (tushkunlik) kayfiyatini paydo qiladi, oliy qadriyatlarni toptaydi, taraqqiyotni qoralaydi, turli millatlar o'rtasida o'zaro adovatni uyg'otadi, milliy va etnik nizolarni keltirib chiqaradi, aholi, ayniqsa, yoshlarning ruhan hamda jismonan nosog'lom bo'lishlariga sabab bo'ladi. Terror, fanatizm (biror bir g'oyaga ko'r-ko'rona, o'zlikni unutish darajasida berilish), irqchilik, buyuk davlat shovinizmi, agressiv millatchilik, diniy adovat, ma'naviy buzg'unchilik, axloqsizlik, nashavandlik va b. buzg'unchi g'oyalarning yetakchi

asoslari sanaladi. Anglanganidek, buzg'unchi g'oyalar insoniyat hayotiga xavf solish bilan birga jamiyat hayotini izdan chiqaradi, kishilik munosabatlariga zarar yetkazadi. SHu sababli, aholi, ayniqsa, yoshlarda buzg'unchi g'oyalarga ishonchning yuzaga kelishi, ularning ta'siri doirasiga tushib qolishlarining oldini olish muhim ijtimoiy vazifadir. Jamiyatda mafkuraviy bo'shliqning yuzaga kelishiga yo'l qo'ymaslik, millat va umuminsoniyat manfaatlar uyg'unligi asosida milliy g'oyani, mafkurani shakllantira olish yuqorida qayd etilgan ijtimoiy vazifani hal etishning eng to'g'ri yechimi hisoblanadi. "Vayronkor g'oya" tushunchasi ham "buzg'unchi g'oya" atamasining sinonimdir.

D

Daftar (yun. "diftera" – qog'oz o'rami) – toza qog'oz varaqlarining xat yozish (daftar) yoki rasm chizish (rasm daftari) uchun mo'ljallangan holda maxsus tikilib, muqovalangan shakli; o'quv quroli. Qadimda o'quvchilar daftar o'rnida mumlangan yupqa taxtachalarda foydalanishgan. Bu taxtachalar bir-biriga chilvir ip bilan bog'lab qo'yilgan bo'lib, bu holat keyinchalik dasturlarning maxsus tikilishiga olib kelgan. Zamonaviy daftarlar ulardan foydalanish maqsadiga ko'ra bir necha xil bo'ladi. Ya'ni: to'g'ri chiziqli (harflar yordamida matnlarni ifodalash uchun), katakli (tabiiy fanlar bo'yicha raqam, formula va jadvallarni ifodalash uchun), nota (notalar yordamida qo'shiq matnlarini yozish uchun) va qattiq muqovali qalin (turli fanlar bo'yicha qoralamalarni bayon qilish uchun) mo'ljallangan daftar.

Darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar – ta'lim muassasalarida dars (auditoriya mashg'ulotlari)dan keyin tashkil etilib, o'quvchi (talaba)larda ijobiy sifatlarni shakllantirish, ularning qiziqish, qobiliyat, iste'dodlarini rivojlantirish, dunyoqarashini boyitish maqsadida tashkil etiladigan, pedagogik ta'sirga ega tadbirlar. Ular ixtiyoriylik, faoliyat turini tanlashda mustaqillik, o'zaro hurmat va hamkorlik tamoyillari asosida tashkil etiladi. Shuningdek, darsdan tashqari tarbiya ishlarini tashkil etishda ota-onalarning istagi, o'quvchilarning qiziqishi, intilishi, qobiliyati inobatga olinadi. Darsdan tashqari tarbiya ishlar pedagog va o'quvchilar jamoalari, bolalar jamoat tashkilotlari, ota-onalar (yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar) hamda jamoatchilik hamkorligida ijodiy yondashuv asosida amalga oshiriladi. Ko'zlangan maqsaddan kelib chiqqan holda ta'lim muassasalarida o'quvchi (talaba)larning qiziqishlariga ko'ra bir xil yoki turli yoshdagi ta'lim oluvchilarning birlashmalari, o'qituvchi (pedagog)lar va o'quvchi (talaba)larning shirkatlari tuzilishi mumkin.

Darsga tayyorlanish – o'qituvchi tomonidan muayyan sharoitlarda yuqori yakuniy natijaga erishishni ta'minlaydigan o'quv jarayonini tashkil etish choralarining ishlab chiqilishi. O'qituvchining darsga tayyorlanishi quyidagi to'rt bosqichda kechadi: 1) ma'lumotlarni yig'ish; 2) ma'lumotlarni umumlashtirish va tahlil qilish; 3) bashoratlash; 4) loyihalash (rejalashtirish).

Darslik – muayyan o'quv fani bo'yicha ta'lim maqsadi, o'quv dasturi va didaktik talablarga muvofiq belgilangan ilmiy bilimlar to'g'risida ma'lumot beruvchi manba. U mazmuni, tuzilishiga ko'ra o'quv dasturiga mos keladi. O'qitish vositalaridan biri sifatida darslik ta'lim mazmuniga qo'yiladigan barcha talablarga javob bera olishi, ma'lumotlar o'quvchilar uchun qiziqarli, iloji boricha qisqa, tushunarli, ko'rgazmali, estetik xususiyatga ega bo'lishi bilan birga quyidagi didaktik vazifalarni bajaradi: rag'batlantirish (o'quvchilarni fanni o'rganishga yo'naltirish, ularda fan asoslarini o'zlashtirishga nisbatan ijobiy munosabat va qiziqishni shakllantirish); axborot uzatish (o'quvchilarga axborotlarni yetkazish, samarali usullar yordamida ularning bilimlari hajmini kengaytirish); nazorat-tuzatish (mashq qilish; ta'lim jarayoni, uning natijalarini tekshirish, o'quvchilarda o'zini baholash, tuzatish layoqati va zarur ko'nikma, malakalarni shakllantirish uchun mashqlarini tavsiya etish); muvofiqlashtirish (material ustida ishlash jarayonida ta'limning boshqa vositalari (xaritalar, ko'rgazmali materiallar, diapozitiv va h.k.)ni jalb etish); rivojlantirish-tarbiyalash (darslik mazmunining o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy ta'sir ko'rsatishi, kitoblar bilan ishlash jarayonida ulardan mehnatsevarlik, faol fikrlash, ijodiy qobiliyat kabi sifatlarni shakllantirish); o'qitish (darslik bilan ishlashda mustaqil bilim olish uchun zarur bo'lgan konspekt yozish, umumlashtirish, asosiysini ajratib ko'rsatish, mantiqiy eslab qolish kabi malakalarni rivojlantirish).

Darslikni yaratishda quyidagi shartlar inobatga olinishi lozim: 1. Har bir o'quv predmeti uchun yaratiladigan darslikda ilmiy bilimlar tizimi, uning hajmi tegishli o'quv dasturi talablariga va u mo'ljallangan o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos kelishi kerak. 2. Darslikda bayon qilingan ilmiy bilimlar nazariy, g'oyaviy jihatdan tizimli, izchil, keltirilayotgan dalil, isbotlar ishonchli bo'lishi, ular to'g'ri tahlil qilinishi, aniq ta'rif etilishi, mavzular yuzasidan zarur xulosalar chiqarilishi asosida ta'lim oluvchilarda dunyoqarash, ma'naviy-axloqiy sifatlar hamda e'tiqodni tarbiyalay olishi lozim. 3. O'quv darsliklarida bayon etilayotgan bilimlar amaliyot bilan bog'lanishi, jamiyat hayotining barcha – ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy sohalarida erishilgan yutuqlarni tavsiflaydigan dalillar bilan boyitilishi, ularning tahlili bilan asoslanishi zarur. 4. Darsliklarda bayon qilinayotgan mavzular o'quv materialining xarakteriga bog'liq holda tegishli qoida va ta'riflar berilishi, dalillar keltirilishi, ba'zi materiallar rasm, surat, sxema, diagramma va b. tasvirlar bilan boyitilishi maqsadga muvofiqdir. 5. Bayon qilinayotgan materiallar o'quvchilarga tushunarli bo'lishi, lo'nda, ixcham jumlar asosida yoritilishi kerak. 6. Darslikning tashqi ko'rinishi, bezagi muayyan yosh davri ta'lim oluvchilarining estetik didlariga, psixologik xususiyatlariga mos kelishi lozim. 7. O'quv darsliklarining tegishli yosh davri o'quvchilari uchun joriy qilingan gigiena qoidalariga muvofiq bo'lishi talab qilinadi. 8. Darsliklar fanda isbot qilinmagan, ma'lum ta'rif va qoidalarga ega bo'lmagan, muammoli masalalardan holi bo'lishi zarur.

Namunaviy o'quv dasturlari asosida yaratilgan darsliklar tegishli ravishda Respublika Oliy va o'rta maxsus ta'lim yoki Xalq ta'limi Vazirliklari tomonidan muayyan ta'lim muassasalari uchun tavsiya etiladi.

Darsni bashoratlash – darsni tashkil etishning samarali variantlarini aniqlash va ular orasidan belgilangan mezonlarga muvofiq eng ma'qulini tanlab olish.

Dars rejasi – darsni muayyan tartibda, belgilangan vaqt oralig'ida to'la bajarilishiga erishish uchun pedagogik faoliyatni oldindan belgilab olishning aniq yoki taxminiy mo'ljali.

Dars turlari – o'qituvchi rahbarligida bevosita aniq maqsad asosida qat'iy belgilangan vaqt davomida o'quvchi (talaba)lar guruhi bilan olib boriladigan umumiy ta'lim jarayonining muayyan ko'rinishlari. Zamonaviy didaktikada darsning quyidagi turlari ajratib ko'rsatilgan: aralash darslar; yangi ma'lumotlarni berish darslari; bilimlarni mustahkamlash va takrorlash darslari; o'rganilganlarni umumlashtirish va tizimlashtirish darslari; ko'nikma, malakalarni hosil qilish va mustahkamlash darslari; bilimlarni tekshirish va tahlil qilish darslari; bitta asosiy didaktik maqsadga ega darslar.

Dars – o'qituvchi rahbarligida bevosita aniq maqsad asosida qat'iy belgilangan vaqt davomida o'quvchi (talaba)lar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli. Dars ta'limning boshqa shakllaridan quyidagi belgilarga ko'ra farqlanadi: o'quvchilar doimiy guruhining mavjudligi; o'quvchilar faoliyatiga ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda rahbarlik qilish; o'rganilayotgan fan asoslarini bevosita darsda egallab olish (bu belgilari darsning faqat mazmunini emas, balki o'ziga xos xususiyatini ham aks ettiradi). Darsning asosiy vazifalari ta'lim berish; tarbiyalash; rivojlantirishdan iborat.

Darsning ta'limiy vazifasi quyidagilar bilan izohlanadi: har bir darsning ta'limiy vazifalarini belgilash; darsni axborotlar bilan boyitish; o'quvchilarning ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olish; dars mazmunini optimallashtirish; ta'lim jarayoniga ilg'or texnologiyalarni joriy etish; turli shakl, metod va vositalaridan o'rinli foydalanish; dars tuzilishiga ijodiy yondashish; ta'lim berishda o'qitishning jamoaviy, guruhli va individual shakllarini qo'llash; operativ qayta aloqani o'rnatish; nazorat va boshqaruvni tashkil etish; darsning samarali kechishini ta'minlash.

Darsning tarbiyaviy vazifasi quyidagilarda aks etadi: o'quv materialining tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash; ta'limiy faoliyat jarayonida erishish zarur bo'lgan tarbiyaviy maqsadlarni shakllantirish (maqsad qo'yish); o'quv ishlarining maqsadi, mazmunidan kelib chiqib, tarbiyaviy masalalarni belgilash; o'quvchilarni umuminsoniy va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash; o'quvchilarda yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish; o'quvchi va o'quvchilar jamoasiga pedagogik talablarni qo'yish; o'quvchi va o'quvchilar jamoasi bilan hamkorlikka erishish; o'quvchi va o'quvchilar jamoasining yutuqlaridan quvonish.

Darsning rivojlantirish vazifasi o'quvchilarda mustaqillik, ijodkorlik, tashabbuskorlik, faollik, liderlik, tashkilotchilik kabi sifatlarni tarbiyalashda ko'rinadi.

Dasturiy ta'lim – o'qitishning o'quvchilar ehtiyoji, qiziqishi, bilimi, dunyoqarashi, ular tomonidan o'quv materiallarini o'zlashtirishda duch kelish ehtimoli bo'lgan muammolar, o'quv fanining imkoniyatlarini inobatga olgan holda tashkil etiladigan ta'lim; pedagogik texnologiyalaridan biri. Uzluksiz ta'lim jarayonida dasturiy ta'limni qo'llashda pedagoglar tomonidan mualliflik

dasturlarining ishlab chiqilishi katta ahamiyatga ega. Zero, mualliflik dasturlari o'quv mashg'ulotlarining rang-barang bo'lishini ta'minlash bilan birga muayyan ta'lim muassasasining mavjud imkoniyatlarini to'la inobatga olish imkonini beradi.

Davlat attestatsiyasi – uzluksiz ta'lim tizimining muayyan bosqichi (umumiy ta'lim maktabi, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalari, oliy o'quv yurtlari)da umumiy ta'lim davri tugagach, o'quvchi (talabalar)ning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash maqsadida tashkil etiladigan imtihon, sinov shakli. O'quvchi (talaba)lar davlat attestatsiyasi natijalariga ko'ra ma'lum bosqichda tegishli ta'lim dasturlarini o'zlashtirganlik, muayyan kasb-hunar, ixtisoslik yo'nalishida ma'lumot (umumiy o'rta, umumiy o'rta maxsus va oliy ma'lumot)ga egalik to'g'risidagi davlat namunasidagi hujjat (attestat, diplom)ga ega bo'ladi.

Umumiy ta'lim dasturlarini DTS doirasida mustaqil o'zlashtirgan o'quvchi (talaba)larga O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan Eksternat to'g'risida nizom asosida, eksternat tartibida attestatsiyadan o'tish huquqi beriladi. O'quvchi (talaba)lar tibbiyot komissiyasi, ta'lim muassasasi Pedagogika (yoki kengashi (Ilmiy kengash)ning xulosasi asosida yakuniy attestatsiyadan ozod etilishi mumkin. Attestatsiyadan ozod bo'lish huquqini beruvchi kasalliklar ro'yxati Xalq ta'limi vazirligi va Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan belgilanadi. Yakuniy attestatsiyaning belgilangan tartibidan istisnolar O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan belgilanadi.

Ta'lim muassasasining bitiruvchilariga davlat attestatsiyasi natijalari, o'quvchi (talaba)ning reytingi, ta'lim fanlari ro'yxati, ular bo'yicha dars soatlari soni va baholar ko'rsatilgan holda davlat namunasidagi attestat (diplom), alohida muvaffaqiyatlarga erishganlarga esa Imtiyozli attestat (Imtiyozli diplom) beriladi. Imtiyozli attestat (imtiyozli diplom) 5-9-sinf (I-IV (I-V) bosqich)larda ta'lim davrida o'zlashtirish (reyting) bo'yicha faqat a'lo ko'rsatkichlarga ega bo'lgan bitiruvchilarga beriladi.

Davlat imtihoni – amaldorlik lavozimlarini egallash uchun Xitoyda hukumat tomonidan, shuningdek, sobiq Ittifoq davrida ta'lim muassasalarining so'nggi bosqichlarida o'quvchilarning o'quv (kasb-hunar bilim yurtlari, texnikumlarda esa o'quv va kasbiy fanlar), talabalarning kasbiy fanlar asoslari, mutaxassislik ko'nikma, malakalarini yetarli darajada o'zlashtirganliklarini aniqlash maqsadida tashkil etilgan imtihon. Davlat imtihoni dastlab Xitoyda e.av. II va e. II asrlari oralig'ida joriy etilgan. Xitoydagi Davlat imtihoni to'rtta bosqichda tashkil etilgan. Ular: 1) uezd (mahalliy) imtihonlari; 2) provinsia (viloyat) imtihonlari; 3) poytaxt imtihoni. 1-bosqichda: imtihonni muvaffaqiyatli topshirgan o'quvchilar 1-ilmiy darajaga va ikkinchi bosqich imtihonini topshirish huquqiga ega bo'lish bilan birga uezd (mahalliy) amaldori lavozimiga tayinlangan, imtihondan o'ta olmaganlar esa maktab o'qituvchilari lavozimida ishlagan; 2-bosqichda: imtihonni muvaffaqiyatli topshirgan o'quvchilar 2-ilmiy darajaga va uchinchi bosqich imtihonini topshirish huquqiga ega bo'lish bilan birga viloyat miqyosidagi nufuzli ma'muriy lavozimlarga tayinlangan, imtihondan o'ta olmaganlar esa avval egallab turgan lavozimlarida ishni davom

ettirgan; 3-bosqichda: imtihonni muvaffaqiyatli topshirgan o'quvchilar 3-ilmiy darajaga ega bo'lish bilan birga yuqori amaldorlik lavozimlariga tayinlanish imkoniyatini ham qo'lga kiritgan.

Xitoydagi davlat imtihoni maxsus tashkil etilgan Imtixon hay'ati tomonidan qabul qilingan. Davlat imtihoni hayati imperator, poytaxt hamda viloyatlarning yirik amaldorlaridan tarkib topgan. Shuni ham aytib o'tish kerak, Xitoyda Davlat imtihonini topshirish uchun ijodiy qobiliyatga ega bo'lish talab etilmagan. Imtixonining butun mohiyati quyidagi qarashda o'z aksini topgan: "imtihonni topshirishga chidash uchun arg'imoqdek (chopqir otdek) o'ynoqi, eshakdek qaysar, bitdek ko'rib bo'lmaydigan, tuyadek chidamli bo'lish lozim".

Davlat ramzlari – muayyan millat, elatning etnopsixologik xususiyatlari, qarashlari, orzu-umidlari, intilishlari, ijtimoiy maqsadi, hududiy, ijtimoiy-g'oyaviy birligi mohiyatini anglatishga xizmat qiladigan tasviriy belgilar. Ma'lum davlatning bayrog'i, gerbi (tamg'asi), madhiyasi, davlat boshlig'i, davlat muhri, davlat shiori davlat ramzlari sanalib, ular davlat Konstitutsiyasiga muvofiq belgilanadi. Davlat ramzlarini o'rnatish tartibi esa maxsus Qonun yoki umumdavlat ahamiyatiga ega qonunchilik hujjati bilan aniqlanadi. Har bir davlat o'zining davlat ramzlariga ega bo'lish huquqiga ega. Davlat ramzlari o'zlarida chuqur siyosiy va ijtimoiy-g'oyaviy mazmuni ifoda etadi. Davlat ramzlari (bayroq, gerb)da tasvirlangan ranglar, tasvirlar muayyan xalq, millat o'tmishi, qadim an'analari, xalqning turmush tarzi, orzu-umidlari, maqsadi, hayotiy intilishlarini ifoda etishga xizmat qiladi. Davlat madhiyasida esa xalq, millat, davlat, jamiyatning yagona maqsadi, birligi g'oyalari ifoda etiladi. Davlat ramzlari davlatning mavjudligini ko'rsatuvchi belgilardir. Davlat ramzlaridan foydalanish tartibini buzish, shuningdek, ularga hurmatsizlik bilan munosabatda bo'lish holatlariga nisbatan ma'muriy yoki jinoiy javobgarlik belgilanadi.

Davlat ta'lim standartlari (DTS; ingl. "standard" – me'yor, namuna) – uzluksiz ta'lim bosqichlarining asosiy ta'lim dasturlari mazmunining zaruriy minimumini, o'quvchilarga yuklanadigan o'quv yuklanmalarning maksimal hajmini, ta'lim muassasasi bitiruvchilarining tayyorgarlik darajasini, ta'lim jarayonini ta'minlash (uning moddiy-texnik, o'quv-laboratoriya, axborot-metodik, kadrlar ta'minoti)ning asosiy talablarini aniqlab beradigan me'yor va talablar. DTS quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega bo'ladi: 1. Ta'limning yangi yoki aniqlashtirilgan maqsadlari, fanning o'rganish obyektlari va asosiy mazmunli yo'nalishlari ko'zda tutiladigan o'quv fanining umumiy ta'rifi. 2. O'quv fanining mazmuni, tayanch (invariant) darajasini tasvirlash. 3. Ta'limning majburiy natijalarini ifodalash, ya'ni o'quvchilarning o'quv tayyorgarliklari zarur bo'lgan minimal darajasiga qo'yiladigan talablar. 4. Bilim, ko'nikma va malakalarga qo'yiladigan talablar (bu ularning majburiy tayyorgarliklari darajasining "o'lchami" bo'lib, tekshirish ishlari, testlar, alohida topshiriqlarni bajarishlariga qarab o'quvchilar tomonidan talablarning majburiy darajasiga erishilganligi haqidagi xulosaga kelinadi).

DTSning majburiylik xarakteriga egaligi – ularning O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimining tegishli ta'lim muassasalarida majburan, birdek

qo'llanilishi bilan izohlanadi.

“Daydi o'qituvchilar” – o'rta asrlarda shartnoma asosida ishga qabul qilinib, shartnoma muddati tugagandan keyin ishdan bo'shatilganligi sababli yangi joydan ish izlaydigan o'qituvchilar.

Deduksiya (lot. “deductio” – payqab olish, xulosa chiqarish) – umumiy hodisa, holatlarga tayangan holda xususiy xulosalarni chiqarishga asoslanib, mulohaza yuritish usuli; bilish jarayonining tadqiqot metodi.

Demosfen (tax.e.av. 384-322 y.y.) – qad. yun. faylasufi, notig'i. U taxminan e.av. 384 yilga yaqin Afina shahrida boy mulkdor oilasida tug'ilgan. Uning otasi qariyb 50 ga yaqin qullari hamda mebel va qurol-yarog'lar ishlab chiqaradigan ikkita ustaxonaga ega bo'lgan. Bo'lajak notiq 8 yoshga to'lganda otasi vafot etadi. Unga va 5 yoshli singlisiga otasidan katta mulk meros bo'lib qoladi. Biroq, vasiylari o'zlarining ochko'zliklari tufayli bolalarning ta'lim va tarbiyasi to'g'risida qayg'urishmadi, o'qituvchilarning oylik maoshlari uchun haq to'lashmadi.

Demosfen zaif, jismonan nosog'lom bo'lib voyaga yetdi. U tovushlarni noaniq talaffuz qilar, duduqlanardi. Hali bolalik vaqtidayoq Demosfen o'qituvchisidan o'zini taniqli notiqlar nutqini eshitish uchun sud zaliga olib borishni so'radi. U omma notiqdorni qarsaklar bilan olqishlaganligidan to'lqinlandi. Sud Demosfen uchun notqlik san'atini qunt bilan egallash yo'lida tinimsiz mashqlar qilishiga turtki berdi. U 4 yil davomida Afinadagi eng mashhur notiq Iseya qo'lida shug'ullandi. Notqlik sirlarini o'rganib, dastlab sud yig'ilishlari uchun nutqlar tayyorlagan Demosfenning niyati omma oldida o'zi mustaqil chiqish qilish istagida edi. Uning mustaqil ravishda omma oldidagi birinchi va ikkinchi nutqlari to'la barbod bo'ldi. Omma uning nutqiga nisbatan norozilik bildirdi. Shovqin, kulgu va qichqiriqlar tufayli Demosfen o'z nutqini yakunlay olmay qoldi. Buning asosiy sababi – Demosfenning nihoyatda past ovozda gapirganligi, nutqning tushunarsizligi, tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilishi, duduqlanishi edi. Omma uchun Demosfenning noverbal (og'zaki nutqsiz) murojaati ham tushunarsiz edi. Chunki u vaqti-vaqti bilan yelkasini ko'tarib qo'yar, omma oldida o'zini mutlaqo tuta bilmas edi.

Ikkinchi nutqi ham muvaffaqiyatsiz chiqqan Demosfen tushkun holda uyga qaytadi. Rivoyat qilinishicha, uni o'z ustida ishlashdan to'xtamaslikka aktyor do'sti rag'batlantirgan. Omma uning otashin nutqlarini tushunmayotganligidan noligan Demosfendan do'sti Sofokl yoki Yevripid asarlaridan biror parchani o'qib berishini so'raydi. Bu iltimos bajariladi. Demosfen asarlardan parcha o'qishni tugallagach, aktyor do'sti o'sha parchalarni ko'tarinki kayfiyat, his-hayajon bilan qayta o'qiydi. Shundagina Demosfen his-hayajon har qanday nutqning go'zal bo'lishini ta'minlay olishini tushunib yetadi va notqlik sirlarini o'rganishga qaytadan kirishadi. Demosfen nutqidagi kamchiliklar ustida ishlashda davom etdi. U boshqalardan uzoqroqda yolg'iz ishlay boshlaydi. Yolg'izlik ko'ngliga tekkanda omma oldiga chiqishdan o'zini saqlash uchun sochining yarmini qirib tashladi. Toki natijaga erishmaguncha har kuni bir necha soatdan shug'ullunishga qaror qildi.

Alloma o'z nutqi ustida ishlashda eng oddiy usuldan foydalangan. U og'ziga

tosh solib olib, gapirishni mashq qilar va garchi og'zida toshlar bo'lishiga qaramay, nutqining sof, tiniq bo'lishiga intilardi. Ovozi kuchi va nafasini rivojlantirish uchun Demosfen toqqa chiqib, baland ovozda she'rlar o'qirdi. U ataydan dengiz bo'ylarida sayr qilar va o'z ovozi bilan to'lqinlar shovqinini bostirishga harakat qilardi. Ayrim harflarni chuchuk talaffuz qilishga barham berish maqsadida kuchukcha sotib olgan Demosfen uning qanday hurishini diqqat bilan tinglab, o'zi ham "huruvchi" tovushlar chiqarishga harakat qilardi. Yelkasini uchirish odatini yo'qotish uchun Demosfen "ekzotik" usulni tanladi. Buning uchun u uyning shiftiga o'tkir tig'li qilichni osib qo'ydi va o'zi ana shu qilich ostida nutq so'zlashni mashq qilardi. Bordi-yu, yelkasi yana o'ziga bo'ysunmasa, u holda shiftga osilgan qilichga borib tegardi. O'tkir qilichning tig'i uning yelkasini shunday og'ritib, uni o'z tanasini nazorat qilish, boshqarishga majbur qilardi. U aktyor do'sti bilan maslahatlashgan holda jestlarni, nutq so'zlash, tanani boshqarish omma oldida o'zini tuta bilish malakalarini o'zlashtirdi.

Dialektika (yun. "dialektike" – bahslashish, suhbat qilish san'ati) – **1)** tabiat, jamiyat va tafakkur taraqqiyotining umumiy qonuniyatlari to'g'risidagi fan; **2)** tabiat va jamiyatning aloqador, o'zaro bog'liq, doimiy o'zgarib turadigan ziddiyatlari, qarama-qarshiliklari va ular o'rtasidagi kurash mohiyatini aniqlashdan iborat falsafiy metod; **3)** muayyan narsa, obyekt, subyekt, jarayonning amaliy faoliyati, harakati, rivojlanishi va taraqqiyoti.

Didaktika (Ta'lim nazariyasi; yun. "didaktikos" – o'rgatuvchi, "didasko" – o'rganuvchi) – ta'limning nazariy jihatlarini (ta'lim jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari, o'qituvchi va o'quvchi faoliyati mazmuni, ta'lim maqsadi, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari va h.k.)ni o'rganuvchi fan. "Didaktika" tushunchasi buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592-1670 y.y.) tomonidan asoslangan. Bu tushuncha ilk bor mashhur pedagogning "Buyuk didaktika" (1657 yil) asarida tilga olingan. Muallifning qayd etishicha, didaktika "faqat ta'limgina emas, balki tarbiyalash ham" sanaladi. Ta'lim nazariyasi maqsadini ta'limning nazariy jihatlarini (ta'lim jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari, o'qituvchi va o'quvchi faoliyati mazmuni, ta'lim maqsadi, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari)ni tadqiq etish tashkil qiladi. Didaktikaning predmeti o'qitish jarayonining maqsadi, mazmuni, qonuniyatlari, metodlari, tamoyillari, o'qitish (o'qituvchi faoliyati) va bilim olish (o'quvchining o'rganish faoliyati)ning o'zaro bog'liqligi, aloqadorligi jihatlarini o'rganishdan iborat.

Didaktikaning asosiy vazifalari quyidagilardir: 1) ta'lim jarayonlari, ularni amalga oshirish shartlarini ta'riflash va tushuntirish; 2) ta'lim jarayonini yanada mukammal tashkil etish, ta'lim tizimlari, texnologiyalarini ishlab chiqish; 3) ta'lim jarayoni uchun xos bo'lgan umumiy qonuniyatlarni aniqlash, omillarini tahlil qilish va ta'riflash. Shuningdek, didaktika ilmiy-nazariy, amaliy-me'yoriy, tashkiliy-texnologik vazifalarni ham bajaradi. Uning: 1) ilmiy-nazariy vazifasi ta'lim jarayonlarini o'rganish, uning turli jihatlarini o'rtasidagi bog'liqliklar mohiyatini ochib berish, rivojlanish tendensiyalari va kelajagini aniqlash; 2) amaliy-me'yoriy va

tashkiliy-texnologik vazifasi esa ta'lim mazmunini anglash, ta'lim tamoyillari, metod va vositalarini qo'llashdan iborat.

Didaktik tashxislash – ta'lim jarayoni kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilash usuli. Usiz ta'lim jarayonni samarali boshqarish, mavjud sharoit uchun optimal natijalarga erishish mumkin emas. Didaktik tashxis o'quv jarayonida kechadigan barcha jihatlarni uning mahsuli bilan bog'liq holda, o'z vaqtida aniqlash, baholash va tahlil qilishga xizmat qiladi. O'quvchilarning bilim, ko'nikma, malakalarini nazorat qilish va baholash didaktik tashxislashning tarkibiy qismlari sanaladi. Didaktik tashxislash quyidagi nazorat shakllarini o'z ichiga oladi: 1. Nazorat. 2. Ma'lumotlarni tahlil qilish. 3. Tekshirish. 4. Dinamika. 5. Baholash. 6. Rivojlanish an'analarni aniqlash. 7. Statistik ma'lumotlarni to'plash va ularni tahlil qilish. 8. Voqelikning keyingi rivojini taxmin qilish (bashoratlash).

Didaktik tizim (yun. “systema” – yaxlit qismlardan tashkil topgan, birlashtirish) – ma'lum mezonlar asosida ta'lim jarayonining yaxlit holatini belgilash, ajratib ko'rsatish.

Diksiya – so'zlarning aniq talaffuz qilinishi. Pedagogik faoliyatda diksiyaga e'tibor qaratish muhim shartlardan biri sanaladi. Qolaversa, diksiyaning to'g'ri bo'lishi o'qituvchining pedagogik mahoratini ifodalovchi holat sifatida baholanadi.

Diniy dunyoqarash (a. “din” – e'tiqod, ishonch) – borliqning ilohiy kuchga, Xudoga ishonish asosida qabul qilinishini ifodalovchi tasavvur, urf-odat va marosimlar majmui.

Diniy ekstremizm (lot. “extremus” – eng oxirgi, o'taketgan, ashaddiy, keskin) – rasmiy hokimiyatni keskin, qat'iy choralar ko'rish yo'li bilan o'zgartirish harakatini diniy ta'limot, qarash va g'oyalar asosida amalga oshiradigan oqim. Bu kabi harakat yo'lini tanlangan diniy oqimlar barcha dinlar negizida ham shakllangan va ayni vaqtda ham ular mavjud. Islom ekstremizmida o'ziga xos ikki belgini kuzatish mumkin: hozirgi zamon musulmon jamoalari o'zining islomiy xususiyatlarini yo'qotgan va jaholat tusiga aylangan degan mafkurani targ'ib qilish; mamlakatda islom qoidalarini o'rnatish, hokimiyatga haqiqiy musulmonlar kelishi uchun hech bir ikkilanmasdan faol urush harakatlarini, “kuch ishlatish” zarurligini insonlar ongiga singdirishga urinish. Islomiy guruhlar o'z qarashlari, maqsadlari, faoliyatining mazmuniga ko'ra: traditsionalizm (an'anaviylik g'oyalarini ilgari suradigan nazariya), fundamentalizm (ilk, boshlang'ich nazariy asosni yoqlovchi nazariya) va modernizm (an'anaviy g'oyalarni inkor etib, yangi g'oya, qarashlarni ilgari suradigan ta'limot) sifatida bir-biridan farqlanadi. Islom ekstremizmi o'tgan asrning 50-60-yillarida xorijda, ayniqsa, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida paydo bo'lgan. Aslida ekstremistik kuchlarning ildizi juda chuqur, ya'ni, islom dini shakllangan ilk davrlardayoq paydo bo'lgan. O'sha davrda ekstremistik kayfiyatdagi elementlar

xorijiyalar deb atalgan. Ular to'rtinchi xalifa hazrati Alining kelishuvchilik (675 yil) siyosatini keskin qoralaganlar va "haqiqat uchun kurashib, qat'iy chora ko'ra olmadi" degan xulosaga kelishgan. Shu davrdan boshlab, ular bid'atga yuz tutgan, islom dini mafkurasini noto'g'ri, buzib talqin qiluvchilar sifatida qoralangan. XVIII asrda Saudiya Arabistonida shakllangan vahhobizm ta'limoti diniy-ekstremizmning keng tarqalgan oqimi sanaladi. Bu ta'limot g'oyalari ko'ra Oллоh yagona (sof tavhid) bo'lib, islom dinini rivojlanishiga xizmat qiluvchi har qanday yangi g'oya (bid'at) hisoblanadi. Ayniqsa, muqaddas qadamjolar, avliyolarning qabrlarini ziyorat qilinishini inkor etiladi. Ta'limot g'oyalari ko'ra, bunday xatti-harakatlar ko'pxudolikni targ'ib qilishning ko'rinishidir. Vahhobiylikning eng xavfli jihati, ular o'zlariga ergashmagan har qanday musulmonni kofir deb hisoblash, ularga qarshi doimo jehod e'lon qilish yo'li bilan o'zlariga bo'ysundirishni targ'ib-tashviq qilish.

O'zbekistonda ham faoliyat yuritgan "Hizb at-tahrir" ekstremistik uyushma bo'lib, u xorijiyalar, Ibn Taymiyya va vahhobiylarning qarashlariga tayansa-da, ulardan farq qiluvchi g'oyalarga asoslanib ish ko'radi. Ularning qarashlariga ko'ra, "jehod kofirlarga qarshi kurashgina bo'lib qolmasdan, balki muayyan mamlakat musulmonlari, ya'ni, haqiqiy musulmonlar bilan adashgan, gunohga botgan musulmonlar o'rtasidagi o'zaro kurashdir". "Hizb at-tahrir" 1930 yilda Hasan al-Banna tomonidan asos solingan "Musulmon birodarlar" diniy-ekstremistik tashkilot g'oyalarining davomchisi sanaladi.

Diniy yo'llanma – diniy ulamo (mulla, domla, qori, so'fi, imom, shayx va b.)lar tomonidan yoshlarga to'g'ri yashash, halol mehnat qilish, umrni behuda o'tkazmaslik, o'z birodarlari o'rtasidagi mehr-oqibatni yo'qotmaslik zarurligini muqaddas manbalar – Qur'on, Hadis, shuningdek, Shariat, Fiqh ilmi g'oyalari asosida uqtirilgan da'vatni ifodalovchi nasihat.

Dissertatsiya avtoreferati – dissertatsiya tadqiqoti yuzasidan umumiy ma'lumotlar keltirilib, ishning ilmiy yangiligi va amaliy natijalari tizimli ravishda umumlashtirilgan holda qisqacha bayon qilingan hamda nashr etilgan ishlar yuzasidan ma'lumotlar berilgan va belgilangan talablar asosida rasmiylashtirilgan qo'lyozma huquqiga ega bo'lgan ilmiy asar.

Dissertatsiya bajarilgan muassasa – oliy ta'lim yoki ilmiy-tadqiqot muassasasi kengashi qarori bilan dissertatsiya mavzusi bo'yicha tadqiqot olib borish uchun mas'ul muassasa sifatida tasdiqlanib, "OAK Byulleteni" jurnalida e'lon qilingan muassasa.

Dissertatsiya ishi ekspertizasi – hujjatlarning mohiyati va amalga oshirilgan attestatsiya tadbirlarining tegishli qonun hujjatlari talablariga muvofiqligini ilmiy va me'yoriy-texnik jihatdan baholash.

Dissertatsiya ishiga ilmiy rahbar – ilmiy izlanishlar olib borayotgan izlanuvchiga ilmiy va o'quv-metodik yordam ko'rsatish maqsadida belgilangan tartibda tayinlangan, faol tarzda ilmiy va ilmiy-pedagogik faoliyat olib boruvchi fan

doktori, shuningdek ilmiy unvonga ega bo'lgan fan nomzodi yoki falsafa doktori (PhD);

Dissertatsiya ishiga ilmiy maslahatchi – fan doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun ilmiy izlanishlar olib borayotgan izlanuvchiga ilmiy va o'quv-metodik yordam ko'rsatish maqsadida belgilangan tartibda tayinlangan, faol tarzda ilmiy va ilmiy-pedagogik faoliyat olib boruvchi fan doktori.

Dissertatsiya ishi yuzasidan apellyatsiya — ilmiy darajalar berish yoki ularni berishni rad qilish yoxud ilmiy darajadan mahrum etish yoki uni tiklash to'g'risidagi qarorlar yuzasidan berilgan murojaat.

Dissertatsiya – muallif tomonidan shaxsan olib borilgan, tadqiqot mohiyati tegishli talablarga javob bergan, tugallangan va mazmunan yaxlit ilmiy ish sifatida ilmiy yangiligi va amaliy natijalari tizimli ravishda asoslab berilgan qo'lyozma huquqiga ega bo'lgan ilmiy asar.

Disterveg, Fridrix Vilgelm Adolf (1790-1866 y.y.) – buyuk nemis pedagogi. U Vestfaliyadagi sanoat shaharchasi Zigenda chinovnik-yurist oilasida tug'ilgan. Dastlabki ma'lumotni o'rta maktabda olgan. 1808 yilda Xerborn universitetiga kirib, matematika, falsafa va tarixni o'rgandi. Tyubingen universitetida ham tahsil olgan. Falsafa fanlari doktori ilmiy unvonini olishga musharraf bo'lgan. Avval Mers-Reynda, so'ngra Berlinda pedagogik seminariyalarga rahbarlik qiladi. A.Disterveg seminariyada pedagogika, matematika, nemis tili va boshlang'ich ta'limdan dars berib, darslik va qo'llanmalar nashr qildi. A.Disterveg matematika, nemis tili, geografiya, matematik geografiya, astronomiyaga doir yigirmadan ortiq darslik va qo'llanmalar nashr qildi. Ular orasida eng mashhuri “Nemis o'qituvchilarini o'qitish uchun qo'llanma” asari sanaladi. 1827 yildan to umrining oxirigacha “Tarbiya va ta'lim uchun Reyn varaqalari” nomli jurnal ta'sis qilib, unda pedagogik masalalarga oid to'rt yuzdan ortiq maqola chop ettirdi. Pedagog hayotlik vaqtidayoq “nemis muallimlarining muallimi” degan faxrli nomni oldi. 1866 yilda vabo bilan og'rib, vafot etdi.

Taniqli nemis pedagogining mashhur pedagogik g'oyalari quyidagilar sanaladi:

1. Aholining barcha qatlami ta'lim olishi mumkin bo'lgan o'quv muassasalari faoliyatini yo'lga qo'yish muhim. Unga ko'ra ta'lim muassasalarini ma'lum turlarga ajratish maqsadga muvofiqdir. M: kambag'allar uchun – xalq maktabi, byurger (o'rtahol aholi uchun) – real o'rta maktabi, dvoryanlar va chinovniklar uchun – klassik gimnaziya bo'lishi mumkin.
2. Maktabning asosiy vazifasi “chinakam prussiyaliklar”ni emas, balki insonparvar kishilar va ongli fuqarolarni tarbiyalashdan iboratdir.
3. Har bir o'quvchida nafaqat o'z millatiga, balki butun insoniyatga nisbatan mehr-muhabbatni rivojlantirish lozim. Pedagogning asosiy shiori: “Inson – mening nomim, nemis – mening laqabim”.
4. Tarbiyaning oliy maqsadi “haqiqatga, go'zallikka va yaxshilikka xizmat qilishga qaratilgan tashabbuskorlikdir.
5. Tarbiyaning eng muhim tamoyili – bu uning tabiatga uyg'un bo'lishidir (Pestalossi kabi).
6. Tarbiya, yana shuningdek, millatning madaniy rivojlanishi uyg'un

xarakterda bo'lishi ham kerak. 7. Mohir pedagoglarning bolalarni tarbiyalashga doir ish tajribalarini o'rganish zarur. 8. Psixologiya – tarbiya to'g'risidagi fanning asosi.

Mahoratli pedagog Pestalossi kabi ta'limning asosiy vazifasi bolalarning aqliy kuchlarini va qobiliyatlarini o'stirishdan iborat; o'quvchining mustaqil o'zlashtirgan bilim va malakalari amaliy qimmatga ega, deb hisoblaydi. U o'quv fanlarining o'quvchilarni har tomonlama kamolga yetkazishdagi rolini yuqori baholaydi. Ayniqsa, tabiiyot, matematika fanlarining ahamiyatini yuksak baholab, ular bolalarning aqliy o'sishi uchun muhim vosita ekanligini ko'rsatdi, barcha tipdagi umumta'lim maktablarida bu fanlarni o'qitish, ular vositasida o'quvchilarni hayotga amaliy tayyorlash lozim deb hisoblaydi. Taniqli pedagog boshlang'ich ta'limni shaxsni ma'lumotli qilishdagi eng muhim asos deb biladi. Shu sababli bu davrni tashkil etishga jiddiy e'tibor qaratish zarurligini ta'kidlaydi. A.Disterveg boshlang'ich maktabning o'quv rejasiga tabiiyot, fizika, amaliy geometriya va geografiyadan boshlang'ich ma'lumotlarning kiritishni, rejani kengaytirishni yoqlaydi. Uning fikricha, o'qituvchi boshlang'ich ta'limda ko'rsatmali o'qitish yo'li bilan bolalardagi barcha sezgi a'zolarini o'stirishga alohida e'tibor berishi lozim.

A.Disterveg o'qitishning 33 qonuni va qoidasi tarzida bayon qilingan takomillashtirilib boriladigan ta'lim didaktikasini yaratdi. Bu qoidalar orasida: "O'quvchilar tomonidan o'rganilgan bilimlar unutilishining oldini olish", "Fanlar asoslarini o'rgatishda shoshilmaslik" kabilar muhim ahamiyatga ega. Taniqli pedagog o'qituvchi shaxsi va uning faoliyatiga yuksak talablari qo'yadi. Ular: 1. O'qituvchi o'qitish chog'ida bolalarning tashabbuskorligini o'stirishi, ularni bilimlar bilan qurollantirishi lozim. 2. O'qituvchining o'qitish ishini puxta ishlangan o'quv rejasiga va yaxshi darslik asosida tashkil etishi kutilgan natijalarni beradi. 3. Ta'limning muvaffaqiyatli bo'lishi nafaqat darslik yoki qo'llaniyotgan metodga, balki o'qituvchining mahoratiga ham bog'liq. 4. Yaxshi o'qituvchi mutaxassislik fani asoslarini mukammal egallab olgan bo'lishi, o'z kasbini, bolalarni sevishi kerak. 5. Darsda barcha o'quvchilar tetik bo'lishlari, o'qituvchi g'ayrat bilan dars berish orqali ularning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishi, irodalarini mustahkamlashi, xarakterlarini tarkib toptirishi kerak. 6. Yaxshi o'qituvchi o'zining tarbiya tamoyillarini qat'iyat bilan, og'ishmay amaliy jarayonga tatbiq etib boradi. 7. O'qituvchi o'z ustida muntazam ishlashi lozim, shundagina u o'quvchilarni bilimlarni matonat bilan egallashga o'rgatadi, qiyinchilikni yenga oladigan shaxs etib tarbiyalaydi.

Disterveg o'qituvchining mustahkam xarakteri va o'tkir iroda kuchi ham katta tarbiyaviy ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. O'qituvchi qattiqo'l va talabchan bo'lish bilan birga, adolatli bo'lishi ham kerak, faqat shundagina u o'z o'quvchilari orasida obro' qozonishi mumkin. O'qituvchi haqiqiy inson, mustahkam e'tiqodli bo'lishi lozim. Yomon o'qituvchi haqiqatni to'g'ridan-to'g'ri aytib beradi, yaxshi o'qituvchi esa o'quvchilarni haqiqatni topishiga o'rgatadi. O'qituvchilar o'zlari o'qitayotgan fanga taalluqli asarlar bilan izchil tanishib borishlari kerak. Qolaversa, tarix, adabiyot, pedagogika, psixologiya va metodikaga doir manbalardan xabardor bo'lib turishlari zarur. Zamonaviy sharoitda ko'rsatmali ta'limdan foydalanishning afzalliklarini ko'rsatib beradi. U e'tirof etayotgan ko'rsatmali ta'lim "yaqindan uzoqqa", "oddiy narsalardan murakkab narsalarga", "osonroq narsalardan qiyinroq

narsalarga”, “ma’lum narsadan noma’lum narsaga” o’tish tamoyillariga asoslanishi lozim.

“Donishmandlik uyi” (“Bayt ul-Hikma”) – Bag’dodda halifa Ma’mun ar-Rashid (786-833 y.y.) tomonidan VIII asrning 20-yillarida Bog’dod shahrida tashkil etilgan akademiya. Mazkur akademik uning asoschisi Ma’mun ar-Rashid sharafiga “Ma’mun akademiyasi” nomi bilan mashhur bo’lgan. Halifa Ma’mun ar-Rashid Islom ilohiyotining ilk shakli – Kalom (a. “Al-Kalom” – so’z, nutq)ni o’rganish, uning mohiyatini chuqur anglashga intilgan. Shu sababli u Kalomning birinchi yirik yo’nalishi sifatida yuzaga kelgan mu’tazilliy (Islomiy g’oyalar asoslangan dastlabki davrlarda paydo bo’lgan ilohiyot oqimlaridan biri tarafdorlari; a. “mutazilliy” – ajralib chiqqan, uzoqlashgan)lar, o’zlarini “Adolat va yagona din tarafdorlari” deb atagan shaxslarga nisbatan xayrixoh bo’lgan. Halifa Al-Ma’mun ilohiyot yuzasidan tashkil etiladigan bahs-munozaralarning amaliy ahamiyatini oshirish, ularni boy daliliy ma’lumotlar bilan ta’minlash maqsadida halifalikning barcha viloyatlari, shu jumladan Markaziy Osiyo va Erondan Bog’dodga o’z davrining yetuk olimlari, bilimdonlarini to’plagan. “Donishmandlik uyi” Sahl Ibn Xarun tomonidan boshqarilgan. Mazkur akademiya “Donishmandlik xazinasi” (“Xazanat al-Hikmat”) kutubxonasi mavjud bo’lgan. Akademiyaning asosiy vazifasi – qadimgi yunon va hind tillarida bitilgan matematika, tibbiyot, kimyo, falsafaga oid asarlarni arab tiliga tarjima qilishdan iborat bo’lgan. Halifaning tashabbusi bilan qimmatbaho sanaluvchi qadimgi yunon manbalarini qo’lga kiritish maqsadida Vizantiyaga maxsus elchi yuborilib, ilmiy ekspeditsiyalar tashkil qilingan. U Platon, Aristotel asarlari hamda ularga yozilgan sharhlarni, shuningdek, yunon tibbiyotining asoschilari bo’lgan Gippokrat, Galen va Dioskoridaning ilmiy ishlarini Bag’dodga olib kelgan.

Akademiya astronomiya fanini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilgan. Shu maqsadda qator astronomik kuzatishlar, tadqiqotlar olib borilgan. Natijada qadimgi yunon, yahudiy, sanskrit, suryoniy, fors va hind qo’lyozmalarida qayd etilgan dalillarni tekshirilib, ularning haqqoniyligi tasdiqlangan. Halifa Al-Ma’mun davrida, ya’ni e. 829-yilida Bag’dod shahri yaqinida Ash-Shammasiya mahallasida rasadxona, 831 yilda esa Damashq yaqinidagi Kosion tog’ida uning bo’limi barpo qilingan. Ushbu rasadxonaga marvlik Abu Ali Yahyo ibn Mansurdan so’ng vatandoshimiz Muhammad al-Xorazmiy ham rahbarlik qilgan. Akademiya olimlarining maqsadlaridan biri Yerning umumiy o’lchamini aniqlashdan iborat edi. Yer meridianining 1° li yoyi uzunligini aniqlash maqsadida e. 827-yilida Sinjar tekisligida geodeziya ishlari olib borilgan. Arab olimlari tomonidan qo’lga kiritilgan ma’lumot zamonaviy texnika va texnologiyalar orqali aniqlangan ma’lumotdan bor-yo’g’i 1° ga farqlanadi. “Bayt ul-Hikma” mo’g’ul xoni Xulaguning Bog’dodga hujumi vaqtida, ya’ni 1258 yilning 12 fevralida vayron qilindi, u yerda saqlanayotgan kitoblar esa daryoga tashlandi.

Shuni alohida qayd etib o’tish lozim, Bag’doddagi ushbu akademiya (“Donishmandlik uyi”)da vatandoshlarimiz Muhammad al-Xorazmiy va Ahmad al-Farg’oniylar ham faoliyat olib borishgan.

XI asrning boshlarida xorazmshohlar sulolasining uchinchi hukmdori bo’lgan Ma’mun ibn Ma’mun Abul Abbos (? – 1017 y.y.; hukmronlik yillari – 1009-1017

y.y.) davrida Xorazmning poytaxti Gurganch (hozirgi ko'hna Urganch) shahrida 1004 yilda ilmiy markaz tashkil etilib, u "Dorul hikma va maorif" (ba'zi manbalarda esa "Majlisi ulamo") deb atalgan. "Dorul hikma va maorif"ga Nishopur, Balx, Buxoro va hatto Iroqdan ko'plab olimlar taklif etilgan.

Hukmdorning tog'asi – o'z davrining bilimdon Abu Nasr ibn Iroq 1004 yilning boshida Abu Rayhon Beruniyni Bog'doddan Gurganchga taklif qiladi. Xorazmga qaytgach alloma mazkur akademiyaga boshchilik qiladi. O'z davrining mashhur allomasi, tibbiyot ilmining ulug' namoyondalaridan biri buxorolik Abu Ali ibn Sino ham Abu Rayhon Beruniy boshchiligida ma'lum muddat ushbu ilmiy markazda faoliyat olib borgan.

"Dorul hikma va maorif"da ham ilm ahli uchun keng ko'lamli tadqiqotlar, ilmiy izlanishlarni olib borilib, qadimgi yunon, hind, arab olimlarining ishlari o'rganilgan. Ilmiy markaz olimlari tomonidan Xorazm vohasining iqlimi, tabiati, mineralogiyasi, yer osti suvlari, qazilmalari, sug'orish tizimi, Amudaryo deltasining umumiy va mavsumiy holati, tuproqni tozalash, korizlar qurish, Xorazmning rivojlanish tarixi, aholining ijtimoiy turmush tarzi, xalq bayramlari, urf-odatlar, yozuvi, xalq ijodiyoti kabi masalalar borasida ilmiy izlanishlar olib borilgan. "Dorul hikma va maorif" faoliyatining asosi, maqsadi quyidagi shiorda o'z ifodasini topgan: "Ilm – insonlar hojatini chiqarishga xizmat qilishi lozim".

Ilmiy markaz faoliyati, shuhrati uzoq o'lkalarga borib yetgan. Markaz olimlari tomonidan erishilayotgan yutuqlar Mahmud G'aznaviyga yoqmagani va u ilmiy markaz faoliyatiga chek qo'yish yo'llarini izladi. Buning chorasida 1017 yilning bahorida o'z kuyovi bo'lgan Xorazmshoh Ma'mun ibn Ma'mun (Ma'mun II)ga qarshi suiqasd uyushtirib, o'ldiradi. Shu yilning iyunida esa "kuyovi uchun qasos olish"ni bahona qilib, Xorazmni bosib oladi. Talonchilik, vayronagarchilik natijasida "Dorul hikma va maorif" faoliyati ham tugatiladi. Ilmiy markazning ko'plab olimlari majburan G'azna shahriga olib ketiladi.

XVIII-XX asrlarda "Dorul hikma va maorif" ilmiy markazi faoliyatini o'rganish natijasida ish ko'lami, tadqiqotlarning samaradorligi nuqtai nazaridan mazkur dargohni akademiyaga tenglashganligi isbot qilingan va unga "Xorazm Ma'mun akademiyasi" nomi berilgan.

Xorazm Ma'mun akademiyasi Markaziy Osiyo ilm-fanini rivojlantirishdagi o'rni, ilmiy bilimlarni to'plashdagi ulkan hissasini inobatga olgan holda 1997 yilning 11 noyabrida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xorazm Ma'mun akademiyasini qaytadan tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni imzolandi. Shu yilning noyabr oyida arxeologiya, tarix va falsafa, til va adabiyot, biologiya muammolarini tadqiq etuvchi bo'limlar tashkil qilindi.

Ayni vaqtda "Xorazm Ma'mun akademiyasi"da jami 58 nafar (shu jumladan, 2 nafar akademik, 8 nafar fan doktori, 24 nafar fan nomzodi) ilmiy xodim tomonidan arxeologiya, tarix, falsafa, tilshunoslik, adabiyot va biologiya sohalarida keng ko'lamli tadqiqotlar olib borilmoqda. Yana shuni ham aytib o'tish lozimki, 2005 yili O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 9 noyabridagi qaroriga muvofiq Xorazm Ma'mun akademiyasining 1000 yilligi nishonlandi.

Doston – tarixiy voqea-hodisalarning mohiyati, xalq qahramonlarining

faoliyatini badiiy to'qimalar vositasida nasr va nazmda ifodalab, avloddan avlodga uzatiladigan epik asar.

Dunyoqarash – shaxsning tabiatga, jamiyatga, o'zining ijtimoiy muhitdagi o'rniga, o'z-o'ziga, turli voqeliklarga munosabatini belgilab beradigan qarashlari, e'tiqodi, hayotiy tajribasi va faoliyat tamoyillarining tizimi. Dunyoqarashga ega bo'lish shaxsda atrof-muhit, ijtimoiy munosabatlar, mehnat faoliyati va ishlab chiqarish jarayoni, subyektlarga nisbatan ma'lum munosabatning qaror topishi, shaxs tomonidan zimmasidagi ijtimoiy burchlarini to'laqonli anglash va ularni bajarishga nisbatan masuliyat tuyg'usiga ega bo'lishi uchun zamin yaratadi. Dunyoqarash izchil, tizimli, uzluksiz, maqsadga muvofiq tashkil etilayotgan ta'lim-tarbiyaning yo'lga qo'yish, uning turli yo'nalish va mazmundagi ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etish, o'z-o'zini tarbiyalab borish asosida shakllanadi. Yosh avlod dunyoqarashining shakllanishida tabiiy, ijtimoiy va gumanitar fanlar asoslarining ular tomonidan puxta o'zlashtirilishi muhim ahamiyatga ega. Dunyoqarashning boyib borishi shaxsiy sifat va fazilatlarni boyitadi, barqarorlashtiradi.

Shaxs dunyoqarashi quyidagi turlarga ajratiladi: mifologik dunyoqarash; diniy dunyoqarash; ijtimoiy-siyosiy dunyoqarash; falsafiy dunyoqarash; estetik dunyoqarash; ilmiy dunyoqarash; hayotiy tajriba.

Ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonida asosiy e'tibor shaxsda dunyoqarashni shakllantirishga qaratiladi. Zero, dunyoqarashga ega shaxsgina tabiiy va ijtimoiy borliqni borligicha qabul qila oladi, o'ziga va atrofdagilarga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'ladi. Mustaqillik sharoitida O'zbekiston Respublikasida o'quvchilar dunyoqarashini shakllantirish, ularda yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash shaxsni har tomonlama kamol toptirish, komil inson va malakali mutaxassisni tarbiyalashdek ijtimoiy maqsad bilan bevosita bog'liq. Ta'lim muassasalarida ijtimoiy, gumanitar va texnik fanlar asoslarini o'qitish, o'quvchilarning texnik hamda badiiy ijodkorlik qobiliyatlarini tarbiyalash, turli ijtimoiy faoliyat turlarini tashkil etishga mantiqiy yondashish, har bir jarayonning ilmiy asoslarini izlashga o'rgatish o'quvchilarning dunyoqarashlarini boyitishga yordam beradi.

Dunyoqarashni shakllantirishda o'quvchilarni badiiy asarlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ulug'laydigan san'at namunalari – kinofilmlar, teatr tomoshalari, konsert dasturlari bilan yaqindan tanishtirish ularda o'ziga, atrof-muhitga ijobiy munosabatni qaror toptiradi. Binoarin, san'at asarlari, xususan, rassomlik namunalari o'quvchilarda estetik his-tuyg'ularni shakllantirishga, badiiy asarlar esa ular tomonidan hayot, uning asl mazmunini anglab yetishga xizmat qiladi. Fantastik janrdagi asarlar esa o'quvchilarda bir necha o'n yillardan so'ng ro'y berishi mumkin bo'lgan hayotiy voqeliklar bilan avvaldan tanishish imkoniyatini yaratadi. Bu o'rinda o'quvchilarga J.Vern asarlarida yoritilgan hodisalar qariyb yuz yildan so'ng hayotiy haqiqatga aylanganligini e'tirof etib o'tish lozim.

Ayni o'rinda o'quvchilarga zamonaviy texnologiyalar – kompyuterlar va mobil telefonlarning shaxslararo munosabatlarda axborot almashish borasidagi rolini inkor etmagan holda ulardan to'g'ri, maqsadli foydalanishga oid tavsiyalarni berish ham ularning dunyoqarashlari boyitilishini ta'minlaydi. Shaxs dunyoqarashini

shakllantirishda mehnat omilining roli beqiyos. Shu sababli o'quvchilarni yoshlikdanoq mehnat va turli ko'rinishdagi mehnat faoliyatlari bilan yaqindan tanishtirib borish, ular tomonidan mehnatni tashkil etishga ilmiy yondashish ko'nikma, malakalarini samarali o'zlashtirishga erishish oila, ta'lim muassasalarida tashkil etilayotgan tarbiya samaradorligini baholash imkoniyatini yaratadi. O'quv fanlari bo'yicha tashkil etilayotgan mashg'ulotlar bilan sinfdan, ta'lim muassasasidan tashqarida uyushtiriluvchi tadbirlar o'rtasida o'zaro aloqadorlikka erishish, oila, ta'lim muassasalari va jamoatchilik hamkorligini qaror toptirish asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni uyushtirish o'quvchilarda dunyoqarashni shakllantirishga nisbatan tizimli yondashuv mohiyatini ifodalaydi. Noana'anaviy dars shakllari, xususan, bahs-munozara, davr suhbat, debat, axloqiy mavzulardagi ma'ruza, uchrashuv, muammoli vaziyatlarni yaratish, shuningdek, interfaol metodlarga asoslangan mashg'ulotlarni tashkil etish shaxs dunyoqarashini samarali shakllantirishga yordam beradi.

O'quvchilarning dunyoqarashga egaliklarini quyidagi mezonlar asosida aniqlash mumkin: 1. Tabiiy jarayonlar mohiyatini tushuna olish, tabiatda ro'y berayotgan o'zgarishlarning asosi tabiiy qonuniyatlar ekanligini anglash orqali ularga nisbatan oqilona munosabatda bo'lish. 2. Jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarga to'g'ri baho bera olish, ijtimoiy voqeliklarning asosida mustaqil davlatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyot yo'lini belgilab beruvchi milliy istiqlol g'oyasi, uning tamoyillari yotishini anglab yetish. 3. O'zining shaxs sifatida jamiyatda tutgan o'rniga munosib baho berish, o'quvchi sifatida zimmasidagi burch, majburiyatlarni chuqur anglash. 4. O'z shaxsiga baho berish orqali ijobiy va salbiy sifatlarini ko'ra bilish, imkon qadar salbiy sifatlarini bartaraf etish uchun o'z ustida ishlash. 5. O'quv fanlarining asoslarini, ilmiy bilimlarni puxta o'zlashtirish, zamonaviy texnika va texnologiyalardan xabardor bo'lish, ijtimoiy voqeliklarga to'g'ri yondashib, turli buzg'unchi oqimlar ta'siriga berilmaslik, shaxs sifatida o'zini-o'zi takomillashtirib borish. 6. O'zlashtirgan ilmiy bilimlarni amaliyotda bevosita qo'llay olish ko'nikma, malakalarini o'zlashtirish.

E

Ekologik faoliyat – ekologik bilimlarga tayanilgan holda tabiat va atrof-muhit muhofazasini ta'minlash borasida amalga oshirilayotgan xatti-harakatlar majmui.

Ekologik madaniyat – o'quvchining ijtimoiy talablarga muvofiq tabiat va atrof-muhit muhofazasini tashkil etish qobiliyati.

Ekologik ong – tabiat va atrof-muhitning mavjud holati, ularni muhofaza etish borasidagi tushunchalarning ongdagi ifodasi. U murakkab ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Ekologik tarbiya (yun. “oikos” – turar-joy, makon, “logos” – fan) – o'quvchilarga dastlabki ekologik bilimlarni berish, mavjud ekologik bilimlarini

boyitish, ularda tabiat va atrof-muhit muhofazasini tashkil etish ko'nikma, malakalarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayon. Shaxsni har tomonlama kamol toptirishda ekologik tarbiya ham kuchli tarbiyaviy ta'sirga ega. Shu sababli ijtimoiy tarbiya jarayonini bu yo'nalishdagi pedagogik faoliyatsiz tasavvur etish qiyin.

O'zbekiston Respublikasida tabiat va atrof-muhit muhofazasini tashkil etishga alohida e'tibor qaratiladi. Ijtimoiy-ekologik harakat g'oyasi "O'zbekiston Respublikasining Atrof-muhitni muhofaza qilish Milliy harakat rejasi"da o'z ifodasini topgan. O'quvlarda tabiatga nisbatan to'g'ri munosabatni qaror toptirish, mehr-muhabbatni uyg'otish, atrof-muhit musaffoligiga erishish ekologik muammolarni hal etish yo'lida muhim bosqich sanaladi.

Ekologik tarbiyani tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar hal etiladi: 1. O'quvchilarga ekologik bilimlarni berish va ularni mustahkamlash. 2. O'quvchilarning tabiat, atrof-muhit ekologiyasi to'g'risidagi tasavvurlarini boyitish. 3. O'quvchilarda tabiat, atrof-muhit muhofazasini ta'minlash ijtimoiy zaruriyat ekanligi to'g'risidagi e'tiqodni shakllantirish. 4. O'quvchilarda ekologik faoliyat ko'nikma, malakalarini tarbiyalash, ularning tabiat, atrof-muhit muhofazasini ta'minlash jarayonida faol ishtirok etishlariga erishish.

Bu turdagi tarbiyani olib borish chog'ida o'quvchilarga ekologik bilimlar berish asosida shaxs, jamiyat va tabiat birligi hamda aloqadorligini o'quvchilarga tushuntirish, ularda ekotizimning inson, insoniyat, jamiyat taraqqiyotidagi muhim o'rni va mohiyati borasidagi tushunchalarni qaror toptirish, tabiatga nisbatan ehtiyotkorona va masuliyat bilan munosabatda bo'lish, tabiatni asrash to'g'risida g'amxo'rlik qilish tuyg'ularni qaror toptirish, ekologik madaniyatni shakllantirishga jiddiy e'tibor qaratiladi.

Ekologik ta'lim – o'quvchiga aniq maqsadga muvofiq, izchil, tizimli va uzluksiz ravishda nazariy ekologik bilimlarni berishga yo'naltirilgan ta'limiy jarayon. Nazariy ekologik bilimlar (ekologik ong), atrof-muhit va tabiat muhofazasi yo'lida olib borilayotgan faoliyat birligi ekologik madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Ekologiya (yun. "oikos" – turar-joy, makon; "logos" – fan) – tirik organizmlarning o'zaro va tabiiy muhit bilan, xususan, inson va biosfera o'rtasidagi munosabatlarini o'rganilishini ifodalovchi tushuncha. Ko'p holatlarda u tabiiy muhit holati, unga ijtimoiy subyektlar tomonidan ko'rsatiladigan keskin, tabiiy jarayonlarni o'zgartirib yuboradigan ta'sir mohiyatini ifodalovchi tushuncha sifatida qo'llaniladi. "Ekologiya" tushunchasi ilk bor nemis olimi E.Gekkel tomonidan asoslangan.

Ekskursiya – narsa va hodisalar mohiyatini tabiiy sharoitlar (ishlab chiqarish muassasalari, fermer va jamoa xo'jaliklari, tabiat) yoki maxsus muassasalar (muzey, ko'rgazma zallari va sh.k.)da bevosita o'rganilishini tashkil etish.

Ertak – to'qima obrazlar, voqea-hodisalar asosida yoritiladigan epik badiiy asar. Unda insonlarga xos maishiy turmush tarzi sehrgarlik va sarguzashtga boy tarzda talqin etiladi. Ertaklardan xalq pedagogikasida samarali foydalanish yosh avlodda

yaxshilikka, ezgulikka, mo'jizaga, shaxs tomonidan tashkil etiladigan har bir xatti-harakatning o'z bahosini olishiga ishonchni hosil qiladi.

Estetika asoslari – nafis san'atni, badiiy ijodiyotni, tabiat va turmushdagi go'zallikning mohiyati, shakllarini, inson va ijtimoiy borliq o'rtasidagi qadriyatlar munosabatini o'rganuvchi fan.

Estetik did – estetik axborotlar oqimi, estetik va axloqiy me'yorlar yig'indisi orqali shakllanib, shaxsning buyum, hodisalarga estetik baho berishida yaqqol namoyon bo'ladigan hodisa.

Estetik dunyoqarash – tabiiy va ijtimoiy borliqqa estetik qadriyatlar – go'zallik, xunuklik, kulguli, fojiviy va b. asosida asosida yondashishga asoslangan dunyoqarash.

Estetik ehtiyoj – shaxsning voqelikni estetik jihatdan bilib olishga undovchi subyektiv omil (ichki intilish).

Estetik faoliyat ko'nikmalari – estetik ehtiyojlarni qondirish yo'lida muayyan xatti-harakatni amalga oshirishga imkon beradigan ko'nikmalar.

Estetik his-tuyg'u – shaxsning voqelikka, kishilarga, o'z faoliyatiga yuksak did bilan munosabati.

Estetik ideal – subyekt bilan obyekt, inson bilan ijtimoiy borliq butunligining tarixan eng to'liq uzviy birligi bo'lib, bu birlik tub maqsadlar sifatida shaxs ijodiy kuchlarining erkin va har tomonlama rivojlanishida o'z ifodasini topadi.

Estetik idrok – ijtimoiy voqelik, buyum, hodisalarning go'zalligini ongda yaxlit aks etishi. U go'zallik his etilganda yuzaga keladi va aniq maqsadga yo'naltiriladi.

Estetik madaniyat – go'zallikni his etish, undan zavqlanish, mavjud go'zalliklarni asrash va boyitish yo'lida o'zlashtirilgan bilim, amalga oshiriladigan estetik faoliyat sifat darajasini belgilovchi ko'rsatkich. O'quvchilarning estetik madaniyatga egaliklarini quyidagi mezonlarga ko'ra aniqlash mumkin: estetik bilimlarning tarkib topganligi; estetik madaniyatning tarbiyalanganligi; estetik va madaniy meros namunalaridan xabardor bo'lish; estetik tuyg'uning rivojlanganligi; ijtimoiy hayot, tabiat va mehnat go'zalliklarini his etish; go'zallikka intilish ehtiyojining rivojlanganligi; estetik idealning shakllanganligi; fikrlash, faoliyat, xatti-harakat va tashqi ko'rinishda go'zal bo'lishga intilish.

Estetik mulohaza – shaxsning aniq bir estetik hodisaga munosabatini bildiradigan aqliy harakati.

Estetik ong – shaxsga nazariy tushunchalar berish asosida predmet, buyum, voqelik va hodisalar mohiyatini estetik baholay olish imkonini yaratadigan his-tuyg'ular, sezgilar, tasavvur va qarashlar shakli. Estetik ong estetik his-tuyg'u, estetik idrok, estetik bilim, estetik mulohaza, estetik baho, estetik did, estetik ideal kabilardan tarkib topadi.

Estetik qarash – estetik ongning g'oyaviy negizi, tabiat, hayot, san'at mohiyati haqidagi estetik fikr-mulohazalar va g'oyalar tizimi.

Estetik qiziqish – shaxsning estetik faoliyatni tashkil etishga, voqelik va san'at asarlarini estetik jihatdan o'zlashtirishga kirishishi.

Estetik tarbiya (lot. "aisthetes" – his qilaman, yun. "aisthetikos" – hissiy idrokka oid) – shaxsni ijtimoiy voqelik, tabiat va mehnat munosabatlari, turmush go'zalliklarini anglash, idrok etish, to'g'ri tushunishga o'rganish, uning estetik didini o'stirish, go'zallikka muhabbat uyg'otish, go'zallikni yaratish qobiliyatlarini tarbiyalash jarayoni. Estetik tarbiyaning maqsadi shaxsning tabiiy va ijtimoiy borliq, voqelik, maishiy turmush, mehnatga estetik munosabatini shakllantirishdan iborat.

Ijtimoiy tarbiyaning bu turi shaxsda axloqiy qiyofa, ijobiy xulq-atvor me'yorlarini tarkib toptirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini taraqqiy ettirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim muassasalarida musiqa, tasviriy san'at darslari, adabiyot fanlarini o'qitish estetik tarbiyani samarali yo'lga qo'yishga yordam beradi. SHuningdek, estetik tarbiyani olib borish jarayonida o'quvchilarda estetik his-tuyg'u, estetik didni tarbiyalash, ularning ijodiy qobiliyatlari, estetik ehtiyojlari va go'zallikni sevish, go'zallikka intilish tuyg'ularini rivojlantirish, estetik madaniyatni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Oilada va ta'lim muassasalarida nafosat tarbiyasini tashkil etish orqali o'quvchilarda estetik qiziqish, estetik ehtiyoj, estetik his-tuyg'u, estetik did, estetik mulohaza, estetik ong, estetik ideal, estetik qarash hamda estetik faoliyat ko'nikmalari shakllantiriladi.

Estetik tarbiyani tashkil etishda quyidagi vazifalar hal qilinadi: o'quvchilarga ijtimoiy voqelik, tabiat va mehnat munosabatlari, turmush go'zalliklari, ularni anglash to'g'risidagi bilimlarni berish; o'quvchilarda ijtimoiy voqelik, tabiat va mehnat munosabatlari, turmush go'zalligini anglash, his qilish qobiliyatini tarbiyalash; o'quvchilarda mavjud go'zalliklarni qadrlash hissi, estetik didni shakllantirish, go'zallikka muhabbat uyg'otish; o'quvchilarda go'zallikni yaratish ehtiyojini qaror toptirish, estetik qobiliyat va madaniyatni shakllantirish.

Nazariy va amaliy estetik bilimlarni egallash asosida o'quvchilarda quyidagi holatlar ko'zga tashlanadi: estetik bilimlarning tarkib topganligi; estetik madaniyatning tarbiyalanganligi; estetik va madaniy meros namunalaridan xabardor bo'lish; estetik tuyg'uning rivojlanganligi; ijtimoiy hayot, tabiat va mehnat go'zalliklarini his etishi; go'zallikka intilish ehtiyojining rivojlanganligi; estetik idealning shakllanganligi; fikrlash, faoliyat, xatti-harakat va tashqi ko'rinishda go'zal bo'lishga intilish.

Estetik tarbiya faqat narsa va hodisalarning mohiyatini anglash, go'zal jihatlarini ko'ra olishnigina emas, balki ichki go'zallikni his qilish xislatini ham tarbiyalaydi,

insondagi xulqiy go'zallikni qadriga yetishga undaydi.

Estetik tarbiya vositalari – o'quvchi (talaba)larni estetik jihatdan har tomonlama kamol topishirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni samarali tashkil etilishini ta'minlovchi vositalar. Estetik tarbiyaning asosiy vositalarini tabiat, mehnat, madaniy-maishiy turmush shart-sharoitlari, insoniy munosabatlar va madaniyat (shu jumladan, san'at) tashkil etadi.

Estetik ta'lim – shaxsga ijtimoiy voqelik, tabiat va mehnat munosabatlari, turmush go'zalliklari, shuningdek, ularni anglash, idrok etish, to'g'ri tushunishga oid nazariy bilimlarni berish orqali unda estetik ongini hosil qilish jarayoni.

Etika (axloqshunoslik) – ijtimoiy axloq me'yorlari, ularning shaxs hamda jamiyat hayotidagi o'rnini, axloqning shakllanish shart-sharoitlari va shakllarini o'rganuvchi fan.

Etnopedagogika (yun. "ethnos" – xalq) – etnik guruhlarining bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berishga oid amaliy tajribalari, oila, urug', qabila, xalq, millatning qadimgi axloqiy-etik, estetik qarashlari to'g'risidagi fan. Etnopedagogika tushunchasi ilk bor o'tgan asrning 60-yillarida G.N.Volkov tomonidan qo'llanilgan.

Etti san'at fanlari (lot. "septem artes liberales" – yetti erkin san'at) – qad. Gretsiya, Rimda ellin davrida, shuningdek, o'rta asrlarda G'arbiy Yevropada o'qitilgan o'quv fanlari, ya'ni predmetlar to'plami. Qadimda va o'rta asrlarda yashagan mutafakkirlarning fikrlariga ko'ra, yetti san'at fanlari asoslarini mukammal egallay olgan shaxsgina yetuk, komil deya tan olingan.

Tushunchani ifodalashda qadimda "erkin fanlar" (lot. "doctrinae liberales"), "erkin mashg'ulotlar" (lot. "liberalia studia") atamaları ham qo'llanilgan. Biroq, bu tushunchani "erkin san'at", "san'at erkinligi" atamaları bilan adashtirmaslik lozim. Zero, ushbu tushunchalar san'at sohasida qo'llaniladigan tushunchalar bo'lib, mutlaqo individual xarakterga ega. Qad. Gretsiya va Rimdayoq o'quv predmetlarning ro'yxatini ishlab chiqishga harakat qilingan. Dastlab ular "fanlar", keyinchalik esa "erkin fanlar" deb nomlangan. Ushbu fanlar o'z mohiyatiga ko'ra falsafa mashg'ulotlari uchun tayyorgarlik sifatida qabul qilingan. "Erkin mashg'ulotlar" tizimining asoschisi, qadimgi yunon faylasufi, mashhur notiq Suqrotning zamondoshi Gippiy Elidskiy (e.av. 460-400 y.y.) hisoblanadi. U Platonning bir qator dialoglarida yetakchi shaxs bo'lgan. Faylasuf o'z davrining juda ko'plab fanlari bo'yicha bilimdon bo'lganligi sababli, "ko'p narsani biluvchi", ya'ni "Poligistor" nomini olgan. U, shuningdek, iste'dodli notiq va o'ziga xos xotira egasi bo'lgan. Juda ko'plab notiqlik chiqishlarini hech bir tayyorgarliksiz amalga oshirgan. Gippiy Olimpiada o'yinlari g'oliblarining ro'yxatini tuzgan.

Qadimda o'quv predmetlari sifatida "etti erkin san'at"ning tanlanishida asosiy e'tibor ular asosida o'zlashtirilgan bilimlarning shaxs erkinligini ta'minlay olishiga qaratilgan. Bu o'rinda "san'at" tushunchasi negizida fanning badiiy qiymati emas, balki amaliy ahamiyati, ya'ni tabiat, borliqni amaliy kuzatishda alohida ahamiyatga

ega bo'lgan tizimli nuqtai nazar inobatga olingan. Mazkur tizimda fanlar qo'yidagicha o'rin olgan: so'z san'ati (grammatika va ritorika), fikrlash (dialektika) hamda sonlar (arifmetika, geometriya, astronomiya, musiqa). “Etti san'at fanlari”ning dastlabki sikli: grammatika, ritorika, dialektika – triviy (yoki “trivium”; uch yo'l chorrahasi), ikkinchi sikli: arifmetika, geometriya, astronomiya, musiqa – kvadriviy (yoki kvadrivium; “to'rt yo'l”) deb nomlangan.

“Etti erkin fanlar” asoslari e. V asrida Marsian Kapella tomonidan uning “Filologiya va Markuriyning nikohi to'g'risida”gi traktatida tizimlashtirilgan. O'rta asrlarda universitetlarining dastlabki bosqich (kurs)larida “etti erkin san'at” fanlari san'at fakultetida, yuqori bosqich (kurs)larda esa ilohiyot (teologiya), tibbiyot va huquqshunoslik fakultetlarida o'qitilgan. Boshqa fanlar yillar davomida, juda qiyinchilik bilan “etti erkin fanlar” tizimiga kiritilgan va XII asrga kelibgina tizim tubdan o'zgartirilgan. XIII asrda esa “etti san'at fanlari” tizimi eskirgan deb topilgan. Keyinchalik esa “gumanitar fanlar” tushunchasining sinonimi sifatida “mustaqil fanlar” deb yuritila boshlangan. Ayni vaqtda “etti san'at fanlari” tizimining qismlari sifatida san'at, gumanitar va ijtimoiy, kam holatlarda esa matematika fanlari e'tirof etiladi.

Biroq, shuni ham aytib o'tish lozim, zamonaviy G'arb mamlakatlarining ilmiy daraja tizimida ham, m: san'at magistri va falsafa doktori ilmiy darajasiga ega bo'lish uchun “etti erkin fanlar” asoslarini puxta o'zlashtirish talab qilinadi. Zero, ushbu fanlar axborot, ma'lumotlarni tahlil qilish, sharhlashni o'rgatadi, shuningdek, shaxsiy fikrni ifodalash malakasini shakllantiradi, deb hisoblanadi.

E'tiqod – dunyoqarash negizida aks etuvchi ijtimoiy-falsafiy, tabiiy, iqtisodiy, huquqiy, ma'naviy-axloqiy, estetik va ekologik bilimlarning takomillashgan ko'rinishi; muayyan g'oyaga cheksiz ishonch. U necha bosqichda shakllanadi: 1) bilimlar beqaror va vaziyat taqozosiga ko'ra o'zgaruvchanlik xususiyatiga ega; 2) ma'naviy-axloqiy qarashlar barqaror tamoyillarga aylanadi; 3) barcha vaziyatlarda ham muayyan ma'naviy-axloqiy tamoyil ustuvor bo'lib qoladi.

F

Fakultativ kurs (mashg'ulot)lar – ta'lim muassasalarida o'quvchi (talaba)larning qiziqish va xohishlariga ko'ra muayyan fan, predmet yuzasidan beriladigan ilmiy-nazariy bilimlarni chuqurlashtirish, ularda amaliy ko'nikmalarni hosil qilish maqsadida tashkil etiladigan ta'lim shakli. Bu turdagi mashg'ulotlarni tashkil etishda, yana shuningdek, ota-onalarning xohish-istaklari, ijtimoiy talablar va ta'lim muassasasi imkoniyatlari ham inobatga olinadi va fanlarning ro'yxati aniqlanadi.

Fakultet (nem. “fakultät”, lot. “facultas” – imkoniyat, layoqat) – OTMning bir yoki bir necha turdosh yo'nalishlarda talabalar, katta ilmiy xodim-izlanuvchilarni kasbiy jihatdan tayyorlovchi, mutaxassislarning kasbiy malakasini oshiruvchi, shuningdek, kafedralarning ilmiy-tadqiqot ishlariga rahbarlikni olib boruvchi o'quv-

ilmiy va ma'muriy tarkibiy bo'linmasi.

O'quv muassasalarining fakultetlarga bo'linishi o'rta asrlarda joriy qilingan. O'rta asrlarda aksariyat universitetlar odatda to'rtta fakultetdan tarkib topgan. Ular: 1. Tibbiyot fakulteti. 2. Huquqshunoslik fakulteti. 3. Teologik (diniy bilimlar beriladigan) fakultet. 4. San'at fakulteti (mazkur fakultet umumiy ta'lim beruvchi bo'linma bo'lib, unda yetti erkin san'at va falsafa bo'yicha bilimlar berilgan. Ushbu fakultetda o'qish ta'limning birinchi bosqichi sanalgan. Mazkur fakultetni tamomlagan talaba yuqorida ko'rsatilgan qolgan uchta fakultetdan birida ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lgan. XVI asrda, ya'ni islohotlar davrida Germaniyada san'at fakulteti falsafa fakultetiga o'zgartirildi. XVIII-XIX asrlarda ilm-fan va texnika sohalarining rivojlanishi bilan birga universitetlarda fakultetlarning soni oshib bordi. Umumiy ta'lim beruvchi falsafa fakultetining o'zi tabiiy-ilmiy va gumanitar fakultet kabilarga ajratildi. Tabiiy-ilmiy fakultet fizika-matematika (keyinchali matematika va tabiiy fanlar (biologiya va texnika)) fakulteti, gumanitar fakultet – tarix-falsafa fakulteti deb nomlandi. XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida fakultetlarga muqobil sifatida yangi bo'linmalar shakllandi. Ular bo'limlar deb yuritila boshlandi.

Zamonaviy sharoitda fakultet ham o'zining tarkibiy tuzilmasiga ega. Unga rahbarlik dekan tomonidan olib boriladi. Fakultet negizida o'quv va ilmiy-tadqiqot ishlarini olib boruvchi kafedralar mavjud bo'ladi. Odatda kafedralarning tarkibida seksiya (sho''ba)lar ham faoliyat yuritadi. O'quv ishlarini to'g'ri tashkil etish maqsadida fakultet tarkibida turli bo'limlar ham tashkil etilishi mumkin. Bo'limlar ixtisoslik, maxsus yoki shakliga ko'ra turlicha bo'ladi. Zaruriyatga ko'ra fakultet negizida ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish uchun laboratoriya yoki ilmiy-tadqiqot markazlarining faoliyati ham yo'lga qo'yiladi.

O'zbekiston mustaqilligiga qadar fakultetlarning negizida talabalarga ta'lim berishning shakliga ko'ra kunduzgi, kechki, sirtqi va tayyorlov bo'limlari mavjud bo'lgan. Bugungi kunda esa fakultetlarda talabalar faqatgina kunduzgi bo'limlarda tahsil oladi. Shuningdek, ayni vaqtda fakultetlar tarkibida kadrlar malakasini oshirish yoki turli yo'nalishlar bo'yicha qayta tayyorlash kurslari ham tashkil etilgan. M: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika instituti Pedagogika-psixologiya fakulteti negizida ham Psixologik qayta tayyorlash, ham Pedagogik qayta tayyorlash kurslari tashkil etilib, unda umumiy o'rta va kasb-hunar kollejlari o'qituvchilarini har ikki soha bo'yicha qayta tayyorlash ishlari amalga oshirilmoqda.

Falsafa fanlari doktori (Doctor of Philosophy; DPh) – ilmiy daraja. Ushbu ilmiy darajani olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya ilimlarning tegishli sohasida muhim ahamiyatga ega masalaning yangi yechimidan iborat yoki dolzarb ilmiy masalaning yechimiga qaratilgan ilmiy asoslangan ilmiy-texnik yoki ijtimoiy-iqtisodiy tavsiyalar ishlab chiqilgan tugallangan ilmiy ish bo'lishi lozim.

Falsafa (qad. yun. “φιλία” – muhabbat, intilish, ishtiyoq; “σοφία” – donishmandlik, yaxlit holda “φιλοσοφία” – donishmandlikka intilaman) – tabiat, jamiyat va tafakkur taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini o'rganuvchi fan.

Falsafiy dunyoqarash– tabiiy va ijtimoiy borliqni nazariy qabul qilishga,

shaxsning borliqqa nisbatan falsafiy munosabatiga asoslangan dunyoqarash.

Fan doktori (Doktor of science; DSc) – turli fan yo'nalishlari bo'yicha samarali olib borilgan ilmiy-tadqiqot natijasi va bu natijalarga asoslangan dissertatsiyaning muvaffaqiyatli himoya qilinishiga ko'ra fan nomzodi ilmiy darajasiga egalik negizida O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasini prezidiumi tomonidan tasdiqlanadigan oliy ilmiy daraja. Sobiq Ittifoq davrida “fan doktori” ilmiy darajasi fan nomzodi ilmiy darajasidan keyingi ikkinchi, yuqori ilmiy daraja hisoblangan. Ushbu ilmiy daraja SSSR XKK (Xalq komissarlari Kengashi) tomonidan 1934 yilning 3 yanvarida ta'sis etilgan. Sobiq Ittifoq davrida “fan doktori” darajasi yoki doktorlik darajasiga egalik oliy o'quv yurtlarida professor lavozimiga e'lon qilinadigan tanlovda qatnashish huquqini bergan. Mustaqillikkacha va mustaqillikdan keyingi deyarli yigirma yil davomida O'zbekitonda fan doktori ilmiy darajasiga davogarlik qiluvchi mutaxassis fan doktori ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiyani muvaffaqiyatli himoya qila olishi, fan nomzodi ilmiy darajasiga ega bo'lgan bo'lishi lozim edi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarni tayyorlash va attestatsiyadan o'tkazish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida”gi (2012 yil 24 iyul) Farmoni va Respublika Vazirlar Mahkamasining “Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim hamda oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi (2012 yil 28 dekabr) Qaroriga muvofiq fan doktori ilmiy darajasi magistrlik ilmiy darajasi negizida, fan doktori ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiyani ochiq, muvaffaqiyatli himoya qilish asosida beriladi.

AQSh, ko'pgina G'arbiy Yevropa va Osiyo mamlakatlarida oliy ta'limdan keyingi bir bosqichli tizim joriy qilingan bo'lib, unga ko'ra magistr darajasiga ega bo'lgan va tegishli dissertatsiyani muvaffaqiyatli himoya qilgan mutaxassislar falsafa doktori ilmiy darajasiga ega bo'ladi. Ayrim G'arbiy Yevropa mamlakatlarida fan doktori ilmiy darajasiga ega bo'lgan shaxslarga “doktor” unvonini berish ham joriy qilingan.

Fanlararo aloqadorlik – ta'lim dasturlarining ichki birligini ta'minlash, shuningdek, bir necha turli dasturlarni bevosita yaxlit holda birlashtirish imkonini beradigan alohida, mustaqil o'quv fanlarining mazmuni o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik. Muayyan tarixiy sharoitda ta'lim va tarbiya mohiyatini ilmiy jihatdan to'g'ri baholay olish uchun ularning tashkil etilish jarayonlarining umumiy qonuniyatlaridan xabardor bo'lish talab qilinadi. Shu sababli ijtimoiy mohiyatga ega fan sifatida pedagogika mazkur turkumdagi fanlar bilan yaqin aloqada rivojlanadi. Pedagogika fani har tomonlama rivojlangan, barkamol shaxsni shakllantirish, unda dunyoqarash, yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash chog'ida bir turkum fanlarning asoslariga tayanadi. Shu nuqtai nazardan pedagogika fani bilan quyidagi fanlar o'rtasida yaqin aloqadorlik mavjud: Falsafa, Iqtisodiyot nazariyasi, Sotsiologiya, Estetika asoslari, Etika (axloqshunoslik), Fiziologiya, Gigiena, Psixologiya, Tarix, Tibbiyot, Madaniyatshunoslik, Ma'naviyat asoslari.

Fan to'garaklari – o'quvchi (talaba)larning qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirish, o'qishga ijobiy munosabatni shakllantirishga xizmat qiladigan to'garaklar.

Faoliyatda mashq qilish – mehnat, ijtimoiy va jamoa faoliyatini tashkil etish, o'zaro munosabatni yo'lga qo'yish odatlarini tarbiyalashga qaratilgan amaliy harakat. Kun tartibi mashqlari belgilangan kun tartibiga amal qilish, u bilan bog'liq istak va harakatlarni boshqarish, ish va bo'sh vaqtdan to'g'ri foydalanishga o'rgatadi. Maxsus mashqlar xulqiy ko'nikma, malakalarni hosil qiladi.

Faoliyat – shaxsning moddiy borliqqa, tabiatga, boshqa shaxslarga munosabati shakli, ularga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan hatti-harakatlarining majmui. Faoliyatning shaxs rivojlanishiga samarali ta'siri uning maqsadga muvofiqligi, pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirilishi, izchil, uzluksiz va tizimli bo'lishi bilan belgilanadi. Bolalar va o'smirlar hayotida faoliyatning o'yin, mehnat va o'qish shakllari muhim o'rin tutadi. Faoliyat jarayonida inson shaxsi, har tomonlama va bir butun, yaxlit holda rivojlanadi. Lekin faoliyatni maqsadga muvofiq amalga oshirishi uchun uni to'g'ri tashkil etish lozim. Insonning qobiliyati va yoshi u tomonidan tashkil etilayotgan faoliyat mohiyatiga ko'ra belgilanadi. Lekin ko'p holatlarda shaxsning rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratilmaydi, bolalarning ijtimoiy mehnat, bilish faoliyatlari cheklangan bo'ladi. Shaxsni shakllantirishda faoliyat samaradorligiga erishish uchun mazkur jarayonni pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirish talab etiladi.

Faoliyat faol va sust (passiv) bo'lishi mumkin. O'smir faoliyati muhit va tarbiya ta'sirida faollashishi yoki susayishi mumkin. Inson shaxsining rivojlanishida uning butun vujudi bilan sevib, o'z imkoniyatlarini namoyon etib, mehnat qilish, o'zini shaxs sifatida ko'rsata olishi unda o'z faoliyatidan qoniqish hosil qiladi. Uning ijtimoiy mehnatdagi ishtirokida faollik ko'zga tashlanadi. Faollik ko'rsatishning asosini esa hamma vaqt ehtiyoj tashkil etadi. Ehtiyojlarning xilma-xilligi ham faoliyat turlarini kengaytiradi. Shunga ko'ra, turli yosh davrlarida o'quvchilarning faoliyati turlicha bo'ladi. O'smir va o'spirinlar faoliyatining asosiy turlari o'yin, o'qish va mehnatdan iborat bo'lib, faoliyatga kirishishning asosiy shakli muloqot sanaladi. Faoliyat yo'nalishlari shaxs o'quvchilar tomonidan o'zlarining qiziqish va ehtiyojlariga ko'ra tanlanadi.

Feodal tuzumiga xos tarbiya – feodal tuzum davrida yirik yer egalarning bolalariga yer mulkini boshqarishga oid bilimlarni berish, ularda mulk va xo'jalikni samarali boshqarishga oid sifatlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat mazmuni. Bu davrda pedagogik g'oyalar feodallar manfaatini ifoda eta boshlagan. Mazkur davr pedagogik jarayonni tashkil etishda diniy g'oyalar yetakchi o'rin egallashi bilan tavsiflanadi. Ijtimoiy hayotda diniy muassasalar (G'arbda cherkov, Sharqda esa machitlar)ning roli osha borib, bolalarni o'qitish va tarbiyalash ishlari asosan bu maskanlarda tashkil etilgan. Garchi dunyoviy g'oyalarni ilgari surish, ilmiy nazariyalarni yaratish va targ'ib etish din peshvolari tomonidan qoralangan bo'lsa-da, ammo savdo, iqtisodiy aloqalar ko'lamining kengayishi, tabiiy ofatlarga qarshi keskin chora ko'rish ehtiyojining dolzarb ahamiyat kasb etishi ilmiy bilimlarni rivojlantirish

hayotiy zaruriyat ekanligini isbotladi.

Kishilik jamiyatining bu davrida pedagogika fani asoslari muayyan tizimga solindi va ilmiy jihatdan asoslandi. Shaxsga ta'lim berish, uni tarbiyalashga oid qarashlar yanada boyitildi; ta'lim tizimiga ilm-fan, texnika yangiliklarini tadbiq etish, o'qitishni yangi tizim (izchil, uzluksiz, asosli, maqsadli) ravishda tashkil etish kabi g'oyalar ilgari surilgan.

Fiziologiya – odam, hayvon yoki o'simlik organizmi, ularning alohida bo'laklari – muayyan tizimlari, a'zolari, to'qimalari, hujayralarining hayot faoliyati (paydo bo'lish, o'sish, rivojlanish, ko'payish, atrof-muhitga moslashish kabi jarayonlar), ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni tadqiq qiluvchi fan.

Forobiy, Abu Nasr (873-950 y.y.) – alloma, faylasuf, Sharq mutafakkirlaridan biri. Mutafakkir 873 yilda Sirdaryo bo'yida joylashgan Forob qishlog'ida tug'ilgan. Bo'lajak alloma boshlang'ich ma'lumotni o'z yurtida olgan. 5 yoshda yozish va o'qishni bilar edi. Juda yoshligidan o'rta asr fanlarini chuqur o'rgangan. Ilmiy bilimlarini mustahkamlash maqsadida 10 yoshida Shosh, Samarqand va Buxoro kabi shaharlarga kelib ta'lim olgan. Biroq, bu yerlarda ham ilmga bo'lgan chanqog'ini qondira olmadi. Shu sababli Eronning Ray, Hamadon shaharlarida bo'lib, umrining 40 yildan ortig'ini Bag'dodda o'tkazgan. Bir vaqtning o'zida arab, fors, yunon tillarini o'rgangan.

Ulug' alloma garchi aniq fanlar – ilmi nujum, riyoziyot, musiqa, tabobat fanlariga qiziqsa-da, ko'proq falsafa ilmi bilan shug'ullangan. Tarixiy manbalarga ko'ra Buxoroda bo'lgan kezlarida Buxoro amiri Mansur ibn Nux Somoniyning iltimosiga ko'ra falsafiy asari – “At-taxlimiy”ni yozgan. Mazkur asari tufayli “Muallim as-soniy” (“Ikkinchi muallim”) nomini olgan. Alloma 70 dan ortiq tilda so'zlasha olgan, 160 dan ortiq asarlar yozgan. Bizgacha allomaning 40 ga yaqin asari yetib kelgan, xolos.

Abu Nasr Forobiy tomonidan yaratilgan asarlarni ularning mazmuniga ko'ra yetti guruhga bo'lish mumkin. Bu kabi turkumlashda asosiy o'rinni tarbiya masalasiga bag'ishlangan asarlardan iborat yettinchi guruh egallaydi. Bu guruhga allomaning “Baxt-saodatga erishish yo'llari haqida risola”, “Fozil odamlar shahri”, “Fazilatli xulqlar”, “Shaharni o'rganish haqida” kabi asarlar kiritiladi.

Alloma ijtimoiy fanlar yo'nalishida birinchi bo'lib, “ta'lim” va “tarbiya” tushunchalarini ta'riflagan. Uning fikricha, ta'lim – so'z va o'rganish bilan, tarbiya – amaliyot, ish-tajriba asosida amalga oshiriladi.

Abu Nasr Forobiy insoniy fazilatlarni quyidagi ikki guruhga ajratadi: 1. Fikriy fazilat (u aqliy quvvatga kirib, aqllilik, donolik fahm-farosatlilik zehnlilikdan iborat). 2. Xulqiy fazilat (u intiluvchi quvvatga kirib iffat, shijoat, saxiylik va adolatlilikni o'z ichiga oladi). Alloma insonga xos fazilatlar ichiga eng yomoni sifatida razillikni qoralaydi. Tarbiya muammosi allomaning falsafiy bilimlari tizimida alohida o'rin tutadi. Uning konsepsiyasiga ko'ra tarbiyaning maqsadi – insonda ezgu ishlarni amalga oshirishga imkon beradigan yaxshi fazilatlarni tarbiyalash orqali uni baxtga olib borish hisoblanadi. Biroq, yaxshi fazilatlarga ega bo'lish uchun inson o'zida axloqni hosil qiluvchi bilimlarni o'zlashtira olishi lozim.

Ulug' mutafakkirning ilmiy asarlarida bilish orqali yaxshi fazilatlarni o'zlashtirishga oid metodlar yoritilgan. Alloma tarbiya metodlarining asosiy turlari deya quyidagilarni ko'rsatadi: 1. "Yumshoq" metodlar. Agar tarbiyalanuvchilar o'zlari fanlarni o'zlashtirish xohishlarini namoyon etsa, mehnat qilishga va ezgu ishlarni amalga oshirishga rag'bat bildirsa, bunday holatda ularning intilishlarini kuchaytiruvchi "yumshoq" metodlarni qo'llash o'rinli. 2. "Qattiq metodlar". Agarda vasiylikka olingan shaxs (bola)larning o'zlari yomon fe'li, dangasa bo'lsa, ularga nisbatan "qattiq" metodlarni qo'llash, ularni yaxshi fazilatlarni egallashga majbur qilish maqsadga muvofiq sanaladi. Mazkur metodlarni qo'llashda tarbiyachining o'zida mavjud bo'lgan axloqiylik darajasini aniqlab olish lozim. Shu sababli tarbiyaviy faoliyat tarbiyalanuvchi ega bo'lgan tajriba bilan tarbiyachining chuqur, keng bilim va yuqori axloqiy sifatlarga egaligining o'zaro muvofiq kelishini taqozo etadi.

Sharqning boshqa mutafakkirlari qatori Abu Nasr Forobiy ham tarbiya maqsadi va vositalarini o'rganishda sezilarli darajada Aristotelning g'oyalariga tayanadi, ya'ni, axloqiylik insonning psixologik-biologik xususiyatlariga ko'ra meros bo'lib o'tmaydi, balki rejali bajarilgan mashqlar va odatlarning "izi" sanaladi. Sharq allomalari qadimgi yunon olimlarining g'oyalariga yuksak darajada hurmat ko'rsatganliklariga qaramay, ayrim qarashlarga qo'shilmaydilar. Bu o'rinda Abu Nasr Forobiy Aristotelning axloqiy qoidalar va ularning majmuini yorituvchi ilmiy ishlari universal va mutloq xarakter kasb etishini ta'kidlab o'tadi. Allomaning fikriga ko'ra, har qanday axloqiy fazilat ham qiyin vaziyatlarda o'zgarishi mumkin. Qalbi ezguliklarga to'lgan, dolzarb axloqiy yo'nalish olmagan, hissiy kechinmalari yetarli darajada namoyon bo'lmaydigan bola uchun ham unga ijobiy ta'sir ko'rsata oladigan muhit yaratilishi zarur. Insonning axloqiy qiyofasini yaratishda muayyan muhitda shaxslar o'rtasida namoyon bo'ladigan o'zaro munosabatlar va inson irodasi hal qiluvchi omil sanaladi.

Alloma bilimlarni o'zlashtirishda quyidagi uch o'zgarimas sharoitlar mavjud bo'lishi zarurligini ko'rsatadi: qat'iy qoidalar, tamoyillarga muvofiq rahbarlik qilish; muayyan fanga taalluqli amaliy natijalar asosida xulosalar chiqarish; boshqalarning fikr-mulohazalariga tanqidiy yondashish.

Fundamentalizm (lot. "fundamentalis" – asos soluvchi) – islom g'oyalarini payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) davrlarida qanday talqin etilgan bo'lsa, shundayligicha saqlash, ularni o'zgartirmaslik, muqaddas manba "Qur'oni Karim"da vahiy va mo'jizalar qanday bayon etilgan bo'lsa, shundayligicha qabul qilish, dinning barcha an'anaviy yo'l-yo'riqlarini qat'iy va og'ishmay bajarishni talab etadigan, ularning ma'juziy ma'noda talqin qilinishini keskin qoralaydigan diniy yo'nalish va oqimlarni ifodalaydi. Ushbu atama dastlab 1908 yilda AQShning Kaliforniya shtati protestantlari tomonidan qo'llanilgan bo'lib, protestant oqimlar harakati mohiyatini ifodalashga xizmat qilgan. Fundamentalizm tarafdorlari "toza manbalar – Qur'on va Sunnat" (ya'ni payg'ambar Muhammad Mustafon (s.a.v) tomonidan e'tirof etilgan hadislar)ning keyinchalik sharhlanishi ushbu manbalardagi qoidalarning buzib talqin qilinishiga olib keldi, ularning dastlabki mazmuni o'zgartirildi, "haqiqiy" islomni bilish uchun uning "asosiga qaytish", fundamental

tamoyillarni qayta tiklash kerak” degan nuqtai nazarni ilgari suradi. Fundamentalistik kayfiyatdagi ko’pgina oqimlar ekstremistik harakat yo’lini tanlagan. Dastlab fundamentalizm tarafdorlari diniy g’oyalarni ilgari surgan bo’lsa, bugungi kunda ijtimoiy-siyosiy qarashlarni ham ilgari surmoqda. Bu holat fundamentalizm, xususan, islom fundamentalizmining siyosiy lashganligidan dalolat beradi. Mazkur fikrni islom fundamentalizmiga oid adabiyotlardan ham anglash mumkin. Afg’oniston hududida faoliyat yuritgan “Tolibon”lar tomondan amalga oshirilgan harakatlar yuqorida bildirilgan fikrning yaqqol isbotidir.

Fuqaro – fuqaroligi huquqiy jihatdan e’tirof etilib, muayyan jamiyat (davlat) a’zosi bo’lgan shaxs.

Fuqarolik – huquqiy va axloqiy me’yorlarga ongli rioya etish, ma’lum huquqlardan foydalanish, burchlarni bajarishga mas’ullik bilan yondashish, mehnat jarayoni va jamoadagi faollik, ma’naviy yetuklik asosida muayyan davlatga mansublik.

Fuqarolik tarbiyasi – o’quvchilarda yuksak darajadagi fuqarolik madaniyatini shakllantirish, ularni xalq, Vatan, jamiyat manfaatlari uchun kurashuvchi fuqaro sifatida tarbiyalashga qaratilgan pedagogik jarayon. Fuqarolik tarbiyasini tashkil etishda quyidagi vazifalar hal qilinadi: 1. Yosh avlodni jamiyatda ustuvor bo’lgan axloqiy va huquqiy me’yorlarga rioya etishga o’rgatish. 2. O’quvchilarga fuqarolik huquq, burchlari to’g’risida ma’lumotlar berish, ularda fuqarolik faoliyati ko’nikma, malakalarini hosil qilish. 3. O’quvchilarda davlat ramzlariga nisbatan hurmat-muhabbatni qaror toptirish, O’zbekiston Respublikasi Prezidenti sha’ni, or-nomusini himoya qilishga tayyorlik hissini shakllantirish. 4. O’quvchilarda xalq o’tmishi, milliy qadriyatlarga muhabbat hissini uyg’otish, ulardan g’ururlanish, faxrlanish, iftixor tuyg’ularini rivojlantirish. 5. Vatan, xalq, millat ishiga sodiqlik, o’z manfaatlarini yurt manfaatlarini bilan uyg’unlashtira olishga erishish, fidoiy fuqaroni tarbiyalab voyaga yetkazish. 6. Vatan, yurt ozodligi, mustaqilligini e’zozlaydigan, uni himoya qilishga tayyor fuqarolarni tarbiyalash.

G

Gigiena (yun. “hygieinos” – sog’lom) – tibbiyotning muayyan omil (havo, tuproq, suv, iqlim, ishlab chiqarish faoliyati va sh.k.) tomonidan inson organizmiga ko’rsatiladigan ijobiy yoki salbiy ta’sirini aniqlash, ularning ta’sirini o’rganish asosida turli kasalliklarning oldini olish, inson salomatligini saqlashga doir choralar, qoidalar to’g’risidagi bo’limi.

Gigienik tarbiya – shaxsni tashqi muhit, ijtimoiy va tabiiy omillarning inson organizmiga ta’siridan xabardor qilish asosida ijobiy omillar ta’sirida salomatlikni mustahkamlash, salbiy omillar ta’siridan organizmni muhofaza qilish, turli kasalliklarning oldini olish, organizmni chiniqtirishga doir nazariy bilim,

ma'lumotlardan xabardor qilish, ularda gigienik talablar, qoidalarga qat'iy rioya qilish ko'nikma, malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon.

Gigienik ta'lim – shaxsga tashqi muhit, ijtimoiy va tabiiy omillarning inson organizmiga ta'siri to'g'risidagi nazariy tushuncha, ma'lumotlarni berish, uning gigienik talab va qoidalarga doir tasavvurini kengaytirish, mavjud nazariy bilimlarini boyitish, shaxsiy salomatlikni mustahkamlash, organizmni muhofaza qilish, turli kasalliklarning oldini olish, organizmni chiniqtirish ehtiyojini qaror toptirishga qaratilgan didaktik jarayon. Bu turdagi ta'limni tashkil etishda shaxsni umumiy va shaxsiy gigiena qoidalaridan xabardor qilish; umumiy gigienaning bo'limlari – kommunal (atrof-muhit omillarining shaxs salomatligi va yashash joylarining sanitariya sharoitlariga ta'sirini o'rganuvchi) gigiena; ovqatlanish gigienasi (sifatli va to'g'ri ovqatlanish muammolarini o'rganuvchi) gigiena; mehnat (mehnat jarayoni va ishlab chiqarish muhitining inson organizmiga ta'sirini o'rganuvchi) yoki kasbga oid gigiena; bolalar va o'smirlar gigienasi (ularning salomatligini saqlash va mustahkamlash masalalarini tadqiq qiluvchi gigiena); aviatsion (harbiy va fuqarolik aviatsiyasining rivojlanishi bilan bog'liq omillarni o'rganuvchi) gigiena; harbiy (tashqi muhit omillarining harbiy xizmatchilarning salomatligiga ta'siri, salbiy omillarga qarshi kurashish choralari, harbiy qo'shin tomonidan amal qilishi zarur bo'lgan sanitariya me'yorlarining ishlab chiqilishini o'rganuvchi) gigiena; radiatsion (ionlashtiruvchi radiatsiyaning inson organizmiga ta'siri, radiatsiyadan himoyalash choralari tadqiq etuvchi) gigiena kabilar bilan yaqindan tanishtirish, shaxsiy gigiena qoidalariga amal qilishning ahamiyatiga doir ma'lumotlardan xabardor qilish muhimdir.

Gina-kudurat (a. “gina” – shikoyat, ta'na; “gina-kudurat” yoki “gina-gudrat” – loyqalik, xafagarchilik) – ota-onalar, o'qituvchilar, yoshi kattalar tomonidan bolalar va o'smirlarning xatti-harakatlari, xulq-atvori, odob-axloqidan norozilik, xafalikning og'zaki ifodasi.

Gina-kudurat qilish (a. “gina” – shikoyat, ta'na; “gina-kudurat” yoki “gina-gudrat” – loyqalik, xafagarchilik) – tarbiya jarayonida ota-onalar, o'qituvchilar, yoshi katta kishilarning bolalar va o'smirlar xatti-harakatlari, yurish-turishlari, gap-so'zlaridan dilda xafa bo'lganliklari, norozi ekanliklarini ifodalash usuli.

Gnoseologiya (yun. – “gnosis”, “gnoseos” – bilim, ong, o'rganish, “logos” – fan, ta'limot) bilish jarayoni, ilmiy bilimlarning shakllanishi, xususiyatlari, qonuniyatlari, uslublari, ilmiy tafakkur shakllari, insonga xos bo'lgan borliqni anglash qobiliyati haqidagi nazariya, ta'limot.

Grafikaviy ishlar – texnik jarayonlar (geografiya, fizika, matematika, chizmachilik, rasm, texnologik ta'lim)da keng ko'lamda foydalaniladigan yozma ishlar.

Guruhli ta'lim – ikki va undan ortiq o'quvchi (talaba)larni qamrab olgan holda

ularni faol o'qitishga yo'naltirilgan ta'lim.

Go'daklik – individning tug'ilgandan boshlab, uch yoshga to'lishiga qadar bo'lgan yosh davri. Bu davrida bolada quyidagi xususiyatlar ko'zga tashlanadi: bola bir qadar faol bo'ladi. Bu faollik qo'l-oyoqlarning shartli refleks asosida harakatlanib turishi bilan ifodalanadi. Harakatchanlik va faollik bolaning dastlabki chinqiriqlarida ham kuzatiladi. Bola tomonidan shartli reflekslar asosida tashkil etilayotgan harakatlar u besh-olti haftalik bo'lganda yaqqol ko'zga tashlanadi. Besh-olti oylik bola o'tiradigan bo'ladi, so'ngra emaklab, tik yurishga ham harakat qiladi. bir yoshga, gohida ikki yoshga to'lganda mustaqil yura boshlaydi. Olti oydan so'ng "g'o'ldirab" so'zlashga intiladi, atrofdagilarning gaplarini tushuna boshlaydi, asta-sekin passiv nutq shakllanadi. 2 yoshga qadam qo'ygach, faol nutqni o'zlashtiradi. Nutqning o'sishi bilan bola borliqni anglay boshlaydi. Go'daklik davridayoq bolaning xatti-harakatlari, xulq-atvorida hissiy kechinmalar namoyon bo'la boshlaydi. Uning harakatida ovqatlanish, issiq yoki sovuqni sezish kabi hissiy ta'sirlar kuzatiladi.

H

Hamkorlik pedagogikasi – turli fanlar yoki mutaxassislik asoslarining ta'lim beruvchi va oluvchilar o'rtasidagi o'zaro muloqot asosida samarali o'rganish mazmuni, tamoyillari, shakllari, metodlari, vositalarini ko'rsatib beradigan fan.

Hamkorlik ta'limi – pedagog va o'quvchi (talaba)larning ta'limiy faoliyat jarayonida birgalikda rivojlanishlari, bir-birlarini tushuna olishlari, bir-birlariga nisbatan yaqinlikni his qilishlari, faoliyat bosqichlari va ularda erishilgan natijalarni hamkorlikda tahlil qilishdan iborat ilg'or, rivojlantiruvchi g'oyalarni o'zida aks ettiruvchi ta'lim. Bu turdagi ta'limning asosiy yo'nalishlari quyidagilardir: pedagogik talabni inkor etgan holda ta'limiy hamkorlikka asoslanuvchi munosabatlarni tashkil etish; o'quvchi, talabalarga insonparvarlik g'oyalari asosida individual yondashish; ta'lim jarayonida kasbiy va ma'naviy birlikning qaror topishiga erishish.

Haqorat (so'kish) – tarbiyaviy jarayonda qo'llaniladigan, biroq, o'ta salbiy xarakter kasb etadigan gap, so'z. U bolalar, o'smirlarning shaxsi, sha'ni, or-nomusi, g'ururini yerga urish, tahqirlashga qaratilgan amaliy harakat sanaladi.

Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi – yoshlarni vatan himoyasi va harbiy mudofaaga tayyorlash, ularda favqulodda holatlarda harbiy mudofaani tashkil etish ko'nikma, malakasini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon. Bu turdagi tarbiyaning maqsadi yoshlarni vatan himoyasi hamda harbiy mudofaaga tayyorlash, ularda favqulodda holatlarda harbiy mudofaani tashkil etish ko'nikma, malakalarini shakllantirishdan iborat.

Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar hal qilinadi: o'quvchilarga fuqaro mudofaasi, harbiy bilim asoslari bo'yicha boshlang'ich ma'lumotlarni berish orqali ularda amaliy ko'nikmalarni hosil qilish; o'quvchilarni

milliy mustaqillik, O'zbekiston Respublikasining davlat qurilishi va konstitutsiyaviy tuzumiga qarshi uyushtiriladigan tahdidlarning oldini olishga tayyorlash; o'quvchilarda g'oyaviy onglilik, terrorizm, diniy ekstremistik g'oyalarga qarshi nafrat tuyg'usini tarbiyalash; o'quvchilarning Vatan himoyasini ta'minlashga oid harbiy-texnik tayyorgarlikka ega bo'lishlari uchun zarur shart-sharoitni yaratish; o'quvchilarda favqulodda vaziyatlarda tegishli chora-tadbirlarni ko'ra olish, qurolli xurujlardan himoyalaniish ko'nikma, malakalarini shakllantirish; ularda hushyorlikni oshirish va h.k.

Yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda harbiy vatanparvarlik tarbiyasining ham ahamiyati beqiyosdir. Respublika "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakati rahbarligida harbiy vatanparvarlik g'oyasini targ'ib etuvchi "Vatanparvar" o'yinlari, musobaqalarining o'tkazilishi maqsadga muvofiqdir. O'quvchilarni ijtimoiy-g'oyaviy, ma'naviy-axloqiy, psixologik-irodaviy, jismoniy hamda harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini tashkil etish ular tomonidan Vatanni himoya qilish dek muqaddas burchni anglashlariga yordam beradi. Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini tashkil etishda ta'lim muassasalarida o'qitilishi yo'lga qo'yilgan boshlang'ich harbiy tayyorgarlik mashg'ulotlari muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar o'rtasida Chaqiriqqa qadar boshlang'ich tayyorgarlik (ChQBT) fani bo'yicha o'zlashtirilgan nazariy va amaliy bilimlarni namoyish etish imkonini beruvchi musobaqaning tashkil qilinishi bu o'rinda ijobiy natija beradi. O'qituvchi rahbarligida "Shon-shuhrat" muzeylariga uyushtiriluvchi ekskursiyalar ham o'quvchilarda harbiy-vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Harbiy pedagogika – harbiy ta'limning o'ziga xos jihatlarini, uni tashkil etishning samarali shakl, metod va vositalarini, ilg'or texnologiyalarini, harbiy faoliyatni muvaffaqiyatli tashkil etish yo'llarini o'rganadigan fan.

Hayfsan berish – o'quvchining ma'lum xatti-harakatlarini qat'iy choralar asosida baholash usuli. U tanbeh va ogohlantirish kutilgan natijani bermagan holatlarda qo'llaniladi.

Hayotiy tajriba – har bir shaxs tomonidan uning umri davomida orttirgan bilim, malaka, uquv va tajribalar majmui.

Hikmatli so'zlar – xalqning yuksak idroki, aql-zakovati, donoligining ifodasi yoki uni aks ettiruvchi so'z, ibora, fikr. Ularni tarbiya jarayonida qo'llash bolalar va o'smirlarda ma'lum voqelik, shaxsning xatti-harakati, yurish-turishi, odob-axloqi, muomalasini oqilona baholash ko'nikmalarini hosil qiladi.

Hikoya – o'qituvchi tomonidan mavzuga oid dalil, hodisa, voqealarning yaxlit yoki qismlarga bo'lib, tasviriy vositalar yordamida obrazli tasvirlash yo'li bilan ixcham, qisqa va izchil bayon qilinishini ifodalovchi metod. O'quvchilar odatda hayot va turli adabiyotlardan olingan aniq misollar bilan boyitilgan hikoyalarni katta qiziqish bilan tinglaydi. Ularga axloq me'yorlari, xalq o'tmishi, tabiiy boylar, qahramonlar hayoti va jasorati, shuningdek, tarix, adabiyot va san'at haqida hikoya

qilib berish mumkin. Badiiy adabiyot namunalari, shuningdek, ommaviy axborot vositalari – radio, televidenie, gazeta va jurnallar sahifalarida e’lon qilingan ma’lumotlar ham o’quvchilar uchun qimmatli material bo’ladi. Metodning samarasi ko’p jihatdan o’qituvchining nutq mahorati, so’zlarni o’z o’rnida, ifodali bayon qilishi, o’quvchilar yoshi, rivojlanish darajasining inobatga olinishiga bog’liq. Hikoyaning axborotlar bilan boyitilishi ham metodning samarali qo’llanilishini ta’minlaydi.

Homiylik kengashining jamg’armasi – homiylik tomonidan o’rta maxsus ta’lim muassasasi faoliyatini qo’llab-quvvatlash maqsadida tashkil etilgan pul, mablag’ zahirasi. Maxsus jamg’arma tuzish, unga rahbarlik qilish; jamg’armaning moliyaviy rejasini tasdiqlash; jamg’arma mablag’laridan foydalanish tartibini belgilash; jamg’arma moliyaviy rejasini bajarilishi to’g’risida hisobotlarni ko’rib chiqish; jamg’armani to’ldirish manbalarini izlash masalasini hal qilish; taftish komissiyasini tuzish Homiylik kengashining vakolatlari hisoblanadi.

Homiylik kengashi jamg’armasining moliyaviy mablag’lari quyidagi manbalar hisobiga shakllantiriladi: ta’lim etuvchilar badallari; tashkilotlar va fuqarolarning ixtiyoriy ehsonlari; ota-onalarning aniq ta’lim va ijtimoiy masalalarni hal etish uchun mo’ljallangan maqsadli badallari. Homiylik kengashi a’zolari Jamg’armaga mulkiy komplekslar, pul mablag’lari, shaxsiy mulk bo’lmagan huquqlar va b. moddiy yoki nomoddiy aktivlari hisobida ulush beradi. Jamg’arma mablag’lari o’quv yurtining Homiylik kengashi umumiy yig’ilishining qaroriga binoan o’zgartirilishi, Homiylik kengashi a’zolarining qo’shimcha to’lovlari hisobiga ko’paytirilishi mumkin.

Ayni o’rinda shuni aytib o’tish lozim, jamg’arma uchun ehson to’lovchilar badallarni maqsadli foydalanilishini nazorat qilish huquqiga ega. Shuningdek, ta’lim muassasasining Homiylik kengashi o’quv yurti ma’muriyatiga o’quv yurtini o’quv ishlab chiqarish, moliyaviy-xo’jalik faoliyati va ijtimoiy rivojlanishi ta’lim etuvchilarning mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqidagi mablag’lardan foydalanishiga vakolat beradi. Muassasa direktori Homiylik kengashining umumiy yig’ilishi oldida yil yakunlari bo’yicha ma’muriyatning ustav faoliyati natijalari to’g’risida, Homiylik kengashi ruxsat bergan resurslardan foydalanish holati haqida hisobot beradi.

Homiylik kengashining raisi – o’rta maxsus ta’lim muassasasi Homiylik kengashi faoliyatiga umumiy rahbarlikni olib boruvchi shaxs. Kengash a’zolari o’z tarkibidan kengash umumiy yig’ilishining raisini saylaydi. Homiylik kengashi raisi Kengash umumiy yig’ilishining raisi hisoblanib, o’z vakolatlarini majlislar orasidagi davrda amalga oshiradi. Kengash raisi quyidagi vakolatlarga ega: kengash faoliyati masalalari bo’yicha qarorlar qabul qilish, o’quv yurti Ustaviga qo’shimcha va o’zgartirish kiritish to’g’risida tashabbus ko’rsatish, Homiylik kengashi jamg’armasini tashkil etish, umumiy yig’ilishni chaqirish; umumiy yig’ilishlarda raislik qilish; yillik rejani tayyorlash va uni umumiy yig’ilishga taqdim etish; yillik rejani bajarilishi haqida hisobot berish.

Homiylik kengashining umumiy yig'ilishi – o'rta maxsus ta'lim muassasalari Homiylik kengashi ishining tashkiliy shakli. Uning asosiy vakolatlariga quyidagilar kiradi: Homiylik kengashi faoliyatining asosiy yo'nalishlarini aniqlash; Homiylik kengashining joriy va istiqbol rejalari, ularning bajarilishi to'g'risidagi hisobotlarni tasdiqlash; maxsus jamg'armani tuzish va undan foydalanish tartibi; Homiylik kengashi belgilagan vazifalarni bajaruvchi organlarni tuzish; kredit olish to'g'risida qaror qabul qilish; Homiylik kengashining tarkibini kengaytirish to'g'risida qaror qabul qilish; xarajatlar smetasini tasdiqlash; o'quvchilarga stipendiyalar tayinlash; o'quv yurtining rahbarlari, pedagogik personal va boshqa xodimlarning maoshiga ustama haq to'lash, mukofotlar va bir marotabalik to'lovlar miqdorini tasdiqlash; o'quv yurtining Homiylik kengashi raisi va taftish komissiyasini saylash; Homiylik kengashi a'zolarining kirish va joriy badallarining miqdorini aniqlash.

Kengashning umumiy yig'ilishida hal qiluvchi ovoz berish huquqiga ega bo'lgan a'zolari yoki ularning vakillari qatnashadi. Bunda jamoa a'zolari bittadan vakil yuboradi. Homiylik kengashining umumiy yig'ilishi, agar ularning yarmidan ko'pi, shu hisobda ikki va undan ortiq vakilning ishonchnomasi bo'lgan shaxslar qatnashgan taqdirda qaror qabul qilishga haqli, shuningdek, u o'z vakolatlari doirasida boshqa masalalarni ko'rib chiqishi, o'quv yurti direktoriga o'z vakolatlarni berishi mumkin. Homiylik kengashi umumiy yig'ilishi tomonidan qabul qilgan qarorlar uning barcha a'zolari tomonidan birdek bajarilishi majburiy hisoblanadi.

Homiylik kengashining umumiy majlisi o'z qarorlarini bajarish uchun asosiy hujjat bo'lgan protokol (bayonnoma) bilan rasmiylashtiradi. Kengashning umumiy yig'ilishi 3 oyda kamida bir marta tashkil etiladi. Mazkur kengash raisi navbatdagi yig'ilish vaqti va joyini, kun tartibini belgilaydi va majlisdan 10 kun oldin kengashning barcha a'zolariga majlis kun tartibi va uning loyihalarini yuboradi. A'zolarining kamida 1/3 qismi kengash raisiga navbatdan tashqari yig'ilish kun tartibini belgilash orqali yozma ravishda murojaat qilganda Homiylik kengashining navbatdan tashqari yig'ilishi chaqirilishi mumkin.

Homiylik kengashi a'zosi, agar u yig'ilishda qatnasha olmasa, kun tartibining barcha masalalari bo'yicha o'z mulohazalarini yozma ravishda bayon qilish huquqiga ega. Ovoz berishni talab qiladigan masalalar bo'yicha, yig'ilishda qatnashmayotgan Homiylik kengashi a'zosi yozma ravishda ovoz beradi. Umumiy yig'ilish jarayonida kun tartibiga kiritilishi kerak bo'lgan masalalar yig'ilishda qatnashmayotgan Homiylik kengashi a'zolarining yozma ravishda ovoz berganidan so'ng qabul qilinadi.

Yillik moliyaviy rejani tasdiqlash; Homiylik kengashi tartibiga yangi a'zolar kiritish; kengash a'zolarining kirish va joriy badallarining miqdorlarini aniklash Homiylik kengashi a'zolarining bir ovozga ega bo'lishi muhimdir. Homiylik kengashi raisi agar ovozlar teng bo'lgan taqdirda o'z vakolatiga ko'ra 2 ta ovozga ega hisoblanadi. Homiylik kengashining o'z majburiyatlarini bajarmagan yoki to'liq bajarmagan a'zosi Kengash safidan chiqariladi. A'zolari kengash safidan chiqarish to'g'risidagi qaror umumiy yig'ilish tomonidan qabul qilinadi.

Homiylik kengashi – o'rta maxsus ta'lim muassasalari uchun homiylikni amalga oshiruvchi tashkilotlarning boshqaruv organi. Mazkur kengash o'quv

yurtining tashkiliy tuzilmasida tashkil etilib, jamoat tashkiloti sifatida faoliyat olib boradi. Homiylik kengashi mazkur Nizom, o'quv yurtining Ustavi, amaldagi qonunlar talablariga muvofiq faoliyat ko'rsatadi, o'z huquq va vakolatlari doirasida mustaqil qarorlar qabul qiladi. Kengash ta'lim muassasasining faoliyatida bevosita qatnashib quyidagi vazifalarni amalga oshiradi: o'quv yurtiga intellektual, ma'naviy va moliyaviy yordam berish; o'sib kelayotgan yosh avlodni, milliy madaniy, tarix, til, ekologiya, kommunikatsiya, tinchlik ruhida, uning fundamental huquq va erkinliklarini e'tirof etgan holda o'qitish va tarbiyalash sohasida olib borilayotgan pedagogik va ilmiy ishlarni rag'batlantirish; o'quv yurti jamoasining o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini rivojlantirish, uning mazmunida insonparvarlik, vatanparvarlik g'oyalarini qaror toptirish; ilg'or tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash; o'qitish va izlanishlar dasturlariga yangiliklar kiritish, axborot texnologiyalardan keng foydalanish, ta'limning ishlab chiqarish bilan integratsiyasini mustahkamlashga doir amaliy ishlarni rag'batlantirish; O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi va "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunlari talablarini bajarishda qatnashish uchun turli korxonalar, tashkilot, o'quv yurtlari va ilmiy muassasalarni jalb qilish; o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini rivojlantiruvchi xalqaro va milliy dasturlar doirasida akademik litseylarning innovatsion faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlashda bevosita ishtirok etish; o'quv yurtiga aniq ta'limiy maqsadlarga ko'ra xonalar, zarur jihozlar, texnika vositalari, asbob-uskuna va inventarlarni berish; ta'lim muassasasining o'quv moddiy-texnika bazasini takomillashtirish uchun yordam ko'rsatish; ta'lim jarayonini hisoblash texnikasi vositalari va dasturiy vositalar bilan ta'minlash; ilmiy-pedagogik, uslubiy ishlanmalarni chop etishga yordam ko'rsatish; iqtidorli o'quvchilar uchun stipendiyalar tayinlash; o'quv yurtining xodimlari va o'qituvchilarining manfaatlari uchun xizmat qiluvchi ijtimoiy dasturlarni amalga oshirishda ishtirok etish; maxsus jamg'arma mablag'larini taqsimlash; jahon amaliyoti mezonlariga mos keluvchi, ta'lim bosqichi va o'quv yuklamalari hajmini aniqlovchi DTSni belgilash; yagona ta'lim siyosatini belgilash va amalga oshirish; o'quvchilar, pedagogik personal, ilmiy kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish tartibining umumiy qoidalarini belgilash; qo'shma ilmiy faoliyatni tashkil etish; konferensiyalar, ko'rgazmalar, tanlovlar o'tkazish; ta'lim jarayonining barcha qatnashchilari tomonidan umumiy kutubxona fondi, o'quv-ishlab chiqarish, ilmiy, sport, maishiy va sog'lomlashtirish bazasidan foydalanish; pedagogik personal, mutaxassislar va ilmiy xodimlarni bo'sh joylarni egallash uchun qo'shma tanlovlar o'tkazish; pedagogik personal, mutaxassislar, ilmiy kadrlar bilan o'zaro almashuv, pedagogik personal, mutaxassislar va ilmiy kadrlarni malakasini oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish; pedagogik texnologiyalar, o'quv, uslubiy ishlanmalar bilan o'zaro erkin almashuvni amalga oshirish.

Homiylik kengashi a'zosi bo'lgan muassasa, tashkilotlar O'zbekiston Respublikasi qonunlarida belgilangan, shu jumladan, soliqqa tortish bo'yicha imtiyozlar va ustunliklarga ega. Kengash yil yakunlari bo'yicha kompleks taftish usulida Homiylik kengashi jamg'armasi mablag'larining sarflanishini moliyaviy nazorat qilish huquqiga ega. Qabul qilingan qarorlar umumiy yig'ilishda tasdiqdan o'tkaziladi. Homiylik kengashi qabul qilgan qarorlar o'quv yurti ma'muriyati va

Pedagogik Kengashi uchun tavsiviy xarakterga egadir. Biroq, homiylik kengashi o'quv yurtining ustav faoliyati bo'yicha ish yuritishiga aralashmaydi.

Homiylik kengashi yagona ta'lim tizimini qo'llab-quvvatlaydi, o'quv rejalari va dasturlarining mutanosibliгинi ta'minlaydi, o'qitish bosqichlarining ketma-ketligi, shakli, ta'lim va kasb-hunar dasturlarining DTSga mosligini ta'minlaydi. Kengash ish beruvchilar va bandlik xizmati bilan o'quv yurtining bitiruvchilarini ishga joylashtirish masalalarida hamkorlik qilishi mumkin. U oliy o'quv yurtining Ustavida ko'zda tutilgan tartibda ushbu ta'lim muassasasining axborot-resurs fondlari, o'quv, ilmiy, ijtimoiy-maishiy, sog'lomlashtirish va b. bo'linmalardan foydalanishda ko'maklashadi; o'quv yurti o'quvchi va xizmatchilarining jamoat tashkilotlari, o'z-o'zini boshqarish organlarining umumiy dam olish tuzilmasi, xususan, to'garaklar, qiziqish bo'yicha klublar, studiya, jamoalar, mustaqil birlashmalari bilan o'zaro hamkorlik qilishiga ko'maklashadi; o'quv yurti o'quvchilarini attestatsiyadan o'tkazish uchun standartlashtirilgan testlar va diagnostik uslubiyot, unifikatsiyalashtirilgan baholash shkalalarini ishlab chiqib, amaliyotga tatbiq etadi; Oliy o'quv yurti Ilmiy kengashi va Fanlar akademiyasi institutlarining ilmiy-pedagogik xodimlarga ularning malakasini oshirish uchun nomzodlarni biriktirib qo'yish, ilmiy va pedagogik stajirovkaga yuborish, dissertatsiyalar tayyorlash uchun ilmiy lavozimlarga o'tkazish, ijodiy ta'tillar berish masalalarini mustaqil hal qiladi.

Oliy o'quv yurti Ilmiy kengashi va Fanlar akademiyasining institutlari tomonidan tasdiqlangan ilmiy tekshirishlar, ijodiy ishlarni olib boradi.

Homiylik kengashi o'z-o'zini tarqatib yuborgan taqdirda maxsus jamg'armadan foydalanish vakolati o'quv yurti Kengashiga o'tadi. Taftish komissiyasi tomonidan tugatilish balansi tayyorlanib, amaldagi qonunlarga muvofiq o'quv yurti kengashiga topshiriladi.

Hujjatlarni tahlil qilish (ta'lim muassasasi hujjatlarini o'rganish) metodi – pedagogik hodisa va dalillarni har tomonlama tekshirish, ta'lim muassasasi tomonidan me'yoriy talablarning bajarilishi holatini o'rganish, erishilgan yutuq, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni aniqlash, ilg'or ilmiy-pedagogik hamda ta'lim muassasasi tomonidan to'plangan amaliy-pedagogik tajribalarni ommalashtirish maqsadida qo'llaniladigan usul. Ta'lim muassasalarida uzluksiz ta'limni tashkil etishga oid hujjatlar talablarining bajarilish holatini o'rganish, erishilgan yutuq hamda yo'l qo'yilgan kamchiliklarni aniqlash, ilg'or tajribalarni ommalashtirish va ta'lim muassasasi pedagogik tajribasini oshirish maqsadida qo'llaniladi. Ta'lim muassasasi faoliyati mohiyatini yorituvchi hujjatlar sirasiga quyidagilar kiradi: o'quv mashg'ulotlarining jadvali; o'quv dasturi; guruh jurnallari; o'quvchilarning shaxsiy varaqalari; buyruqlar; Pedagogik kengash yig'ilishi bayonnomalari va qarorlari; ta'lim muassasasi smetasi hamda pasporti; tarbiyaviy ishlar rejasi; o'quv-tarbiya ishlarini tashkil etishga oid hisobotlar; ta'lim muassasasi jihozlari (o'quv partalari, stol-stullar va h.k.) qayd etilgan daftar va b.

Huquqiy madaniyat – shaxs tomonidan huquqiy bilimlarning samarali o'zlashtirilishi va huquqiy faoliyatni samarali tashkil etish darajasining sifat ko'rsatkichi. Shaxs huquqiy madaniyatini shakllantirish quyidagi shartlar asosida

amalga oshiriladi: keng ko'lamli ijtimoiy-huquqiy axborotli muhitning mavjudligi; shaxs huquqiy ongini shakllantirish; shaxs huquqiy faoliyatini yo'lga qo'yish.

Huquqiy tarbiya – shaxs tomonidan o'zlashtirilgan nazariy-huquqiy bilimlar negizida huquqiy faoliyatni tashkil etishga doir ko'nikma, malakalarni hosil qilish, unda ijobiy mazmundagi huquqiy sifatlarni qaror toptirish, huquqiy madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon. Huquqiy tarbiya o'quvchilarga huquqiy bilimlarni berish orqali ularda huquqiy madaniyatni shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. Bu turdagi tarbiyani tashkil etish jarayonida o'quvchilarga davlat Konstitutsiyasi, davlat haqidagi ta'limot, fuqarolik, oila, mehnat, xo'jalik, ma'muriy nafaqa, sud ishlarini yuritish va boshqarishga oid huquqlar mohiyatini tushuntirish, ularda ijtimoiy-huquqiy me'yorlarning shaxs, jamiyat hayotidagi ahamiyatiga oid tushunchani hosil qilish, huquqiy munosabatlar borasida tasavvurga ega bo'lishlarini ta'minlash, huquqiy ong hamda huquqiy faoliyatni tashkil etish borasidagi ko'nikma, malakalarni hosil qilish, huquqiy madaniyatni shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Huquqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar hal etiladi: o'quvchilarga huquqiy me'yorlar, qonunlar, ijtimoiy-huquqiy munosabatlar, ularning ijtimoiy ahamiyati to'g'risidagi ma'lumotlarni berish; o'quvchilarda huquqiy bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyojni hosil qilish; o'quvchilarda huquqiy ongni shakllantirish; o'quvchilarda huquqiy faoliyat ko'nikma, malakalarni hosil qilish; o'quvchilarda huquqiy madaniyat (huquqiy tasavvur, huquqiy idrok, huquqiy savodxonlik, huquqiy tafakkur, huquqiy masullik, huquqiy faollik, huquqiy e'tiqod, huquqiy salohiyat)ni, huquqiy madaniyat elementlari (huquqiy me'yor, qonunlarning ijtimoiy ahamiyatini to'g'ri baholash, ijtimoiy harakat va harakatsizlikning qonuniy bo'lishiga erishish, davlat Konstitutsiyasi va ramzlarini, fuqarolik huquq va burchlarini hurmat qilish, yuridik xizmatlarga nisbatan ehtiyojni qaror toptirish, har qanday ko'rinishdagi huquqbuzarliklarga qarshi murosasiz kurashni tashkil etish kabilar)ni shakllantirish.

O'quvchilardagi qiziqishni inobatga olgan holda huquqiy mavzularda ma'ruza va seminarlar tashkil etish, mustaqil ravishda huquqiy bilimlarni o'zlashtirish maqsadida ularni huquqiy adabiyotlar bilan ishlashga o'rgatish, jinoiy xatti-harakatlar va ularning oqibatlari xususida davra suhbatlari, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari bilan uchrashuv, konferensiyalar o'tkazish, shuningdek, huquqiy mavzudagi kinofilmlar namoyish etish muhimdir.

Huquqiy ta'lim – o'quvchilarga huquqiy me'yorlar, qonunlar, ijtimoiy-huquqiy munosabatlar to'g'risida tizimlangan bilimlarni berish, ularda huquqiy bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirish, huquqiy ongni shakllantirish jarayoni. Bu turdagi ta'limning samaradorligi ham uni izchil, uzluksiz, tizimli va maqsadga muvofiq tashkil etish asosida ta'minlanadi. Huquqiy ta'limni tashkil etishda O'zbekiston Respublikasi Qonunchiligi asoslari, me'yoriy hujjatlarda belgilangan qoidalar hamda 1997 yil 29 avgustda qabul qilingan O'zRning "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Milliy dasturi" qimmatli manba bo'lib xizmat qiladi.

I

Ibn Sino, Abu Ali (980-1037 y.y.) – alloma, qomusiy olim, Sharq mutafakkirlaridan biri, “Tib qonunlari” asarining muallifi. Mutafakkir 980 yilda Buxoro yaqinidagi Afshona qishlog’ida kichik amaldor oilasida dunyoga keladi. Uning otasi Abdulloh, uning do’stlari bilimdon kishilar bo’lib, ular tomonidan tashkil etilgan ilmiy munozaralarida yosh Ibn Sino ham qatnashar edi. Bunday oilaviy muhit, qolaversa, Buxoro shahrida ko’plab madrasalar, kasalxona va nodir kitoblar saqlanadigan kutubxonalarning mavjudligi iqtidorli Ibn Sinoga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Maktabda o’z davrining mashhur kishilari qo’lida tahsil olgan. M: Abdulloh Notiliydan falsafa, mantiq, handasa, buxorolik Abu Mansur Qamariydan tilga oid saboqlarni o’zlashtirgan.

IX asr oxiri va X asr boshlariga kelib o’lkada siyosiy, ijtimoiy vaziyat murakkablashadi. Shuning uchun Ibn Sino Xorazmga – Urganchga ko’chib o’tadi. Xorazmda bir guruh olimlar bilan hamkorlikda Abu Rayhon Beruniy boshqarayotgan “Ma’mun akademiyasida” ilmiy ish bilan shug’ullanadi. Yirik asarlari – “Tib qonunlari”, “Ash-Shifo” ustida ish olib boradi. Ibn Sino fanning turli sohasiga oid 450 dan ortiq asar yaratadi. Lekin bizgacha 250 ga yaqini yetib kelgan bo’lib, ulardan 50 dan ortiq qo’lyozmalari O’zbekiston Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutining kitob fondida saqlanmokda.

Alloma ta’lim-tarbiyaga oid ko’plab asarlarni yaratgan. M: “Tadbir al-Manozil” (“Turar joyni boshkarish”), “Axloq haqida risola”, “Burch haqida risola”, “Nafsni pokiza tutish”, “Badanni boshqarish”, “Adolat haqida kitob”, “Al-qonun”, “Ishq haqida risola”, “Hay ibn Yaqzon”, “Ziyorat qilishning ma’nosi haqida”, “An-Najot”, “Ash-Shifo”, “Donishnoma”. Ulug’ mutafakkir o’zining “Axloqqa oid risola”sida insonning umumiy fazilati hakida gapirib, kishilarda yuz beradigan yaxshi va yomon xulqlarning paydo bo’lish sabablari to’g’risida to’xtaladi. Uning fikricha, yaxshi va yomon xulqlarning hammasi odatdan paydo bo’ladi, insonlarning yaxshi yoki yomon bo’lishida hukumat ahllarining ta’siri ham kattadir.

Ibn Sino axloqiy xislatlar – iffat, qanoat, saxiylik, shijoat, sabr, muloyimlik, sirni saqlay bilishlik, ilm-ma’rifatli bo’lish, kamtarlik, adolatlilik, do’stlik, vafodorlik kabi axloqiy kategoriyalarga ta’rif beradi. Alloma o’z asarlarida bir qator ijobiy xislatlarning ta’riflaydi. M: Jasurlik – biror ishni bajarishda kishining jasurligi. Chidamlilik – inson boshiga tushgan yomonlikni to’xtatib turuvchi quvvat. Aqllilik – biror ishni bajarishda shoshma-shosharlik qilishdan saqlovchi quvvat. Ziyraklik – sezgi bergan narsalarning haqiqiy ma’nosini tezlik bilan tushunishga yordam beruvchi quvvat.

Ibn Sinoning fikricha, insonlar xulq-atvorida birmuncha nuqsonlar bor. Bular – aldash, rashk, o’ch olish, adovat, bo’hton, irodasizlik kabilardir. Ulug’ mutafakkir fanlar tavsifiga ham to’xtalib o’tib, unga ko’ra birinchi o’ringa tibbiyot fanlarini, ikkinchi o’ringa esa falsafani qo’yadi.

Fanlarni: nazariy va amaliy fanlar sifatida ikki guruhga ajratadi. 1-guruh: etika, iqtisod, siyosat; 2-guruh: fizika, matematika, metafizika, tabiiy qonuniyatlarini o’rganuvchi fanlar kiradi.

Alloma bolalarni jamoa bo'lib maktabda o'qitish zarurligini uqtirib, unda kuyidagilarga rioya etish zarur deb hisoblaydi: bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band kilib ko'ymaslik; ta'limda yengildan og'irga borish orkali bilim berish; olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo'lishi; o'qitishda jamoa bo'lib maktabda o'qitishga e'tibor berish; bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish; o'qitishni jismoniy mashqlar bilan ko'shib olib borish.

Abu Ali ibn Sino pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish yuzasidan o'qituvchilarga amaliy tavsiyalarni beradi. Xususan: 1. Bolalar bilan muomalada bosiq, jiddiy bo'lish. 2. Berilayotgan bilimning talabalar qanday o'zlashtirib olayotganiga e'tibor berish. 3. Ta'limda turli metod va shakllardan foydalanish. 4. Talabaning xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilishi. 5. Fanga qiziqтира olish. 6. Berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajrata bera olish. 7. Bilimlarni talabalarga tushunarli, uning yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda berish. 8. Har bir so'zni bolalar hissiyotini uyg'otish darajasida bo'lishiga e'tibor berish.

Ibtidoiy tarbiya – kishilik jamiyatining ilk bosqichida tashkil etilgan tarbiya. Ibtidoiy jamiyatda kishilar o'rtasida ijtimoiy-iqtisodiy tabaqalanish bo'lmaganligi sababli jamoaning barcha a'zolari teng mavqega ega bo'lishgan. Xususiyl mulk mavjud bo'lmagan, jamoa a'zolarining barchasi birgalikda mehnat qilishgan. Mehnat jismoniy va aqliy mehnat tarzida guruhlanmagan. Barcha bolalarga bir xil tarbiya berilgan. Tarbiyaning mazmuni juda oddiy bo'lib, asosan, bolalar terib-termachlab kun kechirish, yirtqich hayvonlardan o'zini o'zi himoyalash, jamoa bilan birgalikda ov qilish kabilarga o'rgatilgan. Ibtidoiy jamoa tuzumiga xos xususiyat guruhli, jamoaviy tarbiyaning boshlanishi sanaladi. Bu davrdagi tarbiya barchani birdek kundalik hayotga tayyorlagan. Tarbiyaning tabaqalanishida faqat ikki holat – yosh va jins inobatga olingan. Ibtidoiy tuzum davrida mavjud tajribalarni bolalar va yoshlarga berishda bajarib ko'rsatish usulidan samarali foydalanilgan. Yoshi katta, tajribali kishilar bolalarga ovda ishlatiladigan tayoqlarni ushlash, o'ldirilgan hayvonning terisini shilib olish, iste'mol qilinadigan o'simliklarni izlab topish va terish kabi mehnat faoliyatini bevosita bajarib ko'rsatish orqali bolalarga hayotiy bilimlarni berib borgan. Kattalarning bolalarga hissiy-psixologik ta'sir ko'rsatishining asosiy usuli – biror-bir ish-harakatni mexanik takrorlash bo'lgan. Ibtidoiy tarbiyada bolalar faoliyatini ma'qullash, alohida bolani tengdoshlariga o'rnak qilib ko'rsatish kabi rag'batlantirish metodlaridan foydalanilgan. Ibtidoiy tarbiyada jazolash metodi ham qo'llanilgan. Biroq, jazolash og'ir jismoniy jazo darajasida bo'lmagan. Eng yomon vaziyatlarda bolalarning yuzlariga, tananing ixtiyoriy joyiga tarsaki, shapaloq urilgan. Yoki jismonan jazolash bilan (bolaning izidan tayoq bilan yerga urish tarzida) qo'rqitilgan.

Ilmiy darajalar beruvchi ilmiy kengash – muayyan fan tarmog'ining (tarmoqlarining) tegishli ixtisosliklari yo'nalishida talabgorlar uchun ko'zda tutilgan attestatsiya tadbirlarini amalga oshirishni tashkil etish yuzasidan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi qarori bilan yetakchi oliy ta'lim yoki ilmiy-tadqiqot muassasasi huzurida muayyan muddat

davomida jamoatchilik asosida faoliyat ko'rsatish uchun tuzilgan ilmiy-tashkiliy tuzilma.

Izlanuvchi — falsafa doktori (PhD) yoki fan doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun doktorlik dissertatsiyasini tayyorlayotgan shaxs.

Ijtimoiy-foydali mehnat metodlari – bolalar, o'smirlar va yoshlarni ularning yosh, psixologik va fiziologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ijtimoiy-foydali mehnat jarayoniga jalb etishda qo'llaniladigan metodlar. Respublika uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida ijtimoiy-foydali mehnatni tashkil etishda quyidagi metodlardan samarali foydalaniladi: suhbat; tushuntirish; uqtirish; namuna ko'rsatish; o'rgatish; pedagogik talab qo'yish; ruhlantirish; rag'batlantirish; ma'qullash; ishonch bildirish; pedagogik nazoratni o'rnatish; qayd qilish; og'zaki va yozma tashakkur (minnatdorchilik) bildirish; mukofotlash; jazolash (tanbeh berish, koyish, uyaltirish (qizartirish); salbiy munosabat bildirish.

Ijtimoiy-foydali mehnatni tashkil etish vositalari – bolalar, o'smirlar va yoshlarni ularning yosh, psixologik va fiziologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ijtimoiy-foydali mehnat jarayoniga jalb etishda qo'llaniladigan vositalar. O'zbekiston Respublikasining Qonunlari, Respublika Vazirlar Mahkamasining qarorlari, tegishli vazirlik hamda idoralarning ko'rsatmalari, yo'riqnomalari; ma'naviy-ma'rifiy ishlarning kalendar ish rejasi; xalq og'zaki ijodi namunalari (maqol, masal, ertak, topishmoq, doston, rivoyat, qo'shiq, alla va h.k.), hadislar; milliy urf-odat (hashar)lar; jamoa an'analar; jamoa gimni, shiori; devoriy gazetalar; ta'lim muassasasi radioeshittirishi; ta'lim muassasining ichki-tartib qoidalari; fotomontajlar; videosyujetlar; plakatlar; televidenie ("Yoshlar" kanali) orqali namoyish etish; radio ("Yoshlar" radiokanali orqali) eshittirishlarni tayyorlash; davriy matbuot (ibratli harakatlar to'g'risi)da maqolalar berib borish; amaliy treninglar; kutubxonalar; Respublika "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakati va "Kamalak" tashkiloti; dars, darsdan va ta'lim muassasasidan tashqari ma'naviy-ma'rifiy ishlar, ularning nazorati; yoshlar jinoyatchiligi, giyohvandlik, diniy eksterimizm va terrorchilikka qarshi kurash tadbirlari; SPID (OITS)ning oldini olish bo'yicha proflaktika; aksiyalar (m: "O'quvchi o'quvchini tarbiyalaydi"; "Tengdosh-tengdoshga", "To'rt marta yo'q!", "Sog'lom turmush tarzi uchun" aksiyalari); o'quvchi (talaba)lar klublari (m: "Bunyodkor g'oya", "Yosh ekologlar faoliyati" klublari); pedagoglarning shaxsiy namunalari; ajdodlar ibrati; ish qurollari; shaxslararo muloqot; ta'sirchan nutq.

Ijtimoiy-foydali mehnat turlari – bolalar, o'smirlar va yoshlarni ularning yosh, psixologik va fiziologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ijtimoiy-foydali mehnat jarayoniga jalb etishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat ko'rinishlari. Ijtimoiy-foydali mehnatning asosiy turlari quyidagilardan iborat: I. Yo'nalishiga ko'ra: 1) mahsulot ishlab chiqarish; 2) badiiy havaskorlik chiqishlari; 3) ta'lim muassasasi, oshxona va sinflarda navbatchilikni tashkil etish. II. Xususiyatiga ko'ra: amaliy; ijodiy. III. Subyektlar soniga ko'ra: 1) individual; 2) guruhli; 3) jamoaviy. IV.

Mehnat natijasiga ko'ra: 1) jamoa ehtiyojini qondirish uchun tashkil etilgan ijtimoiy-foydali mehnat; 2) o'zga jamoa ehtiyojini qondirish uchun tashkil etilgan ijtimoiy-foydali mehnat; 3) jamiyat ehtiyojini qondirish uchun tashkil etilgan ijtimoiy-foydali mehnat.

O'quvchilar ijtimoiy-foydali mehnatini tashkil etishning bir necha yo'li mavjud bo'lib, ulardan maqsadga muvofiq foydalanish ijobiy natijani ta'minlaydi. O'quvchilarni ijtimoiy-foydali mehnatga jalb etish yo'llari quyidagilardan iboratdir: 1. Yuqori organlar (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Respublika Xalq ta'limi Vazirligi, Respublika "Ma'naviyat va ma'rifat" Kengashi, Respublika "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakati) ko'rsatmasi hamda tashabbusi asosida. 2. Ta'lim muassasasi rahbariyatining talabi yoki ko'rsatmasiga muvofiq. 3. Ta'lim muassasasi "Kamolot" va "Kamalak" boshlang'ich tashkilotining tashabbusi asosida. 4. Muayyan sinf yoki o'quvchining shaxsiy tashabbusi asosida.

O'quvchilarni ijtimoiy-foydali mehnatga jalb etish quyidagi shartlar asosida tashkil etilgandagina pedagogik jihatdan samarali bo'ladi: ta'lim muassasasi rahbariyati tomonidan o'quvchilar ijtimoiy-foydali mehnatini tashkil etishga nisbatan jiddiy e'tiborning qaratilishi; muayyan pedagogik shart-sharoitning mavjud bo'lishi; mazkur jarayonning barcha sog'lom o'quvchilar uchun majburiy bo'lishi hamda ta'lim muassasasi jamoasini to'la qamrab olishi; izchil, uzluksiz va tizimli ravishda tashkil etilishi; muayyan darajada murakkab bo'lib, jiddiy yondashuv, masuliyatni talab etilishi; sanitariya-gigiena va texnik xavfsizlik talablariga muvofiqligi; ishlab chiqarish jarayonida zamonaviy fan va texnika yutuqlaridan unumli foydalanish imkoniyatining mavjudligi; davlat, nodavlat, jamoatchilik bilan mustahkam hamkorlik asosida tashkil etilishi; umumiy jarayonning muntazam ravishda nazorat ostiga olinishi; o'quvchilar ibratli harakatlarining qo'llab-quvvatlanishi; alohida faollik ko'rsatgan o'quvchilarning muayyan davrlarda rag'batlantirilib borilishi.

Ijtimoiy-foydali mehnat – o'quvchilar guruhi (jamoasi) tomonidan tashkil etilib, ijtimoiy ahamiyat kasb etgani holda bevosita shaxsni har tomonlama kamol toptirish, uning muayyan ijtimoiy ehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan mehnat faoliyatining alohida turi; ijtimoiy mehnat faoliyati. Har qanday turdagi ijtimoiy-foydali mehnat shaxsning muayyan ijtimoiy ehtiyojni qondirishga yo'naltiriladi. O'quvchilar ijtimoiy-foydali mehnatini tashkil etishda sinf xonasi yoki oshxonada navbatchilikni tashkil qilish, hasharlar, mehnat bayrami, ko'kalamzorlashtirish, maktab binosini ta'mirlash, fermer hamda jamoa xo'jaliklarida yetishtirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yig'ib olishda dehqonlarga ko'maklashish kabi shakllardan samarali foydalanish mumkin. Bu kabi tadbirlarda o'quvchilar bilan birgalikda ota-onalarning ishtirok etishi ularning ijtimoiy-g'oyaviy, siyosiy, huquqiy, psixologik va pedagogik bilimlarini boyitadi. Shuningdek, ota-onalarni oilada bolalar ongiga ezgu g'oyalarni ifodalovchi qarashlarni singdirishga oid metodik bilimlar bilan qurollantiradi. Ota-onalarning ko'magi hamda homiyliklari asosida o'quvchilar o'rtasida amaliy treninglarni tashkil etish, ma'ruza, seminarlarni uyushtirish, ularni bevosita ekskursiya yoki uchrashuv asosida mehnat jasoratlari bilan tanishtirish, bugungi kun qahramonlarining hayoti va faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlardan xabardor qilish, sport musobaqalarini uyushtirish buzg'unchi g'oyalarga qarshi

amalga oshiriluvchi eng samarali tadbirlar bo'lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy-foydali mehnat shakllari – bolalar, o'smirlar va yoshlarni ularning yosh, psixologik va fiziologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ijtimoiy-foydali mehnat jarayoniga jalb etishga yo'naltiradigan pedagogik faoliyatni amalga oshirish yo'li; tashkiliy ko'rinishi. Uzluksiz ta'lim tizimining turli bosqichlarida faoliyat yuritadigan ta'lim muassasalarida ijtimoiy-foydali mehnat quyidagi shakllarda tashkil etiladi: ta'lim muassasasi hududini obodonlashtirish; stadionni jihozlash; binolar hamda sport zallarini kapital va joriy ta'mirlash jarayonida ko'ngilli ravishda yordam ko'rsatish; mikrohududda ko'chatlar o'tkazish; sinf xonalarini o'quvchilarning ijodiy imkoniyatlari hisobiga jihozlash; ommaviy hasharlarda faol ishtirok etish; bolalar bog'chalari, maxsus maktab-internatlarni otaliqqa olish; bolalar, keksalar, nogironlar mehribonlik uylarida xayriya tadbirlarini tashkil etish; ta'lim muassasasi hududida istiqomat qiluvchi nogiron hamda keksalarga uy-ro'zg'or yumushlarini bajarishda yordam ko'rsatish; ijod ishlar (o'quv fanlari bo'yicha ko'rgazmali qurollar – xarita, sxema, jadval, tasvir, model, maket, konstruksiya va b.; turli tadbirlar uchun dekoratsiyalar yaratish; turli yo'nalishlarda loyihalarni ishlab chiqish; modellarni yaratish) tanlovini o'tkazish; darsdan bo'sh vaqtlar, shuningdek, ta'til davrlarida uy-joy mulkdorlari shirkatlari, Respublika yoshlarining "Kamolot" ijtimoiy harakati va "Kamalak" tashkilotining quyi bo'g'inlari, mehnat birjalari bilan hamkorlikda sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish, transport, matbuot sohalarida muayyan vazifalarni bajarish; ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy targ'ibot ishlarini olib borish.

Ijtimoiy hamkorlik – ma'lum yo'nalishlarda turli ijtimoiy subyektlar o'rtasida ularning o'zaro hamkorligi asosida amalga oshiriladigan faoliyat.

Ijtimoiy masuliyat – shaxsning shaxsiy va ijtimoiy manfaatlarini qondirishga jamiyat tomonidan e'tirof etilgan mavjud me'yoriy talablar nuqtai nazaridan munosabati, javobgarlikni his etgan holda yondashishi.

Ijtimoiy ongni shakllantiruvchi metodlar – o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlar, e'tiqod, dunyoqarashni shakllantirish maqsadida ularning ongi, his-tuyg'usi, irodasiga ta'sir ko'rsatish usullari. Mazkur metodlar yoshlar tomonidan hayot mazmunining tushunib olinishini ta'minlaydi. Hikoya, etik suhbat, tushuntirish, izohlash, ma'ruza, ishontirish, nasihat, yo'riqnoma, munozara, ma'ruza, namuna ijtimoiy ongni shakllantiruvchi metodlar sirasiga kiradi. Ular yordamida o'quvchilar ongiga jamiyatda ustuvor o'rin tutuvchi ijtimoiy g'oya va maqsadlar singdiriladi. Yoshlar dunyoqarashini shakllantirish, ularning hayot mazmunini tushunib olishlariga ko'maklashish uchun ijtimoiy ongni shakllantiruvchi usullar qo'llaniladi. Tushuntirish ijtimoiy ongni shakllantirishda ko'p ishlatiladigan usul bo'lib, u orqali o'quvchilarga mamlakat fuqarosining davlatga nisbatan muayyan huquq va burchlar asosida bog'langanligi borasida ma'lumotlar beriladi. Bunda davlat bayrog'i, gerbi, madhiyasi, Konstitutsiyasiga sadoqat ruhida tarbiya berishning ahamiyati katta. Shu sababli davlat bayrog'i, gerbi, madhiyasi, Konstitutsiyasining mohiyati tushuntiriladi.

Ijtimoiy pedagogika – shaxsni ijtimoiylashtirish qonuniyatlari, ijtimoiy muammolarni pedagogik nuqtai nazardan hal qilish, ijtimoiy pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish texnologiyalarini yaratish masalalarini o'rganadigan fan.

Ijtimoiy psixologiya – ijtimoiy subyektlarning turli ijtimoiy guruhlardagi xulq-atvori va faoliyati qonuniyatlarini, shuningdek, ushbu guruhlarining psixologik xususiyatlari o'rganuvchi fan; psixologik fanlardan biri.

Ijtimoiy rehabilitatsiya (yun. “rehabilitas” – qobiliyatni tiklash) – anomal bolalarning psixologik-fiziologik imkoniyatlariga ko'ra ijtimoiy muhitda ishtirok etishi uchun sharoit yaratish, ularni ijtimoiy hayot va mehnatga jalb etishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimi.

Ijtimoiy-siyosiy dunyoqarash – shaxsning ijtimoiy-obyektiv hayotga nisbatan siyosiy qarashlari, siyosiy faoliyatga bo'lgan munosabatining umumlashtirilgan tizimi.

Ijtimoiy tarbiya turlari – shaxsni ma'naviy-axloqiy, aqliy, jismoniy, mehnat, estetik, ijtimoiy-g'oyaviy, ekologik, huquqiy, iqtisodiy va jinsiy jihatdan yetuk qilib tarbiyalashga yo'naltirilgan ijtimoiy tarbiya mohiyatini aks ettiruvchi faoliyat ko'rinishlari. Ijtimoiy tarbiya bir qator sohalarni qamrab oladi. Shu jihatdan ijtimoiy tarbiyaning bir necha turini ajratib ko'rsatish mumkin. Ular quyidagilardir: 1. Ma'naviy-axloqiy tarbiya (vatanparvarlik tarbiyasi; harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi; baynalminal tarbiya, fuqarolik tarbiyasi) . 2. Aqliy tarbiya. 3. Jismoniy tarbiya. 4. Mehnat tarbiyasi. 5. Estetik tarbiya. 6. Ijtimoiy-g'oyaviy tarbiya. 7. Ekologik tarbiya. 8. Huquqiy tarbiya. 9. Iqtisodiy tarbiya. 10. Jinsiy tarbiya.

Ijtimoiy tarbiya – shaxsni ma'naviy-axloqiy, aqliy, jismoniy, mehnat, estetik, ijtimoiy-g'oyaviy, ekologik, huquqiy, iqtisodiy va jinsiy jihatdan yetuk qilib tarbiyalashni nazarda tutadigan tarbiya. Ijtimoiy tarbiyani tashkil etishda ma'lum ustuvor g'oyalarga tayaniladi. Ustuvor g'oyalarning belgilanishida jamiyat ehtiyoji, jamiyat a'zolarining orzu-niyatlari, hayotiy maqsadlari, intilishlari inobatga olinadi. M: ibtidoiy tuzumda hali mehnat qurollari u qadar takomillashmagan, yashash joylari hayvonlar tahdididan yetarli darajada muhofazalanmagan, oziq-ovqat mahsulotlarini topish mushkul bo'lgan murakkab sharoitda kishilarning jamoa bo'lib yashashlari hayotiy ehtiyoj bo'lib, ijtimoiy tarbiyaning g'oyasi ana shu ehtiyoj negizida shakllantirilgan. Qadimgi davrda esa o'z hududlarini dushmanlarning hujumidan himoyalash masalasi dolzarblik kasb etgan. Shu sababli ijtimoiy tarbiyada yosh avlodni jismoniy jihatdan har tomonlama yetuk, kuchli, baquvvat, irodali, matonatli qilib tarbiyalash g'oyasi asosiy o'rinni egallagan. Xususan, qadimgi Afina va Sparta davlatlarida jismoniy tarbiyaga alohida e'tibor qaratilgan. O'quvchilar yugirish, kurash, balandlikka va uzoqlikka sakrash, disk va nayza uloqtirish, qilichbozlik kabilar bilan shug'ullanishgan. Axborotlashgan jamiyatda esa ijtimoiy subyektning axborotlar, texnologik jarayonlar bilan oqilona ishlashi, shaxslararo ijtimoiy munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yishga erishish ijtimoiy ehtiyoj sifatida kun tartibiga

qo'yilmoqda. Shu sababli ijtimoiy-texnologik madaniyatga ega, har tomonlama rivojlangan komil insonni tarbiyalab voyaga yetkazish mavjud ijtimoiy ehtiyojning qondirilishini ta'minlaydi.

Ijtimoiy xulq-atvor (ingl. "social behavior" – tabiat, kayfiyat) – ijtimoiy-iqtisodiy omillar va ustuvor me'yorlardan kelib chiquvchi individ yoki guruhning jamiyatdagi harakatlari mohiyatini aks ettiruvchi xulq-atvor. Inson (shaxs) ijtimoiy xulq-atvorini pedagogik turkum fanlar orasida nisbatan "yosh" bo'lgan "Ijtimoiy pedagogika" fani o'rgatadi. Shaxsning xulq-atvori axloqiy me'yorlarga muvofiq shaxslaro munosabatlarni tashkil etish vaqtida namoyon bo'ladi. Shaxs xulq-atvori uning ijobiy yoki salbiy sifatlarga egaligini ko'rsatadi. Agarda shaxs ijobiy ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega bo'lsa, u holda uning xulq-atvorida tabiatga to'g'ri munosabat, atrof-dagilarga g'amxo'rlik, yaqinlariga mehribonlik, shaxslararo munosabatlarda xushmuomalalik, mehnat jarayonida mehnatsevarlik, jismoniy mashqlarni bajarishda kuchlilik, epchilik, chaqqonlik, o'z shaxsini baholashda kamtarinlik, o'zlariga nisbatan saxovatlilik, Vatanga nisbatan vatanparvarlik, haqiqatga nisbatan haqiqatgo'ylik, har bir ishni bajarishda vijdonan ish ko'r ish kabi hodisalar ro'y bersa, salbiy sifatlarga ega shaxs xulq-atvorida esa yuqorida qayd etilgan holatlarning aksi namoyon bo'ladi.

Ijobiy xulq-atvoriga ega bo'lish insonga chiroy bag'ishlaydi. Chunki, u tomonidan tashkil etilayotgan xatti-harakatlar, uning o'zini tutishi jamiyat tomonidan tan olingan axloq me'yorlariga zid bo'lmaydi va shu sababli o'zgalarning g'ashini keltirmaydi. Shunga ko'ra xulq-atvor "suhbatdoshlarning dilini ravshan qilish, kayfiyatini xushnud etish, ko'ngilga taskin berish" uchun xizmat qiladi.

Ijtimoiy xulqni shakllantirish metodlari – ma'lum mashqlar yordamida bolalar faoliyatini to'g'ri, maqsadga muvofiq, puxta tashkil qilish orqali ularni axloqiy me'yor, xulq-atvor qoidalarini bajarishga odatlantiruvchi usullar. Odatlantirish, mashqlantirish (mashq qildirish), topshiriq, pedagogik talablar, jamoat fikri, tarbiyalovchi vaziyat kabilar ijtimoiy xulqni shakllantirish metodlari sirasiga kiradi.

Ilmiy dunyoqarash – ilmiy metodlar yordamida ko'p bor tekshirish, umumiy holda insoniyat tajribasi bilan tasdiqlanish qonunlariga tayanuvchi dunyoqarash. U uzluksiz, izchil ravishda insoniyat tomonidan orttirilgan, mavjud ilmiy bilimlarni puxta o'zlashtirish, hayotiy tajriba orttirish asosida shakllanadi. Shaxs dunyoqarashini shakllantirish uzoq muddatli, dinamik xususiyatga ega jarayon sanaladi.

Shaxsning ilmiy dunyoqarashga ega bo'lishi, ilmiy bilimlarni o'zlashtirib borishi katta ahamiyat kasb etadi. Buning natijasida shaxs: tabiat, jamiyatda ro'y berayotgan voqea, hodisalar mohiyatini to'g'ri talqin eta oladi; o'ziga va atrof-dagilarga nisbatan oqilona munosabatda bo'ladi; hech qachon dalillar bilan isbotlanmagan voqelik, hodisalarni haqiqat sifatida qabul qilmaydi; ilmiy dunyoqarashga egalik shaxsda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi; zamonaviy sharoitda inson ongini boshqarish ilinjida yurgan turli oqimlar, ularning missionerlik faoliyatlari ta'siriga, mistik g'oyalarga berilmaydi; shaxsiy hayotida, shuningdek, ijtimoiy jamiyatda ro'y

berayotgan o'zgarishlarning muayyan qonuniyatlarga asoslanishiga ishonadi va ularni tabiiy qabul qiladi; o'zining va jamiyat hayotida sodir bo'layotgan salbiy hodisalarni o'tkinchi sifatida qabul qiladi, kelajakka ishonch bilan qaraydi.

Ilmiy qarash (yun. "idea" – g'oya, tasavvur, tushunchalar yig'indisi) – muayyan hodisa, jarayonning mohiyatini yorituvchi, ilmiy jihatdan asoslangan fikr, g'oya. U shaxs tomonidan mavjud ilmiy bilimlar tizimi puxta o'zlashtirilganda, bilimlarni bir-biri bilan taqqoslash, solishtirish, predmet, hodisa yoki jarayon mohiyatini tahlil qilish natijasida yuzaga keladi. Ilmiy qarash ilmiy dunyoqarashdan farqlanib, uning shakllanishi uchun asos vazifasini o'taydi.

Ilmiy tafakkur – ijtimoiy voqea-hodisa va jarayonlarga ilmiy yondashuvni anglatuvchi inson aqliy faoliyatining yuksak shakli.

Iltijo – ota-onalarning farzandlar tarbiyasini tashkil etishda ularning solih insonlar bo'lib kamolga yetishishlari, omadli, baxtli bo'lishlarini Oллоhdan so'rab qilinadigan o'tinchli so'rovi, iltimosi.

Iltimos – aniq bir tarbiyaviy maqsadga erishish, bolalarga ijobiy ta'sir ko'rsatish uchun ularga yoki atrofdagilarga qilingan murojaat.

Immunitet (lot. "immunitas", "immunitatus" – biror narsadan xalos etish, ozod bo'lish) – organizmning fiziologik ravishda o'zidan irsiy xususiyatlariga ko'ra yot, begona bo'lib, uning butunligi, yaxlitligi va biologik o'ziga xosligiga zarar yetkazadigan miroorganizm (kasallik qo'zg'atuvchi, virus)lar, zaharli moddalar va b.dan himoyalalanish reaksiyasi. Bu tushuncha garchi tibbiy atama bo'lsa-da, so'nggi yillarda ijtimoiy tushunchalardan biri (g'oyaviy immunitet) sifatida ham faol qo'llanmoqda.

Individ (lot. "individuum" – bo'linmas, yagona) – xatti-harakatlarni shartli refleks yordamidagina tashkil eta oladigan biologik mavjudot bo'lib, uning shaxs sifatida shakllanishi psixologik jihatdan taraqqiy etish, o'z xatti-harakatlari bilan b.dan ajralib turish, shaxsiy xususiyatlarga, xulq-atvor hamda dunyoqarashga ega bo'lish talab qilinadi. Individning shaxsga aylanishini ta'minlash uchun: 1) irsiyat (biologik omil); 2) muhit (ijtimoiy omil); 3) tarbiya kabi omillarning mavjud bo'lishi talab qilinadi.

Individuallik – alohida olingan shaxsgagina xos bo'lib, uni boshqalardan ajratib turadigan xususiyatlarining namoyon bo'lishi.

Individual rivojlanish dasturi (IRD) – har bir shaxs yoki mutaxassisning o'zida ma'lum sifat, BKM, kasbiy kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish ehtiyojlari asosida ishlab chiqilgan shaxsiy-amaliy xarakterdagi dastur. Ushbu dasturda kasbiy faoliyatni tashkil etish uchun zarur bo'lgan BKM hamda kasbiy kompetentlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish muddatlari belgilanadi.

Individual ta'lim – shaxs tomonidan uning uchun qulay bo'lgan vaqt, makon va muddatda muayyan dastur asosida bilim olinishini ta'minlaydigan ta'lim; pedagogik texnologiyalardan biri. U qadimdan yo'lga qo'yilgan. Bozor munosabatlari sharoitida har bir mutaxassis kuchli raqobatga bardoshli bo'la olishi zarur. Bu esa tabiiy ravishda mutaxassislarni o'z ustilarida ishlash, kasbiy bilim, ko'nikma, malakalarini doimiy ravishda takomillashtirib borishni taqozo etadi. Xuddi mana shu sababga ko'ra uzluksiz ta'limning muayyan bosqichlari, umumiy o'rta ta'lim maktablari, kasb-hunarga yo'naltirilgan ta'lim muassasalari, oliy o'quv yurtlari, qolaversa, kasbiy faoliyatni olib borish davrida individual tarzda ilmiy bilimlarni o'zlashtirish, o'z bilimlarini mustahkamlash va boyitish, kasbiy faoliyatga tayyorlanishga yo'naltirishni taqozo etmoqda. Individual ta'lim vaqtni iqtisod qilish, ortiqcha kuch va mablag' sarflanmaslik, maqbul dastur, vaqt va makonni tanlash imkoniyatini yaratadi. Bu turdagi ta'limning tobora keng ommalashib borayotgan shakli repetitorlik ta'limidir. U asosida ta'lim olishda ma'lum qulayliklarga ega bo'lish mumkin. Bunda, eng muhimi, o'qituvchi butun e'tiborini alohida shaxsga qaratishi, uning ichki imkoniyat, qiziqish va ehtiyojlarini inobatga olgan holda o'quv materiallarini tanlaydi.

“Dalton-reja” nomi bilan ommalashgan individual ta'lim 1905 yili Dalton shahri (Massachusetts shtati)da o'qituvchi Yelena Park Xerst tomonidan birinchi bor qo'llanilgan. Mazkur ta'lim shakli laboratoriya yoki ustaxonalar tizimi deb ham ataladi. “Dalton-reja” nomli ta'lim shaklining mohiyati quyidagilardan iborat: ta'lim samaradorligi har bir o'quvchining imkoniyati, qobiliyatiga bog'liq; o'qishni an'anaviy tashkil etish o'quvchining mustaqil o'quv faoliyatining asosi hisoblanadi; o'qituvchi faoliyatining odob bilan tashkil etilishi, sinf laboratoriyasining ustaxonalar bilan almashtirilishi; darslarning bekor qilinishi; yangi materialning tushuntirilmasligi, o'quvchilarning laboratoriya (ustaxona)larda topshiriq asosida mustaqil shug'ullanishlari va zarur bo'lgan paytda o'qituvchidan yordam so'rashlari.

Individual o'quv dasturi – muayyan o'quv fani yoki bilim sohasi bo'yicha ta'lim oluvchilarning qobiliyati, iqtidorini inobatga olgan holda uni yakka tartibda yanada rivojlantirish maqsadida ishlab chiqiladigan o'quv dasturi. U ta'lim muassasasining Pedagogik kengashlari tomonidan tasdiqlanadi.

Induksiya (lot. “inductio” – burish, to'g'rilash, qo'zg'atish) – xususiy hodisa, holatlarga tayangan holda umumiy xulosalarni chiqarishga asoslanib, mulohaza yuritish usuli; bilish jarayonining tadqiqot metodi.

Innovatsion faoliyat – yangi ijtimoiy talablarning an'anaviy me'yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g'oyalarning mavjud g'oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmualar muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat.

Innovatsiya (yangilik kiritish) – muayyan tizimning ichki tuzilishini o'zgartirishga qaratilgan faoliyat bo'lib, uning natijasi muayyan tizimning rivojlanishiga yoki uni tubdan o'zgartirishga xizmat qiladi.

Innovatsion ta'lim (ingl. “innovation” – yangilik kiritish, ixtiro) – o'quvchi (talaba)larda yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalarni, me'yor, qoidalarni samarali qabul qilish va ulardan o'rinli, maqsadli foydalanishga oid ko'nikma, malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim; pedagogik texnologiyalardan biri. Ushbu tushuncha dastlab 1979 yilda Rim klubida “Ta'lim berishning chegarasi yo'q” (“Нет пределов обучению”) mavzusida o'qilgan ma'ruzada tilga olingan. Mazkur ta'lim ijtimoiy muhit, madaniyat, ta'lim sohalarida ro'y berayotgan innovatsion o'zgarishlarni rag'batlantirish, shaxs hayoti, jamiyatning innovatsion davrida yuzaga kelayotgan muammoli vaziyatlarni ijobiy hal qilishni tezlashtirish imkoniyatini yaratadi. Uzluksiz ta'lim tizimida innovatsion ta'limdan foydalanish o'quvchi va talabalarni ular tomonidan bilim, ko'nikma, malakalar o'zlashtirayotgan sohalarida yangiliklarni yaratish, ilg'or g'oyalarni asoslash, amaliyotga samarali tatbiq etishga tayyorlaydi.

Institut (lot. “institutum” – o'rnatish, tuzish, ta'sis etish) – muayyan yo'nalishda faoliyat ko'rsatib, oliy ma'lumotli, malakali mutaxassislarni tayyorlovchi oliy o'quv yurti yoki ilmiy muassasa. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida institutlar ham universitet, akademiya, milliy raqs va xoreografiya oliy maktabi kabi oliy o'quv yurtlari orasida muhim, salmoqli o'rin tutadi. Zero, institutlar O'zbekistonda son jihatidan (jami 34 ta) eng ko'p oliy o'quv yurti sanaladi. Ular quyidagilardir: 1. Andijon davlat tibbiyot instituti. 2. Andijon mashinasozlik instituti. 3. Andijon qishloq xo'jaligi instituti. 4. Buxoro davlat tibbiyot instituti. 5. Buxoro muhandislik texnika instituti. 6. Farg'ona politexnika instituti. 7. Jizzax davlat pedagogika instituti. 8. Jizzax politexnika instituti. 9. Milliy rassomchilik va dizayn instituti. 10. Namangan muhandislik-texnologiya instituti. 11. Namangan muhandislik pedagogika instituti. 12. Navoiy davlat pedagogika instituti. 13. Navoiy davlat konchilik instituti. 14. Nukus davlat pedagogika instituti. 15. Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti. 16. Qo'qon davlat pedagogika instituti. 17. Samarqand arxitektura qurilish instituti. 18. Samarkand davlat tibbiyot instituti. 19. Samarqand davlat chet tillar instituti. 20. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti. 21. Samarqand qishloq xo'jalik instituti. 22. Toshkent arxitektura qurilish instituti. 23. Toshkent avtomobil va yo'llar instituti. 24. Toshkent davlat sharqshunoslik instituti. 25. Toshkent farmatsevtika instituti. 26. Toshkent irrigatsiya va melioratsiya instituti. 27. Toshkent kimyo-texnologiya instituti. 28. Toshkent moliya instituti. 29. Toshkent pediatriya tibbiyot instituti. 30. Toshkent temir yo'l muhandislari instituti. 31. Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti. 32. Toshkent viloyat davlat pedagogika instituti. 33. O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti. 34. O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti.

Interfaollik (r. “ИНТЕРАКТИВ”, ing. “interact”; “inter” – o'zaro, ikki taraflama, “act” – harakat qilmoq, ish ko'rmoq) – ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaligi.

Interfaol metodlar – ta'lim jarayonida o'quvchilar va o'qituvchi o'rtasida

hamkorlikni qaror toptirish, faollikni oshirish ta'lim oluvchilar tomonidan bilimlarni samarali o'zlashtirish, ularda shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan metodlar. Bu turdagi metodlar interfaol ta'limning muhim tarkibiy elementi hisoblanadi. Hozirgi kunda interfaol metodlarning 600 dan ortiq turi mavjud bo'lib, o'quv materialining xarakteri, talabalarning yosh va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ta'lim jarayonida ularning har biridan samarali foydalanish mumkin.

Interfaol ta'lim (lot. "inter" – oraliq, o'rtasi, o'zaro) – o'qitish jarayonining asosiy ishtirokchilari: o'qituvchi, o'quvchi va o'quvchilar guruhi o'rtasida yuzaga keladigan hamkorlik, qizg'in bahs-munozalar, o'zaro fikr almashish asosida tashkil etiladigan ta'lim turi. Bu kabi ta'lim erkin fikrlash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda yechimlarni birgalikda izlash, o'quv materiallarini o'zlashtirishda o'quvchilarning o'zaro yaqinliklarini yuzaga keltirish, "o'qituvchi – o'quvchi – o'quvchilar guruhi"ning o'zaro bir-birlarini hurmat qilishi, tushunishi va qo'llab-quvvatlashi, samimiy munosabatda bo'lishi, ruhiy birlikka erishishi bilan tavsiflanadi. Interfaol ta'lim quyidagi belgilar orqali namoyon bo'ladi: ko'p fikrlilik; suhbat (dialog); fikrlashga asoslangan faoliyat; g'oyalarning yaratilishi (ilgari surilishi), tanlash imkoniyatining mavjudligi, muvaffaqiyatli vaziyatlarni hosil qilish hamda refleksiya.

Internetga tobeklik – ixtiyorsiz, gohida ongsiz ravishda Internet xizmatidan foydalanishga asossiz ravishda ehtiyoj sezish.

Intervyu – respondent e'tiboriga turkum savollarni havola etish orqali uning tadqiq etilayotgan muammo, yoki umumiy muammoning biror jihatini yorituvchi hodisaga nisbatan munosabatini o'rganish usuli. U respondent e'tiboriga turkum savollarni havola etish asosida o'tkaziladi. Intervyu jarayonida olingan savollarga nisbatan tadqiqotchi tomonidan munosabat bildirilishi uning samarasini oshiradi.

Iqtisodiy tarbiya – o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish orqali ularda iqtisodiy faoliyat (oila byudjetini shakllantirish, oila xo'jaligini yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, ko'paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to'g'ri yo'lga qo'yish kabi) ko'nikma, malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ijtimoiy tarbiya turi; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri. Bu yo'nalishdagi tarbiyaning maqsadi o'quvchilarga nazariy va amaliy iqtisodiy bilimlarni berish asosida ularni iqtisodiy munosabatlar jarayoni hamda iqtisodiy faoliyatni samarali tashkil etishga tayyorlashdan iborat. Iqtisodiy tarbiya iqtisodiy ta'lim bilan chambarchas holda olib boriladi. Iqtisodiy tarbiyani tashkil etishda oila, ta'lim muassasasi va jamoatchilik o'rtasidagi hamkorlikka tayanish ijobiy natijalarni beradi.

Iqtisodiy tarbiyani tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar hal qilinadi: o'quvchilarga iqtisodiy bilim asoslari (iqtisod, oila xo'jaligini yuritish va boshqarish, ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish, ishlab chiqarishni moliyalashtirish, kapital, tadbirkor, tadbirkorlik faoliyati, kichik va o'rta biznes, ijara, shartnomalar va ularni tuzish, banklar, bank operatsiyalari, byudjetni shakllantirish, daromad, bankrot, biznes-reja va b.)ni berish; o'quvchilarda iqtisodiy ong va tafakkur, mavjud moddiy

boyliklarga nisbatan oqilona munosabatni tarbiyalash; kasbiy yoki ishlab chiqarish malakalarini shakllantirish, ularni iqtisodiy ishlab chiqarish jarayoniga faol jalb etish; o'quvchilarda tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishga nisbatan ehtiyoj va layoqatni yuzaga keltirish; o'quvchilar tomonidan tadbirkorlik faoliyatining yo'lga qo'yilishiga erishish.

Iqtisodiy tarbiyani tashkil etish jarayonida o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish asosida mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlash, bozor infrastrukturasi qoidalariga amal qilish, ichki bozorni to'ldirish, kichik va o'rta biznesni yaratish borasidagi faoliyat jarayonida ishtirok etish ko'nikma, malakalarini hosil qilish, inson mehnati bilan yaratilgan moddiy boylikni asrash, ularni ko'paytirish borasida qayg'urish tuyg'ularini qaror toptirish, iqtisodiy madaniyatni shakllantirish o'ziga xos ahamiyatga ega. Bu turdagi tarbiya samaradorligi iqtisodiy mavzulardagi suhbat, bahs-munozara, trening, ishlab chiqarish ilg'orlari bilan uchrashuv, ishlab chiqarish korxonalariga uyushtiriladigan ekskursiya, o'quvchilarning ishlab chiqarish borasidagi ijodiy qobiliyatlarini namoyish etishga imkon beruvchi ko'rik-tanlov, iqtisodiy mavzularga oid konferensiya, seminar, munozara, tadbirkorlik yoki muayyan kasbiy faoliyatga doir ko'nikmalarni shakllantiruvchi ishchanlik o'yinlarini tashkil etish asosida ta'minlanadi.

Bu turdagi tarbiya o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning tarkibiy qismlaridan biri sanaladi. O'zbekiston Respublikasida bozor munosabatlari shakllanayotgan sharoitda o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish, ularda iqtisodiy faoliyat yurita olish ko'nikmalarini shakllantirish zarur.

Iqtisodiy ta'lim – o'quvchilarga iqtisodiyot, iqtisodiy munosabatlar va iqtisodiy faoliyatni samarali tashkil etishga doir nazariy bilimlarni berishga yo'naltirilgan ta'lim turi.

Iqtisodiyot nazariyasi – ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish, ishlab chiqarish kuchlarining xalq xo'jaligining mavjud holatiga muvofiq kelishi, iqtisodiy munosabatlar jarayonining umumiy asoslarini tadqiq qiluvchi fan.

Iroda – shaxsning aniq maqsad sari ongli ravishda olg'a intilishi, zo'r berib harakat qilishi. Mavjud ilmiy bilimlarni puxta egallash, o'zida eng yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarkib toptirish uchun shaxs irodali bo'la olishi lozim. Irodaga egalik, shuningdek, turli hayotiy vaziyatlarda o'zini tuta olish, muvaffaqiyatsizlik yoki omadsizlikka uchraganda ruhiy jihatdan tushkunlikka tushmaslik, aslida bu holatlar ham inson hayotining bir qismi ekanligini to'g'ri tushunishga imkoniyat yaratadi. Shu sababli shaxsning irodali bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Axborot oqimi kuchli, chetdan yuborilayotgan salbiy ruhiy omillar soni ham tobora ortib borayotgan mavjud sharoitda o'quvchilarda irodani tarbiyalashga jiddiy e'tibor qaratish yanada dolzarflik kasb etmoqda.

O'quvchilarda irodani shakllantirish uchun, eng avvalo, ularning hayotiy maqsadlar haqidagi tushunchalarga ega bo'lishlarini ta'minlash, o'z oldilariga oliy hayotiy maqsadlar (m: jamiyat va xalq uchun manfaat keltiradigan faoliyatni tashkil etish, tinchlikni himoya qilish, har qanday urush harakatlariga nisbatan nafrat bildira

olish, Vatan manfaati uchun kurashish, umumbashariy ekologik xavfning oldini olishga ozgina bo'lsa-da, o'z hissasini qo'shish, jamoa sha'nini himoya qilish va h.k.)ni qo'ya olishga o'rgatish maqsadga muvofiqdir. O'quvchilar yoshlikdanoq oliy va tor, biqiq, xudbinona maqsadlar (nima qilib bo'lsa-da, guruhda birinchi bo'lish, qanday yo'l bilan bo'lsa-da, manfaatli lavozimni egallash, qiyin vaziyatlarda jamoa a'zolari to'g'risida emas, balki o'zi haqida o'ylash, ma'lum jarayonlarda javobgarlikni o'z zimmasidan soqit qilish, "hech kim menga tegmasa bo'ldi" qabilida hayot kechirish va b.)ni farqlashga o'rganishlari lozim.

Iroda go'daklik davrida ko'zga tashlanadigan ixtiyorsiz faollik negizida shakllanadi. Bu davrda go'dak tashqi ta'sirlarga ixtiyorsiz ravishda, o'ylab o'tirmagan holda qarshilik ko'rsatadi. Uning salbiy tashqi ta'sirlarga nisbatan harakatlari o'z-o'zidan paydo bo'ladi. Maktabgacha ta'lim yoshidan boshlab bolalarda ixtiyorsiz faollik asosida irodaviy faollik taraqqiy eta boshlaydi. Bu davrda u o'yinlar chog'ida albatta g'olib bo'lishga, tengdoshiga yordam berishga intiladi, garchi jismonan kuchi yetmasa-da, ayrim yumushlarni (m: ukasini yoki og'ir sumkani ko'tarishni, yuqorida turgan buyumni olishni va h.k.) bajarishga intiladi. Bu kabi yumushlar uchun imkoniyatlari darajasida bo'lmasa-da, biroq, bolaning bunday yondashuvini rag'batlantirish lozim. Zero, ana shunday intilishlarning uzluksiz, izchil sodir etilishi bolalarda irodaviy faollikni kuchaytiradi.

Shaxsda irodaviy harakatlarning namoyon bo'lishi quyidagi bosqichlarda kechadi: maqsadni aniqlashtirish; maqsadga erishish vositalarini belgilash; motivatsiyalash (sabablarni asoslash); motiv (rag'bat, sabab)lar kurashi; qaror qabul qilish (unda qat'iyat va qa'tiyatsizlik namoyon bo'ladi); qarorni ijro etish; ichki qarshiliklarni yengish; tashqi qarshiliklarni yengish; bajarilgan ishga baho berish.

Iroda ma'lum bir qarorga kelishda hamda bu qarorni ijro etishda namoyon bo'ladi. Inson hayotining barcha davrlarida go'daklikdagi ixtiyorsiz faollik shaxs taraqqiyotining keyingi bosqichlarida yuzaga keladigan irodaviy harakatlarga turlicha ta'sir qiladi. Bu ta'sir irodaviy harakatlarni yanada faollashtirishi ham, susaytirishi ham mumkin.

Iroda negizida quyidagi sifatlar namoyon bo'ladi: aniq maqsadga intilish (sobitqadamlik); qat'iyat; matonat, izchil harakat qilish, qaysarlik, sabr-toqat, barqarorlik.

Har bir shaxsda irodalilik darajasi turlicha bo'ladi. Bir hayotiy faoliyatni tashkil etayotgan shaxslarda iroda yuqori darajada bo'lishi mumkin. Bu o'rinda Genri Fordning to'rt silindrli motorni yaratish jarayonidagi irodasini misol qilib keltirish mumkin. Genri Ford mutaxassislar bunday motorni yaratishning iloji yo'q deyishganda ham o'z qaroridan qaytmay, "Toki uni yaratmaguncha, ishni to'xtatmanglar! Qancha mablag', qancha vaqt sarflanishi meni qiziqtirmaydi" deb javob bergan. Aslida buyuk ixtirolarning kashf etilishi ana shunday jarayonda kechadi.

Shuningdek, o'quvchilarda iroda sifatlarini shakllantirishda hayotiy misollardan foydalanish, imkon qadar sharoit yaratib, ularning o'z irodalarini chiniqtirishlarini ta'minlash maqsadga muvofiqdir. Bu o'rinda irodali shaxs, jasoratli, uchuvchi, inson matonatining yorqin timsoli A.P.Maresevning hayoti haqida hikoya qilingan B.Polevoyning "Chin inson qissasi" asarini individual, guruh va jamoa bo'lib o'qish,

muhokama qilish pedagogik jihatdan samarali yo'l sanaladi. Qolaversa, turli ommaviy axborot vositalarida berilgan inson irodasi, uni shakllantirish va chiniqtirishga oid materiallarni tahlil qilish, faqat irodaviylik emas, irodasizlik ham yoritilgan manbalar mazmuni yuzasidan o'quvchilarning o'z fikr-mulohazalarini bildirishlarini ta'minlash ham ularni o'z irodalarini chiniqtirishga rag'batlantiradi.

Irsiyat – ajdodlarga xos biologik (tana tuzilishi, individual rivojlanish, moddalar almashinuvi, salomatlik holati, turli kasalliklarga moyillik va b.) belgilar hamda rivojlanish holatlarini keyingi avlodlarga o'tishini ifodalovchi xususiyat. U, eng avvalo, o'sayotgan organizmning jismoniy tuzilishi va biologik o'ziga xos xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Biologik nuqtai nazardan quyidagi irsiy xususiyatlar ota-onadan bolaga o'tishi mumkin: anatomik-fiziologik belgilar (yuz tuzilishi, teri, soch hamda ko'z ranglari, burun va quloq shakli, qoshning tuzilishi, qaddi-qomat, yurish holati, fe'l-avtor), nutq, tafakkur qobiliyati, mehnatga bo'lgan munosabat, ijodiy layoqat va b. Ayni o'rinda shuni ham yodda tutish kerak: bolaga ota-onadan yoki ajdodlaridan o'zgarish xususiyatlarigina meros bo'lib o'tmaydi. Ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot jarayonida biologik mavjudot – odamning anatomik va fiziologik belgilari o'zgarishi mumkin. Bu o'zgarishlar bir necha avlodlar almashinuvida mustahkamlanib, takomillashib, nasldan-naslga o'taveradi. Inson organizmining tabiiy qonuniyatlar va o'z tabiatiga muvofiq o'sishi, biologik rivojlanish jarayonida namoyon bo'ladigan irsiy xususiyatlar birlamchi (genetik) omil sanaladi. Biologik rivojlanish jarayonida quyidagi hodisalar kuzatiladi: inson tanasidagi ayrim organlar o'sadi (m: yurak, o'pka hajmi, miya va tana vazni ortadi, ko'krak qafasi kengayadi, asab tizimi taraqqiy etib, mustahkamlanib boradi, suyaklar o'sadi. Jumladan, miya vazni bola bir yoshga to'lgach ikki baravar, to'rt-besh yoshlarga borib esa uch baravar ortadi.

Go'daklarning xatti-harakatlari shartsiz reflekslar yordamida amalga oshirilsada, shu bilan birga tashqi muhit ta'sirida bu kabi reflekslar negizida shartli reflekslar yuzaga keladi. Bola ikki yoshga qadam qo'ygach, unda I.P.Pavlov "ikkinchi signal tizimi" deb ta'riflagan va miya po'stining faqat insongagina xos bo'lgan oliy funksiyasi namoyon bo'la boradi. Buyuk biolog I.P.Pavlov ta'limotiga ko'ra, ikkinchi signal tizimining mexanizmlari, avvalo, tafakkurning, so'ngra og'zaki va yozma nutqning asab-fiziologik negizi sanaladi. Ikkinchi signal tizimining xususiyati shundaki, unga ko'ra bosh miya po'sti tashqaridan qabul qilinayotgan so'zlarga harakatlar orqaligina emas, balki so'zlar yordamida ham ta'sir ko'rsata oladi. Birinchi va ikkinchi signal mexanizmlarini o'zida qamrab olgan, taraqqiy etgan asab tizimi, shu jumladan, bosh miya shaxsning tobora rivojlanib boruvchi ruhiyatining moddiy negizidir. Biroq, birgina organizmning o'sishi shaxs kamolotini, uning ruhiyatini, o'y-fikrlarining mazmuni va shaklini belgilay olmaydi. Ya'ni bola tanasida biologik-fiziologik o'zgarishlarga kechmaydi hamda u tayyor bilim, ko'nikma, malaka, qiziqish va qobiliyatga ega bo'lib tug'ilmaydi.

Organizmning o'sishi asab tizimining taraqqiy etishini ta'minlaydi. Asab tizimining taraqqiy etishi esa o'z navbatida ruhiyatning rivojlanishi uchun imkoniyat yaratadi. Shaxsning to'laqonli rivojlanishi uchun ham biologik o'sish, ham ruhiyatning taraqqiy etishi talab etiladi, u subyektlar orasida – ijtimoiy muhitda

yashashi, ana shu muhit ta'sirida rivojlanishi lozim.

Istak – shaxs tomonidan ehtiyojning yetarli darajada anglanganligi bilan tavsiflanuvchi faoliyat rag'batini (motivi). Kishida hosil bo'lgan istak ma'lum darajada anglansa, tilak-havasga aylanishi mumkin.

Izohlash – tarbiyalanuvchiga hissiy-og'zaki ta'sir etish usuli. Uning muhim belgisi muayyan guruh yoki alohida shaxsga yo'naltirilganligidir. O'quvchilar bilan ishlaganda ma'naviy-axloqiy tushunchalarning ijtimoiy ahamiyati va ma'nosini izohlash zarur. Izohlash quyidagi holatlarni yuzaga keltiradi: 1) yangi ma'naviy-axloqiy sifatlar yoki xulq ko'nikmalarini tarkib toptirish va mustahkamlash; 2) tarbiyalanuvchilarda sodir etilgan muayyan hodisa (m: sinf o'quvchilarining ommaviy ravishda darsga kelmaganliklari)ga ongli munosabatni tarbiyalash.

Ishlab chiqarish amaliyoti – malakali mutaxassislarni tayyorlashga yo'naltirilgan o'quv jarayonining muhim tarkibiy qismi. Amaliyot davrida nazariy ta'lim hamda malakani va tanlangan ixtisoslikni o'zlashtirish bo'yicha amaliy ishlarning ko'nikma va malakalarini egallash natijalarini mustahkamlash va aniqlashtirish ro'y beradi. O'quv jarayonini amaliyot bilan almashtirish talablar bilan o'zaro bog'langan obyektiv qonuniyatlarga asoslangan hodisa bo'lib, u bo'lajak mutaxassis xatti-harakatlarini maksimal darajada kelgusi kasbiy faoliyatga yaqinlashtiradi.

Ishlab chiqarish mehnati – ta'lim muassasalarida o'quvchilarni muayyan yo'nalishlar bo'yicha kasb yoki hunar asoslaridan xabardor qilish, ularda amaliy ko'nikma, malakalarni shakllantirish yo'lida olib borilayotgan pedagogik faoliyatni ifodalovchi mehnat turi. Ko'p hollarda to'garaklar negizida ishlab chiqarish mehnati tashkil etiladi. Shu bilan birga ta'lim muassasalarida yo'lga qo'yilgan ishlab chiqarish mehnati o'quvchilarning hissiy, estetik jihatdan tarbiyalashga ham xizmat qiladi. Ularda o'z-o'ziga bo'lgan ishonch, o'z mehnati mahsulidan zavq olish, narsa va buyumlarni estetik baholash qobiliyati shakllanadi.

Ishontirish – bolalar, o'smirlar va yoshlarda muayyan g'oyaning haqiqatligiga, xulq-atvor me'yorlari, qoidalari, xatti-harakat, faoliyatning to'g'riligiga ishonch hosil qilish orqali ularda mustahkam e'tiqod, hayotiy pozitsiyani shakllantirish, o'zining hamda atrofdagilarning xulq-atvorlarini oqilona baholashga o'rgatish usuli.

Ishonch bildirish – bolalar va o'smirlarga ularning yosh xususiyatlari, jismoniy imkoniyatlarini inobatga olgan holda muayyan topshiriqlarni berish usuli.

Ishchi o'quv dasturi – namunaviy dastur asosida DTS va muayyan, aniq ta'lim muassasasiga mos ravishda o'quv jarayonining metodik, axborot, texnik ta'minlash imkoniyati, o'quvchilarning tayyorgarlik darajalari inobatga olingan holda ishlab chiqilib, ta'lim muassasalarining Pedagogik kengashlari tomonidan tasdiqlanadigan o'quv dasturi. Bu kabi o'quv dasturlari ta'lim muassasalarida ishlab chiqiladi. Ishchi

o'quv dasturlarini yaratish tartibi ta'lim tizimini boshqaruv organlari tomonidan belgilanadi.

Ishchi o'quv rejasi – namunaviy o'quv rejalari asosida o'quv muassasalarining mavjud sharoitlarini hisobga olgan holda yaratiladigan o'quv reja. Ishchi o'quv dasturlarini yaratish tartibi ta'lim tizimini boshqaruv organlari tomonidan belgilanadi.

Ichki nazorat (ta'lim muassasasida) – ta'lim muassasasi jamoasi, o'qituvchilar guruhi yoki alohida o'qituvchining pedagogik faoliyati tizimi, ta'lim muassasasidagi ta'lim va o'quvchilarning ijtimoiy tarbiyalanganlik darajasi tizimining mohiyatini o'rganish qaratilgan nazorat. Ta'lim muassasasida ichki nazorat quyidagi yo'nalishlarda tashkil etiladi: 1. Pedagogik tashkilotchilikka doir masalalarning hal qilinishi. 2. Ta'lim dasturlari, DTSning bajarilish sifati. 3. O'quvchilar bilim, ko'nikma va malakalarining sifati. 4. O'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasi. 5. O'qitishning ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi funksiyalarining bajarilish holati. 6. Darsdan tashqari tarbiya ishlarni tashkil etish holati va sifati. 7. Pedagogik kadrlar bilan ishlash. 8. Ta'lim muassasasi faoliyatining o'ziga xos samaradorligi. 9. Qabul qilingan qarorlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlarda ko'rsatilgan talablarning bajarilishi.

Ta'lim muassasasining ichki nazorati quyidagi turlarga ajratiladi: I. Asosiy ichki nazorat: 1) mavzuli (aniq bir mavzuni o'rganishga yo'naltirilgan) ichki nazorat; 2) frontal (oraliq) ichki nazorat. II. Qo'shimcha ichki nazorat: 1) alohida ichki nazorat; 2) sinf-muloqotga asoslanadigan ichki nazorat; 3) predmetli (o'quv predmetlaridan birining o'qitilishi yuzasidan tashkil etiladigan) ichki nazorat; 4) mavzuli (aniq bir mavzuni o'rganishga yo'naltirilgan) ichki nazorat; 5) majmuaviy (kompleks) ichki nazorat.

J

Jamiyatning axborotlashuvi – zamonaviy axborot texnologiyasi, telekommunikatsiya asosida davlat hokimiyati, turli vazirliklar, idoralar, ishlab chiqarish korxonalari, mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari xamda fuqarolarning axborotga bo'lgan ehtiyojlarini yetarli va to'la qondira oladigan zarur sharoitlar yaratishga qaratilgan ijtimoiy, iqtisodiy va ilmiy texnikaviy jarayon.

Jamoa an'analari – bolalar, o'smirlar va mehnat jamoalarida ularning a'zolari tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan barqarorlashgan odatlar. Bu kabi an'analarda mazmunida jamoa a'zolari o'rtasidagi munosabatlar mazmuni, xususiyati, jamoaning ijtimoiy fikri ifodalanadi.

Bu kabi an'analarni quyidagi turlarga ajratish mumkin: kundalik faoliyat an'analari; bayram an'analari.

Jamoda va jamoa yordamida tarbiyalash – individual shaxs xulq-atvori, yurish-turishi, muomalasi, borliqqa bo'lgan munosabatida kuzatilayotgan salbiy

holatlarni jamoa ta'sirida, jamoa a'zolarining shaxsiy namunasi orqali bartaraf etishga qaratilgan tarbiyaviy ta'sir chorasi; muhim ahamiyatga ega tarbiyaviy tamoyillardan biri. Alohida o'quvchi (talaba)ning jamoada va jamoa yordamida tarbiyalash unga sinf, guruh tomonidan verbal va noverbal shaklda ijobiy ta'sir ko'rsatilishini ifodalaydi. Verbal ta'sir o'quvchi (talaba)ning xulq-atvori, yurish-turishi, muomalasi, borliqqa bo'lgan munosabatiga nisbatan salbiy baho berish: jamoaning yig'ilishida muhokama qilish, jazo chorasini belgilash kabilarda namoyon bo'lsa, noverbal ta'sir uni jamoa a'zolaridan muayyan muddatga ajratib qo'yish, jamoa faoliyati, ijtimoiy jarayon va tadbirlarga jalb qilmaslik, ma'lum voqelik, hodisa, jarayon yuzasidan qaror qabul qilishda uning fikrini inobatga olmaslik va b. ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Jamoa (lot. "kollektivus" – yig'ilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh) – bir necha a'zo (kishi)lardan iborat bo'lib, ijtimoiy ahamiyatga ega umumiy maqsad asosida tashkil etilgan guruh. Ta'lim muassasasi tarkibidagi eng barqaror bo'g'in – muayyan guruhlar negizida shakllangan jamoalar sanaladi. Ta'lim muassasalarida ikki muhim bo'g'in: o'qituvchilar jamoasi va o'quvchilar jamoasi mavjud bo'ladi. Jamoaga xos umumiy xususiyatlar quyidagilardan iborat: 1. Ijtimoiy ahamiyatli yagona maqsadning mavjudligi. 2. Birgalikdagi umumiy faoliyatning tashkil etilishi. 3. Majburiy, masuliyatli munosabatning yo'lga qo'yilishi. 4. Saylangan umumiy rahbariy organga egalik.

Jamoaning bayram an'analari – jamoa tomonidan ijtimoiy ahamiyatga ega turli voqea, hodisalar bilan bog'liq sanalar (m: "Alifbe bayrami", "Mustaqillik bayrami", "Navro'z bayrami", "Xotira va qadrlash kuni" va b.)ni nishonlash maqsadida tashkil etiladigan faoliyat.

Jamoaning kundalik faoliyat an'analari – o'quvchilar jamoasining o'quv faoliyati (o'zaro yordam turlari) va mehnat faoliyati (ko'chatlar o'tkazish, hasharlar uyushtirish va b.)ni o'z ichiga oladigan faoliyati.

Jamoaning norasmiy tuzilmasi – jamoaning barcha a'zolari o'rtasidagi shaxslararo ma'naviy-psixologik munosabatlarning umumiy tizimini, mikrogruphni tashkil qiladigan a'zolar o'rtasida tanlash munosabatlari mavjudligini ifodalovchi tuzilma. Har bir a'zo jamoadagi munosabatlar tizimida u yoki bu o'rinni egallaydi. O'quvchining jamoadagi o'rni uning shaxs sifatida shakllanishi va kamolotga erishishiga muhim ta'sir ko'rsatadi.

Jamoaning rasmiy tuzilishi – jamoaning turli ko'rinishdagi faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'ladigan tashkiliy jihatlarni o'zida aks ettiruvchi tuzilma. Ijtimoiy subyektlarning turli maqsad yo'lida, kasb, faoliyat va yosh nuqtai nazaridan birlashishi sinf, guruh va mehnat jamoasi deb yuritiladi. Sinf, guruh va mehnat jamoasi muayyan shartlarga ko'ra tashkil topadi. Ular quyidagilardir: aniq maqsad atrofiga a'zolarini birlashtira olishi; barqaror, turg'un xarakter kasb etishi (uzoq muddat mavjud bo'lishi); a'zolar o'rtasida umumiy maqsad negizida aniq

vazifalarning taqsimlanishi, jamoa faoliyatini uning a'zolari tomonidan jamoatchilik fikri asosida nazorat qilib borilishi; jamoa a'zolari o'rtasida o'zaro ma'naviy birlikning qaror topishi; shaxsiy manfaatlarning jamoa manfaatlari bilan uyg'unlashuvi; a'zolarining bir-biriga yordamga shayligi va sh.k.

Jamoatchilik fikri – ijtimoiy voqealar, turli guruhlar, tashkilotlar, ayrim shaxslar faoliyatiga bo'lgan yashirin yoki oshkora munosabatlarni o'z ichiga oladigan ijtimoiy ong shakli. U yordamida jamiyat a'zolarining xatti-harakatlari, xulq-atvorlari, yurish-turishlari, faoliyatlari, atrofdagilar bilan muomalalari, munosabatlari ijtimoiy axloq me'yorlariga muvofiq baholanadi va tartibga solinadi. Mohiyatiga ko'ra jamoatchilik fikri muayyan ijtimoiy masalalarni, taniqli shaxslar yoki umuman olganda, jamiyat a'zolaridan ixtiyoriy birining xatti-harakati, xulq-atvori, yurish-turishi, faoliyati, atrofdagilar bilan muomalasi hamda munosabatining ma'qullanishi yoki qoralanishini ifodalaydi. Ana shu jihatiga ko'ra jamoatchilik fikri tarbiyalovchi xarakter kasb etadi.

Jazolash (metod yoki usul sifatida) – ota-onalar, o'qituvchilar, yoshi katta kishilar tomonidan bolalar va o'smirlarning bema'ni gap-so'zlari, qiliqlari, xatti-harakatlari uchun salbiy baho berib, amaliy chora-tadbirlar qo'llash usuli. Xalq pedagogikasida ham jazo berish og'zaki va amaliy tarzda qo'llaniladi. O'zbek xalq pedagogikasida asrlar davomida shakllangan qarashlarga ko'ra jismoniy jazolash inkor etilmaydi. Aksincha, dastlabki e'tirof etish, ogohlantirish hech bir natija bermagandan so'ng so'nggi chora sifatida jismoniy jazolash faol qo'llaniladi.

Tarbiya jarayonida quyidagi jazo choralari qo'llaniladi: tanbeh berish; ogohlantirish; uyaltirish; hayfsan berish.

Jazo puxta o'ylab qo'llanilishi lozim, aksincha, jahl ustida jazolash mumkin emas. Jazolar yakka xarakterda, ya'ni, birgina usulni qo'llash asosida, o'quvchining aybiga mos, muvofiq bo'lishi, tez-tez qo'llanilmasligi, jazolanuvchida jazoning to'g'ri belgilanganligiga nisbatan shubha tug'dirmasligi lozim, shundagina ular o'z ayblarini sezadi. Jamoada muhokama qilish va jamoa tomonidan qo'llab-quvvatlangan holda jazo berish uning ta'sir kuchini yanada oshiradi.

Jazolash (faoliyat sifatida) – ota-onalar, o'qituvchilar, yoshi katta kishilar tomonidan bolalar va o'smirlar tomonidan sodir etilgan nojo'ya ish, harakat, faoliyat, so'z uchun og'zaki, amaliy, jismoniy jazoni qo'llash tarzida ko'riladigan choralar. O'rta asrlar maktablarida bolalar juda qattiq jazolangan. Jazo turlari sifatida ovqatdan mahrum etish, karser (bir kishilik qamoqxona)da tutib turish, kaltaklash kabilar qo'llanilgan.

Jazo – o'quvchining individual xatti-harakatlari va umumjamiya faoliyatining salbiy baholanishida qo'llaniladigan eng so'nggi tarbiya usuli. Jazo choralarini qo'llashda jismoniy jazo, urish, kaltaklash qo'rqitish, g'azablantirish, jismonan va ruhan azoblash, tahqirlash, sha'nini yerga urish kabilar taqiqlanadi. Binobarin, o'quvchini qo'rqitish, g'azablantirish ham ijobiy natija bermaydi. Aksincha, o'quvchi qo'rqqanda yolg'on gapirishni o'rganadi, ikkiyuzlamachi bo'lib qoladi. Jazo puxta

o'ylab qo'llanilishi lozim, aksincha, jahl ustida jazolash mumkin emas. Jazolar yakka xarakterda, ya'ni, birgina usulni qo'llash asosida, o'quvchining aybiga mos, muvofiq bo'lishi, tez-tez qo'llanilmasligi, jazolanuvchida jazoning to'g'ri belgilanganligiga nisbatan shubha tug'dirmasligi va ular o'z ayblarini anglashlarini ta'minlashi kerak. Jamoada muhokama qilib, a'zolar tomonidan qo'llab-quvvatlangan jazo berilsa, uning ta'sir kuchi yanada oshadi. Jazo tarbiyalanuvchining jismoniy va ruhiy azoblamasligi, tahqirlamasligi, sha'nini yerga urmasligi kerak.

Jinsiy tarbiya – bolalar, o'smirlar, yoshlarda jins masalalariga nisbatan to'g'ri munosabatni shakllantirishga qaratilgan tibbiy, pedagogik tadbirlar tizimiga ko'ra tashkil etiladigan jarayon. Jinsiy tarbiyaning maqsadi yosh avlodni jins sifatida to'g'ri, sog'lom bo'lib shakllanishini ta'minlash, nikoh va oilaga samarali tayyorlashdan iborat. Jinsiy tarbiyani tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar hal qilinadi: o'quvchilarga jinslarning fiziologik, jismoniy, ijtimoiy jihatdan to'g'ri shakllanishi, shaxsiy gigiena qoidalariga oid bilimlar bilan tanishtirish; ular tomonidan turli jins vakillari o'rtasidagi munosabatlar mohiyatini to'g'ri anglab yetilishini, o'quvchilarning jins sifatida to'g'ri va sog'lom bo'lib kamolga yetishlarini ta'minlash; ularning turli jinslar o'rtasidagi munosabatlarning ma'naviy-axloqiy, ruhiy jihatlariga oid, shuningdek, shaxsiy gigienaning ahamiyati borasidagi tasavvurlarini boyitish; o'quvchilarda turli jinslar o'rtasidagi munosabatlarni tashkil etishga axloqiy, masuliyatli yondashuv, ijobiy munosabat, reproduktiv madaniyatni shakllantirish; ularda shaxsiy gigiena qoidalariga qat'iy rioya qilish, o'zining, yaqinlarining salomatliklarini saqlash ko'nikma, malakalarini hosil qilish; o'quvchilarni nikoh va oilaga samarali tayyorlash.

Bu yo'nalishdagi tarbiyaning metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilishi bolalar, o'smirlarda erta yetilish, jinsiy mayllar erta uyg'onishining oldini oladi. Qolaversa, jinsiy tarbiya davrida o'g'il va qiz bolalarga o'qituvchilar, tibbiyot xodimlari ko'magida shaxsiy gigienaga rioya qilishga doir bilimlarning berib borilishi, ularni yoshlikdanoq o'rinda to'g'ri yotishga, ichki kiyimlarning ozoda bo'lishi, tananing toza tutishga oid ko'nikmalarni hosil qiladi, ular tomonidan shaxsiy sog'lomatlikni saqlash malakasi va reproduktiv madaniyatning samarali o'zlashtirilishini ta'minlaydi. Metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan jinsiy tarbiya yosh avlodning fiziologik jihatdan to'g'ri rivojlanishiga, nikoh va oilaning mustahkam bo'lishiga, reproduktiv salomatlik (zurriyod qoldirish)ka ega bo'lishiga xizmat qiladi.

Ayrim ota-onalar, hatto pedagoglar ham yoshlar o'rtasida jinsiy tarbiyani ular balog'atga yetganlaridan keyin boshlash zarur deb hisoblaydi. Bunday yondashuv, ayniqsa, axborot oqimi shiddatli bo'lgan bugungi kunda noto'g'ri. Chunki yoshlar o'rtasida jinsiy tarbiya vaqtli tashkil etilmasa, ularda chetdan, hech bir izohlarsiz olinayotgan axborotlar tufayli turli jinslar o'rtasidagi munosabatning ma'naviy-axloqiy, tibbiy jihatlari to'g'risida yetarlicha tushunchalar shakllanmaydi. Natijada nikoh va oila muqaddasligini, farzand ko'rish masuliyatini chuqur anglamagan yoshlarda jinsiy hayot faqatgina jismoniy-fiziologik ehtiyojni qondirishdan iborat degan noto'g'ri fikr shakllanadi. Balog'atga yetgunga qadar jinsiy tarbiya asoslari to'g'risidagi bilimlarni o'zlashtirgan yoshlar ijtimoiy me'yorlar, ma'naviy-axloqiy qoidalar, o'zining ruhiy, fiziologik xususiyatlarini anglashga, o'zi uchun umr

yo'ldoshi sifatida tanlanadigan o'zga jins vakiliga hurmat bilan munosabatda bo'lishga, uning sha'ni, or-nomusi, qadr-qimmatini himoya qilishga odatlanib boradi.

Jinsiy tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yishda ota-onalar, pedagoglar o'g'il va qiz bolalarning jinsiy rivojlanishlarining o'ziga xosligi, bosqichlari, tabiiy va g'ayritabiiy jinsiy yetilishni bir-biridan farqlay olishlari lozim. SHuningdek, ular jinsga mos ravishda o'yinchoqlar, kiyim-kechaklar olib berish, bolalarning jinsini inobatga olgan holda turli yumushlarni buyurishni zarurligini yodda tutishlari kerak. Qizlar o'rtasida jinsiy tarbiyani tashkil etishda ularga jinsiy organlarni shamollash, yuqumli kasalliklardan saqlash to'g'risidagi ma'lumotlarni ham berib borish maqsadga muvofiqdir. Jinsiy tarbiyani ma'naviy-axloqiy, aqliy, estetik va jismoniy tarbiyalar bilan bog'lab olib borish ijobiy natijalarni beradi. Bu jarayonda qizlar ongiga qadr-qimmatini anglash, sha'nini ulug'lash, nomusini asrash, masullik, burch, uyat-andisha, hayo-ibo, mehribonlik, fidoiylik, vafo kabi tushunchalarni singdirish, ularda bu fazilatlarni tarbiyalashga jiddiy e'tibor qaratish zarur.

Jinsiy ta'lim – bolalar, o'smirlar, yoshlarga jinslar, jinsiy etilish, jinsiy organlar gigienasi hamda turli jinslar o'rtasidagi munosabatlarning axloqiy mohiyatiga oid nazariy bilimlarni berish orqali ularda bu boradagi tushunchalarni qaror toptirish jarayoni.

Jismoniy tarbiya – 1) o'quvchilarda jismoniy-irodaviy sifatlarni shakllantirish, ularni aqliy, jismoniy jihatdan mehnat va Vatan mudofaasiga tayyorlashga yo'naltirilgan jarayon; **2)** ijtimoiy tarbiya turlaridan biri. Jismoniy tarbiyani tashkil etishda o'quvchilarni o'z sog'liqlarini saqlash va mustahkamlash, organizmni chiniqtirish, jismoniy jihatdan to'g'ri rivojlanish, uning ishchanlik qobiliyatini oshirish to'g'risida g'amxo'rlik qilish tuyg'ularini tarbiyalash, ularda yangi harakat turlariga doir ko'nikma, malakalarni hosil qilish, ularni maxsus bilimlar bilan qurollantirish, o'quvchilarning yoshi, jinsiga muvofiq keladigan (kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, sabot, iroda, xarakterni qaror toptirish va b.) jismoniy sifatlarni rivojlantirish, shaxsiy gigienani saqlashga nisbatan ongli munosabatlarni tarbiyalash maqsadi ko'zlanadi. Pedagogik yondashuvga ko'ra didaktik o'yinlar bilan bir qatorda ularning jismoniy faolliklarini oshirishga xizmat qiluvchi harakatli o'yinlar ham maktabgacha va boshlang'ich ta'lim yoshi bolalarining jismoniy, aqliy jihatdan rivojlanishlariga katta yordam beradi.

Jismoniy tarbiyani tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar hal qilinadi: o'quvchilar sog'lig'ini mustahkamlash, ularni jismonan rivojlantirish; ularning aqliy va jismoniy ish qobiliyatlarini oshirish; o'quvchilarda tabiiy harakatchanlikni rivojlantirish va mustahkamlash; o'quvchilarni harakatning yangi turlariga o'rgatish; o'quvchilarda irodaviy sifatlar (kuch, chaqqonlik, dadillik, chidamlilik, qat'iyatlik va b.)ni rivojlantirish; o'quvchilarda axloqiy sifatlar (intizomlilik, masuliyatlik, jamoa bilan bo'lish va sh.k.)ni tarbiyalashlarda jismoniy tarbiya va sport bilan doimiy, muntazam shug'ullanish ehtiyojini shakllantirish; o'quvchining jismonan sog'lom bo'lishini ta'minlash, shaxsiy gigiena qoidalariga amal qilishga odatlantirish, o'z sog'ligiga ongli munosabatni tarbiyalash.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida tashkil etiladigan jismoniy

tarbiya uning chaqiriqqa qadar boshlang'ich tayyorgarlik bilan bog'liqligiga ko'ra o'ziga xos xarakter kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida mustaqillik yillarida yosh avlodni jismonan sog'lom bo'lishini ta'minlovchi uch bosqichli tizim ishlab chiqildi. Bu tizim: 1. "Umid nihollari" sport musobaqasi (umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilar o'rtasida tashkil etiladi). 2. "Barkamol avlod" sport musobaqasi (o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalarining o'quvchilari o'rtasida tashkil etiladi). 3. "Universiada" sport musobaqasi (oliy o'quv yurtlarining talabalari o'rtasida tashkil etiladi).

Jismoniy tarbiyani bolalarning maktabgacha yoshidan boshlab muntazam tashkil etish maqsadga muvofiq. Shu sababli ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya asosiy o'quv fanlaridan biri sanaladi. Ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiyani tashkil etishda o'quvchilarni quyosh, suv va havo vositalarida chiniqtirishga, dam olish (jumladan, to'yib uxlash) va mehnat faoliyatini to'g'ri tashkil etishga alohida e'tibor qaratish lozim.

O'quvchilarning jismoniy madaniyatga egaliklari quyidagi bilan belgilanadi: 1) jismoniy harakat ko'nikmalariga egalik; 2) jismoniy mehnat qilish qobiliyatining rivojlanganligi; 3) jismoniy kamolotning aks etishi; 5) o'quvchilar tomonidan jismonan rivojlangan idealning tanlanganligi va undan namuna olish yo'lida amaliy harakatlarning tashkil etilayotganligi.

Jismoniy ta'lim – o'quvchilarga shaxsiy salomatlikni saqlash va mustahkamlash, organizmni chiniqtirish, uning ishchanlik qobiliyatini oshirish, shaxsiy gigienani saqlash, jismoniy jihatdan to'g'ri rivojlanishga oid nazariy bilimlarni berishga yo'naltirilgan jarayon.

Joriy nazorat – o'quvchilarning o'quv dasturi mavzulari bo'yicha bilim, ko'nikma, malakalarni aniqlash, baholash shakli. U o'qituvchi tomonidan tashkil etiladi. Joriy nazoratni tashkil etishda o'quvchilarga mavzu bo'yicha kundalik ballar qo'yiladi.

K

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash tizimi – kasbiy bilimlar, ko'nikma va malakalarni yangilash, chuqurlashtirish maqsadida tashkil etiladigan bosqich. Ushbu tizimda asosiy e'tibor mutaxassislarining kasbiy bilimlari va ko'nikmalarini yangilash hamda chuqurlashtirishga qaratiladi. Uzluksiz ta'lim tizimining mazkur bosqichida malaka oshirish va qayta tayyorlash jarayonidan o'tgan mutaxassislar ta'lim muassasasidagi o'qish natijalariga ko'ra davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi guvohnoma yoki sertifikatga ega bo'ladi. Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Kadrlar tayyorlash milliy modeli (KTMM) – O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi davlat siyosatining mohiyatini, malakali kadrlarni tayyorlash, qayta

tayyorlash va malakasini oshirishdan iborat yagona tizimning mazmuni yaxlit holda aks ettiradigan model. KTMM shaxsning yosh xususiyatini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich, izchil rivojlanib borishini kafolatlaydi. Mazkur modelning asosiy tarkibiy qismlari shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan hamda ishlab chiqarish sanaladi.

Kadrlar tayyorlash milliy modelida shaxs: 1) kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekti va obyekt; 2) ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi (DTS orqali ta'lim oladi va kasb-hunar tayyorgarligiga ega bo'ladi); 3) ta'lim sohasidagi xizmatlarni amalga oshiruvchi (tegishli malaka darajasini olgach, ta'lim, ishlab chiqarish, fan, madaniyat va xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat ko'rsatadi, o'z bilimi, tajribasini yosh avlodga o'rgatishda ishtirok etuvchi) sifatida namoyon bo'ladi.

Davlat va jamiyat ta'lim, kadrlar tayyorlash tizimining faoliyatini tartibga solish, nazorat qilishni amalga oshiruvchi kadrlarni tayyorlash hamda ularni qabul qilib olishning kafillari hisoblanadi.

Uzluksiz ta'lim malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo'lib, ta'limning barcha turlari, DTS, kadrlar tayyorlash tizimi tuzilmasi hamda uning faoliyat ko'rsatish muhitini o'z ichiga oladi.

Fan yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi va ulardan foydalanuvchi, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiqaruvchi hisoblanib, uning kadrlar tayyorlash jarayonidagi ishtiroki quyidagilarda aks etadi: tabiat va jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlari to'g'risidagi yangi fundamental va amaliy bilimlarni shakllantirish, ularni kadrlar tayyorlash tizimida ommalashtirish, o'rganish va foydalanish uchun kerakli ilmiy natijalarni jamlash; oliy malakali ilmiy va pedagog kadrlarni tayyorlashni amalga oshirish; kadrlar tayyorlash jarayonini ilmiy-tadqiqot jihatidan ta'minlash infrastrukturasi vujudga keltirish; ta'limning axborot tarmoqlarida foydalanish maqsadida bilimning turli sohalari bo'yicha axborot bazasini shakllantirish; mamlakat ilm-fanning jahon ilm-faniga integratsiyasini ta'minlash; zamonaviy ilm-fan va texnologiyalarning eng muhim muammolarini hal etish uchun ilmiy yutuqlar va kadrlarni xalqaro miqyosda almashinuvini ta'minlash.

Ishlab chiqarish kadrlarga bo'lgan ehtiyojni, ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilovchi asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliya va moddiy-texnika jihatidan ta'minlash jarayonining qatnashchisi bo'lib, uning ta'lim tizimidagi o'rni quyidagilarda aks etadi: turli saviya va malakadagi mutaxassislar bo'lgan talab-ehtiyojni shakllantirish; o'z ixtiyoridagi moddiy-texnik, moliyaviy, kadrlar resurslari, kadrlarni o'qitish, malakasini oshirish va qayta tayyorlash uchun zarur boshqa resurslarni berish bilan uzluksiz ta'lim tizimiga ko'maklashish; muassis, vasiy, donor, homiy tariqasida ayrim mutaxassis va guruhlarini maqsadli tayyorlashni, shuningdek, turli tip va darajadagi o'quv yurtlarini moliyalashda qatnashish; ta'lim va ilm-fanning turli shakllaridagi integratsiyasi (muvaqqat ijodiy jamoalar, o'quv-ilmiy ishlab chiqarish majmualari, markazlari, texnologistlar)ni rivojlantirish.

Kafedra mudiri – kafedraning faoliyati uchun umumiy rahbarlikni olib boruvchi, oliy ma'lumotli, ilmiy daraja (magistr, fan doktori) va ilmiy unvon (dotsent, professor, akademik) unvonga ega shaxs. Kafedrani boshqarish jarayonida

mudirining zimmasiga quyidagi vazifalar yuklanadi. Ular: OTMning barcha tarmoqlarida kafedra faoliyatiga tegishli masalalarning muhokamasi va ularni hal qilinishida ishtirok etish; kafedraning, shu bilan birga, o'qituvchilarning shaxsiy ish rejasini tasdiqlash; kafedra a'zolari o'rtasida pedagogik yuklamalarni taqsimlash va yuklamalarning bajarilishini nazorat qilish; kafedraga pedagog va xodimlarni ishga olish, ishdan bo'shatish, yangi vazifalarga tayinlash; kafedra pedagoglari va xodimlarini rag'batlantirish, belgilangan tartibda ularga nisbatan intizomiy choralarni ko'rish to'g'risida OTM rahbariyatiga takliflar kiritish; kafedrada sog'lom muhitni yaratish va ishlash uchun zarur pedagogik, texnik shart-sharoitlarni yaratish.

Kafedra faoliyati o'quv, ilmiy uslubiy, ma'naviy-ma'rifiy, tadqiqot va b. ish turlarini qamrab olgan istiqbolli va joriy (yillik) rejalarga muvofiq amalga oshiriladi, rejalarning bajarilishi kafedra yig'ilishida muhokama etiladi.

Kafedra – oliy o'quv yurti (fakultet) tuzilishidagi bir yoki bir necha turdosh fanlar bo'yicha o'quv, ilmiy va uslubiy ishlarni amalga oshiruvchi, talabalar orasida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni olib boruvchi, shuningdek, ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlovchi hamda ularning malakasini oshiruvchi asosiy tarmoq (bo'g'in). Kafedra fakultet dekaniga yoki bevosita rektorga bo'ysunadi.

Odatda OTMda ikki turdagi kafedralar faoliyat ko'rsatadi. Ular: 1) umumuniversitet (umuminstitut) kafedralari (OTMdagi barcha fakultetlarga xizmat ko'rsatadi); 2) fakultet kafedralari (faqatgina fakultet uchun xizmat qiladi).

Kafedra kamida beshta o'qituvchi mavjud bo'lganda, ulardan bittasi fan doktori yoki professor darajasi va kamida ikkitasi fan nomzodi yoki dotsent unvoniga ega bo'lganda tuziladi. Jismoniy tarbiya, chet tillari, grafika va chizmachilik, rasm va musiqa kafedralari, odatda, kamida ikkita o'qituvchi ilmiy daraja yoki unvonga ega bo'lganda tuziladi. Kafedra o'quv-tarbiyaviy va ilmiy jarayonni ta'minlovchi o'quv va ilmiy laboratoriya, kabinet, markaz va b. tarmoqlarga ega bo'lishi mumkin. Kafedrani odatda professor yoki fan doktori darajasiga ega bo'lgan, tanlov asosida saylangan kafedra mudiri boshqaradi. Kafedra tarkibiga professor, dotsent, katta o'qituvchi, o'qituvchi, assistent, katta va kichik ilmiy xodimlar, doktorant va aspirantlar, shuningdek, stajyorlar, injener-texnik va yordamchi xodimlar kiradi.

OTMning kafedralari bir mutaxassislik bo'yicha pedagog va ilmiy xodimlardan tashkil topadi. Pedagog va ilmiy xodimlarni kafedraga ishga qabul qilinishi va ishdan bo'shatilishi OTMning Nizomi talabiga ko'ra, ya'ni, konkurs asosida amalga oshiriladi. OTMning proessor-o'qituvchilari har besh yilda davlat attestatsiyasidan o'tkaziladi va ta'lim muassasasi Ilmiy kengashining qaroriga ko'ra lavozimga tayinlanadi. Pedagoglar kasbiy o'sishga erishish, malakalarini oshirish maqsadida ishlab chiqishdan ajralmagan holda muayyan muddatlar (ishdan ajralgan holda har besh yilda) malaka oshirish huquqiga ega.

OTMda faoliyat ko'rsatadigan har bir kafedra oldida muayyan vazifalar qo'yiladi. Kafedralar quyidagi vazifalarni bajarishda vakolat va masuliyatga ega: oliy ta'limning DTS asosida belgilangan o'quv mashg'ulotlarini yuksak nazariy, ilmiy-uslubiy darajada tashkil etish; talabalarning malakaviy amaliyoti, bitiruv va mustaqil ishlarga rahbarlik qilish, reyting nazoratini joriy etish; kafedra fanlari bo'yicha o'quv dasturlarini ishlab chiqish va tasdiqlash uchun taqdim etish; dissertatsiyalar

mavzularini tasdiqlash, dissertatsiyalarni muhokama qilish; turdosh kafedralarning dasturlariga taqriz va xulosalar, shuningdek, kafedraga taalluqli fanlar bo'yicha darslik, o'quv va metodik qo'llanmalar, ko'rgazmali qurollar, o'quv-metodik majmualar va yordamchi adabiyotlar (lug'at, ma'lumotnoma, atlas, ensiklopediya, xrestomatiya, mashqlar to'plami va b.)ni tayyorlash va nashr ettirish; iqtidorli talabalar bilan ishlash, ularni olimpiada va tanlovlarda ishtirok etishga tayyorlash, talabalarning mustaqil ta'lim olishning shakl va metodlarini takomillashtirish; ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish, tadqiqot natijalarini amaliyotga tadbiq etish, talabalar, aspirantlar va doktorantlarning ilmiy ishlariga rahbarlik qilish, tugallangan ishlarni muhokama etish; kafedra xodimlari tomonidan shaxsiy rejada belgilangan yuklanmalarning bajarilishini ta'minlash; tegishli fan va faoliyat sohasi bo'yicha to'plangan ilg'or tajribalarni umumlashtirish, ilg'or pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish; xorijiy oliy o'quv yurtlari tajribasini o'rganish orqali ustuvor g'oyalar hamda masofaviy ta'lim tizimini OTM amaliyotiga joriy etish, ta'lim xizmatlari tizimini rivojlantirish; kafera faoliyatiga byudjetdan tashqari mablag'larni jalb etish, maqsadida korxonalar, xo'jaliklar, muassasalar bilan aloqa o'rnatish asosida o'zaro hamkorlikka erishish; oliy o'quv yurtini bitirganlar bilan aloqa o'rnatish; xorijiy mamlakatlarning ilmiy va ta'lim muassasalari bilan xalqaro aloqalar o'rnatish.

Kaltaklash – tarbiyaviy jarayonda ota-onalar, oiladagi katta yoshli kishilari tomonidan sodir etiladigan bolalar, o'smirlarni ularning nojo'ya, ijtimoiy axloq me'yorlariga zid xatti-harakatlari, yurish-turishlari, xulq-atvorlari, gap-so'zlari uchun jismoniy jazolash chorasi. Tarbiyaviy ta'sir chorasi sifatida kaltaklash yuzga shapaloq tushirish, yelka, tana, oyoq, qo'l va b. a'zolariga biror-bir vosita (m: tayoq, qayish, qo'l va b.) bilan urish orqali amalga oshiriladi.

Kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarini ishga joylashtirish – o'rta maxsus ta'lim muassasalarining tegishli turida muayyan ixtisoslik bo'yicha ta'lim olgan va DTS, o'quv dasturlari talablarini to'liq, minimal darajada bajargan bitiruvchilarni ish bilan ta'minlashga qaratilgan chora-tadbir. Bitiruvchilarning ish bilan bandligiga ko'maklashish kasb-hunar kollejlari, bitiruvchilar va ularning ota-onalari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, mehnat va aholi bandligi organlari, vasiylar, tarmoq vazirliklari, idoralari, korxonalarining hamkorligi bilan amalga oshiriladi. Ana shu maqsadda quyidagi amaliy harakatlar tashkil etiladi: o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari, o'quvchilar va ish beruvchilar o'rtasida belgilangan tartibda uch tomonlama shartnomalar tuzish; yangi ish o'rinlari yaratish ishlarini tashkil etishda shahar ahamiyatiga ega bo'lgan va b. yirik korxonalar ishtirokida kasb-hunar kollejlari bitiruvchilari uchun ish o'rinlarining kasbiy tarkibini aniqlash; ish beruvchilarni va kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarini jalb etgan holda muntazam ravishda ish o'rinlarining yarmarkalarini o'tkazish; bitiruvchilarga tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishda ko'maklashish maqsadida ular uchun O'zbekiston Savdo-sanoat palatasining hududiy organlari ishtirokida biznes-loyihalarni ishlab chiqish va tasdiqlash; ularni tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish va o'zini o'zi ish bilan band etish darajasini oshirish maqsadida imtiyozli kreditlar berish; bitiruvchilardan u yoki bu

yo'nalishda foydalanish bo'yicha imtihon oluvchi professional komissiyalar, vasiylar, boshqa ish beruvchilarning tavsiyalarini berish; ularni ishga joylashtirishga yo'naltirilgan boshqa chora-tadbirlarni amalga oshirishga doir tadbirlarni bajarish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Kasb-hunar kollejlari, o'quvchilar va ish beruvchilar o'rtasidagi uch tomonlama shartnomalarni tuzish, qayta tuzish o'quvchilar ta'lim olishining butun davri jarayonida, shuningdek, oraliq va davlat attestatsiyasi yakunlari bo'yicha amalga oshirilishi mumkin. Bitiruvchilarni ishga joylashtirishga ko'maklashish oliy ta'lim muassasalariga kirgan, mamlakat tashqarisiga chiqib ketgan, mehnatga layoqatsizlik to'g'risida tibbiy xulosaga ega bo'lgan, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa uzrli sabablar bo'yicha kontingentni istisno etgan holda har bir kasb-hunar kolleji, har bir tuman va shahar, viloyatlar bo'yicha egallangan kasb-hunarlar bo'yicha amalga oshiriladi. Kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarini ishga joylashtirish to'g'risidagi axborot qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi hududiy boshqarmalari tomonidan statistika, shuningdek, mahalliy davlat hokimiyati organlariga taqdim etiladi.

Kasb-hunar kollejlari – o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantiruvchi, tanlab olingan kasb-hunar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisosni egallash imkonini yaratish maqsadida tegishli DTS doirasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini beradigan yuridik maqomga ega ta'lim muassasasi. O'zbekiston Respublikasida kasb-hunar kollejlari hududlarning demografik va geografik sharoitlari, tegishli soha mutaxassisliklariga bo'lgan mahalliy ehtiyojlarga asoslanib tashkil etiladi. Kasb-hunar kollejlari o'quvchilarda kasb-hunarga moyillik, umumiy hamda boshlang'ich kasbiy bilim, ko'nikma, malakalarni chuqur rivojlantirishga xizmat qiladi. Kasb-hunar kollejlari mutaxassislar tayyorlashning turi va sohasidan kelib chiqqan holda klassifikatsiya qilinadi. Bu kabi ta'lim muassasalarida kasbiy tayyorgarlik yo'nalishlari respublikani ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlantirish istiqbollari hisobga olgan holda ishlab chiqilib, O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining tayyorlash, kasblar va mutaxassisliklar yo'nalishlari klassifikatoriga muvofiq belgilanadi. Kasb-hunar kollejlarda mutaxassislar tayyorlash soni, kasb-hunar kollejlari sohasini qayta o'zgartirish imkoniyati mehnat bozorining u yoki bu soha kadrlariga bo'lgan ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda aniqlanadi. Iqtisodiyot tarmoqlari va ma'muriy-ijtimoiy sohaning kadrlarga bo'lgan talabini eng yuqori darajada ta'minlashni hisobga olgan holda, zarur soha va ta'lim darajasi bo'yicha kadrlar tayyorlashni tartibga solish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan amalga oshiriladi.

Kasb-hunar kollejlarda ta'lim va kasb-hunar dasturlarini bajarish korxonalar va kasb-hunar kollejlari o'rtasidagi o'zaro hamkorlik asosida amalga oshiriladi. Bu kabi ta'lim muassasalarida o'quvchilar bir yoki bir necha ixtisoslik bilimlarini o'zlashtirishlari mumkin. Kasb-hunar kollejlarning bitiruvchilariga davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi diplom beriladi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini olganlikni tasdiqlovchi diplomda o'qitilgan fanlar, o'quvchining ular bo'yicha tayyorgarlik darajasi hamda tegishli mutaxassislik bo'yicha egallagan malaka

ko'rsatkichlari qayd qilinadi. Diplom asosida bitiruvchilar ta'limning keyingi bosqichlarida o'qishni davom ettirish yoki egallangan ixtisos va kasb-hunar bo'yicha mehnat faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga egadir.

2018-2019 o'quv yilining boshida respublikada jami 1414 ta kasb-hunar kollejlari faoliyat ko'rsatgan.

Mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan kasb-hunar kollejlari uchun tarmoq vazirliklari, idoralari, iqtisodiy barqaror korxonalar orasidan vasiylar aniqlanib, ish beruvchilar bilan hamkorlikni rivojlantirish ta'minlanadi, turli korxonalar, muassasalarda ishlab chiqarish amaliyotini tashkil etish, keyinchalik bitiruvchilarni ishga joylashtirish va ta'lim muassasalarining moddiy-texnik, resurs bazasini mustahkamlash, o'quvchi va o'qituvchilarni ijtimoiy himoya qilishga ko'maklashadi.

O'quvchilarni soha bo'yicha tabaqalashtirilgan, kasbga yo'naltirilgan holda o'qitish, ularning intellektual qobiliyatini rivojlantirish maqsadida imkoniyatlari cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan, ko'rsatilgan maqsadga qo'shimcha sifatida o'quvchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash maqsadida harbiy akademik litseylar tashkil etiladi. Respublikada sportning olimpiada va milliy turlari bo'yicha terma jamoalarni shakllantirish uchun sport va sport rezervi sohasida yuqori malakali o'rta bo'g'in mutaxassislarini tayyorlash maqsadida olimpiada rezervi kollejlari, shuningdek, yuqori darajada o'quv-metodik va moddiy-texnik baza, malakali o'qituvchilar va ishlab chiqarish ta'limi ustalariga ega bo'lgan yetakchi kasb-hunar kollejlari negizida chekka hududlarda ularning filiallari sifatida birlashgan (bazaviy) kasb-hunar kollejlari tashkil etiladi. Birlashgan kollejlarning filiallari, qoidaga ko'ra, ma'muriy markazlar va yirik shaharlardan uzoqda joylashgan, mutaxassislar tayyorlashning soha yo'nalishi bo'yicha o'xshash birlashgan kollejga ega bo'lgan kasb-hunar kollejlari orasidan tanlanadi.

Imkoniyatlari cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan kasb-hunar kollejlari, olimpiada rezervi kollejlari, birlashgan (bazaviy) kasb-hunar kollejlari va ularning filiallarini, harbiy akademik litseylarni tashkil etish va ularning faoliyatini amalga oshirish shart-sharoitlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining alohida qarorlari bilan belgilanadi.

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi. Mazkur kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetentsiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi.

Kasbiy kompetentlik quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo'ladi: murakkab jarayonlarda; noaniq vazifalarni bajarishda; bir-biriga zid ma'lumotlardan foydalanishda; kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo'la olishda.

Kasbiy kompetentsiyaga ega mutaxassis: o'z bilimlarini izchil boyitib boradi; yangi axborotlarni o'zlashtiradi; davr talablarini chuqur anglaydi; yangi bilimlarni izlab topadi; ularni qayta ishlaydi va o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llaydi.

Ushbu kompetentlik negizida quyidagi sifatlar aks etadi:

1. Ijtimoiy kompetentlik – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko'rsatish ko'nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda subektlar bilan muloqotga kirisha olish.

2. Maxsus kompetentlik – kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKMni izchil rivojlantirib borish bo'lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko'zga tashlanadi. Ular o'zida quyidagi mazmunni ifodalaydi:

1) psixologik kompetentlik – pedagogik jarayonda sog'lom psixologik muhitni yarata olish, talabalar va ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni

o'z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish;

2) metodik kompetentlik – pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta'lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to'g'ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metod va vositalarni samarali qo'llay olish;

3) informatsion kompetentlik – axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma'lumotlarni izlash, yig'ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o'rinli, samarali foydalanish;

4) kreativ kompetentlik – pedagogik faoliyatga tanqidiy, ijodiy yondashish, o'zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olish;

5) innovatsion kompetentlik – pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta'lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g'oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga samarali tatbiq etish;

6) kommunikativ kompetentlik – ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan samimiy muloqotda bo'lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta'sir ko'rsata olish.

3. Shaxsiy kompetentlik – izchil ravishda kasbiy o'sishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o'z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish.

4. Texnologik kompetentlik – kasbiy-pedagogik BKMni boyitadigan ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

5. Ektremal kompetentlik – favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan)da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to'g'ri harakatlanish malakasiga egalik.

Kasbiy pedagogika – turli (ijtimoiy, texnik, madaniy-maishiy, ishlab chiqarish) yo'nalishlarida tegishli soha (m: qishloq xo'jaligini rivojlantirish, madaniy-maishiy xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirish va b.) bo'yicha kasbiy faoliyatni samarali yo'lga qo'yish yo'llarini o'rganadigan fan.

Katta ilmiy xodim-izlanuvchi – belgilangan tartibda oliy ta'lim yoki ilmiy-tadqiqot muassasasida katta ilmiy xodim-izlanuvchi lavozimiga qabul qilingan shaxs. Oliy ta'lim hamda ilmiy tadqiqot muassasalarida katta ilmiy xodim-izlanuvchi

institutiga tegishli lavozimga talabgorlarni kirish imtihonlarining natijalariga ko'ra maxsus komissiyalar tomonidan tanlov asosida qonun hujjatlarida belgilangan tartibda qabul qilish amalga oshiriladi. Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim institutlariga xorijlik fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni qabul qilishda qonun hujjatlari yoki O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari talablariga rioya qilinadi.

Katta ilmiy xodim-izlanuvchilar instituti – ilmiy va ilmiy-pedagog xodimlarga muayyan mutaxassislik bo'yicha ishlab chiqarishdan ajralgan holda ilmiy tadqiqot olib borib, doktorlik dissertatsiyasini tayyorlash va himoya qilish uchun zarur shart-sharoitni yaratib berish maqsadida oliy ta'lim hamda ilmiy tadqiqot muassasalarida tashkil etiladigan oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim shakli. Mazkur ta'lim shakli dasturlari bo'yicha ta'lim olgan, zarur me'yoriy talablarni to'liq bajarib, doktorlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qilgan ilmiy va ilmiy-pedagog xodimlar “fan doktori” ilmiy darajasiga ega bo'ladi.

Kaykovus, Unsurul Maoliy (1021 (22) – ? yillar) – alloma, Sharq mutafakkirlaridan biri, “Qobusnoma” asarining muallifi. Mutafakkir haqida bizgacha batafsil ma'lumotlar yetib kelmagan. Allomaning tug'ilgan yili va joyigina ma'lum. U 1021 (22) yilda Tabaristonda (hozirgi Kaspiy dengizining janubidagi hudud)da tug'ilgan. Manbalardan ma'lum bo'lishicha, alloma Gilon qabilasiga mansub bo'lgan. Kaykovusning mashhur asari “Qobusnoma” bo'lib, u allomaning boy hayotiy tajribasi, hayotiy kuzatishlari (asar yaratilgan vaqtda alloma oltmishni qoralagan) asosida yaratilgan. Asar Unsurul Maoliy Kaykovusning o'g'li – Gilonshohga bag'ishlangan.

Asarda javonmardlik masalasi keng o'rin beriladi. Allomaning fikriga ko'ra javonmardlikning asosi quyidagilardir: rostlik; rostlikka xilof ish qilmaslik; xayr ishini ilgari tutish.

Mutafakkir tomonidan javonmardlikning ustunlari (ruknlari) quyidagilar deya e'tirof etiladi: jasurlik, mardlik, sabr-matonat, va'daga vafo qilmoq, pok dil va pok zabon bo'lmoq; asirlarga ziyon yetkazmaslik, bechora kishilarga madad berib, yomonlarning yomonlig'ini yaxshilardan yiroq tutish, rostgo'ylik, yaxshiga yomonlik qilmaslik, ziyon-zahmatdan saqlash, odamlarga ziyon-zahmat yetkazmaslik.

Juvonmardlik yo'lini tanlagan yoshlar quyidagi ko'rsatmalarga amal qilishlari lozim: ko'zni yomon nazardan saqlash; qo'lni yomon ishdan saqlash; tilni yomon so'zdan saqlash.

Juvonmardlikning kamolot nuqtasi quyidagilardir: o'z mol-mulkini o'zganikidan ajrata bilish; xalq mulkiga ta'ma qilmaslik; birovning mol-mulkiga xiyonat qilmaslik; xalqqa yomonlik qilmaslik; qanoatli bo'lish.

Kaykovusning fikriga ko'ra, axloqlilikning birinchi belgisi – suxandonlik sanaladi. Alloma suxandonlik rost so'zlashdir, deya hisoblaydi. Suxandonlik nuqtai nazardan kishilarni to'rt toifaga ajratadi. Ya'ni: 1) xil kishilar ko'p narsani biladi va yana bilgisi kelaveradi; ular olimlar bo'lib, ularga bo'ysunish kerak; 2) bilmagan narsasini bilishga harakat qiladi, ular qobil kishilar bo'lib, bunday kishilarga o'rgatish kerak; 3) bilganini ham bilmaydi, uyquda yashagandek, ularni “uyg'otish”

kerak; 4) bilmaydi va bilmaganini tan olmaydi. Bular johil kishilar bo'lib, ulardan qochish kerak.

Kechirish – bolalar, o'smirlarni ular tomonidan nojo'ya ish-harakat tashkil etilganda, xatoga yo'l qo'yilganda yoki ularning xulq-atvorlari, xatti-harakatlari qoralanganda ma'lum vaziyatni, yosh xususiyatini, sodir etilgan holatning ijtimoiy oqibatlarini inobatga olgan holda avf etish usuli.

“Keys-stadi” texnologiyasi (ingl. “case” – chemodan, metod, “study” – muammoli vaziyat; vaziyatli tahlil yoki muammoli vaziyatlarni tahlil qilish) – 1) talabalarda aniq, real muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini topish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan texnologiya; 2) real vaziyatlarni bayon etishda qo'llaniladigan o'qitish texnikasi.

Texnologiyaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: 1. Tahlil ko'nikmalari va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish. 2. Nazariya va amaliyot birligini ta'minlash. 3. Muammo yuzasidan turli qarashlar va yondashuvlarni namoyish qilish. 4. Qarorlar qabul qilish va uning oqibatlariga doir mulohazalarni taqdim etish. 5. Noaniqliklar mavjud bo'lgan sharoitda muqobil variantlarni baholash ko'nikmalarini shakllantirish.

Keys-stadining negizida muayyan muammoli vaziyatni hal qilish jarayonining umumiy mohiyatini aks ettiruvchi elementlar yotadi. Bular quyidagilardir: ta'lim shakllari, ta'lim metodlari, ta'lim vositalari, ta'lim jarayonini boshqarish usul va vositalari, muammoni hal qilish yuzasidan olib borilayotgan ilmiy izlanishning usul va vositalari, axborotlarni to'plash, ularni o'rganish usul va vositalari, ilmiy tahlilning usul va vositalari, o'qituvchi va talaba (talaba) o'rtasidagi ta'limiy aloqaning usul va vositalari, o'quv natijalari.

“Keys-stadi” texnologiyasi dastlab 1870 yilda AQShning Garvard universitetining huquq maktabida ta'lim jarayonida qo'llanilgan. Ushbu texnologiya Garvard universitetining biznes maktabida 1920 yilda qo'llanila boshlangan. Keyslarning ilk to'plami 1925 yilda biznes haqidagi Garvard universiteti hisobotlari asosida chop etilgan. Hozirda texnologiya xorijiy mamlakatlarda iqtisodiyot, biznes sohalarida ham keng qo'llanilmoqda. O'zbekistonda mazkur texnologiyani ta'lim jarayoniga tatbiq etish yo'lidagi harakatlar mustaqillik yillarida faollashdi.

Texnologiya yordamida talabalar quyidagi ko'nikma, malakalarga ega bo'ladi: 1. Tahliliy ko'nikmalar (ma'lumotlarni axborotlardan ajrata olish, ularni turkumlashtirish, ma'lumotlarni zarur va nozarurga ajratish, tahlil qilish, taqdim etish; buning uchun shaxs aniq, mantiqiy fikrlay olishi kerak). 2. Amaliy ko'nikmalar (muammoning murakkabligidan kelib chiqib, real vaziyatni tahlil qila olish, eng muhim nazariya, metod va tamoyillarni qo'llay bilish). 3. Ijodiy ko'nikmalar (bunda mantiqiylik asosida vaziyat (muammo)ni yechish muhim emas, balki ijodiy yondashuv asosida muammoning bir necha yechimlarini topish va ularni tahlil qilish talab etiladi). 4. Muloqot ko'nikmalari (unga ko'ra talaba bahs-munozara olib borish, o'z nuqtai nazarini himoya qilish, qaroriga boshqalarni ishontirish, juda qisqa va ishonarli hisobotni tayyorlash ko'nikmalarini o'zlashtira bilishi zarur). 5. Ijtimoiy ko'nikmalar (qarorni muhokama qilish jarayonida talabalar boshqalarning xatti-harakatini tahlil qilish,

boashqalarni tinglay bilish, bahsda o'zgalarning fikrlarini qo'llab-quvvatlash, ilgari surilgan fikrga qarama-qarshi fikrni bildirish olish va o'zini boshqara olishi lozim). 6. O'z-o'zini tahlil (bahs-munozara jarayonida o'zini tuta bilishi, boshqalarga namuna bo'lishi muhim).

Kitob (adabiyot, manba) bilan ishlash – ta'lim metodlaridan biri. Uning yordamida muayyan mavzu yoki muammoning yechimini topish maqsadida tegishli soha, yo'nalishga doir adabiyotlar, manbalarda yoritilgan ma'lumotlar tahlil qilinadi va umumlashtiriladi.

Komenskiy, Yan Amos (1592-1670 y.y.) – mashhur chex pedagogi, “Buyuk didaktika” asarining muallifi. U 1592 yil 28 martda Ugorskiy Brod (Moraviya) degan joyda tegirmonchi oilasida dunyoga keladi. Uning oilasi “Chex qardoshlari” jamoasining vakillari edi. Bu jamoa Chexiya ozodligi uchun kurashuvchi vatanparvarlardan tarkib topgan edi. Ya.Komenskiy ota-onasidan juda erta ajraldi. Shu sababli o'z tengdoshlari bilan birga o'qiy olmadi. Yan 16 yoshiga to'lganda “Chex qardoshlari” jamoasining qo'llab-quvvatlashi bilan lotin maktabiga kiradi. Biroq, maktabdagi mavjud ahvol uni qoniqtirmaydi. Maktabni tugatgach Xerborn universiteti (Germaniya)da ta'lim oladi. Universitet tahsilidan keyin Geydelberg universitetida ma'ruza kursini tinglaydi, Avstriya va Gollandiya kabi mamlakatlarda bo'lib, ularning hayotini o'rganadi. Bu sayohat uning dunyoqarashini boyitadi. Ozodlik harakatlarini olib borganligi tufayli 1618-1648 yillarda “Chex qardoshlari” jamoasi nemis dvoryanlari tomonidan mamlakatdan haydab yuborildi. Bu vaqtda Ya.A.Komenskiy oilasidan ajraldi. Jamoa Polshadagi Leshno shahriga kelib o'rnatilgan, Ya.A.Komenskiy qardoshlik maktabiga rahbarlik qiladi va gimnaziya tashkil etadi. Bu yerda umrining oxirigacha yashaydi va pedagoglik faoliyatini davom ettiradi. Pedagogika va ilohiyatga oid 250 dan ortiq asarlar, darsliklar yaratadi.

Ya.A.Komenskiy “Chex qardoshlari” jamoasiga yepiskop qilib tayinlangach, 1648 yilda Leshnoga qaytib keladi. Jamoa tarqatilgach yana o'qituvchilik faoliyatini davom ettiradi. Shu bilan birga bir necha yil Vengriyada yashaydi. Bu yerda u maktablarni boshqaradi va “Hislar vositasi bilan idrok qilinadigan narsalarning suratlari” (“Видимый мир в картинках”) nomli asarini yozadi. 1656 yili Shved-polyak urushi davrida Leshnodagi “Chex qardoshlari” jamoasi tor-mor qilingach, Ya.A.Komenskiy avval Gamburgga, keyin esa Amsterdamba o'tadi. Amsterdam shahrida mashhur pedagog katta bir muvaffaqiyatga erishadi. Ya'ni Gollandiya Senatining buyrug'iga ko'ra uning asarlari to'plami chop etiladi.

Taniqli pedagogning yirik asarlari quyidagilardir: “Tillar va hamma fanlarning ochiq eshigi” (1631 yil); “Buyuk didaktika” (1632 yil); “Onalar maktabi” (1632 yil); “Pansofiya maktab” (1651 yil); “Yaxshi tashkil etilgan maktab qonunlari” (1653 yil); “Hislar vositasi bilan idrok qilinadigan narsalarning suratlari” (1658 yil); “Kishilik jamiyati ishlarini yaxshilash haqida hammaga taalluqli maslahat”.

Ya.A.Komenskiyning dunyoqarashida quyidagi yo'nalishlar kuzatiladi: 1. Natur falsafasi (unga ko'ra bilish sezishdan boshlanadi; sezish bo'lmagan yerda bilish ham yo'q). 2. Ilohiy g'oyalarga tayanib ish ko'rish (u diniy g'oyalarga amaliy nuqtai nazardan yondashadi). 3. Dunyoqarashining shakllanishiga Uyg'onish davrining

ta'siri.

Ya.A.Komenskiyning pedagogik qarashlari negizida o'rta asr yondashuvidan farqli ravishda inson, unga bo'lgan muhabbat, kishilarning ezguliklar yarata olishiga bo'lgan qat'iy ishonch yotadi.

Pedagogning eng muhim g'oyalari quyidagilardir: 1. Olam bir butun bo'lib, unda jamiki mavjud narsalar bir-biri bilan uyg'un bog'liq. Yagona tizimda alohida narsaning o'zi yo'q. Shu bilan birga borliq bir-biriga ta'sir etuvchi qarama-qarshiliklardan iborat. Olam doimiy harakatda, shu bois o'sish va rivojlanish mavjud. Har bir harakat, o'sish muayyan qonuniyatlar asosida kechadi. Mavjud qonuniyatlarning asoschisi, butun borliq egasi – Oллоh sanaladi.

2. Taraqqiyot asosini “pan sofistik” (yun. “pan” – barcha, hamma, “sofiya” – donolik, aqllilik) g'oyalar tashkil etadi. Ya'ni hamma narsani bilish mumkin va barchaga bilim berish zarur. Barchaga tabiiy va ijtimoiy qonuniyatlar to'g'risidagi bilimlarni berishda maktab muhim o'rin tutadi. Zero, maktabda “hammani har narsaga o'rgatish imkoniyati mavjud”.

3. Tarbiya tabiat qonuniyatlariga muvofiq holda tashkil etilishi lozim. Chunki bolaning aqliy va jismoniy rivojlanishi tabiatdagi o'sish jarayoniniga o'xshaydi. Bog'bon niholni parvarishlab, voyaga yetkazishda uning o'sish xususiyatlarini hisobga oladi. Xuddi shunday o'qituvchi ham o'quvchilarni tarbiyalashda ularning yosh va psixologik xususiyatlariga tayanib ish ko'rilishi zarur. Ta'lim va tarbiya jarayonlari tabiiy o'sish singari asta-sekinlik bilan, bosqichma-bosqich olib borilishi kerak. O'rta asrlar uchun insonni tabiatning bir bo'lagi deb qarash ilg'or g'oya sanalardi. Biroq, shu bilan birga inson ijtimoiy qonuniyatlar ta'sirida rivojlanishini e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim.

Ya.A.Komenskiyning pedagogik qarashlarida 4 raqami asosiy timsol sanaladi. Ya'ni: 1. Olamning asosini to'rt unsur tashkil etadi. Bular: tuproq, suv, havo, olov. 2. Tabiat ham bir yil davomida to'rt ko'rinishda rivojlanadi. Ular: bahor, yoz, kuz, qish. 3. Insonning rivojlanishi ham to'rt davrda kechadi. Bular: go'daklik, bolalik, o'smirlik, yetuklik. 4. Ta'lim jarayonini ham to'rt bosqichga ajratish mumkin. Ular: maktabgacha tarbiya, boshlang'ich ta'lim, o'rta ta'lim, oliy ta'lim.

Ya.A.Komenskiy yashagan davrda barchaga ta'lim berish shart emas, deb hisoblanardi. Qobiliyatli shaxsnigina o'qishi zarur, degan g'oya ustuvor edi. U esa barchaga ta'lim berishni, barcha (ayolu erkak, o'g'il va qiz bolalar, turli millat vakillari, turli e'tiqod egalari ham) o'z ona tilida umumiy boshlang'ich ta'limni olishi kerakligini uqtiradi. Ya.A.Komenskiy pedagoglarning zimmasiga katta talablarni qo'yadi. Uning fikriga ko'ra, har bir bola muayyan darajada u yoki bu ko'rinishdagi iste'dod, qobiliyatga ega bo'ladi. To'g'ri qobiliyat bolalarda turli darajada bo'ladi: birovda kam, birovda ko'p. Bolaning tarbiyasida asosiy masul shaxs o'qituvchi bo'lib, u boladagi iste'dodni seza bilishi va uni rivojlantirishi zarur. Agarda bola pedagogik ta'sirdan chetda o'ssa, u holda uning iste'dodi tasodifiy ravishda rivojlanadi. Bolaning bilimlilik va tarbiyalanganlik darajasini oyna va unga qo'nadigan changga qiyoslaydi. Garchi oynaning yuzini chang bossa ham inson unda o'z aksini xira bo'lsa-da, ko'ra oladi. Biroq, yuzasi toza bo'lgan oynada inson aksini yorqin, yaqqol aks etadi.

Shu bois o'qituvchilar doimiy ravishda “oyna yuzasidagi changni artib

turishlari”, ya’ni bola ongiga bilimlarni izchil singdirib, uni aqliy jihatdan o’stirishga yordamlashib borishlari kerak.

Mashhur pedagogning ijodida didaktika asosiy o’rinni egallaydi. Uning yondashuviga ko’ra ta’lim jarayonining quyidagi tamoyillar asosida tashkil etilishi kutilgan natijalarni qo’lga kiritishga imkonini beradi: 1. Ko’rsatmalilik tamoyili. 2. Onglilik tamoyili. 3. Izchillik va tizimlilik tamoyili. 4. Mashq qilish, bilim va malakalarni puxta egallash.

Ya.A.Komenskiy pedagogik fikrlar taraqqiyoti tarixida “Sinf-dars” tizimining asoschisi sifatida e’tirof etiladi. O’quv yili, o’quv choraklari, o’quv haftasi va kunlarini, ta’tillarni, maktabga o’quvchilarni qabul qilish tartibini, shuningdek, darsliklarni yaratishga qo’yiladigan talablarni asoslaydi.

Mashhur pedagog axloqiy tarbiyani tashkil etishga jiddiy e’tibor qaratadi va uni tashkil etish vositalarini ko’rsatib beradi. Ular: a) ota-ona, o’qituvchi, o’rtoqlarining namunasi; b) bolalarga yo’l-yo’riq ko’rsatish, ular bilan suhbatlar o’tkazish; v) bolalarni yaxshi xulqqa o’rgatishda mashqlar o’tkazish, yalqovlik, o’ylamay ish qilishga, intizomsizlikka qarshi kurashish.

Mashhur pedagog ta’limning sifatli va samarali bo’lishida o’qituvchining roli, o’rnini muhim deb hisoblaydi. Shu bois uning zimmasiga katta talablarni yuklaydi. Bular: 1. O’qituvchi iste’dodsiz, ma’lumotsiz bo’lmasligi lozim. Zero, u inson tarbiyasi, kamoloti uchun masul shaxsdir. 2. “Er yuzidagi har qanday kasbdan ko’ra yuqoriroq turadigan juda faxrli kasb” ega bo’lgan o’qituvchi shaxsini hurmat qilish, uning faoliyatini qadrlash lozim. 3. O’qituvchi o’z kasbining ijtimoiy ahamiyatini munosib baholay olishi, o’z vazifalarin sidqidildan ado etishi, o’z qadr-qimmatini haqqoniy baholay olishi zarur. 4. Har bir o’qituvchi o’zida axloqiy (sof vijdonli, ishchan, sabotli, axloqli bo’lish) va kasbiy (o’z ishini sevish, o’quvchilarga otalardek muomala qilish, o’quvchilarda bilimlarni egallashga intilish qobiliyatini shakllantira olish kabi) fazilatlarini shakllantira olgan bo’lishi zarur. 4. Har bir ishda o’qituvchining o’zi namuna ko’rsatishi, o’quvchilarni o’ziga ergashtira bilishi uning birinchi vazifasi bo’lishi maqsadga muvofiqdir.

Kompetentlik (ingl. “competence” – “qobiliyat”) – faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish”ni yoritishga xizmat qiladi. “Kompetentlik” tushunchasi ta’lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o’zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o’zaro munosabatlarda yangi yo’l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to’la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi.

Kompensatsiya (yun. “compensatio” – o’rnini to’ldirish) – organizmning buzilgan yoki rivojlanmagan funksiyalarining o’rnini to’ldirish, qayta qurish.

Korreksion (maxsus) pedagogika – imkoniyati cheklangan kar-soqov (surdopedagogika), ko’r (tiflopedagogika), aqliy jihatdan rivojlanishda ortda qolgan

(oligofrenopedagogika) bolalarga ta'lim berish va ularni tarbiyalashning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadigan fan. Turli darajadagi aqliy rivojlanishga ega bolalarni o'qitishga yo'naltirilgan tabaqalashtirilgan ta'lim (tanlab o'qitish) XIX asr oxiri XX asr boshlari (AQShda Batov tizimi, Yevropada Maingeyms tizimi shakli)da paydo bo'lgan.

Korreksion-tarbiyaviy ishlar – pedagogik uslub va tadbirlardan iborat maxsus tizimi yordamida anomal bolalarning psixik va jismoniy rivojlanish kamchiliklarini qisman yoki to'liq tuzatishga yo'naltirilgan, anomal bolalarni o'qitish jarayonida amalga oshiriladigan va mehnat tarbiyasini samarali tashkil etish uchun katta imkoniyatlar yaratadigan hamda umumiy pedagogik ta'sir ko'rsatuvchi tadbirlar tizimi.

Korreksiyalash (Tuzatish) – bolaning psixik, jismoniy rivojlanishidagi nuqsonlarni tuzatish, yo'qotish va pasaytirishga qaratilgan faoliyat hamda chora-tadbirlar tizimi.

Korreksiya (yun. “correctio” – tuzatish) – pedagogik uslub va tadbirlardan iborat maxsus tizimi yordamida anomal bolalarning psixik va jismoniy rivojlanish kamchiliklarini qisman yoki to'liq tuzatish.

“Korxonakollej” o'rtasidagi hamkorlik – O'zbekiston Respublikasida faoliyat ko'rsatayotgan kasb-hunar kollejlari bilan ishlab chiqarish korxonalari o'rtasida malakali kadrlarni tayyorlash maqsadida yo'lga qo'yiladigan hamkorlik.

Kreativlik (lot., ing. “create” – yaratish, “creative” – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi.

Kreativ pedagogika – shaxs (o'quvchi, talaba)ni o'qishga, ta'lim olishga ijodiy yondashish, o'zining va o'z kelajagining yaratuvchisi bo'lishga o'rgatish maqsadini ilgari suradigan fan.

Kundalik tahlil – har kuni o'quv jarayonining borishi va natijasi haqida ma'lumotlarni to'plab, yo'l qo'yilgan kamchiliklarning sabablarini aniqlashga qaratiladigan faoliyat ko'rinishi. Kundalik tahlil natijasida pedagogik jarayonga o'zgartirishlar, tuzatishlar kiritiladi. Bu turdagi tahlilning predmetiga o'quvchilarning har kungi o'zlashtirishlari, intizomlari darajasi, ta'lim muassasasi rahbarlarining darsga va sinfdan tashqari darslarga qatnashishlari, maktabning tozalik holati, dars jadvaliga rioya qilish kabi holatlar kiradi.

Kun tartibi mashqlari – ta'lim oluvchilarni belgilangan kun tartibiga amal

qilishga odatlantirish, u asosida muayyan harakatlarni bajarish, ish va bo'sh vaqtdan to'g'ri foydalanishga o'rgatish uchun xizmat qiladigan mashqlar.

Kvintilian, Mark Fabiy (e. 35-96 y.y.) – qadimgi Rim mutafakkiri, notig'i, birinchi professional o'qituvchi, davlat maktabining asoschisi. Mutafakkirning kelib chiqishi haqida aniq ma'lumotlarga mavjud emas. Bir guruh tadqiqotchilar, uning Ispaniyadagi taniqli oilada, boshqa guruh olimlari esa unchalik boy va taniqli bo'lmagan oiladan kelib chiqqanligidan gurvohlik berishadi. Biroq, shunisi aniqki, uning otasi va bobosi taniqli ritorik (notiq)lar bo'lishgan.

Mark 5-7 yoshlarda bo'lganda xuddi Aristotel kabi uni ham maktabga tayyorlash uchun murabbiylar qo'liga topshirishdi. Rimda tahsil olgan Mark o'zini sud notig'i bo'lishga jiddiy tayyorlay boshladi. Imperatorlar Vespasian, Tit va Domitsianlar davrida bir necha bor sudda advokat sifatida ishtirok etdi, biroq, u amaliyotchi sud notig'i sifatida emas, balki nazariyotchi va pedagog sifatida katta shuhrat qozongan. Kvintilian birinchi professional o'qituvchi, davlat maktabining asoschisi, chiroyli nutq so'zlovchi professor unvoniga ega shaxs sanaladi. E. 70-yillarida imperator Vespasian unga davlat xazinasidan ajratilgan mablag' hisobiga nafaqa tayinlagan.

Mashhur pedagog 20 yil davomida Rimning taniqli va badavlat yoshlariga notiqlik san'ati asoslari to'g'risidagi bilimlar bergan. Uning o'quvchilari orasida Kichik Pliniy va Yuvenial (Rimning taniqli hukmdorlari) bo'lgan. Uning tarbiyasiga imperatorlarning merosxo'rlari topshirilgan. U hatto Rimning eng mashhur qattiqqo'l va qonxo'r hukmdori Domitsian bilan do'st bo'lib, uni chin dildan sharaflagan. O'z navbatida Domitsian Kvintilianni moddiy mablag' bilan qo'llab-quvvatlab, unga nisbatan hurmat ko'rsatgan. Taxmin qilishlaricha, mashhur pedagog hukmdorning misli ko'rilmagan "notiq konsuli" bo'lgan. Qanchalik mashhur va badavlat bo'lmasin, Kvintilianni baxtli deb bo'lmasdi. Chunki uni yolg'iz qoldirgan holda yosh xotini va navqiron ikki o'g'li erta vafot etadi. Mashhur pedagog hayotining so'nggi yillari imperator Domitsianning qonxo'rliklari avj olgan vaqtga to'g'ri kelgan. Imperator u tarbiyalagan o'quvchilarning ota-onalarini surgun qildi. Bundan norozi bo'lgan Kvintilian ishdan bo'shshga majbur bo'ldi.

Mashhur pedagog bolalar 7 yoshga to'lgunlariga qadar ikki til – yunon va ona tilini mukammal o'rganishlari shart deb hisoblagan. U bolalar bilan tizimli tashkil etilgan mashg'ulotlarning qiziqarli bo'lishi mumkin emas, deb hisoblaydi. Pedagog kichik yoshdagi bolalarni maqtab turish, tengdoshlari bilan musobaqalashishga undash, ulardan nimalarnidir iltimos qilish, mukofotlarni berishda ziqnalik qilmaslikni maslahat beradi.

Kvintilian o'zining 12 tomlik "Notiqni tarbiyalash" asarida qadimgi yunon pedagogik g'oyalarini qayta ishlab, tizimlashtiradi va uni didaktik ko'rsatmalar bilan boyitadi. Shu sababli mashhur pedagogni birinchi didakt deb nomlash mumkin. Mashhur pedagogning fikriga ko'ra ta'lim jarayoni quyidagilardan iborat: 1. Taqlid qilish. 2. Pand-nasihat. 3. Mashq.

Mark Fabiy Kvintilian quyidagi metodik tavsiyalarni ilgari suradi: 1. Bolalarni savodga o'rgatishda ularga ko'rsatmali qurol yordamida bir vaqtning o'zida harfning rasmini ko'rsatish va nomini aytish lozim. 2. Ta'limda tizimlilik va izchillikka rioya etish lozim. 3. Bo'lajak notiqda xotirani rivojlantirish, uni badiiy so'z qudratini his

etishga, nutq sur'atini ta'minlashga, urg'uni to'g'ri berishga, so'zlarni aniq, ravshan ifodalashga, nutqni jonli ifodalashga, turli jest (oyoq, qo'l, gavda harakatlaridan o'rinli foydalanish)ga o'rgatish maqsadga muvofiqdir. 4. Bolaning maktabgacha ta'lim yoshidan notiqlik sirlarini puxta o'zlashtirilishiga undash kutilgan natijalarni qo'lga kiritilishini ta'minlaydi. 5. Notiqlikni o'rganishning eng qulay va oson yo'li – bu she'rlarni yoddan aytish hisoblanadi.

Mashhur pedagog birinchi bo'lib, she'r yodlash metodikasini quyidagicha asoslaydi: 1. She'rni to'lig'icha o'qish. 2. She'rni mantiqiy jihatdan qismlarga ajratish. 3. She'rning har bir qismini yodlash. 4. She'rni to'lig'icha ifodali o'qish.

Mark Fabiy Kvintilian pedagogik fikrlar taraqqiyoti tarixida birinchi pedagogik asarni yaratgan shaxs sanaladi. Uning “Notiqni tarbiyalash” asarida didaktika va metodikaning asosi bo'lgan maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning tarbiyasiga qo'yiladigan talablar tizimi ishlab chiqilgan. Asarda, shuningdek, boshqa umumpedagogik muammolar ham o'z yechimini topgan. “Notiqni tarbiyalash” asarida inson tabiati va uning rivojlanishiga oid pedagogik bilimlar ham o'z ifodasini topgan. U bolalarda namoyon bo'luvchi qobiliyatni yuqori baholagan va bolaning juda yoshligidanoq qanday qobiliyatga egaligini, uning darajasini aniqlash mumkin ekanligiga qat'iy ishongan.

Pedagogning ta'kidlashiga ko'ra bolalarning qobiliyatlari quyidagi belgilarda namoyon bo'ladi: kuchli xotira, o'tkir zehn, tezkor fikrlash, egallangan bilimlarni uzoq vaqt saqlash, bolada juda yoshlikdan rivojlangan taqlidchanlik.

Mark Fabiy Kvintilian Rim jamiyatining yuqori tabaqasiga xos oila tarbiyasini keskin tanqid ostiga oladi. Odatda yuqori tabaqa vakillarining oilalarida uyushtiriladigan bazmlarda bolalar ham ishtirok etar va kattalarning nojo'ya xatti-harakatlariga guvoh bo'lardi. Bu esa, tabiiyki, ularning tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatardi. Pedagog ota-onalarni o'z farzandlarini haddan tashqari erkalatib yuborishlari, shaxs sifatida shakllanishlarida muhim bosqich bo'lgan bolalikni yetarlicha baholay olmasliklari uchun keskin tanqid qiladi. Bolalar nihoyatda ta'sirchan bo'lganliklari sababli ularda ijobiy fazilat va salbiy illatlarning shakllanishi oson ekanligini ta'kidlar ekan, Kvintilian ota-onalar, bolalarning tarbiyasi uchun javobgar shaxs (vasiy)lar va enagalardan ular uchun o'rtoq-tengdosh va pedagoglarni tanlashga jiddiy yondashishni talab qiladi.

Mark Fabiy Kvintilian insonparvar pedagogikaning asoschisi sanaladi. Ushbu fikrning isbotini pedagogning quyidagi fikrlaridan ham anglash mumkin: “Ota, o'g'ling tug'ilganda unga ko'p umidlar bog'la, zero, katta umidlardan katta pedagogika shakllanadi”. Shuningdek, o'z davrida Mark Kvintilian pedagogikani fan sifatida shakllantirish zaruriyatini birinchi bo'lib anglagan.

Pedagog bolalarni yoshlikdanoq ularga tanbeh berib bo'lsa-da, nutqda tovushlarni to'g'ri talaffuz etishga o'rgatish zarur, deb hisoblagan. Kvintilian ta'lim va tarbiya jarayonida o'qituvchilarning diqqatlarini o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olishga qaratadi. Uning qayd etishicha, har doim va har qaerda diqqatni turli yoshdagi o'quvchilarning o'ziga xosliklari va xususiyatlariga qaratish zarur. O'qituvchi har bir o'quvchining qobiliyatini sinab ko'rganidan keyin uni nimaga va qanday o'qitishni hal qiladi. Zero, bir o'quvchida tarixiy bilimlarni o'rganishga, ikkinchisida she'riyatga, uchinchisida

huquqshunoslikka qobiliyat mavjud bo'ladi.

Allomaning fikricha, bolalarni o'qitishni yo'lga qo'yishda faoliyatning o'yin shaklida uyushtirishdan boshlash maqsadga muvofiqdir. Ularni o'qitishga o'rgatishda shoshqaloqlikka yo'l qo'yish yaramaydi. Chunki bola, avvalo, harflar, keyin esa so'zlar o'rtasidagi bog'liqlikni tutilmasdan ta'minlash imkoniyatiga ega emas. Ular bir necha bor mashq qilganlaridan keyingina ham to'g'ri, ham tez o'qiy oladi. Bolalarga yozishni o'rgatishda esa o'qituvchi matnning mazmuniga diqqatni qaratishi zarur. Bunda matn mazmunining shunchaki quruq pand-nasihatdan iborat bo'lmay, o'zida axloqiy qoidalarni ifodalashini inobatga olish muhimdir.

Mark Kvintilian o'qituvchi obrazida bilimli, yuksak madaniyatli, bolalarni sevadigan, ularga chin dildan ta'lim beradigan, o'quvchilarni taqdirlash va jazolashda nihoyatda ehtiyotkor shaxsni ko'radi. U namunali o'qituvchi sifatida Sitseronni e'tirof etadi. Ta'limda bo'lgani kabi tarbiya jarayonida ham o'qituvchi o'quvchilar bilan bir qadar yuqori turib munosabatda bo'lishi, biroq, bunda me'yor chegarasidan chiqmasligi lozim.

O'quvchilarni jismonan jazolashga rag'bat bildirishdan qochish kerak. Bolalarni jismonan jazolashdan avval ularni yaxshiliklar qilish va haqiqat uchun kurashishga o'rgatish maqsadga muvofiqdir. Faqat keyingina o'quvchilarning u yoki bu talablarni buzganliklari uchungina jazolash to'g'ri bo'ladi. O'qituvchi va murabbiylar bolalarga nisbatan ota-onalarcha mehr-muhabbatga ega, ta'lim nazariyasi asoslaridan xabardor va ma'rifatli inson bo'lishlari zarur.

Mark Kvintilian ijtimoiy tarbiyaning tarafdori edi. Chunki ijtimoiy tarbiya individual, uy tarbiyasiga ko'ra bir qator afzalliklarga ega. Mashhur pedagog maktab ta'limining o'quvchilarda o'zaro musobaqalashish, do'stlik munosabatlarni o'rnatish, jamiyatda ustuvor bo'lgan axloq me'yorlarini o'zlashtirish, qunt bilan o'qish asosida mavjud qobiliyatlarni rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantirish mumkinligini ifodalovchi ijobiy omillariga e'tiborni qaratadi. Ijtimoiy tarbiyani tashkil etadigan o'qituvchi, agar u, tarixchi va notiqarning ishlari bilan yaqindan tanish bo'lsa, o'quvchilarning tezda muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi, diqqatlarini go'zallikka qaratadi, xatolarini to'g'rilaydi, o'quvchilarni doimo mustaqil fikrlashga o'rgatadi. O'z asarida Mark Kvintilian har predmetning ta'lim tizimidagi ahamiyatini batafsil yoritadi.

Ko'nikma, malakalarni hosil qilish va mustahkamlash darsi – ta'lim jarayonida asosiy e'tibor ta'lim oluvchilarda amaliy ko'nikma, malakalarni shakllantirishga qaratiladigan dars turi. Ko'nikma, malakalarni hosil qilish va mustahkamlash darsining maqsadi bilimlarni mustahkamlash darsi kabi xususiyatga ega bo'lsa-da, biroq, bu kabi darsda asosan amaliy mashqlardan foydalaniladi. Bu turdagi darslar quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega: dars maqsadini belgilash; yangi ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish uchun asos bo'ladigan mavjud ko'nikma, malakalarni mashqlar yordamida takrorlash; sinov mashqlarini o'tkazish; o'quvchilarni yangi ko'nikmalar bilan tanishtirish; o'quvchilar tomonidan yangi ko'nikma, malakalarning o'zlashtirilishini ta'minlovchi mashqlarni bajarish; o'zlashtirilgan yangi ko'nikmalarni mustahkamlash mashqlarini bajarish; o'quvchilar tomonidan tavsiya etilgan namuna yoki amaliy ko'rsatmalar asosida mashqlarning

tashkil etilishini ta'minlash; o'zlashtirilgan ko'nikmalarni ularga mos hayotiy vaziyatlarda qo'llab ko'rishga oid mashqlarni bajarish; o'zlashtirilgan ko'nikmalarni amaliyotga ijodiy tatbiq etish imkonini beradigan maqshlarni bajarish; darsni yakunlash; uyga vazifa berish.

Shaxs tomonidan o'zlashtirilgan ko'nikma, malakalarni hosil qilish va mustahkamlash jarayoni maxsus tashkil etiladigan bir necha darslar davomida amalga oshiriladi. Bu turdagi darsning elementlari boshqa turdagi darslarda yangi mavzularni o'rganishda jarayonida ham qo'llaniladi.

Ko'nikma – shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati; zaruriy harakatlarni bajarishda namoyon bo'lib, mashqlarni ko'p marta takrorlash asosida takomilga yetkaziladigan amaliy faoliyatning tarkibiy qismi. Faoliyat jarayonida amaliy harakatlarni bajarish orqali shakllanadigan ko'nikma malaka uchun poydevor bo'ladi.

Ko'rgazmali (yoki ko'rsatmali) metodlar – muayyan voqea, hodisa, jarayonlar mohiyatini tabiiy va sun'iy muhit, ko'rsatmali qurollar, mulajlar, gerbariylar, stendlar, plakatlar hamda video tasvirlar yordamida yorituvchi metodlar. Bu kabi metodlarning namoyish, tasvirlash, ekskursiya kabi turlari mavjud. Ko'rgazmali metodlardan foydalanishda quyidagi shartlarga amal qilish lozim: ko'rgazmalilikning o'quvchilar yoshi va rivojlanish darajasiga mos kelishi; namoyish etilayotgan obyektlarning barcha o'quvchilarga yaxshi ko'rinib turishi; namoyishda boshlang'ich bosqich va asosiy jarayon (holat)larning ajralib turishi; tajribalar namoyishi maket, jihoz, qurollar yoki tajriba sxemasini chizib ko'rsatish asosida tashkil etilishi; namoyish va illyustratsiya o'quv materialining mazmuni bilan uyg'un bo'la olishi lozim.

L

Laboratoriya ishlari – o'quvchilarga turli jihoz, maxsus uskuna, qurol, texnikaviy qoliplardan foydalangan holda tajribalarni o'tkazish imkoniyatini yaratuvchi metod. Ular ko'proq tabiiy fanlar asoslarini o'rganishda qo'llaniladi. Bu metod o'quvchilarda maxsus asbob-uskunalar bilan ish ko'rish, o'lchash ishlarini amalga oshirish, ularning natijalariga ishlov berish kabi ko'nikma, malakalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Laboratoriya ishlarini bajarish maxsus qurilma, jihoz va materiallarni, vaqtni sarflash hisobiga ularni ishga tayyor holatga keltirishni talab etadi. Ushbu metoddan tabiiy fanlar, xususan, biologiya, kimyo, fizika, oliy o'quv yurtlarida esa kasbiy ta'lim fanlari bo'yicha o'tiladigan darslarida keng foydalanilgan bo'lsa, bugungi kunda ijtimoiy fanlar, jumladan, pedagogika, psixologiya fanlarini o'qitishda ham samarali foydalanilmoqda.

Latifa – tarbiyaviy jarayon mohiyatini kulguli voqea-hodisalar yordamida talqin etadigan kichik hajmli hikoya.

“**Lavhlar uyi**” – e.av. III asrning boshida Old Osiyoda, qadimgi Shumer davlatida tashkil topgan dastlabki ta’lim muassasasi. “Lavhlar uyi” (qad. shumer. – edublar)da o’qitish ishlari loydan yasalgan lavh (taxtacha ko’rinishidagi loy lavhlar) yordamida olib borilgan. Kichik hajmdagi “Lavhlar uyida” birgina o’qituvchi faoliyat olib borgan bo’lib, uning majburiyatlari maktabni boshqarish, o’quvchilar o’qish-yozishni o’rganadigan lavh-modellarni tayyorlash hamda mashqlarni lavhalarga yozishdan iborat bo’lgan. Bir qadar katta “Lavhlar uylari” yozishni, hisoblashni, rasm chizishni va boshqalarni o’rgatadigan alohida o’qituvchilarga ega bo’lgan. Bu kabi ta’lim muassasalarida maxsus boshqaruvchi, tartib va intizomni nazorat qiluvchi shaxslar ham faoliyat olib borishgan. Ta’lim olish pulli bo’lib, o’qituvchining ish haqi uning obro’siga bog’liq bo’lgan.

“Lavhlar uyi”ning o’quvchilari o’qish, yozish, sanash, mixxat yozuvidagi belgilar, hayotiy voqeliklar, ertaklar, afsonalarni yodlash, turli imoratlarni qurish, savdo-sotiqni tashkil etish, yuridik va b. hujjatlarni yuritish, yer maydonlarini o’lchash, mulkni bo’lish, material, metall, o’simliklarni ajrata bilish, kohinlar, cho’ponlar va hunarmandlarning so’zlarini tushuna olish kabi bilim, ko’nikma va malakalarni o’zlashtirgan.

“Lavhlar uyi”ning bitiruvchilariga alohida talablar qo’yilgan. Ular arifmetik amallarni bajarish, yozish, qo’shiq kuylash va musiqa asboblari kuylar chalish, qurbonlik keltiriladigan marosimlarni uyushtirish, turli vaziyatlarni muhokama qilishga doir ko’nikma, malakalarini puxta o’zlashtira olgan bo’lishlari zarur edi.

Lider (ingl. “leader” – yetakchi, boshliq, rahbar) – o’quvchi (talaba) jamoasining yetakchisi. U jamoaning ijtimoiy faoliyatida asosiy o’rin tutadi, jamoa birligini mustahkamlash, a’zolari jipslashtirish va umumiy maqsad atrofida birlashtirishda muhim rol o’ynaydi. Lider shaxsan jamoa a’zolariga kuchli ta’sir ko’rsatadi. Odatda, bolalar, o’smirlar hamda yoshlar jamoalarida rasman va norasman liderlar mavjud bo’ladi. Rasman tan olingan liderlar o’zlarining hulqi, fanlarni o’zlashtirishdagi ilg’orligi, ma’naviy-axloqiy sifatlarga egaligi, jumladan, odobi, pedagogik topshiriqlarni bajarishga masuliyatli yondashishi bilan jamoaning boshqa a’zolariga ibrat bo’la oladi. Shu sababli ularning zimmasiga jamoa faoliyatini tashkil etish borasidagi masuliyatli vazifalar yuklatiladi. M: guruh sardorligi, jamoa yoshlar tashkilotining yetakchiligi va b. Norasman tan olingan liderlar esa jamoada ko’pgina holatlarda o’z shaxsi, ma’naviy-axloqiy qiyofasi bilan emas, aksincha, jismoniy kuchi, boshqalarni o’z ortidan ergashtira olish qobiliyatiga egaligi bilan nom qozonadi. An’anaviy yondashuvga ko’ra o’qituvchilarda norasman tan olingan liderlarga nisbatan salbiy munosabat shakllangan. Biroq, bolalar, o’smirlar va yoshlar jamoalaridagi norasman tan olingan liderlarning shaxsiy sifatlari (xususan, tashabbuskorligi, g’ayratliligi, o’ziga bo’lgan ishonchi, kuchli irodaga egaligi va b.), liderlik qobiliyati hamda jamoa a’zolariga o’z ta’sirini o’tkaza olish layoqatidan pedagogik faoliyatni yo’lga qo’yishda samarali foydalanish jamoani mustahkamlash, uning yutuqlarini boyitish, jamoaviy birlikka erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois o’qituvchi (pedagog)lar jamoa xususiyati, har bir a’zoning shaxsiy sifatlari, imkoniyatlarini o’rganish, tahlil qilish orqali norasman tan olingan liderlarni jamoa faoliyatiga faol jalb etish, zimmalariga masuliyatli vazifalarni yuklash va ularning

bajarilishini izchil nazorat qilib borishga e'tiborni qaratishlari maqsadga muvofiqdir.

Loyiha (lot. "projectus" – oldinga tashlangan qadam, ilgari surilgan mislsiz g'oya) – aniq reja, maqsad, uning natijalanishini kafolatlagan holda pedagogik (ta'limiy yoki tarbiyaviy) faoliyat mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan harakat mahsuli. Loyiha sifatida ma'lum ish, reja, tadbir, dastur, konsepsiya ishlab chiqilishi, yaxlit tizim asoslanishi mumkin. Shuningdek, yangi mahsulotni ishlab chiqish uchun yo'naltirilgan masalalar yoritiladi. yagona maqsadga erishish uchun bir necha loyiha loyihalar dasturida umumlashtiriladi, ayrim holatlarda esa ma'lum jarayonni samarali boshqarish uchun bir necha loyihalar loyihalar yig'majildi (portfeli)da yig'iladi. Loyihalar yig'majildi bir necha dasturdan tashkil topadi.

Loyiha muayyan tavsiflarni o'zida namoyon qiladi. Ular: 1. Ma'lum vaqtni o'zida ifodalay olishi – har qanday loyiha aniq muddatlar uchun ishlab chiqiladi, belgilangan vaqt uning natijalariga taalluqli bo'lmaligi mumkin. bordi-yu, loyihada vaqt hajmi ko'rsatilmagan bo'lsa, u holda amalga oshirilayotgan faoliyat shunchaki ish sanaladi va u istalgan darajada uzoq davom etishi mumkin. 2. Samaradorlik, unumdorlik – loyiha negizida samarali mahsulotlar ishlab chiqiladi, sifatli xizmatlar ko'rsatiladi va yuqori natija, yutuqlar qo'lga kiritiladi. Aks holda jarayon shunchaki tizimli ishlab chiqarishdan iborat bo'ladi. 3. Izchil qayta ishlash – loyiha mazmunan va amaliy ahaiyatiga ko'ra doimiy ravishda tahlil qilib boriladi, mazmuniga o'zgartirishlar kiritilishi, hatto ma'lum bosqichda yangidan boshlanishi mumkin.

Loyiha o'zida bir qator ishlab chiqarish tavsifini ham ifodalashi mumkin. 1. Ijtimoiy subyektlar kuchi, imkoniyati bilan hal qilinadi. 2. Resurslardan foydalanish darajasi cheklanadi. 3. Rejalashtirish, bajarish va boshqarish uchun xizmat qiladi.

Ilgari surilayotgan g'oyasiga ko'ra loyihalar quyidagi guruhlariga ajratiladi: 1. Ijtimoiy (ijtimoiy-madaniy) loyiha. 2. Xalqaro siyosiy loyiha. 3. Ekologik loyiha. 4. Iqtisodiy loyiha. 5. Texnik loyiha (mahsulotni yaratish uchun talab qilinadigan hujjatni ishlab chiqarish yoki avtomatlashtirilgan tizimni yaratish davri). Har bir loyihaning tavsifiga tayanib, uning turini aniqlash mumkin.

Loyihada belgilangan vazifalarni bajarish vaqtida uning yetakchi g'oyasi, ya'ni shaxsga ta'siri mohiyatining o'zgargan holatlar ham kuzatiladi. O'zgarish natijasida shaxsga ko'rsatilayotgan ta'siri yoki ijobiy, yoki salbiy xarakter kasb etadi.

Loyihalash madaniyati – loyihalash faoliyatining ijtimoiy hamda qonunchilik hujjatlarida belgilangan talablar, texnik me'yorlar, zamonaviy loyihalash qoidalariga mosligini ifodalaydigan sifat, fazilat. U loyihalash faoliyatini tashkil etish jarayonida shakllanadigan ko'nikma, malakalarning yuqori darajasi sifatida namoyon bo'ladi. Shaxsga xos loyihalash madaniyati negizida quyidagi tarkibiy elementlar ko'zga tashlanadi: 1) loyiha yoki loyihalashtirish g'oyasi; 2) umumiy va xususiy maqsadlar; 3) loyihalash faoliyati; 4) vositalar majmui; 5) loyihalash faoliyatiga doir ko'nikma va malakalar; 6) ijodiy va innovatsion yondashuv; 7) ma'lum sohaga oid hodisa, jarayon va tizimni bashoratlash; 8) muayyan hodisa, jarayon va tizim bo'yicha tashkil etiladigan faoliyatni rejalashtirish; 9) ma'lum sohaga oid hodisa, jarayon va tizimni shartli belgi, sxema hamda timsollar yordamida loyihalashtirish; 10) ko'zda tutilayotgan hodisa, jarayon va tizimni modellashtirish; 11) loyiha (model, dastur).

Qaysi sohada bo'lishidan qat'iy nazar loyihalash jarayonida ayrim shartlarga rioya etish talab qilinadi. Xususan: loyihalashtirish faoliyatining ijtimoiy hamda qonunchilik hujjatlarida belgilangan talablar, texnik me'yorlar, zamonaviy loyihalash qoidalariga mos bo'lishi; nazariy g'oya va qarashlarning shartli belgi, sxema va timsollar yordamida ifodalanishi; loyihani amaliyotga tatbiq etish yo'llarining aniq belgilanishi; ishlab chiqilgan loyihani amaliyotga samarali tatbiq etish maqsadida subyektiv (ichki) imkoniyat, texnik va texnologik vositalar, obyektiv shart-sharoitlarning inobatga olinishi; loyihani amaliyotga tabiq etish va asosiy maqsadga erishish vaqtining oqilona belgilanishi; loyihani amaliyotga tatbiq etish jarayonining izchil nazorat qilib borilishi; natijalarning oqilona tahlil qilinishi va xolis baholanishi. O'qituvchining loyihalash madaniyati negizida esa ta'limiy-tarbiyaviy hodisalar, jarayonlar va tizimni bashoratlash, rejalashtirish, loyihalashtirish va modellashtirish asosida pedagogik voqelikni innovatsion qayta qurishga bo'lgan intilish, harakat namoyon bo'ladi. Loyihalash madaniyatiga egalik o'qituvchining yuksak pedagogik mahoratidan dalolat beradi.

O'quvchi (talaba)larda loyihalash madaniyatini rivojlantirish ular tomonidan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy ahamiyatga ega dolzarb muammolarni aniqlash, loyiha yaratishga doir qarorni qabul qilish, loyiha uchun tanlanayotgan muammoni hal qilish uchun mavjud resurslar va ularning imkoniyatlarni baholash, loyihani tegishli (masul) subyektlarga taqdim etish, ilgari surilgan g'oyalarni himoya qilish, muammoni hal etish yo'lida amaliy faoliyat – tajriba ishlarini yo'lga qo'yish, olingan natijalarni umumlashtirish va tahlil qilish, yakuniy natijalarga ko'ra umumiy xulosaga kelish va loyihalash faoliyati mahsuloti (amaliy yoki ilmiy tajriba mohiyatini yorituvchi konsepsiya, model, taqdimot, nashr ishi va b.)ni yetakchi mutaxassislar yoki masul tashkilot muhokamasidan o'tkazish, loyihalash faoliyatining baholanishiga erishish kabi malakalarni yuqori darajada o'zlashtirilishini talab etadi.

Loyihalash (yoki loyihalash faoliyati) – aniq reja, asosiy va xususiy maqsadlar, ular asosida shaxs tomonidan o'zlashtiriladigan zaruriy bilim, ko'nikma, malakalar, maqsadning natijalanishini nazarda tutgan holda muayyan faoliyat mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan harakat. Shaxsning loyihalash faoliyatida ma'lum vaqt oralig'ida boshlanib, yakunlanadigan, aniq natija (maqsad)ga erishishga yo'naltirilgan, samarali mahsulotning ishlab chiqarilishi yoki sifatli xizmatning ko'rsatilishi namoyon bo'ladi. Loyihalash faoliyati quyidagilardan tashkil topadi: jarayonni boshqaruvchi tadbirning tashkil etilishi; maxsus vazifalarning hal qilinishi; mahsulot (tadqiqot natijasi, texnik va texnologik hujjat, dasturiy ta'minot va b.)ni ishlab chiqish.

Loyihalash faoliyati ikki muhim bosqichga ajratiladi: 1) loyiha rejasini ishlab chiqish (poydevorni hosil qilish); 2) loyiha rejasini amaliyotga tatbiq qilish (poydevor ustiga obyektini tiklash).

M

Madaniyatshunoslik – madaniy rivojlanishning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni, tabiat, atrof-muhitga ta'siri, madaniyat turlari, fan, din va san'at turlarining

rivojlanish asoslarini o'rganadigan fan.

Magistratura (lot. “magistratus” – ikkinchi akademik daraja) – aniq mutaxassislik bo'yicha bakalavriat negizida kamida ikki yil davom etadigan oliy ta'lim. Magistraturada ta'lim yakunlangach bitiruvchilarga davlat attestatsiyasi komissiyasining yakuniy xulosasiga muvofiq aniq mutaxassisligi ko'rsatilgan “magistr”lik darajasi va magistrlikni tasdiqlovchi davlat namunasida ko'rsatilgan diplom beriladi. Magistratura ta'limi dasturining tarkibiy qismi, magistr tayyorlash darajasi, o'quv vazifalarning maksimal hajmi, kadrlar tayyorlash sifat nazoratining protsedura va mexanizmlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan “Oliy ta'lim muassasalarining faoliyati to'g'risida”gi Nizom (2001 yil avgust) talablariga muvofiq belgilanadi.

Magistrning professional faoliyat sohasi va turi tavsifnomasi, kvalifikatsion talablar va o'quv fanlari bo'yicha talablar, ta'lim dasturining tarkibiy tuzilmasi va tarkibi, uni amalga oshirish mexanizmi, sifatini nazorat qilish magistraturaning aniq mutaxassisligi bo'yicha DTS negizida aniqlanadi. Magistraturaning mos mutaxassisligi uchun, DTS asosida, oliy ta'limni boshqarish bo'yicha davlatning vakolatli organi tomonidan tasdiqlangan o'quv rejalari va dasturlar ishlab chiqilib, ular asosida o'quv fanlari yaratiladi.

Oliy ta'lim muassasasida magistratura yo'nalishini ochishning asosiy sharti – o'quv tarbiyaviy jarayon bilan bog'liq va yuqori malakali mutaxassislarning tayyorlanishini ta'minlovchi mos kafedralarning ilmiy pedagogik potentsialga egaligi, ilmiy tadqiqot ishlarining yuqori darajada olib borish imkoniyatining mavjudligi hisoblanadi.

Magistrlarni yangi mutaxassisliklari bo'yicha tayyorlash huquqi oliy ta'lim muassasalarining oliy ta'limni boshqarish bo'yicha davlat vakolatli organi rasmiy iltimosiga binoan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga belgilangan tartibda taqdim etiladi.

Oliy ta'lim muassasasi strukturasi magistraturaning maxsus bo'limi (fakultet, markaz) ochiladi va unga quyidagi vazifalar yuklatiladi: talabalarning o'quv-tarbiyaviy jarayonini tashkillashtirish va nazorat qilish, o'quv-uslubiy xujjatlar va o'quv-uslubiy ta'minotni ishlab chiqish; magistrlar yetishtirib beruvchi kafedralar faoliyatini koordinatsiyalash; magistrlar tayyorlash jarayonining monitoringini izchil olib borish.

Davlat namunasidagi bakalavr va magistr diplomlari diplom egalariga mutaxassisliklari bo'yicha kasbiy faoliyat bilan shug'ullanish yoki o'quv muassasasida kelgusida o'qishni davom ettirish imkonini beradi.

Magistr (lot. “magistr” – boshliqlar, murabbiylar, amaldorlar) ma'lum ixtisoslik bo'yicha ta'lim olgan yuqori malakali, aspiranturaga kirish huquqi hamda ilm-fan sohasida, ishlab chiqarishning masuliyatli lavozimlarida faoliyat ko'rsatish imkoniyatiga ega mutaxassis.

Mahalliychilik – bir mamlakat doirasida turli geografik hududda yashovchi aholi manfaatlarini ustun qo'yish asosida boshqa hududda yashovchi aholi

manfaatlariga dahl qilish, ayirmachilik g'oyalarini ilgari surish. Mahalliychilik o'ta xavfli xususiyatga ega. Binobarin, uning mavjudligi yagona milliy g'oyaning shakllanishi hamda u asosida jamiyat taraqqiyotini yo'lga qo'yishga imkon bermaydi. Mahalliychilik o'zaro ichki urushlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Mahorat darslari – ochiq tashkil etilib, ilg'or pedagogik tajribalarni targ'ib etishga yo'naltirilgan samarali o'qitish shakli. Bu shakldagi o'qitish bir martalik sanaladi. Mahorat darslarini tashkil etishda ko'p yillik ish tajribasiga ega, shuningdek, samarali metodika yoki texnologiyaga ega innovator pedagoglarning kasbiy malakalari ochiq tarzda, interfaol muloqot asosida hamkasb pedagoglar hamda talabalarga namoyish etiladi. Malakali pedagoglar tomonidan mahorat darslarini tashkil etishda quyidagi vazifalar bajariladi: muayyan muammo bo'yicha tajribali, mahoratli pedagogning ish tajribasining ommalashtirilishi; tajribali, mahoratli pedagog tomonidan izchil harakatlarning to'g'ridan to'g'ri va izohli namoyish etish orqali pedagogik faoliyatda samarali shakl, metod va vositalardan foydalanish tartibining ko'rsatilishi; malakali, mahorali pedagogning metodik yondashuvlarini belgilangan muammoni hal etish usullari bilan o'zaro muvofiqlashtirish; mahorali pedagog tomonidan o'zining kasbiy malakalarining shogird (talaba)larga o'rgatilishi; talabalarining kasbiy takomillashuvlari uchun mahorali pedagog tomonidan yoram ko'rsatilishi; pedagog xodimlar o'rtasida innovatsion g'oya, texnologiyalarni ommalashtirish; mahorat darslari ishtirokchilari (talabalar)ning kasbiy kompetentliklarini oshirish; mahorat darslarning har bir ishtirokchisida individual ijodiy pedagogik faoliyat uslubini shakllantirish.

Mahorat darslarini tashkil etish natijasi sifatida quyidagi mahsulotlar yaratilishi mumkin: pedagoglarning ijodiy ishlari mahsuli (dastur, metodik qo'llanma); mashg'ulotlar uchun tarqatma materiallar; pedagogik adabiyot va manbalar kartotekasi; ta'lim va tarbiyaning yangi shakllarini metodik jihatdan asoslash; yangi pedagogik texnologiyalarni shakllantirish; malaka oshirish kurslari, seminarlar, praktikumlarning dasturlari; ijodiy va ommaviy xarakterdagi tadbirlar Nizomi va b.

Mahorat – muayyan ish, xatti-harakat yoki kasbiy faoliyatning ustalik, mohirlik bilan, san'atkorona tashkil etishga imkon beradigan bilim, ko'nikma, malakalar majmui.

Majmuaviy (kompleks) nazorat – bir necha o'quv fanlari bir yoki bir necha sinf (guruh)larda turli o'quvchilarning ishlarini o'rganishni tashkil etish maqsadida amalga oshiriladigan nazorat turi.

Maktab (a. “maktab” – o'qish joyi, bo'lim, idora) – tegishli me'yoriy hujjatlar talablari asosida pedagogik, psixologik va maxsus bilimlarga ega o'qituvchilar tomonidan yosh avlodga ta'lim berish, ularni tarbiyalashga qaratilgan faoliyat tashkil etiladigan ta'lim muassasasi. Ta'lim-tarbiya ishlarini olib boradigan maxsus maktablar va kishilar ibtidoiy-jamoa tuzumining yemirilish davrida paydo bo'lgan. O'rta asrlarda Yevropada ta'lim uch bosqichdan iborat bo'lgan. Ular: 1) oddiy maktablar; 2) o'rta maktablar; 3) oliy maktablar. Shahar va cherkov maktablari

o'rtasida ko'plab farqlar mavjud edi. Ular: 1) cherkov maktablarida shahar maktablariga qaraganda o'qituvchilarga ko'proq haq to'lanardi; 2) cherkov maktablarida o'qituvchilarning ish haqi izchil berib borilsa, shahar maktablarining o'qituvchilari ish haqlarini o'z vaqtida ololmasdi; 3) shahar maktablarining o'quv dasturlari cherkov maktablarining dasturlaridan farqli ravishda ko'proq amaliy xarakterga ega edi; 4) shahar maktablarida lotin tilidan tashqari arifmetika, ish yuritish elementlari, geografiya, texnika va tabiiy fanlar o'qitilardi.

O'rta asrlarda musulmon mamlakatlarida to'rt turdagi maktablar faoliyat ko'rsatgan. Ular: 1. "Qur'on" maktablari (yozish va hisob-kitob darslari tashkil etilmaydigan, faqat muqaddas "Qur'on" kitobini o'rganishga yo'naltirilgan maktablar). 2. Fors maktablari (o'qish, yozish va hisob darslari fors tilida Sa'diy, Hofiz Sheroziy asarlari yordamida tashkil etiladigan maktablar). 3. Fors tili va Qur'on maktablari (darslar dastlabki ikki maktab dasturlarining umumlashuvi asosida tashkil etiladigan maktablar). 4. Kattalar uchun arab maktablari (Qur'onni o'qish va sharhlashga yo'naltirilgan, shuningdek, fors an'analari asosida adabiy ta'lim tashkil etiladigan maktablar).

Musulmon maktablarida fanlar quyidagi ikki guruhga ajratilgan: 1) an'anaviy fanlar; 2) amaliy fanlar. O'rta asr musulmon maktablarida o'qitiladigan an'anaviy fanlar tizimidan ilohiyotga oid fanlar – Qur'on tavsifi, hadis, musulmon huquqi, teologiya, arab filologiyasi, ritorika kabi fanlar o'rin olgan. Musulmon maktablarida o'qitiladigan nazariy fanlar tizimidan kalligrafiya, mantiq, matematika, astronomiya, xulq-atvor qoidalari, tibbiyot va b. tabiiy fanlar o'rin olgan.

Maktabdan tashqari ta'lim – bolalar, o'smirlarning ta'limga bo'lgan, yakka tartibdagi, ortib boruvchi talab, ehtiyojlarini qondirish, ularning bo'sh vaqti va dam olishini tashkil etish maqsadida amalga oshiriladigan bosqich. Mazkur ta'lim davlat va nodavlat ta'lim muassasalarida davlat organlari, jamoat tashkilotlari, yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan yo'lga qo'yiladi. Maktabdan tashqari ta'lim madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport va b. yo'nalishlarda tashkil etiladi. Ushbu bosqich ta'limi bolalar va o'smirlarning ta'limga bo'lgan, yakka tartibdagi, ortib boruvchi talab, ehtiyojlarini qondirish, ularning bo'sh vaqti va dam olishini tashkil etishga yordam beradi.

Maktabdan tashqari ta'lim muassasalari – bolalar, o'smirlarning ta'limga bo'lgan, yakka tartibdagi, ortib boruvchi talab, ehtiyojlarini qondirish, ularning bo'sh vaqti va dam olishini tashkil etishga yo'naltirilgan chora-tadbirlarni amalga oshiruvchi maskanlar. Bu kabi o'quv maskanlari bolalar va o'smirlar ijodiyoti saroylari; bolalar va o'smirlar uylari; bolalar va o'smirlar klublari; bolalar va o'smirlar markazlari; bolalar-o'smirlar sport maktablari; san'at maktablari; musiqa maktablari; studiyalar; kutubxonalar; sog'lomlashtirish muassasalari.

Maktab direktori – umumiy ta'lim maktabi faoliyatiga umumiy rahbarlik qiluvchi, maxsus ma'lumot va muayyan ish tajribasiga ega mutaxassis. Uning zimmasiga quyidagi vazifalar yuklatiladi: davlat va jamoat tashkilotlarida maktab manfaatlarini ifodalash; o'quv-tarbiya jarayonini rejalashtirish, tashkil qilish, uning

borishi va natijalarini, maktab dasturlarining bajarilishini nazorat qilish; maktab faoliyatining sifati, samaraliligi, bolalik va mehnatni muhofaza qilish talablariga rioya etilishi va o'quvchilarning ovqatlanishiga javobgarlik; maktabdan va sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish; rahbar o'rinbosarlarni tanlab, joy-joyiga qo'yish, ularning vazifalarini belgilash; maktab pedagogik kadrlarini joy-joyiga qo'yish; kabinet va ustaxona mudirlarini, ota-onalar (yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar) va o'quvchilar fikrini hisobga olgan holda sinf rahbarlarini tayinlash; shartnoma asosida ma'muriyat va pedagogik, o'quv-tarbiyaviy va xizmat ko'rsatuvchi xodimlarni ishga qabul qilish va ishdan bo'shatish; maktab kengashi bilan birgalikda maktab tarkibiy qismini, shuningdek, tegishli xalq ta'limi organlari bilan kelishgan holda uning mazmunini belgilash; o'qitish va mehnatga tayyorlash ixtisosini tanlash; maktabning ish tartibini, o'quv haftalari va o'quv mashg'ulotlarining davomiyligini, 1-sinfga bolalarni qabul qilish (6-7 yosh) ni, o'quvchilar formasining zaruriyati va turini belgilash; malaka toifalarini tasdiqlashning navbatdagi jarayonida maktab pedagogika jamoasining attestatsiya komissiyasiga rahbarlik qilish; maktab pedagogika jamoasining kasbiy, ijodiy o'sishi, ular tomonidan ta'lim-tarbiyaning ilg'or shakl va usullarining qo'llanilishi uchun sharoit yaratish; pedagoglarning tashabbuslari, ijodiy izlanishlari va tajriba-eksperimental ishlarini qo'llab-quvvatlash; o'quvchilar va pedagoglarning ijodiy faoliyatini har tomonlama rivojlantirish uchun zarur muhitni yaratish maqsadida maktabning ilmiy-tekshirish, ishlab chiqarish, kooperativ tashkilotlar, mahalla qo'mitalari, ijodiy uyushma, ularning bo'limlari va b. davlat, jamoatchilik tashkilotlari bilan o'zaro hamkorlik qilish yo'llarini belgilash; maktab faoliyati uchun ajratilgan moliyaviy mablag'larning oqilona sarflanishiga rahbarlik qilish; umumiy ta'lim maktabi rivojining istiqbol masalalarini hal etish, uni rivojlantirish uchun byudjet mablag'lari, shuningdek, maktab fondi mablag'larining oqilona taqsimlanishini ta'minlash; ish yuritish va maktab hujjatlarining to'g'ri yuritilishi, rahbar organlar oldida hisobotlarni o'z vaqtida berilishini ta'minlash; maktab kengashi, mahalliy hokimlik oldida o'z faoliyati uchun javob berish, ularga vaqti-vaqti bilan hisob berib turish.

Rahbar shaxs sifatida maktab direktori ma'lum majburiyatlarni bajarish bilan birga muayyan huquqlarga ham ega. Ular: Maktab kengashi (Pedagogik kengash)ga maktabning ish rejasi, o'quv rejasini tasdiqlash uchun taqdim etish; o'quv ixtisosiga muvofiq o'quv rejalari, dasturlariga o'zgartirishlar kiritish; o'quvchilarning o'quv yil davomidagi va sinfdan-sinfga ko'chirish imtihonlaridagi bilimlarini tekshirish shakllari, o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berish vositalari, usullarini aniqlash; qobiliyatli va iqtidorli maktab bolalarini tanlash maqsadida o'quvchilarni test sinovidan o'tkazish, bir necha chuqur o'rgatiladigan sinflarning X-XI sinflariga tanlov asosida o'quvchilar qabul qilish; maktab uchun zarur bo'lgan jihozlar va b. moddiy resurslarni ixtiyoriy ravishda turli korxonalar, tashkilot, kooperativ, shaxslar orqali chakana savdo tarmoqlaridan sotib olish, ijaraga olish, buyurtma berish, naqd pulsiz va vositachi do'konlarda mayda ulgurjini limitga hisoblamay olish; yuqori malakali pedagog-xodimlarni maktab faoliyatiga jalb qilgan holda ayrim fanlarning chuqur o'rgatilishini ta'minlash maqsadida o'quv rejasidan tashqari qo'shimcha kurslar tashkil qilish; ma'lum qurilish ishlari, maktabni joriy tuzatish, jihozlash,

o'quv xonalari, inshootlari va sh.k.ni yaxshi saqlash maqsadida qurilish tashkilotlari, muassasalari va shaxslar, shuningdek, o'quvchilar bilan shartnomalar tuzish; moliyaviy ta'minotning turli manbalari asosida maktab fondini tashkil qilish; to'lov qog'ozlari va chek daftarlari bo'yicha hisob-kitob operatsiyalarini amalga oshirish, O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchilik asoslariga muvofiq buxgalteriya va statistika hisobotini mustaqil ravishda olib borish, ehtiyojdan tashqari ortiqcha anjomlar, asbob-uskunalarni sotish; Maktab kengashi (Pedagogik kengash) bilan kelishgan holda maktab fondidan olinadigan mablag'larni tejash hisobiga ijodiy ishlovchi o'qituvchilarning ish haqiga ustamalar belgilash; attestatsiya yakunlariga ko'ra o'qituvchilarga yuqori toifa berilishi haqida takliflar kiritish, pedagog xodimlarni viloyat va respublika malaka oshirish kurslari, stajirovka (shu jumladan, chet ellar)ga, katta ilmiy xodim-izlanuvchilar institutiga tavsiya etish; maktabning jamoat tashkilotlari bilan birgalikda ishda va o'qishda alohida yutuqlarga erishgan o'qituvchi, o'quvchi va maktabning boshqa xodimlarini mukofot (shu jumladan, moddiy rag'batlantirishlar)ga tavsiya etish, zarur hollarda ularni jazolash; o'quv-ishlab chiqarish birlashmalari tashkil qilish, alohida tadbirlar o'tkazish uchun zarur mablag'larni to'plab boshqa maktablar, o'quv-tarbiya, ilmiy va maktabdan tashqari muassasalar bilan birlashmalar tashkil etish to'g'risida shartnomalar tuzish; O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi asoslariga binoan o'qituvchi va o'quvchilar almashish, qo'shma muassasalar tashkil etish, qo'shma tadbirlar (konferensiyalar, maktab lagerlari va b.) o'tkazish to'g'risida xorijiy mamlakatlarning o'quv yurtlari bilan shartnomalar tuzish; maktabning o'quv-tarbiya faoliyatidagi kundalik masalalarni hal qilish uchun zaruriyatga qarab barcha xodimlar yoki ularning ayrim toifalarini to'plab majlis o'tkazish; o'z o'rinbosarlari, pedagoglarning ish faoliyatlari haqidagi hisobotlarini tinglash, Maktab kengashi (Pedagogika kengashi) muhokamasiga ularning vakolatlarini davom ettirishlari yoki to'xtatishlari to'g'risidagi takliflar, shuningdek, ular ishini takomillashtirishga oid takliflarni kiritish; maktab Ustavi, Nizomi, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi asoslariga zid ravishda o'tayotgan Maktab kengashi (Pedagogik kengash) ishini to'xtatish.

Maktab formasi – ta'lim muassasasining ichki-tartib qoidalari, Nizomi talablariga muvofiq o'quv yurti hududida o'quvchilar tomonidan kiyiladigan libos. Uning joriy qilinishi uzoq tarixga ega. Maktab formasi hatto qadimgi davlatlarda ham mavjud bo'lgan. M: qadimgi Afinada o'quvchilarning barchasi shlyapa (bosh kiyim) va qora xalat (xlamida) kiyishgan. Ta'lim muassasalarida formalarning joriy qilinishi ijtimoiy, ta'limiy, gigienik va estetik maqsadni ifodalaydi. Ya'ni, ijtimoiy-ta'limiy jihatdan bir xil kiyinishi ta'lim oluvchilarning ijtimoiy jihatdan teng huquqqa egaliklarini, asosiy e'tiborni ta'lim olishga qaratishlari kerakligini ifodalasa, gigienik jihatdan ko'z va asab tizimini muayyan kolorit (ranglarning o'zaro uyg'unligi, bir-biriga mutanosibli)ga ega bo'lmagan muhitdan himoyalaydi, estetik tomondan o'zaro o'quvchilarni ish muhitiga tezkor moslashishlariga yordam beradi.

Maktabgacha tarbiya – maktabgacha ta'lim yoshidagi bolani sog'lom bo'lib, har tomonlama kamol topishini ta'minlash, unda o'qishga intilish hissini uyg'otish, uni muntazam ta'lim olishga tayyorlashga yo'naltirilgan jarayon.

Maktabgacha ta'lim davri – yosh davrlarining muhim bosqichi bo'lib, u o'z ichiga 3-7 (6) yoshgacha bo'lgan biologik davrni qamrab oladi. Bu yosh davri boshqa yosh davrlaridan o'ziga xos jihatlariga ko'ra farqlanadi. Farqlar maktabgacha ta'lim davrida bola shaxsi, xulq-atvorida ro'y beradigan o'zgarishlar bilan izohlanadi. Mazkur davrda bolaning harakatchanligi, idroki va nutqi zo'r berib taraqqiy qiladi. Unda tafakkur yuzaga keladi. Uning tafakkuri dastlab “predmetli (obrazli) tafakkur” sanaladi, unga ko'ra bola o'zi idrok qilgan narsalar, shuningdek, atrofdagi narsalar haqida fikrlay oladi. Mazkur yosh davridagi tafakkur bolaning predmetlarga bo'lgan munosabatida ifodalanadi. Uning nutqi tafakkuri bilan uzluksiz holda o'sadi. Uch yoshda kundalik turmushda ishlatiladigan so'zlarni, nutqning oddiy grammatik shakllarini o'zlashtirib oladi. Bu davrda sezgilar, atrofdagilarga munosabat tuyg'ulari ko'zga tashlana boshlaydi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolaning hissiyotga beriluvchanligi uning faolligi, harakatchanligida ko'rinadi. Bu yoshda bola o'ynay boshlaydi, uning o'yinlari asosan katta yoshdagi kishilar, o'zidan katta bolalarning harakatlariga taqlid qilishdan iborat bo'ladi. Bola ikki yoshga to'lib, uch yoshga o'tganda undagi ixtiyorsiz faollikni asta-sekin ixtiyoriy faollik egallay boshlaydi. Endilikda u kattalar tomonidan topshirilgan oddiy yumushlarni bajara oladi. Shu bilan birga ixtiyoriy diqqat ham o'sa boshlaydi. Aynan shu yoshda bolada “men”lik yuzaga keladi. U o'zini atrofdagi tengdoshlari bilan solishtiradi, ulardan o'zini ajrata boshlaydi. Bunday harakatlarni “mening o'zim”, “men istayman”, “men istamayman”, “men o'zim bajaraman” yoki “men buni bajara olmayman” kabi so'zlar bilan ifodalaydi. Tevarak-atrofdagi narsalarga muayyan ta'sir ko'rsatish bilan birga ularga nisbatan o'z munosabatini bildiradi. Bola atrofdagilar bilan muloqot-munosabatda ularning xatti-harakatlarini, boshqalarga yondashuvlarini “yaxshi” va “yomon” deya baholaydi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bola faoliyatining asosiy turi o'yin sanaladi. U o'yin orqali tevarak-atrofnı, unda kechayotgan voqea-hodisalar mohiyatini bir qadar bilib oladi. O'yinlar asosida maktabgacha ta'lim yoshi bolalarida ijodiy xayol, zehn, fahm-farosat, topqirlik kabi sifatlar tarbiyalanadi. O'yin yordamida ularning hissiyotlari shakllanadi: bu jarayonda bolalar o'zlarini tetik his qiladi, erishilayotgan yutuq, muvaffaqiyatidan zavqlanadi. Jamoaviy o'yinlar orqali bolalarda o'rtoqlik va do'stlik hislari tarkib topadi. Rolli, muayyan qoidalarga muvofiq o'ynaladigan o'yinlar bolalarda kuzatuvchanlik qobiliyatini o'stiradi, xotirasini mustahkamlanishiga yordam beradi, intizomlilikni tarbiyalaydi.

Mazkur yosh davrida bola o'z kuchi va egallagan ko'nikmalariga tayangan holda rasm chizadi, turli narsalarning loyiha (konstruksiya)larini, turli materiallardan, loydan, plastilindan buyumlar yasaydi. Olti-etti yoshga to'lganda bolada o'qishga bo'lgan qiziqish, intilish yuzaga keladi. Maktab hayoti uning uchun qiziqarli, maroqli tuyuladi, o'qishga boradigan birinchi kunni intiqlik bilan kutadi.

Maktabgacha ta'lim – 1) maktabgacha ta'lim yoshidagi bolaga uni atrof-muhit bilan yaqindan tanishtirishga imkon yaratuvchi nazariy bilimlarni berish orqali ong, idrokni hosil qilish jarayoni; 2) uzluksiz ta'lim turi. Maktabgacha ta'lim bola olti-etti yoshga yetgunga qadar oilalar, davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari va mulk shaklidan qat'iy nazar boshqa ta'lim muassasalarida olib boriladi. Bu

bosqichda ta'limni tashkil etishda mahallalar, jamoat va xayriya tashkilotlari, xalqaro jamg'armalar ham faol ishtirok etadi.

Maktabgacha ta'lim pedagogikasi – maktabgacha ta'lim yoshi bolalarini tarbiyalash, ularga boshlang'ich bilimlarni berish masalalarining tadqiqi bilan shug'ullanuvchi fan.

Maktab jamoasining konferensiyasi (umumiy yig'ilish) – maktabning yuqori o'z-o'zini boshqarish organi. Konferensiyalar oralig'ida o'z-o'zini boshqarish yuqori organi vazifasini Maktab kengashi bajaradi. Maktab jamoasining konferensiyasi (umumiy yig'ilishi)ga nomzodlar hal qiluvchi ovoz bilan II-III bosqich maktab o'quvchilari, o'qituvchilar va maktabning boshqa xodimlari jamoasi, ota-onalar (yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar), jamoatchilik vakillarining yig'ilishlarida har uch toifadan teng holda saylanadi. Konferensiya har yili kamida bir marta o'tkaziladi. Maktab jamoasining konferensiyasi (umumiy yig'ilish) quyidagi vakolatlarga ega: maktab kengashi, uning raisini to'g'ridan-to'g'ri yashirin ovoz berish yo'li bilan saylash va ularning vakolat muddatlarini belgilash; maktab Ustavini qabul qilish va unga zarur o'zgartirishlar kiritish; maktabni rivojlantirishning, o'quv-tarbiya jarayonining sifat va samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlarini tasdiqlash; o'qitish qaysi tilda olib borilishini aniqlash, maktabning moddiy-texnika bazasini rivojlantirish uchun qo'shimcha moliyaviy mablag'lar jalb etish; zarurat yuzaga kelganda maktabda turli ish yo'nalishlari bo'yicha vaqtinchalik yoki doimiy komissiyalar, shtablar, kengashlar tuzish va ularning vakolatlarini belgilash.

Maktab kengashi – maktab jamoasining konferensiyalari (umumiy yig'ilishlari) oralig'ida maktabning yuqori o'z-o'zini boshqarish organi. Maktab direktori pedagogik kengashning raisi hisoblanadi. Maktab kengashi maktab ma'muriyati, o'qituvchilar va o'quvchilar jamoat tashkilotlari bilan yaqin aloqada ish olib boradi. Uning barcha qarorlari o'z vaqtida maktab jamoasi, ota-onalar (yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar) va jamoatchilikka ma'lumot uchun yetkaziladi. Mazkur kengash tarkibiga pedagog xodimlar, II va III bosqich o'quvchilar, ota-onalar (ularning o'rnini bosuvchi shaxslar) va jamoatchilik vakillari kiradi. Kengashdagi vakillik normasi va Kengash tarkibining umumiy soni konferensiya tomonidan belgilanadi. Odatda navbatdagi saylovlarda Kengash tarkibining kamida uchdan bir qismi yangilanadi. Umumiy ta'lim maktabi direktori lavozimi bo'yicha Maktab kengashining raisi hisoblanadi. Kundalik masalalarni hal qilish uchun Maktab kengashi o'z tarkibidan byuro, bahsli masalalar va taftish komissiyalarini saylashi mumkin. Kengash bir yilda kamida 4 marta yig'iladi. Uning a'zolari o'z vazifalarini jamoatchilik asosida bajaradi. Maktab jamoasi konferensiyasi o'z a'zolarini muddatidan oldin kengash tarkibidan chiqarishi mumkin. Bordi-yu, Maktab kengashi yig'ilishida Kengash a'zolarining kamida uchdan ikki qismi qatnashsa va qatnashchilarning uchdan ikki qismi ovoz bergan bo'lsa uning qarori qonuniy hisoblanadi. Maktab kengashining o'z vakolati doirasida va respublika qonunchiligi asoslariga mos ravishda qabul qilgan qarorlarini bajarish ma'muriyat va maktab jamoasining barcha a'zolari uchun majburiydir. Kengashning har bir a'zosi kiritgan har qanday taklif, agar bu taklifni

Kengash a'zolarining uchdan bir qismi qo'llab-quvvatlasa, mazkur taklifning muhokama qilinishini talab etishi mumkin. Maktab kengashi bilan ma'muriyat o'rtasida yuzaga kelgan munozarali masalalar maktab jamoasi konferensiyasi (umumiy yig'ilishi) yoki xalq ta'limi muassasalari faoliyatini metodik ta'minlash va tashkil etish tuman (shahar) bo'limi kengashida hal qilinadi. O'quv-tarbiya jarayonini rivojlantirish va takomillashtirish o'qituvchi, tarbiyachilarning kasb mahoratlari, ijodiy salohiyatini oshirish maqsadida pedagog xodimlarni birlashtiruvchi maktab Pedagogika kengashi – hayot organi tashkil etiladi.

U quyidagi vakolatlarga ega: maktab jamoasi konferensiyasi qarorlari bajarilishini tashkil etish; maktab jamoa a'zolarining takliflari va tanqidiy fikr-mulohazalarining qanday amalga oshirilayotganligini nazorat qilish; maktabni rivojlantirish rejasini tasdiqlash; direktor bilan birgalikda davlat va jamoat tashkilotlarida maktab manfaatlarini ifodalash, shuningdek, ota-onalar (yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar) bilan birgalikda davlat va jamoat tashkilotlari o'quvchilarning manfaatlariga taalluqli masalalar muhokama qilinyotganda ularning ijtimoiy himoyasini ta'minlaydi; metodik va pedagogik kengashlar taqdimiga ko'ra maktab ta'limini ta'minlashning tarkibiy qismini belgilash, o'qitish va mehnatga tayyorlash ixtisoslarini tanlash; maktab ish tartibi, o'quv haftasi va o'quv mashg'uloti davomiyligi, 1-sinfga qabul qilish yoshini, o'quvchi formasining zarurati va ko'rinishini belgilash, tegishli organlar bilan kelishilgan holda birinchi, shuningdek, navbatdagi sinflar sonini aniqlash; byudjet mablag'larini sarflash hisobotlarini ko'rib chiqish, mablag' bilan ta'minlashning turli manbalaridan foydalanib o'z fondini shakllantirish, maktabning byudjet va byudjetdan tashqari mablag'laridan foydalanishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash; ayrim pedagoglar, maktab direktori va uning o'rinbosarlarining ishi haqidagi hisobotlarni tinglash, egallab turgan lavozimlariga muvofiqliklari yoki nomuvofiqliklari munosabati bilan ularning vakolatlarni uzaytirish yoki to'xtatish haqida, shuningdek, ularning ishini takomillashtirish yuzasidan konferensiyaga takliflar kiritish; amaldagi qonunchilik doirasida pedagog xodimlar va maktab ma'muriyatining kasb hamda lavozim faoliyatiga asossiz aralashishdan himoya qiluvchi zarur chora-tadbirlarni ko'rish, maktab jamoasi mustaqilligini cheklovchi har qanday ma'muriy buyruqbozlikka yo'l qo'ymaslik, mazkur masalalar bo'yicha tegishli organlarga murojaat qilish.

Maktab ma'ruzasi – bir soatlik mashg'ulot davomida o'rganilayotgan mavzuning umumiy mohiyatini nazariy jihatdan ochib berish, unda ilgari surilgan g'oyalar asosida ilmiy xulosalar chiqarish, ularni umumlashtirish asosida bilimlarni muayyan izchillikda bayon etish shakli.

Malaka – muayyan harakat, faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli; bilim, hayotiy tajriba, shuningdek, o'zlashtirilgan ko'nikmalar asosida amaliy va nazariy harakatlarni ongli va mustaqil bajarishga tayyorlik.

Man qilish – xulq-atvori, xatti-harakatlari, yurish-turishi yoki gap-so'zlari qoralangan bolalar, o'smirlarga muayyan imtiyozlardan foydalanishga ruxsat bermaslik usuli.

Maqol – pand-nasihat mazmuniga, kichik hajmga ega, obrazli, tugal ma’noni ifodalovchi hikmatli ibora. U xalq tomonidan orttirilgan hayotiy tajriba asosida yaratiladi. M: “Ayir qanday bo’lsa, ot shunday”, “Beshikda tekkan, kafanda ketar”, “Bola boqqandan olov yoqqan yaxshi”, “Bola ko’rganini qilar, ota bilganini”, “Bola loy, ona kulol”, “Bolani so’ksang, beti qotar, ursang, eti qotar”, “Daraxtdan meva olaman desang, niholligidan parvarish qil”, “Dard ketar, odat qolar”, “Igna qayoqqa yursa, ip ham shu yoqqa yuradi”, “Qush uyasida ko’rganini qiladi”. O’zbek xalq maqollaridan xalq pedagogikasida foydalanish bolalar va yoshlarni ajdodlar tomonidan asrlar davomida to’plangan hayotiy tajriba, bilimlarga tayangan holda amaliy faoliyatni, shaxslararo munosabatlarni tashkil etishga o’rgatadi.

Maqsad (a. “maqsad” – niyat, oliy tilak, intilish) – erishish, amalga oshirish uchun ko’zda tutilgan narsa, murod, muddao. Tarbiyada maqsad ham muhim omil sanaladi, zero, uning yordamida shaxs faoliyati yo’nalishini aniq belgilab oladi. Shaxs tomonidan maqsadning belgilanishi, aniqligiga erishish uning biologik va ruhiy ehtiyojlari bilan belgilanadi. Ehtiyojning aniq namoyon bo’lishi shaxsning intilishlarida ko’zga tashlanadi. Intilish mavjud ehtiyojni qondira oladigan narsaga, uni topish, yangidan yaratish, o’zgartirish va h.k.ga qaratiladi.

Maqtoiv – ota-onalar, o’qituvchilar, yoshi kattalar tomonidan bolalar va o’smirlarning xatti-harakatlari, xulq-atvori, odob-axloqining ijobiy baholanganligini ifodalash maqsadida aytilgan fikr.

Maslahat (tarbiyaviy chora sifatida) – tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etishda muayyan ish-harakat, faoliyatni oqilona yo’lga qo’yish yuzasidan ikki yoki undan ortiq shaxslar o’rtasida tashkil etiladigan muhokama.

Maslahat (ta’lim shakli sifatida) ta’lim oluvchilarda ma’lum o’quv materialini o’zlashtirish yoki topshiriqni mustaqil bajarish vaqtida o’qituvchining yordamiga nisbatan yuzaga kelgan ehtiyojni qondirish maqsadida tashkil etiladi. Uni tashkil etish vaqtida asosan o’quvchi savol beradi. To’g’ri tashkil etilgan maslahat (Aristotel) o’quvchilarga o’quv materialini egallashda qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi. O’qituvchi maslahat (Aristotel) jarayonida o’quvchilar faoliyatini u yoki bu m.ing, ayniqsa, qiyin topshiriqlarning ular tomonidan mustaqil ravishda to’g’ri tushunishga yo’naltiradi.

Masofaviy ta’lim (lot. “distantia” – masofadan foydalanish) – 1) o’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi to’g’ridan-to’g’ri, shaxsiy aloqasiz “masofadan o’qitish” imkonini yaratib beruvchi zamonaviy axborot va telekommunikatsion texnologiyalardan foydalanishga asoslangan o’qitish jarayonining o’ziga xos yangi shakli; 2) muayyan nuqtadan axborot-kommunikatsiya vositalari (video, audio, kompyuter, multimedia, radio, televidenie va b.) yordamida ta’lim xizmatlarini ko’rsatish, ta’limiy mahsulotlarni tarqatish va etkazib berishdai an’anaviy hamda innovatsion shakl, metod, vositalarga asoslangan holda ta’lim resurslaridan foydalanishga yo’naltirilgan ta’lim.

Masofaviy ta'lim texnologiyasi 1969 yilda Angliya premer-ministri G.Vilson tashabbusiga ko'ra shakllantirilgan deb hisoblanadi. Ammo masofadan o'qitish ancha oldinroq, ya'ni, birinchi barqaror, muntazam pochta aloqasining shakllanish davrida yuzaga kelgan. 1858 yildan boshlab London universitetida barcha xohlovchilarga ularning mustaqil bilim olishlari, turli ixtisoslik va sohalardagi akademik daraja uchun imtihon topshirishlariga ruxsat etilgan. 1938 yildan buyon Sirtqi ta'lim bo'yicha Xalqaro kengash, 1982 yildan boshlab, Masofaviy ta'lim bo'yicha Xalqaro Kengash nomi bilan mashhur xalqaro ta'lim tashkilotlari sifatida faoliyat ko'rsatmoqda.

Masofaviy ta'lim quyidagi imkoniyatlarga ega: 1. Ta'lim olishga, bilimlarni o'zlashtirishga ijobiy yondashuvni ta'minlaydi. 2. Pedagogik jarayon maqsadi sifatida ta'lim oluvchiga aniq yo'nalish beradi. 3. Metodologik, nazariy va uslubiy bilimlarni egallashga imkoniyat yaratadi. 4. Bilish faoliyatini mustaqil tashkil etish imkonini beradi. 5. Turli axborotlarini izlash va ularni o'zlashtirish orqali puxta, sifatli ta'lim olish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Masofaviy ta'lim negizida kompyuter ta'limini ham tashkil etish mumkin. Bu turdagi ta'lim o'qitish jarayonini maxsus ta'lim dasturlariga muvofiq tashkil etilishini nazarda tutadi. Masofaviy ta'lim o'quv fanlari bo'yicha o'zlashtirish samaradorligini ta'minlash; idrok etish qobiliyati (qo'yilgan m.i hal etish, mustaqil fikrlash, kommunikativ malakalarni egallash (axborotni to'plash, analiz, sintez qilish)ni rivojlantirish, u yoki bu ko'nikmani shakllantirishga imkon beradigan jarayonlarga e'tibor)ni kuchaytirish kabi imkoniyatlariga ega.

Masofaviy ta'lim texnologiyalari – ta'limning belgilangan mazmun asosida amalga oshirilishini ta'minlashga yo'naltirilgan shakl, metod va vositalar majmuasidir. Ushbu texnologiyalar ta'lim axborotlarini taqdim etish, ta'lim axborotlarini uzatish hamda ta'lim axborotlarini saqlash va qayta ishlash texnologiyalarini o'z ichiga oladi. Masofaviy ta'lim texnologiyalari orasida elektron axborot-ta'lim resurslari (EATR) – oquv modulining ishchi o'quv dasturi; elektron o'quv-metodik majmuasi (eo'mm); elektron darslik; elektron ma'ruza matnlari; elektron o'quv qo'llanma; elektron metodik qo'llanma; o'quv va ishchi yo'riqnomalar; amaliy mashg'ulotlar uchun topshiriqlar to'plami; mashqlar to'plamlari; masalalar to'plamlari; metodik ko'rsatmalar; xrestomatiyalar; albomlar, atlaslar; raqamli video lavhalar; virtual stendlar; imitatsion trenajyorlar; elektron lug'at va ma'lumotnomalar; audio va video materiallar, vizual animatsiyalar; loyiha ishlari (namunalar); EO'MM hujjati; ishchanlik o'yinlari; taqdimotlar; multimedia mahsulotlari; ochiq on-line kurslari; pedagogik amaliyotni tashkil etishga doir hujjatlar to'plami ("Pedagogik amaliyotni tashkil etish va o'tkazish to'g'risida'gi Nizom, pedagogik amaliyot topshiriqlari, tinglovchilarning amaliyotdagi faoliyatini baholovchi mezonlar va ko'rsatkichlar); nazorat-sinov ishlari (test savollari to'plami, amaliy topshiriqlar, laboratoriya ishlari vazifalari, ijodiy loyiha, BLI mavzulari, tinglovchilar BKMni baholash mezonlar, tinglovchilarning BKM darajasiga qo'yilgan ball ko'rsatkichlari; o'quv moduli bo'yicha qo'shimcha adabiyotlar ro'yxati; o'quv modelini mustaqil o'zlashtirish uchun maxsus saytlar ro'yxatimuhim

o'rin tutadi.

Masofaviy ta'lim tizimida EATR elektron axborot tashuvchi vositalar – disketa, SD-ROM, DVD kabilarda o'quv axborotini tashish yoki Internet tarmog'i orqali elektron pochta orqali yuborish imkoniyatini ta'minlaydi. Aksariyat hollarda tinglovchilar EATR bo'yicha o'quv axborotlarini Internet tarmog'iga bog'langan holda tegishli saytlardan oladi.

Mas'uliyat (a. “javobgarlik”, “hisob bermoqlik”) – biror ish, xatti-harakat oqibati, natijasi uchun javoblarlikni anglatuvchi axloqiy kategoriya. Mas'uliyat ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy-g'oyaviy tarbiyaning muhim mezonlaridan biri sanaladi. Shaxsning mas'uliyat hissiga ega bo'lishiga oila, ta'lim muassasalari, mehnat jamoasidagi mavjud muhit yordam beradi. Shaxsning zimmasiga muayyan vazifalarni, ma'lum ijtimoiy topshiriqlarni yuklash unda mas'uliyat hissini tarbiyalaydi. Bolalarning mas'uliyat hissiga ega bo'lishlarida ota-onalar, murabbiylar, o'qituvchilar hamda ular uchun ideal bo'lgan shaxslarning o'rni beqiyos. Oila a'zolarining ma'naviy-axloqiy va ruhiy birligi, axloqiy qadriyatlar hamda hayotiy maqsadlarga egaligi, shaxsda mas'uliyat hissini tarbiyalashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Matal – tugal ma'noni ifodalamaydigan, biroq, voqea-hodisalar, shaxs xatti-harakatlari, tabiiy va ijtimoiy borliq, shaxslararo munosabatlar mohiyatini obrazli ifodalovchi hikmatli so'z, ibora. M: “qizil qor yoqqanda”, “tuyaning dumi yerga tekkanda” (hech bitmaydigan ishga nisbatan), “daraxtlar kesilgandan keyin”, “soylar (daryolar) qurib bo'lgach”, “to'y o'tgandan keyin”, zamonaviy talqinda “poezd ketib bo'lgach” (bir muammo tug'ilgandan keyin boshlangan harakat), “to'ydan keyin nog'ara chalish” (harakatning vaqt o'tib bo'lgandan keyin boshlanishi). Xalq pedagogikasida matallardan o'rinli foydalanish bolalar va yoshlarni voqea-hodisalar mohiyatini to'g'ri talqin qilishga, vaziyatni inobatga olgan holda oqilona harakatni tashkil etishga, mustaqil fikrlashga o'rgatadi, qolaversa, ularning nutq boyligini rivojlantiradi.

Matematik statistika (yoki matematik-statistik tahlil) metodi – tajriba-sinov ishlari, umuman pedagogik tadqiqotning samaradorlik darajasini aniqlash maqsadida qo'llaniladigan usul. Bu metod pedagogik muammo holatini ifodalovchi ko'rsatkichlar maxsus matematik formulalar yordamida qayta tahlil etiladi. Yakuniy qiymat tadqiqot samarasini ifodalovchi asosiy ko'rsatkich hisoblanadi. Ayni vaqtda pedagogik yo'nalishda tadqiqotlar olib borishda Styudent, Kivirlyag, Rokich, V.Bespalko va V.Grechixin metodlaridan keng foydalanilmoqda.

Maxsus mashqlar – tegishli soha bo'yicha nazariy bilim, amaliy-xulqiy ko'nikma va malakalarni hosil qilishda foydalaniladigan, maxsus ishlab chiqilgan mashqlar.

Maxsus pedagogika (Defektologiya; yun. “defectus” – nuqson, kamchilik, “logos” – fan, ta'limot) – rivojlanishda jismoniy yoki psixik kamchilikka ega, maxsus, individual tarbiyalash va o'qitish metodlariga asoslangan, imkoniyatlari

cheklangan bolalarni rivojlantirish jarayonini boshqarishni o'rganuvchi fan. Maxsus pedagogika o'z ichiga quyidagi sohalarini qamrab oladi: 1. Surdopedagogika va surdopsixologiya (eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o'qitish, tarbiyalash masalalarini tadqiq qiladi). 2. Tiflopedagogika va tiflopsixologiya (ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishni o'rganadi). 3. Oligofrenopedagogika va oligofrenopsixologiya (aqli zaif bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishni o'rganadi). 4. Logopediya va nutqiy buzilishlar psixologiyasi (nutqida nuqsonlar bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishni o'rganadi). 5. Maxsus pedagogika va maxsus psixologiya (tayanch-harakat apparatning murakkab nuqsonlarini o'rganadi).

Maxsus pedagogikaning maqsadi turli toifali anomal ("noto'g'ri", jismoniy yoki ruhiy nuqsonlarga ega) bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash, belgilangan (normal) va anomal (yun. "anomalos" – me'yordan chetlashish, muayyan kamchilik) faoliyat o'rtasidagi nomuvofiqlikni yo'qotish yoki kamaytirishdan iborat.

Maxsus pedagogikaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: anomal bolalarni aniqlash va hisobga olish; rivojlanish anomaliyasini barvaqt tashxislash metodlarini ishlab chiqish; bolalarda rivojlanish nuqsonlarini tuzatish, yo'qotish yoki kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish; anomal bolalikning oldini olish bo'yicha profilaktik chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish; bola rivojlanishidagi nuqsonlarni tuzatish yoki tuzatish imkoniyatlarini aniqlash; anomal bolalarni tabaqalashtirilgan holda o'qitish va tarbiyalash; anomal bolani rivojlantirish va ijtimoiylashtirish jarayoni samaradorligini oshirish.

Maxsus pedagogika kategoriyalari – "Maxsus pedagogika" ("Korreksion pedagogika") fani asoslarining umumiy mohiyatini ochib beruvchi tayanch tushunchalar majmui. Mazkur fan quyidagi kategoriyalarga ega: anomal bolalar; anomal bolalarni o'qitish va rivojlantirish; anomal bolalarni tarbiyalash; korreksiyalash (tuzatish); korreksion-tarbiyaviy ishlar; kompensatsiya; ijtimoiy reabilitatsiya; ijtimoiy adaptatsiya; oila tarbiyasi.

Maxsus-pedagogik faoliyat – 1) yaxlit ta'lim jarayonini qamrab oladigan, murakkab psixologik-fiziologik va ijtimoiy-pedagogik chora-tadbirlar amalga oshirilishini nazarda tutadigan pedagogik tizim; 2) maxsus ta'lim dasturiga ko'ra mutaxassislar yordamida anomal o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirishning yaxlit jarayoni.

Mashq – aqliy yoki amaliy (jismoniy) harakatlarni bajarish ko'nikmalarini egallash yo'lida muayyan amal, harakatni ko'p marta takrorlash. Mashq va odatlantirish o'quvchi uchun ongli, ijobiy jarayondir. Mashq natijasini ko'nikma, odat, yangi bilimlar hosil qilinadi, o'quvchining aqliy qobiliyati o'sadi, axloqiy sifatlari boyiydi, hayotiy tajribasi ortadi.

Mashqlar (mashq qildirish) metodi – muayyan xatti-harakatlarni ko'p marotaba takrorlashga qaratilgan harakat mohiyatini ifodalovchi metod. Mashqlantirish natijasida muayyan ko'nikma, odat, yangi bilimlar hosil qilinadi,

o'quvchining aqliy qobiliyati o'sadi, axloqiy sifatlari boyiydi, hayotiy tajribasi ortadi. Pedagogik amaliyotda mashq qildirishning quyidagi turlaridan foydalaniladi: 1) faoliyatda mashq qilish; 2) kun tartibi doirasida bajariladigan mashqlar; 3) maxsus mashqlar. Faoliyatda mashq qilish mehnat, ijtimoiy va jamoa faoliyatini tashkil etish, o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yish odatlarini tarbiyalashga qaratilgan.

Mashqlar metodlari quyidagi metodlardan tarkib topadi: 1. Mashqlar – nazariy (aqliy) yoki amaliy (jismoniy) harakatlarni bajarish ko'nikmalarini egallash yo'lidagi ko'p marta takrorlanishlar bo'lib, mashqsiz ko'nikma, malakalarni shakllantirish mumkin emas; mashqlar og'zaki, yozma, grafik (texnik jarayonlarni yoritish), ijtimoiy-foydali, jismoniy va b. turlarga bo'linadi. 2. Yozma mashqlar – ta'limning tarkibiy qismi sifatida zaruriy ko'nikma, malakalarni shakllantirish va mustahkamlash uchun qo'llaniladi. Diktant, insho, masala, misol, referat yozish, tajribani yoritish yozma mashq sanaladi. 3. Grafikaviy ishlar – texnik jarayonlar (geografiya, fizika, matematika, chizmachilik, rasm, texnologik ta'lim)da keng ko'lamda foydalaniladi yozma ishlar.

Mashqlar metodining samarasi quyidagi shartlar inobatga olinganida ta'minlanadi: mashqlarni bajarishga nisbatan ongli yondashish; bajarish qoidasini bilish; vaqt bo'yicha takrorlanishning to'g'ri taqsimlanishi. Odatda mashqlarni bajarish quyidagi bosqichlarda kechadi: 1) o'qituvchi tomonidan faoliyat maqsadi, mazmunining tushuntirilishi; 2) o'qituvchi tomonidan topshiriqni bajarish ketma-ketligining bevosita ko'rsatilishi; 3) o'qituvchi nazorati ostida o'quvchilar tomonidan o'quv harakatining dastlabki bajarilishi; 4) zarur ko'nikma va malakalar shakllanganicha o'quv harakatlarning ko'p bor takrorlanishi.

Ma'lumot (axborot sifatida) – ijtimoiy va tabiiy jarayonlar, borliq, pedagogik voqea-hodisalar yuzasidan tushuncha beruvchi xabar.

Ma'lumot (bilim, ko'nikma, malakalar darajasining ifodasi sifatida) – ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilib, tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma, malakalar, tarkib topgan dunyoqarash majmui.

Ma'naviy-axloqiy sifatlari – shaxsning tabiiy va ijtimoiy borliqqa, o'ziga, atrofdagilarga ijobiy munosabatini, shaxslararo munosabatda axloqiy me'yorlarga qat'iy amal qilishini ifodalovchi sifatlari. Xushmuomalalik, axloqlilik, mehnatsevarlik, kamtarlik, mehribonlik, rahmdillik, saxovatlilik, oqko'ngillilik, bag'rikenglik, vatanparvarlik, baynalmilallik, sabrlilik, bilimlilik, e'tiqodlilik, adolatparvarlik, haqiqatgo'ylik, o'zgalarni tushuna olish, muhtojlarga yordamga tayyorlik, kattalarni hurmat qilish, kichiklarga izzat ko'rsatish, intizomlilik va b. ma'naviy-axloqiy sifatlari sanaladi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya – o'quvchilar ongi, hayoti, turmush tarziga muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, axloq, o'zaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarni singdirish orqali ularda odob, axloqiy sifatlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan jarayoni. Ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etishda o'quvchilarni ijtimoiy-axloqiy me'yorlar mazmunidan

xabardor etish, ularga axloqiy me'yorlarning ijtimoiy ahamiyatini tushuntirish, ularda ijtimoiy-axloqiy me'yorlar (talab va taqiqlar)ga nisbatan hurmat hissini qaror toptirish asosida axloqiy ong va madaniyatni shakllantirish maqsadi ko'zlanadi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar bajariladi: 1. O'quvchilarni odob-axloq qoidalari va ijtimoiy axloq me'yorlari bilan tanishtirish. 2. Ularda ma'naviy-axloqiy ongni shakllantirish. 3. O'quvchilarning ma'naviy-axloqiy his-tuyg'ularini tarbiyalash va rivojlantirish. 4. Ularda ma'naviy-axloqiy sifat (ota-onani, kattalarni hurmat qilish, kichiklarga izzat ko'rsatish, mehnatsevarlik, bilim olishga intilish, kamtarlik, halollik, rostgo'ylik, oliyjanoblik, muruvvatlilik, rahmdillik, moddiy va ma'naviy ne'matlarni asrash, kelajakka ishonch bilan qarash va h.k.)larni tarbiyalash. 5. O'quvchilarda ma'naviy-axloqiy xulq-atvor ko'nikma, malaka va odatlarini tarkib toptirish.

Ma'naviy-axloqiy ta'lim – o'quvchilar ongiga muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarni singdirish jarayoni.

Ma'naviy buzg'unchilik – yoshlar, umuman olganda, aholini nosog'lom hayot kechirish g'oyalarini targ'ib qilish asosida ularni g'oyaviy nuqtai nazardan boshqarish. U o'z navbatida ichkilikbozlik, kashandalik, nashavandlik, noto'g'ri jinsiy hayot kechirish kabi illatlarning avj olishiga olib keladi. Turli video lavhalar, kinofilmlar, shuningdek, nashr ishlari vositasida ochiq parnografiyalarni namoyish etish orqali yoshlarni muhim hayotiy maqsadlardan chalg'itish va manfur niyatlari – ularning ma'naviy qashshoqliklari hisobiga boylik orttirishni o'z oldilariga maqsadga qilib qo'yishgan. Ma'naviy buzuqlikning so'nggi ko'rinishi – organizmda SPID kasalligining yuzaga kelishi bo'lib, u aksariyat holatlarda o'limga olib keladi. Manfur niyatli kuchlarning yoshlar o'rtasida ma'naviy buzuqlikni targ'ib qilishiga sabab bo'luvchi asoslardan biri ham – millat va elatlarni aqliy, jismoniy jihatdan mayib-majruh qilish hisobiga ularning ustidan hukmronlikka erishishdir. Yoshlar o'rtasida ma'naviy buzuqlikni targ'ib etuvchi g'oyalari yoyilishining oldini olishda eng muhim omil – ularda ma'naviy-axloqiy e'tiqodni shakllantirish hisoblanadi. Yoshlarda ma'naviy-axloqiy e'tiqod ularni juda yoshlikdan mehnatsevarlikka o'rgatish, zimmalaridagi vazifalarni ado etishga nisbatan ma'suliyatli, shuningdek, mustahkam xarakter, kuchli iroda ega bo'lishlariga erishish orqali shakllanadi. SHu sababli oila, ta'lim muassasalarida hamda jamoatchilik orasida ma'naviy-axloqiy mavzulardagi suhbatlarni tashkil etish, kattalarning bu boradagi namunalari asosida, shuningdek, yoshlarni asrlar davomida ulug'lanib kelingan milliy qadriyatlarga hurmat, mehnat an'anasiga sadoqat ruhida tarbiyalash muhim ahamiyatga ega.

Ma'qullash – bolalar, o'smirlarning xatti-harakatlari, so'zlari va shaxslararo munosabatlarini to'g'ri, ma'qul deb topish usuli.

Ma'ruza – yirik hajmdagi o'quv materialini og'zaki bayon qilish metodi. U qat'iy mantiqiy izchillik, ketma-ketlik, uzatilayotgan axborotlarning ko'pligi, bilimlar bayonining tizimliliigi kabi o'ziga xos xususiyatlarni namoyon etadi. Metodni

samarali qo'llashning asosiy shartlari quyidagilardan iborat: ma'ruza rejasini tuzish; o'quvchilarni ma'ruza mavzusi va rejasi bilan tanishtirish; ma'ruza bandlarini mantiqiy izchillik va ketma-ketlikda bayon etish; har bir bandini qisqacha xulosalash; ma'ruzaning bir qismidan ikkinchisiga o'tishda mantiqiy aloqadorlikni ta'minlash; ma'ruzani muammoli va hissiy tarzda bayon qilish (bunda nutq imkoniyati, misollar, aniq dalillar va qiyoslashlardan foydalaniladi); o'quvchilarning bilish faoliyatini mahorat bilan boshqarish; ma'ruzaning muhim jihatlarini ochib berish; o'quvchilarga ma'ruzaning asosiy o'rinlarini yozib borish uchun imkoniyat yaratish; muhim o'rinlarni ta'kidlab ko'rsatish; ma'ruza mazmunini ko'rgazmali tarzda (namoyish, illyustratsiya, videofilm va b.dan foydalangan holda) yoritish.

Mehnat – biror maqsad uchun qaratilgan jismoniy yoki aqliy harakat, ishni ifodalovchi kishilik faoliyatining eng qadimgi, muhim turi. Uning negizida faoliyatning barcha boshqa turlari – aqliy (ijodiy) rivojlanish, o'yin, o'qish shakllangan. Mehnat shaxsning yashashi, rivojlanishi, ruhiy jihatdan kamol topishi, o'z-o'zini anglashi va o'z-o'zini inson sifatida baholay olishining muhim sharti bo'lib, shaxs mehnat yordamida moddiy va ma'naviy boyliklarni, turmush tarzini yo'lga qo'yish uchun zarur qulayliklarni yaratadi. Shaxs turli shakllardagi mehnat faoliyatini tashkil etish orqali moddiy va ma'naviy boyliklarni, turmush tarzini yo'lga qo'yish uchun zarur qulayliklarni yaratadi. Mehnat shaxsning yashashi, rivojlanishi, ruhiy jihatdan kamol topishi, o'z-o'zini anglashi va o'z-o'zini inson sifatida baholay olishining muhim sharti sanaladi.

Mehnat tarbiyasi – shaxsga mehnatning mohiyatini chuqur anglatish, ularda mehnat va mehnat faoliyatiga ongli munosabatni, shuningdek, muayyan ijtimoiy-foydali harakat yoki kasbiy ko'nikma, malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon. Mehnat tarbiyasining maqsadi shaxsda mehnat va mehnat faoliyatiga ijobiy munosabatni shakllantirishdan iborat.

Mehnat tarbiyasini tashkil etishda quyidagi vazifalar hal qilinadi: shaxsga mehnatning mohiyatini chuqur anglatish; unda mehnat faoliyatiga ijobiy munosabatni shakllantirish; shaxsning bilishga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirish; o'quvchilarni nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashga o'rgatish; o'quvchilarni turli mazmunga ega mehnat ko'nikma va malakalari bilan qurollantirish; o'quvchilarda mehnatga muhabbat uyg'otish, ularni mehnatsevarlikka, tejamkorlikka o'rgatish. Mehnat tarbiyasi mazmunida uning samaradorligini ta'minlovchi ta'lim muassasasi imkoniyatlari; ta'lim muassasasining moddiy ta'minoti; o'qituvchi kadrlarning salohiyati; ishlab chiqarish sharoitlari; ta'lim muassasasining an'analari kabi omillar aks etadi.

Ta'lim muassasalarida mehnat tarbiyasini tashkil etishda mehnatning quyidagi turlaridan foydalaniladi: 1) o'quv mehnati; 2) ijtimoiy-foydali mehnat; 3) o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish; 4) ishlab chiqarish mehnati.

Mehnat ta'limi – 1) o'quvchilarga mehnat, shuningdek, muayyan hunar asoslari to'g'risidagi nazariy bilimlarni berishga yo'naltirilgan jarayon; 2) umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'lim muassasalarida o'qitiladigan o'quv fanlaridan biri.

Metodika birlashmalar – o'qituvchilarga ta'lim jarayonini tashkil etishni yaxshilashda yordam ko'rsatish, pedagogik tajribalar to'plash, ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, o'qituvchilarning pedagogik malakasi va nazariy tayyorgarlik darajasini oshirish maqsadida ta'lim muassasalarida fanlar yoki bir-biriga yaqin bo'lgan fanlar turkumlari bo'yicha tashkil etiladigan uyushma, birlashma. Ularning faoliyati "Umumiy o'rta ta'lim maktabi fan Metodik birlashmalari to'g'risida"gi Nizomda belgilangan talabalarga muvofiq tashkil etiladi. Metodika birlashmalari o'zida Metodik kengashning vazifalarini aks ettiradi. Shu bilan birga metodika birlashmalari quyidagi vazifalarni ham bajaradi: fanlar bo'yicha taqvimiy mavzuiy rejalarni tasdiqlashga tavsiya etish; oraliq va yakuniy nazoratlar uchun o'qituvchilar tomonidan tayyorlangan sinov materiallarini tasdiqlash; ilg'or o'qituvchilarning ish tajribalarini o'rganishni tashkil qilish, ommalashtirish; tegishli yo'nalish yoki fan bo'yicha ta'lim muassasasida metodik ta'minotga bo'lgan ehtiyojni aniqlash; darslarni o'zaro kuzatishlarni tashkil qilish, natijalarni tahlil etish; yosh mutaxassislarga metodik yordam ko'rsatish; ta'lim metodlarini o'rganish maqsadida ochiq darslarni tashkil etish, ilg'or pedagogik tajribalarga doir takliflarni o'rganish, umumlashtirish va ommalashtirish; ko'rgazma va ko'rsatmali vositalardan foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalarni ishlab chiqish; fan xonalarining me'yoriy hujjatlar talablari asosida jihozlanishini tashkil etish.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida Metodika birlashmalari boshlang'ich ta'lim yo'nalishi bo'yicha bitta, V-XI sinflarda esa o'quv rejasidagi alohida fanlar bo'yicha tashkil etiladi. Agar u yoki bu fan bo'yicha o'qituvchilar soni uch nafardan kam bo'lsa, u holda fan o'qituvchilari shu turkumdagi fan o'qituvchilari bilan birgalikda bitta Metodika birlashmasiga birlashadi. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari esa kafedralarda o'qitiladigan fanlar bo'yicha Metodika birlashmalari tashkil etiladi.

Metodika birlashmalarining faoliyati quyidagi hujjatlarda yoritiladi: 1. Ish rejasi. 2. Birlashma a'zolari haqidagi ma'lumotlar. 3. Birlashma faoliyatiga aloqador bo'lgan o'quv-metodik hujjatlar nusxasi. 4. Birlashma yig'ilishi bayonnomalari. 5. Hisobotlar. Metodik birlashmalar faoliyatiga Pedagogik kengash qaroriga asosan ijodkor, tajribali o'qituvchilardan ta'lim muassasasi direktorining buyrug'i bilan tayinlangan boshliq rahbarlik qiladi.

Metodika – ma'lum maqsadga yo'naltirilgan harakatlarni amalga oshirish chora-tadbiri; pedagogik jarayonda real qo'llaniladigan usul va vositalar mohiyati, ahamiyati, amaliy qiymati, texnik jihatlarini ochib berish algoritmi; ta'lim metodlari to'g'risidagi fan. Pedagogik manbalarda "metodika" tushunchasi "texnologiya", "metod" atamalari bilan sinonim sifatida ham qo'llaniladi. Biroq, metodika texnologiya va metoddan muayyan jihatlariga ko'ra farqlanadi. M: metodikaning metoddan farqi ta'lim jarayonida hal qilinayotgan vazifalar, qo'llanilayotgan usullarning yanada aniqligida, texnologiyadan farqi esa pedagogik (ta'limiy va tarbiyaviy) faoliyatning bevosita loyiha yordamida tashkil etilmasligi, ya'ni har bir pedagogik harakat mohiyatining bosqichma-bosqich ochib berilishi shart emasligida ko'rinadi. Ta'lim jarayonida testdan foydalanish – metod, test metodini qo'llash shartlarini asoslash, testni ishlab chiqish, uning natijalarini tahlil qilish mezonlarining belgilanishi – metodika hisoblanadi. (Yana qarang: *ta'lim metodikasi; o'quv*

predmetlarini o'qitish metodikasi).

Metodik kengash – ta'lim muassasasida ta'lim jarayonining sifatini ta'minlash, o'qituvchilarning g'oyaviy-nazariy jihatdan tayyorgarligi, pedagogik, metodik mahoratlarini takomillashtirilib borilishiga nazariy-metodik jihatdan rahbarlik qiluvchi organ. Mazkur kengash faoliyati “Umumiy o'rta ta'lim maktabi Metodik kengashi to'g'risida”gi Nizomda o'z aksini topadi. Metodik kengash quyidagi vazifalarni hal qiladi: ta'lim jarayonining metodik ta'minoti holatini o'rganish, ta'lim muassasasi metodik ishlarini tashkil etadi va muvofiqlashtirib borish; ta'lim muassasasida olib borilayotgan metodik ishlarning istiqbolini aniqlash; yo'nalish va fanlar bo'yicha metodika birlashmalariga umumiy rahbarlik qilish, ularning faoliyatlarini muvofiqlashtirish; ta'limga doir me'yoriy va metodik hujjatlarni o'rganish, ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish usullari yuzasidan tavsiyalar berish; ta'lim muassasasi o'quv-metodik ishlariga ekspert sifatida baho berishni amalga oshirish; o'qituvchilarning g'oyaviy-nazariy bilim darajasini oshirish, ularni fan yutuqlari, pedagogik innovatsiyalar, ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan muntazam tanishtirib borish; o'qituvchilarga ish rejalarining tuzilishi, bo'limlari mazmuni bo'yicha tavsiyalar berish; ta'lim jarayonida qo'llash uchun ilg'or pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqib, ularning amaliyotga joriy etilishini nazorat qilib borish; o'qituvchilarning pedagogik va metodik mahoratini oshirishga doir ishlarni amalga oshirish; DTS talablari, o'quv rejasi va dasturlarining bajarilish holatini tahlil qilish, tegishli tadbirlarni belgilash; tashqi va ichki nazorat natijalariga DTS talablarining bajarilishida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlarini belgilash, ularning bajarilishini nazorat qilish; o'quv jarayoniga o'qitish metodikasining zamonaviy va samarali usullarini olib kirish, pedagogik kadrlarni metodik jihatdan bilimlarini oshirish maqsadida o'quv seminarlarini tashkil qilish; ta'lim jarayonida milliy mafkura va yoshlarda siyosiy ongini shakllantirishga doir ko'rsatmalar berib borish; o'quvchilar bilimini nazorat qilish va ularning mustaqil ishlarini tashkil qilishga doir ko'rsatmalar berish; yo'nalish va fanlar bo'yicha metodika birlashmalari hisobotini eshitish, muhokama qilish, ularning faoliyatini takomillashtirish yuzasidan tavsiyalar berish; o'qituvchilarning samarali mehnatlarini inobatga olgan holda ma'naviy va moddiy rag'batlantirishga tavsiya qilish; pedagogik xodimlarning attestatsiyadan o'tkazish bo'yicha materiallarni tayyorlash; ta'lim muassasasi miqyosida fan oyliklari (haftaliklari), fanlar bo'yicha darsdan tashqari (fakultativ, to'garak) ishlari, fan olimpiadalarining 1-bosqichlari, ko'rik-tanlovlarning o'tkazilishi va ularning samarasini nazorat qilib borish.

Metodik kengash faoliyati quyidagi hujjatlarda yoritiladi: 1. Ish rejasi. 2. Kengash yig'ilishi bayonnomasi. 3. Kengash tomonidan tahlil qilingan materiallar. 4. Ekspert qilingan materiallar va ishlab chiqilgan metodik ishlar. Metodik kengash faoliyatiga Pedagogik kengash qaroriga asosan ijodkor, tajribali o'qituvchilardan ta'lim muassasasi direktorining buyrug'i bilan tayinlangan boshliq rahbarlik qiladi.

Metod (qad. yun. “μέθοδος”– yo'l) – muayyan maqsadga erishish uchun ma'lum yo'lni, tartib, tizimga solingan faoliyat usulini tanlash. (Yana qarang: *ta'lim metodi; tarbiya metodi*).

Metodologik asos – muayyan nazariya va ta’limotlarning yetarlicha ilmiy asoslanishi, shaxs faoliyatining to’g’ri uyushtirilishi uchun asos (negiz) bo’lib xizmat qiladigan muhim, yetakchi g’oyalar.

Metodologiya (yun. “methodos” – yo’l, usul, “logos” – ta’limot) – **1)** shaxsning amaliy va nazariy faoliyatini to’g’ri uyushtirish, tuzish to’g’risidagi ta’limot; **2)** ilmiy bilish va dialektik taraqqiyot mohiyatini yorituvchi ustuvor g’oya, yetakchi tamoyil, muhim qonuniyatlar, nazariy hamda amaliy yondashuvlar majmui.

Millatchilik – garchi jangari xarakterga ega bo’lmasa-da, biroq, turli millat va elatlar o’rtasiga nifoq soladi, ularning o’zaro tinch va inoq yashashlariga to’sqinlik qiladigan g’oyaviy kurash turi. Aksariyat ziddiyatlarining kelib chiqishiga sabab bo’luvchi millatchilik negizida o’zi mansub bo’lgan millatni ulug’lash, uning manfaatlarini o’zga millat va elatlar manfaatlaridan ustun qo’yish g’oyasi yotadi. Millatchilik aholisining tarkibi jihatidan ko’p millatli davlatlarda yanada xavfli xavfli tus oladi. Binobarin, bir mamlakat doirasida turli millat, elatga mansub, shu bilan birga turli dinlarga e’tiqod qiluvchi kishilar manfaatlarining o’zaro uyg’unligiga erishish nihoyatda murakkab jarayon. Aholi o’rtasida millatchilik g’oyalarining targ’ib qilinishi esa vaziyatni yanada murakkablashtiradi. Millatchilik g’oyalarining targ’ib etilishi oqibatida 1989 yilda Farg’ona, O’sh, shuningdek, so’nggi vaqt (2014 yil fevral-mart)da Ukraina Respublikasining poytaxti Kiev shaharlarida sodir bo’lgan voqealar begunoh kishilarning hayotdan bevaqt ko’z yumishlariga sabab bo’ldi. Millatchilikning oldini olish, milliy ustunlikni targ’ib qiluvchi qarashlarga qarshi keskin kurashish aholi, shu jumladan, yoshlar o’rtasida millatlararo totuvlik g’oyalarini targ’ib etish sanaladi. Millatlararo totuvlik mamlakat taraqqiyotini ta’minlash bilan birga ijtimoiy barqarorlikni yuzaga kelishiga zamin yaratadi. Shuningdek, millatlararo totuvlik muayyan davlat hududida yashayotgan turli millat va elatlarni yagona g’oya – milliy istiqlol g’oyasi atrofida jiplashishlarini, ular o’rtasida o’zaro hamjihatlikning qaror topishini ta’minlaydi.

Milliy mafkura (a. “mafkura” – nuqtai nazarlar, e’tiqodlar tizimi, majmui) – milliy g’oya mohiyatini ifoda etuvchi siyosiy, huquqiy, axloqiy, diniy, badiiy, falsafiy va ilmiy qarashlar, fikrlar majmui. Demokratik jamiyatda fikrlar xilma-xilligi asosida ish ko’riladi. Milliy mafkura turli fikrlarning sintezlashuvi natijasida muayyan jamiyat hayoti va taraqqiyoti uchun o’ta ahamiyatli bo’lgan qarashlar negizida shakllanadi hamda umumjamiyat manfaatlarini, ijtimoiy maqsadlarini ifodalaydi. Bu turdagi mafkura asoslari jamiyat a’zolari tomonidan birdek qabul qilinadi.

Milliy g’oya – mazmunida ijtimoiy maqsad, milliy manfaatlar va ularning umuminsoniy manfaatlar bilan uyg’unligini namoyon qilib, milliy-ijtimoiy taraqqiyot mohiyatini yorituvchi qarash. Milliy g’oya milliy urf-odatlar, an’analar, shuningdek, milliy turmush tarzi negizida shakllanib, muayyan millat (yoki jamiyat) tomonidan e’tirof etiladi. Milliy g’oyaning ijtimoiy ahamiyati uning mazmunida ezgu qarashlarning qay darajada aks etganligi, ularning taraqqiyotni ta’minlashdagi roli bilan belgilanadi. Har bir tuzum, qabila, elat va millatlar ularni harakatga, olg’a

intilishga rag'batlantiruvchi g'oyalarga ega bo'lgan. Kishilik jamiyatining ilk davrlarida bu kabi g'oyalar diniy qarashlar sifatida namoyon bo'lgan bo'lsa, zamonaviy sharoitda diniy e'tiqod bilan birga ijtimoiy munosabatlarni tashkil etishga nisbatan yangicha yondashuvlarni aks ettiruvchi g'oyalar ham jamiyat taraqqiyotini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Milliy g'oya negizida milliy mafkura shakllanadi.

Mifologik dunyoqarash (mifologiya; yun. "mythos" – afsona, rivoyat, "logos" – fan, ta'limot) – ibtidoiy jamoa tuzumida borliqni obrazli qabul qilish asosida shakllangan tasavvurlar majmuasini ifodalovchi dunyoqarash.

Mirzo Ulug'bek, Muhammad Tarag'ay (1394-1449 y.y.) – alloma, falakshunos olim, Sharq mutafakkirlaridan biri. Mutafakkir 1394 yilning 22 martida Eronning g'arbidagi Sultoniya shahrida (bobosi sohibqiron Amir Temurning harbiy yurishi paytida) tavallud topgan. Unga Muhammad Tarag'ay deb ism berildi. Lekin uni bobosi alohida mehr bilan Ulug'bek deb atayverгани uchun asosiy ismi Ulug'bek bo'lib qolgan va shu nom bilan shuhrat qozongan. Muhammad Tarag'ay Ulug'bek Shohrux Mirzoning to'ng'ich o'g'lidir. Ulug'bekning bolalik yillari bobosi Temurning harbiy yurishlari davriga to'g'ri keladi. Uning tarbiyasi bilan buvisi Saroymulxonim shug'ullangan. 1405-1411 yillarda, o'sha davrning qonun-qoidalariga binoan amir Shohmalik yosh mirzoga otabegi bo'lib tayinlangan. Otabegi Ulug'bekka harbiy va siyosiy bilimlarni o'rgatgan.

O'rta asrlarga oid manbalarda ko'rsatilishicha, saltanat vorislari davlatni boshqarishda muayyan tartib-qoidalari bayon qilingan qo'llanmalardan xabardor bo'lishlari kerak bo'lgan. Yosh Ulug'bek ham ana shu an'anaga ko'ra shahzoda va xonzodalar bilishi zarur bo'lgan "Suluk ul-mulk" ("Podshohlar uchun qo'llanma") asarini mukammal o'rganib, davlatni idora qilish san'ati, turli lavozimlar egallash, elchilarni qabul qilish, xayr-ehson, sadaqa berish kabi tartib-qoidalarga oid ko'nikmalarni o'zlashtiradi.

Ulug'bek yoshligidanoq matematika va astronomiya ilmlariga qiziqqan. Bobosining xos munajjimi – Mavlono Badriddin Tusiy bilan ko'p vaqtini o'tkazib, undan hisob va tavqimdan dars oldi. Kechalari yulduzlarning o'rni va harakatini kuzatish bilan mashg'ul bo'ldi. Shu sababli Ulug'bek bolalik yillaridayoq mavlono Badriddin Tusiy yordamida Muhammad al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oniy, Nasriddin Tusiy, Abu Rayhon Beruniy, Umar Hayyom asarlari, shuningdek, "Ziji Malikshohi" risolasi bilan tanishgan.

Ulug'bekning tashabbusi bilan o'lkada ilm-fan, adabiyot, san'at rivojlandi. Iste'dodli olim va ijodkorlarni to'plab, ularning samarali faoliyat ko'rsatishlari uchun sharoit yaratib, ma'naviy va moddiy jihatdan rag'batlantirib turdi. Uning rahnomligida me'morchilik ravnaq topib, Buxoro, Samarqand va G'ijduvon shaharlarida madrasalar, Marvda xayriya muassasalari, "Chixl ustun" ("Qirq ustun"), "Bog'i maydon" kabi bog'lar barpo etiladi. 1424 yilda Samarqandda, Obirahmat arig'i bo'yicha rasadxona qurdirdi. Rasadxonada 1018 yulduz holati va xarakati aniqlangan, astronomiyaga oid bir necha asarlar, jumladan, jahonga mashhur "Ziji Ko'ragoniy" yaratilgan.

Mirzo Ulug'bek "Bilim olish har bir muslim va muslima uchun farzdir" degan

shiori ilgari surib, uni madrasaning peshtohiga yozdirib qo'yadi. Madrasalardagi o'qitish tizimini isloh qilib, unda falakiyot, matematika, geografiya kabi aniq fanlarni o'qitishni joriy ettirdi. Natijada ta'lim mazmuni, sifati yaxshilandi, madrasalardagi ta'lim muddati 15-20 yildan 8 yilga tushirildi.

Allomaning pedagogik qarashlarida bolalarning jismonan sog'lom, harbiy hunarni puxta egallagan, jasur, mard bo'lib yetishuviga alohida ahamiyat berilgan. Mirzo Ulug'bekning fikricha, ta'lim-tarbiyada matematika, falakiyot fanlari muhim ahamiyatga ega, zero, bu fanlar bolaning aqliy salohiyati va qobiliyatini o'stirishda muhim vosita bo'lsa, tarix va adabiyot fanlari esa bolalarning vatanparvar bo'lib yetishishlariga xizmat qiladi. Ulug' alloma axloqiy masalalarga to'xtalar ekan, bunda insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabat, do'stlik va birodarlik alohida ahamiyat kasb etish kerakligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, haqiqiy va soxta do'stlarni ajrata olish lozim. G'arazli kishi hech qachon do'st bo'lmaydi, aksincha, g'arazgo'y kishi boshqalarni to'g'ri yo'ldan ozdiradi. Do'st tanlashga e'tibor berilmas ekan, soxta do'stlar ko'payadi. Bu esa odamlar o'rtasida nopok manfaatlarning rivojlanishini ta'minlaydi. Shu bois g'arazgo'y kishilardan qanday yo'l bilan bo'lsa-da, yiroq bo'lish, kasbi va xulq-atvori yaxshi, hamma hurmat qiladigan, xushfe'l kishi bilan do'stlashish lozim, deya ta'kidlaydi. Beg'araz do'stlik va hamkorlikning yorqin namunasini Mirzo Ulug'bek va allomaning sevimli shogirdi Ali Qushchi munosabatlarida ham ko'rish mumkin. Agar Ali Qushki umrining oxirigacha allomaga sodiq qolgan bo'lsa, Mirzo Ulug'bek o'zining mashhur asari "Ziji Ko'ragoniy"ni unga ishonib topshirgan.

Mirzo Ulug'bek ta'lim-tarbiyada poraxo'rlik, qalloblik bo'lmasligi zarur ekanligini uqtiradi. Mudarrislar odil va halol bo'lishga, o'z pedagogik mahoratlarini, bilimlarini oshirib borishga, har bir mashg'ulotni yuqori saviyada tashkil etishga da'vat qiladi. Allomaning fikricha, shundagina o'kuvchilarda bilim olishga nisbatan qiziqish oshadi. Eng muhim qoida: tarbiyachi avval o'zini tarbiyalashi, bilim va malakalarini puxta egallashi lozim. Alloma, shuningdek, ta'limda darsliklarning o'rnini muhim deb biladi. Shuning uchun darslik mazmuniga katta e'tibor beradi va mualliflar oldiga jiddiy talablar qo'yadi. Mirzo Ulug'bekning fikricha, darslik hayot haqiqatidan uzoq bo'lmasligi, sodda, tushunarli tilda yozilishi lozim.

Modernizatsiya (ingl. "modern" – zamonaviy, ilg'or, yangilangan) – obektning yangi talablar va me'yorlar, texnik ko'rsatmalar, sifat ko'rsatkichlariga mos ravishda yangilanishi.

Modulli-kredit tizimi – 1) har bir o'quv fani (moduli)ning talabalar tomonidan ma'lum miqdordagi kredit birliklari asosida o'zlashtirilishini ta'minlovchi tizim; 2) zamonaviy ta'limning eng takomillashgan shakli. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab barcha sohalarida bo'lgani kabi oliy ta'lim tizimida ham xalqaro hamkorlikka erishish, oliy ma'lumotli, malakali kadrlarni tayyorlashga yagona yondashuvni qaror toptirish yo'lida amaliy harakatlar olib borilmoqda. 1954 yilning 19 dekabrda qabul qilingan Yevropa kengashining Yevropa madaniyati konventsiyasi ham dastlab mazkur mintaqa davlatlari miqyosida oliy ma'lumotli, malakali kadrlarni tayyorlashga nisbatan yagona yondashuvning qaror topishi uchun zamin tayyorlagan

edi. Hozirda esa u jahonning ko'plab mamlakatlari universitet (institut, akademiya)lari faoliyatining o'qitish tizimida yagona malakaviy talablar asosida tashkil etilishida muhim hujjat bo'lib xizmat qilmoqda.

Mazkur Konventsiya g'oyalari Yevropa hududida shaxs tafakkurini shakllantirishda ko'p tillikka asoslanish uchun zarur shart-sharoitlarni hosil qilishdan iborat edi. Konventsiyani imzolovchi tomonlar o'z hududlarida fuqarolar tomonidan Yevropa hududida mavjud bo'lgan tillar, turli millatlarning tarixi va rivojlanish taraqqiyotini o'rganish hamda o'z hududida boshqaga o'z tili yoki boshqa tillarni o'rgatish imkoniyatini yaratib berishlari zarur edi.

Zamonaviy Yevropada yagona kasbiy ta'lim makonini yaratilishi uchun ilk qadamlar 1949 yilda qo'yildi. Xuddi shu yili asosiy maqsadi Yevropada ijtimoiy, iqtisodiy jarayonlar kechishi va birligini ta'minlashdan iborat bo'lgan birinchi xalqaro tashkilot – Yevropa Kengashi tashkil etildi.

Bolonya jarayoni yagona Yevropa oliy ta'limi makonini yaratish maqsadida Yevropa mamlakatlari oliy ta'lim tizimining bir-biriga yaqinlashishi va o'zaro uyg'unlashuvi jarayonidir. Ushbu jarayonning rasman boshlanish muddati 1999 yilning 19 iyuni deb e'tirof etilgan. Binobarin, xuddi mana shu sanada 29 mamlakat vakillari ishtirokida Bolonya deklaratsiyasi imzolangan edi. Ayni vaqtda mazkur tizim o'ziga 1954 yilda Yevropa Kengashi tomonidan qabul qilingan Yevropa madaniyati Konventsiyasini ratifikatsiya qilgan (oliy davlat hokimiyati organi tasdiqlagan) 49 mamlakatdan 47 ishtirokchi mamlakatlarni qamrab olgan.

Bolonya tizimining asosiy maqsadi ijtimoiy subektlar tomonidan oliy ma'lumot olish imkonini kengaytirish, Yevropa oliy ta'limining sifati va samaradorligini istiqbolli oshirish, talabalar hamda o'qituvchilarning harakatchanligi, faolligini rivojlantirish, shuningdek, akademik daraja va boshqa kasbiy malakalarning mehnat bozoriga yo'naltirgan holda oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini ish bilan muvaffaqiyatli ta'minlashdan iborat. Mazkur tizimni qabul qilgan mamlakatlar oliy kasbiy ta'limni zamonaviylashtirish, oliy o'quv yurtlarining Yevropa komissiyasi tomonidan moliyalashtiriladigan turli loyihalarda teng huquqlilik, hamkorlik asosida qatnashish, talabalar va o'qituvchilarni o'zaro akademik almashtirish uchun yangi imkoniyatlarga ega bo'lmoqda.

Kredit birliklarining soni talabalar tomonidan sarflanadigan mehnat sarfiga mos holda belgilanadi. **Talabaning mehnat sarfi** – auditoriya mashg'ulotlari, mustaqil ishlar va o'quv rejasida ko'zda tutilgan boshqa faoliyatlarini o'z ichiga oladi. O'quv fani (moduli)ni o'rganish uchun talaba tomonidan sarflangan umumiy mehnat sarfi miqdori (auditoriya va mustaqil ish soatlari) bir o'quv yilida 750-800 soatni tashkil etishi lozim. Ayni o'rinda aytib o'tish zarurki, kreditlar auditoriya soatlari bilan chegaralanib qolmay, balki talabaning auditoriyadan tashqari sharoitda ham o'quv fani (moduli)ni o'zlashtirish uchun sarflaydigan yuklamani ham inobatga olgan holda belgilanadi.

Odatda o'quv rejasiga kiritilgan fanlar bo'yicha ajratiladigan kreditlar soni 3 ga teng. Ba'zan o'quv fani uchun ajratilgan kredit soni 3 tadan ko'p yoki kam bo'lishi mumkin. Kreditlar barcha (majburiy va ixtiyoriy) tanlangan o'quv fanlari bo'yicha taqsimlanadi.

Kreditlarning taqsimlanishida fan bo'yicha kurs loyihalari va amaliy ishlarining mavjudligi inoatga olinadi. O'quv fani uchun ajratiladigan kreditlar miqdori fanning murakkabligi hamda talabalar tomonidan uning o'zlashtirilishiga bog'liq bo'ladi. YeSTSda kreditlar yig'indisi semestrda – 30 tani, o'quv yili davomida – 60 tani, bakalavriat davrida esa – 240 ni tashkil etadi.

O'quv faoliyatining turlari, bloklar va alohida o'quv bo'yicha kreditlarni hisoblash quyidagi namuna bo'yicha amalga oshiriladi:

Fanlar bloklari bo'yicha kreditlar taqsimoti

№	Fanlar bloklarining nomlanishi	Auditoriya soatlari	Umumiy o'quv yuklamasi	Kredit
1.	Umumgumanitar va ijtimoiy fanlar	1214 ($\approx 25\%$)	1726	50
2.	Matematik va tabiiy-ilmiy fanlar	846 (25 %)	1292	37
3.	Umumkasb fanlari	2034 (50 %)	3682	89
4.	Ixtisoslik fanlar	468 ($\approx 10\%$)	794	23
5.	Qo'shimcha fanlar	334 ($\approx 5\%$)	450	14
6.	Malakaviy amaliyot	432 6	648 9	19
7.	Bitiruv ishi	180	270	8
Jami		5508	8262	240

O'quv jarayoni modul-kredit tizimi asosida tashkil etilganida, odatda 4 balli yoki 100 foizli baho shkalasi qo'llaniladi. Ya'ni: A – 4 b; B – 3,5 b; C – 3 b; D – 2,5; E – 2 b; FY – 1,5 b; F – 1 b.

Modul – ma'lum pedagogik texnologiya asosini tashkil etuvchi va mantiqan tugallangan tarkibiy bo'lak, qism.

Modul ta'limi (lot. “modulus” – kichik o'lcham, ya'ni umumiy o'quv materialining alohida yoki fikran ajratilgan tarkibiy qismi) – o'quvchi (talaba)larning mustaqil ta'lim olishlarini yo'lga qo'yish, ta'limiy faoliyati yuzasidan monitoringni tashkil etish, ularni ma'lum o'quv materiallari bilan ta'minlashga xizmat qiladigan ta'lim turi. Uni qo'llashda beriladigan yaxlit o'quv material blok (alohida ajratilgan qism)larda 1-blok, 2-blok va h.k. tarzida taqdim etiladi. Modul ta'limi asosida masofaviy ta'limni ham yo'lga qo'yish mumkin. Bunda o'quvchilar alohida chop etilgan yoki kompyuter varianti ko'rinishidagi bloklardan iborat materiallar bilan ta'minlanadi. Taqdim etilgan materiallar o'quvchilar tomonidan to'la o'rganilgandan so'ng ularga nazariy bilimlarga egalikni mustaqil baholash, mavjud bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiluvchi psixologik yoki psixologik topshiriqlar beriladi.

Mualliflik o'quv dasturlari – DTS asosida tayyorlanib, o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarga nisbatan muallif nuqtai nazarini aks ettiruvchi va o'quv fani qurilishining o'zgacha shaklda bo'lishini ta'minlovchi dasturlar. Bu turdagi dasturlar

tegishli fan sohasi bo'yicha faoliyat olib borayotgan pedagog, psixolog, metodistlarning tashqi taqrizlariga ega bo'lishi va ta'lim muassasalarining Pedagogik kengashlari tomonidan tasdiqlanishi zarur.

Muammoli ma'ruza – o'qituvchi tomonidan talabani muammoli vaziyat, muammoli m.i hal etishga yo'naltirish orqali unda bilish faolliyati oshirishga yo'naltirilgan ma'ruza.

Muammoli ta'lim texnologiyalari – talabalarda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan farazlarni ilgari surish, natijalarni asoslash, ma'lum xulosalarga kelish kabi ko'nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladigan ta'lim texnologiyalari. Ushbu ta'lim texnologiyalari talaba faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ushbu texnologiyalarning asosiy g'oyasi – shaxsni fikrlashga, muammo mohiyatini tushunish, muamoli vaziyatni hal qilishga undash, unda muammoni his qila (ko'ra) olish, yechimni topish yo'lida tadqiqot olib borish va muammoni hal qilish qobiliyatiga ega bo'lishini ta'minlash sanaladi. Muammoli ta'lim texnologiyasi juda qadimdan shakllangan. M., qadimgi Gretsiyada Suqrot tomonidan qo'llanilgan usul, qadimgi Hindiston, Xitoy, Movarounnahrda qo'llanilgan bahs-munozalar. Zamonaviy ta'limda qo'llanilayotgan muammoli ta'lim texnologiyalari 1894 yilda amerikalik psixolog va pedagog J.Dyui tomonidan (Chikago tajriba maktabida) asoslangan. Bu turdagi ta'lim texnologiyalarining quyidagi shakllari mavjud: muammoli bayon; muammoli ma'ruza; evristik suhbat; muammoli namoyish; izlanishga asoslangan amaliy mashg'ulot; ijodiy topshiriq; xayoliy muammoli tajriba; muammo farazlarini shakllantirish; masalalarni muammoli yechishning optimal variantlarini tanlash; muammoli vazifa; muammoli o'yin.

Muammoli ta'lim – o'quvchi (talaba)larda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan farazlarni ilgari surish, natijalarni asoslash orqali ma'lum xulosalarga kelish kabi ko'nikma, malakalarni shakllantirishga xizmat qiladigan ta'lim; pedagogik texnologiyalardan biri. Mazkur ta'limda muammoli vaziyatlarni hal qilish metodi faol qo'llaniladi. Muammoli vaziyatlarni hal qilishda bahs-munozaralardan foydalaniladi. Bu turdagi ta'lim jarayonida kichik guruhlarda ishlash samarali kechadi.

Muammoli vaziyat metodi – talabalarni muammoli vaziyatga to'qnash kelishini ta'minlash asosida uning sabab va oqibatlarini tahlil qilish, ularning yechimini topish bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirish va ularning bilish faoliyatini faollashtirishga asoslanadigan yo'l.

Muammoli vaziyat – talabalarining ma'lum topshiriqlarni bajarish (m.i yechish, savolga javob topish) jarayonida yuzaga kelgan ziddiyatni anglashi bilan bog'liq ruhiy holati bo'lib, u hal etilayotgan masala bilan bog'liq yangi bilimlarni izlashni taqozo etadi.

Muammo (yunon. "to'siq", "qiyinchilik", arab. "jumboqli", "sirli",

“tushunilishi qiyin”) – hal qilinishi muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan masala. Mohiyatiga ko‘ra muammo uni keltirib chiqargan sabablarni o‘rganish, uni hal etishda ahamiyatli, samarali bo‘lgan yo‘l, metod va vositalarni izlash, ularning samarali ekanligini asoslovchi dalillarni to‘plash, dalillarni yangicha, yangi tahlilda izohlash asosida hal qilinadi. Pedagogika sohasida ko‘p holatlarda “muammo” tushunchasi tashkiliy- pedagogik, psixologik, ta‘limiy va tarbiyaviy masalalarni hal qilishda qo‘llaniladi. Soha nuqtai nazardan pedagogik jarayonda quyidagi xarakterdagi muammolarga murojaat qilinadi: didaktik xarakterdagi muammo; amaliy xarakterdagi muammo; ilmiy-metodik xarakterdagi muammo; sof ilmiy xarakterdagi muammo.

Muddatli rejalashtirish – so‘nggi yillarda ta‘lim muassasasida amalga oshirilgan ishlarni chuqur tahlil qilish asosida bir necha yilga mo‘ljallangan rejani ishlab chiqishga yo‘naltirilgan faoliyat. Muddatli rejada quyidagi masalalar aks etadi: 1. Rejalashtirilgan muddatda ta‘lim muassasasi oldiga qo‘yilgan vazifalar. 2. Guruhlarning imkoniyatlaridan kelib chiqib, o‘quvchilarning yillik o‘zlashtirish darajasiga erishish muddatlari. 3. Ta‘lim jarayoniga pedagogik innovatsiya (yangilik)larni olib kirish muddatlari. 4. Ta‘lim muassasasini pedagogik kadrlariga qo‘yilgan talablar. 5. Pedagog kadrlar malakasini turli shakllar (kurslar, seminarlar, treninglar) orqali oshirish muddatlari. 6. Ta‘lim muassasasini tashkiliy-texnik va o‘quv-metodik (qurilish ishlari, axborotlashtirish, ko‘rgazmali qurollar, kutubxona fondini boyitish) ko‘lamini rivojlantirish. 7. O‘qituvchi va o‘quvchilarni ijtimoiy himoya qilish.

Muhit (yoki ijtimoiy muhit) – individ, shaxs, ijtimoiy guruhlarining mavjud bo‘lishi, shakllanishi va faoliyati kechadigan ijtimoiy (moddiy, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ma‘naviy) shart-sharoitlar. Insoniyat ongi bo‘shliqda shakllanmaydi, balki ijtimoiy-tarixiy hayot sharoitida vujudga kelib, unda yanada rivojlanadi. Xuddi sh.k. har bir shaxs ongi ham muayyan ijtimoiy muhitda o‘sadi. Muhit (ijtimoiy muhit)ning shaxs rivojlanishiga ta‘sirining o‘zi ham bir qator omillar ta‘sirida kechadi. Ijtimoiy muhitda ustuvor omil – nisbatan barqarorlashgan ijtimoiy munosabatlar sanaladi. Ijtimoiy munosabatlar esa o‘zaro axborot almashish, hayotiy tajribalarni bir-biriga uzatish hodisa ro‘y beradigan muhitda kechadi. Shu sababli bola tug‘ilgandan paytidanoq tarixan vujudga kelgan ijtimoiy muhit, barqarorlashgan ijtimoiy munosabatlarga duch keladi. Bola kimsasiz orolda emas, balki atrofini o‘rab turadigan ko‘plab kishilar – ijtimoiy subyektlar orasida bo‘lib, ularning ta‘sirida kamol topib boradi.

Bolaning rivojlanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy omillardan yana biri – mehnat, shaxs tomonidan tashkil etiladigan mehnat faoliyati sanaladi. Har bir shaxs uchun yashash uchun qulay imkoniyat mehnat tufayli yaratiladi. Bola dastlab boshqalar tomonidan yaratilgan mehnat mahsullari orasida o‘ssa, asta-sekin o‘zi ham mehnat ko‘nikmalarini o‘zlashtirib boradi. Balog‘atga yetib borgani sayin u tomonidan o‘zlashtirilgan mehnat ko‘nikmalari malakalarga aylanadi. SHaxs kamolotini ta‘minlaydigan ijtimoiy omillarning navbatdagisi – muloqat sanaladi. Go‘daklik davrida bola gapirmaydi. Biroq, boshqalarning o‘zaro muloqatda

bo'lishlari, unga gapirishlari asosida nutq ko'nikmalarini o'zlashtirib boradi. Ma'lum yoshga borgach, to'liq va ravon gapirishni o'zlashtiradi.

Har bir shaxs yashayotgan muhit o'zgaruvchan bo'lib, ijtimoiy ong ana shu muhit ta'sirida o'sadi. Qulay ijtimoiy muhit bo'lgandagina o'sib borayotgan shaxsning tabiiy xislatlari yuzaga chiqishi va qobiliyatlari o'sa borishi mumkin. Mavjud muhit shaxsning o'sib boradigan ongiga bevosita ta'sir qiladi. Shunga ko'ra jamiyat ijtimoiy taraqqiyoti qanchalik yuksak bo'lsa, uning muhitning shaxs ongiga ta'siri shunchalik kuchli bo'ladi.

Muloqot (a. “muloqot” – uchrashish, ko'rishish, qabul qilish) – ikki yoki undan ortiq shaxslarning o'zaro bir-biriga ta'sir etish usuli. U shaxslararo axborot almashish, o'zaro ta'sirning yagona yo'lini tanlash, o'zgalarni tushunish, idrok etish va baholash xarakteriga ega.

Munozara (a. “munozara” – bahs, tortishuv, mubohaza) – tarbiyalanuvchilarga hissiy-og'zaki ta'sir ko'rsatish asosida ularda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan bahs-munozara usuli. U ma'naviy-axloqiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy, estetik, ekologik va huquqiy mavzularda o'tkaziladi. Munozara asosida turli qarashlar yotadi. Bahs ijobiy natija berishi uchun uni tashkil etishga jiddiy, puxta tayyorgarlik ko'rish talab etiladi. Munozara uchun 5-6 ta savol tayyorlanib, ular bilan ishtirokchilar oldindan tanishtiriladi. Ishtirokchilarning chiqishlari jonli, erkin va qisqa bo'lishi zarur. Pedagog munozara ishtirokchilariga fikrlarini ixcham, asosli va dalillar asosida bayon etishga yordam beradi.

Muomala (a. “muomalat” – o'zaro aloqa, munosabat) – shaxslar o'rtasida tashkil etiladigan og'zaki munosabat, so'zlashuv usuli.

Muqobil o'quv dasturlari – tayanch va namunaviy o'quv dasturlari asosida amaldagi ishchi o'quv dasturlariga muqobil ravishda yaratiladigan o'quv dasturlar. Bu kabi dasturlar ta'lim muassasalarining Pedagogik kengashlari tomonidan tasdiqlanadi.

Musiqqa (yun. “muzike” – muzalar san'ati) – shaxs hissiy kechinmalari, o'y-fikrlari, hayotiy intilishlarining musiqiy ohanglar yordamida musiqiy asboblarsiz yoki ularning jo'rligida ifodalanishi; san'at turi. Musiqqa juda qadimdan shakllangan. Notalar mavjud bo'lmaganligi sababli qo'shiqlar ovoz yordamida, jo'r bo'lib kuylash orqali o'rganilgan. Qo'shiqlar yettita torli “kifar” nomli musiqiy asbob jo'rligida kuylangan.

Musobaqa metodi (a. “musobaqat” – tortishuv, bellashuv) – shaxslarda ma'naviy-axloqiy (shu jumladan, irodaviy), jismoniy, estetik, ekologik, huquqiy sifatlarni shakllantirish, uning dunyoqarashini boyitish maqsadida tashkil etiladigan, kim o'zish yoki yaxshiroq natijaga erisha olish xarakteridagi bellashuv.

Mustaqil-izlanuvchanlik – ilmiy va ilmiy-pedagog xodimlarga muayyan

mutaxassislik bo'yicha ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ilmiy tadqiqot olib borib, doktorlik dissertatsiyasini tayyorlash va himoya qilish uchun zarur shart-sharoitni yaratib berish maqsadida oliy ta'lim hamda ilmiy tadqiqot muassasalarida tashkil etiladigan oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim shakli. Katta ilmiy xodim-izlanuvchilar institutida ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta'lim olgan katta ilmiy xodim-izlanuvchilar kabi ushbu ta'lim shakli dasturlari bo'yicha ta'lim olgan, zarur me'yoriy talablarni to'liq bajarib, doktorlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qilgan mustaqil-izlanuvchilar ham "fan doktori" ilmiy darajasiga ega bo'ladi.

Mustaqil-izlanuvchi – belgilangan tartibda oliy ta'lim yoki ilmiy-tadqiqot muassasasida mustaqil-izlanuvchi lavozimiga qabul qilingan shaxs. Oliy ta'lim hamda ilmiy tadqiqot muassasalarida mustaqil-izlanuvchi lavozimiga talabgorlarni kirish imtihonlarining natijalariga ko'ra maxsus komissiyalar tomonidan tanlov asosida qonun hujjatlarida belgilangan tartibda qabul qilish amalga oshiriladi.

Mustaqil ish – o'quvchining bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlashtirish jarayonini o'zining shaxsiy sifatlari, yosh, psixologik, fiziologik imkoniyatlariga tayangan holda erkin belgilashiga qaratilgan o'quv-bilish faoliyati. Ta'lim muassasalarida mustaqil ishlar quyidagi tartibda tashkil etiladi: 1) mustaqil ish sifatida beriladigan o'quv topshiriqlari mohiyatining o'quvchilar tomonidan to'la tushunilishi; 2) o'quv topshiriqlarini bajarish yuzasidan o'qituvchi ko'rsatmasining berilishi; 3) topshiriqlarni bajarish jarayoniga rahbarlik qilish; 4) o'z-o'zini tahlil qilish va o'z-o'zini nazorat qilish. 5. O'quvchilarning ishlarini tekshirish, erishilgan yutuq va xatolarni aniqlash, xatolar ustida ishlash.

Mohiyatiga ko'ra mustaqil ishlar o'quvchilarning irodasini chiiniqtiradi, ishchanlik va aqliy qobiliyatini rivojlantiradi, diqqatini barqarorlashtiradi, xotirasini mustahkamlaydi, ularni tartib-intizomga o'rgatadi. Mustaqil ish yangi materiallarni o'zlashtirish, yangi bilimlarni o'zlashtirishda mashqlarni bajarish, mavjud bilimlarni mustahkamlash va takrorlash, nazorat ishi, mustaqil nazorat ishi sifatida tashkil etiladi.

Mustaqil ta'lim – o'quvchi (talaba)lar tomonidan o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma, malakalarni mustahkamlash, qo'shimcha ma'lumot yoki materialni mustaqil o'rganish maqsadida tashkil etiladigan ta'lim. Bu turdagi ta'limning afzalligi o'quvchilar bilimlarni o'zlari uchun qulay bo'lgan sharoit va vaqtda o'zlashtiradi. Ayni vaqtda mustaqil ta'lim olish uchun keng imkoniyatlar mavjud. O'quvchi mavjud nashr ishlari (o'quv, ilmiy, ilmiy-ommabop va ommabop asarlar), Internet, ommaviy axborot vositalari tomonidan taqdim etilayotgan materiallar yordamida o'z bilim, ko'nikma, malakalarini mustahkamlash imkoniyatiga ega. Biroq, mustaqil ta'limning tashkil etilishi uchun ham muayyan darajada nazorat zarur. Zero, yosh xususiyatlariga ko'ra imkoniyatlari turlicha bo'lgan o'quvchilar tizimlashtirilmagan, asoslanmagan ma'lumotlarni ham qabul qilishlari ehtimoldan holi emas. Shu sababli ta'lim muassasalarida o'qituvchilar ta'lim oluvchilarni mustaqil ta'lim olishga rag'batlantirishda ularga metodik yordam ko'rsatishlari, to'g'ri yo'nalish bera olishlari kerak.

N

Nafas olish – organizmga hayot bag'ishlovchi, shu bilan birga nutqning energiya bazasi hisoblanadigan fiziologik funktsiya.

Namoyish metodi – o'rganilayotgan obyektning harakat dinamikasini ochish, predmetning tashqi ko'rinishi, ichki tuzilishi haqida ma'lumot berish maqsadida qo'llaniladigan usul. Ushbu metodning samarali qo'llash ko'p jihatdan bilish jarayonini o'quvchilar yoshiga mos holda to'g'ri tanlashga, ularning diqqatini namoyish etilayotgan predmetning muhim jihatlariga samarali yo'naltirishga bog'liq.

Namuna ko'rsatish – ota-onalar, o'qituvchilar, yoshi katta kishilar, tengdoshlarning bolalar, o'smirlarga yurish-turishda, xulq-atvorda, shaxslararo muloqot va munosabatda, biror ish-harakatni bajarishda, muayyan faoliyatni tashkil etishda o'rnak, ibrat bo'lishlarini ifodalovchi usul.

Namuna – shaxsga atrofdagilar (o'qituvchilar, ota-onalar, yoshi katta kishilar)ning yurish-turish, muomala, tartib-intizom qoidalariga rioya qilish, kundalik faoliyatni tashkil etishda o'rnak, ibrat bo'la olishlarini ifodalovchi metod. O'quvchilar o'z atrofidagi kishilarda hamma yaxshi axloqiy sifatlarni ko'rishlari va ibrat olishlari nihoyatda muhim. O'qituvchining shaxsan namuna bo'lishi yoshlarga katta ta'sir ko'rsatadi. Yosh avlod uchun quyidagi pedagogik hodisalar namuna bo'la oladi: ota-onalarning yurish-turishi, bir-birlariga bilan o'zaro munosabatlari, kundalik faoliyatni tashkil etishlari, atrofdagilar nisbatan yondashuvlari; o'qituvchilarning hamkasblari, rahbarlari, o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlari, nutq va muomala odobi, kasbiy faoliyatni olib borishdagi mas'uliyatlari; ishlab chiqarish ilg'orlari, umuminsoniy va milliy ilm-fan, madaniyat ravnaqiga munosib hissa qo'shgan shaxslarning hayoti, faoliyati; badiiy asarlar, kinofilmlar, spektakllar qahramonlarining xatti-harakatlari, ma'naviy qiyofasi; afsonaviy, tarixiy milliy qahramonlar, Vatan ozodligi uchun kurashgan shaxslarning jasoratlari; favqulodda vaziyatlarda fuqarolik, insoniylik burchini sidqidildan ado etgan shaxslarning xatti-harakatlari; tengdoshlarning ijtimoiy munosabatlar jarayonida, turli vaziyatlarda o'zlarini tuta olishlari, irodali, matonatli, axloqli ekanliklarini namoyon eta olishlari va b. O'quvchilar, odatda, o'zlariga yaqin kishilarning xulq-atvoriga taqlid qiladi. Atrofdagilarning xulq-atvori bolalarda yaxshi, esa yomon sifatlarning ham tarkib topishiga ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun o'qituvchi va ota-onalar har qanday holatda ham o'zlarini tuta bilishlari kerak. Ular qaerda bo'lishmasin, atroflarida bolalar borligini his etishlari lozim. Kattalar so'z va amaliy harakatlarida tafovut bo'lmasligini ta'minlashlari maqsadga muvofiqdir. Ilg'or kishilarning hayoti va faoliyatidan olingan ma'lumotlar, adabiy asar, kinofilm va spektakllar qahramonlarining xatti-harakatidagi yaxshi namunalar bolalarning ongiga kuchli ta'sir qiladi. Namunada xalq pedagogikasi g'oyalaridan ham foydalaniladi. Ota-onalar o'z farzandlarini hamisha katta hayotiy tajribaga ega, dunyoqarashi va bilim doirasi keng kishilardan ibrat olishga da'vat qilib keladi.

Namunaviy o'quv dasturi – ma'lum predmet (fan) bo'yicha DTSga muvofiq muayyan yo'nalishda faoliyat yurituvchi ta'lim muassasalari uchun mo'ljallab tayyorlanadigan o'quv dasturi. Uning negizida o'quv yurtining turi, fanning o'qitilish o'rni va ixtisosliklar mohiyatidan kelib chiqib ishchi o'quv dasturlari yaratiladi. Namunaviy o'quv dasturi quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega: fanni o'rganish maqsadi; o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malakalariga qo'yiladigan asosiy talablar; fanni o'qitish uchun tavsiya etiladigan shakl va metodlar haqidagi tushuntirish xati; o'rganilayotgan materialning tematik mazmuni; kursning alohida savollarini o'rganishga o'qituvchi sarflaydigan taxminiy soatlari hajmi; dunyoqarashni shakllantiruvchi asosiy savollar ro'yxati; fanlararo va kurslararo bog'liqlikni amalga oshirish bo'yicha ko'rsatmalar; o'quv uskunalari va ko'rgazmali qo'llanmalar ro'yxati; tavsiya etiladigan adabiyotlar.

Namunaviy o'quv rejasi – tayanch o'quv rejasi asosida uzoq muddatga mo'ljallab tuziladigan o'quv rejasi. U O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi tomonidan tasdiqlanadi.

Narkobiznes – narkotik moddalarning noqonuniy aylanmasini ta'minlash yoki savdosini yo'lga qo'yish usuli. Undan buzg'unchi g'oyalarni o'zlariga shior deb bilan uyushmalar yoki harakatlar yoshlarni “o'zlariga og'dirib olish”ning eng ta'sirchan usuli sifatida foydalanadi. Giyohvandlik ijtimoiy xavfli hodisa hisoblanadi. Zero, u naslning nosog'lom, aqliy va jismoniy nuqsonlarga ega bo'lishiga olib keladi. Millatchi va ekstremistik kuchlarning qo'lida eng kuchli vosita bo'lgan narkotik moddalarni yoshlar o'rtasida tarqatish, ularning nashavandlarga aylanishi millat naslining nosog'lom bo'lishi, jismoniy va aqliy jihatdan manqurt, zombilarga aylanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Yoshlar o'rtasida narkomaniyaning keng tarqalishiga qarshi kurashish, bu yo'lda ular o'rtasida narkotik moddalarning inson salomatligi va hayotiga ko'rsatuvchi salbiy ta'siri, uning ayanchli oqibatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni doimiy ravishda targ'ib qilib borish maqsadga muvofiqdir.

Navoiy, Alisher (1441-1501 y.y) – alloma, davlat arbobi, SHarq mutafakkirlaridan biri. Mutafakkir 1441 yil 9 fevralda Temuriylar davlatining poytaxti Hirotda tug'ilgan. Otasi G'iyosiddin Muhammad zamonasining bilimdon kishilaridan va Temuriylar xonadoniga yaqin shaxslardan bo'lgan. Yosh Alisherning otasi uning iqtidorini zukkolik bilan anglagan holda har tomonlama kamol topishi uchun zarur shart-sharoitni yaratishga harakat qilgan. 1449 yilda sal kam 40 yil hukmronlik qilgan Shohrux Mirzo vafotidan keyin mamlakatda tartibsizliklar boshlandi. Shu sababli Alisherlar oilasi 1449 yilda oilasi bilan Iroqqa ko'chdi. Ko'chish vaqtida Alisher “Zafarnoma” asarining muallifi Sharofiddin Ali Yazdiy bilan uchrashishga muvaffaq bo'lgan. 1452 yilda taxtga Abulqosim Bobur Mirzo o'tirganidan keyin, Alisherning otasi Sabzavor shahriga hokim etib tayinlandi. Ammo ko'p o'tmay, u vafot etdi. Shundan so'ng Abdulqosim Bobur Mirzo Alisher va Husaynni Mashhad shahriga olib ketadi.

O'spirin yoshida Alisher bir muddat (1466-1469 y.y.) Samarqandda yashab,

ulug' mutafakkir Fayzulloh Abu Laysdan ta'lim oldi. Sulton Husayn Bayqaro (hukmronlik davri: 1469-1506 yillar) Xuroson taxtini egallagandan so'ng do'sti Alisher Navoiyni Hirotga chorlab, dastlab muhrdorlik, 1472 yilda esa vazirlik, 1487 yilda esa Astrobodga hokimlik lavozimiga tayinlaydi. Qanday lavozimda ishlashidan qat'iy nazar Alisher Navoiy ijtimoiy masalalarni ijobiy hal qilishga e'tiborni qaratdi. O'z mablag'idan rabot, ko'prik, xanaqo, masjid, maktab, madrasa va shifoxonalar qurdirdi. Muhtojlarga ehson ulashdi, ilm ahliga homiylik qildi. Ulug' alloma 1501 yil 3 yanvar kuni Hirot shahrida vafot etdi.

Alisher Navoiy o'zidan boy madaniy meros qoldirdi. Alloma tomonidan yaratilgan asarlar orasida "Xamsa", "Xazoyin ul-maoniy" ("Ma'nolar xazinasasi"), "Vaqfiya", "Nazm ul-javohir" ("Hikmatli so'zlar majmuasi"), "Tarixi anbiyo va hukamo" ("Payg'ambarlar va tabiblar tarixi", "Majolis un-nafois" ("Nafis majlislar" tazkira), "Mezon ul-avzon" ("Vaznlar o'lchovi"), "Mahbub ul-qulub" ("Ko'ngillarning sevgani").

Ulug' alloma o'z mablag'lari evaziga Ixlosiya madrasasini qurdiradi, uning yonidan maktab ochib, o'z vaqfidan mablag' ajratdi. Madrasada tahsil olayotgan talabalarning tartib-intizomga qat'iy amal qilishlarini shaxsan o'zi nazorat qilib boradi.

Alisher Navoiyining "Mahbub ul-qulub" asari negizida insonparvarlik, xalqparvarlik g'oyalari yotadi. Alloma inson haqida qayg'uradi, uning dardini chekadi. Chin insoniy fazilatlarini ulug'laydi, ayrim kimsalar qiyofasida namoyon bo'ladigan illatlarni qoralaydi. Asar quyidagi asosiy qismlardan iborat: 1-qism – "Haloyiq ahvoli va afgori, aholining kayfiyati". Unda turli tabaqalarning ijtimoiy maqomi, vazifasi haqida so'z yuritiladi. Dehqonlar va ularning mehnati ulug'lanadi. 2-qism – "Yaxshi fe'llar va yomon xislatlar to'g'risida". Bu qismda Odob va axloqqa oid masalalar yoritiladi. Odabli insonlar ulug'lanishi, hurmatli bo'lishi ko'rsatiladi. 3-qism – "Turli foydali maslahatlar va maqollar". Ushbu qismda esa Saxiylik, oliyjanoblik, muruvvat, karam, vafo, muloyimlik kabi insoniy xislatlar tahlil etiladi.

Alloma murabbiylarning xizmatlarini yuksak baholaydi, ularga nisbatan cheksiz hurmat bildiradi. Murabbiylarning mehnati mashaqqatli ekanligini ta'kidlaydi. Bu o'rinda "Mahbub ul-qulub" asarida quyidagilarni bayon etadi: "Uning ishi odam qo'lidan kelmas, odam emas, balki dev ham qila bilmas. Bir kuchli kishi bir yosh bolani saqlashga ojizlik qilardi, u esa bir to'da bolaga ilm va adab o'rgatadi, ko'rkim bunga nima yetsin. Shunisi ham borki, u to'dada fahm-farosati ozlar bo'ladi, unday kishiga yuzlarcha mashaqqat kelsa qanday bo'ladi. Har qanday bo'lsa ham, yosh bolalarga uning haqqi ko'pdir. Agar shogird podshohlikka erishsa ham unga (muallimga) qulluq qilsa arziydi.

Haq yo'linda kim senga bir harf o'qitmish ranj ila,
Aylamak bo'lmas ado oning haqin yuz ganj ila.

Alisher Navoiy o'qituvchining hurmatini qanchalik yuqori deb bilsa, ularning faoliyatiga nisbatan talabni shunchalik oshiradi. Mutafakkirning fikriga ko'ra, mudarrislar nafaqat bilimli, fozil va dono, balki ma'naviy jihatdan barchaga o'rnak bo'la oladigan, kamtarin, ilmi toliblarga o'rnak bo'la oladigan, kasbiga mehr bilan yondashadigan, qilgan mehnati uchun ta'ma qilmaydigan, nojoiz xatti-harakatlarni sodir etmaydigan shaxslar bo'lishlari zarurligini aytadi: "mudarris kerakki, g'arazi

mansab bo'lmasa va bilmas ilmni aytishga urinmasa, manmanlik uchun dars berishga havas ko'rgazmasa va olg'irlik uchun gap-so'z, g'avg'o yurgizmasa, nodonlikdan sallasi katta va pechi uzun bo'lmasa, gerdayish uchun madrasa ayvoni boshi unga o'rin bo'lmasa... Yaramasliklardan qo'rqsa va nopoklikdan qochsa, nainki, o'zini olim bilib, necha nodonga turli xil fisq ishlarni mumkin, balki halol qilsa; qilmas ishlarni qilmoq undan sodir bo'lsa va qilar ishlarni qilmaslik unga qoida va odat bo'lib qolsa. Bu mudarris emasdir, yomon odatni tarqatuvchidir”.

Nazorat ishlari (pedagogik jarayonda) – o'quvchi (talaba)lar tomonidan bilim, ko'nikma, malakalarning o'zlashtirilganligi, ma'naviy-axloqiy sifatlar, dunyoqarashning shakllanganlik darajasini aniqlash, tahlil qilish imkonini beruvchi didaktik va ijtimoiy topshiriqlar. Ta'lim jarayonidagi nazorat ishlari quyidagi vazifalarni bajaradi: nazorat (o'quv materiallarini o'rganishning keyingi bosqichiga o'tish imkoniyatlarini aniqlashtiradi; o'qituvchi tomonidan o'quv metodlari va usullarining to'g'ri tanlaganligini belgilaydi); o'qitish (o'quvchilar tomonidan qaysi mavzularning puxta o'zlashtirilganligi yoki aksincha, o'zlashtirilmaganligini aniqlash asosida qo'shimcha chora-tadbirlarni belgilash imkoniyatini yaratadi); tarbiyalash (o'quvchilar tekshirishga tayyor bo'lish uchun darslarni o'z vaqtida tayyorlaydi, bo'sh vaqtdan unumli foydalanishga harakat qiladi, intizomga o'rganadi; qolaversa, o'quvchilarning bilim, qobiliyatlarini o'zlari mustaqil aniqlashlariga ham yordam beradi; buning natijasida kamchiliklarni ko'ra olish va uni tugatish yo'llarini izlashga ko'maklashadi); rivojlantirish (shaxsning tafakkurini o'stirish, his-tuyg'ulari, axloqiy sifatlarini tarbiyalashga imkon tug'iladi).

Neofashizm (lot. “neo” – yangi, ital. “fascismo”, “fascio” negizida) – to'da, bog'ma, uyushma) eng reaksion terroristik diktatura g'oyalarini davom ettiruvchi guruhlar harakati. U Ikkinchi jahon urushi yillarida tor-mor etilgan fashizmning “vorisi” sifatida namoyon bo'ladi. Neofashizm shovinizmni, irqchilikni targ'ib etishga asoslanadi. U yoshlarni o'ta millatchilik va ijtimoiy demogoglik ruhida tarbiyalashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Harakat tarafdorlari ijtimoiy-iqtisodiy beqarorlik yuzaga kelgan vaziyatlarda kuchayadi. Neofashizm g'oyaviy kurash cheklangan usullari, ya'ni, qurolli to'qnashuvlarsiz, turli nashr ishlarini chop etish, tarqatish va sh.k.dan foydalanadi. Biroq, bu harakat ham o'ta xavfli hisoblanadi. Jamiyatda kechayotgan ijtimoiy-iqtisodiy beqarorlik, aholining hukumatga bo'lgan ishonchsizligi hokimiyat tepasiga neofashistlarning kelishi uchun qulay sharoitni yaratishi mumkin. Neofashizmga qarshi kurashning eng samarali usuli jahon miqyosida turli millat va elatlarning eng ezgu umuminsoniy, mamlakatlar miqyosida esa milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar birligi hamda o'zaro uyg'unligiga asoslangan g'oyalar atrofiga birlasha olishi, neofashizmga qarshi birgalikda kurashish sanaladi.

Neyropedagogika – inson miyasining ijodiy imkoniyatlarini aniqlash va amaliy (funktional) rivojlantirish, shaxsda faoliyatga nisbatan faol, ongli munosabatni qaror toptirish, ijtimoiy xulq-atvorni psixologik korreksiyalash, bolalar ruhiy rivojlanishni tashxislash, bashoratlashning yangi ilmiy dasturlari, samarali shakl va metodlarini,

yangi turdagi maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini tadqiq etadigan fan.

Noan'anaviy dars – an'anaviy sanalgan sinf-dars tizimidan farqli ravishda o'qituvchining ijodiy yondashuvi asosida, nostandart shaklda tashkil etilib, o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi faol ishtiroki ta'minlanadigan, turli ko'rinishdagi o'yin holatlariga asoslanuvchi dars. O'tgan asrning 70-yillarida o'quvchilarning mashg'ulotlarga qiziqishi keskin pasaydi. O'quvchilarning mashg'ulotlardan zerikishlarini turli usullar bilan pasaytirishga harakat qilishdi. Natijada mashg'ulotlarni nostandart, noan'anaviy shakllarda tashkil etish o'quvchilarda mashg'ulotlarga nisbatan qiziqishni oshiradi, zerikishning oldini oladi degan qarorga kelishdi. Biroq, bunday qarorga kelish ham oson bo'lmadi, bir guruh pedagoglar uni ilg'or fikr sifatida baholashgan bo'lsa, ikkinchi guruh esa xavfli xulosa deya e'tirof etdi. Zero, ularning fikrlariga ko'ra mashg'ulotlarning noan'aviy shakllarda tashkil etilishi pedagogik tamoyillarga ziddir. Biroq, bir necha yillik bahs-munozaralardan so'ng pedagogika, bevosita, didaktika amaliyotida nostandart, noan'anaviy darslardan foydalanish tajribasi shakllandi. Ayni vaqtda bu turdagi darslarning quyidagi shakllaridan ta'lim amaliyotida keng foydalanilmoqda: ishchanlik o'yinlari darsi, rolli o'yinlar darsi, musobaqa darsi, KVN darsi, teatrlashtirilgan dars, kompyuter darsi, sinov darsi, ijodiy hisobot darsi, ko'rik (tanlov) darsi, "Haqiqatni izlash" darsi, ijodkorlik darsi, auksion darsi, o'quvchilar tashkil etadigan dars, juftlikka asoslangan dars, guruhda ishlash darsi, seminar darsi, ekspeditsiya darsi, o'quvchilarning hamkorligiga asoslangan dars, konsert dars, suhbat dars, "Qidiruvni bilimdonlar olib boradi" nomli dars, "Internetdagi mashg'ulot" darsi, jamoaviy izlanish darsi, "Mo'jizalar maydoni" darsi, uchrashuv darsi, "Musiqiy ring" darsi, "Xuddi o'zi kabi" darsi va b.

Bu turdagi darslarda o'quvchi (yoki o'quvchilar, bir necha o'quvchi, o'quvchilar guruhi) yetakchilik qilib, mavjud bilimlarni mustaqil, faol o'zlashtiradi, o'qituvchining vazifasi o'quvchilar (yoki o'quvchilar, o'quvchilar guruhi)ni yo'naltirib turish, zarur o'rinlarda maslahatlar berish, o'quvchilar faoliyatini to'g'rilash, nazorat qilish, rag'batlantirish va baholashdan iborat bo'ladi. Nostandart darslar hayotiy jarayonlar, voqea, hodisalarni imitatsiyalash (taqlid qilish), improvizatsiyalash (alohida tayyorgarliksiz, dars vaqtida birdan ijro etish)ga asoslanadi. Mazkur darslarning afzalliklari, ta'lim jarayonida har bir o'quvchining faolligi ta'minlanadi, topshiriq (masala, mashq)larning yechimi kichik guruhlarda topiladi, guruhlarning har bir a'zosi yechim yuzasidan o'z fikrini ilgari surishi, asoslashi zarur. Hech qachon o'quvchining fikri bo'linmaydi, inkor va tanqid qilinmaydi, aksincha, imkon qadar ko'proq javob, yechim variantlarini topishga e'tibor qaratilib, fikrlar xilma-xilligi ta'minlanadi va tahlil asosida eng maqbul yechim, javob tanlab olinadi. Noan'anaviy darslar o'quvchi (o'quvchilar, bir necha o'quvchi, o'quvchilar guruhi)da manbalar (darslik, yordamchi adabiyotlar, Internet materiallari) bilan mustaqil ishlash ko'nikma, malakalarini shakllantirishga yordam beradi. Bunda o'qituvchining eng muhim vazifasi o'quvchini qanday manbalar bilan ishlashga to'g'ri yo'naltirishdan iborat.

Nostrifikatsiya (nem. "nostrifikation", lot. "nostrum" – bizniki, bizga tegishli,

o'zimizniki, mahalliy + "facere" – qilmoq, ijro etmoq) – jismoniy shaxslar ega bo'lgan xorijiy mamlakatlarda tahsil olganlik to'g'risidagi diplom, ilmiy unvon yoki ilmiy darajaning u fuqarosi sanaladigan davlat tomonidan tan olinishi, mamlakatdagi ta'lim muassasalar tomonidan beriladigan diplom, ilmiy unvon yoki ilmiy darajaga muqobil, teng deb hisoblanishi. Nostrifikatsiya xorijiy mamlakatlarda tahsil olgan O'zbekiston Respublikasi bilan xorijiy davlatlarning hukumatlari o'rtasida imzolangan ikki tomonlama bitimlar asosida amalga oshiriladi. Xorijiy mamlakatlarda tahsil olgan O'zbekiston fuqarolarining o'rta maxsus, kasb-hunar yoki oliy ma'lumotga egalik to'g'risidagi diplomlari Respublika Test markazi tomonidan nostrifikatsiya qilinadi. Xorijiy mamlakatlarda dissertatsiya himoya qilgan yoki ilmiy unvon olgan O'zbekiston fuqarolarining ilmiy daraja yoki ilmiy unvonga egalik to'g'risidagi diplomlari O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi (OAK) tomonidan nostrifikatsiya qilinadi.

Novatsiya (yangilanish) – qisqa muddatli, yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lib, faqatgina tizimdagi ayrim elementlarni o'zgartirishga xizmat qiladigan faoliyat.

Nutq hosil qiluvchi organlar – nutqni hosil qilish jarayonida ishtirok etuvchi organlar (o'pka, ikkita bronx, traxeya, kekirdak, bo'g'iz, hiqildoq, halqum, tishlar, lablar, burun bo'shlig'i).

Nutq madaniyati – o'z fikrini nutq yordamida mantiqli, to'g'ri, obrazli, aniq va ifodali yetkazib berish malakalarining o'zlashtirilganlik darajasi.

Nutq texnikasi – nutqni tinglovchi yoki o'quvchiga yetkazishda qo'llaniladigan vositalar majmui.

O

Obyektlarni namoyish qilish – amaliy o'quv faoliyatini tashkil etishda qurilmalar, laboratoriya jihozlari, ko'rsatmali qurollar, asboblarni namoyish qilish usuli. Bu usuldan foydalanishda muayyan talablar inobatga olinadi: 1) obyekt barcha o'quvchilarga yaxshi ko'rinishi lozim. 2. Tushuntirish vaqtida zarur ko'rsatmali qurolni namoyish qilish va tushuntirish berib bo'lingandan so'ng uni olib qo'yish. 3. Ekspozitsiyaning avvaldan namoyish qilinishiga yo'l qo'ymaslik.

Odatlantirish (mashq qildirish) – tarbiya jarayonida bolalar va o'smirlarda ijtimoiy xulq-atvor ko'nikmalari, odatlarini shakllantirish maqsadida rejali, izchil tashkil qilinadigan turli harakat, amaliy ishlar. O'rgatish (yoki odatlantirish) bir necha izchil harakatlar yig'indisi bo'lib, harakatlarni ko'rsatib berish va tushuntirish talab etadi. Pedagogikada odatlantirish (mashq qildirish) bolaga yoshlikdan og'zaki tushuntirish, amaliy ko'rsatma berish, bevosita bajarib ko'rsatish asosida tashkil etiladi.

Ogohlantirish – sodir etilishi mumkin bo'lgan muayyan xatti-harakatlarning oldini olish maqsadida qo'llaniladigan tarbiyaviy usul.

Oila an'analari (yoki oilaviy an'analar) – oilaning tabiiy va ijtimoiy ehtiyojlari asosida vujudga kelib, avloddan avlodga meros sifatida o'tish orqali oila a'zolarining ma'naviy shakllanishiga ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-madaniy hodisa sanaladi.

Oila – kishilarning nikoh yoki qon-qarindoshlik rishtalari, umumiy turmush tarzi, axloqiy mas'uliyat, o'zaro yordamga asoslanadigan kichik guruhi.

Oilalarga ko'rsatiladigan metodik yordam – yosh avlodni tarbiyalashda ta'lim muassasalari tomonidan oilalarga ko'rsatiladigan yordam. Bunday yordam maslahat, suhbat yoki amaliy ishlar shakllari (m: psixologik treninglarni tashkil etish ko'rinishi)da bo'lishi mumkin.

Oila tarbiyasi – ota-onalar yoki mas'ul shaxslar tomonidan tashkil etilib, bolalarni har tomonlama yetuk, sog'lom etib tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim ko'rinishi. Oila qadim-qadimdan o'sib kelayotgan avlodga ajdodlar an'alarini uzatish, milliy tarbiya asoslarini singdirishda tengsiz maskan bo'lib kelgan. Oilada qaror topgan sog'lom muhit, ota-onalarning ma'naviy boy dunyoqarashi, hayotiy yondashuvlari, farzandlar tarbiyasiga qo'yadigan talablari, intilishlari yosh avlodlar uchun namunadir. Shu jihatdan olganda oilada ota-onalarning farzandlar tarbiyasiga alohida mas'uliyat bilan yondasha, ularning ruhiy kechinmalarini his eta olishlari, uy-fikrlari, hayotiy intilishlaridan xabardor bo'lishlari o'quvchilarni yot, buzg'unchi g'oyalar ta'siriga berilishdan saqlaydi. Juda yoshlikdanoq oila sharoitida o'quvchilarning mehnatga ijobiy munosabatlarini qaror toptirish ularni irodali bo'lishga, mustaqil fikr yuritishga o'rgatadi. Shuningdek, o'quvchilarni mehnat faoliyati bilan band qilinishi esa ular tomonidan turli sarguzashtlarni izlashdan, "o'zlarini juda qiyin, og'ir vaziyatlarda sinab ko'rish"dek g'ayri tabiiy xatti-harakatlarni amalga oshirishdan qaytaradi.

Oilada bolalarning mehnat (shu jumladan, o'qish) faoliyati bilan dam olishlari o'rtasida o'zaro mutanosiblikka erishish, ularning ko'ngilli dam olishlarini tashkil etish ham ularda "zerikishlarni his etish", hayotlarining bir xilda kechishidan noroziliklarni bartaraf etadi. Dam olishning oila a'zolari bilan birgalikda, tabiat bag'rida tashkil etilishi esa yanada samarali bo'lib, birinchidan, bolalarni tabiatga yaqinlashtiradi, ularda estetik didni tarbiyalaydi (zero, estetik e'tiqodlarga ega bo'lgan shaxs yomonlik qilishga qodir bo'lmaydi, o'zi uchun muqaddas bo'lgan insoniy qadriyatlarni oyoq osti qilmaydi), ikkinchidan esa, ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi ruhiy yaqinlikni mustahkamlaydi.

Farzandlar bilan kinofilm, teatr yoki ommaviy tomoshalarni ko'rish, ularning mazmuni, g'oyasi, yo'nalishi hamda natijalari to'g'risida bahs-munozaralarni uyushtirish ularda hayotiy qarashlar va maqsadning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu o'rinda ko'proq bolalarning tomoshalardan olgan taassurotlarini bildirishlariga erishish, ularda mustaqil fikrlash, muayyan vaziyatlarni tahlil qilish,

oqibatni ko'ra olish, asar yoki tomosha yechimlarini boshqa bir variantda topishga undash pedagogik jihatdan to'g'ri bo'lib, ularning tasavvurlarini boyitadi. Natijada ular nima yaxshi-yu, nima yomonligini, qanday harakatlar to'g'ri-yu, qanday harakatlar noto'g'ri ekanligini tushunib boradilar.

Oila a'zolari o'rtasida psixologik-ruhiy yaqinlikning qaror topishiga erishish, bolalarning quvonch va tashvishlaridan xabardor bo'lish, ularni hal etishga yordam berish bolalarda oilaga bo'lgan mehr-muhabbatni mustahkamlaydi. Bola duch kelayotgan qiyinchiliklarni hal etishda pand-nasihatchilik qilish emas, aksincha, ularga o'z xatolarini ko'ra olishga imkon berish to'g'ri bo'ladi. Bu o'rinda "Seningcha, bunday qilish to'g'rimi?", "Bir o'ylab ko'r-chi, bu m.i yechishda qanday yo'l tutish kerak?", "Menimcha, shunday, sen qanday fikrdasan?" tarzidagi savollar asosida ularni o'ylashga, fikrlashga undash bolalarda o'z kuchlariga, salohiyatiga bo'lgan ishonchni kuchaytiradi. Qolaversa, o'zlariga bildirilayotgan ishonch uchun ota-onalariga bo'lgan hurmatlari yanada oshadi.

Oila davrasida bolalarga terrorizm, diniy-ekstremizm, millatchilik, ma'naviy buzuvchilikning ayanchli oqibatlari haqidagi ma'lumotlarni berib borish, ularga nisbatan nafratni tarbiyalash g'oyaviy immunitetning shakllanishi uchun poydevor yaratadi. Ular bilan "O'zbekiston" telekanali orqali namoyish etiluvchi "Ogoh bo'ling!", "Adashganlar", "Inson va qonun" ruknida beriladigan ko'rsatuvlarni birgalikda tomosha qilinishi, terrorizm, diniy ekstremizm ta'siriga tushib qolgan kishilar, shu jumladan, yoshlarning taqdiri, ularning afsus-nadomatlaridan muayyan xulosalarni chiqarish farzandlar tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Oila tarbiyasi muayyan yo'nalishlarda tashkil etiladi. Ular: 1) axloqiy tarbiyaning maqsadi bolalarda eng oliy axloqiy sifatlar ota-ona va oilaning boshqa a'zolari, atrofdagilarga nisbatan mehr-muhabbat, kattalarga hurmat, kichiklarga muruvvat, kamtarlik, to'g'riso'zlik, mehnatsevarlik, saxovat, insonparvarlik, adolat, vijdon, or-nomus, g'urur, intizom, ijtimoiy burchni anglash va h.k.ni shakllantirishdan iborat; 2) aqliy tarbiyani tashkil etishda bolaning qiziqish va ehtiyojlarini inobatga olgan holda uni tasavvuri, idroki, xotirasi, diqqati, tafakkurini takomillashtirishga yordam beradigan mashg'ulotlarga jalb etishga alohida e'tibor qaratish zarur; 3) jinsiy tarbiya o'zida bolani jinsiy jihatdan chiniqtirish, ularni tozalik, ozodalikka o'rgatish, o'z sog'ligi uchun g'amxo'rlik qilish, mas'uliyatli bo'lishni ta'minlashga qaratilgan harakatlar mazmunini aks ettiradi; 4) ota-ona va oilaning boshqa a'zolari tomonidan bolalarni oila xo'jaligini yuritishga jalb etish, ishni rejali olib borish, vaqtdan unumli foydalanish, tejamkor bo'lish, uy-ro'zg'or hamda shaxsiy buyumlarni asrash, o'zgalar mehnatining mahsuli bo'lgan ne'matlarni asrab-avaylashga, yoshlikdan pul bilan muomala qilishga o'rgatish, oila mulkiga nisbatan mas'uliyatli yondashishga ko'niktirib borish bolalar tomonidan iqtisodiy tushunchalarni yoshlikdanoq o'rganilishi uchun sharoit yaratadi; 5) ekologik tarbiyani tashkil etishda bolalarni tabiatni sevishga, nihollarni parvarishlashga, suvni ifloslantirmaslikka, hovli va ko'chalarga axlat tashlamaslikka, uni maxsus qutiga tashlashga, gulzorlarni payhon qilmaslikka o'rgatish, odatlantirish orqali ularda ekologik ongni shakllantirishga alohida e'tibor qaratish zarur; 6) estetik tarbiya bolalarda go'zallikni his qilish, undan zavqlanish, tabiat go'zalliklaridan bahra olish asosida his-tuyg'u, idrok, tasavvur va qarashlarni yuzaga keltirish, ularni hayotni

sevishga o'rgatish kabi vazifalarni hal qiladi.

Oilaviy munosabatlar – ota-onalar yoki mas'ul shaxs (buva-buvi)lar, farzandlar o'rtasida turli yo'nalishlarda tashkil etiladigan ijtimoiy (ma'naviy-axloqiy, jismoniy, ruhiy, estetik va b. mazmundagi) munosabatlar.

Oliy ta'lim tizimi – turli mutaxassisliklar yo'nalishlari bo'yicha yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash huquqiga ega oliy o'quv yurtlari (institut, universitet, akademiya), shuningdek, tizimni boshqaruvchi organlarni o'z ichiga oladigan tizim. Ayni vaqtda respublikada jami 58 ta oliy o'quv yurtlari faoliyat ko'rsatmoqda. Shuningdek, respublikada Toshkent shahrida joylashgan oliy ta'lim muassasalarining 11 ta hududiy va xorijiy mamlakatlar yetakchi oliy o'quv yurtlarining 7 ta filiallari faoliyat olib bormoqda. Ular: G.Plexanov nomidagi Rossiya davlat iqtisodiyot universiteti; I.Gubkin nomidagi Rossiya davlat neft va gaz universiteti, M.Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti, Singapur menejmentni rivojlantirish instituti; Turin politexnika universiteti; Xalqaro Vestminster universiteti; Inha universiteti (Janubiy Koreya).

Oliy ta'lim – turli mutaxassislik yo'nalishlari bo'yicha yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash bosqichi. Mazkur ta'lim o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi negizida ikki bosqich (bakalavriyat, magistratura)da tashkil etiladi. Bu turdagi ta'limning asosiy maqsadi zamon talablariga javob bera oladigan malakali, raqobatbardosh, yuksak bilimli, oliy ta'lim mutaxassisi talablariga o'zi tanlagan yo'nalishi yuzasidan talabga javob bera oladigan respublikaning ilm-fan, madaniyat, iqtisod, ijtimoiy sohalarini rivojlantirishda o'z hissasini qo'shadigan, mustaqil fikrlaydigan, yuksak ma'naviyatga ega bo'lgan yuqori salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashdir. Oliy ta'limning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi: DTSga muvofiq zamonaviy dasturlar asosida o'qitishning sifatini ta'minlash; oliy malakali ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash; ilm-fan, madaniyat, iqtisodning zamonaviy yutuqlari, mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy istiqbolini yutuqlarini hisobga olgan holda kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish; oliy ta'limning insonparvarligini ta'minlash maqsadida yoshlar tarbiyasiga milliy istiqbol g'oyasi asosida milliy va umuminsoniy qadriyatlar, Vatanga, oilaga, atrof-muhitga muhabbatni singdirish; o'qitishning interfaol usullarini, pedagogik innovatsion hamda axborot kompyuter texnologiyalarini, mustaqil ta'lim olish, masofaviy ta'lim tizimini amaliyotga joriy qilish; oliy ta'limda fan va ishlab chiqarish mexanizmlarining uyg'unligi mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotda qo'llash; ilmiy-pedagogik kadrlar va ta'lim oluvchilarning ilmiy-ijodiy faoliyati, ilmiy tadqiqotlari yordamida fan, texnika, texnologiyalarni rivojlantirish, ta'lim jarayoni orqali mamlakat iqtisodining rivojlanishiga hissa qo'shish; davlat va nodavlat oliy o'quv muassasalarini rivojlantirish asosida ta'lim xizmatlari bozorida raqobatni yuzaga keltirish; oliy o'quv muassasalarini boshqarish va kengaytirishni takomillashtirish uchun jamoat boshqaruvining vasiylik va kuzatuvchi kengashlarni kiritish; ta'lim va kadrlar tayyorlash sifatini tekshirish uchun marketing tadqiqotlarini olib borish, yo'nalishi bo'yicha belgilangan mehnat bilan ta'minlash monitoringini tuzish; oliy ta'lim

sohasida ikki tomonlama foydali xalqaro aloqalarni rivojlantirish.

Respublika oliy ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonni tashkil etishda quyidagi to'rt masala hal qilinadi: ta'limiy; tarbiyaviy; rivojlantirish; kasbiy yo'naltirish.

Oliy ta'lim oliy o'quv yurtlari (institut, universitet hamda akademiya)da tashkil etiladi. Ushbu bosqich ta'lim muassasalariga talabalarni qabul qilish davlat grantlari va pullik-shartnomaviy asosda amalga oshiriladi. Oliy ta'limning bakalavriat bosqichi yakunlangandan so'ng bitiruvchilarga davlat attestatsiyasi yakunlariga ko'ra ixtisoslik yo'nalishi bo'yicha "bakalavr", magistratura bosqichi yakunlangandan so'ng bitiruvchilarga davlat attestatsiyasi yakunlariga ko'ra ixtisoslik yo'nalishi bo'yicha "magistr" darajasi beriladi. Bakalavr va magistr davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi diplomga ega bo'ladi.

O'zbekistonda oliy ta'limni tashkil etishda uning mazmuni muhim ahamiyat kasb etadi. Uning mazmuni bir qator me'yor hujjatlar hamda o'quv fanlarining g'oyalari asosida shakllantiriladi. OTMda o'qitiladigan o'quv fanlari quyidagi uch blokka ajratilgan. Ya'ni: 1-blok – maxsus fanlar; 2-blok – psixologik-pedagogik fanlar; 3-blok – umumiy fanlar.

Sharqda ham G'arbda ham oliy ta'lim o'rta asrlardan boshlab rivojlangan. Oliy ta'lim Sharq musulmon mamlakatlarida madrasalarda tashkil etilgan bo'lsa, G'arbda universitetlarda tashkil etilgan. Sharq musulmon mamlakatlarining madrasalarida o'qitilgan oliy ta'lim o'quv rejasidan grammatika, Qur'on, Hadis, ritorika, logika, metafizika, geologiya, adabiyot, huquqshunoslik kabi fanlar o'rin olgan.

Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim – jamiyatning oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida tashkil etiladigan bosqich. Ushbu bosqich shaxsning kasb-hunar manfaatlarini qanoatlantirishga yo'naltirilib, mustaqil tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etish asosida amalga oshiriladi. Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim oliy o'quv yurtlari va muayyan yo'nalishlarda faoliyat olib boruvchi ilmiy-tadqiqot muassasalari (aspirantura, ad'yunktura, doktorantura)da tashkil etiladi.

Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim bosqichlari (aspirantura, doktorantura – 2012 yildan boshlab esa yagona katta ilmiy xodim-izlanuvchilar instituti) tanlangan ixtisoslik yo'nalishi bo'yicha nomzodlik va doktorlik (2012 yildan boshlab esa faqatgina doktorlik) dissertatsiyalarining himoyasi bilan yakunlanadi. Mutaxassislar yakuniy davlat attestatsiyasi natijalariga ko'ra tegishli ravishda fan nomzodi va fan doktori (2012 yildan boshlab esa faqatgina fan doktori) ilmiy darajasi va mazkur darajani tasdiqlovchi davlat tomonidan tasdiqlangan diplomga ega bo'ladi.

Ommaviy (frontal nazorat) – butun pedagogik jamoa, metodik kengash yoki alohida o'qituvchi faoliyatini o'rganishga yo'naltiriladigan nazorat.

Oraliq nazorat – o'quvchilarning bob yoki bo'limlari bo'yicha bilim, ko'nikma, malakalarini aniqlash, baholash shakli. Uni o'qituvchi o'quv jadvali asosida o'quv materialining o'ziga xos xususiyatini inobatga olgan holda muayyan muddatlarda tashkil etadi.

Ota-onalar yoki qonuniy vakillarning ta'lim sohasidagi vazifalari – bolaning qonuniy huquqlari va manfaatlarini himoya qilish, ularning tarbiyasi, shuningdek, maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini olishlari uchun javobgarlikni his etishdan iborat vazifalar.

Og'zaki tekshirish metodi – bilimlarni og'zaki, suhbat, dialog asosida nazorat qilish, tekshirish va baholashning ancha keng tarqalgan an'anaviy usullaridan biri. Tekshirish chog'ida o'qituvchi o'quvchilarga o'rganilgan mavzuning mazmunidan kelib chiqib, savollar beradi. O'quvchilar berilgan savollarga javob qaytaradi. Bu turdagi tekshirish ma'lum kamchiliklarga ham ega, ya'ni ko'p mehnat sarflanadi; dars mobaynida 3-4 nafar o'quvchinigina bilimni tekshirish mumkin.

P

Pedagogika (Pedagogika nazariyasi; o'quv fani sifatida) – har tomonlama rivojlangan, barkamol shaxsni shakllantirish, unda dunyoqarash va yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash masalalarini o'rganuvchi fan. Har qanday fan singari “Pedagogika nazariyasi” fani ham o'zining tarkibiy tuzilmasiga ega. Bu fan, asosan, ikki tarkibiy qism – Ta'lim nazariyasi (Didaktika) va Tarbiya nazariyasidan tarkib topadi. Biroq, ixtisoslik nuqtai nazardan turli oliy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan “Pedagogika nazariyasi” fani o'ziga xos tarkibiy tuzilmaga ega bo'lishi mumkin. Jumladan, pedagogik yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan “Pedagogika nazariyasi” fani (2013 yilga qadar) quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega bo'lgan: 1. So'zboshi. 2. Pedagogikaning ilmiy asoslari. 3. Ta'lim nazariyasi (Didaktika). 4. Tarbiya nazariyasi. 5. Ta'lim tizimini tashkil etish. 6. Korreksion (maxsus) pedagogika.

Nopedagogik oliy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan “Pedagogika nazariyasi” fani, asosan, talabalarga o'quv yurtlarida ta'lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etishda qo'l keladigan pedagogik bilimlarni berishga xizmat qiladi. Shunga ko'ra mazkur fan quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega bo'lishi mumkin: 1. So'zboshi. 2. O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimi. 3. Pedagogikaning umumiy asoslari. 4. Pedagogik mahorat asoslari. 5. Ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash.

Pedagogika (soha sifatida; yun. “παιδαγωγική”; “παῖς” (“pais”) – bola, “ἄγω” (“agogos”) – yetaklayman) – shaxsni shakllantirishga qaratilib, muayyan tizim asosida tashkil etiladigan faoliyat, ta'lim-tarbiyaning mazmuni, shakli, metod va vositalari haqidagi fan. Umuman olganda “pedagogika” tushunchasi “bolani tarbiyalayman”, “bolani kamolga yetkazaman”, “shaxsni tarbiyalash san'ati” kabi ma'nolarni anglatadi. Ijtimoiy fanlar turkumiga kiradigan pedagogika fanining maqsadi – shaxsni har tomonlama rivojlantirish, unda yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash, muayyan faoliyat ko'nikma va malakalarini shakllantirish sanaladi. Fanning obyekti shaxsni har tomonlama rivojlantirish, unda ilmiy bilimlarni hosil qilish, dunyoqarashni shakllantirish, yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni

tarbiyalash jarayonidan iborat bo'lsa, predmetini har tomonlama rivojlangan, barkamol avlodni tarbiyalash jarayonining umumiy mohiyati, qonuniyatlari, ustuvor tamoyillari, ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik faoliyat mazmuni, pedagogik hodisalar tashkil etadi.

Pedagogika fanining asoslari ta'lim va tarbiya jarayonining mazmuni, tamoyillari, qonuniyatlari, bosqichlari, samarali shakllari, metodlari, vositalari, texnologiyalari, o'qituvchi hamda ta'lim oluvchi (o'quvchi, talaba) munosabatlari, ta'lim oluvchilar faoliyatini nazorat qilish va baholash, ta'lim-tarbiya jarayonlarining natijalaridan iborat bo'lib, fan quyidagi vazifalarni hal qiladi: barkamol shaxs, malakali kadrlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon mohiyatini o'rganish; shaxsni har tomonlama kamol toptirish qonuniyatlarini aniqlash; rivojlangan mamlakatlar ta'lim tajribasi asosida uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish; ta'lim muassasalari va ularda faoliyat olib borayotgan pedagoglar faoliyati mazmunini asoslash; ilg'or pedagogik tajribalarni umumlashtirish va amaliyotga joriy etish; pedagog kadrlarni mutaxassislik bilimlari, ta'lim-tarbiyaning ilg'or usullari bilan qurollantirish; ta'lim va tarbiya, ijtimoiy tarbiya yo'nalishlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlashning pedagogik shart-sharoitlarini o'rganish; o'qitish va tarbiyalash jarayonining samarali texnologiyalarini yaratish; oila tarbiyasini to'g'ri tashkil etish yuzasidan ota-onalar uchun ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

Fan sifatida pedagogika quyidagi fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda rivojlanadi:

1. Falsafa (tabiat, jamiyat va tafakkur taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini o'rganadi).
2. Iqtisodiyot nazariyasi (ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish, ishlab chiqarish kuchlarining xalq xo'jaligining mavjud holatiga muvofiq kelishini, iqtisodiy munosabatlar jarayonining umumiy asoslarini tadqiq qiladi).
3. Sotsiologiya (jamiyat, ayrim ijtimoiy tartibotlar, jarayonlar, guruhlar, shaxs va jamiyat o'rtasidagi, ijtimoiy subyektlarning o'zaro munosabatlar qonuniyatlarini ochib beradi).
4. Etika (axloqshunoslik; ijtimoiy axloq me'yorlari, ularning shaxs va jamiyat hayotidagi o'rnini, axloqning shakllanish shart-sharoitlari, shakllarini yoritadi).
5. Estetika asoslari (nafis san'atni, badiiy ijodiyotni, tabiat va turmushdagi go'zallikning mohiyatini, shakllarini, inson va ijtimoiy borliq o'rtasidagi qadriyatli munosabatni o'rganadi).
6. Fiziologiya (odam, hayvon yoki o'simlik organizmi, ularning alohida bo'laklari – muayyan tizimlari, a'zolari, to'qimalari va hujayralarining hayot faoliyati (paydo bo'lish, o'sish, rivojlanish, ko'payish, atrof-muhitga moslashish kabi jarayonlar)ni, ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni tadqiq qiladi).
7. Gigiena (tashqi muhitning inson organizmiga ta'sirini, ta'sir ko'rsatuvchi omillarni, ularni bilish asosida kasalliklarning oldini olish, sog'liqni saqlash choralari va qoidalari to'g'risida ma'lumot beradi).
8. Psixologiya (inson faoliyati, shaxs xatti-harakatlarida borliqning aks etishini, ruhiy jarayonlar, hodisalar va xislatlarning mohiyatini yoritadi).
9. Tarix fanlari (kishilik jamiyatining rivojlanishi, muayyan davlatlar taraqqiyoti bosqichlarini tadqiq etadi).
10. Madaniyatshunoslik (madaniy rivojlanishning jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini, tabiat, atrof-muhitga ta'siri, madaniyat, fan, din va san'at turlari, ularning rivojlanish asoslarini o'rganadi).
11. Tibbiyot fanlari (insonlar sog'lig'ini saqlash va mustahkamlash, umrini uzaytirish, turli kasalliklarning oldini olish, davolash haqidagi bilimlarni yoritadi).
12. Ma'naviyat asoslari (milliy istiqlol g'oyasi asoslarini, insoniyatga xos falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, diniy, axloqiy va

b. tasavvurlar, tushunchalarni ifodalaydi).

Pedagogika tarixi – pedagogik fikrlarning paydo bo'lish va rivojlanish tarixini, turli davrlarda bola tarbiyasini tashkil etishga oid bilimlarning shakllanishini tadqiq qiluvchi fan.

“Pedagogika universiteti talabalarining uzluksiz amaliyotini tashkil qilish dasturi” – tegishli yo'nalishda faoliyat yuritadigan universitetlarda uzluksiz pedagogik amaliyotni tashkillashtirish va o'tkazilishining umumiy mazmunini yorituvchi dastur. Dastur quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega: 1. Umumiy qoidalar. 2. Amaliyotni tashkil qilish. 3. 1-3-kurslar (yoki bitiruvchi kurs) talabalarining uzluksiz pedagogik amaliyoti dasturi. 4. Pedagogik amaliyot modeli (tashkiliy jihatlari). 5. Talabalar faoliyatini nazorat qilish, hisobga olish va baholash.

Pedagogik amaliyot dasturi – kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishning umumiy mohiyatidan kelib chiqqan holda uning maqsadi, vazifalari, amaliyot ishtirokchilari, talabalarning amaliy pedagogik faoliyatiga rahbarlik qiluvchi mas'ul shaxslar, ular zimmasiga yuklatiladigan majburiyatlar, talabalar faoliyati, mazkur jarayonda tashkil etiladigan tadbirlarning shakllari, talabalar tomonidan yuritiladigan hujjatlarning turlari, belgilangan talablarning bajarilishini baholashga imkon yaratadigan mezonlar va b. yoritiladigan me'yoriy hujjat.

Pedagogik amaliyotning maqsadi – talabalar tomonidan o'zlashtirilgan pedagogik, psixologik, ixtisoslik bilimlarini mustahkamlash, amaliy pedagogik faoliyat tajribalarining o'zlashtirilishini ta'minlash, kasbiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, ularni kasbiy faoliyatga yo'naltirishdan iborat.

Pedagogik amaliyotni tashkil etish tamoyillari – pedagogik amaliyot jarayonining muvaffaqiyatli tashkil etilishini ta'minlovchi asosiy, yetakchi g'oyalar. Tegishli ta'lim muassasalarida pedagogik amaliyot quyidagi tamoyillar asosida tashkil qilinadi: ta'limning barcha bosqichlarida tashkil etilgan nazariy va amaliy tayyorgarlik birligi; talabalarning amaliyot jarayonida uzluksiz ishtirok etishlari; bo'lajak mutaxassisning ijtimoiy-g'oyaviy va ixtisoslik tayyorgarligi o'rtasidagi birlikni ta'minlash; talabalar tomonidan ta'lim muassasasi faoliyatida faol ishtirok etish asosida pedagogik ko'nikma, malakalarni o'zlashtirilishini ta'minlovchi kasbiy-faoliyatli yondashuv; talabalar kasbiy tayyorgarligini tabaqalashtirish va individuallashtirish; bo'lajak mutaxassisning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish.

Pedagogik amaliyot – 1) tegishli yo'nalishlarda faoliyat yurituvchi oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan kasbiy ta'lim shakli; 2) pedagog kadrlarni kasbiy tayyorlash va rivojlantirish vositasi.

Pedagogik amaliyot vazifalari – pedagogik amaliyotni samarali tashkil etish va belgilangan maqsadga erishish yo'lida hal etiladigan ishlar. Tegishli yo'nalishda faoliyat yuritadigan oliy o'quv yurtlari va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi

muassasalarida pedagogik amaliyotni tashkil etishda quyidagi vazifalar hal qilinadi: talabalarni umumiy o'rta maxsus ta'lim muassasasining tarkibiy tuzilmasi, faoliyat mazmuni, muassasa pedagogik jamoasining ish tajribasi bilan yaqindan tanishtirish; talabalar tomonidan ixtisoslik fanlari bo'yicha yaratilgan o'quv-metodik majmualarning o'rganilishini ta'minlash; amaliyotchi-talabalarni o'quv faoliyatining turli shakllari: dars, fakultativ mashg'ulot, maxsus kurs, to'garak, qo'shimcha mashg'ulot, darsdan tashqari tashkil etiladigan tadbirlarning mohiyati bilan amaliy tanishtirish; talabalarning ixtisoslik fani, dolzarb pedagogik mavzularda darsdan tashqari tadbirlarni tashkillashtirish va o'tkazish metodikasi bilan tanishishlari uchun zarur sharoit yaratish; amaliyotchi-talabalarga ta'lim muassasasi me'yoriy hujjatlari, ish tajribasini o'rganishda yordam ko'rsatish; talabalarni jamoa, alohida shaxsga ta'sir etish, alohida o'quvchi, o'quvchilar faoliyatini tahlil qilish va baholash, shuningdek, o'zining kasbiy faoliyatini baholashga doir metodlar bilan tanishtirish; amaliyotchi-talabalarda pedagogik refleksiya va pedagogik jarayonlarni tanqidiy anglash malakalarini rivojlantirish; talabalarda ular tomonidan oliy ta'lim muassasasida o'zlashtirilgan nazariy va amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishga doir bilimlarni amalda qo'llash, yanada takomillashtirish ko'nikmalarini hosil qilish; amaliyotchi-talabalarda mas'ul shaxslar rahbarligida pedagogik vaziyatlarni mustaqil baholash va to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish; talabalarda pedagogik jamoa, alohida o'quvchi shaxsini o'rganishga majmuaviy yondashuvni qaror toptirish; amaliyotchi-talabalarni ta'lim muassasasining pedagogik jamoasi va ixtisoslik fani o'qituvchilarining fan kabinetlarini jihozlash, ta'lim jarayoniga axborot texnologiyalarini tatbiq etishga doir boy ish tajribalari bilan yaqindan tanishtirish; talabalarda psixologik-pedagogik tadqiqotlarni olib borish ko'nikmalarini shakllantirish.

Pedagogik bilimdonlik – 1) pedagog tomonidan mutaxassislik bilimlarining puxta egallanganligi, uning bilag'onligi; 2) pedagogning kasbiy faoliyatni mavjud ijtimoiy talab, huquqiy me'yor va standartlarga muvofiq tashkil etishga bo'lgan qobilligi, kasbiy tayyorgarlik darajasi.

Pedagogik deontologiya (pedagogik majburiyat) – jamiyat tomonidan o'qituvchi shaxsi, u tomonidan pedagogik majburiyatlarning bajarilishiga nisbatan qo'yiladigan talab va axloqiy yo'l-yo'riq, ko'rsatmalar. Kasbiy faoliyatni tashkil etishda pedagog quyidagi majburiyatlarni bajara olishi zarur: muayyan mehnat vazifalarini, asosan, aqliy mehnat vazifalarini amalga oshirish; talabalar, ularning ota-onalari, hamkasblar bilan o'zaro munosabatni to'g'ri tashkil etish; tanlagan kasbiga, talabalar va pedagogik jamoaga hamda jamiyatga bo'lgan shaxsiy munosabatini chuqur anglash. Pedagogik majburiyatlar sirasidan, yana shuningdek, kasbiy faoliyatni tashkil etishga ijodiy munosabatda bo'lish, o'ziga nisbatan talabchanlik, kasbiy bilimlarini boyitib va pedagogik malakasini oshirishga intilish, talabalar va ularning ota-onalari bilan o'zaro hurmatga asoslangan va talabchan munosabatni o'rnatish, murakkab pedagogik nizolarni ijobiy hal qilish ko'nikmalarini o'zlashtirish kabilar ham o'rin oladi.

Pedagogik faoliyat – pedagog tomonidan kasbiy maqsadga muvofiq tashkil etiladigan tizimli harakatlarning muayyan shakli.

Pedagogik hamdardlik – pedagog tomonidan ta'lim jarayonining ishtirokchilari: o'quvchilar, talabalar, tarbiyalanuvchilar, ota-onalar, hamkasblarining xatti-harakatlari, hissiyotlari, hayotiy intilishlari, tabiatlarini tushunish, boshqalar nuqtai nazarini ma'qullash asosida jamoadagi munosabatlarni bir me'yorda tashkil etilishini ta'minlovchi holat; pedagogga xos kasbiy sifat. Ushbu sifatga ega bo'lish orqali pedagog o'quvchi shaxsi, uning istaklarini tushunish asosida o'quvchilarga samarali ta'sir etish zarurligini anglaydi.

Pedagogik jarayon – ajdodlarning jamiyatda hayot kechirish va mehnat qilishi uchun zarur bo'ladigan ijtimoiy tajribalarini avlodlarga yetkazib berish maqsadida o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi (talaba) o'rtasida tashkil etiladigan o'zaro harakat.

Pedagogik jarayonni loyihalash – aniq reja, asosiy va xususiy maqsadlar, samarali shakl, metod va vositalarni tanlash asosida o'quvchi (talaba)lar tomonidan o'zlashtiriladigan zaruriy bilim, ko'nikma, malakalar, maqsadning natijalanishini nazarda tutgan holda muayyan faoliyat mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan harakat.

Pedagogik ijod – pedagogning kasbiy jarayonni samarali tashkil etishga yo'naltirilgan yaratuvchanlik faoliyati.

Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari – pedagogik hodisa, voqelik, jarayonlar ichki mohiyati, qonuniyatlarini o'rganish, shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo'nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berishda samarali bo'lgan obyektiv va subyektiv omillarini aniqlash maqsadida tashkil etiladigan ilmiy-amaliy qiymatga ega ilmiy izlanish usullari. Suhbat, anketa, test, intervyu, pedagogik tahlil, pedagogik kuzatish, hujjatlarni tahlil qilish (ta'lim muassasasi hujjatlarini o'rganish), bolalar ijodini o'rganish, modellashtirish, pedagogik tajriba, matematik-statistik metodlar pedagogik tadqiqot metodlari sirasiga kiradi. Pedagogik ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish murakkab jarayon bo'lib, bu jarayon o'zida aniq maqsadni ko'zlash, izchillik, uzluksizlik, tizimlilik kabi xususiyatlarni namoyon qiladi.

Pedagogik ilmiy-tadqiqot – pedagogik hodisa, voqelik va jarayonlar mohiyatini o'rganish, ular mazmunini yorituvchi dalil, ma'lumotlarning haqqoniyligini aniqlash maqsadida tashkil etiladigan ilmiy-amaliy qiymatga ega ilmiy izlanish; tadqiqotchilik faoliyati.

Pedagogik imidj – pedagog ma'naviy-axloqiy qiyofasi bilan uning tashqi ko'rinishi o'rtasidagi o'zaro uyg'unlik, mutanosiblikni ifodalaydi. Talabalarga samarali ta'sir ko'rsata olish uchun pedagog qanday imidjga ega bo'lishi zarur. Pedagogning imidji uning sodda, ozoda, bejirim kiyinishi, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchining diqqatini tez jalb etuvchi turli yaltiroq bezaklar (oltin, kumush

taqinchoqlar)dan foydalanmasligi, fasl, yosh, gavda tuzilishi, yuz qiyofasi, hatto, soch rangi va turmagiga muvofiq kiyinishida aks etadi. Soch turmagi uning erkin ishlashiga halaqit qilmasligi kerak.

Pedagogning kasbiy faoliyatiga mos ish kiyimiga ega bo'lishi talabalarga u tomonidan ko'rsatiladigan tarbiyaviy ta'sir samaradorligini oshiradi. Zero, ish kiyimi, eng avvalo, pedagogni tartibga o'rgatadi, qolaversa, uning tartibliliigi talabalar ham namuna bo'la oladi. Kasbiy faoliyat pedagogning pardozi maqsadlarida turli yorqin ranglar (qizil, qora, ko'k, yashil, zarg'aldoq va boshqa rangli tirnoq va soch bo'yoqlaridan) foydalanmasligini taqozo etadi. Shuningdek, pedagog ta'lim muassasasiga o'ta hashamdor, ochiq, yaltiroq liboslarda kelmasligi zarur. Chunki yorqin ranglar, hashamdor, ochiq, yaltiroq liboslar talabalarning e'tiborini ta'lim olishdan chetga tortadi. Bu esa o'z-o'zidan ta'lim sifati va samaradorligiga ziyon yetkazadi.

Pedagogik innovatika – ta'lim subyektlari nuqtai nazardan pedagogik innovatsiyalarning mohiyati, paydo bo'lish, rivojlanish qonuniyatlarini, pedagogik an'analar bilan kelajak ta'limining loyihalashtirilishi o'rtasidagi aloqalarni o'rganadigan fan.

Pedagogik ishlab chiqarish amaliyoti – bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik va ilmiy-tadqiqotchilik sifatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan tadbirlar tizimi. Manbalarda ko'rsatilishicha, oliy pedagogik ta'lim tarixida pedagogik amaliyotni tashkil etishga nisbatan ikki xil yondashuv qaror topgan. Ya'ni: I. Oliy ta'lim muassasalarida ta'limning barcha davrlarida tashkil etiladigan pedagogik amaliyot. Uzlüksiz pedagogik amaliyot deb nomlanuvchi ushbu amaliyot turli davrlarda muayyan shakllarda tashkil etilgan. M: XX asrning 30-40-yillarida u: 1) ekskursiya-tadqiqotchilik amaliyoti (2-bosqich); 2) metodik pedagogik amaliyot (3-bosqich); 3) stajer-pedagog (4-bosqich) amaliyot sifatida tashkil etilgan. XX asrning 50-70-yillarida nazariy tayyorgarlik uchun ajratilgan vaqt hajmi qisqarib, pedagogik amaliyot uchun ajratilgan vaqt hajmi oshirilgan. II. Oliy ta'lim muassasalarida ta'limning muayyan davrlarida tashkil etiladigan pedagogik amaliyot (ijtimoiy-pedagogik amaliyot (1-3-bosqichlar), yozgi pedagogik amaliyot (2-3-bosqichlar), o'quv-tarbiyaviy amaliyot amaliyot (4-bosqich (4-5-bosqichlar))).

Pedagogik kadrlar mehnatiga haq to'lash – pedagog kadrlarning kasbiy faoliyati, mehnati uchun ta'lim muassasasi tomonidan to'lanadigan ish haqi. Ta'lim muassasalarida pedagogik kadrlar mehnatiga haq to'lash va ularni moddiy rag'batlantirish O'zbekiston Respublikasining "Mehnat Qonuni" talablari va kontrakt shartlariga muvofiq amalga oshiriladi. Lavozim maoshlari, ta'rif stavkalari pedagog va boshqa xodimlarning tegishli malaka toifalari uchun kafolatlangan eng kam ish haqi (barcha turdagi I bosqich umumiy ta'lim maktablari o'qituvchilarining haftalik dars soati – 14 soat, II-III bosqich maktablarida – 16 soat).

Malaka toifalari "Rahbar va pedagog kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish va ularga malaka toifalari berish tartibi to'g'risida"gi (2005 yil 30 dekabr) Nizomga muvofiq maktabning barcha xodimlarini attestatsiyadan o'tkazish jarayonida beriladi.

Ta'lim muassasalarida lavozim maoshlari (stavkalari)ga kasb mahorati, mehnatda erishgan yutuqlari, alohida muhim ishlarni bajargani uchun va bir yo'la bir necha kasbda ishlagani uchun mablag'larni tejash va maktab fondi hisobidan tabaqalashtirilgan qo'shimcha haq, ustamalar berilishi mumkin. Qo'shimcha haqlar joriy etish, pedagog va boshqa xodimlarni mukofotlash shartlari, tartibi umumiy ta'lim maktablarida Maktab kengashi (Pedagogik kengash), o'rta maxsus ta'lim muassasalarida Pedagogik kengash va oliy o'quv yurtlarida Ilmiy kengash tomonidan belgilanadi.

I bosqich kam sonli maktablarning pedagoglariga, kuni uzaytirilgan guruhlariga, shuningdek, tanlov bo'yicha yoki fakultativ (davlat tomonidan haq to'lanadigan) mashg'ulotlar uchun, o'quvchilarning sonidan qat'iy nazar, faqat alohida sinf yoki guruh o'quvchilari uchun o'tilgan soatlar miqdoriga qarab ish haqi to'lash amalga oshiriladi.

Pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish – o'qituvchilarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish, ularning kasbiy bilimlarini takomillashtirish orqali ta'lim-tarbiya sifati, samaradorligini keskin yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar majmui. Ta'lim muassasalarida pedagoglarning malakasini oshirish quyidagi shakllarda amalga oshiriladi: ta'lim muassasasi doirasi (metodik birlashma faoliyatini yo'lga qo'yish, ish tajribalarni o'rganish va ommalashtirish, mustaqil o'qib-o'rganish orqali); ta'lim muassasasidan tashqarida (maxsus tashkil etilgan kurs, fakultet, markaz va institutlarda muayyan muddatda tizimli ta'lim olish asosida).

Pedagogik kengash – ta'lim muassasasida faoliyat yuritib, uning faoliyatini tartibga soladigan va nazorat qiladigan boshqaruv organi. Uning asosiy maqsadi: o'quv jarayonining sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish, metodik ishlarni rivojlantirish, muassasa faoliyati bilan bog'liq barcha tashkiliy masalalarni muvofiqlashtirish, o'qituvchi va tarbiyachilarning kasbiy mahoratlari, ijodkorlik darajalarini oshirish maqsadida pedagog xodimlarni birlashtirishdan iborat. Pedagogik kengash quyidagi vazifalarni hal qiladi: ta'lim muassasasi (umumiy o'rta ta'lim maktabi, akademik litsey, kasb-hunar kolleji) faoliyatiga oid muhim hujjatlarni muhokamadan o'tkazadi, tasdiqlaydi va ularda belgilangan vazifalarning bajarilishini nazorat qiladi; ta'lim muassasasining maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda uni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilaydi; ta'lim muassasasida o'quv, tarbiya jarayonini tashkil etish, ta'lim samaradorligini oshirishda maqbul shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan qarorlarni qabul qiladi; ta'lim muassasasi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha yo'l-yo'riqlarni ishlab chiqadi; pedagogik jamoaning ma'lum yo'nalishlardagi faoliyatini tahlil qiladi va yakuniy xulosa chiqaradi; ta'lim muassasasi pedagogik jamoasi uchun o'z vakolati doirasida me'yoriy talablarni ishlab chiqadi, tasdiqlaydi va ularning bajarilishini nazorat qiladi.

Pedagogik kengash quyidagi huquqlarga ega: ta'lim muassasasini rivojlantirish yo'nalishlarini istiqbol rejasini belgilash; ta'lim muassasasi jamoasi oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarining bajarilishini amalga oshirish; o'quv rejada maktab ixtiyoriga berilgan soatlarni taqsimlash, yillik va taqvimiy ish rejasini mazmuni hamda

dars jadvalini muhokama qilish; o'quv jarayonini tashkil qilishning turli shakl va metodlarini muhokama qilish, amaliyotga tatbiq etish; ta'lim muassasasi ta'lim jarayoniga oid barcha masalalarni o'z vakolati doirasida muhokama etish va tegishli qaror qabul qilish; pedagoglar malakasini oshirish tizimi, ularning ijodiy tashabbuskorliklarini rivojlantirish bo'yicha o'z takliflarini berish; o'quvchilarning bilim darajasini aniqlashda oraliq nazorat bo'yicha qaror qabul qilishda qatnashish, uni o'tkazish shakli va vaqtini belgilash; ta'lim oluvchilarni sinfdan-sinfga (kursdan-kursga ko'chirish), bituvchilarni yakuniy attestatsiyaga qo'yish bo'yicha qaror qabul qilish; ta'lim jarayonini tashkil qilish, ta'lim muassasasini rivojlantirishga doir masalalar bo'yicha maktab rahbariyatining hisobotlarini tinglash; ta'lim maqsadiga muvofiq holda o'quvchilarni rag'batlantirish va jazolash bo'yicha masalalarni hal etish; chorak, yarim yillik "semestr", yil yakuniga doir xulosalar chiqarish; pedagogik Kengash a'zolaridan pedagogik faoliyatni bir xil tamoyillarga asosan amalga oshirishni talab qilish; ta'lim-tarbiya jarayonida alohida xizmat ko'rsatgan ta'lim muassasasi xodimlarini rag'batlantirishga tavsiya qilish; yakuniy attestatsiyadan muvaffaqiyatli o'tgan o'quvchilarga o'rnatilgan tartibda hujjatlar berish to'g'risida qaror qabul qilish. Pedagogik kengash faoliyati quyidagi hujjatlarda yoritiladi: 1. Ish rejasi. 2. Kengash bayonnomasi yoziladigan muhurlangan daftar. 3. Kengash materiallari. 4. Hisobot. Pedagogik kengash faoliyatiga ta'lim muassasasining direktori (oliy o'quv yurtlarida rektor) rahbarlik qiladi.

Pedagogik kreativlik – pedagogning an'anaviy pedagogik fikrlashdan farqli ravishda ta'lim va tarbiya jarayoni samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi yangi g'oyalarni yaratish, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal qilishga bo'lgan tayyorgarligini tavsiflovchi qobiliyati.

Pedagogik kuzatish metodi – ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiya ishlari jarayonini o'rganish asosida tadqiq etilishi zarur bo'lgan pedagogik muammoni o'rganish, uning yechimini topish maqsadida qo'llaniladigan usul. Metodni qo'llashda ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiya ishlari jarayonini o'rganish asosida tadqiq etilayotgan muammo aniqlanadi, tajriba avvali va yakunida qo'lga kiritilgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi farq tahlil qilinadi. PK murakkab va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Kuzatish aniq maqsad asosida, uzluksiz, izchil va tizimli amalga oshirilsa, kutilgan natijani qo'lga kiritish mumkin. Olib borilayotgan pedagogik kuzatish ta'lim-tarbiya sifatini oshirish, o'quvchi shaxsini shakllantirishga xizmat qilsa, mazkur metodning ahamiyati yanada oshadi. Kuzatish natijalariga ko'ra tajriba avvali va yakunida qo'lga kiritilgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi farq tahlil qilinadi. Pedagogik kuzatishning samarasi quyidagi shartlarga muvofiq ta'minlanadi: kuzatuv jarayonida aniq maqsadga egalik; kuzatishni tizimli ravishda yo'lga qo'yish; kuzatishning har bir bosqichida muayyan vazifalarni hal etish; har bir holatning mohiyatini sinchiklab o'rganish; xulosa chiqarishga shoshilmaslik.

Pedagogik madaniyat – pedagogning shaxs va mutaxassis sifatida muayyan xulq-atvor, odob, muomala, xatti-harakat ko'nikma, malakalarini o'zlashtirish darajasi; pedagogning kasbiy vazifalarni hal qilish usul va vositalarini

o'zlashtirganlik, pedagogik bilimdonlik, takt, texnika, madaniyatni namoyon qila olishning yuqori darajasi.

Pedagogik mahorat (fan sifatida) – bo'lajak pedagog (o'qituvchilar)da pedagogik jarayonni metodik jihatdan to'g'ri, samarali tashkil etish, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarini oqilona yo'lga qo'yish, bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatni tashkil etishga tayyorlash masalalarini o'rganadigan fan.

Pedagogik mahorat – 1) o'qituvchining pedagogik jarayonni tashkiliy, metodik, ruhiy va subyektiv jihatdan o'ta mohirlik, ustalik bilan tashkil eta olish, boshqarish, ta'lim-tarbiya jarayoniga ongli, ijodiy yondashishi, metodik bilimlarni samarali qo'llay olish qobiliyati, amaliy pedagogik faoliyat ko'nikma, malakalariga egaligi; **2)** pedagog tomonidan kasbiy faoliyatning ustalik, mohirlik bilan, san'atkorona tashkil etilishini ta'minlovchi bilim, ko'nikma va malakalar majmui; yuksak pedagogik tafakkur.

Pedagogik muammo – hal qilinishi zarur, biroq, hali yechish usuli noma'lum bo'lgan pedagogik xarakterdagi masala.

Pedagogik novatorlik – pedagogik faoliyatda ilg'or tamoyil yoki g'oyani asoslash, yangi yo'l, usul yoki vositalarni tavsiya qilish, ularning amaliyotga tatbiqini ta'minlashga qaratilgan ijodiy yondashuv.

Pedagogik odob – pedagog (o'qituvchi) oldiga uning o'ziga, kasbiga, jamiyatga, bolalarga va o'quv-tarbiya jarayonining boshqa ishtirokchilariga nisbatan munosabatda samimiy, ochiq bo'lishiga nisbatan qo'yiladigan axloqiy talablar tizimi.

Pedagogik obro' – pedagogning o'quvchilar, ularning ota-onalari, pedagogik jamoa, jamiyat tomonidan e'tirof etilgan axloqiy maqomi.

Pedagogik paradigma (yun. "paradeigma" – misol, namuna) – ta'limning konseptual modeli sifatida pedagogika fani rivojining ma'lum bosqichida ta'limiy va tarbiyaviy muammolarni hal etish namunasi (modeli, standarti) sifatida e'tirof etilgan nazariy va metodologik ko'rsatmalar majmui.

Pedagogik qobiliyat – pedagogik faoliyatning oqilona tashkil etilishi, amaliy vazifalarning samarali bajarilishini ta'minlashda ahamiyatli bo'lgan xususiyatlar; pedagogga xos kasbiy sifat.

Pedagogik refleksiya – pedagog tomonidan shaxs ongining mohiyati, qadriyatlari, qiziqishlari, shaxsga ta'lim berish, uni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadigan rag'batlantiruvchi omillar, shaxsning xatti-harakatlari, fikrlashi, idroki, qarorlar qabul qilishi, hissiy ta'sirlanishi va b.ning anglab yetilishi.

Pedagogik relaksatsiya – ta'lim oluvchi (o'quvchi, talaba)larning hissiy

faoliyati, ruhiy-jismoniy quvvati va ishchanlik qobiliyatini qayta tiklash.

Pedagogik tahlil – tanlangan muammoning falsafiy, psixologik, pedagogik yo'nalishlarda o'rganilganlik darajasini aniqlash usuli. U tadqiqotchi ilgari surayotgan g'oyaning nazariy jihatdan haqqoniyligini asoslashga xizmat qiladi. Pedagogik tahlilning quyidagi uch turi mavjud: kundalik tahlil; tizimli tahlil; yakuniy tahlil.

Pedagogik tajriba – kasbiy faoliyatni tashkil etish jarayonida pedagog tomonidan o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma, malakalar majmui.

Pedagogik tajriba metodi (lot. “experimentum” – sinov, sinash, tajriba qilib ko'rish) – mavjud pedagogik muammoning yechimini topish imkoniyatlarini o'rganish, mavjud pedagogik sharoitlarning maqsadga erishishning kafolatlay olishi, berilayotgan tavsiyalarning amaliyotda o'z in'ikosiga ega bo'lishi, ularning samaradorligini aniqlash maqsadida qo'llaniladigan usul. Metodning ilmiy-amaliy ahamiyati muammo yechimini topish imkoniyatlarini o'rganish, mavjud pedagogik sharoitlarning maqsadga erishishni kafolatlay olishi, berilayotgan tavsiyalarning amaliyotda o'z in'ikosiga ega bo'la olishi va ularning samaradorligini aniqlash uchun keng imkoniyatlarni yaratishda aks etadi.

Pedagogik tajribaning tabiiy tajriba, laboratoriya tajribasi, tajriba ishi kabi turlari mavjud. Pedagogik tajribaning samaradorligi quyidagi shartlarga rioya etish asosida ta'minlanadi: tajribaning maqbul loyiha (dastur) asosida uyushtirilishi; tadqiqot ilmiy farazining puxta asoslanishi; tadqiqot obyektlari va usullarining to'g'ri tanlanishi; tajriba o'tkazilish vaqti, davomiyligining aniqlanishi; zarur pedagogik shart-sharoitlar (asbob-uskuna, jihozlar, vositalar)ning yaratilganligi; tajriba ma'lumotlarini umumlashtirish, tahlil qilish, natijalarni qayta ishlashning to'g'ri amalga oshirilishi. Pedagogik tajriba yakunida olingan natijalarga asoslanib umumiy xulosaga kelinadi va ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Pedagogik takt – pedagogning o'quvchilar bilan turli faoliyat shakllari bo'yicha tashkil etiladigan muloqotda mavjud axloqiy tamoyillar, xulq-atvor qoidalarga rioya qilishi, ularga to'g'ri yondashish malakalariga egaligi.

Pedagogik talab – turli xatti-harakatlarni bajarish, muayyan faoliyatda ishtirok etish jarayonida o'quvchi tomonidan amal qilinishi zarur bo'lgan ijtimoiy xulq-atvor me'yorlari va tarbiyaviy ta'sir usuli. U ma'lum harakatlarni rag'batlantirish yoki to'xtatish, shaxsni ijobiy harakatlarga undash xarakteriga ega bo'ladi.

Pedagogik tashxis – o'quv jarayonini optimallashtirish masalasini hal qilish, o'quvchilarni tabaqalashtirish, shuningdek, ta'lim dasturlari va pedagogik ta'sir metodlarini takomillashtirishga yo'naltirilgan nazorat va baholash usullarining majmui.

Pedagogik texnika – pedagog tomonidan samarali o'zlashtirilib, alohida

o'quvchi (talaba, tarbiyalanuvchi), bolalar jamoalariga pedagogik ta'sir ko'rsatish metodlarining amalda oqilona qo'llay olishi uchun imkon beradigan bilim, ko'nikma, malakalar majmui; pedagogik faoliyatda orttirilgan ko'nikma, malakalar yig'indisi.

“Pedagogik texnologiya” (nazariya sifatida) – 1) texnologik (ishlab chiqarish muhandisligi, texnologik loyihani yaratish) yondashuv asosida avvaldan oqilona rejalashtirilgan, loyihalangan ta'lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat qonuniyatlari, tamoyillari, shartlari, obyektiv va subyektiv omillarini asoslovchi g'oya, qarash hamda tasavvurlar majmui; 2) ta'lim shakllarini takomillashtirish vazifasini ko'zlagan o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida, ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tadbiiq etish va aniqlashning izchil metodi (YUNESKO).

Pedagogik texnologiya (fan sifatida) – ta'lim, tarbiya jarayonlarini texnologik yondashuv asosida takomillashtirish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni yaratish va ta'lim amaliyotiga samarali tatbiiq etish yo'llarini tadqiq qiladigan fan.

Pedagogik texnologiya qonuniyatlari – pedagogik texnologiya tizimi elementlari o'rtasidagi obyektiv bog'lanishlar va o'zaro aloqadorlikni ifodalovchi qonunlar majmui. Pedagogik texnologiyaning qonuniyatlari quyidagilardan iborat: 1. Texnologik mazmunga ega pedagogik jarayon yaxlit holda jamiyat hayotining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarida ro'y berayotgan o'zgarishlar natijasida har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikrlovchi, zamonaviy texnika, texnologiyalar bilan bevosita ishlay oladigan mutaxassisni tayyorlash borasidagi ehtiyoji bilan shartlanadi. 2. Pedagogik-texnologik jarayon samaradorligi moddiy, ruhiy, ijtimoiy-axloqiy, gigienik va estetik shart-sharoitlarga, shuningdek, o'quvchi (talaba)ning ta'limiy imkoniyatlariga bevosita bog'liq. 3. Pedagogik jarayonda ta'lim, tarbiya va shaxs rivoji, shuningdek, o'z-o'zini qayta tarbiyalash, pedagogik rahbarlik va tarbiyalanuvchilarning mustaqilligi bir-biri bilan aloqador, o'zaro bog'liq bo'ladi. 4. Amaliy jihatdan pedagogik jarayon samaradorligini uning ishtirokchilari tomonidan ta'lim va tarbiya sohasida tashkil qilinadigan faoliyatlari birligi hal qiladi. 5. Pedagogik texnologiya vazifalarining ijobiy yechimi o'quvchi (talaba)larning yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, jamoaning rivoji darajasi bilan belgilanadi. 6. Ta'lim (tarbiya) jarayonining mazmuni vazifalarni aniq belgilash asosida shakllantiriladi. 7. Ta'lim (tarbiya) metod va vositalari ta'limiy (tarbiyaviy) topshiriqlar hamda mavjud vaziyatlar mazmunidan kelib chiqib tanlanadi. 8. Pedagogik jarayonni tashkil qilish shakllari pedagogik faoliyat vazifalari, mazmuni, tanlangan metod va vositalari asosida belgilanadi. 9. Ma'lum sharoitda ajratilgan vaqt bo'yicha pedagogik jarayonga doir barcha ichki va tashqi o'zaro aloqadorliklarning bir butun, yaxlit holda inobatga olinishi eng yuqori natijalarga erishishni ta'minlaydi. 10. Ta'lim jarayonida o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi (talaba), tarbiya jarayonida esa tarbiyachi hamda tarbiyalanuvchi o'rtasida obyektiv qonunlarga asoslangan qaytar aloqa mavjud bo'ladi. 11. Pedagogik jarayonda kutilgan natijaga o'zaro

aloqadorlik asosida belgilangan vazifalar, ta'lim (tarbiya) mazmuni, shakli, metod va vositalarining maqsadga to'la mos kelgandagina erishiladi.

Pedagogik texnologiya tamoyillari – pedagogik texnologiya mazmuni, maqsadi, ijtimoiy-didaktik, tarbiyaviy ahamiyati, qonuniyatlari, o'ziga xos xususiyatlari, uni qo'llash shartlarining mohiyatini yorituvchi yetakchi, asosiy g'oyalar. Pedagogik texnologiyaning ustuvor tamoyillari quyidagilardir: 1. Bir butunlik, yaxlitlik tamoyili. 2. Asoslilik (fundamentlik) tamoyili. 3. Madaniyatni anglash (jamiyat madaniy hayotining rivojlanishiga muvofiqlik) tamoyili. 4. Ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish va insoniylashtirish tamoyili. 5. O'qitib tadqiq etish, tadqiq etib o'qitish tamoyili. 6. Ta'limning uzluksizligi tamoyili. 7. Faoliyatli yondashuv tamoyili.

Pedagogik texnologiya (o'quv fani sifatida) – “Pedagogik texnologiya” nazariyasining umumiy asoslari, ta'lim (tarbiya) texnologiyalarining o'ziga xos xususiyatlari, o'quv va tarbiyaviy tadbir jarayonini texnologiyalashtirish, loyihalashtirish shartlari, innovatsion yondashuvning o'ziga xos ko'rinishi bo'lgan “Teatr pedagogikasi”ning yetakchi g'oyalari, pedagogik mahorat tamoyillarini o'rganadigan o'quv fani. O'quv fani sifatida “Pedagogik texnologiya”ning asosiy maqsadi magistrnlarni pedagogik texnologiya nazariyasining umumiy mazmuni, ijtimoiy-ta'limiy ahamiyati, ta'lim va tarbiya jarayonining sifati, samaradorligini ta'minlashdagi ahamiyatiga oid nazariy bilimlar bilan qurollantirish, ularning psixologik-pedagogik va metodik bilim, ko'nikma, malakalarni yaxlit, bir butun qilib birlashtirib holda o'quv va ma'naviy-ma'rifiy ishlar jarayonini texnologik loyihalashtirish, loyihani amalga oshirishda texnologik savodxonlik hamda pedagogik mahoratga ega bo'lishlari uchun sharoit yaratishdan iborat. Pedagogik texnologiyalar asoslarini o'rganish orqali magistrlar kasbiy faoliyatni uyushtirish, ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishda kam kuch, vaqt sarflagan holda yuqori natijalarga erishish yo'llaridan xabardor bo'ladi.

Oliy ta'lim muassasalarida “Pedagogik texnologiya” fanini o'qitish jarayonida quyidagi vazifalar hal qilinadi: magistrlarda pedagogik texnologiyalarning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni, rolini to'g'ri baholash; pedagogik texnologiya nazariyasining asoslari, tashkiliy elementlaridan bevosita foydalanish; ta'lim va tarbiya texnologiyalarining mohiyati, o'ziga xos xususiyatlarini anglash; pedagogik jarayonni tashkil etishga texnologik yondashuv mazmunidan yetarlicha xabardor bo'lish; pedagogik texnologiyaning o'qituvchi kasbiy mahoratini oshirishdagi o'rni va ahamiyatini tushunish; pedagogik texnologiyaning ustuvor tamoyillari yordamida o'quv hamda tarbiya jarayonini yuksak mahorat bilan tashkil etish orqali yuqori sifat, samaradorlikka erishish ko'nikma, malakalarini hosil qilish.

Pedagogik tizimni boshqarish – aniq maqsadga muvofiq pedagogik tizimning tarkibiy elementlariga ta'sir ko'rsatishdan iborat boshqaruv turi. Tizimni boshqarish ma'lum tamoyillar asosida amalga oshiriladi: 1. Markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan holatlarning o'zaro uyg'unligi. 2. Pedagogik tizimni boshqarishni demokratlashtirish. 3. Pedagogik tizimni boshqarishni

insonparvarlashtirish. 4. Pedagogik tizimni boshqarishning tizimliliği va yagonaligi.

Pedagogik turkum fanlar – shaxsni o'qitish va tarbiyalashning u yoki bu masalalarini o'rganuvchi, o'zaro bog'liq, aloqador, bir-birini taqozo etuvchi fanlar majmui. Quyidagi fanlar pedagogik turkum fanlar hisoblanadi: Pedagogika nazariyasi; Pedagogika tarixi; Maktabgacha ta'lim pedagogikasi; Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi; Korreksion (maxsus) pedagogika; Xususiy metodika (xususiy fanlarni o'qitish); Pedagogik mahorat; Pedagogik texnologiya; Ijtimoiy pedagogika; Kasbiy pedagogika; Ta'lim menejmenti; Qiyosiy pedagogika; Kreativ pedagogika; Neyropedagogika; Hamkorlik pedagogikasi; Harbiy pedagogika; Pedagogik innovatika.

Pedagog kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish – pedagogik kadrlarning kasbiy mahoratlarining o'sishini rag'batlantirish, ta'lim-tarbiya sohasida ilg'or pedagogik texnologiyalarni yaratish, ularni amaliyotda qo'llash, ma'naviy-ma'rifiy ishlar natijalarini xolis baholash, egallab turgan yoki da'vogarlik qilinayotgan toifa va lavozimlarga munosibliklarini aniqlash, ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini oshirish maqsadida amalga oshiriladigan rasmiy tadbir. Attestatsiya har besh yilda bir marta O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test Markazi tarkibidagi "Kadrlar tayyorlash sifatini nazorat qilish, pedagog kadrlar va ta'lim muassasalari attestatsiyasi boshqarmasi" hamda Xalq ta'limi Vazirligi bilan birgalikda ishlab chiqilgan jadvallar asosida tashkil etiladi. Pedagog kadrlar attestatsiyasini tashkil etish jarayonida quyidagi ishlar amalga oshiriladi: pedagog kadrlar mutaxassislik, me'yoriy-huquqiy va ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishlar bo'yicha test sinovidan, suhbatdan o'tkaziladi; pedagog kadrlar tomonidan o'qitayotgan fan bo'yicha o'quvchilarning bilim va o'zlashtirish darajalari o'rganiladi; o'quvchilar o'rtasida sotsiologik so'rovlar o'tkaziladi.

Attestatsiya jarayonida pedagogning kasbiy sifatleri darajasi test, suhbat natijalari, o'quvchilarning bilim darajalari, ilmiy, o'quv-metodik ishlari va ixtirolari, ijodiy ishlari, ish staji, pedagogning komissiya tomonidan o'rganilgan kasbiy mahorati va rahbariyat tomonidan berilgan baholar ko'rsatkichlari asosida belgilanadi. Maxsus maktablar, maktabgacha va maktabdan tashqari ta'lim muassasalari, madaniyat, sport, san'at sohalari pedagog kadrlari, muhandis-pedagog kadrlar va ishlab chiqarish ustalari o'z mutaxassisliklari bo'yicha alohida suhbatdan o'tkaziladi.

Pedagoglarni attestatsiyadan o'tkazish uchun mo'ljallangan test savollari to'plami O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to'g'risida"gi Qonunlar, DTS, milliy istiqloq g'oyasi va ma'naviyat asoslari, yangi pedagogik texnologiyalarga oid masalalarni qamrab oladi.

Mutaxassislik toifasiga ega pedagog "attestatsiyadan o'tmadi" deb e'tirof etilganda yoki tayanch ma'lumoti dars berayotgan faniga mos kelmaydigan pedagog kadrlar qayta tayyorlash kurslaridan o'tmagan bo'lsalar tegishli ta'lim muassasasi rahbari pedagogga o'z mutaxassisligiga ko'ra attestatsiyadan o'tishni, qayta tayyorlash yoki malaka oshirish kursida malaka oshirishni taklif qiladi. Mazkur

takliflarga rozi bo'lmagan o'qituvchilarning mehnat shartnomasi amaldagi qonunchilik asosida bekor qilinadi. "Attestatsiyadan o'tmadi" deb topilgan pedagoglar hamda qayta tayyorlash yoki malaka oshirish kursiga yuborilgan pedagoglar bir yildan so'ng qayta attestatsiyadan o'tkaziladi.

Pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslari – pedagoglarni kasbiy jihatdan qayta yo'naltirish, zamonaviy bilim, texnika, texnologiyalar asosida ularning kasbiy malakalarini takomillashtirish maqsadida tegishli ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan qisqa va uzoq muddatli ta'lim shakli. Mazkur kurslar quyidagi shakllarda tashkil etiladi: ishlab chiqarishdan ajralgan holda markaz, viloyat va tumanda o'tkaziladigan kurslar; murabbiylik asosidagi kurslar; eksternat ko'rinishdagi kurslar; qisqa muddatli kurslar; erkin tinglovchilar kurslari; sirtqi, qatnab ta'lim olinadigan kurslar; shaxsiy reja asosida tashkil etiladigan kurslar; muammoli (maqsadli) kurslar; mualliflik kurslari; doimiy harakatdagi kurslar.

Pedagog (o'qituvchi; qad. yun. "παῖς" ("pais") – bola, "ἄγωγος" ("agogos") – yetaklayman) – pedagogik, psixologik va tegishli mutaxassislik bo'yicha maxsus ma'lumot, kasbiy tayyorgarlik, yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo'lib, ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatuvchi shaxs. "Pedagog" tushunchasi mazmunan "bola yetaklovchi" ma'nosini anglatadi. Darhaqiqat, pedagog (o'qituvchi) bolaga ta'lim berish orqali uni ijtimoiy va tabiiy borliq bilan tanishtiradi, ilmiy bilimlarni ongiga singdirish orqali unda tafakkur va dunyoqarashni hosil qiladi, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish asosida uning eng yuksak insoniy sifatlarga ega bo'lishiga yordam beradi. Bir so'z bilan aytganda, bolaning qo'lidan tutgan holda mustaqil hayot sari boshlab boradi.

Mazkur tushuncha dastlab qadimgi Gretsiyada qo'llanilgan. Qadimgi Afinada erkin fuqarolarning bolalari 7 yoshigacha oilada tarbiyalangan. Keyin bolalarni pedagog (yun. "paidagogos" – bola yetaklovchi) deb nomlanuvchi qullar nazorat qilib borishgan. Pedagog sifatida ko'p hollarda xo'jalikda foyda keltirmaydigan qullar tanlangan. Bundan ham anglanadiki, pedagogning o'zi bolalarni samarali tarbiyalay oladigan darajada sifatlarga ega bo'lmagan.

Pedagogning individual rivojlanish dasturi – mutaxassis sifatida pedagogning individual ravishda o'zida u yoki bu kasbiy-pedagogik sifat, bilim, ko'nikma, malakalar, kasbiy kompetentlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish ehtiyojlariga tayangan holda ishlab chiqqan shaxsiy-amaliy xarakterdagi dasturi. Pedagog tomonidan ishlab chiqiladigan "Individual rivojlanish dasturi" quyidagi tarkibiy elementlardan tarkib topadi: 1) pedagogik bilimlar; 2) psixologik bilimlar; 3) mutaxassislik bilimlari; 4) didaktik malakalar; 5) tarbiyaviy ishlarni tashkil etish malakalari; 6) ruhiyatning kasbiy ahamiyatga ega xususiyatlari va shaxsiy sifatlar; 7) o'z-o'zini rivojlantirish maqsadlari; 8) o'z-o'zini rivojlantirish uchun topshiriqlar.

Platon (er.av. 427-347 y.y.) – qadimgi yunon faylasufi, Suqrotning shogirdi va Aristotelning ustoz. U er.av. 427 yilda Afinada badavlat aristokrat oilasida tug'ilgan. Ota-onasining mavqeiga munosib ravishda har tomonlama namunali tarbiya olgan

Platon tasviriy san'at bilan shug'ullangan, tragedik asarlar, epigrammalar, komediyalar yaratgan. E.av. 408 yilda Platon ustozlari Suqrot bilan uchrashadi va dastlab uning shogirdlaridan biriga, so'ngra esa do'stiga aylanadi. Ular o'rtasida sakkiz yil davom etgan do'stlik ayanchli yakun topadi: Suqrot o'limga hukm qilinadi; Platon esa 12 yillik safarga o'tlanadi.

Safar davrida Platon Kichik Osiyo va Misrda bo'lib, taniqli faylasuflar tomonidan mavjud ilmiy bilimlarni o'zlashtirishni davom ettiradi va bu o'lkalarda o'z qarashlari bilan shuhrat qozonadi. Platon Janubiy Italiyada bo'lganida taniqli matematik Pifagorning shogirdlari bilan tanishadi. Bu yerda allomaning qarashlari bilan tanishib, o'z bilimlarini boyitadi. E.av. 387 yilda Afinaga qaytgan Platon bu yerda bilimlar uyi – Akademiyaning tashkil etadi. Alloma er.av. 347 yilda Afina shahrida vafot etadi. Ulug' mutafakkir Platon o'zining "Davlat" asarida tarbiyaning katta ta'sir kuchiga egaligiga alohida e'tibor qaratadi. Allomaning yozishicha, "Har bir ishda, ayniqsa, yoshlar tarbiyasida boshlang'ich bosqich nihoyatda muhim. Zero, bu bosqichda o'qituvchi nimaning izini qoldirishni xohlasa, o'shaning izi qoladi".

Platonning e'tirof etishicha, o'qituvchi (tarbiyachi) bola tarbiyasini tashkil etishda ro'y berish ehtimoli bo'lgan "inqiroz"larni inobatga olishi bilishi va avvaldan o'z o'quvchilarining ongida salbiy ta'sirlarga qarshi kurashish imkoniyatini yaratuvchi tabiiy to'siqlarni qo'ya olishi lozim. Bu esa o'z navbatida o'qituvchi (tarbiyachi) ishini yanada qiyinlashtiradi va uni yanada mas'uliyatli bo'lishga undaydi. Aynan o'qituvchi (tarbiyachi) o'z o'quvchisining doimiy ravishda yakuniy muvaffaqiyatning zarur sharti bo'lgan borliqni anglash sari qo'yilgan bir zinadan ikkinchi zinaga ko'tarilish asosida kamol topib borishi uchun qayg'ura bilishi zarur.

O'qituvchi (tarbiyachi)ning o'quvchisiga bo'lgan muhabbati Afina maktablari tizimiga xos bo'lib, u bevosita Platonning g'oyalari asosida shakllangan. Shu bois mazkur holat "Platoncha muhabbat" deb nomlanadi. Buyuk alloma o'zining "Pir" ("Bazm") asarida murabbiyning pedagogik ideal sifatidagi timsolini yorqin ifodalagan. Asarda aytilishicha, o'qituvchi o'z o'quvchisi, shogirdiga qanchalik muhabbat qo'ysa, o'z navbatida shogirdi ham ustoziga nisbatan otashin muhabbat, beg'araz intilish bilan yondashishi zarur.

Platon tarbiyani inson hayotining muhim asosi deya baholagan. Ya'ni: "Kim qanday yo'nalishda tarbiyalangan bo'lsa, uning butun istiqbol yo'li xuddi shunday bo'ladi".

Portfolio (ingl. "portfolio" – "portfel", "hujjatlar solinadigan sumka") – avtobiografik xarakterga ega hujjatlar to'plami. Ushbu to'plam pedagog yoki talabaning shaxsi, faoliyatining turlari, erishilgan yutuqlari to'g'risidagi batafsil ma'lumotlarni berishga xizmat qiladigan individual papka sanaladi. Umuman olganda, portfolio har bir pedagog yoki talabaning maksimal darajada erishgan yutuqlari, ularning ijodiy imkoniyatlari, qiziqish hamda qobiliyatlarini yoritadi. Portfolio pedagog yoki talaba uchun o'ziga xos reklamadir. **O'quv portfoliosi.** Bugungi kunda xorijiy mamlakatlar tajribasida keng qo'llanilayotgan nazorat vositasi bo'lgan o'quv portfoliosi quyidagi imkoniyatlarga egaligiga ko'ra amaliy ahamiyat kasb etadi: ko'p funktsiyalilik va o'zining shaxsiy muvaffaqiyatini baholash; individual muvaffaqiyatlar monitoringini amalga oshirish; imtihonni tashkil etish;

ta'lim natijalarini xolis belgilash; ta'limiy muvaffaqiyatlar hamda qo'shimcha natijalarni aniq ko'ra olish; talabaning mavjud imkoniyat va qobiliyatlarini, uning kuchli va kuchsiz tomonlarini ko'ra olish, shaxsiy, kasbiy hamda ijodiy salohiyatiga yetarlicha baho berish.

Mohiyatiga ko'ra talabalarning o'quv portfoliolari bir necha turga bo'linadi. Ular:

1. Hujjatlar portfoliosi (bunda talabaning individual ta'limiy muvaffaqiyatlari aks ettiruvchi diplom, faxriy yorliq, guvohnoma va b. jamlanadi).

2. Ishlar portfoliosi (unda talaba tomonidan bajarilgan ijodiy ishlar, loyihalar, tadqiqotlar, ularning natijalarini aks ettiruvchi reyting daftarchasi, ijodiy ish daftari, elektron hujjatlar, modellar, loyihalar, ijtimoiy, ishlab chiqarish, pedagogik amaliyotga doir hisobotlar, talaba tomonidan mustaqil yoki guruhdoshlar bilan hamkorlikda to'plagan adabiyotlar, davriy nashrlarning kseronusxalari, illyustratsiyalar joy oladi).

3. Natijalar portfoliosi (bunda talabaning o'zi yoki pedagoglar tomonidan jamlangan talabalarning eng yaxshi ishlari o'rin oladi; natijalar portfoliosi individual va guruhli bo'lishi mumkin; ushbu portfolioda aks etgan ma'lumotlar asosida "Eng yaxshi talabalar guruhi" tanlovini tashkil etish mumkin).

4. Baholovchi portfolio (u talabaning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish maqsadida shakllantiriladi; bu turdagi portfoliodan nazorat ishlari, testlar, chizmalar, krossvordlar va b. o'rin oladi).

5. Taqrizlar portfoliosi (bunda talaba tomonidan erishgan yutuqlarni baholashga doir xulosa, taqriz, rezyume, esse, tavsiyanoma va tavsifnomalar jamlanadi)

6. On-line portfolio (bu kabi portfolio turli shakllarda namoyon bo'ladi; m.: 1) talabalar tomonidan oliy ta'lim muassasasi yoki fakultet saytiga materiallarni qo'shish; 2) shaxsiy veb-saytlarni yaratish; 3) semestr yakunlari bo'yicha hisobot tayyorlash).

Portfoliolar yaratilishiga ko'ra ham turlicha bo'ladi. Ya'ni ular elektron, bosma va qog'oz variantlarda yaratiladi. Qaysi variantda portfolioni yaratishni subektning o'zi tanlaydi.

Portfolioda talabaning joriy, oraliq va mustaqil ishlari bo'yicha bajargan topshiriqlari, ularga qo'yilgan o'zlashtirish ballari ham jamlanib boriladi. Portfolio yurgizish talabaning semestr (kurs) va o'quv muddati davomidagi o'zlashtirishi, mustaqil ish topshiriqlarini muntazam ravishda bajarib borganligi to'g'risidagi daliliy hujjat hisoblanadi. Portfolio pedagogik jarayonda pedagogga talabaning erishayotgan yutuqlari yuzasidan monitoringni olib borish imkoniyatini yaratadi va o'zlashtirish ballarining haqqoniy, ishonchli bo'lishini ta'minlaydi. Talabaga esa bilim darajasining qay darajadiligini, uning dinamik o'sishini kuzatib borish, kasbiy jihatdan shaxsan rivojlanish darajasini mustakil baholash uchun zarur sharoitni yaratadi.

Predmetli nazorat – bitta yoki bir necha sinf (guruh)larning ta'lim muassasasida muayyan predmet bo'yicha ta'lim olinganlik darajasini aniqlashda qo'llaniladigan nazorat shakli.

Prorektor – OTM faoliyatining muayyan yo'nalishi bo'yicha javobgar shaxs, rektor o'rinbosari. O'zbekiston OTMda ichki boshqaruvni tashkil etishda prorektorlarning ham alohida o'rni mavjud. OTMning prorektori lavozimiga oliy ma'lumotli, OTM faoliyatiga mos keladigan ilmiy-pedagogik yoki kasbiy faoliyat yo'nalishlarini tashkil etish bo'yicha 5 yildan kam bo'lmagan pedagogik hamda 3 yildan kam bo'lmagan ilmiy daraja stajiga ega bo'lgan shaxslar tayinladi. Prorektorlar OTM rektorining taklifi, O'zR OO'MTVning qo'llab-quvvatlashiga ko'ra Respublika Vazirlar Mahkamasi tomonidan tayinlanadi.

Bugungi kunda O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan OTMda quyidagi prorektorlik lavozimlari joriy etilgan: 1. Ma'naviyat-ma'rifat ishlari bo'yicha 1-prorektor (OTMda ma'naviyat-ma'rifat ishlarining tashkil etish, o'tkazish, talabalarni har tomonlama tarbiyalash, ularda ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirish uchun javobgar shaxs). 2. O'quv ishlari bo'yicha prorektor (OTMda o'quv ishlarini tashkil etish, ta'lim sifatini yaxshilash, samaradorligini oshirish, talabalarning intellektual jihatdan yetuk etib tarbiyalash uchun mas'ul shaxs). 3. Ilmiy ishlar bo'yicha prorektor (talabalar va pedagoglar tomonidan ilmiy-tadqiqot ishlarilarning samarali olib borilishi, tadqiqot natijalarining ommalashtirilishi uchun javobgar shaxs). 4. O'rta maxsus ta'limi muassasalari bilan hamkorlikni muvofiqlashtirish ishlari bo'yicha prorektor (OTM bilan o'rta maxsus ta'lim muassasalari o'rtasida uzviy aloqani o'rnatish, OTM tomonidan o'rta maxsus ta'lim muassasalariga nazariy va amaliy-metodik yordam ko'rsatilishini ta'minlash uchun mas'ul shaxs). 5. Xo'jalik ishlari bo'yicha prorektor (OTMning moliyaviy ta'minotining to'g'ri yuritilishi, ta'lim muassasasida xo'jalik ishlarining olib borilishi uchun javobgar shaxs).

OTMning prorektorlari mehnat shartnomasiga ko'ra ishga olinadi. Odatda, OTMning rektori bilan prorektorlar va b. rahbar xodimlar o'rtasida majburiyatlarning belgilanishi rektor buyrug'iga muvofiq aniqlashtiriladi.

Psixologiya (jarayon, holat, obyekt sifatida; yun. “psyche” – ruh, jon; “logos” – fan, ta'limot) – muayyan faoliyat bilan bog'liq ruhiy jarayonlar mohiyatini yorituvchi bilimlar majmui.

Psixologiya (o'quv fani sifatida; yun. “psyche” – ruh, jon; “logos” – fan, ta'limot) – inson faoliyati, shaxs xatti-harakatlarida borliqning aks etishi, ruhiy jarayonlar, hodisalar va xislatlarning mohiyatini yoritadigan fan.

Pulli ta'lim xizmatlari – O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni talablariga muvofiq shaxsga bilim berish, uni tarbiyalashga doir masalalar yuzasidan pulli xizmatlarni tashkil etish, uning sifati uchun javobgarlikni yuklovchi litsenziya asosida ta'lim muassasasi tomonidan olib boriladigan faoliyat turlari. Zamonaviy sharoitda respublikada ham raqobatga asoslangan pulli ta'lim xizmatlarini ko'rsatish (marketing) yo'lga qo'yildi. Ta'lim muassasalari respublika qonunchiligi talablariga ko'ra quyidagi shakllarda ta'lim xizmatlarini ko'rsatish huquqiga egalar: qo'shimcha ta'lim dasturlari asosida o'qitishni yo'lga qo'yish; bolalarni maktabga tayyorlash, maktab sharoitiga ko'niktirish kurslarini tashkil etish; o'quv predmetlarini chuqurlashtirib o'rgatishga yo'naltirilgan mashg'ulotlarini

tashkillashtirish; o'quv fanlari bo'yicha maxsus kurslarni uyushtirish; repetitorlik ta'limini yo'lga qo'yish; mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlash; ta'limga nisbatan majburiy talablar darajasini oshiruvchi turli pulli fakultativ kurslar va ayrim fanlarni chuqur o'rganish bo'yicha kurslar, boshqa tashkilotlar (oliy o'quv yurtlari, madaniyat va san'at muassasalari, ijodiy uyushmalar)dan yuqori malakali mutaxassislarni taklif qilish yo'li bilan maxsus ma'ruza va maslahatlashuvlar o'tkazish, san'at, jismoniy tarbiya, sport va b. bo'yicha qo'shimcha darslar uyushtirish; katta yoshlilarni o'qitish uchun turli kurslarni tashkil etish; o'quvchi (talaba)lar va o'qituvchi (pedagog)larning mehnat faoliyati jarayonida, shuningdek, korxonalar va tashkilotlarning buyurtmalarini bajarish natijasida olingan mahsulotlarni sotish; maktab xonalari, sport zallari, jihozlar va b. buyumlarni ijaraga berish; ta'lim muassasalarining teatrlari qatnashchilari, o'qituvchilar va o'quvchilar kuchi bilan aholiga spektakl hamda konsertlar namoyish qilish; sport-sog'lomlashtirish yo'nalishi bo'yicha mashg'ulotlarni yo'lga qo'yish; badiiy-estetik yo'nalish bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish; maslahat, metodik va ekspert xizmatlarni joriy qilish. Ta'lim xizmatlarini ko'rsatish davlat boshqaruvi asosida amalga oshiriladi.

Aholiga belgilangan pulli ta'lim xizmatlari respublika qonunchiligi asoslariga muvofiq muayyan tartibda tasdiqlangan narxlar, ta'riflar bo'yicha, bunday narxlar, ta'riflar bo'lmagan taqdirda – shartlashilgan narxlar bo'yicha ko'rsatiladi. Viloyat va shahar hokimliklari pulli ta'lim xizmatlari bo'yicha davlat buyurtmalarini bajarish haqidagi hisobotga maktablar tomonidan ko'rsatilgan xizmatlar hajmlarini ham qo'shishlari mumkin. Amaldagi qonunchilik talablariga muvofiq qanday shaklda bo'lmasin ta'lim muassasalarida pulli ta'lim xizmatlarni rivojlantirishga oid rejalashtirilgan topshiriqlarning yuqori tashkilotlar tomonidan berilishiga yo'l qo'yilmaydi. Mavjud talablarga ko'ra pulli ta'lim xizmatlari byudjetdan moliyaviy ta'minlanadigan faoliyat o'rniga amalga oshirilmasligi va pulsiz xizmat ko'rsatish darajasini kamaytirish evaziga bo'lmasligi shart. Pulsiz ta'lim xizmatlari darajasi umumiy ta'lim maktablari bo'yicha xalq ta'limi muassasalari faoliyatini metodik ta'minlash va tashkil etish tuman (shahar) bo'limi, davlat o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasining moliya-xo'jalik faoliyatini nazorat qilish qonun hujjatlariga muvofiq vakolatli organlar, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan nazorat qilinadi.

Q

Qarg'ish – tarbiyaviy jarayonda qo'llaniladigan, biroq, o'ta salbiy xarakter kasb etadigan gap, so'z. U tarbiya obyektiga nisbatan yomonlik, baxtsizlik va o'lim tilashni ifodalaydi.

Qasam – tarbiya jarayonida o'zining, o'zi tomonidan bajarilgan ish-harakatning, aytilgan so'zning to'g'riligini tasdiqlash, ularga boshqalarni ishontirish maqsadida muqaddas narsa, kimsalarning nomlarini og'izga olib aytiladigan ont.

Qasamyod – bolalar va o'smirlar tomonidan ota-onalari, o'qituvchilar, ularning

tarbiyasi uchun mas'ul kishilar (vasiylar)ga halol yashash, sog'lom turmush kechirish, shaxslararo munosabatlarni oqilona yo'lga qo'yish, muayyan faoliyatni tashkil etish, zimmalaridagi burchlarni bajarishga mas'uliyatli yondashish va h.k. to'g'risida berilgan (yoki beriladigan) va'da.

Qayta tarbiyalash – bolalar, o'smirlardagi salbiy odatlar, ularning xarakterlaridagi zararli sifatlarni yo'qotish, bartaraf etishga qaratilgan amaliy harakat.

Qiyosiy pedagogika – ta'limning jahon, mintaqa, davlat miqyosidagi rivojlanishining umumiy va alohida tendentsiyalari, qonunlari va qonuniyatlarini o'zaro solishtirish, qiyoslash asosida o'rganish, xalqaro pedagogik tajribaning ijobiy hamda salbiy jihatlarini, milliy pedagogik madaniyatlar almashinuvining shakl va usullarini aniqlash muammolarini o'rganuvchi fan.

Qoralash – tarbiya jarayonida ota-onalar, o'qituvchilar, yoshi katta kishilar tomonidan bolalar va o'smirlarni ularning bema'ni, nojo'ya gap-so'zlari, qiliqlari, xatti-harakatlari uchun ayblash usuli.

Qulay axborot muhiti – axborotlar yig'indisini o'zida namoyon etuvchi mukammal infrastruktura, axborotlarni yaratish, tarqatish, ulardan foydalanish, bu jarayonda yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlarning samarali boshqarilish tizimi.

Qo'shimcha ichki nazorat – maqsadi turli fan o'qituvchilari va sinflarning alohida o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishdagi ishlarini o'rganishdan iborat tekshirish, nazorat turi.

R

Ramzlar – turli xalqlarning u yoki bu voqelik, hodisa, olam, mavjudot, odamlar tasvirini, ularning qarashlarini ifodalagan shartli belgilar. Ular juda qadimdan ijtimoiy va tabiiy borliq, kishilik munosabatlari, ma'lum obyekt yoki subyektning umumiy mohiyatining qisqacha tasviriy ifodasi sifatida qo'llanib kelingan.

Rag'batlantirish (usul sifatida) – bolalar, o'smirlarning xatti-harakatlari, faoliyatlariga ijobiy baho berish asosida ularga ishonch bildirish, ko'ngillarini ko'tarish, ularni qo'llab-quvvatlash usuli. Tarbiya jarayonida rag'batlantirishning quyidagi turlaridan foydalaniladi: 1) o'quvchining zimmasiga mas'uliyatli vazifani yuklash; 2) maqtash (ota-onalar, o'quvchilar jamoasi oldida); 3) estalik sovg'asini berish (badiiy kitoblar, o'quv qurollari va b.); 4) maqtov yorlig'i bilan taqdirlash; 5) maxsus stipendiyalar tayinlash; 6) qo'llab-quvvatlash; 7) fotosuratni hurmat taxtasiga qo'yish; 8) jamoa nomidan minnatdorchilik bildirish; 9) safda birinchi o'rinda turishini ta'minlash; 10) musobaqalarda bayroqdor bo'lishiga imkoniyat yaratish; 11) nomini maktab devoriy gazetasi yoki radiosi orqali qayd etish. Tarbiya jarayonida rag'batlantirish metodlarini samarali qo'llay olish uchun rag'batlantirishning mavjud

pedagogik talablarga muvofiq bo'lishi; ketma-ket bo'lmasligi; o'quvchini yoki uning xatti-harakatlarini haddan oshirib maqtamaslik; ularni boshqa o'quvchilarga taqqoslab ko'rsatmaslik; o'quvchini kamsitmaslik; talabchanlikni bo'shashtirmaslik kabilarga e'tibor qaratilishi lozim.

Rektor (lot. "rector" – boshqaruvchi, rahbar) – **1)** oliy o'quv yurtlari (institut, universitet, akademiya) rahbari; **2)** oliy o'quv yurtlaridagi rahbarlik lavozimi. Mazkur lavozim o'rta asrlarda Yevropa oliy o'quv yurtlarida joriy qilingan. Bunga qadar ta'lim muassasalari faoliyati ustidan cherkov nazoratining o'rnatilishi salbiy oqibatlarga olib kelgan. Ta'lim muassasalariga cherkov ta'limiga keskin raqobatchi sifatida munosabatda bo'lingan. Shu sababli cherkov xodimlari ta'lim muassasalarida o'quv dasturlarini qisqartirib, o'qituvchilarning nomzodini ko'rib chiqqa boshlagan. Shahar maktablari bunday nazoratga keskin qarshi chiqadi. Ular dasturlarni tasdiqlash, o'qituvchilarni tayinlash huquqiga ega bo'lish uchun kurashdi. Ta'lim muassasalari faoliyati ustidan cherkov nazoratiga barham berish uchun shahar maktablari o'z jamoalari orasidan bir nafar pedagogni yetakchi etib tayinlay boshladi. Yetakchi yetib tayinlangan pedagog rektor deb nomlangan. Yevropa Uyg'onish davrida o'quv yurtlarining yetakchi o'qituvchisini, ko'p sinfli maktablarning mudirlarini ham rektor deb yuritish rasm bo'lgan. Fransiyada o'quv okrugi (akademiya) rahbarligini bajaruvchi shaxsni ham rektor deb atash rasm bo'lgan.

O'rta asrlarda ta'lim muassasasining rektori maktab faoliyatini boshqarish uchun yordamchilar – o'qituvchilarni tanlash (ularning aksariyati universitetlarning talabalari bo'lardi), ular bilan shartnoma tuzish, o'qituvchilarga haq belgilash va uni to'lash, shartnoma muddati tugagan o'qituvchilarni ishdan bo'shatish kabi vaziflarni bajarardi.

XVIII-XIX asrlarda Sharqiy Yevropa mamlakatlarida o'quv muassasasining rahbari direktor deb yuritilgan. Faqat 1939 yilga kelibgina rektorlik lavozimi qayta tiklangan. 1970 yilgacha rektorlik lavozimi juda kamdan kam universitetlarda joriy etilgan bo'lib, qolgan oliy ta'lim muassasalarining aksariyatida rahbarlik lavozimi "direktor" deb yuritilgan.

Zamonaviy sharoitda OTMning bevosita boshqaruvi rektor tomonidan amalga oshiriladi. O'zbekistonda davlatga tegishli OTMning rektorlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, nodavlat OTMning rektorlari Ta'rischilar tomonidan tayinlanadi. OTM faoliyati natijalari uchun javobgarlik to'liq rektor zimmasiga yuklanadi. Oliy ta'limning DTSni amalga oshirilishining alohida javobgarligi ham OTM rektorining zimmasidadir.

OTMga rektor etib tayinlanadigan shaxs oliy kasbiy ma'lumot, boshqaruv qobiliyati, ilmiy daraja, ilmiy unvon hamda kamida 5 yillik ilmiy va ilmiy-pedagogik ish stajiga ega bo'lishi lozim. O'zbekiston Respublikasida OTMga rektorni tayinlash to'g'risidagi taklifni ilgari surish vakolati Vazirlar Mahkamasi zimmasiga yuklatilgan. OTM rektor Respublika Prezidenti tomonidan tayinlanadi. SHu bilan birga OTMga rektorlikka nomzodni ta'lim muassasasining Ilmiy kengashi ham tavsiya etishi mumkin.

Zamonaviy sharoitda OTM rektori quyidagi vakolatlarga ega: OTM ishchi-xodimlari va talabalari uchun majburiy bo'lgan buyruq va topshiriqlarni chiqarish;

OTM prorektorlarining aniq majburiyatlarini belgilab berish; ilmiy-pedagog xodimlar, xizmatchilarni O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida belgilagan tartibda ishga qabul qilish va ishdan bo'shatish; OTM tarkibiga kiruvchi fakultet, markaz, bo'lim, bo'linmalarning faoliyat yo'nalishlarini aniqlab berish va ularning Nizomlarini tasdiqlash; ta'lim muassasasi pedagog-xodimlari va xizmatchilarining lavozimli maoshlarini oshirish yoki qo'shimcha to'lovlarni belgilash; muassasa Kasaba uyushmasi qo'mitasi yoki boshqa davlat organi bilan kelishilgan holda OTMning ichki tartib-qoidalarini tasdiqlash; OTMda qabul komissiyasiga raislik qilish; bakalavriat, magistratura, katta ilmiy xodim-izlanuvchilar institutiga talaba va doktorantlarni qabul qilish, ularni talaba, aspirant va doktorantlar safidan chetlatish yoki chiqarish; OTM Ilmiy kengashi faoliyatiga rahbarlik qilish; talabalarning Davlat attestatsiyasiga raislik qilish; qonunchilikda ko'rsatilgan boshqa vakolatlarni bajarish.

Rektor byudjetdan ajratilgan hamda oylik maosh fondi mablag'lari chegarasida OTM pedagog-xodimlari, xizmatchilarining lavozim maoshlari ta'rif setkasi va oyliklarga o'rnatilgan limitlardan kelib chiqib, oliy ta'limni boshqarish bo'yicha davlatning vakolatli organi bilan kelishilgan holda ilmiy kengashning maslahatiga ko'ra fakultetlarni ochish va yopish; Respublika qonunchiligi asoslari hamda "OTM faoliyati to'g'risida"gi Nizom talablariga ko'ra OTM nomidan faoliyat yuritish; OTMning mulkiga belgilangan tartibda egalik qilish; davlat akkreditatsiyasidan o'tgan tashkilot, muassasa va korxonalar, shuningdek, xalqaro me'yorlarga muvofiq xorijiy mamlakatlarning ta'lim muassasalari bilan shartnomalar tuzish; OTM nomidan ishonchnomalarni taqdim etish; davlat tasarrufidagi banklardan birida OTMning hisob raqamini ochish; O'zbekiston Respublikasi OTMga ajratilgan shtatlarga dekan va dekan o'rinbosarlarini tayinlash huquqiga ega.

Rektorat – oliy o'quv yurtlarida rektor va prorektorlar rahbarlik qiladigan ma'muriy-o'quv organ.

Repititorlik ta'limi (lot. "repititor" – orqaga qaytarishni talab qiluvchi; takrorlovchi) – ta'limda o'quvchiga ma'lum bir o'quv fani yoki kursi bo'yicha chuqur bilimlarni berish maqsadida tashkil etiladigan pulli qo'shimcha ta'lim turi; pedagogik texnologiyalardan biri.

Repititor – o'quvchiga ma'lum bir o'quv fani yoki kursi bo'yicha chuqur bilimlarni berish maqsadida pulli qo'shimcha ta'lim turini tashkil etib, maxsus o'quv mashg'ulotlarini olib boradigan o'qituvchi.

Reyting tizimi (reyting nazorati; ingl. "rating" – baholash, tartibga keltirish, daraja) – **1)** muayyan hodisani oldindan belgilangan shkala bo'yicha baholash; **2)** o'quvchi (talaba)larning bilim sifatini nazorat qilish turi, metodi va shakli. Mazkur tizim quyidagi afzalliklarga ega: baholash imkoniyatlarini kengaytirish; o'quvchi (talaba)lar bilimlarini obyektiv aniqlash; ta'limni standartlashtirishni ta'minlash; DTSda ko'zda tutilib, o'quv dasturiga kirgan majburiy ixtiyoriy bilim, ko'nikma, malakalarini to'la o'zlashtirilishini ta'minlash; o'quvchi (talaba)larda mustaqil bilim olish, erkin fikr yuritish ko'nikmalarini shakllantirish; bilimlarni ixtiyoriy

o'zlashtirish uchun imkoniyat yaratish, kamchiliklarni bartaraf etish. Ta'lim muassasalarida reyting tizimi bo'yicha quyidagi nazorat tartibi tashkil qilinadi: 1) joriy nazorat – so'rovlar, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar(i), kollokviumlar, suhbatlar, seminarlar, nazorat ishlari, testlar, uy vazifalarini tekshirish va sh.k. shakllarda o'quvchi (talaba)larning bilimlari, malaka va ko'nikmalari muntazam nazorat qilinadi; 2) oraliq nazorat – chorak tamom bo'lganda (semestr tugaganda) va o'quv dasturining tegishli bo'limi tugallangandan keyin o'quvchi (talaba)larning bilimlari, malaka va ko'nikmalarini baholash uchun amalga oshiriladi, u imtihonlar, testlar, sinovlar, kurs va malaka ishlari shaklida o'tkaziladi; 3) yakuniy nazorat – o'quv yili tamom bo'lgandan keyin imtihonlar, test sinovlari, sinovlar, “Yozma ish” (tibbiyot oliy ta'lim muassasalari uchun “Yozma ish” yoki OTKS (obyektiv tizimlashtirilgan klinik sinov)) shaklida amalga oshiriladi, uning asosida reyting aniqlanadi va o'quvchi (talaba)ni navbatdagi sinf (bosqich)ga o'tkazish to'g'risida qaror qabul qilinadi. Ta'lim muassasalarida, shuningdek, umumiy ta'lim maktabi, kasb-hunar ta'limi muassasasi va oliy o'quv yurtidagi ta'lim davri tugagach davlat attestatsiyasi tashkil etiladi.

Ritmika – ayrim so'z, bo'g'inlarning aytilish muddati, to'xtalishi, nutq va ifodalarning navbat bilan o'z o'rnida ishlatilishini ifodalovchi xarakterli ritmik xususiyatlar majmui.

Ritm (nutq vazni; yun. “rhythmos” < “rheo” – oqaman) – muayyan hodisa, jarayonlarga xos tarkibiy qismlarning ma'lum izchillik, ketma-ketlikda takrorlanishi, o'zaro almashib kelishi, unday takroriylikning ifodasi, tartibi; nutqning muhim xususiyati.

Rivojlanishi va xulqida nuqsoni bo'lgan bolalar – aqliy, jismoniy, fiziologik va ma'naviy-axloqiy rivojlanishi va xulq-atvori, yurish-turishi, turmush tarzida muayyan nuqsonlar kuzatiladigan bolalar. Qadimda rivojlanishi va xulqida nuqsoni bo'lgan bolalarga salbiy munosabatda bo'lingan. Fiziologik yoki jismoniy nuqsonga ega shaxslar “Xudoning qahriga uchraganlar”, “yovuz ruh tomonidan yaratilganlar” deb hisoblanilgan. Qadimgi Spartada rivojlanishi va xulqida nuqsoni bo'lgan bolalar qatl qilingan. Xususan, er.av. IV-V asrlarda qabilalarning boshliqlari qabilada tug'ilgan har bir bolani sinchiklab tekshirib, uning birorta nuqsonga ega yoki ega emasligini aniqlashgan. Nuqsonli bolalar Tayget jarligiga tashlab yuborilgan. O'rta asrlarda Yevropada bola rivojlanishidagi har qanday nuqson yovuz kuchlarning “namoyon bo'lishi” sifatida qabul qilingan, ruhiy kasalliklarga ega kishilar inkvizitsiya gulxanida yondirilgan. Rivojlanishi va xulqida nuqsoni bo'lgan bolalarga ijobiy munosabat Uyg'onish davridan XIX asrning o'rtalarigacha bo'lgan vaqt oralig'ida shakllangan. Xuddi shu davrdan Yevropada Defektologiya fani va amaliyoti rivojlana boshlagan.

Rivojlanish – shaxsning fiziologik hamda intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon. Individdning shaxsga aylanish jarayoni “rivojlanish” deb yuritiladi. Rivojlanish

oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga, eski sifatlardan yangi holatlarga o'tish, yangilanish, yangining paydo bo'lishi, eskining yo'qolib borishi, miqdor o'zgarishining sifat o'zgarishiga o'tishi tarzida ro'y beradi.

Rivojlantiruvchi ta'lim – o'quvchilarning ichki imkoniyatlari oshirish va ularni ro'yobga chiqarishga yo'naltiriladigan ta'lim; pedagogik texnologiyalardan biri. Rivojlantiruvchi ta'limda, ko'proq, treninglardan foydalaniladi. Treninglar ta'lim oluvchilarda muayyan bilimlarni puxta o'zlashtirish, ularni amaliyotda samarali qo'llay olishga doir ko'nikma, malakalarni shakllantirishga, bu jarayonda ularning mavjud imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarishga yordam beradi. Bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimida rivojlantiruvchi ta'limni qo'llashda taqdimotlardan ham samarali foydalanish tajribasi to'plandi. Mazkur metod ta'lim oluvchilarda o'quv faoliyatini tashkil etishga ijodiy yondashish, o'z ustida ishlash, mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini ham rivojlantirishga yordam beradi.

Rivoyat – voqea-hodisalar, muayyan shaxs qiyofasi, xarakteri va faoliyatini ham real, ham bo'rtirma tasvirlar vositasida avloddan avlodga uzatib beriladigan og'zaki hikoya.

S

Seminar – o'qituvchi va o'quvchilarning faol hamkorligi asosida ishtirokida tashkil etiluvchi ta'lim shakllaridan biri. Uni tashkil etishdan ko'zlangan maqsad o'quvchilarning mustaqil ishlarini yanada rivojlantirish, ayrim mavzular yuzasidan keng va chuqur ma'lumot bera oladigan manbalar ustida ishlay olishlari hamda shu asosda kelajak faoliyatlarida zarur adabiyotlardan foydalana olish ko'nikma, malakalariga ega qilishdan iborat.

Separatizm (fr. "separatisme" < "separatus" – alohida ajratilgan) – ajralib chiqishga, alohida bo'lishga intilish) – muayyan davlatning tarkibiy qismidan bir bo'lagini ajratib olib, yangi davlat tuzilmasini tuzish yoki mamlakatning ma'lum qismida muxtoriyatni tashkil qilish harakati. Ushbu g'oya tarafdorlari ham muayyan davlat hududida olib borilayotgan siyosatga aralashib, hokimiyatni noqonuniy yo'llar bilan qo'lga kiritish g'oyasini ilgari suradi. Bu oqim tarafdorlari jamiyatda ijtimoiy-siyosiy bo'linishni yuzaga keltiradi, mamlakat aholisining turli yo'nalishlarda kurash olib borishlariga zamin yaratadi. Bir so'z bilan aytganda, separatizm tarafdorlari muayyan davlat hududida fuqarolik urushlarning boshlanishi uchun dastlabki asosni qo'yadi.

Sinash – bolalar, o'smirlarga muayyan topshiriqlarni berish, ularni ma'lum ish-harakat yoki faoliyatni tashkil etishga jalb qilishdan avval sinovdan o'tkazish, tekshirib (imtihon qilib) ko'rish usuli.

Sinf (bosqich)dan sinf (bosqich)ga ko'chirish – o'quvchi (talaba) tomonidan

muayyan sinf (bosqich) uchun belgilangan o'quv dasturlarini muvaffaqiyatli yoki zarur darajada o'zlashtirganligini inobatga olgan holda va tegishli fanlardan olgan baholariga ko'ra navbatdagi sinf (bosqich)ga o'tkazish chorasi. Mazkur chora ta'lim muassasasi rahbari (direktor, rektor)ning buyrug'i bilan amalga oshiriladi. O'quv sinfi (ta'limning muayyan bosqichi)ni tamomlash yakunlari bo'yicha, reyting nazorati va attestatsiyasi natijalari asosida o'quvchi (talaba)ni navbatdagi sinf (kurs)ga o'tkazish yoki o'qitishning takroriy yiliga qoldirish to'g'risida qaror qabul qilinadi. O'quvchi (talaba)ni sinfdan-sinfga (kursdan-kursga) o'tkazish yoki o'qitishning takroriy yiliga qoldirish o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasi direktorining buyrug'i bilan amalga oshiriladi. Sinfdan-sinfga (kursdan-kursga) shartli ravishda o'tkazishlarga yo'l qo'yilmaydi. Favqulodda hollarda Maktab kengashi (Pedagogik kengash), oliy o'quv yurtlari Ilmiy kengashining qarori bilan o'quvchilar qoniqarsiz baholar bilan sinfdan-sinfga ko'chirilishlari mumkin.

Sinf-dars tizimi – bir yoki bir-biriga yaqin yosh guruhlari (sinflar)dan iborat o'quvchilar jamoasi, jamoaviy tuzilma tarkibining belgilangan davr oralig'i (o'quv yili davomi)da deyarli to'liq saqlab qolinishi, ta'lim jarayonida bir xil hajm va mazmundagi o'quv materialining o'zlashtirilishi, o'qitishning asosiy shakli sifatida darsning e'tirof etilishini ifodalovchi tizim.

Sinf-dars tizimi XVII asrda mashhur chex pedagogi Ya.A.Komenskiy tomonidan asoslangan. Pedagogning "Buyuk didaktika" asarida mazkur tizimning asoslari bayon etilgan. Asarda o'quv yili, o'quv kuni, dars, mashg'ulotlar orasidagi tanaffus, o'quv ta'tillari kabi tushunchalar ham asoslangan. Sinf-dars tizimi quyidagi xususiyatlarga ega: bir xil yosh, taxminan bir xil tayyorgarlik darajasiga ega bo'lgan o'quvchilardan tarkib topadi va bu tarkib ta'limning umumiy davrida barqaror saqlanib qoladi; o'quv faoliyati yagona yillik reja, dasturga ko'ra turg'un dars jadvali bo'yicha tashkil etiladi; o'quvchilar maktabga yilning bir vaqtida va belgilangan soatda keladi; o'quv mashg'ulotining asosiy birligi dars hisoblanadi; dars odatda muayyan fanlar bo'yicha tashkil etiladi; o'quvchilar sinfdan bitta material ustida ishlaydi; o'qituvchi o'quvchilar faoliyatiga rahbarlik qiladi; o'qituvchi o'z fani bo'yicha har bir o'quvchining bilim, ko'nikma, malakalarini baholaydi va yil oxirida o'quvchini keyingi sinfga o'tishi haqida qaror qabul qiladi.

Sinf-dars tizimi quyidagi afzalliklarga ega: yaxlit pedagogik jarayonning tartibli kechishini ta'minlovchi tashkiliy tizimning shakllanishi; jarayonlarning oson boshqarilishi; mavzuning jamoa bo'lib muhokama qilinishi; birgalikda izlash jarayonida o'quvchilar o'rtasida o'zaro munosabatning shakllanishi; o'qituvchi tomonidan o'quvchilar tarbiyasiga hissiy ta'sir ko'rsatilishi; o'quv faoliyatiga musobaqalashish elementlarini kiritish imkoniyatining mavjudligi; bilimsizlikdan bilimlarni o'zlashtirish sari harakatlarning muntazam va ketma-ket tashkil etilishi.

Sinf-dars tizimini qo'llashda quyidagi kamchiliklar ko'zga tashlanadi: tizimning asosan bilimlarni o'rtacha darajada o'zlashtiruvchi o'quvchilar uchun mo'ljallanganligi; bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar uchun qiyinchiliklarning yuzaga kelishi, buning natijasida kuchli o'zlashtiruvchi o'quvchilar qobiliyatlari rivojlanish sur'atining ortga surilishi; o'qituvchi uchun o'qitish mazmuni va o'qitish sur'atlari hamda metodlari bo'yicha individual ishlarni tashkil etish, o'quvchilarning

individual xususiyatlarini hisobga olishda qiyinchilikning yuzaga kelishi; katta va kichik yoshli o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarning qaror topmasligi.

Sinf-muloqot nazorati – sinf jamoasining dars va darsdan tashqari jarayonda shakllanishiga ta'sir etuvchi o'ziga xos omillar e'tiborga olinadigan nazorat shakli.

Sinf – yoshi va bilimi jihatidan bir xil bo'lgan muayyan o'quvchilar guruhi.

Sitseron, Mark Tulliy (er.av. 106 – er.av. 43 y.y.) – qad. Rim faylasufi, notig'i. U e.av. 106 yili uncha katta bo'lmagan Arpinum shahrida o'ziga to'q suvoriy oilasida tug'ilgan. Mark 14 yoshga to'lganida otasi uni o'sha davr an'anasiga ko'ra (viloyatlarda yashovchi o'ziga to'q oilalar shunday yo'l tutishgan) Rim shahriga olib borib qo'yadi. Yosh Mark Rimda matematika bilan jiddiy shug'ullana boshladi, "12 jadval" qonunlarini yodlaydi, falsafiy va badiiy mavzularda yaratilgan Yunon va Rim adabiyotlarini o'rgandi. Sitseron 16 yoshga to'lganida taniqli notiqlardan chiroyli so'zlashish sirlarini o'zlashtirish bilan birga mavjud bilimlarini boyitishni davom ettirdi. Mashhur notiq Forumning sud ishlarida ishtirok etish orqali nutqlar so'zlash shartlarini o'rgandi.

Mark 17 yoshga to'lganida o'sha davr an'anasi va talabiga muvofiq bir yil davomida harbiy xizmatni o'taydi. Bir yildan so'ng Rimga qaytgach, avvalgi murabbiylaridan eski tartibga muvofiq dars olishni davom ettiradi. Biroz vaqtdan so'ng u himoyachi (advokat) sifatida sud jarayonida muvaffaqiyatli chiqishlar qiladi. Bu davrda Sitseronda Gretsiyaga safar qilish niyati tug'ildi. Sitseron Gretsiyaning Afina va Rodos shaharlarida ritorika va falsafa maktablarida faoliyat ko'rsatib, o'zining falsafiy bilimlarini takomillashtirib bordi.

Ulug' alloma Platon Akademiyasining faoliyatini yuqori baholaydi. Bu o'rinda u quyidagilarni qayd etib o'tgan: "Platon Akademiyasi menga mashhur ritoriklardan olgan bilimlaridan ko'p ma'lumotlarni berdi". Rimga qaytganidan so'ng Sitseronning ijtimoiy-siyosiy faolligi yanada kuchaydi. O'ziga to'q suvoriylarning manfaat va qiziqishlarini himoya qilishda ketma-ket muvaffaqiyatlarga erishib bordi. Biroq, Antoniyaga qarshi chiqishi uning uchun fojiali yakunlandi va qasddan o'ldirildi.

Sitseron o'zining qat'iy axloqiy tamoyillari, go'zal xarakteri (garchi bu unga juda ko'p noxushliklar keltirgan bo'lsa ham) bilan konsul va himoyachi sifatida Rim manfaatlarini yoqlash uchun kurashdi. Ulug' allomaning fikriga ko'ra, tarbiya – insonga tabiatdan berilgan qobiliyatlarni takomillashtirish va rivojlantirishga berilgan eng oliy ne'mat. Tarbiya yordamida inson tabiat tomonidan yaratilgan sifatlarni yuksak axloqiy qarashlar, tamoyillar bilan boyitadi, bunda, ayniqsa, uning ongi rivojlanadi. Sitseronning yondashuviga ko'ra, kimki yoshligidan o'zida eng yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirib, rivojlantirib borsa, ana o'shagina davlat manfaatlari uchun ko'p ishlarni amalga oshirishga qodir. Bolalar tarbiyasini tashkil etishga qanchalik erta kirishilsa, ularda shakllantirilgan axloqiy fazilatlar shunchalik qat'iy bo'ladi va ulardagi yovuzliklarni, salbiy illatlarni, ayniqsa, mehnatga bo'yin egmaslikdek salbiy odatni shunchalik tez yo'q qilish mumkin.

Shaxsda ezgu xislatlar, yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirish murakkab jarayon bo'lib, uni izchil va uzluksiz tashkil etish talab qilinadi. Bunda asosiy

mas'uliyat o'qituvchining zimmasiga tushadi. O'qituvchi o'z o'quvchilari bilan qisqa, qat'iy va adolatli yondashgan holda muloqotda bo'lishi kerak. Bolalarni so'z yoki amaliy harakatlar bilan jazolash mumkin. Intizomni saqlashga qo'yiladigan talablar esa o'ta sust yoki o'ta qat'iy bo'lmasligi lozim. O'quvchilar bilan muloyim gaplashilganda ular bilan o'qituvchi orasida muayyan masofa bo'lishi shart. Qolaversa, so'z va amaliy harakatlar bilan bolalarga beriladigan jazolar ular shaxsini haqoratlaydigan darajada bo'lmasligi lozim. Belgilangan jazo bola tomonidan sodir etilgan xatti-harakat darajasiga mos kelishi lozim. Shuningdek, bir ko'rinisdagi xatti-harakatga aynan bir xil jazoni qo'llashga e'tiborni qaratish maqsadga muvofiqdir.

Allomaning fikricha, o'qituvchi, ayniqsa, jahl ustida o'quvchilarni jazolamasligi zarur. Chunki bu holatda o'quvchilarning xatti-harakati bilan belgilanadigan jazo turining mos bo'lishi inobatga olinmaydi. Bu esa o'z navbatida o'qituvchining obro'sini tushiradi. O'quvchilarda unga nisbatan nafrat yuzaga keladi. O'qituvchi o'quvchini jazolanishi to'g'risidagi qarorini keskin aytayotganda ham qizishib ketishdan o'zini tiya bilishi zarur. Chunki bunday holatda o'qituvchining xatti-harakatlari keskinlashadi va ayblovi kuchayadi.

Sotsiologiya – jamiyat, ayrim ijtimoiy tartibotlar, jarayonlar, guruhlar, shaxs va jamiyat o'rtasidagi, shuningdek, ijtimoiy subyektlarning o'zaro munosabatlar qonuniyatlarini ochib beradigan fan.

Stipendiya (lot. “stipendium”) – ayrim kasb-hunar kollejlarning o'quvchilari va oliy ta'lim muassasalarining talabalari, katta ilmiy xodim-izlanuvchilar, maxsus kurslarning tinglovchilariga har oyda berib turiladigan nafaqa, pul.

Suhbat metodi – savol va javob shaklidagi dialogik xarakterga ega ta'lim metodi. Mazkur metod pedagogik kuzatish chog'ida qo'lga kiritilgan ma'lumotlarni boyitish, vaziyatga to'g'ri baho berish, muammoning yechimini topishga imkon beradigan pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, tajriba-sinov ishlari subyektlarining imkoniyatlarini muammo yechimiga jalb etishga xizmat qiladi. Suhbat individual, guruhli hamda ommaviy shaklda o'tkaziladi. Suhbat jarayonida o'quvchilarning imkoniyatlari to'la namoyon bilishga erishish muhim. O'quvchi shaxsini g'oyaviy va ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllantirishda o'qituvchining jonli nutqi, o'quvchi bilan o'zaro munosabati ta'sirchan usullardan hisoblanadi. Suhbat jarayonida o'quvchi shaxsini yaqindan anglash mumkin, u haqidagi tasavvurlar yanada boyiydi. Ta'lim oluvchi bilan suhbatlashish jarayonida uning shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradigan ma'lumotlar beriladi, ijtimoiy va tabiiy borliqqa nisbatan munosabat baholanadi, ijobiy sifatlar rag'batlantirilib, salbiy holatlar aniqlanib, ularni bartaraf etish yo'l-yo'riqlari ko'rsatiladi.

Quyidagi shartlarga amal qilish suhbat metodining samaradorligini ta'minlaydi:

- 1) maqsaddan kelib chiqqan holda suhbat uchun belgilanuvchi savollarning mazmuni aniqlash, savollar o'rtasidagi mantiqiylik, izchillikni ta'minlash;
- 2) suhbat joyi va vaqtini aniq belgilash;
- 3) suhbat ishtirokchilarining sonini aniqlashtirish;
- 4) suhbatdosh to'g'risida avvaldan muayyan ma'lumotlarga ega bo'lish;
- 5) suhbatdosh

bilan munosabatning samimiy bo'lishiga erishish; 6) suhbatdoshning o'z fikrlarini erkin, batafsil ayta olishi uchun sharoit yaratish; 7) savollarning aniq, qisqa, ravshan berilishiga erishish; 8) olingan ma'lumotlarni o'z vaqtida tahlil qilish.

Ta'lim oluvchining ijtimoiy ongini shakllantirish uchun tashkil etiladigan suhbatlar uchun quyidagi mavzular yo'nalish sifatida tanlanadi: 1) etik mavzular (ijtimoiy ma'naviy-axloqiy me'yorlar, jamiyatda ustuvor o'rin tutuvchi ijtimoiy munosabatlar, jamoa orasida o'zini tutish qoidalari va b.); 2) estetik mavzular (tabiat go'zalligi, shaxslararo munosabatlar, inson go'zalligi); 3) siyosiy mavzular (davlatning ichki va tashqi siyosati, dunyo voqealari, xalqaro munosabatlar va h.k.); 4) ta'lim va bilishga oid mavzular (koinot, hayvonot va o'simliklar dunyosi, elektronika va b.). Suhbatlarning mehnat, huquqiy, ekologik, iqtisodiy va gigienik mavzularda tashkil etilishi ham ijobiy natijalarini beradi. Suhbat davomida o'quvchilarga o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari, mustaqil fikrlashlariga imkon beruvchi savollar bilan murojaat qilish foydali. Bu borada bahs-munoazaralarning ahamiyati katta.

Pedagogik jarayonda suhbatning quyidagi turlari qo'llaniladi: 1) kirish suhbat (o'quv ishlarining boshida tashkil etiladi; uni tashkil etishdan ko'zlangan maqsad hal etilishi zarur bo'lgan ishlar mohiyatining o'quvchilar tomonidan anglab yetilganligini tekshirib ko'rishdan iborat); 2) yakuniy suhbat (o'quvchilar tomonidan egallangan bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish maqsadida amalga oshiriladi); 3) Katexisizm (qisqa bayonli suhbat; lot. "catechēsis", qad. yun. "κατηχισμός" – o'git, nasihat; o'quvchilarning boshlang'ich bilim darajasi, ularning yangi mavzuni o'zlashtirishga tayyorgarliklarini aniqlash uchun dars avvalida yoki so'nggida qo'llaniladi); 4) evristik suhbat (yangi bilimlarni muammoli tarzda egallashga yo'naltiriladi; unga ko'ra savollar ketma-ketlikda beriladi, buning natijasida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, bilish faolligi, tahlil qilish, dalillarni bayon etish laqyoati yuzaga keladi); 5) tushuntirish (o'quv materialini mazmunini isbot, tahlil, umumlashma, taqqoslash asosida bayon qilish bo'lib, u hikoyaga nisbatan birmuncha keng qo'llaniladi; tushuntirish chog'ida o'quv materialining qiyin o'rinlariga urg'u berilib, mazmun ochiladi; tushuntirish samarasi o'qituvchining ko'rgazmali vositalardan foydalanishiga ko'p jihatdan bog'liq).

Suqrot (e.av. 469-399 y.y.) – qad. yun. faylasufi, mutafakkir. U e.av. 469 yilda Afinada tosh yo'nuvchi oilasida tug'ilib, 399 yilda shu yerda vafot etgan. Faylasuf ulkan shuhratga ega bo'lgan va ko'plab shogirdlar yetishtirgan. Suqrot tomonidan asoslangan insonning ijobiy tabiati haqidagi qarashlar negizini o'z-o'zini anglashga doir g'oya tashkil etadi. Suqrotning eng mashhur tezislaridan biri quyidagichadir: "Kim o'zini yaxshi bilsa, o'zi uchun nima foydali ekanligini biladi va o'zining nimaga qodirligini-yu, nimani uddalay olmasligini tushunadi".

Suqrotcha suhbatlar bir yoki bir necha o'quvchilar ishtirokida tashkil etiladi. Suqrotcha suhbatni tashkil etishda alloma o'quvchilarni "Men faqat hech narsani bilmasligimni bilaman" g'oyasi (tezisi) asosida faoliyat yuritishga undagan. "Suqrotcha suhbat" metodining mohiyati yo'naltiruvchi savollar berish orqali haqiqatni topishga intilishdan iboratdir. Unga ko'ra o'qituvchi (faylasuf) o'quvchida qiziqish, bilishga intilishni uyg'otadigan savoldan foydalanadi, mulohaza yuritish

asosida o'quvchini voqea-hodisalarning mohiyatini idrok etishga undaydi. O'qituvchining mushohadasi ko'pincha ritorik savollarni muhokama qilish bilan to'ldirilib turiladi.

Buyuk Suqrot odatda o'zi asoslagan "bahs-munozara asosida haqiqatni topishga intilish" metodini amalda bevosita qo'llagan. Bahs-munozarani tashkil etish uchun mashhur siyosiy arbob yoki shunchaki taniqli kishilardan birini tanlagan. O'sha davr an'analariga ko'ra mashhur siyosatchi, taniqli kishilar omma oldilarida turli mavzularda nutqlar so'zlashgan. O'z nutqlarini bayon etib bo'lganlaridan so'ng Suqrot ularni bahsga chorlab, ularga nutqning mazmuniga oid savollarni bera boshlagan.

Ulug' allomaning suhbatdoshiga munosabati ham zamonaviy sharoitda yosh o'qituvchilar uchun namuna maktabi bo'la oladi. Alloma savollarni berishdan avval suhbatdoshini olqishlagan. Uning nihoyatda aqlli, dono va bilimdon ekanligini, buni u tomonidan bayon etilgan nutqdan ham bilish mumkinligini bildirgan. SHunday bilimdon inson o'zi tomonidan beriladigan har qanday savolga javob topa olishini ta'kidlab o'tgan.

Buyuk mutafakkir suhbatdoshi bilan bahs-munozaraga kirishar ekan, unga dastlab bir qarashda juda oson, oddiy savollarni bergan. Tabiiyki, suhbatdoshi uning savollariga hech bir qiyinchiliksiz, istar-istamas javob qaytargan. Tegishli javobni olgach, Suqrot avvalgi savolni to'ldiruvchi navbatdagi savolni bergan. Suhbatdoshi yana javob qaytara olish imkoniyatiga ega bo'lgan. Shu tahlitda Suqrot o'z suhbatdoshiga savollar berishni davom ettirib, oxir-oqibatda dastlabki javobga mutlaqo zid javob qaytarilishigacha olib borgan. Bundan nihoyatda jahli chiqqan, suhbatdoshi Suqrot dan savollarga javobni o'zi bilishi yoki bilmasligini so'ragan. Shunda alloma ularga javobni o'zi ham bilmasligini tan olgan. Suqrotning asl maqsadi suhbatdoshdan to'g'ri javobni olish emas, balki haqiqatni topishga intilish, o'z "raqibi"ni fikrlashga undash, o'z qarashlarini qat'iy himoyalashga majburlashdan iborat bo'lgan. Uning bunday yondashuvi allomaga ulkan shon-shuhrat olib kelgan.

"Suqrotcha suhbat" metodi – o'quvchiga yo'naltiruvchi savollar berish orqali uni haqiqatni topishga undovchi, rag'batlantiruvchi metod. Unga ko'ra o'qituvchi (faylasuf) o'quvchida qiziqish, bilishga intilishni uyg'otadigan savoldan foydalanadi, mulohaza yuritish asosida o'quvchini voqea-hodisalarning mohiyatini idrok etishga undaydi. O'qituvchining mulohazasi ko'pincha ritorik savollarni muhokama qilish bilan to'ldirilib turiladi. Suqrotcha suhbatlar bir yoki bir necha o'quvchilar ishtirokida tashkil etiladi. Suqrotcha suhbatni tashkil etishda alloma o'quvchilarni "Men faqat hech narsani bilmasligimni bilaman" g'oyasi (tezisi) asosida faoliyat yuritishga undagan.

So'z bilan (og'zaki) ta'sir ko'rsatish – shaxsga so'z yordamida uning fe'l-atvori, yurish-turishi, muomalasi, atrofdagilarga munosabati, xatti-harakatlari mohiyatini ijobiy va salbiy ekanligini tushuntirish usuli. Xalq pedagogikasida bolaga so'z bilan ta'sir ko'rsatish muhim ahamiyatga ega. Zero, bola bilan muloqotda bo'lish bevosita dialogik xarakter kasb etgan va bunda nutq, so'z ta'siridan samarali foydalanilgan. Xalq pedagogikasida bolaga so'z bilan ta'sir ko'rsatish alohida, ilohiy

ahamiyat kasb etgan bo'lib, u ishonch bildirish, iltimos qilish, maslahat berish, yo'l-yo'riq ko'rsatish, pand-nasihah qilish, niyat bildirish, qasam ichish, iltimos qilish, shama qilish, shukur qilish, iltijo qilish, so'z berish, o'git berish, vasiyat qilish, achinish, tavba qilish, aybiga iqror bo'lish, ta'na qilish, taqiqlash, tahdid qilish, la'natlash, so'kish, jazolash, kaltaklash va b. shakllarda amalga oshirilgan.

T

Tabaqalashtirilgan ta'lim – o'quvchi (talaba)larning shaxsiy layoqatlari, qiziqishlari, qobiliyatlarini aniqlash asosida ularga turli o'zlashtirish darajalari bo'yicha, biroq, DTS va o'quv dasturi talablaridan kam bo'lmagan hajmdagi materiallarni berishga yo'naltiriladigan ta'lim; pedagogik texnologiyalardan biri.

Tafakkur – ijtimoiy voqea-hodisalarning ongda to'laqonli aks etishi, inson aqliy faoliyatining yuksak shakli.

Takrorlash darsi – o'rganilgan mavzular bo'yicha o'zlashtirilgan bilimlarni qayta yodga olish orqali mustahkamlash maqsadini ifodalovchi dars. Bu turdagi darslarda o'qituvchi tomonidan quyidagi pedagogik vazifalar hal qilinadi: tashkiliy masalalarni hal qilish; ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalarni belgilash; muayyan xulosaga kelishga imkon beradigan, bilim va ko'nikmalar uchun muhim negiz bo'ladigan asosiy tushunchalarni takrorlash asosida uyga vazifalarni tekshirish; darsdagi o'quv faoliyati natijalarini baholash (takrorlash natijalarini umumlashtirish); uyga vazifa berish. Takrorlash darslari zarur ma'lumotlarni o'z ichiga olgan mavzu, ma'lum bo'lim, bob asosida tashkil qilinadi.

Takrorlash-umumlashtirish darsi – o'rganilgan bir necha mavzular bo'yicha o'zlashtirilgan bilimlarni qayta yodga olish, mustahkamlash, ular o'rtasidagi aloqadorlik, bog'liqlik asosida umumiy xulosalarga kelish maqsadini ifodalovchi dars. Bu turdagi darslarda o'qituvchi tomonidan quyidagi pedagogik vazifalar hal qilinadi: tashkiliy masalalarni hal qilish; o'qituvchining dars maqsadi va rejasini bayon etuvchi kirish nutqi; o'quvchilar tomonidan jamoaviy yoki individual ravishda umumlashtirish yoki tizimlashtirish xarakteridagi og'zaki yoki yozma topshiriqlarning bajarilishi; bajarilgan ishlarni tekshirish; o'rganilgan material bo'yicha muayyan xulosalarga kelish; dars natijalarini baholash; darsni yakunlash; uyga vazifa berish.

Tahdid – ota-onalar, oilaning katta yoshli a'zolari, o'qituvchilar tomonidan bolalar, o'smirlarning nojo'ya, ijtimoiy axloq me'yorlariga zid hatti-harakatlari, yurish-turishlari, xulq-atvorlari, gap-so'zlari uchun ularning o'nglanishini talab qilish, aks holda muayyan jazoga tortilishi muqarrarligini bildirish orqali qo'rqitish.

Tamoyil (lot. "principium" – boshlang'ich, asos) – muayyan nazariya, fan, dunyoqarash, ijtimoiy-siyosiy tuzilma va h.k.ning asosiy boshlang'ich holati;

faoliyatning yetakchi g'oyalari, asosiy qoidalari.

Tanbeh berish – tarbiya jarayonida ota-onalar, o'qituvchilar, yoshi katta kishilar tomonidan bolalar va o'smirlarning bema'ni qiliqlari, xatti-harakatlari, gap-so'zlarining mohiyatini ularga koyish orqali tushuntirish, bu haqida ularni ogoh etish usuli. Tanbeh berish eng muhim jazo chorasi bo'lib, o'qituvchi o'quvchiga yuzmayuz turib tanbeh beradi va buni kundaligiga yozib qo'yish mumkin. Xalq pedagogikasi g'oyalariga ko'ra tanbeh berishda so'kish va qarg'ashga yo'l qo'ymaslik lozim. Zero, o'zbek xalqi azaldan so'kish yoki qarg'ishning bola ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishini oqilona baholab kelgan. Zamonaviy psixologik tadqiqotlarning natijalari har bir so'z o'zida muayyan darajada quvvat tashishini isbotlagan. Shunga ko'ra aytilish mumkinki, so'kish va qarg'ishda qo'llaniladigan so'zlar o'zida salbiy quvvatni tashishdi va bolaning ruhiyatini jarohatlaydi.

Taqdirlash – bolalar, o'smirlarning xatti-harakatlari, faoliyatlariga berilgan ijobiy baholarga tayangan holda ularni mukofotlash usuli.

Taqiq – ota-onalar, oilaning katta yoshli a'zolari, o'qituvchilar tomonidan nojo'ya, ijtimoiy axloq me'yorlariga zid hatti-harakatlari, yurish-turishlari, xulq-atvorlari, gap-so'zlari uchun bolalar, o'smirlarni ular avval foydalanib kelingan imtiyozlardan mahrum etish.

Taqiqlash – xulq-atvori, xatti-harakatlari, yurish-turish yoki gap-so'zlari qoralangan bolalar, o'smirlarni ular foydalanib kelgan muayyan imtiyozlardan mahrum etish, imtiyozlardan foydalanishni to'xtatib qo'yish usuli.

Tarbiya jarayoni – 1) muayyan, aniq maqsad va ijtimoiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori, dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni; 2) o'qituvchi va o'quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida tashkil etilib, aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayoni. Bu jarayonda tarbiyalanuvchining ongi shakllana boradi, his-tuyg'ulari rivojlanadi, ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan ijtimoiy aloqalarni tashkil etishga xizmat qiladigan xulqiy odatlar hosil bo'ladi. Tarbiya jarayonida bolalar faoliyatini to'g'ri uyushtirish muhim. Bu jarayonda o'quvchining ongigina emas, balki his-tuyg'ularini ham o'stirib borish, unda jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlarini hosil qilish lozim. O'qituvchi tarbiya jarayoniga rahbarlik qiladi.

Tarbiya yaxlit jarayonda amalga oshirilib, uning tarkibiy qismlari ayni bir vaqtda, faoliyatning biror turi asosida namoyon bo'ladi. Mazkur jarayon o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar quyidagilardan iborat: aniq maqsadga yo'naltirilganlik; uzoq muddat davom etishi (tarbiya natijalari tez sur'atda yaqqol ko'zga tashlanmaydi); uzluksizligi (o'quvchilar va o'qituvchining birgalikdagi uzluksiz, tizimli harakatlari); yaxlit, tizimli tashkil etilishi; ikki tomonlama aloqa, qarama-qarshiliklarning mavjud bo'lishi.

Pedagogikada tarbiya jarayonining muvaffaqiyatli kechishi uning maqsadi,

shakllari, metodlari, vositalari, mavjud pedagogik shart-sharoitlar, shaxsning o'zini-o'zi tarbiyalash va qayta tarbiyalash ehtiyojiga egaligiga bog'liqligi ko'rsatiladi. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchi shaxsida ongning shakllanib borishi, his-tuyg'ularning rivojlanishi, ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan ijtimoiy aloqalarni tashkil etishga xizmat qiladigan xulqiy odatlarning hosil bo'lishi kabi o'zgarishlar kuzatiladi. Tarbiya jarayonida uning maqsadi, shakl va metodlari, shaxsning o'zini-o'zi tarbiyalash va qayta tarbiyalash jihatlari muhim o'rin tutadi. Tarbiya mazmuni ijtimoiy tuzum buyurtmasi asosida belgilanib, uning amalga oshishi uchun ma'lum shart-sharoitlarning mavjudligi talab etiladi. Tarbiya jarayonini tashkil etishda, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalarida yuz berayotgan o'zgarishlar, amalga oshirilayotgan islohotlar mohiyatini chuqur anglab yetish talab etiladi. Binobarin, kishilik jamiyati tarixiy taraqqiyotining turli davrlarida shaxs tarbiyasiga yondashuv ham mazmunan, ham shaklan o'zgarib boradi. XXI asr insoniyat tarixidan "kompyuter asri" nomi bilan o'rin oldi. Bu esa shaxsni tarbiyalashga o'ziga xos yondashuvni qaror toptirishni taqozo etadi. Biroq, fan-texnika qanchalik jadal rivojlanib, jamiyat hayotidan muhim joy olib, ishlab chiqarish jarayonlarining tezlashuviga qanchalik samarali ta'sir etmasin, tarbiya nazariyasida shaxsni komil etib tarbiyalash, bu borada Markaziy Osiyo mutafakkirlari, xalq pedagogikasi hamda jahon pedagogikasining ilg'or fikrlariga tayanib ish ko'rish zarur.

Tarbiyaning shaxs kamolotiga ta'siri quyidagilarda ko'rinadi: 1) tarbiya ta'sirida muhit bera olmagan bilim, ma'lumot egallanadi, mehnat va texnik faoliyat bilan bog'liq ko'nikma, malakalar hosil bo'ladi; 2) tarbiya tufayli tug'ma kamchiliklar ham o'zgartirilib, shaxs kamolga yetadi; 3) tarbiya yordamida muhitning salbiy ta'sirini ham yo'qotish mumkin; 4) tarbiya kelajakka qaratilgan maqsadni belgilaydi.

Tarbiya jarayonini texnologiyalashtirish – aniq maqsadga va ijtimoiy g'oyaga asoslanib, o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning tashkiliy-texnologik jihatdan uyushtirilishi.

Tarbiyalash – tarbiya jarayonini muntazam, izchil ravishda tashkil etish orqali bolalar, o'smirlarni ma'naviy-axloqiy, jismoniy va estetik jihatdan kamol (voya)ga yetkazish.

Tarbiyalovchi vaziyat – tabiiy ravishda sodir bo'ladigan yoki sun'iy hosil qilinib, shaxsda u yoki bu ma'naviy-axloqiy sifat, xulq-atvor, ko'nikma, malakalarni shakllantirishga yo'naltiriladigan holat, sharoit.

Tarbiya maqsadi – muayyan o'qituvchi (pedagog, tarbiyachi) tomonidan o'quvchi (talaba, tarbiyalanuvchi)ga hayotiy tajribani uzatish, unda ma'lum ijtimoiy-axloqiy, jismoniy, estetik va b. sifatlarni hosil qilishga oid yetakchi g'oya, muddoa. U ijtimoiy buyurtma asosida belgilanadi. Unda eng oddiy harakatdan tortib, to keng ko'lamli ijtimoiy harakatni tashkil etishdan iborat jarayonning mohiyati yoritiladi. U umumiy va individual xarakter kasb etadi. Tarbiya maqsadi eng oddiy harakatdan

tortib to keng ko'lamli davlat dasturiga muvofiq muayyan maqsadga yo'naltiriladi. Turli zamon va makonda ijtimoiy tarbiya mohiyatan turlicha ifodalab kelingan bo'lib, uning mazmuni ijtimoiy maqsadlardan kelib chiqib asoslangan. Maqsadsiz, ma'lum g'oyani ifoda etmaydigan tarbiya bo'lmaydi. Tarbiya maqsadi asosida uning mazmuni asoslanib, maqsadni amalga oshirishga xizmat qiluvchi metod va usullar aniqlanadi. Tarbiya maqsadini belgilash pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri sanaladi. U umumiy va individual xarakterga ega bo'lishi mumkin. Tarbiya jarayoni umumiy ijtimoiy maqsadni hal etishga yo'naltiriladi va aniq vazifalar tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Shunga ko'ra tarbiya maqsadi tarbiya jarayonini tashkil etishda hal etiladigan vazifalar tizimidir. Tarbiya maqsadining shakllanishida ko'plab obyektiv sabablar yetakchi rol o'ynaydi. Organizmning fiziologik yetilish qonuniyatlari, insonning ruhiy rivojlanishi, falsafiy va pedagogik fikrlar yutug'i, ijtimoiy madaniyat darajasi, milliy mafkura g'oyalari maqsadga umumiy yo'nalish beradi.

Tarbiya mazmuni – ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, kishilik munosabatlari mohiyati va darajasi, jamiyat mafkurasi g'oyalari asosda belgilanib, shaxsning shakllanishiga qo'yiladigan ijtimoiy talablar mohiyati.

Tarbiya metodlari (yun. “methodos” – tadqiqot usuli, yo'li) – tarbiya maqsadiga erishish, tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg'ulari va xulqiga ta'sir etish usullari. Tarbiya metodlari quyidagi turlarga ajratiladi: 1. Shaxs ongini shakllantiruvchi metodlar (hikoya, etik suhbat, tushuntirish, izohlash, ma'ruza, ishontirish, nasihat, yo'riqnoma, munozara, ma'ruza, namuna). 2. Ijtimoiy xulqni shakllantirish metodlari (odatlantirish, mashqlantirish, topshiriq, pedagogik talablar, jamoat fikri, tarbiyalovchi vaziyat). 3. Xulq va faoliyatni rag'batlantirish metodlari (o'z-o'zini tahlil (nazorat) qilish, o'z-o'zini baholash, izohlash, munozara). 4. O'z-o'zini tarbiyalash metodlari (musobaqa, rag'batlantirish, jazolash).

Tarbiya nazariyasi – tarbiyaviy jarayon mazmuni, tamoyillari, qonuniyatlari, uni tashkil etish masalalari, metodikasi, shakllari, metodlari, vositalari, usullari va muammolarini o'rganadigan bo'limi; pedagogika fanining muhim tarkibiy qismi.

Tarbiya (omil sifatida) – ijtimoiy muhitning shaxs rivojlanishiga ta'siri. Bu ta'sir odatda tarbiya (tarbiyaviy imkoniyatga ega ta'lim va tarbiya) ko'rinishida aks etadi. Muhit shaxsni kamolga yetkazadigan sharoitgina bo'lib qolmay, shu bilan birga uning kamoloti darajasini tekshirish, o'rganish obyekti, ayrim holatlarda tarbiya vositasi ham sanaladi. Tarbiyaning shaxs kamolotiga ta'siri quyidagilarda ko'rinadi: 1) tarbiya ta'sirida muhit bera olmagan bilim, ma'lumot egallanadi, mehnat va texnik faoliyat bilan bog'liq ko'nikma va malakalar hosil bo'ladi; 2) tarbiya tufayli tug'ma kamchiliklar ham o'zgartirilib, shaxs kamolga yetadi; 3) tarbiya yordamida muhitning salbiy ta'sirini ham yo'qotish mumkin; 4) tarbiya kelajakka qaratilgan maqsadni belgilaydi.

Biologik omil, muhit va tarbiya ta'sirida shakllanar ekan, shaxs o'zida muayyan qobiliyat, iste'dodlarni namoyon qiladi. Zero, ayrimlar qayd etganidek, qobiliyatli va iste'dodli bo'lishning o'zigina kifoya qilmaydi. Shaxs qobiliyati va iste'dodining ilk

belgilari namoyon bo'lgandayoq ta'lim-tarbiya tarbiyani to'g'ri tashkil etish, tegishli ijtimoiy (ko'p hollarda ijodiy) muhitni hosil qilish, unga sohaga oid bilimlarni izchil berish orqali amaliy ko'nikma, malakalarni hosil qilish mavjud ichki imkoniyatlarni to'la ro'yobga chiqaradi.

Balog'atga yetgach, qaysi sohada mutaxassis sifatida mehnat qilishidan, qanday mutaxassislikni egallashi, injener, o'qituvchi, bastakor, biolog, harbiy bo'lishidan qat'iy nazar ta'lim va tarbiyadan iborat ijtimoiy ta'sir jarayonidan o'tishi zarur. Ijodkor ota-ona boshchilik qiladigan oilada o'z-o'zidan ijodiy muhit yuzaga keladi, qolaversa, tarbiyaviy ta'sir choralari ham o'zida bolalarni ijodiy faollikka rag'batlantirish xususiyatini namoyon qiladi. Natijada balog'atga yetgan bolalar ham ijodiy faoliyatga, ijodga mehrlil bo'lib kamolga yetishadi. Pedagogik amaliyotning ko'rsatishicha, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim davrida bolalarda rasm chizish, qo'shiq kuylash, raqs tushish, texnik ijodkorlik, ba'zilar esa matematika, fizika va b. sohalarga nisbatan katta qiziqish ko'zga tashlanadi. Ota-onalar va o'qituvchilarning ularga nisbatan to'g'ri yondashishlari, zarur sharoitni yaratib berishlari bolalardagi qiziqishning o'tkinchi bo'lmasligi, aksincha, qat'iy maqsad sifatida shakllanishiga yordam beradi. SHu bois maktabgacha va boshlang'ich ta'lim davrida ham bolalarning qiziqishlarining izchil rivojlantirib borish, iste'dodlarini to'la ro'yobga chiqarish uchun ularga bilim beribgina qolmay, qobiliyatli shaxsni tarbiyalashga ham jiddiy e'tibor qaratish talab etiladi. Qobiliyatli, iste'dodli bolalarni tarbiyalash kelgusida ulardan kuchli mutaxassislar yetishib chiqishini kafolatlaydi. Kuchli mutaxassis esa jamiyat ijtimoiy, iqtisodiy yoki madaniy hayotini ravnaq toptirishga, ishlab chiqarish va ijtimoiy sohalarning jadal rivojlanishiga o'z hissalarini qo'shadi. Eng muhimi, irsiyat, ijtimoiy muhit va tarbiya ta'sirida shaxsning individual (xarakteri, fe'l-atvori, dunyoqarashi) va ruhiy xususiyatlari (idrok, xotira, xayol, tafakkur, nutq, sezgi, diqqat, iroda) ham o'sadi. Shaxsni har tomonlama kamol toptirishda uning ruhiyatini to'g'ri shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Tarbiya tamoyillari – tarbiya nazariyasi mazmuni, maqsadi, vazifalari, qonuniyatlari, tarkibiy tuzilmasi, shakl, metod va vositalarining umumiy mohiyatini ifodalovchi asosiy g'oya, yetakchi qoida, boshlang'ich asoslar. Tarbiya jarayoni quyidagi tamoyillar asosida tashkil etiladi: tarbiya maqsadining aniqligi; bolalar va kattalarning birgalikdagi faoliyati; ixtiyoriylik; yo'naltirilganlik; o'z-o'zini anglash; jamoaviylik; insonparvarlik; ilmiylik; pedagogik jarayonning hayot va amaliyot bilan bog'liqligi; izchillik, uzluksizlik, tizimlilik; ko'rsatmalilik; estetik g'oyalar ustuvorligi.

Tarbiya tamoyillari quyidagi mazmunga ega: 1. Tarbiya maqsadining aniqligi. O'zR mustaqilligining dastlabki yillaridayoq respublikada amalga oshirilishi ko'zda tutilayotgan tarbiya maqsadi aniq belgilab olindi. O'zRning "Ta'lim to'g'risida"gi va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to'g'risida"gi Qonunlari g'oyalariga ko'ra ijtimoiy tarbiyaning asosiy maqsadi – erkin, ijodkor, mustaqil fikr egasi bo'lgan komil inson va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iborat. 2. Bolalar va kattalarning birgalikdagi faoliyati. O'qituvchi (tarbiyachi) tomonidan milliy va umuminsoniy qadriyatlarining to'g'ri anglanishi tarbiya jarayonida o'quvchi faolligini ta'minlashga yordam beradi. 3. Ixtiyoriylik. Tarbiyalanuvchilarning iroda

erkinligisiz tarbiya g'oyalari mohiyatini qaror toptirish mumkin emas. Tarbiya jarayoni oqilona tashkil etilsa, bir vaqtning o'zida o'quvchi va o'qituvchi ma'naviyatini boyitishga xizmat qiladi. 4. Yo'naltirilganligi. Mazkur g'oya ta'lim muassasasi amaliyotining markaziy nuqtasida tarbiyaviy ishlar dasturi, tadbirlar, ularning shakl, metod va vositalari emas, balki o'quvchi turganligini anglatishga xizmat qiladi. Shuningdek, yo'naltirilganlik tarbiya jarayonining shaxsga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglatish, bilim, ko'nikma va malakalar birligi asosida har tomonlama shakllanishi uchun xizmat qilishini ham anglatadi. 5. O'z-o'zini anglash. Tarbiya insonda e'tiqod, demokratik qarashlar va hayotiy pozitsiyaning shakllanishiga olib keladi. Tarbiya mazmunining eng muhim unsurlaridan biri – insonning hayotiy o'z-o'zini anglashi, o'z shaxsiy hayoti va faoliyatining subyektif sifatida e'tirof etilishi bilan tavsiflanadi. 6. Jamoaviylik. Tarbiyaviy ishlar mazmunida jamoaga nisbatan ijobiy munosabatni qaror toptirish yotadi. Jamoa yordamida shaxs kamoloti ta'minlanadi, unda moddiy borliqni anglash, insonparvarlik va o'zaro hamkorlik tuyg'ulariga ega bo'lishi uchun zarur sharoit yaratiladi. 7. Insonparvarlik. Tamoyil tarbiya jarayonida o'quvchi shaxsini hurmat qilish, uning qiziqish, xohish-istaklarini tushuna olish zarurligini ifodalaydi. 8. Ilmiylik. Tarbiya jarayonining mazmuni, shakl, metod va vositalarining zamonaviy fan va texnika darajasiga muvofiq kelishini ifodalaydi. 9. Pedagogik jarayonning hayot va amaliyot bilan bog'liqligi. Mazkur tamoyil o'zida o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilayotgan nazariy bilimlarning hayotiy voqeliklarga asoslanishi, amaliyot bilan bevosita bog'liqligini ta'minlash maqsadga muvofiqligini yoritadi. 10. Izchillik, uzluksizlik va tizimlilik. Ushbu tamoyil tarbiya jarayonida o'quvchilar tomonidan avval o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma, malaka, ma'naviy-axloqiy sifatlarning mustahkamlanishi, yanada rivojlantirilishi va takomillashtirilishini ham anglatadi. 11. Ko'rsatmalilik. Mazkur tamoyil negizida aqliy bilish va borliqni hissiy qabul qilishning o'zaro bog'liqligi aks etadi. 12. Estetik g'oyalarning ustuvorligi. Mazkur tamoyil o'quvchilarda tabiiy va ijtimoiy borliqqa estetik munosabatni shakllantirishga xizmat qiladigan ta'lim va tarbiyani ma'naviy-axloqiy sifatlarga egalikning asosi sifatida qabul qilinishini ifodalaydi.

Tarbiya texnologiyasi – aniq tarbiyaviy maqsadga erishish yo'lida ilmiy-metodik jihatdan samarali tanlangan usul, metodika bo'yicha o'qituvchi va o'quvchilar (tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar) o'rtasidagi o'zaro hamkorlik faoliyatining barcha tarkibiy qismlari puxta asoslangan pedagogik jarayon tartibi, tizimi. Bu turdagi texnologiya tarbiyaviy faoliyatni mahorat darajasiga ko'tarishga yordam beradi. Tizim ko'zda tutilgan natija va sifatni kafolatlaydi. Yosh avlodni voyaga yetkazish, unda ijobiy sifatlarni hosil qilishga yo'naltirilgan faoliyat mazmunini yorituvchi tarbiya texnologiyasi o'zida loyiha ko'rinishida aks etuvchi taxminiy g'oya (faraz)ni ifodalaydi. Tarbiya texnologiyasi bosqichma-bosqich, qadam-baqadam tashkil etiladigan pedagogik faoliyatning tarkibiy tuzilmasini to'liq yoritishga xizmat qiladi. Har bir bosqich ma'lum tarbiyaviy vaziyatlar sifatida namoyon bo'ladi.

Ta'lim texnologiyasi kabi tarbiya texnologiyasi ham o'zida ma'lum belgilarni namoyon qiladi. Ular quyidagilardir: 1. Tarbiyaviy maqsadning qo'yilishi. 2. Pedagogik

shart-sharoitlarni yaratish. 3. Pedagogning yuqori darajadagi mahorati, faolligi, ijodkorligi va tashabbuskorligi. 4. Shaxsning tarbiyalanganlik darajasini oldindan baholash. 5. Qaytar aloqa. 6. Xolis nazorat. 7. Pedagog va tarbiyalanuvchilarning hamkorlikdagi faoliyati. 8. Natijaga ko'ra vaziyatni qayta baholash. 9. Yanada samarali metod, usul va vositalarni qo'llash chora-tadbirlarini belgilash. 10. Tarbiyaviy texnologiya xarakterining tarbiyalanuvchilar shaxsiga bo'lgan munosabatga bog'liqligi.

Tarbiya texnologiyasini ishlab chiqishda tarbiyaviy tadbirlarning texnologik algoritmi muhim ahamiyatga ega. Texnologik algoritmlar o'z ichiga quyidagilarni oladi: tarbiyaviy tadbir maqsadini aniqlashtirish; tarbiyaviy tadbir mazmunini asoslash; tarbiyaviy tadbirni tashkillashtirish; tarbiyaviy tadbirni o'tkazish; tarbiyaviy tadbir natijalarini tahlil qilish.

Tarbiya texnologiyasiga muvofiq tadbir natijalarini tahlil qilishda pedagogik faoliyat quyidagi shakllarda aks etadi: 1) monitoring (tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etilishini kuzatish, natijalarni baholash va istiqbolni bashoratlash); 2) korreksiya (tarbiyaviy tadbirlarda qo'llanilgan uslub va usullarning samaradorligini tahlil qilish asosida kamchiliklarini qisman yoki to'liq tuzatish); 3) refleksiya (pedagog tomonidan tarbiyalanuvchilar xatti-harakatlari, dunyoqarashi, qadriyatlari, qiziqishlari, fikrlashlari, idroki, qarorlar qabul qilishi, hissiy ta'sirlanishi, ularni rag'batlantiruvchi omillar mohiyatining anglab yetilishi asosida tarbiyaviy tadbirlarni yanada samarali tashkil etish chora-tadbirlarini belgilash).

Tarbiyaviy jarayonda pedagogning avtoritar boshqaruvi faoliyat muvaffaqiyatsizligiga olib kelsa, demokratik boshqaruv yutuqlar kafolati hisoblanadi.

Tarbiya texnologiyasining tarkibiy qismlari – tarbiya texnologiyalarining tarkibiy tuzilmasida muhim o'rin egallagan elementlar, bo'laklar. Ijtimoiy tarbiya jarayonining mohiyati, qonuniyatlari hamda o'ziga xos jihatlari xususidagi mavjud nazariy va amaliy g'oyalarga, pedagogik bilimlarga tayangan holda tarbiya texnologiyasining tarkibiy qismlarini quyidagicha belgilash mumkin: 1) tarbiya jarayonining umumiy loyihasi; 2) tarbiyani tashkil etishga bo'lgan ijtimoiy ehtiyoj (rag'bat); 3) tarbiya maqsadi; 4) tarbiya mazmuni (shakl, metod, usul va texnik vositalar); 5) o'qituvchi (tarbiyachi) faoliyati; 6) o'quvchi (tarbiyalanuvchi) faoliyati; 7) tarbiya samarasi (natija).

Tarbiya usullari – shaxsning qarashlari, motivlari, harakatlarini o'zgartirish maqsadida uning xulqiga va pozitsiyasiga tashqi pedagogik ta'sir ko'rsatish xususiyatga ega xatti-harakatlar majmui. Ular yordamida shaxsning qarashlari, motivlari, harakatlarini o'zgartirish orqali uning xulqi, pozitsiyasiga tashqi ta'sir ko'rsatiladi. Shuni ham aytib o'tish kerakki, har qanday tashqi ta'sir ham tarbiya jarayonida ijodiy o'zgarishlarning sodir bo'lishiga xizmat qilmaydi. Qachonki, tarbiyaviy xarakterga ega tashqi ta'sir tarbiyalanuvchi (o'quvchi) shaxsining ichki intilishlari bilan o'zaro mos kelsagina, uning uchun ahamiyat kasb etadi.

Keng ommalashgan tarbiya usullari quyidagilardir: 1) ijobiy vaziyatni yanada mustahkamlovchi tarbiya usullari; 2) salbiy vaziyatni yanada kuchaytiruvchi tarbiya usullari; 3) tarbiyalanuvchida ishonch hosil qiluvchi tarbiya usullari.

Ijobiy vaziyatni yanada mustahkamlovchi tarbiya usullari tarbiyalanuvchi va tarbiyachi (ota-ona, o'qituvchi, mas'ul shaxs)lar o'rtasidagi munosabatning yaxshilanishini ta'minlaydi. Bu turdagi tarbiya usullari sifatida tarbiyalanuvchi bilan birgalikda ma'lum faoliyatni tashkil etish (o'yinchoqlarni birga yig'ishtirish, bolaga uning uchun murakkab sanalgan ishni bajarishda ko'maklashish, bolani o'ylantirayotgan muammolar bilan qiziqish, unga katta ishonch bildirib, muayyan topshiriq berish) mumkin. Bu jarayonda bolaning ko'nglini ko'taradigan, unda o'ziga nisbatan ishonchni hosil qildiradigan jumlar ("Balli!", "Barakalla!", "Yashavor!", "Juda zo'r! Men senga ishongandim!", "Bilaman, sen buni uddalaysan!", "O'ylaymanki, bu sen uchun qiyin emas!", "Bu ishni birgalikda bajarsak qanday bo'larkin?!" kabilar)ni ham qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Salbiy vaziyatni yanada kuchaytiruvchi tarbiya usullari tarbiyalanuvchi va tarbiyachilar o'rtasidagi shunday ham yomon, salbiy munosabatni yanada yomonlashtiradi. Bu kabi tarbiya usullari sirasida tarbiyalanuvchini uning salbiy xatti-harakatlari uchun koyish, unga do'q-po'pisa qilish, jazolash kabilar keng qo'llaniladi. Ko'pchilik ota-onalar ijobiy va salbiy vaziyatlarni kuchaytiruvchi tarbiya usullaridan ketma-ket foydalanadi. Tarbiya usullarini samarali qo'llashda eng muhimi – vaziyatni to'g'ri baholay olish, bola holatini tushunishga harakat qilish sanaladi. Imkon qadar salbiy vaziyatni yanada kuchaytiradigan tarbiya usullaridan foydalanilmagan ma'qul. Chunki, bu kabi usullar bolani ota-ona, o'qituvchilardan uzoqlashtiradi. Bordi-yu, bola salbiy harakatlarni sodir etganda ham unga o'z xatolarini anglashga imkon berish, ulardan to'g'ri xulosa chiqarib olishini ta'minlash pedagogik jihatdan to'g'ri yondashuv hisoblanadi.

Ayrim ota-onalar bolalarni tarbiyalashda salbiy vaziyatni kuchaytiruvchi tarbiya usullarini qo'llashda jazolovchi aniq bir vositalarni: xona burchagi, "jazolovchi stul" yoki bola yolg'iz qoldiriladigan (yo'lakdagi yoki hovlidagi) joyni belgilab oladi. Bu yerda bola yolg'iz qolib o'z xatolari, kamchiliklari to'g'risida o'ylab oladi. Jazo "joyi"dan ozod qilingach, bola o'z kamchiliklarini, salbiy xatti-harakatlarini to'g'rilashga va'da beradi. Yana bir boshqa guruhda ota-onalar esa bolaning salbiy xatti-harakatlari uchun jazo maqsadida jarimalardan foydalanadi. Bolaning noto'g'ri xatti-harakatlari uchun qo'llaniladigan jarimalar – multfilmlarni ko'rish, shirinliklarni iste'mol qilish, kompyuter o'yinlarini o'ynamaslik uchun taqiq bo'lishi mumkin.

Tarbiyalanuvchida ishonch hosil qiluvchi tarbiya usullari shaxsni ishontiradigan suhbatlar sanaladi. Bu usulni qo'llash uchun tarbiyalanuvchilar yoshini chegaralab bo'lmaydi, aksincha, bu kabi suhbatlar barcha yoshdagi balog'atga yetmaganlar uchun birdek samarali bo'ladi. Ishonch hosil qiladigan suhbatlarning bolani o'z xatti-harakatlari mohiyatini tushuntirishga, ular yuzasidan izoh berishga undash uchun xizmat qilishi muhim ahamiyatga ega. Qolaversa, ota-onalar, o'qituvchilarning kichik yoshdagi bolalar bilan suhbatlashishda "Mening o'ylashimcha, bu ishing to'g'ri emas, u haqida o'zing nima deysan?", "Ayt-chi, seningcha, shu ishing to'g'rimi?", "Agar bordi-yu, shu ishni men qilgan bo'lsam, sen nima degan bo'larding?", "Agar Komil bunday qilganida sen xafa bo'lmagan bo'larmiding?" kabi savollar asosida bolani o'z xatti-harakatlari yuzasidan o'ylab ko'rishga undash maqsadga muvofiqdir. Bu o'rinda bolaga shaxsiy harakatlarining mazmunini anglatish bilan birga, to'g'ri xatti-harakat qanday bo'lishini tushuntirish, buning natijasida atrofdagilarning

qanchalik xursand bo'lishlarini aytib o'tish maqsadga muvofiqdir. Bunday suhbatlar hech qachon samarasiz bo'lmaydi. Biroq, suhbatlashish chog'ida bolaga zo'rlik qilinsa, bu haqidagi ma'lumotlar bolaning miyasida uzoq vaqt saqlanib qoladi. Hatto bir necha yillar o'tgandan keyin ham bola bu haqida o'ylaydi.

K.D.Ushinskiyning fikriga ko'ra, o'quvchilarda shaxsiy sifatlarni hosil qilish jarayonida pedagogik faoliyatni quyidagicha tashkil etish tarbiyalovchi xarakterga ega usullardan samarali foydalanish imkoniyatini yaratadi: 1) tarbiya vazifalarini aniqlashtirish va o'quvchilarda u yoki bu faoliyat turiga nisbatan ehtiyojni yuzaga keltirish; 2) faoliyat usullarini yoritish va ularni tegishli bilimlar bilan qurollantirish (ongni rivojlantirish); 3) qo'yilgan vazifalarni hal qilish bo'yicha amaliy harakatlarni tashkil etish; 4) namoyish qilingan harakatlarning o'quvchilar tomonidan dastlabki qabul qilinishini tashkillashtirish (harakatlar namunasi orqali); 5) faoliyat va xulq-atvor usullarini takomillashtirish va mustahkamlash bo'yicha mashqlarning izchil bajarilishini ta'minlash; 6) o'quvchilarga mashqlarni takomillashtirish yuzasidan talablar qo'yish; 7) o'quvchilarni ogohlantirish va ularning xulq-atvorlarini nazorat qilish.

Tarbiyaviy ta'sir – ijtimoiy subyektlar (ota-ona, yoshi katta shaxs, o'qituvchi hamda tengdoshlar) tomonidan shaxsiy ibrat ko'rsatish orqali bevosita yoki bilvosita shaxsning ongi, xulq-atvori, yurish-turishi, mulomalasiga ta'sir qilish. Mohiyatiga ko'ra tarbiyaviy ta'sir ijobiy yoki salbiy xarakterga ega bo'ladi. Pedagogik jarayonda o'quvchi (talaba)larda ijtimoiy ong, dunyoqarash va ijobiy sifatlarni shakllantirishda ijobiy xarakterga ega tarbiyaviy ta'sirlardan foydalanishga e'tibor qaratiladi.

Tarbiya vositalari – tarbiya jarayonining ta'sirchanligini oshirish maqsadida qo'llaniladigan moddiy buyumlar, narsalar, ma'naviy omillar, faoliyat (o'yin, o'qish, mehnat, muloqot), hissiy yondashuv ko'rinishi. Bu kabi vositalar tarbiyaviy xatti-harakatlarni tashkil etishda qo'llaniladigan moddiy buyumlar, narsalar, faoliyat (o'yin, o'qish, mehnat, muloqot), hissiy yondashuv (nutq, his-hayajon, quvonish, g'azablanish va b.) ko'rinishlaridir. Tarbiyaning rag'batlantiruvchi vositalari: maqtov so'zlarini bayon qilish, rahmatnoma bildirish, mukofotlash kabilar bo'lsa, jazolovchi vositalari – koyish, tanqid qilish, tanbeh berishda ishlatiladigan so'zlar, og'zaki hayfsan berish, yig'ilishda muhokama qilish, boshqa sinfga yoki maktabga o'tkazish, mas'ul organ qaroriga ko'ra ta'lim muassasasidan haydash, axloq tuzatish muassasalariga yuborish kabilar sanaladi. Oila va ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonni tashkil etishda quyidagi tarbiya vositalaridan keng foydalaniladi: davlat ramzlari; milliy qadriyatlarning namunalari; hayotiy misollar; oila yoki o'quvchilar jamoasi uchun qadrlil bo'lgan moddiy buyumlar; oilaviy yoki jamoaviy an'analar; shaxs ibrati; qahramonlik, insoniylik, mehr-oqibat, insoniy muhabbat, o'zaro oqibat, haqiqat uchun kurashish to'g'risida hikoya qiluvchi badiiy asarlar; o'quvchilarning estetik didini boyituvchi san'at namunalari; o'rinli aytilgan so'z (nutq); hissiy yondashuv; samimiy munosabat; yuksak ishonch; jamoa birligi; jamoa a'zolarining o'zaro yordami; ommaviy axborot vositalari tomonidan e'lon qilingan xabarlar; tarixiy voqelik; qahramonlik namunalari; vatanparvarlik ruhidagi qo'shiqlar, kinofilmlar, teatr tomoshalari va h.k.

Tarix (o'quv fani sifatida) – kishilik jamiyatining rivojlanishi, muayyan davlatlar taraqqiyoti bosqichlarini tadqiq etadigan fan.

Targ'ibot – tarbiyaviy jarayonda ota-onalar, o'qituvchilar, katta yoshli kishilar tomonidan muayyan g'oya, qarashni bolalar, o'smirlarning ongiga singdirishga qaratilgan amaliy harakatlar.

Tasvirlash metodi – narsa, hodisa, jarayonlarni ularning ramziy ko'rinishlari – chizma, portret, rasm, fotosurat, yassi modellar va b. yordamida ko'rsatish usuli.

Tavba – tarbiya jarayonida bolalar, o'smirlarning ular tomonidan sodir etilgan nojo'ya, ijtimoiy axloq me'yorlariga zid hatti-harakatlari, yurish-turishlari, xulq-atvorlari, gap-so'zlari uchun olingan jazodan so'ng yoki ularning noto'g'ri ekanligini tushunganlaridan keyin qilmishlaridan pushaymon bo'lib, ularni qayta takrorlamaslikka ahd qilib bergan va'dalari, uzrlari.

Tayanch o'quv rejasi – DTSning tashkiliy qismi hisoblanuvchi asosiy me'yoriy hujjat. U namunaviy va amaliy o'quv rejalarini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Tayanch o'quv rejasi Respublika Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Ta'lim innovatsiyalari – ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar.

Ta'lim jarayoni – aniq maqsad asosida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida tashkil etilib, ilmiy bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltiriladigan pedagogik jarayon. Uni tashkil etish o'quvchilarga ilmiy bilimlarni berish maqsadida o'qituvchi tomonidan pedagogik faoliyatni tashkiliy-metodik jihatdan uyushtirilishidir. Ta'lim jarayoni: ta'lim berish; tarbiyalash; rivojlantirish kabi funksiyalarni bajaradi.

Mazkur jarayonning ta'lim berish funksiyasi o'quvchilarga ilmiy bilimlarni berish, ularni tabiiy va ijtimoiy borliq, shaxslararo munosabatlar, shaxsning rivojlanish qonuniyati mohiyatini anglatuvchi ma'lumotlar bilan tanishtirish orqali ularda mavjud bilimlarni amaliyotga tatbiq etish ko'nikma, malakalarini shakllantirishdan iborat.

Ta'lim jarayonining tarbiyalash funksiyasi bu jarayonida o'quvchilarning ongini rivojlantirish asosida ularda yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni, faoliyat ko'nikma, malakalarini shakllantirish, ularni ijtimoiy hayotga samarali tayyorlashni bildiradi. Turli ijtimoiy tuzum va sharoitda ham ta'limning tarbiyalash funksiyasi yaqqol namoyon bo'lib kelgan.

Ushbu jarayonning rivojlantiruvchi funksiyasi ta'lim jarayonida o'quvchilar tomonidan ilmiy bilimlarning samarali o'zlashtirilishi, ong va dunyoqarashning shakllanishi uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratish asosida ular shaxsining rivojlanishiga erishishni ifodalaydi.

Ta'lim jarayonidagi nazorat – o'quvchining bilim, ko'nikma, malakalari darajasini aniqlash, o'lchash va baholashga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat turi. Ko'p holatlarda aniqlash va o'lchash tekshirish ham deb ataladi.

Ta'lim jarayonidagi tekshirish – didaktik vazifasi o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida teskari aloqani ta'minlash, pedagog tomonidan o'quvchilarning o'quv materialini o'zlashtirishlari haqidagi obyektiv axborotni olish, bilimlarni samarali o'zlashtirishdagi kamchilik, nuqsonlarni o'z vaqtida aniqlashdan iborat bo'lgan nazorat turi. U quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi: 1. O'quvchilarning bilim darajasini oldindan aniqlash (odatda, u o'quv yili boshida o'quvchilarning avvalgi o'quv yilida o'zlashtirgan bilimlari darajasini aniqlash maqsadida o'tkaziladi). 2. Har bir mavzuni o'zlashtirish jarayonidagi joriy tekshirish (joriy tekshirish o'quvchilar tomonidan o'quv dasturida belgilangan ayrim alohida elementlarni o'zlashtirish darajasini tashxislash imkonini beradi; mazkur tekshirishning asosiy vazifasi alohida olingan muayyan vaziyatni o'rganishdan iborat). 3. Oraliq tekshirish (u o'quvchilarning o'quv materialining muayyan bob yoki bo'limlari bo'yicha o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malakalari darajasini aniqlash, baholash shakli bo'lib, o'quvchilar mazkur jarayonda yangi mavzuni o'rganish bilan birga avval o'zlashtirilganlarini takrorlaydi; takroriy tekshirish bilimlarni mustahkamlashga ko'maklashadi, biroq, o'quv ishlari bosqichini tavsiflash, bilimlarning mustahkamlik darajasini tashxislash imkonini bermaydi). 4. O'quvchilarning bilim, ko'nikma, malakalarini yaxlit bo'lim yoki kursning alohida mavzusi bo'yicha davriy tekshirish (uni tashkil etishdan ko'zlangan maqsad kursning turli qismlarida o'rganilgan o'quv materialining strukturaviy elementlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarga ko'ra o'zlashtirish sifatini tashxislashdan iborat; davriy tekshirishning asosiy vazifasi mavjud bilimlarni tizimlashtirish va umumlashtirishdir). 5. Ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma, malakalarni yakuniy tekshirish va hisobga olish (o'zlashtirishga oid yakuniy hisob har bir chorakda va o'quv yili oxirida o'tkaziladi). O'quvchilarning bilim, ko'nikma, malakalarini tekshirish natijalari baho (ballar)da ifodalanadi.

Ta'lim jarayonida hisobga olish – ta'limning muayyan davrida o'quvchilar va o'qituvchi faoliyatini umumlashtirish, xulosalashga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat. O'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilimlarni hisobga olishda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim: 1) o'quv dasturi asosida mavzu yoki bo'limni o'rganishda o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malakalarini har tomonlama nazorat qilish; 2) har bir yakunlangan mavzu bo'yicha o'quvchilarning faoliyati to'g'risida xulosa chiqarish; 3) o'rtacha arifmetik ma'lumotlarga tayangan holdagina o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini baholamaslik; 4) o'quvchilarning mavjud bilimlariga aniq, batafsil ma'lumot (tavsif) berish uchun ularning bir necha o'quv yilidagi statistik o'zlashtirish ma'lumotlarga asoslanib tahlil etish.

Ta'lim jarayonini loyihalash – 1) pedagogik faoliyat ko'rinishi bo'lib, u ta'lim jarayonining texnologik tuzilma hamda o'qitish natijasini kafolatlovchi metod va vositalar yig'indisiga egaligi bilan tavsiflanadi; 2) alohida olingan ta'lim jarayonini

samarali tashkil etish uchun barcha omillarni inobatga olgan holda uning loyihasi (sxemasi)ni ishlab chiqish. Ta'lim jarayonini loyihalash muayyan tamoyillar asosida amalga oshiriladi. Ular: 1. Markazlashtirish tamoyili. 2. Refleksivlik tamoyili. 3. Natijaviylik tamoyili. 4. Ko'p omillilik tamoyili. 5. O'quvchi shaxsini ta'lim jarayoniga moslashtirish tamoyili. 6. Ta'limda tabiiy rivojlanish va ijtimoiylashuv tamoyili.

Ta'lim jarayonini tashkil etish – o'qituvchi tomonidan ta'lim jarayonining aniq maqsad asosida tashkiliy jihatdan uyushtirilishi. Bunga ko'ra o'qituvchi ta'lim jarayonini tashkil etishni rejalashtirishda tavqimiy-mavzuli yoki darslar rejalarini tuzishga e'tibor qaratadi. O'qituvchining ta'lim jarayonini tashkil etishdagi roli o'quvchilar oldiga o'quv masalalarini qo'yish, ularning samarali bajarilishi uchun zarur sharoitni yaratishdan iborat. Ta'lim jarayonida o'quvchilar faoliyatini boshqarishda o'qituvchi uni to'g'ri yo'naltira olishi zarur. Ta'lim jarayonida o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish ular faoliyatining maqsadga muvofiq, samarali tashkil etilishini ta'minlaydi. Ta'lim jarayoni bo'yicha natijalarni baholash va tahlil qilishda o'qituvchi ta'lim jarayonining qanday kechganligini bilish, yutuqlar omillarini o'rganish, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni bartaraf etish choralarini belgilashga e'tibor qaratishi lozim.

Ta'lim konsepsiyalari (lot. “conception” – to'plash, birlashtirish, tizim, ibora) – uzluksiz ta'lim tizimining turli bosqichlarida ta'lim muassasalari faoliyatining yo'nalishi, maqsadi, vazifalari, mazmuni va istiqbolini yorituvchi yaxlit qarashlar tizimi.

Ta'lim maqsadi – muayyan o'quv materialini bo'yicha o'qituvchi (pedagog) tomonidan o'quvchi (talaba)ga bilimlarni berish, ta'limning aniq yo'nalishini belgilab beruvchi yetakchi g'oya, muddoa.

Ta'lim mazmuni – DTSga asoslangan ma'lum sharoitda muayyan fanlar bo'yicha o'zlashtirilishi nazarda tutilgan ilmiy bilimlar, shaxsning aqliy va jismoniy qobiliyatini har tomonlama rivojlantirish, dunyoqarashi, odobi, xulqi, ijtimoiy hayot va mehnatga tayyorlik darajasini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon mohiyati. Zamonaviy sharoitda ta'lim mazmuni insoniylashtirish, insonparvarlashtirish, ko'p bosqichlikka asoslanish, axborotlashtirish, integratsiyalash, amaliylashtirish, standartlash, individuallashtirish, uzluksizlik va sh.k. tamoyillarga asoslanadi. Ta'lim mazmuni DTS, o'quv rejalarini va o'quv dasturlarini mazmunida aks etadi. Ta'lim mazmuni o'quv adabiyotlarida loyihalashtiriladi.

Ta'lim mazmunining ko'p bosqichlilik – ta'limning har bir bosqichida o'quvchining imkoniyat va qiziqishlariga mos keladigan bilim darajasiga erishish, mazmunan bir-birini to'ldirish, boyitish va mustahkamlash imkoniyatining yaratilishini ifodalovchi holat.

Ta'lim menejmenti (jarayon sifatida) – 1) mavjud minimal imkoniyatlardan

maksimal natijalarga erishish maqsadida muayyan xodim yoki guruhga ta'sir etish, ular bilan hamkorlik qilish jarayoni; (fan sifatida) – 2) ta'lim muassasasi faoliyatini samarali tashkil etish va oqilona boshqarish masalalarini tadqiq qiladi. Ta'lim menejmenti o'zida quyidagi xususiyatlarni aks ettiradi: “maqsadga muvofiqlik” so'zi bilan aniqlanadigan ma'naviy o'lchovga egalik; fan va san'at uyg'unligi (insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar)ni ifodalash; shaxs, davlat va jamiyat manfaatlarining o'zaro dialektik birligini aks ettirish; ta'limni boshqarishda jamoatchilikning faol qatnashuvini ta'minlash.

Ta'lim muassasalarini boshqarishda muassasa kengashi, pedagogik Kengash, direktor boshqaradigan majlis, direktor o'rinbosarlarining majlislari, tezkor yig'ilishlar, metodik seminarlar muhim o'rin tutadi.

Ta'lim metodikasi – ma'lum maqsadga yo'naltirilgan ta'limiy harakatlarni amalga oshirish chora-tadbiri; ta'lim jarayonida real qo'llaniladigan usul va vositalar mohiyati, ahamiyati, amaliy qiymati, texnik jihatlarini ochib berish algoritmi.

Ta'lim metodi (qad. yun. “μέθοδος” – yo'l) – o'qituvchi va o'quvchilarning o'quv jarayonining majmuaviy vazifalarini yechishga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyat usuli. Bu turdagi metodning asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat: rag'batlantirish; rivojlantirish; tashkil etish; o'qitish; tarbiyalash. Ta'lim metodlarini uch guruhga ajratish mumkin, ular: I. O'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish metodlari. Bu guruh metodlari ham bir necha guruhga ajratiladi: 1. O'quv materialini bayon etuvchi manbaga ko'ra – og'zaki, ko'rsatmali va amaliy metodlar. 2. O'quv-anglash faoliyatining xarakteri bo'yicha – mahsuldor tushuntirish-ko'rgazmali, izlanuvchan, tadqiqot va muammoli metodlar. 3. O'quv materialini bayon etilishi va qabul qilish mantig'iga ko'ra – induktiv va deduktiv metodlar (qarang: *induksiya*; *deduksiya*). II. O'quv-bilish faoliyatining samaradorligini nazorat qilish metodlari – og'zaki, yozma tekshirishlar va bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlashtirish natijalarini mustaqil tekshirish metodlari. III. O'quv-bilish faoliyatini rag'batlantirish metodlari – motivatsiya, mas'uliyat, burch hissi, bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishga qiziqish va sh.k.ning shakllanishini rag'batlantiruvchi metodlar.

Ta'lim metodlarini guruhlashtirishga nisbatan bir necha mualliflik yondashuvlari ham mavjud. M: I.Lerner va M.N.Skatnlar ta'lim metodlarini quyidagicha guruhlashtiradi: I. Ta'limning uncha mustaqil bo'lmagan (passiv) metodlari: 1. Tushuntirish-ko'rgazmali metod (hikoya, ma'ruza, suhbat va b.). Bunga bilimlarni o'zlashtirish “idrok + xotira” omili asosida o'zlashtiriladi. 2. Reproduktiv metodi (qayta yodga tushirish; mashqlar). Unga ko'ra bilimlar “xotira + idrok” omili asosida qabul qilinadi. 3. O'quv materialini muammoli bayon qilish metodlari (muammoli ma'ruza). Bunga ko'ra bilimlar “xotira + idrok + tafakkur” tizimi asosida o'rganiladi. II. Ta'limning faol metodlari: 1. Qisman izlanuvchan metod (seminar, muammoli seminar). Bunda mantiqiy fikrlash yetakchi o'rin tutadi. 2. Tadqiqotchilik metodi (referat, ma'ruza, kurs va diplom loyihalarini tayyorlash). Unga ko'ra bilimlarni o'zlashtirishda mantiqiy va ijodiy fikrlash ustuvor ahamiyat kasb etadi.

M.I.Maxmudov esa ta'lim metodlarini quyidagicha guruhlash taklifini ilgari

suradi: I. Ta'lim berish metodlar: 1. Axborot-xabar beruvchi metodlar. 2. Tushuntirishga asoslangan metodlar. 3. Ko'rsatma beruvchi-amaliy metodlar. 4. Tushunirish asosida qiziqish uyg'otuvchi metodlar. 5. Qiziqish uyg'otuvchi metodlar. II. Ta'lim olish metodlari: 1. Bajaruvchi metodlar. 2. Qayta yodga tushirish metodlari. 3. Mahsuldor-amaliy metodlar. 4. Qisman izlanuvchan metodlar. Tadqiqotchilik metodlari.

O'qitish amaliyotida ta'lim metodlarini tanlash muhim ahamiyatga ega. Ta'lim metodlarini tanlashga nisbatan quyidagi talablar qo'yiladi: ta'lim metodlarining didaktik, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarni amalga oshirishga yo'naltirilganligi; ularning ilmiy asosga egaligi; mazkur metodlar imkoniyatlarining o'quvchilarni psixologik-pedagogik rivojlantirish imkoniyatlariga mosligi; ta'lim metodlarining kutilgan natijalarni kafolatlay olishi, bu metodlarning o'quvchilar tomonidan o'quv materialini puxta o'zlashtirishga yo'naltirilganligi; pedagog faoliyatida innovatsion metodlarni qo'llay olishning zarurligi.

Ta'lim metodlarini tanlashda quyidagi shartlar inobatga olinishi lozim: zamonaviy didaktikaning yetakchi g'oyalari, ta'lim, tarbiya, rivojlantirishning umumiy va xususiy maqsadlari; o'rganilayotgan fan mazmuni va metodlari, mavzularining o'ziga xosligi; xususiy fanlar metodikasining o'ziga xosligi, umumdidaktik metodlarni saralashga qo'yiluvchi talablarning o'zaro aloqadorligi; muayyan dars materialining maqsadi, mazmuni va vazifalari; u yoki bu mavzuni o'rganishga ajratilgan vaqt; o'quvchilarning yosh, psixologik xususiyati, bilish imkoniyatlari va darajasi; o'quvchilar organizmining anatomik-fiziologik xususiyatlari, ishchanlik qobiliyati; o'quvchilarning darsga tayyorgarliklari; o'quv muassasalari, auditoriyalarning moddiy ta'minlanganligi, jihozlar, ko'rsatmali qurollar, texnik vositalarning mavjudligi; o'qituvchining imkoniyatlari, nazariy va amaliy jihatdan kasbiy tayyorgarlik darajasi, pedagogik mahorati, shaxsiy sifatlari; o'quv muassasalarida fanlararo hamkorlikning o'rnatilganligi; ta'lim muassasasida pedagogik an'analarning qaror topganligi; o'qituvchilar tomonidan ilg'or tajribalarning qo'lga kiritilganligi. Ta'lim metodlarini tanlash quyidagi mezonlar bo'yicha amalga oshiriladi: 1) didaktik maqsad asosida; 2) ta'lim mazmuni asosida; 3) o'quvchilarning o'quv ko'nikmalarini egallash va rivojlanish darajasi asosida; 4) o'qituvchining tajribasi va kasbiy tayyorgarlik darajasi asosida.

Ta'lim metodlarining turlari – ta'lim jarayonini tashkil etishda o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan muayyan ko'rinishdagi metodlar. Ta'lim metodlari quyidagi guruhlariga ajratiladi: I. Faoliyat nuqtai nazaridan: 1. O'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va bajarish metodlari. 2. O'quv-bilish faoliyatini rag'batlantirish va motivlash metodlari. 3. Nazorat va o'z-o'zini nazorat metodlari. II. O'quvchiga bilimlarni yetkazish shakliga ko'ra: 1. Og'zaki bayon qilish metodlari. 2. Ko'rgazmali metodlar. 3. Amaliy metodlar.

Ta'lim muassasalarini moliyalashtirish – ta'lim muassasalari faoliyatini davlat (respublika) va mahalliy byudjet mablag'lari, shuningdek, byudjetdan tashqari mablag'lar hisobiga qo'llab-quvvatlash. Nodavlat ta'lim muassasalari faoliyati: muassislarning mablag'lari; nodavlat o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasida

bolalarni o'qitish va tarbiyalash uchun to'lanadigan to'lov; yuridik va jismoniy shaxslarning ixtiyoriy ehsonlari va maqsadli badallari, vasiylarning mablag'lari hamda qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobiga moliyalashtiriladi. Davlatga tegishli bo'lmagan ta'lim muassasasida o'quvchi (talaba)larni o'qitish, tarbiyalash uchun ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar tomonidan to'lanadigan to'lov miqdori shartnomada belgilanadi va qonun hujjatlarida belgilangan tartibda to'lanadi.

Ta'lim muassasalarining ixtisoslashuvi – ta'lim muassasasining aynan muayyan yo'nalish yoki fanlar turi bo'yicha faoliyat ko'rsatishi. E.av. III-II asrlarda ta'lim muassasalarida muayyan fanlarning o'qitilishiga e'tibor qaratila boshlangan. M: Akademiya'dagi maktablarda matematika, Likeyda esa tabiatshunoslik, tarix va musiqa nazariyasining o'quvchilar tomonidan puxta o'rganilishiga qiziqish rag'batlantirilgan, qo'llab-quvvatlangan. Xuddi shu davrlardan ta'lim muassasalarining ixtisoslashuvi ro'y bergan.

Ta'lim muassasalarining pedagog kadrlar tarkibi – ta'lim muassasalari faoliyatini tashkil etishda ishtirok etuvchi shaxslar guruhi. Ta'lim muassasalarining pedagog kadrlar tarkibi professor-o'qituvchilar, o'qituvchilar, metodistlar, tarbiyachilar, psixologlar, defektologlar, logopedlar, sport yo'riqchi (instruktor)lari, musiqa va to'garak rahbarlaridan tashkil topadi. Maxsus ma'lumotga ega pedagog kadrlarni ishga qabul qilish ta'lim muassasasining rahbari (direktor, rektor) tomonidan shartnoma tuzish asosida amalga oshiriladi. Pedagog xodimlarni ishga qabul qilishda shartnoma tuzish, uni bekor qilish va uning amalda bo'lish muddati, ishga qabul qilingan shaxsning huquqi va majburiyatlari, mehnatga haq to'lash va mehnatni tashkil etish shartlari, ular uchun mehnat faoliyatida ijtimoiy-maishiy va b. zarur shart-sharoitlarni yaratib berish "Pedagog xodimlar bilan mehnat shartnomasi tuzishning kontrakt shakli to'g'risida"gi Nizom talablariga muvofiq belgilanadi. Ularning ishga qabul qilinish, mehnat jarayonidagi huquqlari, vazifalari, ijtimoiy muhofazalanish masalalari O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni bilan tartibga solinadi.

Ta'lim muassasasida buxgalteriya va statistika hisobi hamda hisobotini yuritish tartibi – amaldagi qonunchilik bilan tartibga solinadi. Hisobga olish maktab tomonidan mustaqil ravishda yoki markazlashgan tuman (shahar) buxgalteriya orqali olib borilishi mumkin. Hisob-kitob operatsiyalari to'lov topshiriqnomalari yoki chek daftarchalari bo'yicha amalga oshirilishi mumkin.

Ta'lim muassasasi direktorining ma'naviy-ma'rifiy ishlari bo'yicha o'rinbosari – ta'lim muassasasida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni rejalashtirish, tashkillashtirish, o'tkazish va samaradorlik darajasini tahliliy o'rganishga mas'ul, bu jarayonga javobgar bo'lgan rahbar shaxs. Mazkur rahbar shaxs quyidagi vazifalarni bajaradi: ta'lim muassasasida o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish, jamoat tashkilotlari, mahalla, ota-onalar bilan aloqani ta'minlash; ta'lim muassasasi va undan yuqori miqyosda o'tkaziladigan darsdan tashqari tadbirlarni rejalashtirish hamda

amalga oshirish; ta'lim muassasasi o'quvchilarining sinf, guruh yoki ta'lim muassasasidan tashqari olib borayotgan mashg'ulotlarini kuzatib borish, ularga amaliy va metodik yordam uyushtirish; ta'lim muassasasidagi "Yoshlar yetakchisi"ning ishini nazorat qilish va unga yo'l-yo'riq ko'rsatish.

Ta'lim muassasasi direktorining o'quv-metodik ishlar bo'yicha o'rinbosari – ta'lim muassasasida o'quv-metodik ishlarini rejalashtirish, tashkillashtirish, o'tkazish va samaradorlik darajasini tahliliy o'rganishga mas'ul, bu jarayonga javobgar bo'lgan rahbar shaxs. Ushbu rahbar shaxs tomonidan quyidagi vazifalar hal qilinadi: o'quv haftasi va o'quv mashg'ulotlarining davomiyligini ta'minlash; dars jadvalini tuzib chiqish, jadvalga binoan darslarning o'z vaqtida samarali o'tkazilishini ta'minlash; har bir chorak oxirida, semestr davomida direktor va ta'lim muassasasi Pedagogik kengashi a'zolariga o'quv jarayonining borishi to'g'risidagi axborot va ma'lumotlarni berib borish; yosh mutaxassislariga amaliy va uslubiy yordam ko'rsatish; sinf va guruh jurnallarini to'g'ri yuritish va saqlanishiga javob berish; o'quvchilarning bilim darajasini reja asosida tahlil qilib borish; o'quvchilar tomonidan davlat dasturlarining bajarilishini ta'minlash va nazorat qilish.

Ta'lim muassasasi doirasida malaka oshirish shakllari – fanlar bo'yicha tuzilgan metodik birlashmalar; Pedagogik kengash; doimiy harakatdagi seminar o'qishlar; maqsadli ochiq darslar; konferensiyalar, pedagogik o'qishlar va h.k. asosida pedagoglarning kasbiy malakasini oshirishga yo'naltirilgan ta'lim ko'rinishi.

Ta'lim muassasasi faoliyatini attestatsiyadan o'tkazish – ta'lim muassasasi faoliyatining qonun talablariga muvofiq izchil, tizimli, uzluksiz amalga oshirilayotganligini tahlil qilish va baholash maqsadida tashkil etiladigan tadbir.

Ta'lim muassasasi faoliyatini yorituvchi hujjatlar – ta'lim muassasasining boshqaruv organlari, rahbarlari, pedagogik tarkibi, o'quv, ilmiy-metodik, ma'naviy-ma'rifiy, tashkiliy-boshqaruv va xo'jalik faoliyati mohiyati, yo'nalishlari, amalga oshirilgan tadbirlar, ularning samaradorlik darajasi haqida ma'lumot beruvchi hujjatlar. O'quv mashg'ulotlarining jadvali; o'quv dasturi; guruh jurnallari; o'quvchilarning shaxsiy varaqalari; buyruqlar; Pedagogik kengash yig'ilishi bayonnomalari va qarorlari; ta'lim muassasasi smetasi va pasporti; tarbiyaviy ishlar rejasi; o'quv-tarbiya ishlarini tashkil etishga oid hisobotlar; ta'lim muassasasi jihozlari (o'quv partalari, stol-stullar va h.k.) qayd etilgan daftar kabilar ta'lim muassasasi faoliyatini yorituvchi hujjatlar sanaladi.

Ta'lim muassasasini akkreditatsiyalash (lot. "accredo" – ishonmoq, ishonch bildirmoq) – vakolatli organ tomonidan ta'lim muassasasiga o'quv va tarbiyaviy ishlarni olib borish huquqi, vakolatining berilishi. Mulkchilik shakllari hamda bo'ysunishidan qat'iy nazar ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish va akkreditatsiya qilish Davlat test markazi huzuridagi "Kadrlar tayyorlash sifatini nazorat qilish, pedagog kadrlar va ta'lim muassasalari attestatsiyasi" boshqarmasi tomonidan o'tkaziladi. Davlatga qarashli bo'lmagan umumiy o'rta ta'lim muassasasi

u davlat akkreditatsiyasidan o'tkazilgan vaqtdan boshlab ta'lim faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga ega bo'ladi. Attestatsiya natijalariga ko'ra faoliyati "qoniqarsiz" deb topilgan ta'lim muassasasi davlat akkreditatsiyasidan mahrum etilishi mumkin.

Ta'lim muassasasini boshqarishda yakka hokimlik bilan jamoatchilik boshqaruvi birligiga erishish tamoyili – ta'lim muassasasini boshqarish tamoyillaridan biri. Uning afzalligi ta'lim muassasasini boshqarishda yakka hokimlikka yo'l qo'ymaslik bilan belgilanadi. Boshqarish faoliyatida o'quvchilarning tajribalari, bilimlariga tayangan holda turli qarashlarni taqqoslash, oqilona xulosalar chiqarish muhimdir. Vazifalarni jamoa yordamida hal qilish har bir azoning javobgarligini yo'qqa chiqarmaydi. Shu bilan birga boshqaruvda yakkahokimlikning namoyon bo'lishi ham ma'lum afzalliklarga ega. Ya'ni yakkahokimlik pedagogik jarayonda tartib-intizom, vakolat doirasi va unga amal qilishni ta'minlaydi. Shu sababli qarorni qabul qilishda kollegial (lot. "collegialis" – birlashgan, birgalikdagi; ma'lum ishni bir qancha kishi bilan birgalashib, kengashib amalga oshirish) yondashuv ma'qul sanalsa, qarorning ijrosini ta'minlashda yakkahokimlikka bo'ysunish zarurdir. Ta'lim tizimini boshqarishning davlat-jamoatchilik xarakteri bu tamoyilni amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitni yaratadi.

Ta'lim muassasasini boshqarishni rejalashtirish – boshqarishda ta'lim muassasasi faoliyatining mavjud holati, erishilgan yutuq, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni tahlil qilish asosida istiqbol yo'nalishlarni belgilash. Ta'lim muassasasini boshqarishni rejalashtirishning quyidagi shakllari mavjud: istiqbolli (perspektiv) rejalashtirish; yillik rejalashtirish; yakuniy rejalashtirish.

Ta'lim muassasasining ichki boshqaruvi – ta'lim muassasasi faoliyatining muassasa Ichki nazorati, o'quv-metodik va monitoring bo'limlari tomonidan o'rganilishi, tahlil qilinishi, natijalarning umumlashtirilishi va yakuniy xulosaga kelish asosida boshqarilishi. Ta'lim muassasasini boshqarish quyidagi tamoyillarga asoslanadi: pedagogik tizimni boshqarishni demokratlashtirish va insonparvarlashtirish; boshqarishning tizimliliigi va yagonaligi; boshqarishda markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan holatlarning ratsional uyg'unligi; yakka hokimlik bilan jamoatchilik boshqaruvining birligi; ta'lim tizimini boshqarishda axborotlarning obyektivligi va to'liqligi.

Ta'lim muassasasining ichki boshqaruvi quyidagi vazifalarni hal qilishga yo'naltiriladi: 1. Ta'lim-tarbiya jarayonini pedagogik tahlil qilish. 2. Maqsad qo'yish va rejalashtirish. 3. Tashkil etish. 4. Maktab ichki boshqaruvini nazorat qilish. 5. Tartibga solish.

Ta'lim muassasasining moddiy-texnika asosi – ta'lim muassasasiga tegishli yer, binolar (asosiy va yordamchi binolar), sport inshootlari, kommunikatsiyalar, texnik vositalar, asbob-uskunalar, transport vositalari, kutubxona fondi, laboratoriya preparatlari, o'quv-ko'rgazmali qurollar, mebel, o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalash uchun foydalaniladigan boshqa mulklar. Odatda ta'lim muassasasining binosi texnika

xavfsizligi qoidalari, sanitariya-gigiena normalariga muvofiq jihozlanadi. Ta'lim muassasasining moddiy-texnika negizini mustahkamlash, rivojlantirish respublika va mahalliy byudjetlar hisobidan, shuningdek, moliyaviy ta'minlashning qo'shimcha manbalari, maktab fondi hisobidan amalga oshiriladi.

Hokimliklar maktablarga zarur inshootlar va binolar, muhandislik kommunikatsiyalari, yer maydonlari, o'quv qurollari, inventarlarni yetkazib beradi, maktab binolari va inshootlarini o'z vaqtida asosli va joriy tuzatib berishni ta'minlaydi, maktablarni asbob-uskunalar bilan jihozlash uchun limitlar ajratadi.

Ta'lim muassasasining moliyaviy mablag'lari – ta'lim muassasasi faoliyatini yo'lga qo'yish uchun sarflanadigan naqd va naqd bo'lmagan pul qiymatlari. O'quv yurtlarining moliyaviy mablag'lari ularning to'la ixtiyorida bo'lib, ular hech bir tashkilot tomonidan olib qo'yilmaydi. Bu mablag'larni taqsimlash huquqi Maktab kengashi, Akademik litsey Pedagogik kengashi, va Kasb-hunar kolleji Pedagogik kengashi va oliy o'quv yurti Ilmiy Kengashiga tegishlidir. Ta'lim muassasasining faoliyati: 1) davlat byudjeti hisobidan; 2) ta'lim muassasasining o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi.

Barqaror normativlar bo'yicha ajratiladigan, har yili narxlarni erkinlashtirish bilan aniqlanadigan davlat byudjeti mablag'lari ta'lim muassasasidagi o'quv-tarbiya jarayonlari, mehnat jamoasini ijtimoiy rivojlantirish, xodimlarga ish haqi to'lashning asosiy moliyaviy manbalari hisoblanadi va ular ta'limga nisbatan majburiy talablar darajasiga erishishni ta'minlaydi. Ta'lim muassasalarini byudjetdan moliyaviy ta'minlash normativlarini ajratish O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi hamda Moliya vazirligi qarorlariga muvofiq Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, viloyatlar Xalq ta'lim boshqarmalari va o'rta maxsus ta'lim boshqarmalari, Toshkent shahar Xalq ta'limi boshqarmasi va o'rta maxsus ta'lim boshqarmasi tomonidan amalga oshiriladi.

Hokimliklar, mahalla qo'mitalari mintaqaviy ehtiyoj, shart-sharoitlardan kelib chiqib oshirilgan normativlarni belgilashi, ularni tegishli mablag'lar bilan ta'minlashi mumkin.

O'quv yurtining o'z mablag'lari quyidagi asosiy manbalar hisobiga shakllantiriladi: ta'lim muassasasining xo'jalik faoliyatidan, maktab tomonidan ko'rsatilgan pulli xizmatlardan, maktab binosi va jihozlarni ijaraga berishdan olingan daromadlar; davlat, ijtimoiy, kooperativ va b. tashkilotlar, o'quv kooperativlari, sexlar, ishlab chiqarish brigadalari, ota-onalar va b. fuqarolarning ixtiyoriy badallari; vazirliklar, idoralar, tayanch va b. korxonalar, davlat muassasalari, jamoatchilik hamda kooperativ tashkilotlarning maqsadli qo'yilmalari; bank krediti va b. tushumlar; korxonalar, muassasa va tashkilotlarning, alohida shaxslarning buyurtmalarini bajarishdan tushumlar; maktab ustaxonalari, maktab uchastkasi va issiqxonalar mahsulotlarini sotishdan tushgan daromadlar; xayriya ehsonlari.

Umumiy ta'lim maktabi kam ta'minlangan oilalarning bolalariga umumiy ta'lim fondi, maktab fondi mablag'lari hisobidan darsliklar, o'quv-yozuv qurollari, kiyim-bosh, oyoq kiyimlari sotib olishda, tekin yoki imtiyozli ovqatlanishni tashkil etishda moddiy yordam ko'rsatadi. O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalari, oliy o'quv yurtlarida ham kam ta'minlangan oilalarning bolalari, imkoniyati cheklangan

o'quvchi, talabalarga ta'lim muassasasining fondi, yoshlar ijtimoiy tashkilotlari, talabalar kasaba uyushmasi tomonidan turli shakldagi moddiy yordamlar ko'rsatiladi.

Ta'lim muassasalari bank kreditidan foydalanishlari mumkin. Banklar tomonidan ta'lim muassasasining kundalik faoliyati uchun qisqa muddatli kredit ajratiladi. Moddiy asosni mustahkamlash va rivojlanish uchun kelgusida qarzni uzish sharti bilan ta'lim muassasasining ishlab chiqarish va ijtimoiy rivojlanish fondi hisobidan uzoq muddatli kredit beriladi.

Ta'lim muassasasining Pedagogik kengashi – ta'lim muassasasining pedagog xodimlar, ota-onalar, vasiylar, homiylarni birlashtiruvchi, o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish, takomillashtirishga ko'maklashuvchi kollegial organi. Uning funksiyasi ta'lim muassasasining Ustavi bilan belgilanadi. Ta'lim muassasasining Pedagogik kengashi huzurida fanga oid va boshqa yo'nalishlarda seksiya, birlashmalar tashkil etilishi mumkin. Maktab Pedagogika kengashi quyidagi vakolatlarga ega: ta'lim mazmuni (o'quv rejalari, dasturlari, darsliklar)ning turli variantlarini muhokama qilish, o'quv-tarbiya jarayoni shakl, metod, usullari, ularni amalga oshirish yo'llarini tanlash; pedagog xodimlarning malakasini oshirish, ijodiy tashabbuslarini rivojlantirish, ish tajribalarini ommalashtirish, sinov-tajriba ishlarining borishi va yakunini muhokama qilish; umumiy ta'lim maktabining ilmiy-tadqiqot institutlari, ko'ngilli jamiyatlar, ijodiy uyushmalar bo'limlari va b. davlat, jamoat tashkilotlari bilan o'zaro hamkorlik qilish yo'nalishlarini belgilash; o'quvchilar, ota-onalar (yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar)ning fikrlarini inobatga olgan holda maktab pedagog xodimlarini attestatsiyadan o'tkazish, o'qituvchilarga malaka toifalarini berish haqida xalq ta'limi muassasalari faoliyatini metodik ta'minlash va tashkil etish tuman (shahar) bo'limlari huzuridagi malaka (attestatsiya) komissiyalariga takliflar kiritish; maktab pedagog xodimlarini shahar, viloyat va respublika pedagogika o'qishlari, malaka oshirish kurslari, (shu jumladan, xorijiy mamlakatlardagi), katta ilmiy xodim-izlanuvchilar instituti hamda turli mukofotlarga tavsiya etish.

Ta'lim muassasasining rahbari – ta'lim muassasasining umumiy faoliyatiga rahbarlik qiluvchi, ma'lum vakolatlarga ega mas'ul shaxs. Mazkur mas'ul shaxs qaysi ta'lim muassasasiga rahbarlik qilayotganligiga ko'ra quyidagicha nomlandi: 1) maktabgacha ta'lim muassasasida mudira; 2) umumiy o'rta ta'lim maktabi, akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari va muayyan turdagi institutlar (xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutlari, ilmiy-tadqiqot institutlar)da direktor; 3) oliy o'quv yurtlari (universitet va akademiya)da rektor.

Maktabga bevosita rahbarlik boshqarishning yuqori organlar tomonidan tayinlanadigan direktor, davlatga qarashli bo'lmagan ta'lim muassasalarida esa muassis tomonidan amalga oshiriladi. Rahbar tajribali, qobiliyatli muayyan ish stajiga ega bo'lishi lozim.

Ta'lim muassasasi direktorining vazifasi quyidagilardan iborat: davlat, jamoat tashkilotlari oldida ta'lim muassasasining manfaatlarini ifodalash; o'quv-tarbiya jarayonining muvaffaqiyatini ta'min etish; o'quv dasturlarining bajarilishini nazorat qilish, ta'lim-tarbiya ishlarining sifati va samaradorligi, bolalik va mehnatni muhofaza qilish talablarining rioya qilinishi, ta'lim muassasasidan tashqarida

ma'naviyat ishlarini tashkil qilinishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish; pedagogik, rahbar kadrlarni tanlab joy-joyiga qo'yish, ularning vazifalarini belgilash, pedagogik kadrlar, kabinet, ustaxona mudirlarini belgilash, sinf, guruh rahbarlarini tanlash, pedagog, xizmat ko'rsatuvchi xodimlarni ishga qabul qilish, bo'shatish; ta'lim muassasasi pedagogik xodimlarini attestatsiyadan o'tkazuvchi komissiyaga rahbarlik qilish; ta'lim muassasasi pedagogik xodimlarining ijodiy ishlari, ta'lim-tarbiyaning ilg'or shakl va usullarini qo'llashlari uchun shart-sharoitlarni yaratish; ta'lim muassasasiga ajratilgan moliyaviy mablag'lar, sarf-xarajat hisobini yuritish; ta'lim muassasasi me'yoriy hujjatlarining to'g'ri yuritilishini ta'minlash; ta'lim muassasasi Pedagogik kengashi, mahalliy hokimlik organlari oldida o'z faoliyati to'g'risida hisob berib turish.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasi direktori huzurida kollegial organ – Pedagogik kengash tashkil etiladi. Pedagogik kengashning funksiyalari o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasi ustavida belgilanadi.

Ta'lim muassasasining Ustavi – o'zida ta'lim muassasasi faoliyatiga rahbarlik va boshqarish tizimini aniqlovchi, ta'lim muassasasining joylashgan o'rni, iqtisodiy tuzilmasi, xo'jalik faoliyati, boshqarish tartibi, u tomonidan olib boriladigan faoliyat turi, ta'lim tili, guruh rahbarlari, o'qituvchilarning huquq, majburiyatlari, ta'lim oluvchilar, ota-onalarning huquq, majburiyatlari kabi ma'lumotlarni aks ettiruvchi hujjat. Unda mazkur Nizomdan kelib chiqadigan huquq va majburiyatlar, tegishli xalq ta'limi muassasalari faoliyatini metodik ta'minlash va tashkil etish tuman (shahar) bo'limlari tomonidan berilgan qo'shimcha vakolatlar, amaldagi respublika qonunchiligi asoslariga zid kelmaydigan, maktab faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan boshqa masalalar belgilanadi. Ta'lim muassasasining Ustavida ta'lim jarayonining quyidagi ikki muhim tarkibiy jihati ajratib ko'rsatiladi: davlat ta'lim standartida belgilangan bilimlar zahirasini egallash yo'lida amaliy harakatlarni tashkil etish tartibi; ta'lim oluvchilarda bilim, ko'nikma, malakalarni hosil qilishni tashkil etish (savodxonlik, mustaqil fikrlash, masalalarni yecha olishga o'rgatish). Mazkur Ustavida, shuningdek, ta'lim muassasasini boshqarishga qo'yiladigan talablar, o'qituvchi, o'quvchilar, ta'lim muassasasi rahbarlarining huquq va burchlari ham alohida ajratilib ko'rsatiladi.

Ta'lim muassasasining Ustavi quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega: 1. Ta'lim muassasasi haqidagi qisqacha ma'lumotlar. 2. Ta'lim muassasasining maqsad va vazifalari. 3. Ta'lim muassasasini boshqarish: a) ta'lim muassasasini boshqarishning oshkoralik, demokratik va o'z-o'zini boshqarish asosida amalga oshirilishi; b) pedagogik jamoa Kengashi; v) direktorning huquq va burchlari; g) direktorning o'quv ishlari bo'yicha o'rinbosarining huquq va burchlari; d) ma'naviyat va ma'rifat ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarining huquq va burchlari. 4. O'quv-tarbiya va ilmiy-uslubiy ishlarni tashkil etish: a) ta'lim mazmunining DTS bo'yicha ishlab chiqilgan o'quv reja va dasturlari asosida belgilanishi; b) o'quv jarayonini tashkil etish; v) iqtidorli yoshlar bilan ishlash; g) ishlab chiqarish amaliyotini o'tkazish tartibi; d) qo'shimcha pulli mashg'ulotlarni joriy etish; j) kunlik ish tartibi (seminar, mashg'ulotlarning davom etishi, tanaffuslar, uy vazifalarini berish tartibi va h.k.). 5.

O'qituvchining huquq va burchlari. 6. O'quvchining huquq va burchlari. 7. O'quv- ishlab chiqarish ta'limi ustalari, ma'muriy hamda yordamchi xodimlarning huquq va burchlari. 8. Ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning huquqlari, majburiyatlari va mas'uliyatlari. 9. Ta'lim muassasasining moddiy va moliyaviy xo'jalik ta'minoti.

Ta'lim muassasasining Vasiylik kengashi – ta'lim muassasalarida ish olib boruvchi vasiylar, ijro etuvchi hokimiyat mahalliy organlari, ishbilarmon doiralar, jamoat tashkilotlari, jamg'armalarning vakillari va homiylarni o'z ichiga oluvchi jamoatchilik boshqaruvi organlari. Mazkur kengash O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga va maktab Ustaviga muvofiq tuziladi.

Ta'lim muassasasi pedagogik faoliyatini boshqarish – ta'lim muassasasining faoliyat xususiyatiga ko'ra pedagogik jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, rag'batlantirish, natijalarni nazorat va tahlil qilish maqsadida amalga oshiriladigan boshqaruv faoliyati. Zamonaviy sharoitda ta'lim muassasasining faoliyatini boshqarishda davlat-jamoatchilik boshqaruvi tamoyili yetakchi o'rin tutadi. Ta'lim muassasasining faoliyatini boshqarishda davlat-jamoatchilik boshqaruviga erishish ta'lim muassasalarining dolzarb masalalarini davlat va jamoatchilik hamkorligida hal qilish, o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalarga ta'lim dasturlarini, ularning turlarini, ta'lim muassasalarini tanlashda huquq va erkinlik berishni kengaytirish ma'nosini anglatadi.

Ta'lim muassasasi – qonun hujjatlarida belgilangan tartibda tashkil etilib, o'quv-tarbiyaviy faoliyatni olib borish huquqiga ega yuridik shaxs.

Ta'lim natijasi (ta'lim mahsuli) – belgilangan maqsadni amalga oshirish darajasini belgilovchi ta'lim yakunining mohiyati; o'quv jarayonining oqibati.

Ta'limni amaliylashtirish – shaxs (o'quvchi) tomonidan nazariy bilimlarni puxta o'zlashtirilishini ta'minlash asosida ularni amaliyotda faol qo'llash va ijtimoiy faoliyatga tayyorlash.

Ta'limni axborotlashtirish – o'quvchilarning o'qitish jarayonida hisoblash texnikasi, axborot texnologiyalaridan ommaviy ravishda, keng, faol, samarali, maqsadli foydalanishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan tashkiliy-pedagogik faoliyat.

Ta'limni boshqarish – ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, boshqarish, nazorat qilish hamda istiqbolini belgilash.

Ta'limni individuallashtirish – ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi hamda o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning barcha turlarida ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va rivojlantirish.

Ta'limni insoniy lashtirish – ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsining ustuvor o'rin tutishi, uning shaxsi, xohish-istak va qiziqishlarini hurmat qilish, qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil hayotda o'z o'rnini topib olishi uchun sharoit yaratish.

Ta'limni insonparvarlashtirish – tayanch o'quv rejasida gumanitar fanlar hajmining oshirilishi (50 foizdan ko'proq miqdorga ega bo'lishi).

Ta'limni integratsiyalashtirish (o'zaro muvofiqlashtirish) – o'quvchilarda dunyoni yaxlit tasavvur qilish qobiliyatini rivojlantirish ilmiy dunyoqarashni shakllantirish imkonini beradigan integrativ fanlarni yaratish.

Ta'limning guruhli shakli – o'qituvchi tomonidan bir vaqtning o'zida bir yoki bir necha guruh o'quvchilarining bilish faoliyatini boshqarishni tashkiliy jihatdan uyushtirilishi. Unga ko'ra o'quvchilar 3-6 kishidan iborat guruhlar yoki juftliklarda ish olib boradi. Guruhlar uchun topshiriqlar bir xil yoki turlicha bo'lishi mumkin. Mazkur ta'lim shakli G'arbiy Rossiya (hozirgi Belorussiya va Ukrainaning g'arbiy qismlari) “Birodarlik maktablari”da ilk bor qo'llanilgan va o'qitishning sinf-dars shakli uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilgan. Bu tizimlar XVII asrda Ya.A.Komenskiy tomonidan “Buyuk didaktika” asarida nazariy jihatdan asoslab berilgan va keng ommalashgan. Ta'limning guruhli shakllari quyidagi turlarga ajratiladi: 1) umumlashtirilgan guruhli shakl; 2) tabaqalashtirilgan guruhli shakl.

Ta'limning jamoaviy shakli – o'qituvchi tomonidan o'quvchilar faoliyatini tashkiliy jihatdan yaxlit, bir butun jamoa tarzida uyushtirilishi. Pedagogik amaliyotda ta'limning mazkur shakli ko'p hollarda o'quvchi (talaba)lar jamoalarida ma'ruzalarni tashkil qilish, musobaqalarni tashkil etishda qo'llaniladi.

Ta'limning individual-guruhli shakli – ta'lim jarayonida o'qituvchi tomonidan bir vaqtning o'zida ham o'quvchi bilan individual ishlash, ham o'quvchilar guruhi yoki guruhlarini boshqarishni tashkiliy jihatdan uyushtirilishi. O'qitishning mazkur shakli XVI asrda Yevropada keng ommalashgan bo'lsa, Markaziy Osiyo davlatlarida ta'limning bu shaklidan ilk o'rta asrlarda ham foydalanilgan.

Ta'limning individual shakli – ta'lim jarayonida har bir o'quvchining alohida, mustaqil faoliyat yuritishi, o'qituvchining u bilan alohida ishlashi. Unga ko'ra o'quvchi boshqa o'quvchilar bilan bevosita aloqaga kirishmaydi. Individual ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra sinf jamoasi yoki muayyan guruhlar bilan ishlashdan tubdan farq qilmasa-da, biroq, o'quvchi o'zining shaxsiy imkoniyatlariga muvofiq o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqni mustaqil bajaradi. Ushbu ta'lim shakliga xos bo'lgan ko'rinishlar ibtidoiy jamoa tuzumidayoq namoyon bo'lgan. Tirikchilik qilish uchun keksa avlod vakillari o'zlarining hayotiy tajribalarini yosh avlodga o'rgatish jarayonida individual ta'limning klassik asoslari shakllana boshlagan.

Ta'limning loyihali shakli – o'quvchilar tomonidan mustaqil ravishda loyiha ishlari mavzusining tanlab olinishi. U XX asr 20-yillarida paydo bo'lgan.

Ta'limning ma'ruza-seminar tizimi – ta'lim jarayonining o'qituvchi tomonidan o'quvchi (talaba)larga nazariy bilimlarni yetkazib berish, ularning mavjud bilimlarni o'zlashtirish darajasini muayyan savollar asosiga qurilgan chiqishlar orqali namoyish qilinishini ifodalovchi tizim. Mazkur tizim Yevropada o'rta asrlarda dastlabki universitetlar paydo bo'lgan vaqtda asoslangan. Tizim negizini tashkil etuvchi ma'ruza, seminar, amaliy va laboratoriya ishlari, maslahat va ixtisoslik bo'yicha amaliyot bugungi kunga qadar o'qishning asosiy shakllari sanaladi.

Ta'limning ommaviy shakli – turg'un o'quvchilar guruhi – jamoasi bilan o'quv faoliyatini tashkil etish, sinfdagi jami o'quvchilarning o'qituvchi rahbarligi ostida birgalikda muayyan harakatlarning bajarilishini nazarda tutadigan ta'lim shakli. XV asrda ommaviy (jamoaviy) o'qitishni tashkil etish g'oyasi ilk bor Muhammad Tarag'ay Ulug'bek tomonidan ilgari surilgan. Mutafakkir o'zining madrasalarida individual mashg'ulotlar tizimini bekor qilgan va jamoaviy, ya'ni sinfdars tizimiga yaqin bo'lgan shaklni joriy qilgan. XV va XVI asrlar davomida Yevropada ishlab chiqarishning rivojlanishi kuzatildi. Bu o'zgarishlar bolalarga ta'lim berishning ommaviy shakli yuzaga kelishiga zamin yaratdi.

Ta'limning tabaqalashtirilgan guruhli shakli – ta'lim jarayonining o'quv ko'nikma, malakalari bir xil darajada shakllangan o'quvchilar bilan ishlashni ifodalaydi. Bunda o'quvchilar juft bo'lib ishlashlari ham mumkin.

Ta'limning tashkiliy shakllari – o'quvchi (talaba)larga bilim berish, ularda ong, tafakkur, dunyoqarash va hayotiy tajribani shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning tashkiliy jihatdan uyushtirilishi, darsning qurilishi, tarkibiy tuzilishi. Ta'limning tashkiliy jihatdan uyushtirilishiga juda qadimdan e'tibor qaratilgan. Qadimgi Rim, Yunoniston, Xitoy, Misr va b. davlatlarda maktablar unchalik katta bo'lmay, 25-50 nafar o'quvchi va bir nafar o'qituvchidan tashkil topgan. O'quvchilar ko'p hollarda o'qituvchining uyida ta'lim olishgan, esa darslar shunchaki shahar ko'chalarida tashkil etilgan. O'qituvchining o'zi baland stulda, o'quvchilar esa uning atrofida pastdakkina kursilarda o'tirgan. Kitoblar juda kam bo'lganligi sababli o'quvchilar bilimlarni, asosan, o'qituvchining nutqi yordamida o'zlashtirib, daftarlarni tizzalariga qo'yib yozishgan. Turli yoshdagi bolalar bir vaqtning o'zida shug'ullangan. Bir nafar o'quvchi javob berayotganda, qolgan o'quvchilar mashqlarni bajargan. O'quv mashg'ulotlari kun bo'yi davom etgan. Faqat tushlik vaqtidagina o'quvchilarga ovqatlanib olish uchun vaqt berilgan. Ta'tillar bo'lmagan. O'quvchilar shahar yoki oilaviy bayramlardagina dam olishgan.

O'rta asrlar Sharqida ta'lim tashkiliy-pedagogik jihatdan o'ziga xos tarzda tashkil etilgan. Darslar, odatda, machitlarda erta tongdan tushga qadar olib borilgan. Katta machitlarda o'quvchilarning o'nlab guruhlari shug'ullanishgan. Mashg'ulotlarda yuzga yaqin bolalar qatnashgan. Dars vaqtida o'qituvchi gilam ustida o'tirgan. Bolalar uning atrofidan joy olib, o'zlari olib kelgan bo'yralarning ustida yoki to'g'ridan to'g'ri yerda o'tirishgan. Daftarlarni yerga qo'yib, engashib yozishgan. O'sha davrda hayvon terisi yoki daraxtlardan tayyorlangan yozuv taxtasi

mavjud bo'lgan. Unga toshko'mir, qattiq ohak bilan yozilgan.

Ta'limning umumlashtirilgan guruhli shakli – har biri guruh tomonidan yagona topshiriqning faqat bir qismi bajarilishini nazarda tutadi.

Ta'limning uzluksizligi – yagona ta'lim tizimi bosqichlarining ketma-ketligi asosida o'quvchilarga beriladigan ilmiy bilimlarning oddiydan murakkabga qadar bosqichma-bosqich rivojlantirib borishi, ular o'rtasidagi mantiqiy izchillikning ta'minlanishi.

Ta'limni rivojlantirish fond (jamg'arma)lari – o'quvchi (talaba), shu jumladan, kam ta'minlangan, imkoniyati cheklangan o'quvchi (talaba)larning to'laqonli ta'lim olishlarini ta'minlash, iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, qobiliyatlarini yanada rivojlantirish, maqsadida tuzilgan ijtimoiy (nodavlat, turli mulk shakliga ega tashkilotlarning tashabbusi bilan tashkil etilgan) yoki davlat (davlat byujdetidan moliyalashtiriladigan) tashkilotlari. Respublikada ta'limni rivojlantirish fond (jamg'arma)lari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda yuridik va jismoniy shaxslarning, shu jumladan, chet ellik yuridik va jismoniy shaxslarning ixtiyoriy badallari hisobidan tashkil etiladi. Bu kabi jamg'armalarning faoliyatida kam ta'minlangan, imkoniyati cheklangan, shuningdek, iste'dodli o'quvchi (talaba)lar uchun stipendiyalar ajratish, ta'lim olishlari uchun zarur moddiy shart-sharoitlarni yaratish, xalqaro va respublika miqyosida tashkil etiladigan turli tanlov, ko'riklarda qatnashishlariga ko'maklashish, turli bepul ta'lim xizmatlarini ko'rsatish va sh.k. muhim o'rin tutadi.

Ta'limni standartlashtirish (davlat miqyosida o'rnatilgan yagona qoida va talablarga mos kelish) – DTSdan kelib chiqqan holda majburiy o'quv fanlari to'plami soatlarining aniq belgilangan hajmini belgilash. Unga ko'ra ta'lim muassasalarida o'quv ishlariga doir me'yoriy hujjatlar DTS talablariga moslashtiriladi, o'quvchilar bilimlarini baholashning yagona mezonlari ishlab chiqiladi.

Ta'lim olishdagi ijtimoiy cheklov – ta'lim olishda shaxsning ijtimoiy kelib chiqishi, etnik va diniy mansubligi, irqiy xususiyatlari, jinsi, yoshi nuqtai nazaridan muayyan talab, me'yor va b. asosida chegara belgilash, taqiq qo'yish. Quldorlik tuzumida ta'lim olishda ijtimoiy cheklovlar mavjud bo'lgan, ya'ni ta'lim faqat quldorlar, yirik mulk egalarining farzandlari uchungina tashkil qilingan. O'rta asrlarda ham aksariyat mamlakatlarda bu boradagi cheklov saqlanib qolgan. Unga ko'ra feodallar, yirik yer va mulk egalarining farzandlarigina ta'lim olib, kambag'al, qaram kishilarning bolalari bilim olish imkoniyatiga ega bo'lmagan. Biroq, ayrim davlatlarda ta'lim olishda aholi teng huquqqa ega bo'lgan. M: o'rta asrlarda Vizantiyada ta'lim olishda ijtimoiy cheklovlar o'rnatilmagan. Maktablarga o'qishni xohlagan va o'qiy olgan barcha shaxslar qatnashi mumkin bo'lgan. Ta'lim olishdagi ijtimoiy cheklovlarga faqatgina huquqiy tenglik, demokratik g'oyalar ustuvor bo'lgan mamlakatlardagina to'la barham berilgan. Zamonaviy sharoitda ham iqtisodiy

jihatdan rivojlanmagan davlatlarning ko'pchiligida kambag'al, qashshoq aholi vakillari ta'lim olish imkoniyatiga ega emas.

Ta'lim oluvchilarning huquqlari – o'quv muassasalarida ta'lim olish davrida o'quvchi (talaba)ning qonunchilik asoslari bilan mustahkamlangan, kafolatlangan imkoniyat va erkinliklarga ega bo'lishlari. O'quvchi (talaba)lar o'quv yurtlarida ta'lim olish davrida quyidagi huquqlarga egadir: a) davlat andozalariga muvofiq bepul umumiy (boshlang'ich, tayanch, o'rta, o'rta maxsus, oliy) ta'lim olish; b) o'quv shaklini tanlash (o'quvchi (talaba)lar umumiy, o'rta maxsus, oliy ta'lim dasturlarini yoki uning ayrim bo'limlarini umumiy o'rta ta'lim maktablar, akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari, oliy o'quv yurtlarida ham, oilaviy ta'lim olish, mustaqil o'qish va eksternat shaklida ham o'zlashtirishlari mumkin; v) ta'limning yakka tartibdagi o'quv rejasi bo'yicha DTS doirasida tezlashtirilgan kurslarida ta'lim olish (yakka tartibdagi o'quv rejalari asosida o'qitish shartlari maktab ustavi bilan tartibga solinadi); g) qo'shimcha (shu jumladan, pulli) ta'lim olish xizmatidan foydalanish; d) ta'lim muassasasi Ustavida belgilangan shaklda umumiy ta'lim maktabini boshqarishda ishtirok etish; ye) inson qadr-qimmatini hurmatlashni talab qilish, vijdon va axborot erkinligi, o'z qarashlari va e'tiqodlarini erkin ifodalash.

Ta'lim oluvchilarning o'quv mashg'ulotlariga qatnashishi – uzluksiz ta'lim tizimining turli bosqichlarida o'quvchi (talaba)larning ta'lim jarayonidagi doimiy, izchil, faol ishtiroki. Mazkur holat qonun hujjatlarida nazarda tutilgan holatlardan tashqari majburiy hisoblanadi. O'quvchi (talaba)larning o'quv mashg'ulotlariga qatnashishi va o'qituvchilarga yuklamani samarali taqsimlashni nazorat qilish uchun bir yilda kamida ikki marta (har yarim yilda (umumiy ta'lim maktablarida); o'quv semestrlari tugallangandan keyin (o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalari va oliy o'quv yurtlarida)) davriy monitoring o'tkaziladi. Monitoring ta'lim muassasalari joylashgan joy bo'yicha tashkil etiladigan Idoralararo maxsus guruhlar tomonidan (Maxsus guruh) amalga oshiriladi. Maxsus guruhlarning tarkibi va rahbarlari tegishli vazirliklarning Xalq ta'limi Boshqarmasi, O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi, Oliy va o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limini rivojlantirish markazi bilan kelishgan holda Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari tomonidan tasdiqlanadi. O'quvchi (talaba)larning o'quv mashg'ulotlariga qatnashishi monitoringi: ta'limi muassasalari tomonidan har oyda 5-kundan kechikmay umumlashtirish va tahlil qilish uchun tegishli o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi hududiy boshqarmasiga taqdim etiladigan axborot; hududiy boshqarmalar tomonidan har oyning 10-kunidan kechikmay hisobot davri uchun maxsus guruhlariga taqdim etiladigan umumlashtirilgan axborot; maxsus guruhlar tomonidan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida yoki alohida olingan o'quv guruhlarida o'tkaziladigan rejali va tanlab tekshirishlar asosida olib boriladi. Taqdim etiladigan axborotning ishonchliligi uchun javobgarlik tegishli ta'lim muassasasining rahbari zimmasiga yuklanadi.

Maxsus guruh tomonidan belgilangan jadval bo'yicha o'tkaziladigan tekshirishlar yakunlariga ko'ra o'quvchi (talaba)larning o'quv mashg'ulotlariga qatnashish darajasi 90 foizdan past ekanligi aniqlangan o'rta maxsus, kasb-hunar

ta'limi muassasalarida: keyingi 3-5 kun mobaynida davomatni qo'shimcha tekshirish o'tkaziladi; o'quvchi (talaba)larning o'quv mashg'ulotlariga qatnashishi reytda tekshirishlari yo'li bilan bir yilda kamida ikki marta qo'shimcha ravishda o'rganiladi, o'rganish asosida ularning mashg'ulotlarga qatnashmasligi sabablari aniqlanadi. Ta'lim oluvchilarning o'quv mashg'ulotlariga qatnashishi darajasi 70 foizdan pastni tashkil etadigan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida maxsus guruh tomonidan doimiy asosda davomat monitoringi amalga oshiriladi.

O'quvchi (talaba)larning o'quv mashg'ulotlariga qatnashishi monitoringini amalga oshirish maqsadida har bir ta'lim muassasasida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan kelishgan holda Xalq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi, Oliy va o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limini rivojlantirish markazi tomonidan belgilanadigan shakl bo'yicha "O'quvchi (talaba)larning o'quv mashg'ulotlariga qatnashishi monitoringi daftari" (Monitoring daftari) yuritiladi.

Monitoring daftari qat'iy hisobot beriladigan hujjat hisoblanadi. Unda aks ettirilgan axborotning ishonchliligi uchun tegishli maxsus guruh rahbari mas'ul hisoblanadi. Monitoring daftariga rejali va tanlab tekshirishlar davomida maxsus guruh tomonidan aniqlangan ma'lumotlar, shu jumladan o'tkazilgan rejali yoki tanlab tekshirishlar sanasi, vaqti, o'quv guruhi raqami, o'quv fanining nomi, o'qituvchining familiyasi, ismi, otasining ismi, ro'yxat bo'yicha o'quvchilar soni, mashg'ulotda hozir bo'lgan o'quvchilarning amalda mavjudligi, sabablari ko'rsatilgan holda mashg'ulotda qatnashmaganlar ro'yxati kiritiladi. Aniqlangan ma'lumotlar maxsus guruhning rahbarlari va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasining direktorining imzolari bilan tasdiqlanadi.

Monitoring yakunlari bo'yicha: maxsus guruhlar hududiy boshqarmalar bilan birgalikda o'quvchi (talaba)larning o'quv mashg'ulotlariga qatnashish darajasini oshirish, kam sonli o'quv guruhlarini birlashtirish, o'qituvchilarning yuklamasini o'zgartirish hisobiga byudjet mablag'laridan foydalanishni maqbullashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalarni tayyorlaydi, ko'rib chiqish uchun Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari, O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markaziga kiritadi;

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari, O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi: o'quvchi (talaba)larning o'quv mashg'ulotlariga qatnashmasligi, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollardan tashqari, sabablarining oldini oluvchi shart-sharoitlar yaratish; o'qituvchilarning o'quv yuklamasi (ta'rifikatsiya)ni tegishli ravishda qisqartirgan holda kam sonli o'quv guruhlarini birlashtirish; o'qituvchilarning o'quv yuklamasi (ta'rifikatsiyasi) qisqarishi munosabati bilan tegishli o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining xarajatlar smetasiga o'zgartirishlar kiritish tadbirlarini amalga oshirish bo'yicha qo'shma qaror qabul qilinadi.

Ta'lim qonuniyatlari – ta'lim jarayonida ro'y beradigan hodisalar o'rtasidagi o'zaro bog'lanishlar, ularning mohiyatini ifodalovchi shart-sharoit, asos. Ta'lim qonuniyatlari quyidagilardan iborat: 1) ta'lim omillari, shart-sharoitlari va natijalari o'rtasida o'zaro aloqadorlikning mavjudligi; 2) ta'lim jarayonining ijtimoiy omillar

va jamiyat ehtiyojlari bilan bog'liqligi; 3) ta'lim, rivojlanish va tarbiyaning o'zaro birligi; 4) har qanday ta'lim jarayonida o'qituvchi, o'quvchi va o'rganilayotgan obyektlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirning talab etilishi; 5) ta'lim jarayoni samaradorligining o'quvchilar o'quv faolligi asosida ta'minlanishi; 6) malakalarning muayyan operatsiya, harakatlarning muntazam takrorlanishi natijasida hosil bo'lishi; 7) o'zlashtirish puxtaligining takrorlash izchilligiga bog'liqligi; 8) o'quvchilar o'zlashtirgan murakkab faoliyat usullari o'qituvchining ularda eng oddiy faoliyat usullarini samarali o'rgata olishining natijasi ekanligi.

Ta'lim sifati – ta'lim xizmatlarining yaroqlilik darajasi, DTSga to'la javob berishi.

Ta'lim tamoyillari – ta'lim jarayoni, mazmuni, qonuniyatlari, shakl, metod, vositalar, ta'limni tashkil etish shartlarini belgilovchi yetakchi qoida, boshlang'ich asoslar. Ta'lim jarayonida quyidagi tamoyillari ustuvor xarakter kasb etadi: ijtimoiy-g'oyaviylik; onglilik va faollik; ilmiylik va tushunarlilik; ko'rgazmalilik; tarbiyalovchi xarakterga egalik; tabiat bilan uyg'unlik; fundamentallik va amaliy yo'nalganlik (ta'limning hayot bilan, nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligi); madaniy taraqqiyot bilan uyg'unlik; insonparvarlik; ta'limning o'quvchilar yoshi, individual xususiyatlariga mos kelishi; oqilona talabchanlik bilan bola shaxsini hurmat qilishning muvofiqliligi; pedagogik hamkorlik.

Ta'lim-tarbiyaga tabaqaviy yondashuv – ta'lim va tarbiya jarayonlarining o'quvchi (tarbiyalanuvchi, talaba)larni yosh, jismoniy, qiziqish, bilish, bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlashtirganlik, hayotiy tajribaga egalik va sh.k. xususiyatlariga ko'ra muayyan guruhlariga ajratish asosida tashkil etilishi. O'qitish va tarbiya jarayonlariga tabaqaviy yondashuv shakli juda qadimdan shakllangan. E.av. IX-VIII asrlarda Kichik, Old va Markaziy Osiyoda ibtidoiy tuzumning ijtimoiy hamda mulkiy jihatdan tabaqalanishi ro'y bergan. Asosiy ijtimoiy bo'g'in oila bo'lib qolgan. Bu jarayon tarbiyaning g'oya va mazmunini ham o'zgartirgan. Jamoaning umumiy, o'zaro tenglikka asoslangan, nazorat qilinadigan tarbiyasi tabaqaviy-oilaviy tarbiyaga aylanib borgan. Mazkur davrda ta'lim-tarbiya jarayoniga tabaqaviy yondashuv asosida bolalarning ijtimoiy kelib chiqishi, moddiy va ijtimoiy ahvoli ham inobatga olingan.

Ta'lim texnologiyasi – aniq ta'limiy maqsadga erishish yo'lida ilmiy-metodik jihatdan samarali tanlangan usul va metodika bo'yicha o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik faoliyatining barcha tarkibiy qismlari puxta asoslangan didaktik jarayon tartibi, tizimi. Bu turdagi texnologiyaga ko'ra ta'lim jarayonining maqsadi, mazmuni, tamoyillari, shakl, metod, vositalari, ehtimol tutilgan holatlar avvaldan puxta asoslangan loyiha ko'rinishida ishlab chiqiladi. Texnologiya loyiha asosida bosqichma-bosqich amalga oshiriladi, aniq maqsadga erishish uchun belgilangan shakl, metod, usul va vositalar tizimidan oqilona foydalaniladi, ta'lim jarayonida o'quvchilarning faoliyati yuksak mahorat bilan boshqariladi. Binobarin, lug'aviy jihatdan “ta'lim texnologiyasi” tushunchasi (ingl. “an educational

technology”) “ta’lim jarayonini yuksak mahorat, san’at darajasida tashkil etishga doir ma’lumotlar beruvchi fan, ta’limot” ma’nosini anglatadi.

Ta’lim tizimini boshqarishda axborotlarning obyektivligi va to’liqligi tamoyili – ta’lim tizimini samarali boshqarishda vakolatli organlar tizimining umumiy ahvoli, ta’lim muassasalari faoliyati, faoliyatning barcha yo’nalishlari, ta’lim sifati va samaradorligiga oid axborotlarni aslidek, hech bir mubolag’asiz, yashirishsiz va to’la olishiga bog’liq ekanligini ifodalovchi ta’lim tizimini boshqarish tamoyillaridan biri. Ta’lim tizimini boshqarish samaradorligi axborotlarning qanchalik aniq va to’liqligiga ham bog’liq. Agar axborotlar aniq bo’lib, to’liq yig’ilsa-da, biroq ular haddan ziyod ko’p bo’lsa ham qaror qabul qilishda yanglishishga olib keladi. Ko’p holatlarda ta’lim muassasalarida o’quvchilarning o’zlashtirishlari to’g’risidagi ma’lumotlar yig’iladi. Biroq, ularning qiziqishlari, xulq-atvorlari, shaxs sifatida shakllanayotganliklarga e’tibor berilmaydi. Xuddi shu sababli tarbiya jarayonida o’quvchilar xulqida ko’plab og’ishlar kuzatiladi.

Ta’lim tizimini boshqarish – tegishli vakolatli davlat va mahalliy organlar tomonidan ta’lim sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirishi, ta’lim muassasalari faoliyati ustidan rahbarlik qilishi. Respublika ta’lim tizimini boshqaruvchi yetakchi mas’ul muassasa O’zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi sanaladi. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta’lim sohasidagi vakolatlariga quyidagilar kiradi: ta’lim sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish; ta’lim sohasidagi davlat boshqaruvi organlariga rahbarlik qilish; ta’limni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish; ta’lim muassasalarini tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish tartibini belgilash; ta’lim muassasalarini akkreditatsiyadan, pedagog, ilmiy kadrlarni attestatsiyadan o’tkazish tartibini belgilash; boshqa davlatning ta’lim muassasalariga O’zbekiston Respublikasining hududida ta’lim faoliyati bilan shug’ullanish huquqini ta’minlovchi ruxsatnomalarni berish; qonun hujjatlariga muvofiq xorijiy davlatlarning ta’lim to’g’risidagi hujjatlarini tan olish va bu hujjatlarning ekvivalent ekanligini qayd etish tartibini belgilash; DTSni tasdiqlash; davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi ma’lumot to’g’risidagi hujjatlarni tasdiqlash va ularni berish tartibini belgilash; davlat grantlari miqdorini va ta’lim muassasalariga qabul qilish tartibini belgilash; davlat oliy ta’lim muassasasining rektorlarini tayinlash; ta’lim oluvchilarni akkreditatsiya qilingan bir ta’lim muassasasidan boshqasiga o’tkazish tartibini belgilash; qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarga egalik qilish.

Ta’lim muassasasining faoliyatini boshqarishda O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi, Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirliklar bevosita ishtirok etadi. O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi, Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirliklarining ta’lim muassasalari pedagogik faoliyatini boshqarishdagi vakolatlari quyidagilardan iborat: ta’lim sohasida yagona davlat siyosatini ro’yobga chiqarish; ta’lim muassasalari faoliyatini muvofiqlashtirish va uslub masalalarida ularga rahbarlik qilish; DTS, mutaxassislarining bilim saviyasi, kasbiy tayyorgarligiga bo’lgan talablarning bajarilishini ta’minlash; o’qitishning ilg’or shakllarini, yangi pedagogik texnologiyalarni, ta’limning texnik va axborot vositalarini o’quv jarayoniga joriy

etish, o'quv va o'quv-uslubiy adabiyotlarni yaratish, nashr etishni tashkillashtirish; ta'lim oluvchilarning yakuniy davlat attestatsiyasi va davlat ta'lim muassasalarida eksternat to'g'risidagi nizomlarini tasdiqlash; davlat oliy ta'lim muassasalarining rektorlarini tayinlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritish; pedagog xodimlarni tayyorlash, ularning malasini oshirish va qayta tayyorlashni tashkil etish.

Ta'lim tizimini boshqaruvchi vakolatli davlat organi – muayyan davlatda qonunchilik asoslariga ko'ra ta'lim tizimini boshqarish, ta'lim muassasalari faoliyatiga rahbarlik, nazorat va tahlil qilish huquqi, vakolatiga ega bo'lgan ijro etuvchi davlat hokimiyati va mahalliy o'z-o'zini boshqarish organi. O'zbekistonda respublika Vazirlar Mahkamasi, Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi Vazirligi, Xalq ta'limi Vazirligi, Respublika Test markazi, Fan va texnologiyalar Qo'mitasi, Respublika Ta'lim markazi, Xalq ta'limi hamda Oliy va o'rta maxsus kasb-hunar ta'lim Bosh, viloyat, tuman va shahar boshqarmalari, viloyat, tuman va shahar Xalq ta'limi bo'limlari, Xalq deputatlari viloyat va tuman hokimliklari ta'lim tizimini boshqaruvchi vakolatli davlat organlari sanaladi. Ushbu organlar quyidagi vakolatlarga egadilar: ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini ro'yobga chiqarish; ta'lim muassasalari faoliyatini muvofiqlashtirish va uslubiy masalalarda ularga rahbarlik qilish; DTS, mutaxassislarning bilim saviyasi va kasb tayyorgarligiga bo'lgan talablar bajarilishini ta'minlash; o'qitishning ilg'or shakllari va yangi pedagogik texnologiyalarni, ta'limning texnik va axborot vositalarini o'quv jarayoniga joriy etish; o'quv va o'quv-uslubiy adabiyotlarni yaratish va nashr etishni tashkil qilish; ta'lim oluvchilarning yakuniy davlat attestatsiyasi va davlat ta'lim muassasalarida eksternat to'g'risidagi Nizomlarni tasdiqlash; davlat oliy ta'lim muassasasining rektorini tayinlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritish; pedagog xodimlarni tayyorlashni, ularning malakasini oshirishni va qayta tayyorlashni tashkil etish; qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarga egalik qilish.

Ta'lim tizimini boshqarishda mahalliy davlat hokimiyati organlari ham ishtirok etadi. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining ta'lim tizimini boshqarishdagi vakolatlari quyidagilardan iborat: ta'lim muassasalari faoliyatining mintaqalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish ehtiyojlariga muvofiqligini ta'minlash; ta'lim muassasalarini tashkil, qayta tashkil etish va tugatish (respublika tasarrufida bo'lgan muassasalar bundan mustasno), ularning ustavlarini ro'yxatga olish; o'z hududlaridagi ta'lim muassasalarini vakolat doirasida moliyalash miqdorlari va imtiyozlarini belgilash; ta'lim sifati va darajasiga, shuningdek, pedagog xodimlarning kasb faoliyatiga bo'lgan davlat talablariga rioya etilishini ta'minlash; qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

Ta'lim tizimini jamoatchilik asosida boshqarish – o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar va jamoatchilik vakillaridan iborat pedagogik Kengashning ta'lim muassasalari faoliyatini samarali tashkil etishga yo'naltirilganligini ifodalovchi boshqaruv tamoyillaridan biri. Bu turdagi boshqaruv ta'lim muassasalari faoliyatini tartibga solish, o'quvchi, o'qituvchi va ota-onalar, shuningdek, malakali kadrlarga

buyurtma beruvchi ishlab chiqarish vakillarining ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda yangi ta'limiy xizmatlarni joriy qilish, ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ta'lim tizimining modernizatsiyasi – jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy ehtiyojlarini, uning malakali kadrlarga, shaxsning esa sifatli ta'lim olish bo'lgan talabini qondirish, ta'lim tizimini barqaror rivojlanishini ta'minlash maqsadida mavjud mexanizmning qayta ishlab chiqilishi yoki takomillashtirilishi.

Ta'lim tizimi – yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish yo'lida davlat boshqaruvi tamoyili asosida faoliyat yuritayotgan barcha turdagi o'quv-tarbiya muassasalari majmui.

Ta'lim turlari (yun. “species” – alohida, o'ziga xos xususiyatga ega) – ta'lim mazmuni, ta'limni tashkil etish o'rni, bosqichi, qo'llaniladigan vositalari va ta'lim oluvchilarning yoshiga ko'ra farqlanuvchi ta'lim ko'rinishlari; o'quv jarayonini tashkil etish, amalga oshirishga nisbatan turlicha yondashuv. Qadimda ta'limning suqrotcha suhbat (ta'lim oluvchini muammoli savollarga javob topishga undash asosida tashkil etilgan ta'lim) va dogmatik o'qitish (bilimlarni yodlash va takrorlash) kabi turlaridan foydalanilgan. Dogmatik o'qitishga ko'ra ta'lim oluvchilarning faoliyatlari tinglash, o'qish, yod olish, eslab qolish, matnni so'zma-so'z takrorlashdan iborat bo'lgan.

Ta'lim usullari – o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi (talaba) o'rtasida aniq bilim, ko'nikma, malakalarni uzatish va hosil qilishga yo'naltirilgan qisqa muddatli hamkorlik harakatlari, operatsiyalari. Ular muayyan ta'lim metodlarining tarkibiy qismi yoki alohida ko'rinishi sanaladi. Ta'lim usullari o'qitish tizimining xususiyatlaridan kelib chiqib aniqlanishi mumkin. M: muammoli ta'lim jarayonida muammoli vaziyatni qo'yish, tushuntirish-ko'rsatmali ta'limni tashkil etishda esa aniq maqsadga erishish uchun o'quvchilarning harakatlarini rejalashtirish, interfaol ta'limda o'quvchilar faolligini ta'minlovchi topshiriq va masalalarni tanlash, rivojlantiruvchi ta'limda esa o'quvchilarda mustaqil fikrlash, kichik tadqiqotlarni olib borish ko'nikma, malakalarini shakllantirish imkonini beruvchi dolzarb pedagogik muammolarni aniqlash kabilarga e'tibor qaratiladi. Pedagogik faoliyatda qo'llaniladigan ta'lim usullarini ularning xarakteriga ko'ra bir nechta guruhga ajratish mumkin. Ular: 1. Fikrlash, diqqat, xotira, idrok, tasavvurning alohida operatsiyalarini shakllantiruvchi va faollashtiruvchi usullar. 2. O'quvchilarning fikrlash faoliyatlarida muammoli, izlanuvchan vaziyatlarni hosil qilishga imkon beruvchi usullar. 3. O'quvchilar tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish bilan bog'liq holda ularda ichki kechinma, his-tuyg'ularni faollashtirishga xizmat qiluvchi usullar. 4. O'quvchilar faoliyatini nazorat, o'z-o'zini nazorat qilish, shuningdek, ularning mustaqil ta'lim olishlarini ta'minlovchi usullar. 5. O'quv jarayonida o'quvchilarning o'zaro jamoaviy va shaxsiy munosabatlarini boshqarish usullari.

Ta'lim vositalari – o'qitish samaradorligini ta'minlovchi obyektiv (darslik,

o'quv qo'llanmalari va qurollari, xarita, diagramma, plakat, rasm, chizma, dioproektor, magnitafon, videomagnitafon, uskuna, televizor, radio, kompyuter va b.) va subyektiv (o'qituvchi nutqi, namunasi, muayyan shaxs hayoti, faoliyatiga oid misollar va sh.k.) omillar.

Ta'lim – o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma, malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish, dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon.

Ta'lim texnologiyasi (ingl. “an educational technology”) – 1) ta'lim (o'qitish) jarayonining yuksak mahorat, san'at darajasida tashkil etilishi; 2) ta'lim maqsadiga erishish jarayonining umumiy mazmuni, ya'ni, avvaldan loyihalashtirilgan ta'lim arayonini yaxlit tizim asosida, bosqichma-bosqich amalga oshirish, aniq maqsadga erishish yo'lida muayyan metod, usul va vositalar tizimini ishlab chiqish, ulardan samarali, unumli foydalanish hamda ta'lim jarayonini yuqori darajada boshqarish.

Ta'lim shakli – ta'lim jarayoni (dars, o'quv mashg'ulotlari)ning tashkiliy qurilishi. Zamonaviy sharoitda ta'lim individual mashg'ulotlar, individual-guruhli mashg'ulotlar, sinf-dars, ma'ruza, auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar, ta'lim muassasasidan tashqari mashg'ulotlar kabi shakllarda tashkil etilmoqda.

Ta'na – ota-onalar, o'qituvchilar, yoshi kattalar tomonidan bolalar va o'smirlarning sodir etgan ayblari, yo'l qo'yilgan xato-kamchiliklarini betlariga solish, kamsitishni ifodalovchi harakat.

Ta'til (r. “каникул” – hordiq, dam olish; a. “ta'til”– to'xtatish, berkitish, yopib qo'yish) – o'qishdan va asosiy o'quv faoliyatidan holi, erkin bo'lish, dam olish davri. Mazkur tushuncha “Kanikula” (lot. “Sirius” – “mitti kuchukcha”) nomidan kelib chiqqan. Qadimda Rim senati yozning eng issiq vaqti – Sirius yulduzi tonggi osmonda ko'ringanda dam olish kunlarini e'lon qilgan. Quldorlik tuzumi davrida maktablarda ta'tillar mavjud bo'lmagan. O'qish, aksincha, imkon boricha, hatto eng qiyin vaziyatlar – urush kunlarida ham to'xtatilmagan. Shu sababli buyuk faylasuf Anaksagor (e.av. 500-428 y.y.)ning vafotidan avval hamshaharlari uning xotirasi uchun nima qilishlari mumkinligini so'rashganda: “Mening vafoti kuni maktablarda darslar bo'lmasin!”, - deb javob bergan.

O'rta asrlarda ta'lim muassasalari – universitet va gimnaziyalarda yozgi ta'tillar joriy qilingan. M: gimnaziyalarda o'quv yili 240 kun davom etgan, ya'ni 17 avgustdan 1 iyunga qadar davom etgan. Yozgi ta'til 78 kunni tashkil etgan. O'quv yilining muayyan davrlarida, ayniqsa, qishda yana 47 kun ta'til berilgan. Rossiyada 1917 yilgacha “ta'til” tushunchasi – “yozgi ta'til”, “vakatsiya” atamasi esa keng ma'noda “qishki ta'til” mazmunini anglatgan. 1878 yilda Rossiya imperiyasining Ta'lim vazirligining Farmoyishida o'quvchilarga vakatsiya, ya'ni qishki ta'til berilishi aytilgan edi.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuniga muvofiq o'quvchi (talaba)larga beriladigan ta'tillar tartibga solinadi. Unga ko'ra

umumiy o'rta ta'lim maktablarida har chorak va o'quv yilining yakunida ta'tillarning berilishi joriy etilgan. Ta'tillar o'quv yili mobaynidagi kamida 30 kalendar kun qilib belgilanadi. Ya'ni: kuzgi ta'til – 8 kun (4 noyabrdan 11 noyabrgacha), qishki ta'til – 11 kun (31 dekabrda 10 yanvargacha), bahorgi ta'til – 10 kun (22 martdan 31 martgacha). Yozgi ta'til – kamida 8 (yoki 12) hafta (o'quv yili (imtihonlar) tugagan kundan boshlab 31 avgustgacha) davom etadi. 1-sinf o'quvchilari uchun Maktab (pedkengash) kengashi tomonidan fevral oyi o'rtalarida qo'shimcha bir haftalik ta'til belgilanadi.

Akademik litsey, kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv yurtlari ta'lim oluvchilari uchun esa qishki va yozgi ta'tillar joriy qilingan. Ular qishki va yozgi semestrlarning yakunida beriladi. Ushbu ta'lim muassasalarida qishki ta'til ikki haftalik, yozgi ta'til esa ikki oylik muddatdan iborat.

O'zbekiston Respublikasida barcha ta'lim muassasalarida o'quv yili davomida quyidagi bayram kunlarida o'quv mashg'ulotlari tashkil qilinmaydi: 1 yanvar – Yangi yil, 8 mart – Xotin-qizlar kuni, 21 mart – Navro'z bayrami, 9 may – Xotira va qadrlash kuni, 1 sentyabr – Mustaqillik kuni, Ramazon hayiti diniy bayramining birinchi kuni, Qurbon hayit diniy bayramining birinchi kuni, 8 dekabr – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilingan kun.

Temperament (lot. “temperamentum” – qismlarning bir-biriga munosabati) – shaxsning individual psixologik xususiyatlari majmui.

Terrorizm – 1) terrorchi yoki terrorchilik tashkiloti tomonidan birdan ortiq davlat hududida amalga oshiriladigan yoki bittadan ko'p davlat manfaatlariga zarar yetkazadigan qurolli harakat; 2) bir davlatning fuqarolari tomonidan boshqa davlatning fuqarolariga nisbatan yoki boshqa davlatning, shuningdek, o'z davlati hududida mavjud tizimga qarshi amalga oshiriladigan qurolli harakat. Ijtimoiy nuqtai nazardan terrorizm, ayniqsa, xalqaro terrorizm masalalarini chuqur o'rganishga 1970-1980 yillarda kirishildi. O'tgan asrning so'nggi o'n yilligiga kelib, xalqaro terrorizm global muammoga aylanib ketganligi tufayli bu mavzu turli soha mutaxassisleri, jumladan, faylasuf, sotsiolog, tarixchi olimlar tomonidan tadqiq qilinishi zarur bo'lgan g'oyat murakkab va bahsli munozara mavzusiga aylandi. Masalaga xorijiy davlatlarda shu yo'nalishda to'plangan tajriba va amalga oshirilgan ilmiy ishlarga tayangan holda yondashish xalqaro terrorizm deb atalmish o'ta og'ir jinoyatlardan biri hisoblangan harakat mohiyatini chuqurroq tahlil qilishga imkon beradi. XX asrning 90-yillariga kelib, terrorizmning yangi ko'rinishlari paydo bo'ldi. Jumladan, jinoiy harakatlarni bir vaqtning o'zida bir necha mamlakatda amalga oshirishga harakat qilayotgan xalqaro terrorchi guruhlar yoki jinoiy uyushmalar soni dunyoning turli mintaqalarida jadal ko'payib, ular tomonidan muntazam ravishda sodir etilayotgan jinoyatlarning ijtimoiy xavflilik darajasi orta boshladi. Bu jarayon, ya'ni, xalqaro terrorizmning ommaviy tus olishi, shubhasiz, xalqaro munosabatlarning chigallashuviga olib keldi. Oqibatda BMT doirasida xalqaro terrorizmga qarshi kurash masalalarini muhokama qilish zaruriyati tug'ildi. SHu o'rinda BMT tomonidan terrorizm, narkobiznes va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurashish to'g'risidagi qator hujjatlarning qabul qilinganligini aytib o'tish zarur. Bunday

hujjatlar qatorida BMTning VII Kongressida qabul qilingan “Terrorchilikka qarshi kurash to’g’risida”gi (Milan, 1985 yil), VIII Kongressida qabul qilingan “Terrorchilik faoliyatiga qarshi kurash to’g’risida”gi (Gavana, 1990 yil) rezolyutsiyalar xalqaro ahamiyatga ega. Mamlakat hududida terrorizmga qarshi kurashni amalga oshiruvchi davlat organlari qatoriga quyidagilar kiradi: O’zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati; O’zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi; O’zbekiston Respublikasi Davlat chegaralarini himoya qiluvchi qo’mita; O’zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo’mitasi; O’zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi hamda O’zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi.

Test metodi (ingl. “test” – sinash, tekshirish, o’rganish) – o’rganilayotgan shaxs (respondent)ning aqliy rivojlanish darajasi, qobiliyati, muayyan ish-harakat, faoliyatni bajarishga doir ko’nikma, malakalari, shaxsiy va irodaviy sifatlari, ruhiy xususiyatlarini aniqlash va baholashda qo’llaniladigan qisqa standart tekshirish yoki sinov usuli. Uning ahamiyati respondentning muayyan soha bo’yicha nazariy bilimlarini, qobiliyati, psixologik-fiziologik, shaxsiy xususiyatlarining rivojlanganligi, ma’lum faoliyatni tashkil etishga doir ko’nikma, malakalarning shakllanganlik darajasini aniqlashga xizmat qilishida ko’zga tashlanadi.

Test o’z mohiyatiga ko’ra quyidagi savollardan iborat bo’ladi: 1) ochiq turdagi savollar (batafsil javob berish imkonini beradigan savollar); 2) yopiq turdagi savollar (“ha” yoki “yo’q”, “ijobiy” yoki “salbiy” tarzda javoblarga asoslanadigan savollar); 3) to’g’ri javob variantlari qayd etilgan savollar (to’g’ri deb topilgan javob varianti belgilanadi). Mazkur usul quyidagi afzalliklarga ega: 1) nazorat uchun vaqtning kam sarflanishi; 2) nazariy, amaliy bilim darajasini obyektiv aniqlash imkonining mavjudligi; 3) bir vaqtda ko’p sonli o’quvchilar bilan nazoratni tashkil etish mumkinligi; 4) bilim natijalarining o’qituvchi tomonidan qisqa muddatda tekshirilishi; 5) barcha o’quvchilarga bir xil murakkablikdagi savollar berilib, ular uchun bir xil sharoitning yaratilishi.

Texnologik madaniyat – shaxsning zamonaviy sharoitda mavjud texnologiyalar (jumladan, ishlab chiqarish, qishloq xo’jaligi, sanoat, transport va ijtimoiy sohalarda qo’llanilayotgan texnologiyalar)dan imkon qadar xabardor bo’lishi, ularning ishlash tamoyillarini puxta o’zlashtirishi va zarur vaziyatlarda ularni samarali qo’llash olish asosida atrof-muhitga mas’uliyatli yondashish darajasi.

Texnologik pasport (pedagogikada) – ta’lim yoki ma’naviy-ma’rifiy tadbirning asosiy ko’rsatkichlari, ularning texnologik tavsifini yorituvchi hujjat.

Texnologik tizim – pedagogik jarayonning loyiha, sxema ko’rinishidagi tarkibiy qismlari majmui, yig’indisi.

Texnologik xarita (pedagogikada) – pedagogik (ta’lim va tarbiya) jarayonni bajaruvchi yoki ma’lum obyektga texnik xizmat ko’rsatuvchi o’qituvchilarga taqdim etiladigan barcha zarur ma’lumotlar, ko’rsatmalarni o’z ichiga olgan hujjat.

Texnologik yondashuv – faoliyat (shu jumladan, pedagogik faoliyat)ni tashkil etishga texnologik (ijtimoiy-muhandislik, loyihalar yaratish) nuqtai nazardan yondashish usuli. Pedagogik amaliyotda texnologik yondashuv ta’lim, tarbiya va pedagogik amaliyot jarayonlarini tashkil etish, shuningdek, ilmiy-pedagogik tadqiqotlarni olib borishda samarali qo’llaniladi.

Texnologiya (yun. “techne” – mahorat, san’at; “logos” – tushuncha, ta’limot) – 1) ishlab chiqarishning biror sohasida xomashyo, material, yarim fabrikat va sh.k.ga ishlov berish yoki qayta ishlash, ularning holati, xossalari va shaklini o’zgartirishda qo’llaniladigan usullar (metodlar) majmui; 2) muayyan (ishlab chiqarish, ijtimoiy, iqtisodiy va b.) jarayonlarning yuksak mahorat, san’at darajasida tashkil etilishi.

Tibbiyot fanlari – insonlar sog’lig’ini saqlash va mustahkamlash, umrini uzaytirish, kasalliklarning oldini olish, davolash haqidagi bilimlarni yorituvchi fan.

Tilak-havas – shaxsning o’zini qanday maqsadga intilayotganligini bilishi, biroq, unga erishish yo’llaridan bexabarligini ifodalovchi intilish turi.

Tilak (oq fotiha) – bolalar va o’smirlar biror ish-harakatni bajarishga kirishishlaridan avval ularga omad, muvaffaqiyat, baxt, faoliyat rivojini tilagan holda beriladigan ruxsat, ijozat.

Tizimli tahlil – darslar va sinfdan tashqari mashg’ulotlar tizimini o’rganish maqsadida tashkil etiladigan tahlil turi. Bu kabi tahlil mazmuni ta’lim metodlarini to’g’ri uyg’unlashtirish, o’quvchilar tomonidan bilimlarning puxta o’zlashtirilishiga erishish, pedagogik madaniyatlarini oshirish, o’qituvchilarning sifatli tarbiyaviy ishlarni olib borishlari hamda ta’lim muassasasida innovatsion muhitni tashkil qilishda pedagogik jamoaning hissasini ta’minlash kabilardan iborat.

Tizim – o’zaro bog’liq, bir-biri bilan aloqador hamda bir-birini taqozo etuvchi qismlardan tarkib topgan tuzilma.

Tizimli yondashuv – muayyan jarayon, faoliyat, voqea va hodisalar mohiyatini yaxlit tizim sifatida o’rganish, ko’zlangan maqsadga erishishda tizim doirasidagi tarkibiy qismlarning o’zaro bog’liqligi va aloqadorligidan foydalanish nuqtai nazaridan yondashish usuli. Pedagogik amaliyotda tizimli yondashuvdan asosan ta’lim muassasalarini boshqarish va ilmiy-pedagogik tadqiqotlarni olib borishda foydalaniladi.

Topshiriq berish – o’quvchilarda mehnat, ijtimoiy xulq va hayotiy tajriba ko’nikmalarini shakllantirish maqsadida qo’llaniladigan usul.

Topshiriq – 1) o’quvchilarda mehnat, ijtimoiy xulq va hayotiy tajriba ko’nikmalarini shakllantirish maqsadida qo’llaniladigan pedagogik usul; 2) ta’lim yoki tarbiya jarayonida o’quvchi zimmasiga yuklanadigan muayyan vazifa.

O'quvchilarning topshiriqlarni jamoa bo'lib bajarishlari ularda ijtimoiy xulq tajribalarini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega.

Tramp rejasi – XX asrning 60-yillarida amerikalik pedagog Lloyd Tramp tomonidan asoslangan reja. Unga ko'ra mashg'ulotlarni katta (100-150 nafar kishilik) auditoriyada 10-15 kishidan iborat guruhlarda yoki o'quvchilarning har biri bilan individual ishlarni olib borish asosida tashkil etish g'oyasi targ'ib qilinadi.

Tuman metodika bo'limlarida pedagoglar malakasini oshirish shakllari – umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilarining kasbiy malakasini oshirish shakllaridan biri. Unga ko'ra o'qituvchilarning malakasini oshirish quyidagi shakllarda amalga oshiriladi: ilmiy-metodik, pedagogik yoki amaliy konferensiya, seminar, seminar-kengashlar; muayyan muammo yoki mavzu asosida tashkil etilgan doimiy harakatdagi seminarlar; tuman fan o'qituvchilarining metodika uyushmalari; tayanch va ilg'or tajriba muassasasi ishlari; ta'lim muassasalari rahbarlarining Metodik uyushmalari; pedagogik o'qishlar.

Tushuntirish (faoliyat sifatida) – muayyan xatti-harakat, xulq-atvor, shaxslararo munosabatlar mazmunini ochib berish, yoritishdan iborat harakat.

Tushuntirish (usul sifatida) – muayyan xatti-harakat, xulq-atvor, shaxslararo munosabatlar mazmunini og'zaki bayon orqali ochib berish, yoritish usuli. Tushuntirish ijtimoiy ongini shakllantirishda ko'p ishlatiladigan usul bo'lib, u orqali ta'lim oluvchilarni jamiyatda kechayotgan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar, shaxslararo munosabatlar mazmuni, ijtimoiy-axloqiy va huquqiy me'yorlar, ularga amal qilish, shaxs tomonidan o'zligini anglash hamda jamiyatda, jamoada muayyan o'rinni egallashga oid ma'lumotlar bilan tanishtirishga xizmat qiladi.

U

Umumiy ta'lim maktabi – mustaqil yuridik shaxs, uzluksiz ta'lim tizimining asosiy bo'g'ini. Yuridik shaxs sifatida umumiy ta'lim maktabi o'z nomi yozilgan muhr, to'rtburchakli shtamp va belgilangan namunadagi peshlavhaga ega. U O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, unga muvofiq qabul qilingan, qilinadigan qonunchilik hujjatlari hamda "O'zbekiston umumiy ta'lim maktabi faoliyati to'g'risida"gi Nizom talablariga muvofiq faoliyat yuritadi. Uzluksiz ta'lim tizimining asosiy bo'g'ini bo'lgan umumiy ta'lim maktabi o'quvchilarni o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olishga tayyorlaydi. Uning asosiy maqsadi – o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirish, madaniyatli, jamiyat, davlat va oila oldida o'z mas'uliyatini his qila oladigan shaxs bo'lib yetishishlarini ta'minlash, shuningdek, ularning jamiyatda o'z o'rnini topish, ongli ravishda ta'lim va kasblar bo'yicha dasturlarni tanlash, ularning asoslarini o'zlashtirishlari uchun zarur sharoit yaratishdan iborat. Umumiy ta'lim maktabida tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya ishlari har bir shaxs, jamiyat va davlat manfaatlari birligiga asoslanib, o'quvchilarning o'z

ustida mustaqil ishlashlari, qo'shimcha bilim olishlari uchun imkoniyatlar yaratilishini ta'minlaydi. Ushbu maktabning faoliyati demokratiya va insonparvarlik, hammaboplik, umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligi, xalqning ilmiy va madaniy an'analari, o'qitishning dunyoviy xarakteri, siyosiy partiyalar va ijtimoiy-siyosiy harakatlar ta'siridan xolilik, iqtidor va ilmni rag'batlantirish, o'quvchi va pedagog shaxsini hurmat qilish tamoyillariga asoslanadi.

Davlat maktab faoliyati va uni rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy asosini kafolatlaydi, uning moddiy-texnik, moliyaviy va b. ehtiyojlarining qondirilishini ta'minlaydi. Maktabda ta'lim berish tili tegishli organlar bilan kelishgan holda, o'quvchilar va ota-onalar (yoki ularni o'rnini bosuvchi shaxslar)ning istaklarini hisobga olish asosida belgilanadi. Shuningdek, maktabda o'quvchilar o'zlari ta'lim oladigan tildan tashqari davlat (o'zbek, Qoraqalpog'istonda – qoraqalpoq) tilini va xorijiy tillarni o'rganishga majburdirlar.

Umumiy ta'lim maktablarida barcha o'quvchilarning tengligi ta'minlanadi, ularning qiziqish, qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratiladi. Iqtidorli o'quvchilarni tanlab olish asosida maktab kompleks, litsey, gimnaziya, iqtidorli bolalar uchun maktab, katta yoshlilar ta'lim markazi va b. ta'lim muassasalari tashkil qilinadi. Maktab turini tanlash maktab Pedagogik kengashi tomonidan mahalliy hokimiyat va ta'limni boshqarish organlari bilan kelishgan holda amalga oshiriladi.

Zarur shart-sharoitlarga maktablar qoshida mavjud ehtiyojni inobatga olgan holda va ixtiyoriylik asosida o'quvchilar uchun internat (yotoqxonalar)lar, butlanadigan kuni uzaytirilgan yoki bir kunlik guruhlar tashkil qilinadi.

Maktablarni tashkil qilish, qayta tashkil etish (turini o'zgartirish), faoliyatini tugatish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Davlat ta'lim muassasalarini tashkil qilish, qayta tashkil etish va tugatish tartibi to'g'risida"gi (1993 yil 12 avgust) Nizomga muvofiq amalga oshiriladi. Har bir maktab o'z Ustaviga ega bo'ladi. Maktab faoliyati Vazirlar Mahkamasining "Ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish va ro'yxatdan o'tkazish, litsenziyalash to'g'risida"gi (1993 yil 12 avgust) Nizomga muvofiq attestatsiyadan o'tkazilib boriladi.

Umumiy ta'lim – uzluksiz ta'lim tizimining o'quvchilarga fanlar asoslari bo'yicha muntazam bilim berish, ularda o'quv-ilmiy, umummadaniy bilimlarni, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan ma'naviy-axloqiy fazilatlar, mehnat ko'nikmalari, ijodiy fikrlash qobiliyati va atrof-muhitga bo'lgan ongli munosabatni shakllantirishdan iborat ta'limiy faoliyat amalga oshiriladigan muhim bosqichi. Mazkur bosqich ta'limining maqsadi DTSga muvofiq o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalash hamda shaxsning ta'lim olish huquqini ro'yobga chiqarish bo'lib, unga erishish yo'lida quyidagi vazifalar hal qilinadi: o'quvchilar tomonidan bilimlarning muntazam olinishini ta'minlash; ularda bilim olish ehtiyojini rivojlantirish; bazaviy o'quv, ilmiy va umummadaniy bilimlarni shakllantirish; o'quvchilarda mehnat ko'nikmalari, ijodiy mustaqil fikrlash, kasb tanlash va atrof-olamga ongli munosabatni hosil qilish; milliy hamda umumbashariy qadriyatlarni uzviy birlashtirish asosida o'quvchilarda yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarini tarbiyalash; o'z Vatani va xalqiga sodiq fuqaroni shakllantirish; ta'limning uzluksizligi, izchilligi,

maktab o'quv dasturlarining akademik litseylar va kasb-hunar kollejaridagi o'quv dasturlari bilan uzviy o'zaro bog'lanishini ta'minlash.

Umumiy o'rta ta'lim to'qqiz yillik (I-IX sinflar) o'qishdan iborat bo'lib, majburiy xarakter kasb etadi. Ta'limning bu turi ikki bosqichda tashkil etiladi. Ya'ni: 1) boshlang'ich ta'lim (I-IV sinflar) hamda umumiy ta'lim (V-IX sinflar). Bu bosqichda o'quvchilar fanlar asoslari bo'yicha muntazam bilim oladi, ularda o'quv-ilmiiy va umummadaniy bilimlar milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan ma'naviy-axloqiy fazilatlar, mehnat ko'nikmalari, ijodiy fikrlash qobiliyati, atrof-muhitga bo'lgan ongli munosabat shakllantiriladi. Umumiy o'rta ta'limning yakunida o'quvchilar davlat tomonidan tasdiqlanib, ta'lim fanlari va ular bo'yicha olingan baholar ko'rsatiladigan attestatga ega bo'ladi.

Maktablarda umumiy o'rta ta'lim kunduzgi o'qish shaklida amalga oshiriladi. Darsning, o'quv choragi va o'quv yilining davom etish muddati, kunlar va haftalar bo'yicha darslar jadvali, o'quvchilarning sinflarda o'quv yuklamasi, sinflarning to'ldirilishi, o'quv-tarbiya jarayonini maqbullashtirish masalalari umumiy o'rta DTSga muvofiq belgilanadi. Umumiy ta'lim maktablarida iqtidorli bolalarni izlash, tanlab olish va o'qitish bo'yicha aniq maqsadli ishlar amalga oshiriladi. Ular uchun maxsus (shu jumladan, mualliflik) o'quv dasturlari ishlab chiqilib, qo'shimcha ilmiy-uslubiy adabiyotlar bilan ta'minlanadi. Iqtidorli va iste'dodli bolalar ta'lim dasturlarini o'zlashtirishning yakka tartibdagi jadvaliga ega bo'lishlari mumkin. O'quvchilarning qobiliyat, iste'dodlarini rivojlantirish uchun fanlarni chuqur o'rganish yo'nalishlari bo'yicha ixtisoslashtirilgan sinflar, maktablarning tashkil etilishi yo'lga qo'yiladi.

Bugungi kunda respublikada faoliyat olib borayotgan umumiy o'rta ta'lim maktablarining soni 9779 tani tashkil etadi.

Umumiy o'rta ta'lim mazmunining asosini tashkil etuvchi majburiy komponent (lot. "componens", "componentis" – tashkil etuvchi, tarkibiy qism) – ta'lim mazmunining DTS asosida o'quvchilar tomonidan o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi muassasalarida bilimlar asoslarining yanada puxta o'rganilishi, kasb egallashga tayyorlashda yetarli bo'ladigan va o'zlashtirilishi majburiy xarakterga ega zaruriy darajasi.

Umumiy o'rta ta'lim mazmunining asosini tashkil etuvchi qo'shimcha komponent (lot. "componens", "componentis" – tashkil etuvchi, tarkibiy qism) – ta'lim mazmunining DTS asosida o'quvchilar tomonidan o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi muassasalarida bilimlar asoslarining yanada puxta o'rganilishi, kasb egallashga tayyorlash jarayonida o'quvchining ehtiyojlari, qobiliyati, maktabning moddiy-texnika va kadrlar bilan ta'minlanganlik darajasidan kelib chiqib belgilanadigan, biroq, majburiy xarakterga ega bo'lmagan zaruriy darajasi.

"Umumiy o'rta ta'lim to'g'risida"gi Nizom – O'zbekiston Respublikasi umumiy o'rta ta'limni tashkil etishning umumiy asoslari (maqsad, vazifalari, shartlari, tamoyillari, mazmuni, pedagog kadrlarning malakaviy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar, umumiy o'rta maktablar faoliyatini boshqarish, mablag' bilan

ta'minlash, moddiy-texnik ta'minotni yaratish, umumiy o'rta ta'lim sohasida xalqaro hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish, tartibi)ni yorituvchi me'yoriy hujjat. O'zbekiston Respublikasida "Umumiy o'rta ta'lim to'g'risida"gi Nizom 1998 yil 13 mayda qabul qilingan. Nizomning tarkibiy tuzilmasi quyidagicha: 1. Umumiy qoidalar. 2. Umumiy o'rta ta'limning maqsadi va vazifalari. 3. Umumiy o'rta ta'limni tashkil etish. 4. O'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish va uning mazmuni. 5. Pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish. 6. Umumiy o'rta ta'limni boshqarish. 7. Mablag' bilan ta'minlash va moddiy-texnika ta'minoti. 7. Xalqaro hamkorlik.

Umumlashtiruvchi darslar (bilimlarini umumlashtirish va tizimlashtirish) – avval o'rganilgan materialning eng muhim savollari qayta takrorlanib, tizimlashtiriladigan, o'quvchilarning bilimlaridagi mavjud kamchiliklar to'ldiriladigan, o'rganilayotgan kursning muhim g'oyalari ochib beriladigan darslar.

Universitet (nem. "universitat" < lot. "universitas", "universitatus" – jami, barchasi, yig'indi, majmua) – tarkibida bir qancha tabiiy-matematik va ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi fakultetlari bo'lgan, muayyan yo'nalishlarda yuksak malakali mutaxassislar tayyorlaydigan ko'p tarmoqli oliy o'quv yurti yoki ilmiy muassasa. Ta'lim muassasasi sifatida cherkov maktablari tizimida paydo bo'lgan. XI asrning oxiri XII asrning boshlarida alohida kafedra va monastr maktablari yirik o'quv markazlariga aylanib, keyinchalik universitet maqomini olgan. Yevropada tashkil etilgan ilk universitetlar quyidagilardir: Parij universiteti (1200 y.); Oksford universiteti (1206 y.); Neapol universiteti (1224 y.); Kembrij universiteti (1231 y.); Lissabon universiteti (1290 y.).

O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan oliy o'quv yurtlari orasida universitetlar ham salmoqli o'rin tutadi. Ayni vaqtda ularning soni 20 ta bo'lib, xalq xo'jaligining turli sohalari bo'yicha oliy ma'lumotli, malakali kadrlarni tayyorlash yo'lida faoliyat olib bormoqda.

Ular: 1. Andijon davlat universiteti. 2. Buxoro davlat universiteti. 3. Farg'ona davlat universiteti. 4. Guliston davlat universiteti. 5. Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti. 6. Namangan Davlat universiteti. 7. Qarshi davlat universiteti. 8. Qoraqalpoq davlat universiteti. 9. Samarqand davlat universiteti. 10. Termiz davlat universiteti. 11. Toshkent axborot texnologiyalari universiteti. 12. Toshkent davlat agrar universiteti. 13. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti. 14. Toshkent davlat pedagogika universiteti. 15. Toshkent davlat texnika universiteti. 16. Toshkent davlat yuridik universiteti. 17. Toshkent islom universiteti. 18. Urganch davlat universiteti. 19. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti. 20. O'zbekiston milliy universiteti.

Uyaltirish – o'quvchining ma'lum xatti-harakatlariga jamoa yoki uning tarbiyasi uchun mas'ul bo'lgan subyektlar (ota-onalar, vasiylar, jamoatchilik vakillari va b.) oldida baho berish usuli. Bolalarni tarbiyalashda shu his-tuyg'ularni ehtiyotkorlik bilan o'stirish lozim, lekin hadeb uyaltiraverish, qizartiraverish yaramaydi.

Uy ishlari (uyga vazifalar) – darsda o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma, malakalarni kengaytirish, chuqurlashtirish, esdan chiqarishning oldini olish, o'quvchilarning individual layoqati, iste'dod va qobiliyatini rivojlantirishdan iborat topshiriqlar. Ular quyidagi didaktik vazifalarni bajaradi: darsda o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma, malakalarni mustahkamlash; sinfda ishlab chiqilgan o'quv materialini kengaytirish va chuqurlashtirish; mashqlarni mustaqil bajarish ko'nikmalarini shakllantirish; dasturli material doirasida muayyan hajmli individual topshiriqlarni bajarish asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish; individual kuzatishlar, tajribalar, gerbariy, tabiiy namunalar, tabriknomalar, rasmlar, gazeta va jurnal lavhalari, statistik ma'lumotlar asosida o'quv topshiriqlarini bajarish, turli ijodiy ishlarni tayyorlash.

Uy vazifalari (uy vazifalari)ni tekshirish – o'qituvchiga o'quvchilarning o'quv faoliyatiga munosabatlarini, materialni qanchalik o'rganganliklarini, uy vazifalarini bajarishdagi mustaqilliklarini aniqlashga imkon beradi nazorat turi. Umumiy ta'lim maktablarida uy vazifalari berish majburiy xarakterga ega emas. Uy vazifalari mavjud pedagogik talablar, shuningdek, har bir o'quvchining shaxsiy imkoniyatlari, psixologik va jismoniy xususiyatlarini hisobga olgan holda berilishi lozim.

Uzluqli pedagogik amaliyot (I va II-bosqichlar) – qisqa muddatli pedagogik amaliyot. U o'zida quyidagi xususiyatlarni aks ettiradi: qisqa muddatli psixologik-pedagogik praktikum va treninglar tashkil etilib, ular yordamida talabalar ta'lim muassasalari amaliyoti, o'qituvchilarning pedagogik faoliyatlari, o'quvchilarni rivojlantirishning tashxis metodlari bilan tanishtiriladi, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, pedagogik masalalarni hal qilishni loyihalashtirish yo'llarini yaqindan o'rganadi; talabalar o'zlarini, guruhdoshlarini o'qituvchi sifatida anglaydi; pedagogik faoliyat olib borish ko'nikma, malakalarini o'zlashtiradi.

Uzluksiz pedagogik amaliyot (III va IV-bosqichlar) – uzoq muddatli pedagogik amaliyot. Unda talabalar o'zlariga yuklatilgan aniq vazifalarni bajaradi; ixtisoslik bo'yicha fan o'qituvchisi va guruh rahbari sifatida individual rejaga muvofiq kasbiy faoliyatni tashkil etadi; pedagogik jarayonlarni loyihalashtiradi; o'quv mashg'ulotlari va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni uyushtiradi; fan o'qituvchilari, guruh rahbarining ish faoliyati bilan bevosita tanishadi; o'quvchilarning BKMni tashxislash, o'quv faoliyati hamda tarbiyaviy tadbirlardagi ishtiroklarini nazorat qiladi; bilim olganlik, tarbiyalanganlik darajasini baholaydi; amaliyot bo'yicha zarur hujjatlarni yuritadi, mazkur jarayon bo'yicha hisobot tayyorlaydi.

Uzluksiz ta'lim – 1) kadrlar tayyorlash milliy modelining muhim tarkibiy qismlaridan biri; 2) kadrlar tayyorlash tizimining asosi; 3) O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor soha. U quyidagi tamoyillar asosida tashkil etiladi: ta'limning ustuvorligi; ta'limning ijtimoiylashuvi; ta'limning insonparvarlashuvi; ta'limning demokratlashuvi; ta'limning milliy yo'naltirilganligi; ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi; iqtidorli

yoshlarni aniqlash. Uzluksiz ta'lim ijtimoiy faol, ma'naviyati yuksak, ijodkor, izlanuvchan shaxsni shakllantirish, yuksak kasbiy malakaga ega, inson resurslari borasidagi mavjud raqobatga bardosh bera oladigan kadrlarning tayyorlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Uzluksiz ta'lim tizimi – O'zbekiston Respublikasi davlat siyosatining asosiy tamoyillari asosida yosh avlodni tarbiyalashga mas'ul barcha turdagi ta'lim muassasalari majmui. Har bir rivojlangan mamlakat o'z ta'lim tizimiga ega. Ta'lim tizimining shakllanishi jamiyatning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti bilan chambarchas bog'liq. O'zbekiston Respublika uzluksiz ta'lim tizimi quyidagi ta'lim turlaridan tarkib topgan: 1. Maktabgacha ta'lim. 2. Umumiy o'rta ta'lim. 3. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim. 4. Oliy ta'lim. 5. Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim. 6. Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash. 7. Maktabdan tashqari ta'lim.

Ushinskiy, Konstantin Dmitrievich (1824-1870 y.y.) – buyuk rus pedagogi, alloma. U 1824 yilning 19 fevralida Tula shahrida tug'ilgan. 9 yoshga to'lguncha o'z oilasida savod chiqargan. So'ngra Novgorod-Seversk gimnaziyasiga o'qishga kirgan. 1840 yili Moskva universitetining yuridik fakultetiga o'qishga kirib, u yerda taniqli pedagoglar qo'lida tahsil olgan. 22 yoshida Yaroslavl litseyiga kameral (yuridik) fanlar professori vazifasini bajaruvchi sifatida xizmatiga yuborilgan. Pedagoglik faoliyatining dastlabki yillaridayoq iste'dodli, mahoratli o'qituvchi ekanligini isbotlagan. Litseyda ishlab yurgan chog'larida pedagoglik faoliyatini ilmiy-ijodiy ish bilan birga qo'shib olib borganligi sababli 1848 yilda uning birinchi ilmiy ishi bo'lgan “Kameral fanlarni o'qitish haqida” nomli asarini yaratgan. U bu asarida eski ta'lim tizimini tanqid qilganligi hukumatga yoqmaydi. Shu sababli 1849 yilning sentyabrda K.D.Ushinskiy, uning do'stlari, demokratik ruhdagi o'qituvchilar “ishonchsiz kishilar” sifatida litseydan chetlatiladi. Pedagog ish topish maqsadida 1849 yilda Peterburgga ko'chib boradi. Katta qiyinchiliklardan so'ng 1850 yilda ichki ishlar vazirligiga ishga kirib, u yerda to'rt yil kichik bir amaldor vazifasida ishlaydi. 1854 yilda Yaroslavl litseyi sobiq direktorining tavsiyasi bilan Gatchino institutiga til-adabiyot va qonunshunoslik o'qituvchisi bo'lib ishga kiradi. Tez orada institutning sinflar inspektori vazifasiga ko'tariladi. Bu yillar K.D.Ushinskiy uchun sermahsul davr bo'lgan. 1859 yilda Smolniiy institutining sinflar inspektori vazifasiga tayinlanib, institutning ilmiy bo'lim ishlarini qayta rivojlantirish topshirig'ini a'lo darajada bajaradi. Mohir pedagog faoliyatida ilmiy-ijodiy ish ham asosiy o'rinni egallagan. 1857 yildan boshlab “Tarbiya jurnali” (“Jurnal dlya vospitaniya”), so'ngra “Xalq maorifi jurnali”da o'z maqolalari bilan ishtirok etadi. 1860 yilda “Xalq maorifi jurnali”ning muharriri qilib tayinlanadi.

1861 yilda “Bolalar dunyosi” (“Detskiy mir”) asarini, 1861 yilda I va II o'quv yillari uchun “Ona tili” darsligini, “Muallimlar uchun qo'llanma”ni, 1870 yilda esa III o'quv yili uchun “Ona tili” darsligini, 1867-69 yillarda “Inson – tarbiya predmeti sifatida” (“Pedagogik antropologiyadan tajriba”) nomli asari ni nashr ettiradi. Qattiq shamollash, zo'r berib ishlashi va xizmati bilan bog'liq ko'ngilsizliklar natijasida o'ta toliqqan K.D.Ushinskiy 1870 yil 21 dekabrda Odessada vafot etadi.

K.D.Ushinskiy o'qituvchining mehnatini va uning tarbiyalanuvchi shaxsga ta'sirini yuqori baholab, o'qituvchilar tayyorlash tizimini birinchi marta ilmiy jihatdan asoslab beradi. Ta'limda ikki yo'nalish mavjud. Birinchi yo'nalishga ko'ra bolalar o'qituvchining rahbarligida buyum yoki hodisani kuzatadi va shu buyum yoki hodisa to'g'risida umumiy tushuncha hosil qiladi. Ikkinchi yo'nalishga ko'ra esa olingan bilimlar umumlashtiriladi va mustahkamlanadi. Har bir dars ma'lum maqsadga qaratilgan, tugallangan bo'lishi va yetarli darajada tarbiyaviy xarakterga ega bo'lishi, bu jarayonda bolalarda mustaqil ishlash qobiliyatini o'stirish lozim. Bunda o'qituvchi maktabga yangi kirgan bolalarga darsda mustaqil ishlashning to'g'ri usullarini o'rgatishi kerak. Bolalar to' mustaqil ishlash malakalarini mustahkam o'zlashtirib olmaguncha, ularga uyga vazifalar berish yaramaydi.

K.D.Ushinskiy darslarni bir necha turga ajratadi. Ular: 1. Yangi bilim beradigan darslar. 2. O'quvchilar tomonidan mashqlar bajarilishini ta'minlaydigan darslar. 3. O'tilganlarni takrorlashga imkoniyat yaratadigan darslar. 4. O'quvchilarning bilimini hisobga olish darslari. 5. Yozma ishlarning bajarilishini ta'minlovchi darslar.

Pedagogning fikricha, axloqiy tarbiyaning vositalari quyidagilardir: 1. Ta'lim (axloqiy tarbiyada kitob va darsliklarni o'rni). 2. O'qituvchining shaxsan namuna bo'lishi. 3. E'tiqod. 4. O'quvchilarga mohirlik bilan munosabatda bo'lish (pedagogik odob). 5. Ogohlantirish choralari. 6. Rag'batlantirish va jazolash.

Ta'lim jarayonida hal etiladigan asosiy didaktik vazifalar sifatida pedagog quyidagilarni ko'rsatadi: 1. Bolaning nutqini o'stirish. 2. Bolalarni rus tilining boyligidan ongli foydalanishga o'rgatish. 3. Til mantiqi (grammatikasi)ni o'rgatish. Xalq tili – uning qadim zamonlardan boshlanuvchi bugungi ma'naviy hayotining eng yaxshi, hech qachon so'lmaydigan, doimo yangidan ochilib, yashnab turadigan guli. Butun xalq va uning vatani til bilan tirikdir. Bularning barchasi xalq ijod etgan til orqali ifodalanadi. Xalq avlodlari birin-ketin yashab o'taveradi, ammo har bir avlod hayotining natijalari keyingi avlodlarga til orqali meroc bo'lib o'tadi. Har bir avlod o'z his-tuyg'ularini, tarixiy voqealar, diniy e'tiqod, maslak natijalarini, boshidan kechirgan qayg'u va xursandchiliklarini ona tili xazinasiga qo'shadi. Til eng jonli, eng boy va mustahkam aloqa vositasi bo'lib, xalqning yashab o'tgan, yashayotgan va kelajakda yashaydigan avlodlarini bir-birlari bilan chambarchas bog'laydi, ularning ulug', tarixiy, jonli bir butunga aylantiradi. Til bor ekan, xalq ham bor, xalqning hayot ekanligini til orqali bilish mumkin. Til xalqning hayotidir. Xalq tili yo'qolganida xalqning o'zi ham yo'q bo'ladi.

K.D.Ushinskiyning eng muhim pedagogik g'oyalarini quyidagilar tashkil etadi: 1. Tarbiya xalqchilik tamoyiliga asoslanishi zarur. 2. Tarbiyada ifodalanadigan xalq ruhining eng yorqin ifodasi ona tilidir. Rus bolalarini o'qitishda rus tili asos bo'lishi, boshlang'ich maktablarda ta'lim rus tilida bo'lishi, bolalar Rossiya tarixi, geografiyasi, tabiati bilan tanishtirilib borishi kerak. 3. Tarbiyaning asosiy vazifasi axloqiy ta'sir etishdan iborat bo'lib, aqlni o'stirish, miyani bilimlar bilan to'ldirishdan ko'ra muhimroq. 4. Axloqiy tarbiya bolalarda odamlarga hurmat va muhabbat bilan qarashni, ularga nisbatan samimiy, xayrixoh va adolatli munosabatda bo'lishni tarbiyalashi kerak. 5. Eski maktabda intizom nihoyatda g'ayritabiiy asosga, mukofotlar va yoki jazolar ulashib beruvchi o'qituvchidan qo'rqish asosiga qurilgan edi. Bu qo'rquv bolalarni zararli holatlarga: sustkashlikka, sinf doirasidagi zerikishga

va ikkiyuzlamachilikka olib kelgan. 6. Agar tarbiya kishini baxtli qilmoqchi bo'lsa, uni baxt uchun tarbiyalamaslik kerak, balki mehnat uchun tayyorlashi lozim. 7. O'qish mehnat, mehnat bo'lib qolishi, to'la ma'noli mehnat bo'lishi lozim. 8. Tez-tez takrorlash yo'li bilan o'quvchilarda unutilishning oldi olinadi, ularning xotirasi mustahkamlanadi. 9. Ko'rsatmali ta'lim o'quvchilarning rivojlanishini ta'min etadigan shartlardan biridir. 10. O'quvchilar o'quv materialini anglab, puxta va mustahkam o'zlashtirishlari zarur. 11. O'qituvchining o'quvchilarga namuna bo'lishi yosh qalb uchun quyoshning barakali nuriki, uni hech bir narsa bilan almashtirib bo'lmaydi. 12. Pedagogning o'quvchilarga ta'siri shunday tarbiyaviy kuchga egaki, buni hech qanday ustav va dastur bilan, o'quv yurtini har qancha qulay tashkil etish bilan almashtirib bo'lmaydi. 13. Tarbiya ishida murabbiyning shaxsi eng asosiy omil. 14. Bizda meditsina fakultetlari bor-u, pedagogika fakultetlari yo'q, bu shuni ko'rsatadiki, biz axloqiy va tarbiyaviy sog'lig'imizga qaraganda tanamiz sog'lig'ini ko'proq qadrlar ekanmiz.

V

Valeologiya (lot. “valeo”– salomat bo'lish) – shaxsning ma'naviy-axloqiy, jismoniy va ruhiy salomatligiga nisbatan integral yondashuvini ifodalovchi, shuningdek, o'quvchi (talaba)larni valeologiyaning nazariy va amaliy asoslari bilan tanishtiradigan o'quv fani; nazariya.

Varvarizm (yun. “barbaroi”, lot. “barbari” – yovvoyilik) – millatchilik, shovinistik, etnik va diniy adovat tufayli ma'lum millat ega bo'lgan madaniyatni yakson etish, yo'q qilishga qaratilgan harakat. Mazkur tushuncha dastlab ayrim qabilalarning o'zlari tomonidan bosib olingan hudud aholisining tilini tushunmay, ularni shunchaki “yovvoyilar” deb atash uchun qo'llanilgan. Keyinchalik esa tushuncha yuqorida ko'rsatilganidek, “muayyan millat ega bo'lgan madaniyatni yakson etish, yo'q qilishga qaratilgan harakat”larni ifodalash uchun qo'llanila boshlagan. Varvarlik holatlari bugungi kunda g'arbiy Yevropa, jumladan, Rossiya FRda tez-tez ko'zga tashlanmoqda. Bir guruh bezori yoshlar ana shu ta'limot g'oyalarini o'zlariga shior deb bilib, o'zga dinga e'tiqod qiluvchi xalqlarining milliy-ma'naviy qadriyatlarini yo'q qilishga urinmoqda. Ular tomonidan amalga oshirilgan eng jirkanch harakat qabristonlardagi qabr lavhalarini buzishdir. “Injil”, “Qur'on” va “Tavrot” kabi muqaddas kitoblar, shuningdek, budda dini g'oyalariga ko'ra ham o'liklarni tahqirlash, qabristonlarni oyoq osti qilish og'ir gunoh sanaladi. Biroq, diniy ta'limotlarning mohiyatini mutlaqo anglamagan yoshlarning bunday xatti-harakatlari turli millat va elatlar o'rtasida diniy hamda etnik nizolarni keltirib chiqaradi. SHu sababli ta'lim muassasalarida yoshlarda ma'naviy-axloqiy madaniyat elementlarini, eng avvalo, eng oddiy insoniylik xislatlarini tarbiyalashga alohida ahamiyat qaratish zarur.

Vasiyat – ota-onalar, oilaning keksa avlod vakillari (buva-buvilar)ning farzandlar, nabiralarga ularni to'g'ri yashash, halol mehnat qilish, umrni behuda

o'tkazmaslik, o'z yaqinlari (aka-uka, opa-singil, qo'ni-qo'shni, qarindosh-urug' va b.) bilan mehr-oqibatli bo'lish kabilarga qilgan da'vatlarini ifodalovchi istagi, nasihati.

Vatanfurushlik (vatan + f. "furush" – sotuvchi) – o'z Vataniga, xalqiga, millatiga xiyonat qilish, Vatan, millat, xalq manfaatlariga ziyon yetkazish, moddiy boylik orttirish, qandaydir manfaat ilinjida o'z yurti, mamlakatini sotishga qaratilgan xatti-harakat, faoliyat.

Vatanfurush (vatan + f. "furush" – sotuvchi) – o'z Vataniga, xalqiga, millatiga xiyonat qiluvchi, Vatan, millat, xalq manfaatlariga ziyon yetkazuvchi, moddiy boylik orttirish, qandaydir manfaat ilinjida o'z yurti, mamlakatini sotuvchi shaxs.

Vatanparvarlik (vatan + f. "parvar" – g'amxo'rlik qiluvchi) – shaxsning o'zi mansub bo'lgan millat, tug'ilib o'sgan vatani tarixidan g'ururlanishi, bugungi taraqqiyoti, xalq farovonligi to'g'risida qayg'urishi, Vatan ozodligi, mustaqilligi uchun kurashishi, mamlakat hududini muhofaza qilishi, uning porloq istiqboliga bo'lgan ishonchini ifoda etuvchi yuksak insoniy fazilat.

Vatanparvar (vatan + f. "parvar" – g'amxo'rlik qiluvchi) – o'z Vatanini, ona yurtini, xalqini cheksiz sevadigan, vatan manfaatlarini uchun kurashadigan, bu yo'lda fidoiylilik ko'rsatadigan shaxs. Vatanparvar shaxs o'zida quyidagi sifatlarni namoyon etadi: Vatanga bo'lgan mehr-muhabbat, unga sadoqat; o'zi mansub bo'lgan millat o'tmishi, urf-odatlarini, an'analari, qadriyatlariga sodiqlik; Vatan va millat tarixidan g'ururlanish; yurtning moddiy, shuningdek, millat tomonidan yaratilgan ma'naviy boyliklarini asrash, ularni ko'paytirish borasida g'amxo'rlik qilish; Vatan ravnaqi va millat taraqqiyoti yo'lida mehnat faoliyatini tashkil etish; yurt ozodligi va millat erkiga qilinayotgan har qanday tahdidga qarshi kurashish; Vatan va millat obro'i, sha'ni, or-nomusini himoya qilish; yurt ravnaqi va millat taraqqiyotiga ishonish. Vatanparvar shaxs o'z vatanini uning boyliklari yoki vatanining qulay geografik hududda joylashganligi uchun emas, balki, o'zi Vatanning bir bo'lagi ekanligi uchun o'zi mansub bo'lgan millatning shu Vatanda, shu makonda yashashi uchun qadrlay olishi, unga nisbatan chuqur hurmat ko'rsatishi zarur.

Vebinar texnologiyalar (ingl. "webinar" – web-based seminar) – 1) web-texnologiyalari va an'anaviy ta'limning o'zaro birligi asosida tashkil etiladigan seminar; 2) Internet texnologiyalari va maxsus dasturlar qo'llanilgan holda talabalar bilan interfaol o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish shakli.

Garchi "vebinar" tushunchasi shu ma'noni anglatasa-da, biroq, ta'lim amaliyotida keng ma'noda qo'llanilib, turli onlayn tadbirlar (seminar, konferentsiya, bahs-munozara, uchrashuv, taqdimot, ayrim holatlarda trening, turli hodisalar bo'yicha tarmoq translyatsiyalari (kompyuter yoki Internet tarmog'ida namoyish etiladigan lavhalar) va ta'lim vositalarini anglatishga xizmat qiladi.

Ushbu texnologiyalarni o'zlashtirish orqali pedagoglar interfaol o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Talabalar uchun esa bu texnologiyalar vaqtini va boshqa resurslarni tejash imkoniyatini yaratadi. Chunki

ushbu interfaol ta'lim jarayoni bilan qulay vaqt va qulay joyda tanishish imkoniyati mavjud. Bu esa pedagoglardan vebinar texnologiyalar asosidagi mashg'ulotlarni samarali tashkil etish uchun muayyan ko'nikmalarga ega bo'lish, bir qator shart va qoidalarga rioya etish talab qilinadi.

Bu turdagi texnologiyalarning yaratilish tarixi 1980-yillardan – birinchi marta matnli xabarlarni almashish tizimi yaratilgan vaqtdan boshlangan. O'tgan asrning 90-yillarida yanada takomillashgan muloqot tizimi veb-chat hamda juda qisqa vaqtda xabarlarni almashish tizimlari payo bo'ldi. 90-yillarning oxirlariga kelib, birinchi konferents aloqalarni tashkil etish tizimi ishlab chiqildi. Shundan so'ng ko'plab boshqa muloqot tizimlari, jumladan, Internet tarmog'idagi konferents aloqalarni amalga oshirish imkoniyati yuzaga keldi.

Tushuncha sifatida “vebinar” 1998 yilda Erik R.Korb tomonidan qo'llanilgan va bugungi kunda “InterCall” kompaniyasining savdo belgisi sifatida e'tirof etiladi.

Vebinar mashg'ulotlarni olib borish uchun pedagoglarning oldiga veb-kamera o'rnatilib, u tomonidan tashkil etilgan mashg'ulot tarmoq orqali namoyish etiladi. Bu mashg'ulotni Yer sharining istalgan nuqtasida ko'rish, Internet tarmog'iga ulangan kompyuter vositasida talabalar va pedagog o'rtasida muloqotni tashkil etish mumkin. Mashg'ulot ishtirokchilari o'rtasidagi aloqa Veb-ilova xizmati orqali ta'minlanadi.

Vebinarga ulanishi uchun ishtirokchi (talaba) o'z manzilini sayt manzilidagi brauzer qatoriga kiritishi zarur. Talabalar pedagogni tinglagan holda unga savollarni og'zaki hamda yozma tarzida berishlari mumkin. Pedagog o'z kompyuterida o'quv materiallari (matnli hujjatlar, taqdimot slaydlari va b.)ni namoyish etish, virtual doskaga yozish, chizish imkoniyatiga ega. U ishtirokchilarning barchasini ko'rib turadi va istalgan talaba, tinglovchiga yoki ularning barchasiga bir vaqtning o'zida e'tiborni qarata oladi. Boshqacha aytganda mashg'ulot o'tayotgan virtual auditoriya to'la ravishda pedagogga ko'rinib turadi.

Vosita (a. “vosidat” – chora, tadbir, usul, o'rta, o'rtadagi) – muayyan maqsadga erishish yoki ma'lum ish-harakat, faoliyatni amalga oshirish uchun qo'llaniladigan narsa, qurol; ma'lum harakat, faoliyatni amalga oshirishda foydalaniladigan narsa. K.D.Ushinskiy o'qish va mehnatni shaxs ongi, his-tuyg'ulari va xulq-atvoriga ta'sir etuvchi vosita sifatida e'tirof etadi. Pedagogning qayd etishicha, o'yin, o'quvchining ishi va o'qishidan tashqari, uning hayoti – o'rtoqlariga va tarbiyachilari (o'qituvchilar, ota-onasi)ga bo'lgan munosabatini ham vosita deb qabul qilish mumkin. Mehnat shaxsni tarbiyalashning eng ta'sirchan vositasidir. Zero, mehnat yordamida shaxsda ma'naviy-axloqiy va estetik his-tuyg'ular shakllantiriladi, bilim, ishonch, e'tiqod, ezgu g'oyalar hosil qilinadi, xarakter, iroda va b. sifatlar tarbiyalanadi.

X

Xalqaro hamkorlik (ta'lim sohasida) – turli davlatlarning ta'lim muassasalar o'rtasida xalqaro va milliy qonunchilik asoslari, xalqaro kelishuvlarga muvofiq tenglik asosida pedagogik axborot almashish, mavjud tajribalarni o'rganish, xalqaro

aloqalarni mustahkamlash maqsadida tashkil etiladigan faoliyat. Respublika ta'lim muassasalari amaldagi qonunchilikka muvofiq xalqaro faoliyatni amalga oshirish huquqiga ega. O'zbekiston Respublikasida ta'lim muassasalari xorijiy mamlakatlarning o'quv yurtlari bilan hamkorlik asosida xalq ta'limi muassasalari faoliyatini metodik ta'minlash va tashkil etish tuman (shahar) bo'limlari, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi Boshqarmasi, oliy o'quv yurtlari orqali o'quvchi (talaba)lar guruhini o'qishga, dam olishga, birgalikda o'tkaziladigan olimpiadalar, ko'riklar, tanlovlarga yuborish shaklida almashish imkoniyatlarini nazarda tutuvchi to'g'ridan-to'g'ri amaliy aloqalar o'rnatadi.

Ta'lim sohasidagi xalqaro hamkorlik: pedagogik axborot va tajriba almashish; pedagog xodimlarning tajriba o'rganishlari; malaka oshirish maqsadida progressiv xalqaro jamg'armalar va tashkilotlarning grantlarini olish kabi shakllarda namoyon bo'ladi. Umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalarining xorijiy mamlakatlar ta'lim muassasalari bilan xalqaro hamkorligi davlatlararo, hukumatlararo va idoralararo bitimlar, shartnomalar asosida amalga oshiriladi.

Xalq pedagogikasi – etnik madaniy an'analar, xalqning poetik va badiiy ijodiyotiga asoslangan og'zaki bilimlari, tarbiyaviy (faoliyat) ko'nikmalar majmui, bolalarning bir-birlari va kattalar bilan qiladigan muloqotining barqaror shakllarini o'zida namoyon etuvchi fan. Unda turli xalqlarning bolalarni tarbiyalashga oid ko'p asrlik tajribasi, tarbiya an'analari mujassamlangan. Xalq pedagogikasining obyektini muayyan xalqning asrlar davomida bolani parvarishlash, tarbiyalash yo'lida olib borgan amaliy harakatining mohiyati, mavjud tajribasi, an'anaviy yondashuvini yorituvchi ta'lim va tarbiya jarayoni tashkil etsa, predmeti asrlar davomida muayyan xalqning bolani parvarishlash, tarbiyalash yo'lida olib borgan amaliy harakatining mohiyati, mavjud tajribasi, an'anaviy yondashuvini yorituvchi ta'lim va tarbiyaning mazmuni, ustuvor g'oyalari, qonuniyatlari, tamoyillari, tashkiliy-metodik asoslari, mexanizmidan iborat.

Turli xalqlarning asriy tajribalariga asoslangan "Xalq pedagogikasi"ning eng muhim tarkibiy qismi – avlodlarning o'zaro ta'siri jarayonida muayyan an'analarning uzatilishi sanaladi. Ibtidoiy jamoa tuzumidan boshlab kichik yoshli bolalarni parvarishlash, o'smirlar va yoshlarni tarbiyalash, o'spirinlarni oilaviy hayotga tayyorlash an'analari saqlanib qolingan, asrlar davomida orttirilgan ijtimoiy tajriba negizida boyib, mustahkamlanib borgan.

Xalq pedagogikasining asosiy omillari tabiat, so'z, mehnat, maishiy hayot, urf-odatlar, an'analar, san'at, diniy qarashlar, o'yin, namuna (kattalar, tengdoshlar, otanalar, oilaning keksa avlod vakillari tomonidan ko'rsatilgan o'rnak, ibrat) hisoblanadi. Ushbu pedagogikada xalqchilik, tabiatga muvofiqlik, ishonchlilik, obrazlilik, aniqlik, vorislik, jamoaviylik, maqsadga muvofiqlik va his-tuyg'uga boylik kabi tamoyil muhim o'rin tutadi.

Fan sifatida "Xalq pedagogikasi"ning asosiy tayanch tushunchalari parvarishlash (bolani), tarbiyalash, o'z-o'zini tarbiyalash, qayta tarbiyalash, yo'l-yo'riq ko'rsatish, o'rgatish, odatlantirish kabilar sanaladi.

Xalqona yondashuvga ko'ra bolalar va yoshlar hayoti, faoliyatini tashkil etishda o'yin, mehnat, bellashuv, kecha, bayram, teatr tomoshasi kabilardan samarali

foydalanilgan. Xalq pedagogikasida bolalarning tarbiyasiga samarali ta'sir ko'rsatuvchi asosiy subyektlar sifatida oilaning keksa avlod vakillari (buva-buvilar), ota-onalar, aka-ukalar, opa-singillar e'tirof etiladi. Umuman olganda, xalq pedagogikasida oila, uning an'analari, oila a'zolarining hayotiy tajribalari, ma'naviy-axloqiy qarashlari asosiy negiz sanaladi. Unda bola shaxsi muayyan ota-onaning farzandi, ijtimoiy yoki biologik yetim, boqib olingan bola, tengdosh, do'st, begonaning bolasi va do'stlar davrasiga mansub shaxs maqomida namoyon bo'ladi. Turli xalqlarning pedagogik yondashuvlari, tarbiyaviy g'oyalarini yoritishda folklor muhim o'rin tutadi. Muayyan xalqning bolani parvarishlash, tarbiyalashga oid an'anaviy yondashuvlari, hayotiy tajribasi – maqol, matal, ertak, afsona, rivoyat, doston, latifa, hikmatli so'z va xalq qo'shiqlarida o'z ifodasini topgan.

Xalq pedagogikasida bolalarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda ishontirish, namuna, buyruq, tushuntirish, odatlantirish (mashq qildirish), tilak (oq fotiha), iltijo, qasam, iltimos, maslahat, shama, maqtov, ta'na, gina-kudurat, o'git, diniy yo'llanma, vasiyat, qasam, tavba, o'kinch, targ'ibot, taqiq, tahdid, qarg'ish, qasamyod, haqorat (so'kish), jazolash, kaltaklash kabi metodlardan foydalaniladi. Shuningdek, xalq pedagogikasida bolalarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda tushuntirish, o'rgatish, rag'batlantirish, taqdirlash, ma'qullash, ishontirish, ishonch bildirish, namuna ko'rsatish, bajarib ko'rsatish, shama qilish, gina-kudurat qilish, tanbeh berish, qoralash, jazolash, man qilish, taqiqlash, sinash, kechirish va b. usullardan foydalaniladi.

Manbalarda “xalq pedagogikasi” tushunchasi “etnopedagogika” atamasi yordamida ifodalanadi. Garchi lug'aviy jihatdan “xalq pedagogikasi” va “etnopedagogika” tushunchalari bir xil ma'noni anglatrsa-da, biroq, ular bir fanning ikki xil nomi emas. Etnopedagogika tarixiy sharoitlar ta'sirida yuzaga kelgan milliy xarakter xususiyatlarini o'rganadi. I.T.Ogorodnikovning e'tirof etishicha, xalq pedagogikasiga muayyan xalqning tarbiya borasidagi tajribasi, uning tavsifi, vositalari va g'oyalari taalluqli bo'lsa, etnopedagogika – etnik guruhlarning bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berishga oid amaliy tajribalari, oila, urug', qabila, xalq, millatning qadimgi axloqiy-etik, estetik qarashlarining tarixiy rivojlanishini tadqiq etadi.

Xalq qo'shiqlari – muayyan xalq tomonidan yaratilgan qo'shiqlar majmuai; xalq og'zaki ijodiyotining mahsuli. Xalq qo'shiqlarida har bir xalqning mentalitet xususiyatlari, urf-odatlar, tarixiy voqeliklar aks etadi, o'zining janr xususiyati, musiqiy ohanglari va tarkibiy tuzilmasi bilan boshqa xalqlarning qo'shiqlaridan farqlanadi. Xalq pedagogikasida xalq qo'shiqlaridan foydalanish, eng avvalo, bolalarni tabiiy va ijtimoiy muhit bilan tanishtirsa, ikkinchidan, ular tomonidan o'zi mansub xalqqa xos mentalitet xususiyatlarni, milliy turmush tarzi, hayotiy intilishining mohiyati anglanishini ta'minlaydi, uchinchidan, ularda badiiy didni o'stirishga yordam beradi.

Xalq ta'limi muassasalari faoliyatini metodik ta'minlash va tashkil etish bo'limlari – maktab o'quvchilari, ularning ota-onalariga psixologik-pedagogik maslahatlar berib, ularda o'zining kelgusidagi ta'lim va kasb-hunar yo'lini oqilona

tanlashni shakllantirishga ko'maklashadigan organ.

Xalq ta'limi muassasalari faoliyatini metodik ta'minlash va tashkil etish tuman (shahar) bo'limi maktabning pedagogik kengashi bilan birgalikda, attestatsiya yakunlariga ko'ra, 9-sinflarning bitiruvchilariga o'qishni akademik litseyda yoki kasb-hunar kollejida davom ettirish to'g'risida asoslangan tavsiyalar beradi.

Xohish – to'la anglangan intilish. Bunda faqat intilishning maqsadi, uni amalga oshirish vositalarigina emas, balki maqsadni amalga oshirish imkoniyati, ma'lum bir maqsadda harakat qilishga tayyorlik hamda qilinadigan harakatlardan kelib chiqadigan natijalar ham anglaniladi.

Xos Hojib, Yusuf (tax. 1019 – v.e.y. noma'lum) – alloma, Sharq mutafakkirlaridan biri, “Qutadg'u bilig” asarining muallifi. Mutafakkirning hayoti va ijodiga oid ma'lumotlar bizgacha to'liq yetib kelmagan. Bu to'g'risidagi ma'lumotlarni allomaning asarlarida bayon etilgan fikrlardan bilishimiz mumkin. Ulug' mutafakkir Yusuf Xos Hojib taxminan 1019 yilda hozirgi Xitoyning Qashqar viloyati (Qo'z O'rdu, ya'ni Bolasog'un shahri)da tug'ilgan.

O'rta asrlarda har bir davlat o'zining mamlakatni idora qilish usuli, siyosati hamda tarbiya tamoyillari ifodalangan qomus – Nizomnomaga ega edi. E. X asrida Qoraxoniylar davlatini boshqarishda ham ana shunday Nizomnomaga ehtiyoj sezildi. Ulug' mutafakkir mazkur ehtiyojni inobatga olgan holda o'zining mashhur “Kutadg'u bilig” (1069-1070 y.y.) asarini yaratgan. “Qutadg'u bilig” – “Baxt-saodatga eltuvchi bilim” ma'nosini anglatadi. Asarda aholining ijtimoiy tabaqa, toifalari, turli tabaqa va toifa kishilariga xos xulq-atvor, yashash tarzi, Qoraxoniylar davlatini mustahkamlash imkonini beradigan boshqaruv usullari, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanish yo'llari, komil insonni tarbiyalab voyaga yetkazish shartlari to'g'risida so'z yuritiladi. Asar 6500 baytdan yoki 13.000 misradan iborat bo'lib, mazmuni 73 bobda yoritilgan. Adib asarni qoraxoniylar davlatining hukmdori Tavg'och Bug'roxonga taqdim etgan. Hukmdor esa allomaga “Xos Hojib” (“Eshik og'asi”) unvonini bergan. Asarning mundarijasidan unda yoritilgan g'oyalar keng qamrovli ekanligini anglash mumkin. Unda tibbiyot, falakiyot, tarix, tabiiyot, geografiya, riyoziyot, handasa, falsafa, adabiyot, ta'lim-tarbiya, diplomatiya, fiqh sohasiga oid fikrlarni bayon etilgan.

Asar qahramonlari: Kuntug'di (hukmdor) – adolat ramzi; Oyto'ldi (vazir) – davlat va baxt ramzi; O'gdulmish (vazirning o'g'li) – aql ramzi; O'zg'urmish (vazirning qarindoshi) – qanoat timsoli. Asar g'oyalari qahramonlar o'rtasidagi o'zaro suhbat – savol-javoblar asosida ochib beriladi.

Buyuk mutafakkir Yusuf Xos Hojib “Qutadg'u bilig” kitobining an'anaviy boshlamasidan keyin insonning haqiqiy baxti bilimda ekanligini bayon etadi. U ilm, zakovatning ahamiyati haqida fikr yuritish bilan birga unga alohida boblar ham bag'ishlangan. Lekin olim faqat ilm-ma'rifatning ahamiyatini ko'rsatib qolmaydi, bilim va zakovatning amaliyotdagi o'rnini ham yoritadi. Asarda yuksak axloqiy fazilatlar sifatida insoniylik, rostgo'ylik, to'g'rilik, soflik, mehr-muhabbat, vafo, shafqat, muruvvat, insof, adolat, ishonch, sadoqat, xushmuomalalik, shirinso'zlik, saxovat, mardlik, himmatlilik, tavoze, hurmat va ehtirom, tadbirkorlik kabilar ulug'lanadi. Yolg'onchilik, noinsoflik, fisqu fasod, bevafoqlik, mehirsizlik, dag'allik,

qo'pollik, baxillik, nomardlik, uquvsizlik, hurmatsizlik, nodonlik, johillik, haromxo'rlik, ochko'zlik kabi illatlar qoralanadi.

“Qutadg'u bilig”da yana jumboqlarni yechish usullaridan ham foydalanilgan. Bu uslub o'quvchini asarga qiziqtiradi, uni o'qimishli qiladi. Hozirgi davrda bu muammoli ta'lim deb yuritiladi. Ammo tarbiya va ta'lim merosimizda jumboq-muammoli ta'lim o'ziga xos xususiyatga ega. M: asardagi Kuntug'mish (Elig) bilan Oyto'ldi munozarasida olim quyidagi fikrlarni ilgari suradi: Elig Oyto'ldiga o'rin berganda u o'tirmaydi. Bu uning “xon yonida menga o'rin yo'q”, - degan edi. Oyto'ldi yerga koptok qo'yib, unga o'tiradi. Bu bilan u “davlat koptok kabi barqaror emas, bir joyda turmaydi”, degan ma'noni uqtirishga urinadi. Elig boqqanda ko'zini yumib oladi. Bu bilan u “davlat ham ko'r kishi kabi bo'ladi, kimga ilahsa, unga qattiq yopishib oladi”, degan ma'noni uqtirishga urinadi. Oyto'ldining yuzini yashirgani esa “barcha qilmishlarim, ya'ni davlat jafo, unga ishonma”, degani bo'lib, bu orqali u kishi davlat va baxtdan quvonib, ortiqcha g'ururlanib ketmay, aksincha, o'zini ehtiyot qilishi, yig'ilgan narsalarni me'yorida sarflashi, bexud bo'lib, ichkilikka berilmaslik, narsalarni sovurmaslik kerakligini ta'kidlaydi.

Xulq-atvor – shaxs organizmining muayyan shaklda namoyon bo'ladigan obyektlar ta'siri va atrof-muhit hodisalariga qayta javobi. Uning namoyon bo'lish shakli organizm asab tizimining tarkibiy tuzilmasi darajasiga bog'liq. Shaxs xulq-atvori uning ichki holatini ifodalab, individual ruhiy, ma'naviy-axloqiy, fiziologik xususiyatlari, ongi, dunyoqarashi, hayotiy maqsad, o'y-fikrlari, atrofdagilar va tabiiy borliqqa bo'lgan munosabatini yorituvchi o'zigagina xos xususiyatlardan darak beradi. Tashqi va ichki omillar ta'sirida shaxs xulq-atvori o'zgarishi mumkin.

Xulq va faoliyatni rag'batlantirish metodlari – tarbiyalanuvchining xatti-harakati, faoliyatiga ijobiy baho berish asosida unga ishonch bildirish, ko'ngilini ko'tarish, uni qo'llab-quvvatlash usullari. O'qituvchi faoliyatida rag'batlantiruvchi usullardan foydalanib, o'quvchida ijobiy sifatlarni tarbiyalashga yordam beradi. Xulq va faoliyatni rag'batlantirish metodlari sirasida musobaqa, rag'batlantirish, jazolash kabi metodlar namoyon bo'ladi. Ta'lim muassasalarida rag'batlantirishning quyidagi turlaridan samarali foydalaniladi: o'quvchining zimmasiga mas'uliyatli vazifa yuklash; maqtash (ota-onalar hamda o'quvchilar jamoasi oldida); estalik sovg'asini berish (badiiy kitob va o'quv qurollari); maqtov yorlig'i bilan taqdirlash; maxsus stipendiyalar tayinlash; qo'llab-quvvatlash; fotosuratni hurmat taxtasiga qo'yish; jamoa nomidan minnatdorchilik bildirish; safda birinchi o'rinda turish; musobaqalarda bayroqdor bo'lish; maktab devoriy gazetasi yoki radiosi orqali nomini qayd etish.

Rag'batlantirish mavjud pedagogik talablarga muvofiq bo'lishi, ketma-ket bo'lmasligi zarur, shuningdek, o'quvchini yoki uning xatti-harakatlarini haddan oshirib maqtash, boshqa o'quvchilarga taqqoslash, kamsitmaslik, talabchanlikni bo'shashtirmaslik kabi shartlarga muvofiq qo'llaniladi.

Xususiy metodika (xususiy fanlarni o'qitish) – turli o'quv fanlari (m: fizika, matematika, biologiya, kimyo, tarix, huquq, jismoniy tarbiya va h.k.)ni o'qitishning

o'ziga xos jihatlarini tadqiq qiladi.

Ya

Yakuniy nazorat – choraklik, yarim yillik, yillik va davlat attestatsiyasi sinovlari singari turlarga bo'linadi; u og'zaki, yozma, test, amaliy topshiriqlar shaklida o'tkaziladigan tekshirish.

Yakuniy rejalashtirish – o'quv choraklari uchun tuzilib, bir yillik rejaning aniqlangan ko'rinishi. Rejalashtirishning bunday aniqlangan ko'rinishi o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar qo'mitasi faoliyatini boshqarishga yordam beradi. Ushbu rejalashtirish o'qituvchilar va sinf rahbarlarining ish rejalari bilan aloqadorlikda aniqlashtirilib boriladi.

Yakuniy tahlil – o'quv choragi, yarim yillik va o'quv yili yakunida amalga oshirilib, asosiy natijalarga erishish yo'llarini o'rganilishiga imkon beradigan tahlil. Yakuniy tahlil uchun ma'lumotlar kundalik va tizimli tahlillar, joriy hamda oraliq nazorat yakunlari, fan o'qituvchilarining, sinf rahbarlarining hisobotlaridan olinadi.

Yangi ma'lumotlarni berish darsi – o'quvchilarni ularga tanish bo'lmagan yangi material mazmuni bilan tanishtirishga yo'naltirilgan dars turi. Bunday dars turi bir nechta savollarni o'z ichiga oladi, ularni o'rganish uchun ko'p vaqt talab qiladi. O'qituvchi darsning mazmuni, aniq maqsadi va mustaqil ish shakllariga ko'ra yangi materialni o'zi bayon etadi. Ayrim hollarda o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida mustaqil faoliyat olib boradi. Bu turdagi dars quyidagicha tashkil etiladi: 1) yangi materialni o'rganish uchun asos bo'lgan avvalgi materialni takrorlash; 2) o'qituvchining yangi materialni, darslik bilan ishlashni tushuntirishi; 3) o'quvchilarning yangi mavzuga oid bilimlarni tushunishlarini tekshirish va dastlabki mustahkamlash; 4) uyga vazifa berish.

Y

Yillik rejalashtirish – ta'lim muassasasi faoliyatining bir o'quv yili va yozgi ta'til davridagi yo'nalishlarini qamrab olish asosida reja ishlab chiqishga qaratilgan chora-tadbir. U o'quv yili davomida ta'lim jarayoni (choraklar yoki semestrlar)ni tashkil etilishiga ko'ra bir necha bosqichdan iborat holda amalga oshiriladi.

Yillik tavsifiy reja – ta'lim muassasasi faoliyatining bir o'quv yili va yozgi ta'til davridagi yo'naltirishlarini qamrab olgan holda har oyda amalga oshiriladigan faoliyat turlarini belgilashga qaratilgan chora-tadbir.

Yo'l-yo'riq ko'rsatish – tarbiya jarayonida bolalar va o'smirlarni biror ish, tadbir, faoliyatni amalga oshirishga doir tartib-qoidalar bilan tanishtirish, ularga amal qilish shartlarini ifodalashga qaratilgan faoliyat.

Yo

Yozish qoidalari – matn, xatlarni yozishda qat’iy amal qilinadigan tartib. Bugungi kunda ham qo’llaniladigan yozish qoidalari qadimgi Gretsiyada e.av. III-II asrlarda asoslangan. Ushbu qoidalarga ko’ra qatorlar chapdan o’ngga, yuqoridan pastga qarab yozilgan, satr (xat)boshi va bosh harflar ajratilgan.

Yozma mashqlar – ta’limning tarkibiy qismi sifatida zaruriy ko’nikma va malakalarni shakllantirish va mustahkamlash uchun qo’llaniladigan (diktant, insho, masala, misol, referat yozish, tajribani yoritish va b.) mashqlar.

Yozma tekshirish metodi – o’quvchilarning bilim, ko’nikma, malakalarini nazorat qilish, baholashning eng samarali usullaridan biri. Ushbu metod o’quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini baholash imkonini beradi. Unga ko’ra o’qituvchi alohida mavzu yoki o’quv dasturining ma’lum bo’limi o’rganilib bo’lingandan keyin o’quvchilarning bilimlarini nazorat qiladi va baholaydi. Yozma tekshirish nazorat ishi, insho, bayon, diktant va b. shakllarda olib boriladi. Bu jarayonda o’quvchilarning ishlari bilan tanishib chiqish asosida sifatini tekshirishi ko’p mehnat va vaqt sarflanishini talab qiladi. O’qituvchi va o’quvchi o’rtasida bevosita aloqaning yo’qligi sababli o’quvchining fikrlash darajasini kuzatish imkoni bo’lmaydi.

Yozuv taxtasi – ta’lim jarayonida matn yozish, hisoblash ishlarini ifodalashga xizmat qiluvchi vosita, o’quv qurollaridan biri. U qadimgi maktablarda ham mavjud bo’lgan. M: qadimgi Afinada “abaka” nomli taxtadan yozuv taxtasi sifatida foydalanilgan. “Abaka” ham deyarli zamonaviy yozuv taxtasi ko’rinishida bo’lgan. U birlik, o’nlik, yuzlik va h.k. yozish uchun mo’ljallangan katakchalarga bo’lingan. Har bir katakchaga bittadan o’ntagacha loviya yoki qamish yopishtirilgan. Ular yordamida to’rtta arifmetik amallar (qo’shish, ayirish, ko’paytirish va bo’lish) bajarilgan.

Yosh davrlari – pedagogik-psixologik nuqtai nazardan shaxsning aqliy, axloqiy, jismoniy va ruhiy kamolotiga ko’ra shartli ravishda ajratilgan bosqichlar. Pedagogik-psixologik nuqtai nazardan shaxsning rivojlanshi quyidagi yosh davrlariga ajratiladi: 1) go’daklik davri (1 oylikdan to 1 yoshgacha bo’lgan davr); 2) maktabgacha ta’lim muassasasigacha bo’lgan davr (1 yoshdan 3 yoshgacha); 3) maktabgacha ta’lim davri (3 yoshdan 7 yoshgacha); 4) boshlang’ich ta’lim davri (7-11 (12) yoshgacha); 5) o’smirlik (12 yoshdan 15 yoshgacha); 6) o’spirinlik (15 yoshdan 18 yoshgacha).

Yosh xususiyatlari – muayyan bir yosh davriga xos bo’lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar.

Yosh o’qituvchilarga ko’rsatiladigan metodik yordam – ta’lim muassasalarida

hali yetarli darajada ish tajribasi, pedagogik mahoratga ega bo'lmagan o'qituvchilarga ularning kasbiy malakalarini oshirish maqsadida ko'rsatiladigan metodik yordam. Ta'lim muassasalarida yosh o'qituvchilarga quyidagi shakllarda metodik yordam ko'rsatiladi: barcha yosh o'qituvchilarni tajribali, mahoratli pedagoglarning ish tajribalarini o'rganishga jalb etish; ogohlantirish orqali har bir o'qituvchining darsini kuzatish; yosh o'qituvchining ishi bilan yaqindan tanishish. Bundan tashqari oliy o'quv yurtlarini tamomlab, maktabda ishlayotgan yosh mutaxassislar va ular olib borayotgan ta'lim-tarbiya ishlarini o'rganish, ularga tegishli metodik yordam ko'rsatish, yo'l-yo'riqlar va maslahatlar berib borish, turli mavzularda ijodiy kechalar, tajribali hamda faxriy o'qituvchilar bilan uchrashuvlarni uyushtirish maqsadida tuman Metodika kabineti qoshida "Yosh mutaxassislar maktabi"ni tashkil qilish maqsadga muvofiqdir.

Yu

"Yumaloqlangan qor" strategiyasi – interfaol metodlardan biri. Strategiya mavzuni muayyan qismlarga bo'lgan holda o'zlashtirish imkonini beradi, o'quvchi (talaba)larda guruh va juftlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Uni qo'llashda o'quvchi (talaba)lar juftlik, guruh yoki jamoa bo'lib ishlari mumkin.

Mashg'ulotlarda strategiyani qo'llash quyidagi tartibda amalga oshiriladi: 1. O'qituvchi o'quvchi (talaba)larni strategiyani qo'llash tartibi bilan tanishtiradi. 2. O'rganiladigan mavzu yoki mavzular yuzasidan ma'lum masala tanlanadi. 3. O'quvchi (talaba)larga tanlangan m.ing mohiyati tushuntiriladi. 4. O'quvchi (talaba)lar kichik guruhlarga birlashtiriladi (imkon qadar guruhlarning soni juft raqamlarni tashkil etishi lozim). 5. Bajarish uchun har bir guruhga bittadan topshiriq beriladi. 6. Guruhlar topshiriqni bajaradi. 7. Guruhlar topshiriqni bajarib bo'lgach, tartib raqamlariga ko'ra ikki guruh o'zaro birlashadi (ya'ni, 1- va 2-guruh; 3- va 4-guruh tarzida). 8. Guruhlar topshiriqni bajaradi. 9. Yangidan shakllangan guruhlarda kichik guruhlarda bajarilgan topshiriqlar o'rganiladi. 10. Jamoa katta guruhlarda o'rganilgan masalalarni muhokama qiladi. 11. Topshiriqlar yuzasidan umumiy xulosaga kelinadi.

"Yumaloqlangan qor" strategiyasidan muayyan bo'lim yoki boblar bo'yicha o'zlashtirilgan nazariy va amaliy bilimlarni mustahkamlash maqsadida foydalanish samaralidir.

Z

Zamonaviy darslarning yordamchi turlari – muayyan o'quv fani bo'yicha bilimlarni chuqur o'rganish, mavjud bilimlarni mustahkamlash, boyitish maqsadida qo'shimcha ravishda turli shakllarda tashkil etiladigan darslar. Zamonaviy darslarning yordamchi turlari sifatida to'garak; praktikum; seminar; konferensiya; maslahat (konsultatsiya); fakultativ kurs; o'quv ekskursiyalari; uy ishlari kabilarni e'tirof etish mumkin.

O'

O'git – ota-onalar, o'qituvchilar, katta yoshli kishilar tomonidan bolalar va o'smirlarga muayyan ijtimoiy qoidalar, yashash tarzi, shaxslararo munosabatlarni tashkil etish, tabiiy borliqqa ongli yondashish mohiyatini yoritish maqsadida yo'l-yo'riq ko'rsatib aytiladigan nasihat.

O'kinch – tarbiya jarayonida bolalar, o'smirlarda ular tomonidan sodir etilgan nojo'ya, ijtimoiy axloq me'yorlariga zid hatti-harakatlari, yurish-turishlari, xulq-atvorlari, gap-so'zlarining salbiy oqibatini anglash va ularni tuzatib bo'lmaslik hissi bilan yuzaga keladigan afsus, pushaymonlik.

O'qituvchilar birlashmasi (gildiyasi) – o'qituvchilarning ilk kasbiy birlashma (gildiya)lari. Mazkur gildiyalar Vizantiyada e. X asrida tuzilgan. Mazkur davrda Vizantiyada o'qituvchilar birlashmasi (gildiyasi) tomonidan o'qituvchilar o'rtasida “O'quvchilarni o'ziga og'dirib olmaslik to'g'risida”gi bitim imzolangan.

O'qituvchi nutqi – pedagogning ta'lim-tarbiya jarayonida til vositalaridan foydalanishi.

O'qituvchi – pedagogik, psixologik va tegishli mutaxassislik bo'yicha maxsus ma'lumot, kasbiy tayyorgarlik, yuksak axloqiy fazilatlariga ega bo'lib, ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatuvchi shaxs. Qadimgi Afinada erkin fuqarolarning bolalari 7 yoshigacha oilada tarbiyalangan. Keyin bolalarni pedagog (yun. “paydagogos” – bola yetaklayman) deb nomlanuvchi qullar nazorat qilib borishgan. Pedagog sifatida ko'p hollarda xo'jalikda foyda keltirmaydigan qullar tanlangan. Bundan ham anglanadiki, pedagogning o'zi bolalarni samarali tarbiyalay oladigan darajada sifatlarga ega bo'lmagan. Afina misolida aytiladigan bo'lsa, o'qituvchining ijtimoiy maqomi, ayniqsa, boshlang'ich maktablarda nihoyatda past bo'lgan. Unga nihoyatda kam haq to'langan. O'qituvchi o'sha davrning unchalik mahoratli bo'lmagan hunarmandi bilan bir xil haq olgan. Shu bois Afinada “U o'ldi va o'qituvchi bo'ldi” degan maqol shakllangan.

Ta'lim jarayonida o'qituvchi rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish, natijalarni baholash va tahlil qilish kabi vazifalarni bajaradi. O'qituvchi tomonidan ta'lim jarayonini boshqarish muayyan mavzu bo'yicha yoki nazorat ishlarini o'tkazish maqsadida tashkil etilayotgan o'quv mashg'ulotlarining ilmiy-pedagogik va amaliy-metodik jihatdan to'g'ri tashkillashtirilishi, olib borilishi, natijalarning tahlil etilishini anglatadi. O'qituvchi tomonidan ta'lim jarayonini boshqarish quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi: 1) rejalashtirish; 2) tashkil etish; 3) boshqarish; 4) nazorat qilish; 5) natijalarni baholash va tahlil qilish.

O'qituvchi aksariyat holatlarda ta'lim oluvchilar uchun ideal, namuna bo'ladi. Shu sababli respublika ta'lim tizimiga oid hujjatlarda ham o'qituvchi va uning shaxsi masalasiga e'tibor qaratiladi. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni (5-modda)da pedagogik faoliyat bilan shug'ullanadigan shaxslar, ular ega

bo'lgan huquq to'g'risida so'z yuritiladi. Unda "tegishli ma'lumoti, kasb tayyorgarligi bor va yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo'lgan shaxslar"ning pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga egaliklari ko'rsatib o'tiladi.

Mavjud sharoitda ham barcha davrlarda bo'lgani kabi pedagogik faoliyat bilan shug'ullanadigan shaxslarning muayyan talablarga javob bera olishlari muhimdir. zamonaviy o'qituvchi qiyofasida quyidagi fazilatlarning namoyon bo'lishi kerak: 1. Jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab yetishi, bu haqida o'quvchilarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni bera olishi. 2. Ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklari va yutuqlaridan xabardor bo'lishi. 3. O'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur, puxta bilimga ega bo'lishi, o'z ustida tinimsiz izlanishi. 4. Pedagogika, psixologiya va mutaxassislik fanlari asoslarini puxta bilish, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning yosh, psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyat tashkil etishi. 5. Ta'lim-tarbiya jarayonida samarali shakl, metod, vositalardan foydalana olishi. 6. Ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatini namoyon eta olishi. 7. Yuksak darajada pedagogik mahorat, kommunikativlik layoqati, pedagogik texnika (nutq, yuz, qo'l-oyoq va gavda harakatlari, mimika, pantomimika, jest) qoidalarini chuqur o'zlashtirishi. 8. Nutq madaniyati ga ega bo'lishi (nutqning to'g'riligi, aniqligi, ifodaviyligi, boyligi (hikmatli so'zlar, ibora, maqollar, matallar, ko'chirma gaplardan o'rinli, samarali foydalanish), sofligi (uning turli sheva so'zlaridan holi bo'lib, faqat abadiy tilda ifoda etilishi; jargon (muayyan kasb yoki soha mutaxassisliklariga xos so'zlar); varvarizm (muayyan millat tilida bayon etilayotgan nutqda o'zga millatlarga xos so'zlarni noo'rin qo'llanilishi); vulgarizm (haqorat qilish, so'kishda qo'llaniladigan so'zlar), konselyarizm (o'rni bo'lmagan vaziyatlarda rasmiy so'zlardan foydalanish)dan holi, sodda, ravon, tushunarli bo'lishi). 9. Kiyinish madaniyati (sodda, ozoda, bejirim kiyinishi), ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchining diqqatini tez jalb etuvchi turli xil bezaklar (oltin, kumush taqinchoqlar)dan foydalanmasligi, fasl, yosh, gavda tuzilishi, yuz qiyofasi, hatto, soch rangi va turmagiga muvofiq ravishda kiyinishni o'zlashtirishga erishishi. 10. Shaxsiy hayotda pok, atrofda qilargalarga o'rnak bo'la olishi.

Bildirilgan fikrlarga tayangan holda o'qituvchi shaxsida aks etishi zarur bo'lgan sifatlarni quyidagicha turkumlashtirish mumkin: kasbiy sifatlari; tashkilotchilik sifatlari; mulqotga kirishuvchanlik sifatlari; o'quvchilar jamoasiga rahbarlik sifatlari; boshqaruvchilik sifatlari, ish yurita olish sifatlari, ijodiy faoliyatni tashkil eta olish sifatlari. voqelikni to'g'ri baholay olish sifatlari, tadqiqotchilik sifatlari.

O'qish – ta'lim oluvchi tomonidan mavjud ilmiy bilimlarni o'zlashtirish maqsadida tashkil etiladigan faoliyat. Uni tashkil etish jarayonida shaxsning aqliy qobiliyati rivojlanadi, tafakkuri o'sadi, dunyoqarashi boyiydi.

O'quv adabiyotlar – ta'lim muassasalarida o'qitiladigan o'quv fanlari bo'yicha yaratilgan manbalar – darsliklar, o'quv hamda metodik qo'llanmalar, mashq va masalalar to'plami, xrestomatiyalar, ma'lumotnomalar, atlaslar, o'quv lug'atlari.

O'quv dasturi – muayyan o'quv fani bo'yicha bilim, ko'nikma, malakalar

mazmuni, umumiy vaqtning muhim bilimlarni o'rganilishi bo'yicha taqsimlanishi, mavzular ketma-ketligining belgilanishi va ularning o'rganilish darajasini yorituvchi me'yoriy hujjat. "Ritsarlarga xos yetti ijobiy fazilat" dasturi asosida bolalarga nayza uloqtirish, qilichbozlik, otda yurish, suzish, ov qilish, shaxmat o'ynash, o'zi yozgan she'rlar asosida kuylash, musiqa asboblari chalish kabilar o'rgatilgan.

O'quv dasturlarini yaratishda: ilmiylik; g'oyaviylik; amaliyot va nazariya birligi; ta'lim va tarbiyaning o'zaro aloqadorligi; tizimlilik; tarixiylik; o'quv predmetlarining o'zaro bog'liqligi; o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish; o'quvchilar tarbiyasining ijtimoiy maqsadlarga mos kelishi kabi tamoyillar ustuvor o'rin tutadi.

1. Ilmiylik tamoyili. O'quv dasturlariga ilmiy jihatdan asoslangan, obyektiv borliqni to'g'ri va haqqoniy yorituvchi ishonli materiallar kiritiladi. Ushbu tamoyil dasturda o'quv fanining ma'lum ta'lim muassasasi, uning bosqichlarining maqsadi va vazifalari, uzluksiz ta'lim tizimining muayyan bo'g'inida o'quvchilar ning ong, dunyoqarashiga mos keladigan bilim hajmi – fan asoslarining yoritilishini ham ifodalaydi. Ilmiy bilimlar, fan, texnika va texnologiya sohalarining tobora rivojlanishi, ishlab chiqarishda erishilayotgan yutuqlarga tayangan holda o'quv va mutaxassislik predmetlari mazmuniga ham o'zgarishlarning kiritib borish, davr nuqtai nazardan eskirgan masalalarni o'quv fan tartibidan olib tashlash zarurligini ko'rsatadi.

2. G'oyaviylik tamoyili. O'quv dasturlariga kiritilgan materiallarning ilmiyligi o'z navbatida ularning muayyan g'oyalarga tayanilishini ham belgilaydi. SHu bilan birga zamonaviy sharoitda respublika uzluksiz ta'lim tizimi faoliyatini ifodalovchi o'quv dasturlari mazmunan milliy istiqlol g'oyasi asoslari, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanish yo'nalishlari, barkamol avlod va malakali mutaxassisni tarbiyalashdan iborat ijtimoiy maqsadni ham yorita olishi lozim. O'quv dasturlarining g'oyaviyligi quyidagilar bilan belgilanadi: 1) o'quv materiallari to'g'ri tanlangan bo'lishi, dalillar ilmiy asoslanishi, umumlashtirilishi, ijtimoiy rivojlanish maqsadlarga mos ekanligini tavsiflay olishi; 2) o'quvchilarni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish asosida ularning ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish; 3) ma'lum bir sinf (guruh) o'quvchilarining yosh xususiyatlari, bilim saviyalarini inobatga olgan holda ularga mos bilimlarni berish, yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish.

3. Nazariya va amaliyot birligi tamoyili. Ushbu tamoyil ilmiy bilimlarning zamonaviy turmushda tutgan o'rni va ahamiyatini, nazariy bilim, amaliy ko'nikma, malakalarning o'zaro aloqadorligini ko'rsatib berilishida, bilimlarni amaliyotda bevosita qo'llay olinishini ta'minlashda aks etadi. Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmunini ifodalovchi o'quv dasturlarida tabiiy, ijtimoiy hamda gumanitar fanlar asoslari bilangina tanishtirish ko'zda tutilmaydi, balki ular bo'yicha o'quv xonalari, laboratoriya, ustaxonalar, tajriba yer maydonlarida olib boriladigan amaliy tajribalarni o'tkazish, oila xo'jaligini yuritish, bozor munosabatlarini tashkil etish jarayonida faol qatnashishga doir amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish ham nazarda tutiladi.

4. Ta'lim va tarbiya birligi tamoyili. Bu tamoyil uzluksiz ta'lim tizimi faoliyatini tashkil etishda ta'lim va tarbiya jarayonlarining o'zaro ajratilmasligi, alohida-alohida tashkil etilmasligi, aksincha, o'zaro birlik hamda aloqadorlikda olib

borilishi lozimligini anglatadi. Unga ko'ra o'quv mashg'ulotlari davrida o'quvchilarga berilayotgan bilimlar, ularda hosil qilinayotgan amaliy ko'nikma, malakalar muayyan ma'naviy-axloqiy, jismoniy, mehnat, estetik, ekologik, huquqiy, iqtisodiy va b. sifatlarni shakllantirish, umumiy madaniyatni shakllantirishga xizmat qilishi lozim. Ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish davrida ham o'quvchilarga berilayotgan ma'lumotlar ularning ongini boyitishi, dunyoqarashini kengaytirishi, madaniy hulq-atvor ko'nikmalarini yanada rivojlantirishga xizmat qilishi zarur.

5. Tizimlilik tamoyili. O'quv dasturlari o'quv predmetlarining muayyan tizimini inobatga olgan holda ishlab chiqiladi. Mazkur tamoyilga ko'ra umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida o'qitiladigan umumiy va mutaxassislik fanlari bo'yicha bilimlarning oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga, osondan qiyinga sari rivojlanib borishini nazarda tutadi.

6. Tarixiylik tamoyili. Bu tamoyil o'quv yoki mutaxassisliklar fanlarini o'qitishda tanyach tushunchalar, ilmiy bilimlar tizimining shakllanishi, bugungi kundagi ahamiyatiga doir bilimlarning berilishini nazarda tutadi. Qolaversa, ijtimoiy va gumanitar fanlar bo'yicha ilmiy bilimlarning muayyan izchillik, muntazamlik asosida yoritilishini ifodalaydi. Tabiiy fanlarda esa ma'lum bir ilmiy hodisa, qoida va qonunlarning paydo bo'lishi, ularning istiqbol rivojlanishiga oid ma'lumotlardan o'quvchilarning xabardor etilishi ko'zda tutiladi.

Tegishli fanga oid voqea, hodisa va dalillar tarixiy rivojlanishining obyektiv, haqqoniy yoritilishi o'quvchilarda tabiiy, ijtimoiy borliqqa nisbatan to'g'ri munosabatni shakllantiradi, har qanday voqelikka obyektiv baho bera olish ko'nikmalarini shakllantiradi.

7. O'quv predmetlarining o'zaro bog'liqligi tamoyili. Ayrim o'quv fanlarida ularning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ba'zi mavzularni birdek o'rganishga to'g'ri keladi. Ana shu vaziyatda bir predmet bo'yicha o'rganilgan ma'lumotlarning ikkinchi predmetda qayta takrorlamagan holda mavjud bilimlarni yanada boyituvchi materiallar asosida mustahkamlash, takomillashtirib borish maqsadga muvofiqdir. Ushbu tamoyil ana shunga xizmat qiladi.

8. O'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish tamoyili. Har bir o'quv predmeti yuzasidan berilayotgan materiallarning o'quvchilar yosh xususiyatlariga mos kelishi ular tomonidan bilimlarni zo'riqishlarsiz, qiyinchiliklarsiz, oson o'zlashtirilishini ta'minlaydi. Dastur materiallarining o'quvchilar yosh xususiyatlariga to'g'ri kelmasligi, hajmining haddan ziyod oshib ketishi o'quvchilarning zo'riqishiga olib keladi, natijada bilimlarni o'zlashtirish qiyinlashadi. Bilimlarni o'zlashtirishda qiyinchiliklarning yuzaga kelishi, ularning doimiy ravishda kuzatilishi o'quvchilarda o'quv predmetiga bo'lgan qiziqishni susaytiradi. Bora-bora bu holat o'quvchida predmetni o'zlashtirishga nisbatan "sovuq munosabat"ni shakllantiradi. Shu sababli o'quv materiallarining tizimi, hajmi va shakli muayyan sinf (yoki guruh) o'quvchilarining yosh xususiyatlariga mos kelishi lozim.

9. O'quvchilar tarbiyasining ijtimoiy maqsadlarga mos kelishi. Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida tashkil etiladigan o'quvchilar tarbiyasi ijtimoiy maqsad – barkamol avlod, malakali mutaxassisni tayyorlash negizida amalga oshirilishi lozim. Jamiyat tomonidan uzluksiz ta'lim tizimi oldiga qo'yilgan mazkur maqsad eng muhim masala bo'lib, unga erishish ijtimoiy, iqtisodiy

va madaniy rivojlanishning asosiy kafolati bo'la oladi. Shu bilan birga ta'lim muassasalarining pedagogik faoliyati bozor munosabatlari talablariga, kuchli raqobatga bardoshli mutaxassis, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga negizida voyaga yetkaziladigan barkamol inson tarbiyasini tashkil etishga yo'naltirilishi zarur.

O'quv dasturida o'quv materialining muayyan ta'lim bosqichining har bir yili va har bir guruh (yoki sinf), kurs bo'yicha taqsimlanishi asoslab beriladi. Dasturda ko'rsatilgan bilim, ko'nikma, malakalarning o'quvchilar tomonidan to'la o'zlashtirilishi o'qitish jarayonining muvaffaqiyati va samaradorligini belgilovchi asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi.

O'quv dasturlarining turlari – muayyan ixtisoslik fanlari bo'yicha ishlab chiqilgan o'quv dasturlarining ko'rinishlari. O'quv dasturlari quyidagi turlarga ajratiladi: namunaviy dasturlar, muqobil dasturlar; ishchi dasturlar; mualliflik dasturlari; individual dasturlar. O'quv dasturlari quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega: 1. Uqtirish xati (yoki kirish). 2. O'quv fanining maqsadi va vazifalari. 3. Fan bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma, malakalariga qo'yiladigan talablar. 4. Fanning o'quv rejasidagi boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liqligi va uslubiy jihatdan uzviy ketma-ketligi. 5. Fanning ta'lim sohasidagi o'rni. 6. Fanni o'qitishda zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarning o'rni. 7. Fanni o'qitish jarayonini tashkil etish va o'tkazish yuzasidan tavsiyalar. 8. Fanning hajmi va mazmuni. 9. O'quv fanining rejasi. 10. Fan bo'yicha tashkil etiladigan nazariy (ma'ruza) mashg'ulotlar mazmuni. 11. Amaliy (laboratoriya) mashg'ulotlarini tashkil etish bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar. 12. Mustaqil ishni tashkil etishning shakli va mazmuni. 13. O'quv fani bo'yicha tavsiya etilayotgan mustaqil ishlarning mavzulari. 14. O'quv fani yuzasidan yozma shakldagi oraliq nazorat (ON)ni tashkil etish uchun namunaviy savollar. 15. O'quv fani yuzasidan yozma shakldagi yakuniy nazorat (YaN)ni tashkil etish uchun namunaviy savollar. 16. O'quvchilar bilimlarini nazorat qilish tartibi va mezonlari. 17. O'quvchilar faoliyatini nazorat qilish turlari (joriy, oraliq va yakuniy nazorat). 18. O'quv fani bo'yicha reyting nazoratining umumiy ballari va mezonlari. 19. O'quv fani bo'yicha reyting nazorati. 20. O'quv fani bo'yicha dasturning axborot-uslubiy ta'minoti. 21. Didaktik vositalar. 22. O'quv fanida foydalaniladigan manbalar ro'yxati. 23. Qo'shimcha manbalar. 24. Mundarija.

O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'lim tizimi faoliyatini tashkil etishda asosan namunaviy va ishchi o'quv dasturlari qo'llaniladi. Qolaversa, uzluksiz ta'lim tizimining turli bosqichlarida foydalaniladigan o'quv dasturlari ta'lim muassasasining shaklidan kelib chiqqan holda maktabgacha ta'lim dasturlari, umumiy o'rta ta'lim dasturlari, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi dasturlari, oliy ta'lim dasturlari, kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash dasturlari, maktabdan tashqari ta'lim dasturlari tarzida bir necha turga ajratiladi. Bu turdagi ta'lim dasturlari uzluksiz ta'lim tizimining har bir bosqichida beriladigan ta'lim mazmunidan kelib chiqqan holda tayyorlanadi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan o'quv dasturlarida umumiy o'quv fanining mazmuni, o'quvchi tomonidan o'zlashtirilishi majburiy bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalar tizimi ko'rsatilsa, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari uchun ishlab chiqilgan o'quv dasturlarida umumiy o'quv fanlari

yoki tegishli ixtisoslik fanining mazmuni, o'quvchi tomonidan o'zlashtirilishi talab etiladigan ixtisoslik bilimlarining asoslari, ko'nikma, malakalar tizimi o'z ifodasini topadi.

O'quv dasturlari ikki xil usulda, ya'ni konsentrik va muntazamlilik usulida yaratiladi. Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-ta'limi o'quv dasturlarining konsentrik tuzilishi muayyan predmetdan o'quv materiallarini ta'limning keyingi bosqichida murakkablashtirilgan shaklda takrorlashdan iborat bo'ladi. O'quv dasturlarining muntazamlilik tuzilishi o'quv kursining navbatdagi har bir qismi oldingi materialning davomi ekanligini bildiradi. Har bir fanga doir o'quv dasturda muayyan o'quv yili uchun mo'ljallangan va har bir sinf (yoki guruh)da o'rganiladigan mavzular bo'yicha taqsimlanadi. Bunday taqsimlashda o'rganiladigan mavzuning taxminiy vaqti ham ko'rsatiladi.

O'quv fani – ta'lim muassasalarida o'quvchilarning yosh, idrok etish imkoniyatlariga muvofiq ularga muayyan fan sohasi bo'yicha umumiy yoki mutaxassislik bilimlarini berish, ko'nikma, malakalarni shakllantirishni ta'minlovchi manba.

O'quv loyihasi – 1) talablarning muammolarni izlash, tadqiqot qilish va yechish, natija (echim)ni mahsulot ko'rinishida rasmiylashtirishga qaratilgan mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish usuli; 2) nazariy bilimlar asosida amaliy topshiriqlarni yechishga qaratilgan o'quv harakati vositasi; 3) rivojlantirish, arbiyalash, ta'lim berish, bilimlarni boyitish, mustahkamlash va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan didaktik vosita.

O'quv loyihaviy faoliyat – o'quv maqsadiga erishish yoki muammo, muammoli vaziyatni hal qilish yo'lida talabalar tomonidan izchil amalga oshiriladigan harakatlari majmuasi sanaladi. Talabalarining o'quv loyihaviy faoliyati muayyan bosqichlarda tashkil etiladi. Ular quyidagilardir: 1. Tayyorgarlik bosqich. Loyihaga kirishish, loyiha faoliyatini tashkil etish va rejalashtirish (auditoriya ishi). 2. Loyihani bajarish bosqichi. Auditoriyadan tashqarida tashkil etiladigan amaliy faoliyat. 3. Yakunlovchi bosqich. Loyiha taqdimoti, talabalar faoliyatining baholanishi, loyiha faoliyati refleksiyesi (auditoriya ishi).

O'quv mashg'ulotlari – ta'lim muassasalarida o'quvchi (talaba)larga o'quv va kasbiy fanlari bo'yicha ilmiy bilimlarni berish asosida amaliy ko'nikma, malakalarni hosil qilishga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni. Kundalik o'quv mashg'ulotlar soni va tartibi umumiy ta'lim maktabi, akademik litsey va kasb-hunar kollejlarda ta'lim muassasasi direktori, oliy o'quv yurtlarida esa ta'lim muassasasining rektori tomonidan tasdiqlangan dars jadvali bilan belgilanadi. Darslar boshlang'ich sinflarda 35-40 daqiqagacha, V va IX sinflarda 40-45 daqiqagacha, akademik litsey, kasb-hunar kolleji va oliy o'quv yurtlarida 80 daqiqa davom etadi. O'quv haftasi 6 (5) kundan iborat.

Umumiy ta'lim maktablarida I va II navbat (smena)lardagi mashg'ulotlarning boshlanishini ota-onalar (ularning o'rnini bosuvchi shaxslar), o'quvchilar bilan

kelishilgan, sanitariya-gigiena talablari hisobga olingan holda Maktab kengashi (Pedagogik kengash) belgilaydi. Darslar orasidagi tanaffuslarning davom etishi o'quvchilarning faol dam olishlari va issiq ovqat bilan ta'minlanishlarini tashkil qilishni hisobga olgan holda belgilanadi.

O'quv mehnati – o'quvchilar tomonidan ilmiy bilimlar, o'quv fanlari asoslarini o'zlashtirish orqali ularni amaliyotga tatbiq etishga doir ko'nikma, malakalarni shakllantirishga qaratilgan amaliy faoliyati.

O'quv-pedagogik amaliyot – bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatning asosiy turlari bilan tanishtirish, har bir talaba tomonidan o'zlashtirilgan kasbiy bilimlarni tizimlashtirish, boshlang'ich kasbiy ko'nikma, malakalarni yaxlit shakllantirishga yo'naltirilgan tadbirlar tizimi.

O'quv predmetlarini o'qitish metodikasi – ta'lim jarayonida ma'lum o'quv predmeti asoslarini o'qitishga yo'naltirilgan didaktik faoliyatning real usul va vositalar yordamida samarali amalga oshirish chora-tadbiri. Ushbu metodika o'z ichiga quyidagilarni oladi: ta'lim maqsadi (ta'limiy, rivojlantiruvchi, tarbiyaviy, amaliy maqsadlar); ta'lim tamoyillari; ta'lim mazmuni; ta'lim vositalari; ta'lim shakli; ta'lim metodlari (ta'limning umumiy va xususiy metodlari). Ta'lim texnologiyasidan farqli ravishda o'quv fanlarini o'qitish metodikasida o'qituvchi va o'quvchi faoliyati, maqsadning natijalanishini kafolatlovchi omillar, maqsadning natijalanishini bashoratlash va sh.k. inobatga olinmaydi.

O'quv rejasi – o'zida har bir o'quv predmetining mazmuni ochib berib, ta'limi muassasalarida muayyan o'quv yilida o'zlashtirilishi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalar hajmini belgilovchi me'yoriy hujjat. Unda sinflar (umumiy o'rta ta'lim maktablarida) yoki guruhlar (akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari, oliy o'quv yurtlari) bo'yicha o'rganilishi lozim bo'lgan o'quv predmetlari, ular uchun ajratilgan haftalik soatlar ko'rsatiladi. Uzluksiz ta'lim tizimining turli bosqichlarida faoliyat yuritadigan ta'lim muassasalarining o'quv rejalariga kiritilgan o'quv fanlari (predmetlar), eng avvalo, milliy istiqlol g'oyasining maqsad va vazifalari, "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" talablarini amalga oshirishga yo'naltirilgandir.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari, shuningdek, akademik litseylarning o'quv rejasidan tabiiy, ijtimoiy va gumanitar fanlar o'rin olgan. O'quv rejasiga muvofiq nazariy va amaliy mashg'ulotlar, shuningdek, ayrim predmetlar bo'yicha fakultativ mashg'ulotlarni tashkil etish ko'zda tutiladi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quv haftalarining yillik miqdori I-III sinflarda 34 haftani, IV sinfda esa 36 haftani, V-IX sinflarda esa 36-38 haftani tashkil etadi. I-IV sinflarda haftasiga o'rtacha 22 soat, V-IX sinflarda esa haftasiga 30-34 soatdan mashg'ulot olib borilishi mumkin. Maktablarda dars soatlari 45 daqiqadan iborat etib belgilangan. Darslar orasidagi tanaffuslar 5 daqiqani, katta tanaffus esa 10 daqiqani tashkil etadi.

Kasb-hunar kollejlarning o'quv rejasidan esa tabiiy, ijtimoiy, gumantar kabi umumiy fanlar, shuningdek, ixtisoslik yo'nalishi bo'yicha bilimlarni beruvchi mutaxassislik fanlari ham muhim o'rin egallaydi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi

muassasalarida o'quv haftalarining yillik miqdori 42 haftani tashkil etadi. Ta'lim muassasalarining I-III bosqichlarida haftasiga 34-36 soatdan mashg'ulot olib borilishi mumkin. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari dars soatlari 1 akademik soat (80 daqiqa)dan iborat etib belgilangan. Darslar orasidagi tanaffuslar 10 daqiqani, katta tanaffus esa 20 daqiqani tashkil etadi. Oliy ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan dars va tanaffuslar hajmi o'rta maxsus ta'lim muassasalariniki bilan teng.

O'quv rejasida quyidagilar aks etadi: o'quv yili, chorak (semestr)lar va ta'tillarning davomiyligi; ta'lim muassasasida o'rganiladigan o'quv fanlarining tartibi; fanlarning o'qish yillari bo'yicha taqsimlanishi; har bir fan bo'yicha yaxlit ta'lim davri va har bir sinf (kurs)da fanlarni o'rganishga ajratilgan soatlar hajmi; har bir fanni o'rganishga ajratilgan haftalik soatlar hajmi; praktikumlar, ishlab chiqarish va pedagogik amaliyotlar kabilarning davomiyligi.

O'quv rejalarining quyidagi turlari mavjud: 1) tayanch o'quv rejalarini; 2) namunaviy o'quv rejalarini; 3) ishchi o'quv rejalarini.

O'quvchilar jamoasiga pedagogik talablarni qo'yish metodikasi – o'quvchilar tomonidan dars jarayoni, tanaffus va sinfdan tashqari ishlar vaqtida, jamoat joylarida, oilada xulq-atvor qoidalariga qat'iy rioya etilishini ta'minlashga yordam beradigan shakl, metod va vositalar yig'indisi. Mazkur metodika asosini bolalarni pedagogik talablar mazmuni bilan tanishtirish; pedagogik talablarning ahamiyatini tushuntirish; tajriba orttirish; o'quvchilar faoliyati, qo'yilayotgan pedagogik talablarning bajarilishini muntazam nazorat qilib turishdan iborat pedagogik faoliyat mazmuni tashkil qiladi.

O'quvchilar jamoasiga qo'yiladigan yagona talablar – o'quvchilarning dars jarayoni, tanaffus va sinfdan tashqari ishlar vaqtidagi, shuningdek, jamoat joylari hamda oiladagi xulq-atvor qoidalarini. Puxta o'ylangan talablar tizimining muntazam amalga oshirilishi maktabda muayyan tartibning o'rnatilishini ta'minlaydi. Pedagogik talablar quyidagi holatlarda ijobiy natija beradi: 1. Qo'yilayotgan talablar o'quvchi shaxsini hurmat qilish tuyg'usi bilan uyg'unlashgan bo'lishi kerak. 2. Talablar muayyan maktab yoki sinfdagi mavjud sharoitni hisobga olgan holda qo'yilishi lozim. 3. Jamoaga nisbatan qo'yilayotgan talablar aniq bo'lishi kerak. 4. O'quvchilarning tashqi qiyofasi, kiyinishi, yurish-turishi, muomalasiga nisbatan qo'yilayotgan talablar ularda ma'naviy madaniyatni shakllantirishga xizmat qilishi shart.

O'quvchilar jamoasining shakllanishi – muayyan yoshdagi, bilim, onglilik darajasi, hayotiy tajribasi, tarbiyalanganligi va dunyoqarashi bir-biriga yaqin bo'lgan o'quvchilarning ma'lum maqsad asosida jamoaga birlashishi. O'quvchilar jamoasining shakllanishi ma'lum bosqichlarda kechadi. Pedagogik manbalarda ko'rsatilishida o'quvchilar jamoasining shakllanishi uchun to'rt bosqich talab qilinadi.

Jamoa rivojlanishining birinchi bosqichida talab faqat o'qituvchilar tomonidan qo'yiladi. Bu jamoa rivojlanishining boshlang'ich nuqtasidir. Bu bosqichda jamoa hali tarbiyalovchi ta'sirga ega bo'lmay, balki "tashkil etuvchi birlik" (guruh)

hisoblanadi. Bu bosqichda o'quvchilar o'qituvchi tomonidan talablarning qo'yilishiga e'tiborsiz qaraydi. Jamoa a'zolarining uzluksiz ijodiy faoliyatini tashkil etish, ularni yagona maqsad atrofida birlashtirishga erishish orqali jamoa qaror topadi.

Jamoa hayotining birinchi bosqichida jamoa faoli (aktivi)ning paydo bo'lishi bu davr uchun xarakterli hodisadir. Jamoa faoli guruhning shunday a'zolaridirki, ular jamoa manfaatiga muvofiq tarzda harakat qiladi, o'qituvchi faoliyati va talabiga nisbatan xayrixohlik bilan munosabatda bo'ladi. Faollar o'qituvchining yaqin yordamchilari sifatida ish olib boradi.

Jamoa rivojlanishining ikkinchi bosqichi jamoa faolining o'qituvchi talabini qo'llab-quvvatlashi va uning o'zi ham bu talablarni jamoa a'zolari zimmasiga qo'yishi bilan tavsiflanadi. Endilikda o'qituvchi jamoada paydo bo'lgan va u bilan bog'liq muammo, masalalarni yolg'iz o'zi hal qilmaydi. Bosqichda jamoa hayotini tashkil qilish usuli murakkablashib boradi, ya'ni, jamoa o'z-o'zini boshqarishga o'tadi.

Jamoaning ijobiy rivojlanishi uning a'zolarida motiv (rag'bat)larning paydo bo'lishi, ijodiy hamkorlik, o'zaro yordam munosabatlarining tez sur'atlar bilan rivojlanishiga olib keladi.

Jamoada mustaqil faoliyatning yuzaga kelishida jamoa faolining roli beqiyosdir. Ammo jamoa faolining jamoa a'zolari orasida hurmat qozona olishi, ularga namuna bo'lishi, o'z burchlarini aniq va puxta bajarishi, o'z mavqelaridan noo'rin foydalanmasliklari juda muhimdir. A.S.Makarenko jamoa faolini "jamoaning vijdoni" deya ta'riflagan edi. Jamoa faoli birmuncha imtiyozlar (huquqlar)ga ega bo'lsa-da, ayni paytda uning o'ziga ham oshirilgan talablarning qo'yilishi maqsadga muvofiqdir.

Jamoa rivojlanishining uchinchi bosqichi anchagina sermahsul bo'lib, unda butun jamoa "ayrim o'zini chetga olib qoluvchi, injiq shaxs"larga nisbatan talab qo'ya boshlaydi.

Bu bosqichda jamoa ishiga faqat faolgina emas, balki uning butun a'zolari qiziqadi. Jamoa hayotidagi uchinchi bosqich, ijtimoiy fikr mavjudligi bilan ifodalanadi. O'qituvchi mazkur yo'nalishda maqsadga muvofiq va izchil ish olib borgan sharoitdagina ijtimoiy fikrni shakllantirishga erishishi mumkin. Shu maqsadda u yoki bu tadbir rejasi, jamoaning birgalikdagi faoliyati, a'zolarining xatti-harakati jamoa bo'lib muhokama qilinadi, turli mavzularda suhbatlar, ma'ruzalar uyushtiriladi, o'quvchilar o'rtasida samarali axborot vositalari yordamida ijtimoiy-g'oyaviy, axloqiy, estetik, ekologik, huquqiy, iqtisodiy va h.k. bilimlarning targ'iboti tashkil etiladi.

Jamoada barqaror insoniy munosabatlar yuzaga kelishining sababi – a'zolarining ijobiy, madaniy-ma'rifiy mazmunga ega bo'lgan ishlarni tashkil etishda faol ishtirok etishlari sanaladi.

Jamoa rivojlanishining to'rtinchi bosqichi uning barcha a'zolari jamoa oldida turgan vazifalar asosida o'z-o'ziga talablar qo'ya olishlari bilan tavsiflanadi. Har bir bosqich jamoa a'zolarining o'zlariga nisbatan muayyan talab qo'yishi bilan xarakterlanadi, biroq, qo'yilgan talablar o'ziga xos yo'nalishi bilan (m: o'yindan umuminsoniyat baxti yo'lida kurashishiga intilish o'rtasidagi farq kabi) ajralib turadi.

To'rtinchi bosqich jamoa a'zolarining o'ziga nisbatan yuksak axloqiy talablar

qo'ya olishi bilan ahamiyatlidir. Jamoaning hayoti va faoliyati jamoa a'zolarining har biri uchun shaxsiy ehtiyojga, jamoadagi tarbiya jarayoni esa o'z-o'zini tarbiyalash jarayoniga aylanadi. Biroq, bu holat jamoaning muayyan shaxsni yanada rivojlantirishdagi roli, o'rnini pasaytirmaydi. To'rtinchi bosqichda amalga oshiriladigan vazifalar ancha murakkab va mas'uliyatlidir. Bu bosqichda jamoa oldiga istiqbolli, yuksak va murakkab talablarni qo'yish uchun juda qulay sharoit yaratiladi.

Bir guruh pedagoglar o'quvchilar jamoasini uning shakllanish va rivojlanishiga ko'ra quyidagi uch bosqichga ham ajratadilar. Ya'ni: a) jamoani dastlabki jipslashtirish; b) jamoani shakllantirish asosida uning har bir a'zosini individual rivojlantirish; v) jamoaning umumiy faoliyatini yo'lga qo'yish.

O'quvchilar jamoasi – o'quvchilardan tashkil topib, ijtimoiy ahvoli, saylov organlari oldidagi umumiy javobgarlik, barcha a'zolarining huquq va burchlar tengligi asosida o'zaro ijtimoiy ahamiyatli umumiy maqsad va birlikka ega bo'lgan guruh. O'quvchilar jamoasi o'zida quyidagi belgilarni namoyon etadi: 1) jamoa ijtimoiy jamiyatning bir qismi (unda ijtimoiy hayot va kishilik munosabatlarining barcha me'yorlari o'z ifodasini topadi; shu sababli jamoa hayotining aniq (yagona) maqsadga qaratilganligi va ijtimoiy-g'oyaviy xususiyat kasb etishi uning yetakchi belgisi sanaladi); 2) har bir jamoa boshqa jamoalar bilan uzviy aloqadorlikda mavjud bo'ladi (muayyan jamoaning har bir a'zosi jamiyat ijtimoiy faoliyatini tashkil etish jarayonida o'z jamoasi bilan birgalikda ishtirok etadi); 3) har bir jamoa o'z-o'zini boshqarish organiga ega va umumiy jamoaning uzviy qismi sanaladi; 4) ijtimoiy jamiyat ehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyat.

O'quvchilar jamoasi uchun quyidagi xususiyatlar xosdir: 1) o'quvchilarning jamoaviy faoliyatga tayyorliklari, ruhiy tetiklikka egaliklari; 2) jamoa uchun ahamiyatli bo'lgan qadriyatlar mohiyatini anglash, ularni ardoqlash va o'z qadr-qimmatini baholash; 3) jamoa a'zolari o'rtasida do'stlik, o'zaro birlik, hamjihatlik va yordam ko'rsatish tuyg'usining qaror topganligi; 4) jamoadagi ishchanlik, umumiy faoliyatni tashkil etishda faollik ko'rsatish; 5) jamoa a'zolarida o'z hissiy tuyg'ularini boshqara olish, muomala, muloqot, nutq, yurish-turish qoidalariga amal qilish ko'nikmasining shakllanganligi.

O'quvchilarni akademik litseylar va kasb-hunar kollejlariga qabul qilish – shaharlar va tumanlar bo'yicha o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalariga o'qishga qabul qilishning umumiy parametrlari har yili O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan, umumta'lim maktablari 9-sinflari bitiruvchilarining akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarida o'qitish bilan to'liq qamrab olinishini hisobga olgan holda tasdiqlanadi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida o'quvchilarni tayyorlash yo'nalishlari va mutaxassisliklar bo'yicha o'qishga qabul qilish parametrlari O'zbekiston Respublikasi ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilish bo'yicha davlat komissiyasi tomonidan belgilanadi. O'quvchilarni o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalariga qabul qilish 9 yillik umumiy o'rta ta'lim negizida, umumta'lim maktabini tamomlaganlik to'g'risida davlat namunasidagi shahodatnomalar asosida, ularning akademik litsey yoki kasb-

hunar kollejida o'qish yo'nalishini ixtiyoriy tanlashini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalariga o'qishga qabul qilish tartibi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 7 iyunda tasdiqlangan "Umumiy ta'lim maktablarining 9-sinf bitiruvchilarini o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalariga qabul qilish va rasmiylashtirishni tashkil etish tartibi to'g'risida"gi Nizom bilan belgilanadi.

O'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirish – 1) ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik faoliyat; 2) ta'lim muassasalarida yo'lga qo'yiladigan mehnat tarbiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri; 3) o'quvchilar ishlab chiqarish mehnati va Unga ko'ra o'quvchilar muayyan kasb yoki hunar borasidagi bilim, ko'nikma, malakalar bilan qurollantiriladi. Ta'lim muassasalarida o'quvchilarni muayyan kasb yoki hunar borasidagi bilim, ko'nikma, malakalar bilan qurollantirish ularning shaxs sifatida kamol topishlarida muhim o'rin tutadi. O'quvchilar tomonidan kasb yoki hunar yo'nalishining to'g'ri tanlanishi muhim ahamiyatga ega. Kasb yoki hunar yo'nalishlaridan birini tanlashda o'quvchining xohishi, qiziqish va ehtiyojini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga tajribali o'qituvchilar, ishlab chiqarish ustalari, ota-onalar tomonidan berilgan maslahatlar ham o'quvchilar tomonidan kasbiy faoliyat yo'nalishining to'g'ri tanlanishini ta'minlaydi.

O'quvchilarning o'quv faoliyati natijalarini shkalalash – aniq jarayonlarni raqamlar tizimi asosida modellashtirish. U sifat tavsiflarni miqdor o'zgarishlarga aylantirishga yordam beradi.

O'rgatish (faoliyat sifatida) – tarbiya jarayonida bolalar va o'smirlarda muayyan ish-harakat, faoliyatni sifatli, samarali bajarishga doir ko'nikma, malakalarni hosil qilish.

O'rgatish (usul sifatida) – harakat yoki faoliyatni rejali va izchil tashkil qilish orqali bolalar, o'smirlarda ijtimoiy xulq-atvor ko'nikmalari, odatlarini shakllantirish usuli.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari – o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi maqsadi va vazifalarini amalga oshirish yo'lida tashkil etilib, o'quv-metodik, moddiy-texnik va psixologik-pedagogik shart-sharoitlarga ega yuridik shaxs. Ular o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, qonunlari, Respublika Prezidentining farmon, qaror va farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari, boshqa normativ-huquqiy hujjatlar, "O'zbekiston Respublikasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi to'g'risida"gi Nizom hamda o'z ustavlariga amal qiladi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari respublika qonunchiligi asoslarida belgilangan tartibda tashkil etiladi, qayta tashkil etiladi yoki tugatiladi. Ushbu ta'lim muassasalari hududlarning demografik, ijtimoiy-iqtisodiy, geografik sharoitlari, mehnat bozorining tegishli soha mutaxassislariga bo'lgan talabi, ularni o'quvchilarning asosiy yashash joylariga mumkin qadar yaqin joylashtirilishini hisobga olgan holda akademik litsey yoki kasb-hunar kollejlari shaklida tashkil etilib,

ular da o'qitish uch yil muddat bilan, kunduzgi shaklda amalga oshiriladi. Boshqa joylardan kelgan o'quvchilar uchun, imkoniyatga qarab, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari huzurida ularni oilasidan alohida yashashi uchun yetarli uy-joy, maishiy sharoitlar bilan ta'minlaydigan yotoqxonalar tashkil etiladi. Ular o'z Ustavi, balansi, Moliya vazirligining G'aznachiligi va uning hududiy bo'linmalarida shaxsiy hisob raqami, hisob-kitob raqamlari, muhr, burchakli shtamp va blankaga ega. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining Ustavi qonun hujjatlariga muvofiq ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi.

Davlat boshqaruvi hamda mahalliy davlat hokimiyati organlari respublika qonunchilik asoslariga muvofiq davlat o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining muassislari bo'lishi mumkin. Nodavlat o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda jismoniy va nodavlat yuridik shaxslar tomonidan tashkil etiladi.

O'quvchi, o'qituvchi va muhandis-pedagoglar tarkibi, ish beruvchilar, o'quvchilarning ota-onalari (yoki ularning o'rnini bosuvchilar) o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi ta'lim jarayonining qatnashchilari hisoblanadi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida o'quvchilar o'qitish kurslari bo'yicha guruhlarga, o'qitish yo'nalishi bo'yicha esa bo'limlarga birlashtiriladi. Guruhlarga 30 nafargacha o'quvchilar jalb qilinadi. O'quvchilar uchun belgilanadigan o'quv yuklamasi o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi DTSga muvofiq aniqlanadi. O'quv yili 2 semestr ga bo'linib, o'quvchilar uchun har bir o'quv yilida jami kamida 10 hafta va ko'pi bilan 12 hafta davom etadigan ta'tillar belgilanadi.

Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari da umumiy ta'lim, o'quv fanlari va yo'nalishlari bo'yicha chuqurlashtirilgan, sohaga oid ta'lim dasturlari va ixtisoslashtirilgan dasturlar (akademik litseylar uchun), o'qitish yo'nalishlari bo'yicha umumtexnika kasb-hunar dasturlari va maxsus dasturlar (kasb-hunar kollejlari uchun) o'qitiladi. Imkoniyatlari cheklangan shaxslar uchun O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi tomonidan Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi bilan birgalikda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi maxsus dasturlari ishlab chiqiladi.

O'quvchilarni o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasining bir tipidan boshqasiga o'tkazish, o'qishga tiklash respublika qonunchiligi asoslariga muvofiq amalga oshiriladi. Ularni o'qitish kasb-hunar ta'limining fan va ishlab chiqarish bilan o'zaro hamkorligi asosida quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi: korxonalarda tizimli asosda ishlab chiqarish amaliyotini o'tash uchun shart-sharoitlar yaratish, ish beruvchilarni o'quv jarayoniga, tarmoq ta'lim standartlari, o'quv qo'llanmalarini ishlab chiqishga jalb etish; yangi axborot va pedagogik texnologiyalar, ilmiy-tadqiqotlar natijalarini o'zlashtirish uchun eksperimental maydonchalar tashkil etish; o'qitishni tashkilotlarda ishlab chiqarish mehnati bilan qo'shib olib borish, kasb-hunar kollejlari da qo'shma ishlab chiqarishlar tashkil etish, o'quvchilarni ishlab chiqarish amaliyotidan o'tish uchun bazalar bilan ta'minlash; malakali kadrlarni tayyorlash va tarbiyalashning dual tizimini rivojlantirish; alohida mutaxassislarni maqsadli tayyorlashni moliyalashtirish, ta'lim muassasalarining moddiy-texnika, resurs bazasini mustahkamlash, ularni zamonaviy anjom, apparatura va uskunalari

bilan jihozlash, akademik litseylar o'quvchilariga amaliy bilimlar olishi uchun oliy ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalarining o'quv-laboratoriya bazasini berishda korxonalar, tashkilotlar va b. ish beruvchilarning ixtiyoriy (yoki mavjud shartnomalar asosida) qatnashishi; o'quvchilarni tovar mahsulotlar ishlab chiqargan holda mehnat faoliyati va ishlab chiqarish jarayoniga faol jalb etish uchun shart-sharoitlar yaratish; o'quvchilarga diplom ishlanmalari mavzulari ro'yxatini berishda korxonalar, tashkilotlar va b. ish beruvchilarning qatnashishi; bevosita ishlab chiqarishda muhandis-pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, malakali mutaxassislarining o'quvchilarni o'quv-kasbiy tayyorlashda qatnashishi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining o'quvchilari DTSga muvofiq qo'shimcha ta'lim xizmatlari olish, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasini boshqarishda uning ustavida belgilangan shaklda qatnashish huquqiga ega.

Kasb-hunar kolleji manfaatdor vazirliklar va idoralar, ish beruvchilar, mehnat va aholi bandligi organlari bilan hamkorlikda pulli-kontrakt asosida: a) o'rta maxsus, kasb-hunar ma'lumotiga ega bo'lmagan shaxslarni umumta'lim maktablarining 11-sinflari bitiruvchilari kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lishlari uchun o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi dasturlari bo'yicha; b) ikkinchi mutaxassislikni olishni xohlovchi o'rta maxsus, kasb-hunar ma'lumotga ega shaxslarni o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi dasturlari bo'yicha o'qitish mumkin (bo'sh o'quv maydonlari, zarur resurs ta'minoti va o'qituvchi kadrlar mavjud bo'lgan taqdirda).

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini boshqarish – tegishli yuqori organlar tomonidan O'MKHTMga tashkiliy va o'quv-metodik rahbarlik qilish. Ana shu maqsadda DTSni ishlab chiqish va joriy etish, o'quv, ta'lim va kasb-hunar dasturlarini bir xil bo'lishini ta'minlash, pedagog kadrlar bilan ta'minlash, ularni tayyorlash va qayta tayyorlash qonun hujjatlarida belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi tomonidan amalga oshiriladi. Tarmoq vazirliklari, idoralari va b. tashkilotlarga qarashli kasb-hunar kollejlari ikki tomonlama bo'ysunishda bo'ladi. Tegishli vazirliklar, idoralar, tashkilotlar, mahalliy davlat hokimiyati organlari o'rta maxsus, kasb-hunar kollejlarni moddiy va moliyaviy ta'minlaydi, o'quvchilarda kasbiy va amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi, bitiruvchilarning ishlab chiqarish amaliyotidan o'tishi uchun bazalar bilan ta'minlaydi, ularni ishga joylashtirishda egallangan ixtisosligi bo'yicha ular mehnatidan foydalanish masalalarini hal etadi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida tarmoq vazirliklari, idoralari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, qonun hujjatlari va ustav asosida ish ko'ruvchi nodavlat notijorat tashkilotlari vakillarini o'z ichiga oladigan vasiylik kengashlari tuziladi.

“O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi to'g'risida”gi Nizom – O'zbekiston Respublikasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari – akademik litsey va kasb-hunar kollejlari faoliyatini tashkil etish qoidalari, tartiblarini yorituvchi hujjat. U O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O'zbekiston Respublikasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi

Qaroriga muvofiq 1998 yil 13 mayda qabul qilingan. Nizom quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega: 1. Umumiy qoidalar. 2. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining maqsadi, vazifalari va uni tashkil etish. 3. Akademik litseylarga va kasb-hunar kollejlari o'quvchilar qabul qilish. Ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va uning mazmuni. 4. Pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish. 5. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini boshqarish. 6. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini mablag' bilan ta'minlash va uning moddiy-texnika ta'minoti. 7. Xalqaro hamkorlik.

Mazkur hujjatda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi uzluksiz ta'lim tizimining majburiy mustaqil turi bo'lib, umumiy ta'lim negizida uch yil muddatda tashkil etilishi ko'rsatilgan. Bu muddatda akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi bilim asoslari chuqur o'rgatiladi, tanlangan kasb-hunar bo'yicha kichik mutaxassislar tayyorlanadi. Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari yuridik shaxs hisoblanadi, qonunchilikda belgilangan tartibda tashkil etiladi, Ustav va mazkur Nizom asosida faoliyat ko'rsatadi. Mazkur ta'limi muassasalarida kasb-hunar bo'yicha chuqurlashtirilgan, tabaqalashtirilgan ta'lim berish, o'quvchilarning intellektual rivojlanishini va ularning o'z qobiliyatlari va moyilliklariga muvofiq tanlangan kasb-hunar bo'yicha mutaxassisliklarni egallashini ta'minlash maqsadini ifodalovchi kunduzgi o'qish shaklidagi o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tashkil etiladi. Maqsadni ro'yobga chiqarish yo'lida quyidagi vazifalar amalga oshiriladi: DTS doirasida umumta'lim va kasb-hunar dasturlarini bajarish; o'quvchilarning uzluksiz ta'limning keyingi bosqichida o'qishni davom ettirishi, tanlangan mutaxassisliklar bo'yicha mehnat faoliyati bilan shug'ullanishi uchun zarur va yetarli bo'lgan bilimlar hamda kasb tayyorgarligi darajasini chuqurlashtirish; respublika iqtisodiyotining malakali kichik mutaxassis kadrlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi dasturlari DTS bilan belgilanadigan quyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi: 1) umumta'lim dasturlari (akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari uchun); 2) fanlar va o'qish yo'nalishlari bo'yicha chuqurlashtirilgan, soha bo'yicha va ixtisoslashtirilgan ta'lim dasturlari (akademik litseylar uchun); 3) o'qish yo'nalishlari bo'yicha umumtexnikaviy kasb-hunar va maxsus dasturlar (kasb-hunar kollejlari uchun).

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan me'yoriy hujjatlar asosida O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasining bir turidan boshqasiga o'tkazish amalga oshiriladi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarini bitiruvchilari o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi to'g'risida davlat namunasidagi diplomga ega bo'ladi. o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi to'g'risida davlat namunasidagi diplomda fanlar bo'yicha o'qitilgan soha (akademik litseylar uchun), Klassifikatorga muvofiq mutaxassislik (mutaxassisliklar) bo'yicha berilgan malaka (kasb-hunar kollejlari uchun) ko'rsatiladi. Diplomlarga o'zlashtirilgan umumta'lim va maxsus (kasb-hunar) fanlar (kurslar), soatlar hajmi va ular bo'yicha baholar (reytinglar), shuningdek bitiruvchining umumiy reytingi va yakuniy davlat attestatsiyasining natijalari ko'rsatilgan qo'shimcha varaq ilova qilinadi. Mazkur diplom oliy ta'lim muassasasiga o'qishga kirish, mehnat faoliyatini tashkil etish huquqini beradi.

Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarda tegishli ma'lumot, kasb-kor tayyorgarligi va yuksak ahloqiy fazilatlarni o'zida namoyon eta olgan pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega shaxslar faoliyat yuritadi. Sud hukmi bilan pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish taqiqlangan shaxslarga bu turdagi ta'lim muassasalarida ishlashga ruxsat etilmaydi.

Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlariga tashkiliy, o'quv-uslubiy va ilmiy rahbarlik qilish, DTSni ishlab chiqish va joriy etish, o'quv ta'lim va kasb-hunar dasturlarini birxillashtirish, pedagog kadrlar bilan ta'minlash, ularni tayyorlash va qayta tayyorlash Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi (O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi), uning hududiy boshqarmalari tomonidan tarmoq vazirliklari, idoralar va korxonalar bilan birgalikda amalga oshiriladi. Shuningdek, tarmoq vazirliklari, idoralar, korporatsiyalar, konsernlar, uyushmalar va korxonalar tashabbusi bilan tashkil etilgan kasb-hunar kollejlari ular tomonidan o'quv va ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishda moddiy va moliyaviy qo'llab-quvvatlanadi. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari hamda Sog'liqni saqlash vazirliklari, Badiiy akademiya kasb-hunar kollejlari ularning tasarrufida bo'ladi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasi bevosita direktor tomonidan boshqariladi. U ta'lim muassasasining faoliyati natijalari uchun shaxsan javob beradi. Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarda, shuningdek, vakolatli (kollegial) organ – pedagogika Kengashi tashkil etiladi. Mazkur Kengash muayyan huquqlarga ega bo'lib, bu huquqlar ta'lim muassasalarining Ustavi bilan belgilanadi. Ta'lim muassasalarida jamoatchilik boshqaruvi organi – Vasiylik kengashi ham tuzilishi mumkin.

Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarining faoliyatini mablag' bilan ta'minlash amaldagi qonunchilikka muvofiq quyidagi manbalar asosida shakllantiriladi: byudjet mablag'lari; balansida o'quv yurtlari turgan vazirliklar, idoralar, korporatsiyalar, uyushmalar, korxonalarining mablag'lari; ta'lim muassasasining Ustavda ko'rsatilgan ta'lim xizmatlari (ilmiy-pedagogik faoliyat, ishlab chiqarish faoliyati, faoliyatning boshqa turlarini amalga oshirish)dan olingan daromadlar; yuridik va jismoniy shaxslarning ixtiyoriy ehsonlari, maqsadli badallari; qonunchilik bilan taqiqlanmagan boshqa manbalar.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari O'zbekiston Respublikasining tegishli davlatlar yoki hukumatlararo bitimlari asosida xalqaro hamkorlikni amalga oshiradi. Shuning ular respublika qonunchiligi asoslari va o'z Ustaviga muvofiq vakolatlari doirasidagi masalalar bo'yicha xorijiy mutaxassislar bilan sheriklik qilishi mumkin.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi – uzluksiz ta'lim tiziminng muhim bosqichlaridan biri. Uning asosiy maqsadi o'quvchilarni soha bo'yicha puxta, tabaqalashtirilgan holda o'qitish, ularning intellektual kamol topishi, ularning qobiliyatlari va kasblarga moyilligiga muvofiq ravishda tanlagan mutaxassisliklarni egallashini ta'minlashdan iborat bo'lib, uni amalga oshirish jarayonida quyidagi vazifalar hal qilinadi: umumiy ta'lim maktablari 9-sinflari bitiruvchilarining sifatli majburiy o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limidan foydalanishini ta'minlash; shaxsning izchil intellektual, madaniy va ma'naviy-axloqiy kamol topishga bo'lgan ehtiyojini

qondirish; yoshlarni milliy g'oyalarga sadoqat, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, mustaqil dunyoqarash, fikrlashga ega bo'lgan ma'naviy boy va har tomonlama kamol topgan shaxsni shakllantirish; o'quvchilarning ta'limning keyingi bosqichlarida o'qishni davom ettirishi yoki tanlagan kasb, ixtisoslikka muvofiq mehnat faoliyati bilan shug'ullanishi uchun ularning yuqori darajada sifatli bilimlar olishi, kasbiy tayyorgarligini ta'minlaydigan DTS doirasida umumiy ta'lim va kasb-hunar dasturlarini amalga oshirish; iqtisodiyot tarmoqlari, ma'muriy-ijtimoiy sohani zarur yo'nalishdagi o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limiga ega bo'lgan kadrlar bilan eng yuqori darajada ta'minlash. O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi ishlab chiqarishning birinchi bo'g'inidagi tashkilotchi va ish boshqaruvchilarni, oliy toifali mutaxassislarning yordamchilarini, yuqori ko'nikma, malakalarni talab qiluvchi ma'lum bir turdagi ishni mustaqil bajara oladigan, o'z ishining ustalarini bo'lgan – texnik, agronom, boshlang'ich sinf va jismoniy tarbiya fani o'qituvchilari, feldsher, stomatolog, konsertmeyster kabi mutaxassislarni tayyorlash vazifasini amalga oshirishga yo'naltiriladi. O'rta maxsus ta'lim mutaxassislari qatoriga kasbiy tayyorgarlikning yuqori bosqichi talab etiladigan balet, sirk artistlari, ayrim badiiy mutaxassislar ham kiradi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining majburiy xarakterga egaligi 2009 yildan boshlab umumiy o'rta ta'lim maktablarining bitiruvchilari akademik litsey yoki kasb-hunar kollejlarda ta'lim olishga majbur ekanliklarini anglatadi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishi – akademik litsey va kasb-hunar kolleji o'quvchilar tomonidan ixtiyoriy ravishda tanlanadi. 2018/2019 o'quv yilining boshiga respublikada 1537 ta o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalari faoliyat yuritmoqda. Ulardan akademik litseylar soni 123 tani va kasb-hunar kollejlari soni – 1414 tani tashkil etdi.

O'smirlar va yoshlarning jamoat tashkilotlari – ta'lim muassasalarida amaldagi respublika qonunchiligi asoslari hamda ta'lim muassasalarining Ustavlari va Nizomlariga muvofiq tashkil etilib, bolalar, o'smirlar, yoshlar o'rtasida ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishda faoliyat olib boradigan jamoat tashkilotlari. Ular ta'lim muassasasining Ustavida nazarda tutilgan o'quv-tarbiya jarayonini takomillashtirish, o'quv yurtida demokratiya va oshkoralikni rivojlantirish, majburiyatlarni bajarilishini ta'minlash, yoshlarning huquqlarini himoya qilish yo'lida faoliyat olib boradi. Jamoat tashkilotlarining vakillari maktab kengashi (Pedagogik kengash), direktor o'tkazadigan majlislarda ta'lim muassasasiga taalluqli turli masalalarni muhokama etish va qarorlar qabul qilishda qatnashish, maktab ma'muriyatidan o'quv-tarbiya jarayoniga oid zarur axborotlarni olish, pedagoglarning attestatsiyadan o'tishida ularning o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlari haqidagi istaklarni aytish huquqiga ega. Pedagogik jamoa hamda bolalar, yoshlar tashkilotlarining rahbarlari o'rtasidagi munosabatlar o'zaro hurmat, ishonch, mas'uliyat va hamkorlik asosiga quriladi.

O'smirlik – muhim yosh davrlaridan biri bo'lib, u shaxsning tug'ilganidan keyingi 12- hamda 15-yillarini o'z ichiga oladi. O'smirlikning murakkabligi anatomik-fiziologik va psixologik xususiyatdagi kuchli o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Bu davrda biologik o'sish tezlashadi. Shu sababli mazkur davr “o'tish davri” ham deb

yuritiladi. “O’tish davri” hisoblangan o’smirlik yoshi uchun xarakterli bo’lgan xususiyat jinsiy yetilish, intensiv (tezkor) rivojlanish, mustaqillik hamda o’zini namoyish qilishga intilishning kuzatilishidir. Mazkur yosh davrida kuzatiladigan jinsiy yetilish o’smirning fe’l-atvoriga ta’sir etadi. O’smirlar bilan ishlashda ularga ehtiyotkorona yondashish zarur. O’smir hayotida mehnat, o’yin, sport va jamoat ishlari katta rol o’ynaydi. Ba’zi o’smirlarning o’zlashtirishi pasayadi, intizomi bo’shashadi.

Zamonaviy o’smir ruhiyatida quyidagi holatlar aks etadi: 1. Intellektual rivojlanish – tafakkur qobiliyatini shakllantirish talab etiladi, bilishga qiziqish ortadi; bu davrda to’garaklar, studiya, seksiya, turli tadbirlar o’tkazish katta ahamiyatga ega; ularning kitob o’qishga qiziqishi ortadi. 2. O’z-o’zini anglash, baholash va tarbiyalashga bo’lgan ehtiyoj shakllanadi. U o’zini b. bilan solishtira boshlaydi. Shu bilan birga o’smir xarakterida murakkab qarama-qarshiliklar ham mavjud bo’lib, u o’smir faoliyati, xulqida yangi xislatlarning shakllanishida ko’rinadi. Bu yoshda o’smirlar kattalar oldida o’zlarining erkinliklarini namoyish etishga harakat qiladi. O’z-o’zini tarbiyalashga bo’lgan talab o’sadi. O’smir yoshida o’g’il va qiz bolalar o’rtasida farq kuchayadi. VII sinfdan intellektual malakalar pasayadi. Shuning uchun bu davrda o’quvchilarning rivojlanishlariga katta e’tibor berish lozim. O’z-o’zini tarbiyalash natijasida o’g’il bolalar kuchli, erkin, e’tiborli, jasur; qizlar esa o’ta ko’nikuvchan, kamtar va jiddiy bo’la boshlaydi. O’smirga o’z vaqtini rejalashtirishda yordam berish zarur. 13-14 yoshgacha o’smirda burch hissi, mas’uliyatni his etish, vazminlik paydo bo’la boshlaydi.

O’spirinlik – muhim yosh davrlaridan biri. U shaxsning tug’ilganidan keyingi 15- hamda 18-yillarini o’z ichiga oladi. O’spirinlik davrida ta’lim oluvchilar o’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalari (akademik litsey va kasb-hunar kollejlari)ning o’quvchilari sanaladi. Bu davr o’spirinlarning ilk balog’atga yetgan davri bo’lib, jinsiy yetilish yakunlanadi. Ularda mustaqillik sezila boshlaydi. O’spirinlar hayotga kelajak nuqtai nazaridan qaray boshlaydi. Madaniy darajasini orttirishga intilish kuchaya boradi, his-tuyg’ularida ham o’zgarish yuz berib, o’z-o’zini tarbiyalashga kirishadi. Ideal tanlash va unga ergashish kuchayadi. Bu davrda ular o’rtasida munozaralar o’tkazish yaxshi natija beradi. O’spirinlar o’z guruhiga intiladi, bu intilishlarini ma’lum maqsadga yo’naltirish talab etiladi.

Mazkur yosh davri aqliy faoliyatning rivojlanish bosqichi ham sanaladi. O’quvchilar o’z fikrlarini mustaqil ifodalab, shaxslik xislatlarini namoyish eta boshlaydi. O’quvchilar o’zlarini kattalardek tutish, o’ziga xosligini namoyon etish va b.ning diqqatini o’ziga qaratishga harakat qiladi. Axloqiy muammolarni o’z qarashlari nuqtai nazaridan hal eta boshlaydi. Hayot mohiyati, baxt, burch, shaxs erkinligini o’z qiziqishlari bilan o’lchaydi. Shu bois ularga kattalarning beg’araz, to’g’ri yo’nalish berishlari muhim sanaladi.

Bu davrda yoshlar xulqi ham tarkib topa boshlaydi. Shaxsning jamoadagi mavqei, jamoa a’zolari bilan muloqotga kirishishi, turli sohalar bo’yicha munosabatni samarali tashkil etishi yetuk shaxs bo’lib shakllanishida o’ziga xos ahamiyat kasb etadi. Bunda ta’lim muassasasida faoliyat ko’rsatayotgan Respublika “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakati boshlang’ich tashkilotlarining ta’siri beqiyos. Zero,

o'spirinlar mustaqil hayotga qadam qo'yayotgan bir vaqtda bu jarayonning to'g'ri, samarali kechishi ularning faol fuqaro bo'lib shakllanishlari uchun poydevor yaratadi.

O'yin – 1) kishilik faoliyatining muhim turi; 2) ijtimoiy munosabatlar mazmunining bolalar tomonidan imitatsiyalash (ko'chirish, taqlid qilish) asosida o'zlashtirish shakli. Faoliyatning bu turi bolalar hayotida muhim ahamiyatga ega. Ular turli o'yinlar orqali kattalar hayotiga xos bo'lgan ijtimoiy munosabatlar mazmuni bilan tanishadi, o'zlarini ijtimoiy jarayonlarda ishtirok etishga tayyorlaydi. O'yinlar bolalarda idrok, sezgi, xotira, tafakkur, nutqni rivojlantirishga yordam berish orqali ularni ma'naviy-axloqiy, aqliy, jismoniy va estetik jihatdan tarbiyalashga xizmat qiladi. Agarda jismoniy xatti-harakatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan o'yinlar bolalarda chaqqonlik, epchillik, chidamlilik, qat'iylikni tarbiyalasa, intellektual, konstruksiyali o'yinlar ularni o'ylashga, fikrlashga, mantiqiy tafakkur yuritishga o'rgatadi. Tarixiy taraqqiyot jarayonida o'yin nafaqat bolalar, balki kattalar hayotidan ham alohida o'rin egalladi. Zamonaviy sharoitda intellektual, sport va maishiy hordiq chiqarishga ko'maklashadigan o'yinlar ham kattalar orasida keng ommalashgan. Faoliyatning bu turi orqali shaxs insoniyat tomonidan yaratilgan bilimlarni o'zlashtiradi, ma'lum sohalarning mutaxassisi sifatida ularning yanada rivojlanishiga o'z hissasini qo'shadi. Bolalar hayotida o'qishning o'zi ham mehnat faoliyati sifatida namoyon bo'ladi. Zero, o'qish faoliyatini tashkil eta olish uchun ham shaxs ma'naviy-axloqiy (to'g'ri munosabat, mas'uliyatni his qilish, o'z xatti-harakatlarini baholay olish) va irodaviy (chidamlilik, tirishqoqlik, toqatlilik, o'z kuchi va imkoniyatlarini baholay olish) sifatlarini o'zlashtira olishi lozim.

O'yin texnologiyalari – o'quvchilarni muayyan jarayonga tayyorlash, ularda ma'lum hayotiy voqelik va hodisalar jarayonida bevosita ishtirok etish uchun dastlabki ko'nikma, malakalarni hosil qilishga xizmat qiladigan ta'lim turi; pedagogik texnologiyalardan biri. Ta'lim jarayoni ishtirokchilari (m: o'quvchilar, ota-onalar, pedagogik jamoa a'zolari, ta'lim muassasasining rahbarlari, jamoatchilik tashkilotlarning vakillari va b.) sifatida turli rollarni bajarish talabalarga pedagogik faoliyat mazmuni bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratasa, o'quvchilarga ma'lum faoliyatni samarali tashkil etishga ham nazariy, ham amaliy, eng muhimi, ruhiy jihatdan tayyorlanishga yordam beradi.

O'yin texnologiyalari o'yin metodikasiga ko'ra guruhlanadi. Xususan:

1. Didaktik o'yinlar – o'rganilayotgan obekt, hodisa, jarayonlarni modellashtirish asosida o'quvchilarning bilishga bo'lgan qiziqishlari, faolliklarini oshiradigan o'quv faoliyati turi hisoblanadi. Bu kabi o'yinlar o'quvchilar tomonidan ijtimoiy-foydali mehnat va o'qish ko'nikmalarini faol o'zlashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning ahamiyati natijalar bilan emas, balki jarayonning mazmuni va kechishi bilan belgilanadi; bu kabi o'yinlar bolalarni ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishga tayyorlaydi, ulardagi turli psixologik zo'riqishlarni kamaytiradi.

2. Syujetli o'yinlar – pedagogik voqelik, hodisalar bayonining muayyan izchilligi va unda ishtirok etayotgan shaxslar faoliyatining o'zaro bog'liqligiga asoslangan o'yinlar sanaladi. Bu kabi o'yinlar odatda pedagogik muammolarning

yechimini izlash, ta'lim-tarbiya jarayonida yuzaga kelgan muammoli vaziyatlarni bartaraf etish, shaxsni qayta tarbiyalash maqsadida qo'llaniladi.

3. Rolli o'yinlar – ma'lum bir shaxsning vazifa va majburiyatlarini bajarishdagi ruhiy holati, xatti-harakatlar mohiyatini ochib berishga yo'naltirilgan o'yinlar, ularda rollar majburiy mazmuni bilan taqsimlanadi. Rolli va ishbilarmonlik o'yinlari o'quvchilarni muayyan jarayonga tayyorlash, ularda ma'lum hayotiy voqelik, hodisalar jarayonida bevosita ishtirok etish uchun dastlabki ko'nikma-malakalarni hosil qilishga xizmat qiladi. Ta'lim jarayoni ishtirokchilari (m., o'quvchilar, ot-onalar, pedagogik jamoa a'zolari, ta'lim muassasalarining rahbarlari, jamoatchilik tashkilotlarning vakillari va b.) sifatida turli rollarni bajarish talabalarga pedagogik faoliyat mazmuni bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratsa, o'quvchilarga ma'lum faoliyatni samarali tashkil etishga nazariy, amaliy, eng muhimi, ruhiy jihatdan tayyorlanishga yordam beradi.

4. Ishbilarmonlik o'yinlari – ma'lum faoliyat, jarayon yoki munosabatlar mazmunini yoritish, ularni samarali, to'g'ri, oqilona uyushtirishga doir ko'nikma, malaka hamda sifatlarni o'zlashtirish maqsadida tashkil etiladigan o'yinlar. Bu turdagi o'yinlar ta'lim oluvchilarda aniq faoliyat yo'nalishida zarur BKM va sifatlarni shakllantirish yoki rivojlantirish maqsadida tashkil etiladi. Shu jihatdan ishbilarmonlik o'yinlari ishlab chiqarish jarayoni, kasbiy faoliyatining modellashtirilishini anglatadi. Ishbilarmonlik o'yini talabalarda kasbiy sifatlarni hosil qilish bilan birga shaxsiy sifatlarni ham tarbiyalaydi, ularning ijtimoiylashuvini ta'minlaydi.

5. Imitatsion o'yinlar – ishlab chiqarish korxonalarini, ish o'rinlari, firmalar, tashkilotlarda xodimlar tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatni imitatsiyalash (taqlid qilish, ko'chirish) asosida talabalarni muayyan amaliy yoki kasbiy faoliyatga samarali tayyorlashga yo'naltiradigan o'yinlar. Bu turdagi o'yinlar stsenariyasi, syujetidan tashqari, imitatsiya jarayon, obektlarning tarkibiy tuzilmasi va ahamiyatini to'la ochib berish maqsadida modellashtiriladi. Imitatsion o'yinlar jarayonida ta'lim oluvchilar muayyan operatsiyalarni, m., masalalar yechish, ma'lum bir usulni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

6. Dramatik o'yinlar (psixologik va ijtimoiy dramalar) – psixologik hamda ijtimoiy masalalarni hal qilishga yo'naltirilgan o'yinlar bo'lib, ular tashkil etilishi, metodik xususiyatlariga ko'ra rolli va ishbilarmonlik o'yinlariga yaqin. Odatda psixologik va ijtimoiy xarakterdagi dramatik o'yinlar jamoadagi muhitni yaxshilash, shaxslararo munosabatlarning ijobiy bo'lishiga erishish, muloqotga kirisha olish, jamoada yagona birlikni qaror toptirish, o'zgalarning ruhiy holatini to'g'ri baholash, og'ir vaziyatlarga uch kelgan subektlarga yordam ko'rsatish hamda samarali, unumli faoliyat ko'rsatish uchun zarur sharoitni yaratishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasining “Akademik litsey va kasb-hunar kolleji homiysi to'g'risida”gi muvaqqat Nizomi – akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari homiylari faoliyatining tashkiliy-huquqiy, iqtisodiy asoslari, faoliyat maqsadlarini amalga oshirishdagi vakolatlarini belgilovchi, ular tomonidan o'rta maxsus ta'lim muassasalarida DTS talablarining to'la va sifatli bajarilishi uchun homiylik qilishning huquqiy shaklini belgilovchi hujjat. Mazkur hujjat O'rta maxsus,

kasb-hunar ta'limi markazi tomonidan 1998 yil 1 aprelda tasdiqlangan. Muvaqqat Nizomi quyidagi tarkibiy qismlarga ega: 1. Umumiy qoidalar. 2. Homiy. 3. Homiylik kengashi. 4. Homiylik kengashi jamg'armasi. 5. Homiylik kengashining umumiy yig'ilishi.

Nizomda ko'rsatilishicha, homiylik tegishli ixtisoslikdagi oliy ta'lim muassasalarining kasb-hunar kollejlari ustidan, Fanlar akademiyasi institutlarining akademik litseylar ustidan mazkur o'quv yurtlarida DTS talablarini bajarilishida ishtirok etishning huquqiy shakli sanaladi. Mazkur Muvaqqat Nizomi Homiyni tayinlash va uning faoliyatini tashkil etish tartibini belgilaydi. Homiylar amaldagi Nizomda ko'zda tutilgan huquqlarga ega bo'lib, belgilangan tartibda, homiylik majburiyatlarini bajaradi. Homiy sifatida oliy o'quv yurti, ilmiy muassasa namoyon bo'ladi va unga belgilangan tartibda homiylik vazifasi yuklanadi.

Akademik litseylar uchun homiylikni O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining institutlari amalga oshiradi. Shu sababli O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi Respublika Fanlar akademiyasi bilan birgalikda har bir akademik litsey uchun homiy muassasalarni belgilaydi. Kasb-hunar kollejlari uchun homiylik yo'nalishi jihatdan mos keluvchi zamonaviy o'quv-moddiy baza va yuqori malakali professor-o'qituvchilar tarkibiga ega oliy o'quv yurtlari tomonidan amalga oshiriladi. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi har bir kasb-hunar kolleji uchun homiy bo'lgan oliy o'quv yurtini belgilaydi.

O'rta maxsus ta'lim muassasalarining homiylari quyidagi majburiyatlarni bajaradi: o'quv yurtlarining o'quv-moddiy bazasini tashkil etish va rivojlantirish; yoshlarni chuqur bilim olishi, yuqori malakali mutaxassis bo'lib yetishishi uchun olimlar, mutaxassis-pedagog xodimlar bilan ta'minlash; o'quv-tarbiya jarayonini yaxshilash va yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish; o'quv yurti o'quvchilari va muhandis-pedagoglar jamoasining maishiy turmushini yaxshilashga moddiy va ma'naviy yordam ko'rsatish. Zimmasiga yuklatilgan majburiyatlarni bajarmayotgan homiylar amaldagi respublika qonunchiligida belgilangan tartibda homiylik faoliyati bilan shug'ullanishdan mahrum qilinadi.

O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi Qonuni – ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beradigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash milliy tizimini yaratish maqsadini ilgari suradigan qonun hujjati. O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" 1997 yil 29 avgustda qabul qilingan. Mazkur dastur talablarini ro'yobga chiqarish uch bosqichda amalga oshiriladi.

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablarini ro'yobga chiqarishning birinchi bosqichi (1997-2001 y.y.)da mavjud kadrlar tayyorlash tizimining ijobiy salohiyatini saqlab qolish asosida ushbu tizimni isloh qilish va rivojlantirish uchun huquqiy, kadrlar jihatidan, ilmiy-uslubiy, moliyaviy-moddiy shart-sharoitlar yaratish maqsadi amalga oshirilgan. Bu bosqichda quyidagi vazifalar ijobiy hal qilindi: O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq ta'lim tizimi mazmunini tarkibiy qayta qurish va tubdan yangilash; pedagog, ilmiy-pedagog kadrlar tayyorlash hamda ularning malakasini oshirishni zamon talablariga javob beradigan darajada

tashkil etish; ta'lim oluvchilarning yuksak tayyorgarlik darajasi, malakasi, madaniy va ma'naviy-axloqiy saviyasining sifatiga nisbatan qo'yiladigan zarur talablarni belgilab beruvchi DTSni yaratish va joriy etish; o'quv-uslubiy majmualarning, ta'lim jarayoni didaktik hamda axborot ta'minotining yangi avlodini ishlab chiqish va joriy etish; o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi uchun zarur moddiy-texnika, o'quv-uslubiy va kadrlar bazasini yaratish; ta'lim va kadrlar tayyorlashga byujdetdan tashqari mablag'lar jalb etishning mexanizmlarini takomillashtirish, davlat ta'lim muassasalari bilan bir qatorda nodavlat ta'lim muassasalarini rivojlantirishni ham nazarda tutgan holda ta'lim xizmati ko'rsatish sohasida raqobatga asoslangan muhitni vujudga keltirish; ta'lim muassasalari faoliyatiga baho berishning reyting tizimini, kadrlar tayyorlash sifati va ularga bo'lgan ehtiyojning monitoringini olib borish tizimini ishlab chiqish, joriy etish; xalqaro aloqalarni kengaytirish, kuchaytirish, kadrlar tayyorlashda xalqaro donorlik tashkilotlari va fondlari faoliyatiga tegishli sharoitlar yaratish, respublika ta'lim sohasiga chet el investitsiyalarini jalb etish bo'yicha real chora-tadbirlar ishlab chiqish, ularni amalga oshirish; "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" talablarini ro'yobga chiqarishning monitoringini olib borish.

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablarini ro'yobga chiqarishning ikkinchi bosqichi (2001-2005 y.y.)da Milliy dasturni to'liq ro'yobga chiqarish, mehnat bozorining rivojlanishi, real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda unga aniqliklar kiritish maqsadi ko'zlangan edi. Ushbu bosqichda quyidagi vazifalar hal qilindi: majburiy umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limiga, o'quvchilarning qobiliyatlari va imkoniyatlariga qarab, tabaqalashtirilgan ta'limga o'tishni to'liq amalga oshirish; ta'lim muassasalarini maxsus tayyorlangan malakali pedagog kadrlar bilan to'ldirishga erishish; ularning faoliyatida raqobatga asoslangan muhitni vujudga keltirish; ta'lim muassasalarining moddiy-texnika va axborot bazasini mustahkamlashni davom ettirish; o'quv-tarbiya jarayonini yuqori sifatli o'quv adabiyotlari va ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash; uzluksiz ta'lim tizimini axborotlashtirishni amalga oshirish; ta'lim xizmati ko'rsatish bozorini shakllantirish mexanizmlarini to'liq ishga solish.

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablarini ro'yobga chiqarishning uchinchi bosqichi (2005 yil va undan keyingi y.y.)da to'plangan tajribani tahlil etish, umumlashtirish asosida mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish istiqbollari muvofiq kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va yanada rivojlantirish maqsadi amalga oshiriladi. Bu bosqichda quyidagi vazifalar hal qilinadi: ta'lim muassasalarining resurs, kadrlar va axborot bazalarini yanada mustahkamlash; o'quv-tarbiya jarayonini yangi o'quv-uslubiy majmualar, ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan to'liq ta'minlash; milliy (elita) oliy ta'lim muassasalarini qaror toptirish va rivojlantirish; kasb-hunar ta'limi muassasalarining mustaqil faoliyat yuritishi va o'zini o'zi boshqarish shakllarini mustahkamlash; ta'lim jarayonini axborotlashtirish, uzluksiz ta'lim tizimining jahon axborot tarmog'iga ulanadigan kompyuter tarmog'i bilan to'liq qamrab olinishiga erishish.

O'zlikni anglash – shaxs tomonidan o'z-o'zini tushunishga erishish asosida shaxsiy psixologik va fiziologik xususiyatlar mohiyatini anglab yetish. "O'zlikni

anglash” tushunchasi psixologik kategoriya sanalsa-da, biroq, shaxs ma’naviyati va uni shakllantirish masalalari o’ziga xos dolzarblik kasb etgan mavjud sharoitda falsafiy, ma’naviy-axloqiy tushunchasi sifatida ham keng qo’llanilmoqda. O’zlikni anglash “o’z-o’zini anglash”, “o’z-o’zini bilish” kabi tushunchalar orqali ham ifodalanadi. Pedagogik nuqtai nazardan, o’zlikni anglash shaxs tomonidan o’z “meni”ni tushunish, o’z xarakteri, xulq-atvori, xatti-harakatlari, qobiliyatlari, o’z qadr-qimmatini va g’ururini baholay olish, jamiyatda, oilada, bolalar jamoasi (umuman jamoada, mehnat jamoasida va b.) da tutgan o’rni belgilay bilish, atrofdagilarning unga, uning atrofdagilarga, qolaversa, tabiatga bo’lgan munosabatini anglab yetishi sanaladi. O’zlikni anglash jarayoni shaxsda juda yoshlikdan boshlanib, butun hayoti davomida kechadi, ongda tashqi dunyoning aks etishi kabi o’zini o’zi tushunish ham bosqichma-bosqich ro’y beradi.

Shaxs tomonidan o’zlikning anglanishi uning o’z-o’zini baholashi bilan bog’liq. Psixologiyada shaxsning o’z-o’zini baholashi uchun quyidagi uch omil muhim ekanligi ta’kidlanadi: 1. O’zini tushunish (o’zi haqida aniq ma’lumotlarga ega bo’lish). 2. Shaxs sifatida o’z qadr-qimmatini anglash (o’zi to’g’risida ijobiy ma’lumotlarni to’plash). 3. O’z-o’zini nazorat qilish (o’zi to’g’risidagi shaxsiy bilimlarning atrofdagilar tomonidan u haqida bildirayotgan fikrlar bilan o’zaro muvofiq kelishi).

O’z-o’zini baholash darajasi shaxsning o’zidan o’zi qoniqishi yoki qoniqmasligini belgilab beradi. Buning uchun o’zini o’zi baholash ko’rsatkichlari shaxs imkoniyatlariga mos kela olishi lozim. O’zini o’zi oshirib yoki pasaytirib ko’rsatish o’z-o’zini baholash ko’rsatkichlarining noto’g’ri bo’lishiga olib keladi. Ko’plab manbalarda shaxs tomonidan o’zini o’zi baholash quyidagi formula bo’yicha aniqlanishi maqsadga muvofiq ekanligi aytiladi:

O’z o’zini baholash = yutuqlar / o’zini yuqori baholashga intilish

Formulaga ko’ra, qandaydir yutuqqa erishgach, shaxs o’zini o’zi yuqori baholashi (yutuqlar hissasini oshirishi) yoki o’ziga nisbatan qo’yayotgan talablarni pasaytirishi hisobiga amalga oshiriladi.

O’zlikni (o’zini o’zi) anglashning asosiy yo’llari quyidagilar hisoblanadi: 1) boshqa shaxslarniki bilan solishtirgan holda o’zi faoliyati va xulq-atvorini tahlil qilish; 2) o’zini o’zi kuzatish (o’z o’y-xayollari, his-tuyg’ulari, u yoki bu voqea-hodisalarga nisbatan munosabatini o’rganish orqali video va audio yozuvlar orqali o’zini o’zi tashqi yoki ichki kuzatish); 3) o’z-o’ziga ishonish (o’ziga o’zi hisobot berish).

Shaxsning o’zini o’zi anglashida uning ma’naviy qadriyatlarga egaligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, shaxs ega bo’lgan qadriyatlar, xususan, ma’naviy qadriyatlarning o’zi uning kimligi to’g’risida ma’lumot bera oladi. Oilada va ta’lim muassasalarida yoshlarga har bir shaxs hayotida muhim o’rin tutadigan ma’naviy-axloqiy qadriyatlar – tinchlik, ozodlik, erkinlik, adolat, haqiqat, ijtimoiy tenglik, go’zallik, insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma’naviy boyliklar, milliy an’analar, urf-odatlar, g’urur, or-nomus, hayo-ibo, insoniy qadr-qimmat, nikoh va oila muqaddasligi, inson va oila sha’ni, sulola an’analari va b. to’g’risida tushunchalar berib borish orqali ularda mazkur qadriyatlarni asrab-avaylash,

e'zozlash ko'nikmalarini hosil qilish maqsadga muvofiqdir.

O'z ustida ishlash – pedagogning izchil ravishda o'zining kasbiy BKM va shaxsiy sifatlarini rivojlantirib borish yo'lida amaliy harakatlarni tashkil etishi. Pedagogning o'z ustida ishlashi quyidagilarda ko'rinadi: kasbiy BKMni takomillashtirib borish; faoliyatga tanqidiy va ijodiy yondashish; kasbiy va ijodiy hamkorlikka erishish; ishchanlik qobiliyatini rivojlantirish; salbiy odatlarni bartaraf etib borish; ijobiy sifatlarini o'zlashtirish.

O'z-o'ziga xizmat – o'quvchilar tomonidan oilada, ta'lim muassasasida, omma uchun xizmat ko'rsatiladigan muassasalarda o'z ehtiyojlarini qondirish, shuningdek, zimmlaridagi vazifalarni ado etish maqsadida tashkil etiladigan mehnat faoliyati. O'z-o'ziga xizmat ko'rsatishning eng oddiy ko'rinishlari umumiy ovqatlanish muassasalarida xodimlar xizmatidan foydalanmaslik, oilada yotoqxonani tartibga keltirish, kiyim-kechaklarni ozoda, o'quv qurollarini esa tartibli saqlash, shaxsiy gigiena qoidalariga amal qilish yo'lida muayyan harakatlarni bajarish kabilar sanaladi.

O'z-o'zini baholash – shaxs tomonidan mavjud fazilatlari, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish orqali o'ziga baho berishga yo'naltirilgan faoliyat usuli. U shaxsning qobiliyatini o'z kuchi bilan yuzaga chiqishiga yordamlashishi zarur. O'z-o'zini baholash qiyin, lekin shaxsni bunga bevosita tayyorlash mumkin. O'z-o'zini baholash o'quvchi uchun shaxsiy imkoniyatlarini hisob-kitob qilish, o'ziga obyektiv baho berish, o'zidan qoniqishiga yordam beradi. O'z-o'zini baholash shaxsning qobiliyatini o'z kuchi bilan yuzaga chiqishiga yordamlashishi zarur. O'z-o'zini baholash qiyin, lekin shaxsni bunga bevosita tayyorlash mumkin. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi pedagogning ham o'zini o'zi samarali baholay olishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi.

O'zini o'zi samarali baholash omillari quyidagilardir: 1. O'zini tushunish (o'zi haqida aniq ma'lumotlarga ega bo'lish). 2. Shaxs sifatida o'z qadr-qimmatini anglash (o'zi to'g'risidagi ijobiy ma'lumotlarni to'plash). 3. O'zini-o'zi nazorat qilish (o'zi to'g'risidagi shaxsiy fikrning atrofdagilar tomonidan unga berilayotgan bahoga mos kelishi. O'z-o'zini baholash darajasi shaxsning o'z-o'zidan qoniqishi yoki qoniqmasligini belgilab beradi. Bunda o'z-o'zini baholash ko'rsatkichlari shaxs imkoniyatlariga mos kelishi lozim. O'zini o'zi oshirib yoki pasaytirib ko'rsatish o'z-o'zini baholash ko'rsatkichlarining noto'g'ri bo'lishiga olib keladi.

O'z-o'zini qayta tarbiyalash – shaxsning o'zidagi salbiy odatlar, xarakteridagi zararli sifatlarini yo'qotish, ularni bartaraf etishga qaratilgan ichki faoliyati jarayoni.

O'z-o'zini rivojlantirish – shaxsning o'zida kasbiy tajriba, malaka va mahoratni takomillashtirish yo'lida aniq maqsad va puxta o'ylangan vazifalar asosida mustaqil ravishda amaliy harakatlarni tashkil etishi.

O'zini o'zi tahlil qilish – 1) o'z shaxsi, mavjud fazilatlari, xatti-harakati, xulq-

atvorini tahlil qilish, mavjud sifatlarni boyitish yoki salbiy odatlarni bartaraf etishga qaratilgan faoliyat usuli; 2) pedagog tomonidan kasbiy faoliyatda tashkil etayotgan o'z amaliy harakatlari mohiyatining o'rganilishidir. O'zini o'zi tahlil qilish orqali pedagog o'zini o'zi obektiv baholash imkoniyatiga ega bo'ladi. Zero, pedagoglarning kasbiy kompetentlik sifatlariga ega bo'lishida ularning o'z-o'zini baholash malakalariga egaligi ham muhimdir.

O'z-o'zini tarbiyalash – bolalar, o'smirlarning o'zlarini o'zlari idora qilish, o'zlarida ijtimoiy qadrga ega bo'lgan yangi xarakter xususiyatlari, odatlarini hosil qilish, takomillashtirish, mavjud salbiy xislatlarni bartaraf etish, o'zgartirishga yo'naltirilgan ongli ichki faoliyati. O'z-o'zini tarbiyalash ijtimoiy mavqeini oshirishning ta'sirchan vositasi bo'lib, ular o'quvchilarni tashabbuskorlik va mustaqillikka undaydi.

O'z-o'zini tarbiyalash g'oyasi ilk bor Imom al-G'azzoliy tomonidan ilgari surilgan. Allomaning e'tirof etishicha, axloqiy sifatlarni o'z-o'zini tarbiyalash va dono ustoz-murabbiylarga taqlid qilish negizida shakllanadi. Ta'lim olish, aql-idrokning o'sishida o'z-o'zini tarbiyalash muhim ahamiyatga ega.

O'z-o'zini tarbiyalash metodlari – o'quvchilarning o'zini o'zi idora qilishlari, turli o'quvchilar organlari faoliyatida faol ishtirok etishlarini ta'minlash, ularning ijtimoiy mavqelarini oshirish maqsadida qo'llaniladigan usullar. Tarbiya jarayonida o'z-o'zini tarbiyalash metodlaridan foydalanish samarali hisoblanadi. O'z-o'zini tarbiyalash metodlarining tarbiyalovchilik xarakteri o'quvchilarning o'zini o'zi idora qilishlar, o'quvchilar organlari faoliyatida faol ishtirok etishlarini ta'minlash, shuningdek, ijtimoiy mavqeini oshirishning ta'sirchan vositasi ekanligida aks etadi. Mazkur metodlar o'quvchilarni tashabbuskorlikka, mustaqillikka undaydi.

G'

G'oyaviy immunitet – ijtimoiy subyektning ruhan, ma'naviy-g'oyaviy jihatdan o'zida salbiy mazmuni ifoda etuvchi, buzg'unchi, axloqsiz g'oyalarga qarshi bardoshli ekanligini ifodalovchi bilim; muayyan shaxs yoki jamiyatga xos ma'naviy-axloqiy sifatlardan biri. Shaxsning g'oyaviy immuniteti uni salbiy g'oya, buzg'unchi qarashlar ta'siriga tushib qolishdan saqlanishi, eng oliy insoniy qadriyatlarni tan olishi, faqat ezgu g'oyalarni ifoda etuvchi va insoniyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi qarashlar, ma'naviy-axloqiy e'tiqodga egaligini ifodalaydi. G'oyaviy immunitet ma'lum bir shaxsda yoki ijtimoiy guruhda o'ziga xos, qat'iy, barqaror, sog'lom mafkuraviy qarashning shakllanganligi, ma'lum mafkura tamoyillarini, ular tomonidan o'z ijtimoiy-siyosiy faoliyati va yashash tarzining mezonlariga aylantirilganligi bilan ifodalanadi. Shaxsning insoniylikka yot bo'lgan, turli mafkuraviy ta'sir va tazyiqlarga berilmasligida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. G'oyaviy immunitet shaxs dunyoqarashida muhim o'rin egallaydi. "Mafkuraviy immunitet", g'oyaviy-mafkuraviy immunitet" tushunchalari ham "g'oyaviy immunitet" atamasining sinonimlari sifatida qo'llanilib, bir xil ma'noni ifodalaydi.

O'zida buzg'unchi, yot g'oyalarni ifoda etgan g'oyalarning yoshlar ongiga ta'sir etishi ularda quyidagi sifatlarning shakllanishiga zamin yaratadi: itoago'ylik, tobelik, mustaqil fikrga ega bo'lmaslik, vaziyatni baholay olmaslik va mohiyatini tushunib yetmaslik, muqaddas sanalgan qadriyatlardan voz kechish, yaqinlariga nisbatan befarqlik, ularning hayoti uchun mas'uliyatni zimmasiga ola bilmaslik, ekstremistik yoki ma'naviy buzg'unchilik asoslariga ega g'oyalarga so'zsiz ergashish, insoniyat tomonidan asrlar davomida qoralanib kelgan xatti-harakatlar (Vatanga xiyonat, sotqinlik, odam o'ldirish, o'zgalarga qurol o'qtalish, ko'r-ko'rona manfur g'oyalarga ergashish va b.)ni sodir etish. O'quvchi (talaba)larda g'oyaviy immunitetni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning muhim tarkibiy qismi ularda bu sifatning mavjudligi va uning darajasini o'rganish sanaladi. Ta'lim muassasalarida olib borilayotgan tarbiyaviy ishlar, ularning yo'nalishi, mazmuni va natijalari o'quvchilarda g'oyaviy immunitetni samarali shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli tarbiyaviy ishlar rejasini ishlab chiqishga nisbatan jiddiy e'tibor qaratish zarur. Bu o'rinda quyidagilarga amal qilish maqsadga muvofiqdir: 1) tarbiyaviy ishlar rejasida o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlar va bunyodkorlik xarakteriga ega ijtimoiy-g'oyaviy ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beruvchi tadbirlarning o'rin olishi, shuningdek, ularning izchil va uzluksiz amalga oshirilishini ta'minlashga e'tiborni qaratish; 2) tadbirlarni tashkil etishda oila – ta'lim muassasalari – jamoatchilik hamkorligiga erishish; 3) tarbiyaviy tadbirlarning samarali shakl, metod va vositalar yordamida tashkil etilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish; 4) tadbirlarni amalga oshirishda ommaviy axborot vositalari yordamida ularning ko'rsatmalilik xususiyatiga ega bo'lishiga erishish; 5) tarbiyaviy tadbirlarning muloqot, o'zaro fikr almashish, shaxsiy fikrlarni erkin bayon etish kabi usullar yordamida tashkil etilishiga ahamiyatni qaratish; 6) tadbirlarni uyushtirishda majburiylik, rejaning bajarilishi uchungina tashkillashtirish, ularning standart ko'rinishga ega bo'lishi kabi holatlarni inkor etish va b.

Yoshlarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash ham ularda g'oyaviy e'tiqod va immunitetni shakllantirishga xizmat qiladi. Yoshlarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishda oila, ta'lim muassasalari, ular mansub bo'lgan mikro va makromuhitda yetakchi o'rin tutuvchi g'oyalar mazmuni, ularning tarbiyasiga jamoatchilik tomonidan o'tkazuvchi ta'sir muhim ahamiyatga ega.

O'quvchi (talaba)larda g'oyaviy immunitetni shakllantirishga qaratilgan tadbirlarning ularning faol ishtiroki asosida tashkil etilishi kutilgan natijalarni beradi. Shu sababli tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda o'quvchi (talaba)larning fikr-mulohazalari bilan tanishish, xohish-istaklarini o'rganish, shuningdek, har bir tadbirni o'tkazishda ularning imkoniyatlaridan samarali foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarning bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkil etish, ularni turli ijtimoiy-foydali mehnatga jalb etish, jamoa ishtirokidagi tadbirlarda erkin, ixtiyoriy ishtirok etishlariga erishish umumiy o'rta ta'lim maktablarining ma'muriyati, sinf rahbari, fan o'qituvchilari va ota-onalar oldida turgan dolzarb pedagogik vazifa bo'lib, ularni zarur darajada hal etish yoshlarni turli diniy oqimlar va buzg'unchi g'oyalarni o'zlarining hayotiy shiorlari sifatida e'tirof etuvchi kuchlar ta'siriga tushib qolishlarining oldini oladi.

O'quvchi (talaba)larda g'oyaviy immunitetni shakllantirish yo'lida oilada olib

borilayotgan harakatlarning ta'lim muassasasi amaliyoti bilan uyg'unlashtirish kutilgan natijani qo'lga kiritishga imkon beradi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining ma'naviy-ma'rifiy ishlar rejasidan milliy istiqloq mafkurasi asoslari, g'oyaviy kurashlar va ularning keskinlashuvi, o'zida buzg'unchi g'oyalarni ifoda etuvchi g'oyaviy kurash ko'rinishlariga qarshi tura olish ko'nikma va malakalariga ega bo'lish shartlari, terrorizm, diniy ekstremizm, vahhobizm, separatizm, millatchilik, shovinizm, varvarizm, ma'naviy buzg'unchilik, neofashizm va narkobiznesning mudhish oqibatlari, ular keltirib chiqargan fojialarni yorituvchi tadbirlarning o'rin olishi o'quvchilarni doimo hushyor bo'lishga, har qanday vaziyatda oqilona yo'l tutishga undaydi.

Bu kabi tadbirlarda o'quvchilar bilan birgalikda ota-onalarning ishtirok etishi ularning ijtimoiy-g'oyaviy, siyosiy, huquqiy, psixologik va pedagogik bilimlarini boyitadi. Shuningdek, ota-onalarni oilada bolalar ongiga ezgu g'oyalarni ifodalovchi qarashlarni singdirishga oid metodik bilimlar bilan qurollantiradi. Ota-onalarning ko'magi hamda homiyliklari asosida o'quvchilar o'rtasida amaliy treninglarni tashkil etish, ma'ruza, seminarlarni uyushtirish, ularni bevosita ekskursiya yoki uchrashuv asosida mehnat jasoratlari bilan tanishtirish, bugungi kun qahramonlarining hayoti, faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlardan xabardor qilish, sport musobaqalarini uyushtirish buzg'unchi g'oyalarga qarshi amalga oshiriluvchi eng samarali tadbirlar bo'lib xizmat qiladi.

O'quvchilarda g'oyaviy immunitetning shakllanishida bu jarayonga keng jamoatchilik e'tiborini tortish ham alohida o'rin tutadi. Binobarin, o'quvchilarning xatti-harakatlari bevosita jamoatchilik ko'z o'ngida sodir bo'ladi. Shu sababli o'quvchilarning faoliyatini nazorat qilishda ularning ishtirokidan foydalanish lozim. Qolaversa, mahalla, hudud jamoatchiligi ishtirokida ommaviy tadbirlarning o'tkazilishi yoshlar tarbiyasiga ularning e'tiborini tortishning eng samarali usuli hisoblanadi. Mahallalar va hududlarda yoshlar, shu jumladan, o'quvchilarning ijtimoiy-g'oyaviy bilimlarini boyituvchi, ularni buzg'unchi, ekstremistik kuchlar ta'siriga berilishdan muhofaza qiluvchi suhbat, uchrashuv, davra suhbat, bahs-munozara, turli ko'rik va tanlovlarning o'tkazilishi o'zining ijobiy natijasini beradi. Bu kabi tadbirlarga katta hayotiy tajribaga ega, mehnat jasoratlari bilan yoshlarga o'rnak bo'luvchi kishilarning taklif qilinishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, muayyan mavzulardagi tadbirlarda mutaxassislarining ishtiroki yoshlarning bilimlarini mustahkam asosga ega bo'lishini ta'minlaydi.

O'quvchilarda g'oyaviy immunitetni shakllantirishda Respublika "Kamolot" ijtimoiy harakati Markaziy kengashi hamda uning boshlang'ich tashkilotlari imkoniyatlaridan samarali foydalanish chora-tadbirlarining belgilanishi bu jarayonga keng jamoatchilik e'tiborini jalb qilishning muhim ko'rinishi hisoblanadi. Ta'lim muassasalari hamda mahallalarda mazkur tashkilotning rahbarligi va homiyligida turkum tadbirlarning tashkil etilishi tashkilotning yoshlar bilan bevosita muloqotda bo'lishi uchun sharoit yaratadi.

Bugungi kunda yoshlar hayotida ommaviy axborot vositalari asosiy o'rin tutadi. Ularning imkoniyatlaridan o'quvchilarda g'oyaviy immunitetni shakllantirishda foydalanish esa muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ommaviy axborot vositalarining yoshlar tarbiyasidagi ishtirokini tahlil etish natijalarining

ko'rsatishicha, ularning tarbiyaviy ta'siri bir qadar pasaygan. Buning sababi ayni vaqtda ularning sahifalarida hayotiy ikir-chikirlar, "muhabbat mojarolari", kriminal voqea-hodisalar, tushkunlik kayfiyatidagi chiqishlar o'rin olgan bo'lib, juda oz miqdordagina ma'naviy-ma'rifiy mavzulardagi ko'rsatuv, eshittirish va maqolalar berilmoqda. Bu holat yoshlar, shu jumladan, o'quvchilarni bunyodkorlik ishlariga ruhlantirish, mardlik va jasorat ko'rsatishga undash kabi an'analarning unutilishiga olib keladi. Jamoatchilik fikrini o'rganish asosida televidenie, radio va matbuot nashrlarida yoshlarda kelajakka umid, ishonch uyg'otadigan, ularda eng ezgu insoniy qadriyatlarni ulug'lash, atrofda qilarga nisbatan insonparvarlik nuqtai nazardan yondashish, Vatan ravnaqi, jamiyat taraqqiyoti yo'lida mehnat qilish kabi sifatlarni tarbiyalaydigan ko'rsatuv, eshittirish va maqolalarning berilishiga erishish zarur.

G'oyaviy kurash – xalqaro maydonda ustuvor mavqega ega bo'lish, keng hududda hukmronlikka erishish yo'lida olib borilayotgan harakat shakli. Hukmronlik uchun intilayotgan kuchlarning maqsadlari, faoliyat yo'nalishlari, ilgari surayotgan ta'limotlarining mohiyatiga ko'ra g'oyaviy kurash turli ko'rinishlarda amalga oshiriladi. Bugungi kunda g'oyaviy kurashning terrorizm, diniy-ekstremizm, fundamentalizm, separatizm, shovinizm, millatchilik, varvarizm, neofashizm, ma'naviy buzg'unlik, narkobiznes va mahalliychilik kabi ko'rinishlari ommalashgan. Zamonaviy g'oyaviy kurash jarayonida ayrim ekstremistik kuchlar insoniyat hayoti uchun o'ta xavfli sanaluvchi terrorizmdan g'oyaviy tahdidan foydalanishga zo'r bermoqda. G'oyaviy kurashlar, eng avvalo, yoshlar ongiga ta'sir etishga, ularni o'z ta'sir doirasiga olishga yo'naltiriladi.

G'oyaviy-siyosiy tarbiya – o'quvchilarga siyosiy bilimlarni berish, O'zR Konstitutsiyasi, fuqarolik jamiyati asoslari, milliy davlat tuzilishi, davlat organlari faoliyati, respublikaning ichki va tashqi siyosati mazmunini o'rganishni ta'minlash asosida ularda siyosiy faoliyat ko'nikma va malakalarini tarkib toptirish, siyosiy madaniyatni shakllantirish jarayoni. O'quvchilar "O'zbekiston davlat va huquqi asoslari", "Konstitutsiyaviy huquq" o'quv predmetlari asoslarini o'rganish jarayonida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, fuqarolik jamiyati asoslari, milliy davlat tuzilishi, davlat organlari tizimi, vakillik hokimiyati organlari, O'zR Prezidenti, Respublika Vazirlar Mahkamasi, vazirliklar va davlat qo'mitalari, mahalliy boshqaruv organlari, fuqarolarining o'zini o'zi boshqarish organlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi kabi organlar faoliyatini o'rganish, shuningdek, O'zR ichki va tashqi siyosati mohiyatini o'zlashtirish, xalqaro huquqiy munosabatlarni yo'lga qo'yilishi tartibi bilan tanishar ekan, ayni vaqtda ularda nafaqat huquqiy ong balki siyosiy ong ham shakllanadi.

G'oya (yun. "idea" – birinchi manzara, dastlabki obraz) – obyektiv borliq, mavjudlikning inson fikrida aks etish shakli. Mazkur tushuncha quldorlik davridayoq qo'llanilgan va undan insonlarni olg'a boshlash, ularni ulug'vor ishlarga yo'llashning ta'sirchan quroli sifatida foydalanilgan. Shu sababli g'oyalarning shakllanish hamda ularni ommaga yetkazib berish jarayoniga jiddiy yondashilgan. Da'vatkor g'oyalar donishmandlar tomonidan shakllantirilgan, u notiqlik san'ati darajasida bayon

etilgan. “G’oya” tushunchasi mutafakkirlar tomonidan turlicha talqin etilgan. M: “g’oya” tushunchasini Demokrit “atomlardan iborat bo’lib, aql bilan o’zlashtiriladigan bo’linmas shakl”, I.Kant “aql tushunchasi bo’lib, inson hissiyotida unga muvofiq keladigan predmet yo’q”, I.Fixte “dunyoni yaratuvchi “men” (ya’ni “O’zlik” konsepsiyasi – ta’kid bizniki)ga muvofiq keluvchi maqsadlar” deya sharhlaydi. Har qanday g’oya mazmuniga ko’ra ijobiy yoki salbiy ma’noni anglatadi. G’oyaviy kurashlar sharoitida ijobiy yoki salbiy ma’noga ega bo’lgan g’oyalar – bunyodkor va buzg’unchi g’oyalar deya e’tirof etiladi. Ongli mavjudot bo’lgan inson hayotida g’oyalar muhim o’rin tutadi. Kishilik tarixi taraqqiyoti tajribasidan yaxshi ma’lumki, o’ta qiyin va murakkab vaziyatlarda muammolarning yechimi birgina yaxshi tadbir yoki boshqacha aytganda g’oya bilan hal etilgan. G’oyaning naqadar katta ta’sir kuchiga egaligiga tarixdan ko’plab misollarni keltirish mumkin. Bu kabi misollarning aksariyati yurtga bostirib kirayotgan dushmanga qarshi kurashish, mamlakatni bosqinchilardan ozod etish kabi harakatlar bilan bog’liqdir. Biroq, shunday g’oyalar ham mavjudki, ular muayyan shaxs yoki guruhning tor manfaatlari yo’lida minglab kishilarni o’z hayotlarini xatarga qo’yishga unday oladi.

SH

Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim – o’quvchining fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o’ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo’naltirilgan ta’lim. Unga ko’ra o’qituvchi va o’quvchi o’rtasidagi o’zaro munosabat hamkorlik va tanlash erkinligiga asoslanadi. Bunda o’quvchining qadriyatli yo’nalishlari inobatga olinadi. Ushbu ta’limning o’ziga xos jihati ta’lim oluvchi shaxsini tan olish, uni har tomonlama rivojlantirish uchun qulay, zarur muhitni yaratishdan iborat. Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim jarayonining asosiy obyekti o’quvchi (talaba, tarbiyalanuvchi) bo’lib, uning shaxsi, qadr-qimmatini yuqori o’ringa qo’yiladi. Asosiy e’tibor shaxsning intellektual salohiyatini oshirish, dunyoqarashini boyitish, ma’naviy-axloqiy tafakkurini rivojlantirishga qaratiladi. Shaxsga yo’naltirilgan ta’limning bir necha turi mavjud. Bugungi kunda ta’lim amaliyotida shaxsga yo’naltirilgan ta’limning muammoli ta’lim, modul ta’limi, dasturiy ta’lim, rivojlantiruvchi ta’lim, o’yin texnologiyalari, interfaol ta’lim, hamkorlik ta’limi, tabaqalashtirilgan ta’lim, individual ta’lim, masofaviy ta’lim, mustaqil ta’lim va innovatsion ta’lim kabi turlaridan keng foydalanilmoqda.

Shaxsga xos salbiy sifatlar – shaxsning tabiiy va ijtimoiy borliqqa, o’ziga, atrofdagilarga salbiy munosabatini, shaxslararo munosabatda axloqiy me’yorlarga amal qilmasligini ifodalovchi salbiy sifatleri. Bu kabi sifatlar qatoriga quyidagi sifatleri kiritish mumkin: axloqsizlik, odobsizlik, manmanlik, kibrilik, dangasalik, maqtanchoqlik, ko’ngli qoralik, xasislik, vatanfurushlik, sabrsizlik, bilimsizlik, e’tiqodsizlik, adolatsizlik, yolg’onchilik, qahri qattiqlik, berahmlik, kattalarni hurmat qilmaslik, kichiklarga izzat ko’rsatmaslik, intizomsizlik va b.

Shaxs dunyoqarashi – oila, ta’lim muassasasi va ijtimoiy muhitda ta’lim-

tarbiyani izchil, tizimli, uzluksiz, maqsadga muvofiq tashkil etish asosida shaxsning ilmiy, falsafiy, ijtimoiy-siyosiy, estetik, diniy dunyoqarash hamda hayotiy tajribalarga egaligi. Subyekt sifatida shaxs turli yo'nalish va mazmundagi ijtimoiy munosabatlar jarayonida bevosita faol ishtirok etish, o'z-o'zini tarbiyalash orqali dunyoqarashga ega bo'lib boradi. Shaxs dunyoqarashini shakllantirish uzoq muddatli, dinamik xususiyatga ega jarayon sanaladi.

Shaxs – jamiyatning psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari, xatti-harakatlari bilan b.dan ajralib turadigan, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega a'zosi.

Shaxsning axborot xavfsizligi – 1) axborot muhitida o'quvchilarning hayotiy muhim qiziqishlari, axborotga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish yo'lida olib borayotgan xatti-harakatlarining ichki, tashqi tahdidlardan muhofazalanganligi; 2) himoyalangan axborot muhitida shaxsning axborotga bo'lgan ehtiyojlarini salbiy ta'sirlarsiz qondira olishi. Axborot xavfsizligi o'smir-o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishga pedagogik yo'naltirilgan jarayon bo'lib, unda ularning axborotdan to'g'ri foydalanish, axborot xavfidan himoyalalanish, shaxsning ruhiy va axloqiy kamolotiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi axborotlarga qarshi immunitetga ega bo'lishlarini ta'minlashga erishiladi.

Shaxsning axborot xavfsizligi ko'nikmalari – shaxsning salbiy mazmun, g'oyaga ega axborotlarga nisbatan immunitetga egaligini ifodalovchi amaliy ko'nikmalari. Shaxsning axborot xavfsizligi ko'nikmalariga egaliklari quyidagilarda namoyon bo'ladi: Internet tarmog'idagi axborot xavfi; Internetga tobelik; o'ta xavfli (vahshiylik, qotillik, mafkuraviy va ruhiy ta'sir ko'rsatuvchi) kompyuter o'yinlari; o'ta xavfli kompyuter o'yinlarining shaxsga ta'siri; shaxsning shaxsiy hayotiga bevosita taalluqli tahdidlar; axborotdan g'ayrli maqsadlardan foydalanish; televideniening salbiy ta'siri; OAVda beriladigan asossiz yoki noto'g'ri talqin etilgan ma'lumotlar; yetarli darajada asoslanmagan yoki qasddan, foyda olish maqsadida asossiz ma'lumotlarni yorituvchi reklamalar; nosog'lom turmush tarzini targ'ib etuvchi reklamalar; jamiyat hayoti, davlat tuzilmasi hamda mavjud ijtimoiy munosabatlarga tahdid soluvchi mish-mishlar; axborotga tobelik, axborotmaniya, turli ruhiy zo'riqishlar va b.dan himoyalalanish.

Shaxsning ijtimoiylashuvi – shaxsning jamiyat tomonidan tan olingan xulq-atvor me'yorlari, bilim va qadriyatlar tizimini samarali o'zlashtirishi asosida ijtimoiy hayotga moslashishi, ko'nikishi jarayonidir. Shaxsning ijtimoiylashuviga quyidagi xususiyatlar xos: 1) uzoq davom etadigan murakkab jarayon; 2) ichki qarama-qarshiliklarga ega jarayon.

Shaxsning individual xususiyatlari – shaxsning yo'nalganligini ifodalovchi, qiziqishlari, xarakteri, uni b.dan ajratib turadigan aqliy kamoloti va faoliyatining o'ziga xos, barqaror, muhim xususiyatlari.

Shaxsning rivojlanganlik darajasi – shaxsning fiziologik, ruhiy va intellektual o'sishini ta'minlovchi faoliyati, xatti-harakatlarining miqdor va sifat jihatdan o'zgarishlar bilan belgilanadigan holat.

Shaxsning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar – shaxsning kamol topishi, ruhiy, aqliy va jismoniy jihatdan rivojlanishiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi ta'sir (omil)lar. Pedagogika, psixologiya va falsafa fanlarida individning shaxs sifatida rivojlanishiga irsiyat (biologik omillar), muhit (ijtimoiy omillar) hamda tarbiya kabi omillarning ta'siri o'rtasidagi munosabatni belgilashga oid munozara ko'pdan buyon davom etadi.

Shaxsning rivojlanishi – individning fiziologik, ruhiy va intellektual o'sishini ta'minlovchi faoliyat, xatti-harakatlarning miqdor va sifat jihatdan o'zgarishini ifodalovchi jarayon.

Sha'ma – ota-onalar, o'qituvchilar, yoshi kattalar tomonidan bolalar va o'smirlarda ijobiy sifatlarni shakllantirish, ularni muayyan harakatga undash maqsadida biror narsaga ishora tarzida bildirilgan fikr.

Sha'ma qilish – tarbiya jarayonida bolalar va o'smirlarning xatti-harakatlari, yurish-turishlari, odob-axloqlarini bevosita yoki bilvosita kuzatish, baholash orqali ularning to'g'ri yoki noto'g'riligi to'g'risida ma'lum xulosaga kelganlikni zimdan bildirib, ishora qilib o'tish usuli.

Shovinizm – muayyan millatning jahon tarixi taraqqiyoti, insoniyat sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasiga ko'ra boshqa davlatlardan ustun turishi, uning "buyuk millat" ekanligi to'g'risidagi g'oyalarni targ'ib etuvchi ta'limot; millatchilik ko'rinishlaridan biri. Ushbu ta'limot mohiyatiga ko'ra ma'lum "buyuk millat"ning milliy ustunligi e'tirof etiladi, keng ko'lamda targ'ib qilinadi, uning manfaatlarini boshqa millatlar manfaatlariga qarama-qarshi qo'yadi. Bu kabi g'oyalar tabiiyki turli millat va elatlar o'rtasidagi milliy nifoq, etnik ziddiyatlarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Shovinizmning eng xavfli jihati "kichik" millatlar haq-huquqlarini toptash, ularning erki va ozodligiga dahl ko'rsatish, shuningdek, ularga nisbatan nafrat hissini uyg'otishdir. Ayniqsa, yoshlar ongiga shovinizm g'oyalarining singdirilishi nihoyatda xavfli. Shu sababli ular o'rtasida "shovinizm"ning mohiyatini ochib berish, millat yoki elatlarni "katta" yoki "kichik" tarzda guruhlarga ajratish mumkin emasligini tushuntirib borish maqsadga muvofiqdir.

CH

"Charxpalak" strategiyasi – interfaol metodlardan biri. Strategiya o'quvchi (talaba)larda o'rganilgan mavzularni yodga olish, ular yuzasidan mantiqiy fikrlash, savollarga mustaqil, to'g'ri javob berish, o'z-o'zini baholash malakalarini shakllantirish, o'qituvchi tomonidan qisqa vaqtda o'quvchi (talaba)larning bilimlarini

baholash imkoniyatini yaratadi. Uning maqsadi o'quvchi (talaba)larda mantiqiy fikrlash, o'z fikrlarini mustaqil, erkin bayon qilish, o'z-o'zini baholash, individual, juftlik, guruh va jamoada ishlash, b. fikrini hurmat qilish, mavjud fikrlar orasidan muhimini tanlab olish ko'nikma, malakalarini rivojlantirishdan iborat.

Mashg'ulotlarda strategiyani qo'llash tartibi quyidagicha: 1. O'qituvchi o'quvchi (talaba)larni strategiyani qo'llash tartibi bilan tanishtirib, ularni guruhlariga ajratadi. 2. Guruhlarga tarqatmali materallar va ular asosida topshiriqlar beriladi. 3. Topshiriqni bajarish uchun vaqt hajmi (10-15 daqiqa) belgilanadi. 4. A'zolar guruh tarkibida individual ravishda tarqatmali materialda ko'rsatilgan vazifani bajaradi (bajarilgan ishning o'ng burchagiga guruhning raqami, chap burchagiga esa o'ziga tegishli bo'lgan biror belgini qo'yadi). 5. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, tarqatmali materiallar boshqa guruhlar bilan "Charxpalak aylanmasi" yo'nalishida almashtiriladi. 6. Har bir guruh tomonidan yangi material mazmuni o'rganiladi va o'zgartiriladi. 7. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, tarqatmali materiallar yana bir bor boshqa guruhlar bilan "Charxpalak aylanmasi" yo'nalishida almashtiriladi (guruhlar o'rtasida materiallarning o'zaro almashtirish ularning soniga ko'ra takrorlanadi). 8. Guruhlar (ularning har bir a'zosi) o'z yechimlarini bitta qutiga yig'adi. 9. Materiallar so'nggi bor almashtirilgandan keyin har bir guruh (har bir o'quvchi) o'zi bajargan yechimni (guruh raqami va o'ziga tegishli belgi asosida) tanlab oladi. 10. Har bir guruh va uning a'zolari o'zlarining yechimlarini boshqa guruhlarining ishlari bilan taqqoslab, tahlil qiladi. 11. O'qituvchi jamoa yordamida to'g'ri javoblarni aniqlaydi. 12. Tahlil asosida har bir guruh va o'quvchilarning faoliyati baholanadi (bir vaqtning o'zida o'quvchilar ham o'z-o'zini baholaydi).

Strategiyadan barcha turdagi o'quv mashg'ulotlarida, mashg'ulotning boshi yoki oxirida, muayyan bo'lim (bob) yakunida, o'tilgan mavzuni takrorlash chog'ida foydalanish mumkin. Shu bilan birga strategiya o'quvchi (talaba)larning bilimlarini mustahkamlash, o'rganilgan mavzularning o'quvchi (talaba)lar tomonidan qay darajada o'zlashtirilganligini aniqlash va baholashda ham samarali sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” / Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа концерни. 1997.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни (1997 йил 29 августда қабул қилинган / Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997.
4. Абдукаримов Х. Профессиональное воспитание личности учителя в процессе непрерывного педагогического образования: Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. – Тошкент: 1997.
5. Абдуллаев Ю. Жаҳон олий мактаби: қиёсий таҳлил / Масъул муҳар. С.С.Ғуломов. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2001.
6. Абдуллаев Ю.Н. Хорижий олий таълимнинг ижтимоий-педагогик хусусиятлари: тажриба ва тараққиёт тамойиллари: Пед.фанл.докт. ... дисс. – Тошкент: 2000.
7. Абдуллажонов М.А. Формирование профессиональных качеств будущего учителя в процессе обучения в педвузах: Автореф.дисс. ... канд.пед.наук. – Тошкент: 1991.
8. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования /Для пед.спец.высш.учеб.зав. 2-е изд., перер. и доп. – М.: Просвещение, 1990.
9. Абдурахимова Д. Мактабгача тарбия ёшдаги болаларни ахлоқий руҳда тарбиялашда халқ эртақларидан фойдаланиш: Пед.фан.ном. ... дисс. автореф. – Тошкент: 1998.
10. Абдуқодиров А.А., Отабоева Ф.Т. Ижодий тасаввур ва уни ривожлантиришнинг интеллектуал куруллари. – Тошкент: “Наманган” нашриёти, 2014.
11. Абдуқодиров А.А., Пардаев А.Х. Педагогик технологияга оид атамаларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: “Fan va texnologiyalar” нашриёти, 2012.
12. Абдуқодиров А.А., Пардаев А.Х. Таълим жараёнини технологиялаштириш назарияси ва методологияси. – Тошкент: “Fan va texnologiyalar” нашриёти, 2012.
13. Абдуқодиров А., Пардаев А. Мураббий хамроҳи (Тарбияда инновацион технологиялар). – Тошкент: “Tafakkur qanoti”, 2013.
14. Авесто // Қадимги Шарқ адабиёти. – Москва: МДНМ, 1984.
15. Авлоний, Абдулла. Одоб бўстони ва ахлоқ гулистони. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
16. Авлоний, Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
17. Азизходжаева Н.Н. Основные тенденции развития высшего

педагогического образования в Узбекистане: Автореф.дисс. ... докт.пед.наук. – М.: 1991.

18. Азизхўжаева Н.Н. Ўқитувчи тайёрлашнинг педагогик технологияси. – Тошкент: ТДПУ, 2000.

19. Аксенова Л.И. Социальная педагогика в специальном образовании. – Москва: Академия, 2001.

20. Ангеловский К. Учителя и инновации / Книга для учителя. Перевод с македонского В.П.Диденко. – М.: Просвещение, 1991.

21. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. – Казань, КГУ, 1996.

22. Анисимов В.В., Грохольская О.Г. Подготовка будущих учителей по предметом педагогического цикла // Ж. Педагогика. – М.: 2000. №9.

23. Анатолия педагогической мысли Узбекистана. – Москва, 1986.

24. Арзикулова Д.Н. Касбий камолотнинг психологик ўзига хос хусусиятлари: Псих.фан.ном. ... дисс. автореф. – Тошкент: 2002.

25. Аронсон Э. Общественное животное. Введение в социальную психологию. – М.: Аспект Пресс, 1998.

26. Ахмеджанов М.М. Диагностика подготовленности педагога к профессиональной деятельности: Автореф.дисс. ... канд.пед.наук. – Тошкент: 1994.

27. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. – Москва: Просвещение, 1985.

28. Бабанский Ю.К. Ҳозирги замон умумтаълим мактабида ўқитиш методлари – Тошкент: Ўқитувчи, 1990.

29. Балл Г.А. Теория учебных задач (психологический аспект). – М.: Педагогика, 1990.

30. Баратов П. Табиатни муҳофаза қилиш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1991.

31. Баратов Ш. Таълимда психологик хизмат асослари. – Бухоро: Бухоро давлат университети, 1999.

32. Березина В.И. Воспитания в современном вузе: новые подходы //Ж. Высшее образование сегодня. – М.: 2002. № 11.

33. Беспалько В.И., Татур Ю.С. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов. – М.: Высшая школа, 1988.

34. Бозоров Э.Б., Мусурмонова О.А. Ўқитувчи ижодкорлиги давр талаби. – Тошкент: Ўқитувчи, 1991.

35. Болалар боғчасида тарбиянинг мазмуни //Мақтабгача тарбия педагогикаси. Икки қисм. 1-қисм /В.И.Логинова ва П.Р.Саморукова таҳр. остида. – Тошкент: Ўқитувчи, 1991.

36. Большая психологическая энциклопедия. Самое полное современное издание. – Москва: Эксмо, 2007. – С. 163.

37. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения. – Москва: Педагогика, 1990.

38. Бурманская Г.В. Карабанова О.А., Лидерс А.Г. Возрастно-психологические консультирование: проблемы психологические развития детей. – Москва.: Изд-во МГУ, 1990.
39. Вавилова Г.Я. Формирование культурно-национальной ориентации студентов в педагогическом процессе: Автореф.дисс. ... канд.пед.наук. – Красноярск, 1998.
40. Воспитание в первом классе // Ж. Начальная школа. – Москва: № 1. 2004.
41. Вульф В.Б. Учитель: профессиональная духовность //Ж. Педагогика. – Москва: 1995. №2.
42. Гарбузов В. Практическая психотерапия, или как вернуть ребёнку уверенность в себе, истинное достоинство и здоровье. – СПб.: Питер, 1994.
43. Глобал таълим /Ўқитувчилар учун қўлланма. – UNISEF, 2003.
44. Голиш Л.В. Фаол ўқитиш усуллари: мазмун танлаш, амалга ошириш. Экспресс қўлланма. – Ташкент.: ТАСИС, 2001.
45. Давлетшин М.Г. Замонавий мактаб ўқитувчисининг психологияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999.
46. Давлетшин М.Г. Қобилият ва унинг диагностикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1997.
47. Джурицкий А.Н. История педагогики / Учебное пособие. – Москва: ГИЦ Владос, 1999.
48. Дидактика / О.Розиқов ва б. – Тошкент: “Фан” нашриёти, 1997.
49. Дошкольная педагогика /Учебное пособие. Под ред. В.И.Ядэшко, Ф.А.Сохина. – Москва: Просвещение, 1996.
50. Дубровина И.В., Фадеева З.Г., Губарева Т.Г. Типы родительского поведения // Ж. Завуч. – Москва: 1998. № 2.
51. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика назарияси / Дарслик. – Тошкент: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2008.
52. Ибрагимов Х.И., Йўлдошев У.А., Бобомирзаев Х. Педагогик психология / Ўқув қўлланма. – Тошкент: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2007.
53. Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996.
54. Иванов И.П. Воспитатель коллективистов. – Москва, Педагогика, 1992.
55. Иванов Р.И., Зуфарова М.Э. Умумий психология / Педагогика ва психология бакалавриат таълим йўналиши талабалари учун дарслик. – Тошкент: Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2008.
56. Иқтисодий билим асослари / Умумтаълим мактаблари ва коллежлар учун дарслик. М.Тўхтаев ва б. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002.
57. Йўлдошев Ж.Ф. Хорижда таълим. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1995.
58. Каримова В.М. Ижтимоий психология / Дарслик. Педагогика олийгоҳлари талабалари учун. – Тошкент: “ Fan van texnologiyalar”, 2007.

59. Коменский Я.А. Буюк дидактика. Изб. пед. соч. В 2 том. Т.1. – Москва. 1982.
60. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – Москва: Педагогика, 1981.
61. Mavlonova R., To'rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika (kasb-hunar kollejlari uchun darslik). Ikkinchi nashri. – Toshkent: “O'qituvchi” NM ijodiy uyi, 2008.
62. Маҳкамов У. Ўқувчиларнинг ахлоқий маданиятини шакллантириш муаммолари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1993.
63. Маҳмудов Р. Ҳуқуқ ва маданият / З.С.Зарипов таҳрири остида. – Тошкент: Ўзбекистон, 1993.
64. Меретукова В.Р. Инновационные идеи в дидактических трудах И.Я.Лернера / Дисс. ... канд.пед.наук. – Москва, 2003.
65. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000.
66. Мустақиллик. Изоҳли илмий-оммабоп луғат Муаллифлар: М.Абдуллаев, М.Абдуллаева, Ф.Абдуллаева, Г.Абдураззоқова ва б. Р.Рўзиев ва Қ.Хоназаров умумий таҳририда. Тўлдирилган учинчи нашр. – Тошкент: “Шарқ” НМ акционерлик компанияси, 2006.
67. Мухаммадиев А. Табиат муҳофазаси ва экология. – Тошкент: Ўқитувчи, 1986.
68. Навоий, Алишер. Маҳбуб ул-қулуб. Асарлар. Ўн беш томлик. 13 том. – Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти, 1966.
69. Новоторцева Н.В. Коррекционная педагогика и специальная психология. Словарь. – Москва: Педагогика, 1999.
70. Общая педагогика / Под ред. В.А.Сластенина. В 2 ч. Ч. 2. – Москва: Владос, 2003.
71. Oila psixologiyasi / Mualliflar: G'.V.Shoumarov va b. Prof. G'.V.Shoumarov tahriri ostida. – Toshkent: “Sharq” NMAK, 2008.
72. Окань В. Введение в общую дидактику. – Москва: Высшая школа, 1990.
73. Олий таълим: меъёрий ҳужжатлар тўплами. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2001.
74. Очилов М., Очилова М. Ўқитувчи одоби. – Тошкент: Ўқитувчи, 1998.
75. Pedagogika / Bakalavriat yo'nalishi uchun darslik. Prof. M.X.Toхтаходжыевнинг umumiy tahriri ostida. – Toshkent: “O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2010.
76. Педагогика / В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, А.И.Мищенко, Е.М.Шиянов. – Москва: Владос, 1997.
77. Педагогика / Жисмоний тарбия институтлари учун дарслик. Рус тилидан тарж. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990.
78. Педагогика / Нопедагогик олий таълим муассасалари учун дарслик. У.Иноятов, Н.Муслимов, Д.Рўзиева, М.Усмонбоева. – Тошкент: Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, 2013.
79. Педагогика / Под ред. Ю.К.Бабанского. – Москва: Просвещение, 1989.

80. Педагогика // Учеб. пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей. Под ред. П.И.Пидкасистого. – Москва: Педагогическое общество России, 200.
81. Педагогика тарихи / Пед.олий ўқув юртлари ва унив. талабалари учун ўқув қўлл. К.Ҳошимов, С.Нишонова, М.Иномова, Р.Ҳасанов. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
82. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет. қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Тошкент: Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, 2012.
83. Педагогика фанидан изоҳли луғат / Тузувчилар Ж.Ю.Ҳасанбоев ва б. – Тошкент: “Fan va technologya” нашриёти, 2009.
84. Педагогика / Ўқув қўлл. А.Мунавваров таҳрири остида. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
85. Педагогика / Ўқув қўлланма. Ш.А.Абдуллаева, Д.А.Ахатова, Б.Б.Собиров, С.С.Сайитов. – Тошкент: Фан, 2004.
86. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс / В 2 кн. Кн. 1. – Москва: Владос, 1999.
87. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс / В 2 кн. Кн. 2. – Москва: Владос, 1999.
88. Психология. Қисқача изоҳли луғат / Тузувчилар: М.Г.Давлетшин ва б. Масъул муҳаррир М.Г.Давлетшин. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 1998.
89. Расулов И. Таълим олувчиларда лойиҳалаш маданиятига оид назарий тушунчаларни шакллантириш // “Uzluksiz ta’lim” j. – Тошкент: 2014. №3.
90. Раҳмонова В.С. Дефектология ва логопедия асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990.
91. Раҳимов С. Абу Али ибн Сино таълим ва тарбия ҳақида. – Тошкент: Ўқитувчи, 1967.
92. Раҳмонов Ф. Замонавий таълим воситалари асосида касб-ҳунар коллежлари ўқувчиларининг касбий тайёргарлигини шакллантириш технологияси / Ўқув-мет.қўлл. – Тошкент: Т.Н.Қори Ниёзий номидаги ЎзПФТИ, 2009.
93. Рыжков В.Н. Дидактика. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2004.
94. Рўзиева Д., Усмонбоева М., Ҳолиқова З. Интерфаол методлар: моҳияти ва қўлланилиши / Мет.қўлл. – Тошкент: Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, 2013.
95. Сайидахмедов Н.С. Методы обучения и коллектив механизированному труду в хлопководстве. – Тошкент: Уқитувчи, 1991.
96. Сайидахмедов Н.С. Янги педагогик технологиялар. – Тошкент: Молия, 2003.
97. Сариқов Э., Маматов М. Иқтисодиёт ва бизнес асослари // Умумий ўрта таълим мактабларининг IX-XI синфлар учун ўқув қўлл. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1997.
98. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар Концепцияси // Ўқувчи маънавиятини шакллантириш. – Тошкент: “Ma’rifat-Madadkor”, 2000.

99. Сирлибоева Б. Ўсмир-ўқувчиларда ахборот хавфсизлиги кўникмаларини шакллантириш. – Тошкент: “Fan va texnologiyalar” нашриёти, 2011.
100. Слостенин В.А. Общая педагогика. – Москва: Педагогика, 2003.
101. Таджиханов У., Саидов А. Ҳуқуқий маданият назарияси. 2-томлик. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1998.
102. Тарбия / Ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия. Тузувчи: М.Н.Аминов. Масъул муҳаррир А.Мажидов. – Тошкент: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2010.
103. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари / Ўқув қўлланма. – Тошкент: Фан, 2006.
104. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технология: назария ва амалиёт. – Тошкент: Фан, 2005.
105. Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М., Ғозиева Л.М. Ўқувчиларда ғоявий иммунитетни шакллантиришнинг амалий жиҳатлари / Ўқув-мет.қўлл. – Тошкент: “Фан” нашриёти, 2007.
106. Тохиров М. Мирзо Улуғбекнинг педагогик қарашлари. – Тошкент: Фан, 1984.
107. Турсунов И., Нишоналиев У. Педагогика курси. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1997.
108. Тўхтаев А., Хамидов А. Экология асослари ва табиатни муҳофаза қилиш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
109. Тўхтаев А.С. Экология // Ўқувчилар учун қўлл. – Тошкент: Ўқитувчи, Зиё-ношир КШК, 2001.
110. Усанова О.Н. Руҳий ривожланишида муаммолари бўлган болалар. – Москва: Педагогика, 1995.
111. Усмонов С.А. Имитацион модел қурилмалари воситасида муҳандис-педагогларни тайёрлашнинг илмий-методик асослари: Пед.фанл.номз. ... дисс. – Тошкент: 2007.
112. Файзуллаева Д.М. Замонавий машина жиҳозларидан фойдаланиш бўйича талабаларда кўникма ва малакаларни шакллантириш: Пед.фанл.номз. ... дисс. – Тошкент: 2005.
113. Фалсафа. Қисқача изоҳли луғат. – Тошкент: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2004.
114. Фитрат. Оила ёки оила бошқариш тартиблари. – Тошкент: Маънавият, 1998.
115. Форобий, Абу Наср. Фозил одамлар шаҳри. – Тошкент: Халқ мероси нашриёти, 1993.
116. Ходжабаев А.Р. Научно-педагогические основы учебно-методического комплекса подготовки учителя труда: Дисс. ... докт. пед. наук. – Тошкент: 1992.
117. Худойбергенова Ў. Иқтидорли болаларни ўқитишга ихтисослашган мактаблар фаолияти самарадорлигини оширишнинг педагогик асослари: Пед.фанл.номз... дисс. – Тошкент: 2006.

118. Юзликаев Ф.Р. Педагогика институтида бўлажак ўқитувчини дидактик тайёрлаш жараёнини жадаллаштириш. – Тошкент: Фан, 1995.
119. Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари. – Тошкент: Университет, 1998.
120. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. А – Бешбалиқ / 1-том. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2000.
121. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Гидрофилия-Зебра / 3-том. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2002.
122. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Парчин – Солиқлар / 7-том. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2004.
123. Ўзбек педагогикаси антологияси // Тузувчи-муаллифлар: К.Ҳошимов, С.Очил. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.
124. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А – Д / 5 жилдди. Биринчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006.
125. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Е – М / 5 жилдди. Иккинчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006.
126. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Н – Тартибли / 5 жилдди. Учинчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2007.
127. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Тартибот – Шукр / 5 жилдди. Тўртинчи жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008.
128. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Шукрона – Ҳ / 5 жилдди. Бешинчи жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008.
129. O'zbek xalq maqollari. – Тошкент: “Sharq” NMA kompaniyasi Bosh tahririyati, 2005.
130. Ўқувчи маънавиятини шакллантириш. – Тошкент: “Ma'rifat-Madadkor”, 2000. – 30-б.
131. Ғозиев Э. Психология (Ёш даврлари психологияси). – Тошкент: Ўқитувчи, 1994.
132. G'oziyev E.G'. Psixologiya / Kasb-hunar kollejlari uchun darslik. – Toshkent: “O'qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008.
133. Ҳожиб, Юсуф Хос. Қутадғу билиг (Саодатга йўлловчи билим) // Нашрга тайёрловчи Қ.Каримов. – Тошкент: Фан, 1971.
134. Зайцева И.И. Технологическая карта урока / Методические рекомендации // http://www.e-osnova.ru/PDF/osnova_14_7_656.pdf.
135. Инновационное обучение // http://msk.treko.ru/show_dict_1234.
136. Креативность // <http://psi.webzone.ru/st/050200.htm>.
137. Невербальное общение // <http://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/4789>.
138. Педагогическая культура // http://mirslovarei.com/content_eco/pedagogicheskaja-kultura-32491.html.
139. Педагогическая техника // <http://psylist.net/hpor/ped037.htm>.

140. Признки информационого общества //

http://infdeyatchel.narod.ru/inf_ob.htm.

141. Роль педагога в обеспечении безопасности учащихся в Интернет //

http://conf.edu.yar.ru/docs/adult/rf411_256.pdf.

ALIFBOLI KO'RSATKICH

A

- Abaka 11
Adabiyot (yoki O'zbek adabiyoti, o'quv fani sifatida) 11
Adaptatsiya 11
Adolat 11
Afsona 11
Akademik daraja 11
Akademik litsey 11
Akademik 12
Akademiya 12
Akkreditatsiya 12
Akmeologiya 13
Al-Buxoriy, Imom Ismoil 13
Algoritm 13
Alohida nazorat 13
Alloma 14
Aloqadorlik 14
Al-Xorazmiy, Muhammad Muso 14
Amaliy fan 15
Amaliy ishlar metodi 15
Amaliy mashg'ulotlar 15
Amaliy tadqiqot 15
Amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish 15
Amaliyot 16
Amaliy o'yinlar 16
Analiz (Tahlil) 16
Andishalilik 16
Andisha 16
Andishasizlik 16
Anketa 16
Anketa metodi 17
Annotatsiya 17
Anomal bolalarni tarbiyalash 17
Anomal bolalarni o'qitish va rivojlantirish 17
Anomal bolalar 17
An'ana 17
An'anaviy dars (yoki klassik (mumtoz) dars) 17
An'anaviy ta'lim (yoki klassik (mumtoz) ta'lim) 18
Aqliy sifatlar 18
Aqliy tarbiya 18
Aqliy ta'lim 19
Aralash dars 19
Aristotel (Arastu) 189
Asos 21
Aspirant 21
Aspirantura 21
Astronomiya 22
At-Termiziy, Imom Iso 22
Attestat 23
Attestatsiya ishi 23
Attestatsiya 23
"Avesto" asari 24
Avgustin, Avreliy 25
Avloniy, Abdulla 26
Avtoreferat 28
Avtoritar pedagogika 28
Avtorit 29
Axborot ehtiyoji 29
Axborotlashgan jamiyat 29
Axborotlashtirish 29
Axborot 29
Axborot-kommunikatsion texnologiyalar 29
Axborot madaniyati 29
Axborotmaniya 29
Axborotning shaxsga ta'siri 30
Axborot resurslari 30
Axborot-resurs markazi 30
Axborot savodxonligi 30
Axborot tarmog'i 30
Axborot texnologiyalari 30
Axborot texnologiyalari (fan sifatida) 30
Axborot tizimi 31
Axborot-qidiruv tizimi 31
Axborot xavfi (axborotning shaxsga nisbatan salbiy ta'siri) 31
Axborot xizmati 31
Axloqiy bilim 31
Axloqiy e'tiqod 31
Axloqiy madaniyat 31
Axloqiy (ma'naviy-axloqiy) tarbiya 31

Axloqiy me'yor 32
Axloqiy munosabat 32
Axloqiy odat 32
Axloqiy ong 32
Axloqiy qarash 32
Axloqiy sifatlar 33
Axloqiy ta'lim 33
Axloqiy tushuncha 33
Axloq 33
Az-Zamaxshariy, Abul Qosim Mahmud ibn Umar 33

B

Bajarib ko'rsatish 35
Bakalavriat 35
Bakalavr 35
Baholash 35
Baho 35
Baynalmilal 36
Baynalmilallik 36
Baynalmilallik tarbiyasi 36
Bashoratlash 37
Beruniy, Abu Rayhon 37
Bilimlarni mustahkamlash darsi 38
Bilimlarni tekshirish va nazorat qilish darsi 39
Bilimlarni o'zlashtirish 39
Bilim olish 39
Bilim 39
Bilish 39
Bitta asosiy didaktik maqsadga ega dars 39
Blended learning (aralash o'qitish) 39
Bolalar ijodini o'rganish metodi 40
Bolani parvarishlash 40
Bosqichli nazorat 40
Boshlang'ich ta'lim davri 40
Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi 41
Boshlang'ich ta'lim 41
Bunyodkor g'oya 42
Burch 42
Buzg'unchi g'oya 42

D

Daftar 43
Darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar 43

Darsga tayyorlanish 43
Darslik 44
Darsni bashoratlash 44
Dars rejasi 45
Dars turlari 45
Dars 45
Dasturiy ta'lim 45
Davlat attestatsiyasi 46
Davlat imtihoni 46
Davlat ramzlari 47
Davlat ta'lim standartlari (DTS) 47
"Daydi o'qituvchilar" 48
Deduksiya 48
Demosfen 48
Dialektika 49
Didaktika (Ta'lim nazariyasi) 49
Didaktik tashxislash 50
Didaktik tizim 50
Diksiya 50
Diniy dunyoqarash 50
Diniy ekstremizm 50
Diniy yo'llanma 51
Dissertatsiya avtoreferati 51
Dissertatsiya bajarilgan muassasa 51
Dissertatsiya ishi ekspertizasi 51
Dissertatsiya ishiga ilmiy rahbar 51
Dissertatsiya ishiga ilmiy maslahatchi 52
Dissertatsiya ishi yuzasidan apellyatsiya 52
Dissertatsiya 52
Disterveg, Fridrix Vilgelm Adolf 52
"Donishmandlik uyi" (Bayt ul-Hikma) 54
Doston 55
Dunyoqarash 56

E

Ekologik faoliyat 56
Ekologik madaniyat 56
Ekologik ong 57
Ekologik tarbiya 57
Ekologik ta'lim 58
Ekologiya 58
Ekskursiya 58
Ertak 58

Estetika asoslari 59
Estetik did 59
Estetik dunyoqarash 59
Estetik ehtiyoj 59
Estetik faoliyat ko'nikmalari 59
Estetik his-tuyg'u 59
Estetik ideal 59
Estetik idrok 59
Estetik madaniyat 59
Estetik mulohaza 59
Estetik ong 60
Estetik qarash 60
Estetik qiziqish 60
Estetik tarbiya 60
Estetik tarbiya vositalari 61
Estetik ta'lim 61
Etika (axloqshunoslik) 61
Etnopedagogika 61
Etti san'at fanlari 61
E'tiqod 62

F

Fakultativ kurs (mashg'ulot)lar 62
Fakultet 62
Falsafa fanlari doktori (Doctor of Philosophy; DPh) 63
Falsafa 63
Falsafiy dunyoqarash 63
Fan doktori (Doktor science; DSc) 64
Fanlararo aloqadorlik 643
Fan to'garaklari 65
Faoliyatda mashq qilish 65
Faoliyat 65
Feodal tuzumiga xos tarbiya 65
Fiziologiya 66
Forobiy, Abu Nasr 66
Fundamentalizm 67
Fuqaro 68
Fuqarolik 68
Fuqarolik tarbiyasi 68

G

Gigiena 68
Gigienik tarbiya 68
Gigienik ta'lim 69

Gina-kudurat 69
Gina-kudurat qilish 69
Gnoseologiya 69
Grafikaviy ishlar 69
Guruhli ta'lim 69
Go'daklik 70

H

Hamkorlik pedagogikasi 70
Hamkorlik ta'limi 70
Haqorat (so'kish) 70
Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi 70
Harbiy pedagogika 701
Hayfsan berish 71
Hayotiy tajriba 71
Hikmatli so'zlar 71
Hikoya 71
Homiylik kengashining jamg'armasi 72
Homiylik kengashining raisi 72
Homiylik kengashining umumiy yig'ilishi 73
Homiylik kengashi 73
Hujjatlarni tahlil qilish (ta'lim muassasasi hujjatlarini o'rganish) metodi 75
Huquqiy madaniyat 75
Huquqiy tarbiya 76
Huquqiy ta'lim 76

I

Ibn Sino, Abu Ali 77
Ibtidoiy tarbiya 78
Ilmiy darajalar beruvchi ilmiy kengash 78
Izlanuvchi 79
Ijtimoiy-foydali mehnat metodlari 79
Ijtimoiy-foydali mehnatni tashkil etish vositalari 79
Ijtimoiy-foydali mehnat turlari 79
Ijtimoiy-foydali mehnat 80
Ijtimoiy-foydali mehnat shakllari 81
Ijtimoiy hamkorlik 81
Ijtimoiy masuliyat 81
Ijtimoiy ongni shakllantiruvchi metodlar 81

- Ijtimoiy pedagogika 82
 Ijtimoiy psixologiya 82
 Ijtimoiy rehabilitatsiya 82
 Ijtimoiy-siyosiy dunyoqarash 82
 Ijtimoiy tarbiya turlari 82
 Ijtimoiy tarbiya 82
 Ijtimoiy xulq-atvor 83
 Ijtimoiy xulqni shakllantirish metodlari 83
 Ilmiy dunyoqarash 84
 Ilmiy qarash 84
 Ilmiy tafakkur 84
 Iltijo 84
 Iltimos 84
 Immunitet 84
 Individ 84
 Individuallik 84
 Individual rivojlanish dasturi (IRD) 84
 Individual ta'lim 85
 Individual o'quv dasturi 85
 Induksiya 85
 Innovatsion faoliyat 85
 Innovatsiya (yangilik kiritish) 85
 Innovatsion ta'lim 86
 Institut 86
 Interfaollik 86
 Interfaol metodlar 86
 Interfaol ta'lim 87
 Internetga tobelik 87
 Intervyu 87
 Iqtisodiy tarbiya 87
 Iqtisodiy ta'lim 88
 Iqtisodiyot nazariyasi 88
 Iroda 88
 Irsiyat 90
 Istak 91
 Izohlash 91
 Izohlash 91
 Ishlab chiqarish amaliyoti 91
 Ishlab chiqarish mehnati 91
 Ishontirish 91
 Ishonch bildirish 91
 Ishchi o'quv dasturi 91
 Ishchi o'quv rejasi 92
 Ichki nazorat (ta'lim muassasasida) 92
 Jamiyatning axborotlashuvi 92
 Jamoa an'analari 92
 Jamoada va jamoa yordamida tarbiyalash 92
 Jamoa 93
 Jamoaning bayram an'analari 93
 Jamoaning kundalik faoliyat an'analari 93
 Jamoaning norasmiy tuzilmasi 93
 Jamoaning rasmiy tuzilishi 93
 Jamoatchilik fikri 94
 Jazolash (metod yoki usul sifatida) 94
 Jazolash (faoliyat sifatida) 94
 Jazo 94
 Jinsiy tarbiya 95
 Jinsiy ta'lim 96
 Jismoniy tarbiya 96
 Jismoniy ta'lim 97
 Joriy nazorat 97
- K**
- Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash tizimi 97
 Kadrlar tayyorlash milliy modeli 97
 Kafedra mudiri 98
 Kafedra 99
 Kaltaklash 100
 Kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarini ishga joylashtirish 100
 Kasb-hunar kollejlari 101
 Kasbiy kompetentlik 101
 Kasbiy pedagogika 103
 Katta ilmiy xodim-izlanuvchi 103
 Katta ilmiy xodim-izlanuvchilar instituti 104
 Kaykovus, Unsurul Maoliy 104
 Kechirish 105
 "Keys-stadi" texnologiyasi 105
 Kitob (adabiyot, manba) bilan ishlash 106
 Komenskiy, Yan Amos 106
 Kompetentlik 108
 Kompensatsiya 108
 Korreksion (maxsus) pedagogika 108
 Korreksion-tarbiyaviy ishlar 109
 Korreksiyalash (Tuzatish) 109
 Korreksiya 109

“Korxonakollej” o’rtasidagi hamkorlik 109
Kreativlik 109
Kreativ pedagogika 109
Kundalik tahlil 109
Kun tartibi mashqlari 109
Kvintilian, Mark Fabiy 110
Ko’nikma, malakalarni hosil qilish va mustahkamlash darsi 112
Ko’nikma 113
Ko’rgazmali (yoki ko’rsatmali) metodlar 113

L

Laboratoriya ishlari 113
Latifa 113
“Lavhlar uyi” 114
Lider 114
Loyiha 115
Loyihalash madaniyati 115
Loyihalash (yoki loyihalash faoliyati) 116

M

Madaniyatshunoslik 116
Magistratura 117
Magistr 117
Mahalliychilik 117
Mahorat darslari 118
Mahorat 118
Majmuaviy (kompleks) nazorat 118
Maktab 118
Maktabdan tashqari ta’lim 119
Maktabdan tashqari ta’lim muassasalari 119
Maktab direktori 119
Maktab formasi 121
Maktabgacha tarbiya 121
Maktabgacha ta’lim davri 122
Maktabgacha ta’lim 122
Maktabgacha ta’lim pedagogikasi 123
Maktab jamoasining konferensiyasi (umumiy yig’ilish) 123
Maktab kengashi 123
Maktab ma’ruzasi 124
Malaka 124
Man qilish 124

Maqol 125
Maqsad 125
Maqtov 125
Maslahat (tarbiyaviy chora sifatida) 125
Maslahat (ta’lim shakli sifatida) 125
Masofaviy ta’lim 125
Masofaviy ta’lim texnologiyalari 126
Mas’uliyat 127
Matal 127
Matematik statistika (yoki matematik-statistik tahlil) metodi 127
Maxsus mashqlar 127
Maxsus pedagogika (Defektologiya) 127
Maxsus pedagogika kategoriyalari 128
Maxsus-pedagogik faoliyat 128
Mashq 128
Mashqlar (mashq qildirish) metodi 128
Ma’lumot (axborot sifatida) 129
Ma’lumot (bilim, ko’nikma, malakalar darajasining ifodasi sifatida) 129
Ma’naviy-axloqiy sifatlar 129
Ma’naviy-axloqiy tarbiya 129
Ma’naviy-axloqiy ta’lim 130
Ma’naviy buzg’unchilik 130
Ma’qullash 130
Ma’ruza 130
Mehnat 131
Mehnat tarbiyasi 131
Mehnat ta’limi 131
Metodika birlashmalar 132
Metodika 132
Metodik kengash 133
Metod 133
Metodologik asos 134
Metodologiya 134
Millatchilik 134
Milliy mafkura 134
Milliy g’oya 134
Mifologik dunyoqarash 135
Mirzo Ulug’bek, Muhammad Tarag’ay 135
Modernizatsiya 136
Modulli-kredit tizimi 136
Modul 138

Modul ta'limi 138
Mualliflik o'quv dasturlari 138
Muammoli ma'ruza 139
Muammoli ta'lim texnologiyalari 139
Muammoli ta'lim 139
Muammoli vaziyat metodi 139
Muammoli vaziyat 139
Muammo 139
Muddatli rejalashtirish 140
Muhit (yoki ijtimoiy muhit) 140
Muloqot 141
Munozara 141
Muomala 141
Muqobil o'quv dasturlari 141
Musiqqa 141
Musobaqa metodi 141
Mustaqil-izlanuvchanlik 141
Mustaqil-izlanuvchi 142
Mustaqil ish 142
Mustaqil ta'lim 142

N

Nafas olish 143
Namoyish metodi 143
Namuna ko'rsatish 143
Namuna 143
Namunaviy o'quv dasturi 144
Namunaviy o'quv rejasi 144
Narkobiznes 144
Navoiy, Alisher 144
Nazorat ishlari 146
Neofashizm 146
Neyropedagogika 147
Noan'anaviy dars 147
Nostrifikatsiya 147
Novatsiya (yangilanish) 148
Nutq hosil qiluvchi organlar 148
Nutq madaniyati 148
Nutq texnikasi 148

O

Obyektlarni namoyish qilish 148
Odatlantirish (mashq qildirish) 148
Ogohlantirish 149

Oila an'analari (yoki oilaviy an'analar) 149
Oila 149
Oilalarga ko'rsatiladigan metodik yordam 149
Oila tarbiyasi 149
Oilaviy munosabatlar 151
Oliy ta'lim tizimi 151
Oliy ta'lim 151
Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim 152
Ommaviy (frontal nazorat) 152
Oraliq nazorat 152
Ota-onalar yoki qonuniy vakillarning ta'lim sohasidagi vazifalari 153
Og'zaki tekshirish metodi 153

P

Pedagogika (Pedagogika nazariyasi) 153
Pedagogika (soha sifatida) 153
Pedagogika tarixi 155
"Pedagogika universiteti talabalarining uzluksiz amaliyotini tashkil qilish dasturi" 155
Pedagogik amaliyot dasturi 155
Pedagogik amaliyotning maqsadi 155
Pedagogik amaliyotni tashkil etish tamoyillari 155
Pedagogik amaliyot 155
Pedagogik amaliyot vazifalari 155
Pedagogik bilimdonlik 156
Pedagogik deontologiya (pedagogik majburiyat) 156
Pedagogik faoliyat 157
Pedagogik hamdardlik 157
Pedagogik jarayon 157
Pedagogik jarayonni loyihalash 157
Pedagogik ijod 157
Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari 157
Pedagogik ilmiy-tadqiqot 157
Pedagogik imidj 157
Pedagogik innovatika 158
Pedagogik ishlab chiqarish amaliyoti 158
Pedagogik kadrlar mehnatiga haq to'lash 158

- Pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish *159*
 Pedagogik kengash *159*
 Pedagogik kreativlik *160*
 Pedagogik kuzatish metodi *160*
 Pedagogik madaniyat *160*
 Pedagogik mahorat (fan sifatida) *161*
 Pedagogik mahorat *161*
 Pedagogik novatorlik *161*
 Pedagogik odob *161*
 Pedagogik obro' *161*
 Pedagogik paradigma *161*
 Pedagogik qobiliyat *161*
 Pedagogik refleksiya *161*
 Pedagogik relaksatsiya *161*
 Pedagogik tahlil *162*
 Pedagogik tajriba *162*
 Pedagogik tajriba metodi *162*
 Pedagogik takt *162*
 Pedagogik talab *162*
 Pedagogik tashxis *162*
 Pedagogik texnika *162*
 "Pedagogik texnologiya" (nazariya sifatida) *163*
 Pedagogik texnologiya (fan sifatida) *163*
 Pedagogik texnologiya qonuniyatlari *163*
 Pedagogik texnologiya tamoyillari *164*
 Pedagogik texnologiya (o'quv fani sifatida) *164*
 Pedagogik tizimni boshqarish *164*
 Pedagogik turkum fanlar *165*
 Pedagog kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish *165*
 Pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslari *166*
 Pedagog *166*
 Pedagogning individual rivojlanish dasturi *166*
 Platon *166*
 Portfolio *167*
 Predmetli nazorat *168*
 Prorektor *169*
 Psixologiya (jarayon, holat, obyekt sifatida) *169*
 Psixologiya (o'quv fani sifatida) *169*
 Pulli ta'lim xizmatlari *169*
- ## Q
- Qarg'ish *170*
 Qasam *170*
 Qasamyod *170*
 Qayta tarbiyalash *171*
 Qiyosiy pedagogika *171*
 Qoralash *171*
 Qulay axborot muhiti *171*
 Qo'shimcha ichki nazorat *171*
- ## R
- Ramzlar *171*
 Rag'batlantirish (usul sifatida) *171*
 Rektor *172*
 Rektorat *173*
 Repititorlik ta'limi *173*
 Repititor *173*
 Reyting tizimi *173*
 Ritmika *174*
 Ritm (nutq vazni) *174*
 Rivojlanishi va xulqida nuqsoni bo'lgan bolalar *174*
 Rivojlanish *174*
 Rivojlantiruvchi ta'lim *175*
 Rivoyat *175*
- ## S
- Seminar *175*
 Separatizm *175*
 Sinash *175*
 Sinf (bosqich)dan sinf (bosqich)ga ko'chirish *175*
 Sinf-dars tizimi *176*
 Sinf-muloqot nazorati *177*
 Sinf *177*
 Sitseron, Mark Tulliy *177*
 Sotsiologiya *178*
 Stipendiya *178*
 Suhbat metodi *178*
 Suqrot *179*
 "Suqrotcha suhbat" metodi *180*
 So'z bilan (og'zaki) ta'sir ko'rsatish *180*

T

- Tabaqalashtirilgan ta'lim 181
Tafakkur 181
Takrorlash darsi 181
Takrorlash-umumlashtirish darsi 181
Tahdid 181
Tamoyil 181
Tanbeh berish 182
Taqdirlash 182
Taqiq 182
Taqiqlash 182
Tarbiya jarayoni 182
Tarbiya jarayonini texnologiyalashtirish 183
Tarbiyalash 183
Tarbiyalovchi vaziyat 183
Tarbiya maqsadi 183
Tarbiya mazmuni 184
Tarbiya metodlari 184
Tarbiya nazariyasi 184
Tarbiya (omil sifatida) 184
Tarbiya tamoyillari 185
Tarbiya texnologiyasi 186
Tarbiya texnologiyasining tarkibiy qismlari 187
Tarbiya usullari 187
Tarbiyaviy ta'sir 189
Tarbiya vositalari 189
Tarix (o'quv fani sifatida) 190
Targ'ibot 190
Tasvirlash metodi 190
Tavba 190
Tayanch o'quv rejasi 190
Ta'lim innovatsiyalari 190
Ta'lim jarayoni 190
Ta'lim jarayonidagi nazorat 191
Ta'lim jarayonidagi tekshirish 191
Ta'lim jarayonida hisobga olish 191
Ta'lim jarayonini loyihalash 191
Ta'lim jarayonini tashkil etish 192
Ta'lim konsepsiyalari 192
Ta'lim maqsadi 192
Ta'lim mazmuni 192
Ta'lim mazmunining ko'p bosqichlilik 192
Ta'lim menejmenti (jarayon sifatida) 192
Ta'lim metodikasi 193
Ta'lim metodi 193
Ta'lim metodlarining turlari 194
Ta'lim muassasalarini moliyalashtirish 194
Ta'lim muassasalarining ixtisoslashuvi 195
Ta'lim muassasalarining pedagog kadrlar tarkibi 195
Ta'lim muassasasida buxgalteriya va statistika hisobi hamda hisobotini yuritish tartibi 195
Ta'lim muassasasi direktorining ma'naviy-ma'rifiy ishlari bo'yicha o'rinbosari 195
Ta'lim muassasasi direktorining o'quv-metodik ishlar bo'yicha o'rinbosari 196
Ta'lim muassasasi doirasida malaka oshirish shakllari 196
Ta'lim muassasasi faoliyatini attestatsiyadan o'tkazish 196
Ta'lim muassasasi faoliyatini yorituvchi hujjatlar 196
Ta'lim muassasasini akkreditatsiyalash 196
Ta'lim muassasasini boshqarishda yakka hokimlik bilan jamoatchilik boshqaruvi birligiga erishish tamoyili 197
Ta'lim muassasasini boshqarishni rejalashtirish 197
Ta'lim muassasasining ichki boshqaruvi 197
Ta'lim muassasasining moddiy-texnika asosi 197
Ta'lim muassasasining moliyaviy mablag'lari 198
Ta'lim muassasasining Pedagogik kengashi 199
Ta'lim muassasasining rahbari 199
Ta'lim muassasasining Ustavi 200
Ta'lim muassasasining Vasiylik kengashi 201
Ta'lim muassasasi pedagogik faoliyatini boshqarish 201
Ta'lim muassasasi 201
Ta'lim natijasi (ta'lim mahsuli) 201

- Ta'limni amaliylashtirish 201
 Ta'limni axborotlashtirish 201
 Ta'limni boshqarish 201
 Ta'limni individuallashtirish 201
 Ta'limni insoniylashtirish 202
 Ta'limni insonparvarlashtirish 202
 Ta'limni integratsiyalashtirish (o'zaro muvofiqlashtirish) 202
 Ta'limning guruhli shakli 202
 Ta'limning jamoaviy shakli 202
 Ta'limning individual-guruhli shakli 202
 Ta'limning individual shakli 202
 Ta'limning loyihal shakli 202
 Ta'limning ma'ruza-seminar tizimi 203
 Ta'limning ommaviy shakli 203
 Ta'limning tabaqalashtirilgan guruhli shakli 203
 Ta'limning tashkiliy shakllari 203
 Ta'limning umumlashtirilgan guruhli shakli 204
 Ta'limning uzluksizligi 204
 Ta'limni rivojlantirish (jamg'arma)lari 204
 Ta'limni standartlashtirish (davlat miqyosida o'rnatilgan yagona qoida va talablarga mos kelish) 204
 Ta'lim olishdagi ijtimoiy cheklov 204
 Ta'lim oluvchilarning huquqlari 205
 Ta'lim oluvchilarning o'quv mashg'ulotlariga qatnashishi 205
 Ta'lim qonuniyatlari 206
 Ta'lim sifati 207
 Ta'lim tamoyillari 207
 Ta'lim-tarbiyaga tabaqaviy yondashuv 207
 Ta'lim texnologiyasi 207
 Ta'lim tizimini boshqarishda axborotlarning obyektivligi va to'liqligi tamoyili 208
 Ta'lim tizimini boshqarish 208
 Ta'lim tizimini boshqaruvchi vakolatli davlat organi 209
 Ta'lim tizimini jamoatchilik asosida boshqarish 209
 Ta'lim tizimining modernizatsiyasi 210
 Ta'lim tizimi 210
 Ta'lim turlari 210
 Ta'lim usullari 210
 Ta'lim vositalari 210
 Ta'lim 211
 Ta'lim shakli 211
 Ta'lim texnologiyasi 211
 Ta'na 211
 Ta'til 211
 Temperament 212
 Terrorizm 212
 Test metodi 213
 Texnologik madaniyat 213
 Texnologik pasport (pedagogikada) 213
 Texnologik tizim 213
 Texnologik xarita 213
 Texnologik yondashuv 214
 Texnologiya 214
 Tibbiyot fanlari 214
 Tilak-havas 214
 Tilak (oq fotiha) 214
 Tizimli tahlil 214
 Tizim 214
 Tizimli yondashuv 214
 Topshiriq berish 214
 Topshiriq 214
 Tramp rejasi 215
 Tuman metodika bo'limlarida pedagoglar malakasini oshirish shakllari 215
 Tushuntirish (faoliyat sifatida) 215
 Tushuntirish (usul sifatida) 215

U

- Umumiy ta'lim maktabi 215
 Umumiy ta'lim 216
 Umumiy o'rta ta'lim mazmunining asosini tashkil etuvchi majburiy komponent 217
 Umumiy o'rta ta'lim mazmunining asosini tashkil etuvchi qo'shimcha komponent 217
 "Umumiy o'rta ta'lim to'g'risida"gi Nizom 217

Umumlashtiruvchi darslar (bilimlarini umumlashtirish va tizimlashtirish) 218
Universitet 218
Uyaltirish 218
Uy ishlari (uyga vazifalar) 219
Uy vazifalari (uy vazifalari)ni tekshirish 219
Uzluqli pedagogik amaliyot (I va II-bosqichlar) 219
Uzluksiz pedagogik amaliyot (III va IV-bosqichlar) 219
Uzluksiz ta'lim 219
Uzluksiz ta'lim tizimi 220
Ushinskiy, Konstantin Dmitrievich 220

V

Valeologiya 222
Varvarizm 222
Vasiyat 222
Vatanfurushlik 223
Vatanfurush 223
Vatanparvarlik 223
Vatanparvar 223
Vebinar texnologiyalar 223
Vosita 224

X

Xalqaro hamkorlik 224
Xalq pedagogikasi 225
Xalq qo'shiqlari 226
Xalq ta'limi muassasalari faoliyatini metodik ta'minlash va tashkil etish bo'limlari 226
Xohish 227
Xos Hojib, Yusuf 227
Xulq-atvor 228
Xulq va faoliyatni rag'batlantirish metodlari 228
Xususiy metodika (xususiy fanlarni o'qitish) 228

Ya

Yakuniy nazorat 229

Yakuniy rejalashtirish 229
Yakuniy tahlil 229
Yangi ma'lumotlarni berish darsi 229

Y

Yillik rejalashtirish 229
Yillik tavqimiy reja 229
Yo'l-yo'riq ko'rsatish 229

Yo

Yozish qoidalari 230
Yozma mashqlar 230
Yozma tekshirish metodi 230
Yozuv taxtasi 230
Yosh davrlari 230
Yosh xususiyatlari 230
Yosh o'qituvchilarga ko'rsatiladigan metodik yordam 230

Yu

“Yumaloqlangan qor” strategiyasi 231

Z

Zamonaviy darslarning yordamchi turlari 231

O'

O'git 232
O'kinch 232
O'qituvchilar birlashmasi (gildiyasi) 232
O'qituvchi nutqi 232
O'qituvchi 232
O'qish 233
O'quv adabiyotlar 233
O'quv dasturi 233
O'quv dasturlarining turlari 236
O'quv fani 237
O'quv loyihasi 237
O'quv loyihaviy faoliyat 237
O'quv mashg'ulotlari 237
O'quv mehnati 238
O'quv-pedagogik amaliyot 238

O'quv predmetlarini o'qitish metodikasi 238
O'quv rejasi 238
O'quvchilar jamoasiga pedagogik talablarni qo'yish metodikasi 239
O'quvchilar jamoasiga qo'yiladigan yagona talablar 239
O'quvchilar jamoasining shakllanishi 239
O'quvchilar jamoasi 241
O'quvchilarni akademik litseylar va kasb-hunar kollejlariga qabul qilish 241
O'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirish 242
O'quvchilarning o'quv faoliyati natijalarini shkalalash 242
O'rgatish (faoliyat sifatida) 242
O'rgatish (usul sifatida) 242
O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari 242
O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini boshqarish 244
"O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi to'g'risida"gi Nizom 244
O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi 246
O'smirlar va yoshlarning jamoat tashkilotlari 247
O'smirlik 247
O'spirinlik 248
O'yin 249
O'yin texnologiyalari 249
O'zbekiston Respublikasining "Akademik litsey va kasb-hunar kolleji homiysi to'g'risida"gi muvaqqat Nizomi 250
O'zlikni anglash 252
O'z ustida ishlash 254
O'z-o'ziga xizmat 254
O'z-o'zini baholash 254
O'z-o'zini qayta tarbiyalash 254
O'z-o'zini rivojlantirish 254
O'zini o'zi tahlil qilish 254
O'z-o'zini tarbiyalash 255
O'z-o'zini tarbiyalash metodlari 255

G'

G'oyaviy immunitet 255
G'oyaviy kurash 258
G'oyaviy-siyosiy tarbiya 25843
G'oya 258

SH

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim 259
Shaxsga xos salbiy sifatlar 259
Shaxs dunyoqarashi 260
Shaxs 260
Shaxsning axborot xavfsizligi 260
Shaxsning axborot xavfsizligi ko'nikmalari 260
Shaxsning ijtimoiylashuvi 260
Shaxsning individual xususiyatlari 260
Shaxsning rivojlanganlik darajasi 261
Shaxsning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar 261
Shaxsning rivojlanishi 261
Sha'ma 261
Sha'ma qilish 261
Shovinizm 261

CH

"Charxpalak" strategiyasi 261

MUNDARIJA

So'zboshi.....	4
Izohli lug'atning tuzilishi va undan foydalanish tartibi	7
Lug'atda qo'llanilgan shartli qisqartmalar ro'yxati.....	9
O'zbek alifbosi (lotin yozuviga asoslangan).....	10
So'zliklar izohi.....	11
Foydalanilgan adabiyot va manbalar ro'yxati.....	263
Alifboli ko'rsatkich.....	271

